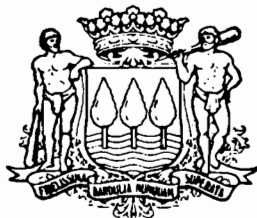

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGIA VASCA "JULIO DE URQUIJO"

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXIX-1

1995

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
DONOSTIA SAN SEBASTIÁN

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA "JULIO DE URQUIJO"
International Journal of Basque Linguistics and Philology
ASJU

Sortzaileak / Fundadores / Founded by
Manuel Agud - Luis Michelena (†)

Zuzendaria / Director
Ibon Sarasola (Barzelona)

Argitaratzailea / Editor
Joseba Andoni Lakarra (EHU, Gasteiz)

Idazkaritza / Redacción / Board

Jesús Arzamendi (EHU, Donostia)

Miren Lourdes Oñederra (EHU, Gasteiz)

Gidor Bilbao (EHU, Gasteiz)

Jon Ortiz de Urbina (Deustua)

Ricardo Gómez (EHU, Gasteiz)

Iñigo Ruiz Arzalluz (EHU, Gasteiz)

Joaquín Gorrochategui (EHU, Gasteiz)

Blanca Urgell (Orotariko Euskal Hiztegia)

Koldo Zuazo (EHU, Gasteiz)

Aholku Batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board

Jacques Allières (Toulouse)

Itziar Laka (Rochester)

Patxi Altuna (Deustua-EUTG)

Jesús María Lasagabaster (EUTG)

Jesús Antonio Cid (Complutense)

Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)

Joan Coromines (Barcelona)

Jon Ortiz de Urbina (Deustua)

Mª Teresa Echenique (Valencia)

Beñat Oyharçabal (CNRS)

EHU-ko E.F.S.-ko Burua (E. Knörr)

José Antonio Pascual (Salamanca)

Jean Haritschelhar (Bordeaux III-Euskal-
tzainburua)

Georges Rebuschi (Sorbona III)

Rudolf P.G. de Rijk (Leiden)

José Ignacio Hualde (Illinois)

José Mª Sánchez Carrión (Gasteiz)

Bernard Hurch (Osnabrück)

Iñaki Segurola (Orotariko Euskal Hiztegia)

Jon Juaristi (EHU, Gasteiz)

Juan Uriagereka (Maryland)

Eta Gasteizko Filologia Fakultateari atxikitako EHU-ko Euskal Filologia Saileko irakasle-
leen laguntzarekin.

ASJU 1954ean sortutako euskal linguistika eta filologiazko nazioarteko aldizkaria da eta iker-eremu horietako edo horietarako ere interesgari izan daitezkeenetan goi mailako artikulua, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero hiru zenbaki ateratzen dira, guztira 1.000 bat orrialde osatzen dituztelarik. ASJU-k badu, orobat, GEHIGARRI sail bat non artikulua formatoaz gorako lanak argitaratzen diren.

Orijinaletik hartuemanetarako ikus bitez zenbaki bukaerako EGILEENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako idatz 1.792 Apartadura, 20080 Donostia.

ASJU es una revista internacional de lingüística y filología vasca fundada en 1954. Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y otros relacionados con, o de interés para, los mismos. Aparecen tres números anuales completando unas 1.000 páginas. Sin regularidad preestablecida ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo.

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos escribir al Apdo. 1.792, 20080 San Sebastián.

ASJU is a International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954. This journal publishes high quality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in three issues per year (up to a total of 1.000 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU.

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS on the last page. For subscriptions and orders write to: Apartado 1.792, 20080 San Sebastián.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGIA VASCA "JULIO DE URQUIJO"

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXIX-1

1995

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
DONOSTIA SAN SEBASTIÁN

© Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

I.S.S.N.: 0582 - 6152

Lege-Gordailua: Donostia 400/1967

Inprimategia: BIZKER, S.L. - Oria etorbidea, 8-10, Pab. 29. - 20160 Lasarte-Oria

Pouvreuren hiztegiez eta hiztegitzaren historiaz

JOSEBA A. LAKARRA

(EHU-Gasteiz)

Abstract

In this paper we propose a new view of the linguistic production of S. Pouvreau, a 17th century French-Basque lexicographer and translator. It was generally believed (see Mitxelena 1961) that his methods were primarily based on the collection of words learnt from oral contemporaneous Labourdin speech and on the study of books which were available to him and which he quoted repeatedly as if they were documental proof. Against this view, we propose that the model of dictionary which Pouvreau represents must be radically reconsidered in the light of several issues: the testimony provided by his translations (which are full of lexical creations); the overall structure of his dictionaries (including MS - C published by Bilbao 1992) as well as the structure of their lexical entries; the analysis of the behaviour of his sources and models (Oudin), and of the ideas explicitly maintained by contemporaries, in particular German ones (cf. Jones 1991).

Several facts lead us to believe that his dictionary is one "of competence" (cf. Hullen 1988 on Schottelius) rather than "of speech" as Mitxelena would term it. The first indication is that there is a very low percentage of quotations from other authors and that such quotations appear under "head words" and not in the many derived ones. Secondly, derived words are placed underneath head words and they are formed with recurring suffixes. In addition, the only thing which Pouvreau explains in the introductory notes to the dictionary is precisely the formation of words. Finally, there is the fact that Mitxelena finds in P not only words which "were" but words which "could have been" —P's is the first documentary source even for many other words which have been since accepted in usage (cf. Sarasola 1984ss)—

We present evidence which leads one to believe that, not only in the case of P but also in

* Lan hau Lakarra 1993-ko zenbait zatiren bertsio zuzendu eta zabaldua da; Beñat Oihartzabalek tesiaren defentsa egunean egindako gogoetaz landa, lehengo eta oraingo Gidor Bilbao, Ricardo Gómez, (Pouvreauz tesia prestatzen ari den) Mari Jose Kerejeta, Iñigo Ruiz Arzalluz, Javi Ormazabal, Blanca Urgell eta Koldo Zuazoren oharrei eta emandako laguntzari asko zor diet; ez bekie, ordea, hemengo iritzi errudun eta akatsen hogen osoa haiei lepora.

Hurrenez hurren, Joakin Gorrotxategik eta Iñigo Ruiz Arzalluzek zuzendu Eusko Jaurlaritzaren eta EHU-ren bi ikerketa proiekturen laguntzaz baliatu naiz.

that of other old Basque lexicographers and their contemporary European authors and models, it is grammar, in the sense of system of rules, which plays a fundamental role in language and its description, whilst vocabulary is a product of grammatical rules. Thus, the size, structure and adequacy of the lexicon depends on the nature of the syntactic rules of the language. Only if these rules degenerated would the language do so too (cf. Lakarra 1994a on Harriet and other studies on the lexicographic ideas of the 17th and 18th centuries).

Structure of the paper: § 1. Introduction; § 2. P "honest" lexicographer; § 3. On the abundance and accuracy of the quotations in P; § 3.1. Analysis of the entries under letter D-; § 3.2. Id under letter F-; § 3.3. Ms C; § 3.4. P's dictionary is not one "de autoridades"; § 4. Lexical renewal in P's texts; § 4.1. Text analysis; § 4.2. Lexical creations in HLEH from P's texts; § 5. Lexical renewal in P's dictionaries; § 5.1. Lexical creations in P's dictionaries; § 5.2. Compound and derived forms under letters A- and B-; § 6. On lexicographers' "sins": § 6.1. Mitxelena on P's sins; § 6.2. On the structure of lexical entries in C MS (and elsewhere); § 6.3. P as Oudins's beneficiary and disciple; § 6.4. On Oudins's lexicographic practice. § 7. Grammars and dictionaries; § 7.1. Notes on derivations in P's introduction to his dictionary; § 7.2. Derivation in the grammars; § 7.3. Derived forms in Nebrija's dictionaries; § 7.4. Id. in P's dictionaries; § 8. From lexicographic practice to grammatical theory: the dictionary as a servant of the grammar; § 9. German and Basque lexicographical traditions; § 10. Conclusions: P's dictionary: a dictionary of competence. § 11. References.

Laburpena:

§ 1. Sarrera; § 2. Pouvreau hiztegi gile zintzo; § 3. P-ren aipuez: azterketa adibide bat; § 3.1. D- letran; § 3.2. F- letran; § 3.3. C eskuizkribuaz; § 3.4. P-rena ez da autoritate-hiztegia; § 4. Lexiko berrikuntza P-ren testuetan: § 4.1. Hitzberriak P-ren testuetan; § 4.2. P-ren testuetako hitzak HLEH-n; § 5. Lexiko berrikuntza P-ren hiztegietan: § 5.1. Hitzberriak P-ren hiztegietan; § 5.2. P-ren hiztegi gile A eta B- letretako konposatu eta eratorriak; § 6. Hiztegi gileen bekatuez: § 6.1. Mitxelena P-ren bekatuaz; § 6.2. C-ko sarreren (eta gainerakoen) egitura; § 6.3. P. Oudin-en zordun eta ikasle; § 6.4. Oudin-en ariketaz; § 7. Hiztegiak eta gramatikak: § 7.1. P-ren hiztegi aitzinéko eratorpenarekiko oharrez; § 7.2. Eratorpena gramatiketan; § 7.3. Eratorpena Nebrijaren hiztegietan; § 7.4. Eratorpena P-ren hiztegietan; § 8. Hiztegi gile ariketatik gramatika teoriara: hiztegia gramatikaren morroi; § 9. Alemaniako tradizioa eta gurea; § 10. Ondorioak: P-ren hiztegia gaitasunaren hiztegi; § 11. Bibliografia.

1. Sarrera*

Como la obra trata de defender la capacidad de la lengua para expresarlo todo, se comprende que Larramendi, *sin duda el primero*, presentara a continuación una teoría de la formación de los neologismos, punto que sigue todavía de actualidad (Tovar 1980: 87).¹

(1) Etzana neurea. Ohar bedi Tovar 1745eko hiztegiak ari dela (berak 1853ko ediziotik aipatzen badu ere); beharbada bestelakorik esan zezakeen Lakarra 1994a-n (44. or. eta hh.) aipatzen eta iruzkintzen den 15 urte lehenagoko Arte-ko "Formación de los nombres sustantivos y adjetivos"

Tovarren azalpen errazegi honek –eta lehenagoko euskal tradizio aski luzeak– Larramendiren hitz-eraketarekikoak ia arazo pertsonal / pertsonalitate arazo bilakatzen du. Aurreko lanetan (Lakarra 1985a, 1992, 1993) Larramendik hitz berriak funtzio ezagun eta aurretiaz markatutakoarekin (“voces facultativas”) asmatu zituela eta garai hartan eta lehenago ere (cf. Lakarra 1994a Martin Harrietez) jokabide hori gero baino hobekiago ikusia zegoela erakutsia dut –Etxeberriren kidesun esplizitoak eta Pouvreau eta Urteren hiztegi-tako iharduera inplizitoak hala dioskute (cf. Lakarra 1994b-c, eta beheago)–; orobat, hitzberrien erabilerari dagokionez, Larramendik berak asmatuak zegokien neurrian erabiltzeaz landa, XVI eta XVII. mendeetako idazleek ere bide hori ibili zutela hark eta bere jarraitzaileek baino lehenago (cf. Lakarra 1985a, 1992). Asmatutako hitzberrien iraupena, jakina, ez datza neurririk handiengan, beren eraketaren egokitasunean eta haien beharra eta kultura euskaraz eman nahia bateratsu doaz Larramendi eta haren jarraitzaileengan zein gainerako euskal idazleengan. Larramendik hitzberriak asmatzen hasi baino lehen euskalki bereiztasunik gabe bildu ahal izan zituen euskarazko hitz guztiak sartu zituen bere hiztegian Euskal Herri guztietara zabal litezen eta denetan ezagut. Guzti honek dakar, beranduagoko garbizaletasun batzuek ez bezala, bere hitzberriekiko joerak inongo etenik ez suposatzea (eta proposatzen duen mailebuekiko erdiko bideak hain gutxi) euskal tradizioarekiko eta, aldiz, Larramendirengan dugula katearen begirik sendoenarikoa, bere jarraitzaileak ere tradizio horren zaletasunean hezten dituelarik.

Orobat, baditugu aztarnak susmatzeko Larramendi, bi mende beranduago altu-betarrak bezala, ez ote zen gehiago arduratzen gramatikaren erabileraz ezen ez hitz honenaz edo harenaz; nolahi ere den, ez gutxiago sermolari txarrei egin errietetan eta bere ondorengo gramatikarekiko arduran (eta *Arteak*-k lortu hiztegiarekiko baino zaletasun ez txikiagoan) oinarriturik; azken finean Larramendiren lanak ez dira behar bezala ulertu biak batera, gramatika eta hiztegia aztertu ez direlako. Biak dira elkarren osagarri, batak bestea eskatzen zuen helburua –hizkuntza bere osoan agertzea eta kultur lanabes eta bitarteko izan zedin lantzea– beteko bazen; gramatika hiztegiaren berme izatera dator, haren oinarriak sendotzera eta balorea aragotzera, eta zenbaitek hartan ikusi nahi izan duten txantxetako jostailu-itxura arras suntsitzera eta ezabatzea.

Lehenago erakutsi bezala (cf. Lakarra 1985a eta 1993-ko azken kapitulua), ezin mantentzeko hain ospe txarreko izan dituen hitzberriak erdal egokitzapenak bete-zeko eta kanpotarrak isiltzeko asmo maltzurrez sortu zituela Larramendik, berak baitu

miatu izan balu; nolahi ere ustezko lehentasun horretaz mintzatuko gara haboro. Aipatu lan horretako § 2.6.ean nenkarren Harrieten beraren hitzberri eraketa proposamenaz ere gogora zitekeen; alabaina, horren berri Tovarrek Humboldtaren bitartez izan zuela dirudi (liburu osoko aipu bakarra, 152. orrialdean, zeharbide horretatik dator). Bat etorri behar hitzaurrean diogenarekin: “La mitología terminó por convertirse en ideología, y la rutina y la ignorancia, en circunstancias desfavorables y peligrosas” (11) eta, beharbada, “al agravamiento de la situación política han contribuido la información sin crítica y siempre incompleta y la llegada y difusión tardía de ideas objetivas y científicas” (9). Beharbada Etxeberri Sarakoaren eta beste zenbaiten azterketa saihestu ez balu zailago gertatu zatekeen liburuari berari juzku hori merezi osoz ezartzea.

aitortzen, aldarrikatzen hobe, (eta gazteleraz egin ere, guztiak ulertzeko moduan) "voces facultativas" delakoak guztiak asmatu dituela lehenago horrelakorik ez baitzen sortu premiarik ere ez izaki. Premiak, ordea, garaian garaikoak eta zeinek bereak; Larramendi aurretik ere horrelakorik nozitu eta nolabait konpondu nahi izan zela dakusgu Harrieten lekukotasunean. XVI eta XVII. mendeko idazle lapurtarren obretan ere hitzberri anitz bildu ahalko genukeela markatua dut dagoeneko, eta orobat hiztegieta andoaindarraren aurretiko ohitura dugula are euskal hiztegi gintzan (cf. Lakarra 1985a eta 1994a). Beldur naiz puntu hauek ez diren behar arretaz aztertu.

2. Pouvreau hiztegi gile zintzo

Silvain Pouvreau frantses elizgizon eta Lapurdin euskaldunberri eta euskal idazle bilakatuaren euskara-frantses (eta, zati batzuetan, -latin-gaztelerazko) hiztegi amai-gabea Landucciren *Dictionarium linguae cantabrigae* lehenaren (cf. Agud-Michelena 1958) baino ehun bat urte beranduagokoa (1665 b.l.) dugu.² Parisko Biblioteka Nazionalean bi kopia ezberdinetan (7. eta 8. eskuizkribuak) gorde da. 8.a *çafarda*-tik *xusquerra*-ra hedatzen da 167 foliotan (gramatika ohar eta besterekin); 7.a osoa dugu, 213-foliotan, zuzenketa eta gehiketekin. Oraindik argitaragabe badirau ere, Duvoisin, Aizkibel, Maurice Harriet, Azkue, Lhande eta bestek baliatu dute, (Xahoren kopia ere ikusia dut) aspalditik baita ezagun haren aberastasuna:

En la Biblioteca Nacional de París se conservan, aparte de otros manuscritos, dos copias de un magnífico diccionario vasco-francés [Incluye –dio oharrean– muchas veces la traducción castellana, pues Pouvreau conocía muy bien esta lengua, la latina e incluso la hebrea. Hay también en su diccionario muchísimos refranes castellanos, junto con los vascos y los franceses] que desgraciadamente sigue inédito si bien es verdad que ha sido profusamente aprovechado por los lexicógrafos posteriores desde Humboldt, *para componer el cual estudió Pouvreau detenidamente las obras impresas de varios autores vascos* (Leizarraga, Axular, Harizmendi, Ercheberrri, pero no Dechepare) y contó entre sus informadores a Oihenart" (Mitxelena 1960: 74-75).³

Oihenartek egindako oharrez landa (cf. Kerejeta 1991ko argitalpena), eta haren lanetarik jasotako berbeekin batean, Axular, Leizarraga, Harizmendi eta Etxeberri Ziburukoarengan –are honen hiztegi galdua dela bide– aurkitu eta zehaztu izan dituzte Urquijok (1909), Vinson (1910) eta Mitxelenak (1961), Harizmendi eta honek moldatutako Haranbururekikoak ere Kerejetak (1991) garbitzen zituelarik.⁴

Urquijok bere lanaren ondorio gisa emana ezar genezake hemen, Pouvreauren hiztegiarekiko uste orokorra izan baita geroztik:

(2) Ikus Vinson (1891, 1892, 1910) eta Kerejeta (1991): lehendabizikoak Pouvreaux dakizkigun biografi datu gehienak bildu zituen, artean bere liburuen edizio fetxak ere erabiliaz; bigarrenak Pouvreau eta Oihenartek gurutzatu gutuneria miatzen du egileak eskatu eta zuberotarrek bidali ohar interesgarriak noiz arte luzatzen diren eta, azken finean, noiz arte diharduen Pouvreaux bere hiztegi jakin asmoz.

(3) Etzanak neureak, bihurtuko naiz beherago pasarte honetara; bidenabar, ez dirudi P-ren gaztele-
ra ezagutza sakonaren frogarik denik orain.

(4) Hasiara batean Zalgize eta Beriain ere hautagai zituzten bi lehenek.

Queda también evidenciado, que Pouvreau, sacerdote no vasco, pero que logró aprender el vascuence mientras desempeñaba su ministerio en la parroquia de Bidart, prosiguió sus estudios en París con verdadero entusiasmo. No satisfecho con aumentar el escaso caudal de libros en vascuence mediante las traducciones del catecismo del Cardenal Duque de Richelieu, del *Philotea* y del *Gudu Espirituala*, procura incluir en su diccionario cuantos vocablos encuentra en las obras de Lizarrague, Oihenart, Axular, Etcheberri, Sauguis y otros escritores; pide en los casos dudosos explicaciones al célebre autor de *Notitia Utriusque Uasconiae*; y todos estos trabajos y afanes dan por resultado el vocabulario vasco-francés que, por imperdonable desidia de los vascos, permanece todavía inédito (Urquijo 1910: 519).

Pouvreuren lanaren balioa behin baino gehiago goraiatu izan du Mitxelenak: “Eta iturburu nagusiak, euskal-iztegi lanetan, bi dira. Amazazpigarren mendean, Silvain Pouvreau erdalduna; emezortzigarrenean, Larramendi andoaindarra” (1961: 361); “eztago orren balioa geiegi goratzeko beldurrik: lotsarik gabe esan diteke, erdaldun batena izanik, geroagoko edozein euskaldunenak baiño uts gutxiago duela” (1961: 370). Baina, ondoko hiztegegileek dioten zorraren handia markatu arren, akats bat bederen aurkitzen zion: “Erru bat du izatekotan: izan ditezkean itz erakarrak, ez direnak bakarrik, sartu dituela zenbait aldiz, dirudienez beintzat.” (ibid).

3. Pouvreuren aipuez: azterketa adibide bat

Hiztegiaren garrantzia euskal lexikografiaren eta lexikoaren historian paregabea izan arren, ikerketa oso atzera dugu: monografia on bat falta zaigu egituraz, bi eskuizkribuen arteko diferentzietan, hauen eta hiztegi laukoitzaren saio laburraren loturaz,⁵ erdarazko iturrietan, ereduaz,... hiztegiaren beraren edizio-arazoez landa.⁶ Bere euskal itzulpenetako hizkera ere argigarri bide genuke egiteko honetan (ikus Lakarra 1992 eta 1993ko azken kapituluko oharra eta beheagoko oharra).

3.1. Nago Pouvreuren hiztegiari buruzko oinarrizko zenbait ustek ez duela oinarri sendoegirik, D-n aurkitu sarreren azterketaren bitartez segidan erakutsi gogo dudana legez.

[68] Dafailla, nappe	ecin daidit, je ne peux faire	damutsua, damuz be-thea
dafailluna, essaymain	dainua, perte, dommage, degast	damu gaitic
daga, dague	dainatcea, endommager	damugarria
dagatcea	damaza, damas	damutcea
daguidanz, en la gram.	damaz figuratua, damas a fleurs, damas ondé	damutcecoa
hala daguidanz,	damua, douleur, regret, fascherie	damuztatcea
daidit, en la gram.	damucorra	damuztaturic
badaidit, edo ahal daidit, je peux faire		dançut, en la gr. ençutea
		dançudan beçala, Io.
		5.30

(5) Bilbao 1992 arte azken gai hau bibliografian erabat ahaztua zen (cf. § 3.3); izan ere Bilbaok argitaratu Pouvreuren saioa laburregi zen eta hitz artean ezezagun gutxi bide zuen euskal hiztegiez arduratzen zirenen, baliatzen hobe, arta erdiesteko.

(6) Lan honen lehen zirriborrotik hona Mari Jose Kerejetak edizio lanak aski aurreratuak ditu eta aurki guztion eskuan izango ahal da.

dannacionea	claracinoa, declara- tion	delienta, diligent, agu- do
dannagarria	declaratcea, declarer	[69at] dembora, le temps
dannatcea	declaratçaillea, qui de- clare	dembora ferdea
dansa	ecin declaratuzcoa, cho- se qui ne se peut de- clarer	dembora goibela, temps sombre
dansaria	defauta, défaut, terme de palais	dembora hecea, temps humide
dansatcea	defota, A.	dembora idorra, temps sec
[68at] dantçut	emazte defota, sterile, agorra	dembora gaitza, temps fascheux
cer dantçut hitaz? qu'en- tens ie de toy?	deffendaria, défenseur, protecteur	dembora mudacorra, temps inconstant
gucioc dantçutela,	deffendarcea, deffendre, se deffendre	dembora sailla, temps ferme
dardoa, dard	deffensa, deffense, prohibition	dembora laburric ar- tean, dans peu de temps
dardotcea, darder	deguia	demborazcoa, temporel
daritçat, asco daritçat	deïa	cembait demboratacoa, qui est pour quel- que temps
iaquitea, me suffit	çure deïa du, il vous appelle	demboratacotz, pour un temps, ad tempus
de sçavoir	meçara deïa, le son de la messe	demonioa, demon
badaritzat	deitcea, appeller, nom- mer	demoniatcea, rendre ou devenir demon
eztaritzat	deithatcea, appeller	demoniatua, endiablé
Jaincoari on daritzote- ney, Ro.8.24	guiçon deithatua, guiçon deitua	dena, ce qui est, du ver- be naiz, ie suis, vo- yez içaitea en la gram.
darticoac, darticoa, bel- har suerte bat le- chatceco	hainitz deitua, guti hau- tatua	dena den beçala erraite- ra, pour dire la cose co(mm)e elle est
dastatcea, taster, gouster	deithora, plactus	denarequin, avec ce qui en est, en verité
dauantala, deuenté, ta- blier de femme,	deithorea, lamentation pour les morts, luc- tus	denda, boutique de tai- leur
abantal	deithorez nago, plango	dendaria, tailleur
deabrua, diable	deithorezco erasia, can- tus lugubris, E	dendalgoa, metier de tai- leur
deabrucoa	deïthoratcea	dentilla, dentelle
deabruqueria, diablerie	deliberacionea, delibe- ration, resolution	desafioa, defi
deabrutasuna, endiable- rie	deliberatcea	desafiatcea, defier
deabrutcea, rendre ou devenir diable	deliberatçaillea	desarra, A.139
deabrutua	deliberatua	desarraçoina arraçoin iduritcen çaitçu
deabruzco mihia, lan- gue de diable	guiçon deliberatua	desarraçoinetza
debauxqueria, debauche	deliberatuqui, delibera- turo	
debauxatcea, debaucher	deliença, diligence, agu- dotasuna	
debecua, defense, prohi- bition		
debecatcea, defendre, prohiber		
debecatu nau		
debecatçaillea		
debecuzcoa		
deblauqui, A.262. har- diment, avec resolu- tion		
[69] declaracionea, de-		

desbiztatcea, cernir le lustre, enlaidir, defigurer	desgogara çait, il me deplaist	despitez, par depit despitatcea, depiter, despitcea
desbiztagarria, qui rend defforme	desgogaracoa, qui deplaist	desplacera, deplaisir
desbistacinoa, H.	desgogaramendua	desplacerez, par deplaisir
[70] descansua, soulagement d'esprit	desgogaragarria	desplacermendua
descansatcea, decharger, mettre en repos d'esprit	desgouernua, A. mauvais gouuernem[en]t	desplacergarria
descansu handia dut, i'ay lespit grandem[en]t dechargé	[70at] desira, desir	[71] desserratcea, desserrer, delier, lerratcea
descargua, decharge	desiramendua,	desserta, dessert de table
descargatcea, decharger	desirapena	destarta,
descargamendua, dechargement	desiratcea	destatcea, mirer prendre visée
descargatçaillea, qui decharge	desirtcea, deuenir desirable	destatcen dira eta ez tute desserratcen, A.54
desconsolacionea	desircundea	desterrua, exil
desconsolamendua	desirosa	desterratcea, exiler, ban-nir
desconsolatcea	desiros gara iaquitera A.302	desterramendua, ban-nissement
desdixa, O. malheur, infortune, desdixta	desmoldatcea, defaçonner	detchumac, disme, hamarrenac
desdixaz, desdixac, par malheur	desmoldagarria	detchumaria, dismeur
desdixatcea	desmorditcea, A.	detchumatcea, dismer
desdixatuac ez tu adisquideric bere molçaz bertceric, O.pr.111, le malheureux n'a point d'autre amy que sa bourse	desohorea, deshonneur, desondra	detchuma biltçaillea, qui amasse les dismes, detchumaria
deseguitea, defaire, detruire	desohoratcea	deuersatcea.2., digerer, ehoitea
deseguina, defait, detruit	desohoramendua	deuocionea, deuocion
deseguillea, qui defait, destructeur	desohoratçaillea	deuocionean iartcea, se mettre en deuotion
deseguindura, deseguintça, destruction	desohoragarria	deuocionezco liburua, liure de deuotion
desencusa, excuse	desohorezcoa	deuocionetsua, deuota, deuot
desencusamendua	Ene desohorez, ene desohoretan, a mon deshonneur	deuocioneari iarraitçaitcea, pratiquer la deuotion
desencusatcea	desohorezqui	deuocionera emana, adonné a la deuotion
deserrementatcea	desordenua, desordre, dereglement	deusa, quelque petite chose
desertua, desert	desordenatcea, desordonner	ene deusac, mes petites meubles
desertuocua	desordenatua, desordonné	othe da deusic?, y a t'il quelque chose? Ezta deusic, il n'y a rien
desgogara, a contra-coeur	despendatcea, depenser, gastatcea	deus ez tuena, balu, emaille handi,
	despendioa, depens, gastua	
	ene despendioz, ene gastuz, a mes depens	
	despendaria, depensier	
	desperiuuac Liz. cenaren forman	
	despita, depit	

O.pr.497. Qui n'a rien a donner, donneroît tout, a son dire, s'il en auait	deusqueria	deusetacoa	ezdeusa, le rien	ezdeusetacoa	ezdeusqueria	ezdeustasuna	ezdeustea	[71at] deyardarra, alarme	deyardarrez, a l'alarme	deyardarguillea, qui donne l'alarme	diamanta, diamant	diamantezcoa	diferencia, difference	diferenciatcea	diferenciatu behar dute	diferenciazcoa	diferenta	diferentqui	diga, taure, umeric	eguïn gabea, biga.2.	diharducat	dilinda, crochet pour attacher quelq[ue] chose	dilindan emaita, pendre au crochet	beharri dilindacac, pendans d'oreilles. guirguillac	diost, me dit, H.	diotsut, diotsat, en la gram.	Enequin dirauçu ene gournatcen, H.72	dirua, argent monnoyé	haren beraren dirutic pagatu dut, je l'ay payé de son propre argent	dirutan içanen dut, je l'auray pour de l'argent	diruac irakazten du hitzeguiten eta tres-	nac bidean ioaiten, l'argent apprend a parler & l'habit a marcher	diruçuria, toute sorte de monnoye	diruduna, qui a de l'argent, pecunicum	dirusalea, qui aime l'argent	dirutcea	dirutchoa, petite piece de monnoye	disciflina, discipline	[72] discipulua, disciple	discipulugaya	discipulutasuna	discipulutcea	discipulutce gucia, Lu. 19.31	disgracia, desgrace	haren disgracian erori naiz, ie suis tombé en sa desgrace	disgraciatcea	distia handiaz, splendeur	distiatcea, reluire, briller	distiagarria	distiagarrizcoa	distiadura, lueur, brillant, fulgor	distiamendua	ditharea, dé a coudre	dithare hau ezta ene erhiaren doy	dithia, tetin, mamille	dithico haurra	dithiaren mocoa, le bouton du tetin, dithi mocoa	diuscuçu, A. nous dites vous	dixa, O.fortune, titcha	dixac bilha neçatela ciotsac, O.pr. 113. la fortune vait qu'on la recherche	dixac bilha deçagula nahi	dixa duenac alga eta abre, eztuenac ez lasto ere, O.pr.114. Qui a bonheur a fourrage & bestail, a celui qui n'en a point la paille mesme manque	Dixac bi haurride, on eta adisquide, desdixac oboro, diren gaitzac oro, O.pr.115. la bonne fortune a deux soeurs, l'abondance de biens & la multitude d'amis; la mauuaise en a beaucoup plus, c'est a sçauoir toutes sortes de calamitez	Dixa onac, nola baita bera itsu, hari darraisconac itsutcen ditu, O.pr.116. la bonne fortune comme elle est aueugle elle mesme rend aueugles tous ceux qui la suiuent	[72at] dixidua, menace	dixidatcea, menacer	dixidaria, dixidatçaillea, menaceur	doatsua, bienheureux	doatsutcea, bienheurer	doatsutasuna, bonheur, felicité	doatsuqui, bien heuressem[ent]	doblea, double	bihurtcen dut laur double, A.241. reddo quadruplum	doblatcea, doubler	dobladura	dohacabea, malheureux	dohacabetcea, rendre malheureux	dohacabetasuna, malheur
--	------------	------------	------------------	--------------	--------------	--------------	-----------	---------------------------	-------------------------	-------------------------------------	-------------------	--------------	------------------------	----------------	-------------------------	----------------	-----------	-------------	---------------------	----------------------	------------	--	------------------------------------	---	-------------------	-------------------------------	--------------------------------------	-----------------------	---	---	---	---	-----------------------------------	--	------------------------------	----------	------------------------------------	------------------------	---------------------------	---------------	-----------------	---------------	-------------------------------	---------------------	---	---------------	---------------------------	------------------------------	--------------	-----------------	-------------------------------------	--------------	-----------------------	-----------------------------------	------------------------	----------------	--	------------------------------	-------------------------	---	---------------------------	---	--	---	------------------------	---------------------	-------------------------------------	----------------------	------------------------	---------------------------------	--------------------------------	----------------	--	--------------------	-----------	-----------------------	---------------------------------	-------------------------

dohacabequi, malheureusement	doillorra, drolle, bon compagnon	mauuais, est un mot biscain
dohacaitza	doillorqueria	arima donguea, A.
dohacaitz dunac Cicuren illuna. O. pr. 117. le malheureux est surpris de la nuit a Cicur. c'est un petit village a trois quarts de leue de Pampelune	doillortasuna	donua, don
dohacaitztea	doillortcea	dopa.2., une tonne, gu-pela
dohacaitztasuna	doillorqui	dorpea, enflé dorgueil, fier, lourd, grossier. O.
dohacaitzqui	dolharreac, pressoir, lako.2.	haren dorpea! quil est orgueilleux
dohaina, don, present, emaitça, donua	dolamena, doleance	eritasun dorpea, maladie rude
dohain emana cerbait hoberen esque dago, O.pr. 118. un present donné attend quelque chose de meilleur en recompense	dolorea, douleur	sententia dorpea, sentence rude
dohainic, gratuitem [ent], ururic	dolorezcoa, douloureux	dorpetasuna
dohainguillea, bienfaiteur	dolorezco guïçona, homme de douleurs	dorpetcea
doïa, iuste, proportionné, mediocrité iustem [ent] ce quil faut	dolerezqui	dorpequi
doïez baçara, A.229. si vous auez iustement ce qu'il faut	doloratcea	dorrea, une tour
doïaz baino gu[e]yagoz enaiz guthicia, ie ne souhaite rien plus que	dolorossa	hiri dorreztatua
doï doïa dabilla	dolua, deuil	esquilla dorrea
gauça bat doïez eguitea	doluzcoa, de deuil	dostaillua
doïecoa	doluzco arropa, robe de deuil	cembait hitz ioculariz eta dostailluz
[73] bekatuen doïeco gastiguac, ereducoac, chastiments a proportion des pechez	dolugarria	dostaqueta, recreation, passetemps
doitcea, ajuster, proportionner	dolutcea	dosteta, passetemps, bádinerie
doïqui	dolutsua	doitatcea
doïez baçara, si vo(us) navez q(ue) ce qui vous faut A.229	Domingo, Dominique, Monju	dotea, dot
	Domingo eguic emazte, atci lo, berac iratçar iro, O.pr.119. Dominique prend une femme & apres dors tant que tu voudras, car elle aura assez de soin de t'euiller	dotatcea, doter
	domua, empeigne de soulier, gainsola.2.	doua, piece de fonds de tonneau
	donaberac edo tonaberac, les tenebres offices de la Semaine Sainte	dragoina, dragon
	Donapalaya, la ville de S. Palais en Basse Navarre	dretchua, droit qui se paye
	donatac, presents qui se font outre le dot assigné	dronda, miche de fusil
	[73at] donceilla, demoiselle	dronda erreta, fusil a tirer du feu
	donceiltcea	duda, doute
	donceiltasuna	dudatan iartcea
	donguea, O. gaiztoa,	[74] dudatcea, douter
		dudacorra
		dudatsua
		dudosa
		duena, qui a, du verbe içaitea, en la gram.
		duenac azer biper, O.pr. 120. celui qui a de

pouire en met sur ses choux	dulcea, doux, eztia dulcetcea	tcea, menacer, fro- ller
duga, douille de tonneau	dulcetasuna	durdusiadura
dugata, un ducac	dulcequi	durdusiatchaillea
duhulatea. S tas d'argent, O.	dupina edo tupina	durdusiaz eta meha- tchuz
duhulatez	dupina emendatuz gaix- torcen da. O.pr.121.	durdusiaturic igorri nau
dukea, duc	l'augment deau gas- te le potage	durdoa. E.Trochus qui baculo equitur a pueris
duketcea	durdusia, menace	
duketasuna	durdusiatcea, induria-	
dukezza		

Zerrenda honetan –eta horren antzera aurkez genitzakeen beste hainbatetan– ikusten duguna, ordea, ez dator bat gorago Pouvreauren iturriez esandakoarekin. Ene kontuak zuzen badira, hiru bat dozena aipu dira bertan, Axular, Leizarraga, Etxeberri, Harizmendi eta, batez ere, Oihenartenak. D letrako berba gehienek –laurehun bat sarreretatik gertu–, ez dute ez itzulpen ez iturri markarik.⁷ Duten gehienak, ia guztiak, erretrau edo esapideak dira eta, esateko moduan, ez da eratorri edo konposatuetan lekukotasunik, ezta ekartzeko gogoren erakusgarri berezirik ere.^{7b}

3.2. Orobat F- letran ere: *fantasia* “fantaisie”, *fardela* “fardeau, charge”, *fardelen costumateca* “avoir soin des charges du bureau”, *fasticatcea*, *tentatcea*, *haserretcea* “fasher, se fasher, depiter”, *fermua* “ferme, stable, constant”, *flecha*, *fletxa* “fleche” ditugu, baina *fantasiatcea*, *fantasiatsua*, *fantasticoa*, *fantasiatcea*; *fardelacaina*, *fardelacalea*, *fardelaca*, *fastigagarria*, *fastigagarritzcoa*, *fasticoa*, *fermutcea*, *fermutasuna*, *fermuqui*, *flecharia*, inongo itzulpenik gabe beren eratorri eta konposatuak.

Badira, noski, *familiera* “familier”, *familierqui* “familierment”, *familiertasuna* “familierté”, *familiertcea* “rendre ou deuenir familier”, *nabi naiz familiertu* “je veux me familiariser” eta *fanfaroina* “fanfaron”, *fanfarointcea* “deuenir fanfaron”, *fanfarointasuna* “fanfaronnade”, *fanfaroin guiza* “comme un fanfaron” bezalako hitz-familiak osorik edo gehienean itzulpenaz lagunduak ere; marka bedi, nolnahi ere, inongo jatorri-markarik ez darakustela. Areago dena, F letra osoan *fauna* A 38, *non fida ban gal* O.pr.337, *forta* “fort de guerre, *azcarlecu*.O.” dira aipu bakarrak 250-260 bat sarrera eta azpisarreratan; urri, eta batto ere ez eratorri edo konposatuentzat.

3.3. Gidor Bilbaok argitaratu zuen Pouvreauren C eskuizkribu ahantziak (Bilbao 1992) Pouvreaurekiko hurbilketa berrikusi beharrean gabela erakusten digu. Har ditzagun C-ko lehendabiziko bi orrialdeak (17r-17v); bertan egileetarik hartutako aipu hauek kausitzen ditugu: *arriba biz etchea bethe*, pr. 486; *arregatcea nigar uriz*, Lu. 7; *arretsia*, O., *baretsia*, *enroüé*; *arrobatcea* (au) A.; [*arronta*, *arrontera*], *guciequin solhas-*

(7) Cf. 3. oharrari dagokion testuko aipuan etzanean emana edota “...el [hiztegia] de Pouvreau, del siglo XVII, cuyas fuentes además son bastante bien conocidas” (Mitxelena 1970: 27) eta azkenengo gisa “it [P-ren hiztegiak] often gives the words in context, carefully indicating the author who used them” (Azkarate 1991: 2373). Bidenabar, interesgarri gerta zitekeen, toki faltaz edo, zehaztu gabe utzi zuen perpaus horren aurretik doan “Although many very basic words are missing...”.

(7b) Mari Jose Kerejetak gatzigatzen didanez, izan daitezke aipatu gabeko iturri-erabilerak; nago, ordea, horiek zehaz balitez ere ez bide lirakeela ene P-rekikoak gehiegi aldatuko.

turi, amolsu eta arronter (A. 166); [*id*] *gaixtoen arrontatceco sega* (A. 572); *arsca O., mabira, mabia; artça, Eneco atcheca hi artçari, nic demadan jbesari.*

Zortzietarik lehena da soilik A-n falta dena; ez du, bada, lekukotasun idatzirik gehitu azken bertsiorako. Are gehiago, bat edo beste ezabatu ere egin du (A-n *arrochina*-k eta *arrotzcalea*-k “A.” dute, C-n ez bezala) edota zehaztasun gutxiagorekin (A-n *arregatcea*... “Lu 7,38” datorkigu C-ko “Lu 7”-ren aurka).

Ez dirudi gainerako orrialdeetan ere bestela aritu denik: [*bide*] *arteçari artez iarraiquitcea*, [*gau*] *art-urratcegabea*, [*çuhurcia*] *asco bat, asmatçac, asper hartu dut, atalaya, atceac larrua hotz, atchetera, athearen erroac eta ubalac, atheac atheari daraunsanean, atbalgaina, atbarbea, atbarbepean*, [*bigarren*] *atrapaduran*, [*ondore*] *atsecabetcea, auberra, aurkaz aurk*, etab. dira A-tik C-ra bidean beren testu-erreferentzia galdu dutenak eta nekez ediren dezakegu kontrakorik.

3.4. Mitxelenak esandakoaren aurka, Pouvreauren hiztegia ez da –lehenago Covarrubiasena ere ez zen bezala– “de autoridades”;⁸ Pouvreaux badu, haatik, Covarrubiasenetik funtsezko bereizkuntza testuen aipamenei dagokienez: Covarrubias-ek *Scapula* grekerarentzat, *Nebrija*-ren *Vocabulario*a berba teknikoan latinezko ordaintzat, *Ca-lepino*-ren hiztegia definizio eta aipu latinezkoentzat, *Alunno* italierazko aipu eta etimologientzat, *Tuscanella*-ren hiztegia ordain frantsesentzat, *Guadix* eta *López Tamarid* etimologia arabeentzat, *Bovelles* eta *Brocensea* gainerako etimologientzat, *Laguna* botanikarako, *Hortelius* geografia izenatarako eta *Mariana*, *Morales*, *Pineda* eta *Garibai* Espainiako historiarako behintzat erabili zituen; Pouvreaux aitzindaririk eta lanabes egokirik ez izanik, gutxi edo asko, berak bilatu behar izan zituen hiztegia emandako definizioekin bat etor zitezkeen pasarteak. Covarrubias-engan, ordea, ez da honelakorik: “Covarrubias ne consulte jamais directement les textes classiques [asko badakar ere]” diosku Lépinette-k (1989: 299).

4. Lexiko berrikuntza Pouvreauren testuetan.

4.1. Larramendirekin lehenago (cf. Lakarra 1985a, 1993) eta gero Urterekin (cf. Lakarra 1994b) egindakoaren antzekorik (ustezko teoriaren eta benetako praktikaren arteko erkaketa) egin zitekeela iruditu zait Pouvreaurekin. Hara begirada arin baten haren lanetan eratorri eta konposatu-ehizan izandako emaitzak (hitz bakoitzetik adibide bakarra, lehen aurkitua, ezartzen dut):

Pouv. *Imitacionea*

23 *ilbuntasun*, 24 *iaquintasuna*, *aberatstasun*, *galcorren*, 25 *hitzguilleac*, (çure) *iaquin-gabea*, 27 *erorcor*, *hautscor*, *galgarrietara*, 29 *largotasun*, 30 *flacotasuna*, *minçacorra*, 32 *guthiciadurari*, 33 *superbiotasunari*, 34 *fetçbotasunaz*, 38 *laincotiartasunaren*, 41 *fasti-cagarriac*, 42 *fermugabetasuna*, 45 *probetçugarri*, 47 *hautscor*, 51 *epeltasuna*, *ansigabeta-suna*, *berotasunetic*, 55 *solbasquerietan*, *urguillutasunetic*, *devocionetsu*, 57 *pisutasunaz*,

(8) Ikus Lépinette 1989 Seco-ren aurka. Lépinette-k erakutsi legez Covarrubias ez da sail horretako zeren eta “ce concept d’autoridades –tel que nous l’entendons aujourd’hui et tel qu’apparemment Seco le conçoit, i.e. phrases *exemplaires* dont le rôle lexicographique est celui d’adjuvant dans un processus d’explicitation sémantique de la langue –espagnole ici– et en même temps, celui de réalisation modélique dans un discours valorisé, est dans tous les cas, totalement étranger à Covarrubias” (Lépinette 1989: 301).

vanaloriasaleentcat, 256 *fede-dudagabeco*, *languiadura*, *bessarcatçaillea*, *flacotasunetic*, 257 *bibotzgabetasuneco*, *gogoetatsu*, *devocionegabeco*, *devocionetsu*, *eztitasuneco*, *vicigarria*, 258 *garbitasuna*, *saindutasuna*, 259 *lanquidea*, *ecin icusizco*, *obratçaillea*, *beregaineco*, *eguinbideari*, 261 *conseillaria*, *beharquietan*, *laincozcoaren*, *humiltasun*, *devocionetsu*, 262 *urriqimendu*, *cilbeguiqui*, *hildumatugabeac*, *bertscailluetan*, *humilgarrien*, 263 *berantcor*, 265 *simpletasunean*, 266 *esque(r)gabetasunen*, 267 *bidegabeztatu*, *muturtasuna*, *baserredura*, 269 *loakartasun*, 271 *distiaduraren*, 272 *doatsutasuneco*, *Jaincotasunaren*, 274 *sendagarritzco*, *apeztasuneco*, 275 *maitaria*, *saindutasun*, *biotzberatasun*, 277 *baqueguillea*, 278 *miragarriqui*, *ontasuna*, 281 *higoindura*, 285 *arguidunac*.

Pouv. *Petits oeuvres*

5 *saluatçaillea*, *saluaria*, 6 *mintçaillea*, *minçaria*, *laboratçaillea*, *irakastçaillea*, *irakaztuna*, *ikaztuna*, *ikaslea*, *çuburtasuna*, *çuburticia*, *irakazmendua*, 7 *berreguindura*, *berreguintasuna*, *berreguinqueria*, *liçunqueria*, *liçuntasuna*, *liçundura*, *erboqueria*, *erbotasuna*, *asquitasuna*, *asquitcea*, 11 *crueltasunian*, *barrencorric*, 13 *urruntasuna*, 15 *primutasunaren*, 17 *billusgorritasunaren*, 18 *miraculluscoac*, 20 *maitatçailley*, *laincozcoaren*, 21 *borthiztasunaren*, 25 *complicgarri*, 28 *abalkadura*, *urguilluqueriac*, *abalketasunac*, *neurrigainezco*, *burupea*, 29 *creatugabea*, *otboitzguilleen*, 30 *peintadura*, 31 *goratasunaren*, *beberatasunaren*, 32 *ecin hillezco*, 33 *maitarasun*, *miragarritasunac*, *nabasmenduco*, *beregainezco*, 34 *oborezcoaren*, 35 *seruitçutasun*, 36 *etçeguille*, *miragarri*, 37 *berdindurac*, *lerrodura*, *munduguilleac*, 75 *guertbança*, 76 *burupetsutasun*, *gogortasunaren*, *seculacotasun*, 77 *beguitartetsua*, *liberaltasunen*, 78 *iustugarritasunaren*, *saindumenduaren*, 79 *complicgarri*, 80 *mudagabeco*, *naturaleçazco*, *gaytasunaren*, *ukigarri*, *obligagarritzco*, *eppagarriric*, 82 *iustutasunaren*, *eraguintcetara*, *ordenatçaille*, 83 *esquiribatçailleac*, 84 *sebitasunezco*, *espantagarri*, *pompirezunec*, 86 *saindugarritasunaren*, *etborquizeco*, *sebitasunetic*, 88 *neurrigabeco*, *ondocotasunaren*, *hiltcecotasuna*, *barrayamenduac*, 89 *eguitateac*, *ezhiltcecotasun*, *ezgaltcecotasunetic*, *galtcecotasunera*, 90 *batetarasuneraino*, *iturburuzco*, 91 *hobengabetasuneco*, *baldintasun*, *legueguille*, 92 *hobengabe*, *hobengabetasuna*, *obizcampoco*, *cimendatçaillearen*, 93 *iustutasuna*, *libratçaille*, *bozcariotçaille*, 95 *nothagabeco*.

Erakusgarri huts honi gutxi (kopuruz zein atzizki ñabartasunean) deritzonak gogora beza ze testu moietaren aurrean garen eta artean honelakoetan zutela, bat izatekotan, idatzizko tradiziorik. Ohar bedi, orobat, ez diodala hitzok oro egileak berak asmatuak direla –batzu bai zalantzarik gabe–; aski zait oraingoz bere lexikografi lanaren eta idazle ihardunaren artean gehiegizko kontraesanik ez dela erakustearekin (cf. Lakarra 1994b: 875 eta 10. oh. Urtez).

4.2. Pausu bat aurrerago jo nahi izanez gero hara *Hauta-lanerako euskal hiztegi*-ko datuen arabera beren lehen agerraldiak (P = Pouvreau, Ez = Ez dator HLEH-n, X = HLEH-n eman lehen agerraldi urtea):

<i>ilhuntasun</i> ,	1617	<i>largotasun</i> ,	P	<i>probetchugarri</i> ,	1880
<i>iaquintasuna</i> ,	1617	<i>flacotasuna</i> ,	1617	<i>epeltasuna</i> ,	1617
<i>aberatstasun</i> ,	1627	<i>minçacorra</i> ,	Ez	<i>ansigabetasuna</i> ,	1635
<i>galcorren</i> ,	P	<i>guthiciadurari</i> ,	Ez	<i>berotasunetic</i> ,	1643
<i>hitzguilleac</i> ,	Ez	<i>superbiotasunari</i> ,	P	<i>solhasquerietan</i> ,	Ez
(çure) <i>iaquingabea</i> ,	1643	<i>fetçhotasunaz</i> ,	P	<i>devocionetsu</i> ,	Ez
<i>erorcor</i> ,	1571	<i>laincotiartasunaren</i> ,	P	<i>pisutasunaz</i> ,	1617
<i>hautscor</i> ,	1643	<i>fasticagarriac</i> ,	Ez	<i>vanaloriasaleentcat</i> ,	Ez
<i>galgarrietara</i> ,	1643	<i>fermugabetasuna</i> ,	Ez	<i>fede-dudagabeco</i> ,	Ez

<i>languadura,</i>	Ez	<i>laboratçaillea,</i>	Ez	<i>munduguilleac,</i>	Ez
<i>bessarcatçaillea,</i>	Ez	<i>irakastçaillea,</i>	Ez	<i>guertbança,</i>	Ez
<i>bibotzgabetasuneco,</i>	P	<i>irakaztuna,</i>	1571	<i>burupetsutasun,</i>	Ez
<i>gogoetatsu,</i>	1643	<i>ikaztuna,</i>	P	<i>gogortasunaren,</i>	Ez
<i>devocionegabeco,</i>	Ez	<i>ikaslea,</i>	1627	<i>seculacotasun,</i>	P
<i>eztitasuneco,</i>	1617	<i>irakazmendua,</i>	Ez	<i>liberalitasunen,</i>	P
<i>vicigarria,</i>	1696	<i>berreguindura,</i>	Ez	<i>liberalitasunen,</i>	1617
<i>garbitasuna,</i>	1616	<i>berreguintasuna,</i>	Ez	<i>iustugarritasunaren</i>	Ez
<i>saindutasuna,</i>	1571	<i>berreguinqueria,</i>	Ez	<i>saindumenduaren,</i>	Ez
<i>lanquidea,</i>	P	<i>liçunqueria,</i>	P	<i>mudagabeco,</i>	Ez
<i>ecin icusizco,</i>	Ez	<i>liçuntasuna,</i>	1617	<i>naturaleçazco,</i>	Ez
<i>obratçaillea,</i>	Ez	<i>liçundura,</i>	Ez	<i>gaytasunaren,</i>	1720
<i>beregaineco,</i>	Ez	<i>erboqueria,</i>	1643	<i>obligagarritzco,</i>	Ez
<i>eguinbideari,</i>	1571	<i>erbotasuna,</i>	1571	<i>eppagarriric,</i>	Ez
<i>concellaria,</i>	1571	<i>asquitasuna,</i>	Ez	<i>iustutasunaren,</i>	Ez
<i>beharquietan,</i>	1571	<i>asquitcea,</i>	Ez	<i>eraguintcetara,</i>	P
<i>laincozcoaren,</i>	1635	<i>crueltasunian,</i>	Ez	<i>ordenatçaille,</i>	P
<i>humiltasun,</i>	Ez	<i>barrencorric,</i>	1643	<i>esquiribatçailleac,</i>	Ez
<i>bildumatugabeac,</i>	Ez	<i>primutasunaren,</i>	1984	<i>sebitasuneco,</i>	Ez
<i>bertsailluetan,</i>	P	<i>billusgorritasunare</i>	1571	<i>espantagarri,</i>	1686
<i>humilgarrien,</i>	Ez	<i>miraculluscoac,</i>	Ez	<i>pompirezunex,</i>	Ez
<i>berantcor,</i>	1571	<i>maitatçailley,</i>	1627	<i>saindugarritasunaren</i>	Ez
<i>simpletasunean,</i>	1627	<i>borthiztasunaren,</i>	P	<i>ethorquizco,</i>	Ez
<i>esque(r)gabetasunen,</i>	1617	<i>compligarri,</i>	Ez	<i>sebitasunetic,</i>	Ez
<i>bidegabeztatu,</i>	P	<i>abalkadura,</i>	Ez	<i>neurrigabeco,</i>	Ez
<i>muturtasuna,</i>	P	<i>abalketasunac,</i>	P	<i>ondocotasunaren,</i>	Ez
<i>haserredura,</i>	1643	<i>neurrigainezco,</i>	Ez	<i>hiltcecotasuna,</i>	Ez
<i>loakartasun,</i>	Ez	<i>burupea,</i>	P	<i>barrayamenduac,</i>	Ez
<i>distiaduraren,</i>	P	<i>creatugabea,</i>	P	<i>eguitateac,</i>	1571
<i>doatsutasuneco,</i>	1627	<i>othoitzguilleen,</i>	P	<i>ezhiltcecotasun,</i>	Ez
<i>Jaincotasunaren,</i>	1617	<i>peintadura,</i>	Ez	<i>ezgaltcecotasunetic,</i>	Ez
<i>sendagarritzco,</i>	Ez	<i>goratasunaren,</i>	1571	<i>galtcecotasunera,</i>	Ez
<i>apeztasuneco,</i>	Ez	<i>beberatasunaren,</i>	1571	<i>batetarasuneraino</i>	Ez
<i>maitaria,</i>	1657	<i>ecin billezco,</i>	Ez	<i>itburburuzco,</i>	Ez
<i>biotzberatasun,</i>	P	<i>maitarasun,</i>	P	<i>hobengabetasuneco,</i>	1643
<i>baqueguillea,</i>	1745	<i>miragarritasunac,</i>	1808	<i>baldintasun,</i>	P
<i>miragarriqui,</i>	1630	<i>nabasmenduco,</i>	1930	<i>legueguille,</i>	1784
<i>ontasuna,</i>	1571	<i>beregainezco,</i>	Ez	<i>hobengabe,</i>	1617
<i>higoindura,</i>	Ez	<i>oborezcoaren,</i>	Ez	<i>obizcampoco,</i>	Ez
<i>arguidunac.</i>	1866	<i>seruitçutasun,</i>	Ez	<i>libratçaille,</i>	1627
<i>saluatçaillea,</i>	1617	<i>etcheguille,</i>	P	<i>bozcariotçaille,</i>	Ez
<i>saluarria,</i>	Ez	<i>miragarri,</i>	1571	<i>nothababeco.</i>	Ez
<i>mintçaillea,</i>	Ez	<i>berdindurac,</i>	Ez		
<i>minçaria,</i>	P	<i>lerrodura,</i>	Ez		

Datuak ezin adierazkorrago iruditzen zaizkit: 146 eratorri edo konposatuotarik 63 (% 43,1) ez dira HLEH-n; 27 (% 18,4) badira eta Pouvreaurengan ediren da hain zuzen beren lehen agerraldia; 10-i (% 6,8) beranduagoko agerraldiren bar jarri zaio

hiztegi horretan, nahiz eta Pouvreauk dagoeneko delako hitz hori ekarri eta 46 (% 31,5) Pouvreau baino lehenagotik lekukotasunen batekin dugu. Bestela esanda, Pouvreauk berritu egiten du % 68,5ean eta, beharbada (ikus 11. oharra eta testua) are gehiagotan.⁹

5. Lexiko berrikuntza P-ren hiztegieta.

5.1. Azaleko azterketa huts bat aski dugu ikusteko *Hauta-lanerako euskal hiztegi* horretan Pouvreaurengandik hartuak duen pisua; hara A-I letretan (osoaren erdian edo) aurkitzen ditugun Pouvreaurengandiko [= *XVII e.a.] lehen agerraldiak:

abadetasun,	ahalketi,	alartze,	ardagai,
abadetu,	ahalkor,	alasa,	ardai,
abadot(a),	ahalusain,	alatu,	areatu,
abantailatsu,	aharatzat,	aldamio,	arkara,
abatz,	ahats,	alderdi,	arpin,
abegi,	ahazuri,	alferki,	arrabitari,
aberatsaile,	aheri (1),	alka,	arrapo,
aburska,	aholkatu,	almute,	arrastelu,
adaki,	aihertsu,	altxaldi,	arrubi,
adelatu,	ailis,	ametz,	artekari,
adintsu (2),	aingira,	amezti,	artezia,
adoratzaile,	aio,	andazain,	aska,
ageriki,	aipu,	andegatu,	askari,
agertzaille,	akabo,	andura,	astalkatu,
agiri,	akelarre,	anega,	astalko,
ahagozo,	akerki,	anoa,	atsegintasun,
ahaidetu,	aketz,	antena,	atsegintsu,
ahaldun,	akuilu,	antxoia,	auhendari,
ahalegar,	alababitxi,	apurtasun,	azorria,
ahalkeriak,	alamen,	apurtu,	azpikotasun,

(9) Are emankorragoa dirudi *Guirist. dotrina-k*; hara lehen 40 orrialdeetan aurkituaren adibide gisa: sarr. *galaraciteco, carga-abrez, ipizpicutasuneco, eguimbide, arthaldearen, saluamenduaren, espiritualqui, crea-tçailleac, borondateari, particularqui, prepara araciteco, gomendio, premiasco, affectioneagatic, espirituala, eztitasun, ontecoric, ianbariac, pisugarrisco, othurunçac, partale, seruitçari, affectionatua, aiccinamendutan, otboitsten, bakanqui, astiroqui, pausatiqui, errasqui, satisfacione, frogançac, choilqui, consideracione, predicari, dotortasuneco, saluatçaillearen, 1 gomendioaren, eçagutçac, clarqui, 2 aisequiago, 3 beregain, generalqui, iugeamenduaren, 4 iaincotasunean, saristatuaç, iaquinsunec, 5 trinitatearen, bereciqui, manamenduetan, obligacione, sacramenduac, 6 bilduma, premiascoa, officialeç, 7 batasunean, ontasunac, edari, 8 ossasuna, doatsugu, consideracione, eguillea gatic, 10 dudagabesco, eguiascoac, seguranza, naturala, eguiati, 11 consentimendu, sentimenduaren, 12 actualaz, cinetstearen, habitualaz, 13 usança, bereciqui, 14 gueyentasuna, 15 bacoitça, mantenatcen, pagatçaille, 17 botberetsutasuna, botberetsu, indarsuagoric, 18 çuburcia, adimenduaren, ithurburua, 19 hegatzinac, 20 bor-thitztu, berotu, viciqui, finqui, 21 febleciac, beregaineco, neurrigabecoaren, ondicosco, endellegua, 24 doatsuec, 25 untagarriaz, bethetasunaz, naturaleçascoac, iaincotasuna, 26 içaite, infinituqui, 27 çucenquiago, libratçaillearen, 28 comunsqui, 29 arraçoinesco, iaquingabetasuna, 30 iuntatasun, appurtasuna, febleegui, 32 bormatu, goibeltasunaren, beltstutasunaren, ilhuntasunaren, ostateatcen, abre-belharraren, 33 gogoetetaric, 34 virginitatearen, seruitçatcera, fermuqui, 35 ecin hillescoa, hil beharresco, 37 sortce, miracuilluscoac, kiratstasuna, urkalecutic, 38 harrigarri, macelacoç, itcestatu, garratzquiena, çorrotzquiena, desoboreac, gaizqui erranac, 40 guerla-gendeac, hobendurien, gaixtaguinen, hobengabe.*

aztiketa,	biligarro,	dudatsu,	fetxo,
babatu,	bitur,	ebakidura,	fetxoki,
bafa,	bilurtu,	ebakitzaile,	fetxotasun,
balakatzaille,	biratu,	ehorzle,	finkotasun,
baldatu,	biribildu,	elar,	floka,
balditu,	biribilki (1),	eltzagor,	frankotasun,
baleztari,	biribiltasun,	elurtsu,	fruitutsu,
baltsamu,	biriteri,	elurtu,	gainditu,
barrika,	bitika,	emalege,	galerna,
beberin,	bixika,	emaztegai,	galgo,
bedatse,	bokata,	erakarle,	galkor,
begietaratu,	bokateri,	erantzule,	galtzerdi,
behatzaille,	bokater,	erdeinu,	ganga,
bekulari,	bolari,	erdizka,	gantz,
belatz (2),	bolbora,	erkatz,	gantzuz,
beldurkor,	bordari,	erlastu,	gapoin,
berdintasun,	borratu,	ernatzaile,	garabi,
beregaindu,	bortazain,	erpil,	garaitiko,
beregaintasun,	bortiztasun,	erpiltasun,	garatosatu,
berina,	bortxatzaile,	errape,	garba,
bermagune,	boska,	errefera,	garbatu,
berogarri,	botagile,	erreferatu,	garbigarri,
berokeria,	botikari,	erregagai,	garlopa,
berregin,	burbuila,	erregu (2),	garraiatzaile,
berrerosi,	burrunba,	erreki,	garranga,
berrerosle,	buruxka,	errentatu,	garta,
berrerospen,	buruzagitasun,	erretortasun,	gata,
berritsu (1),	butoi,	erribera,	gateatu,
beruinatu,	buzoka,	ertangora,	gatzagi,
berundatu,	dafaila,	eskaintzaile,	gatzontzi,
beruneztatu,	damnagarri,	eskatima,	gaziki,
bestaberri,	deabrutu,	eskupe,	gaztainondo,
beta (1),	debekatzaille ¹⁰	espal,	geheli,
betalde,	dirutu,	estainuztatu,	geinatu,
betezpal,	diruzale,	estalgarri,	gerba,
betierekotu,	dixidari,	esteka,	gerezi,
betile,	dixidu,	estreina,	gereziondo,
bia,	dohakabetu,	estreinatu,	gerren,
bigarrendu,	doilorki,	etxezain,	geurtz,
bihurdura,	doilortasun,	ezagutzagabe,	gidatzaile,
bihurkatu,	doilortu,	ezarian,	gider,
bihurritu,	dolare,	ezkabia,	gila,
bijilia,	donabera,	ezkabiatsu,	ginbalet,
bikeztatu,	dorpetasun,	ezkerdo,	gindax,
bilaka,	dorpetu,	ezkoztatu,	girgil,
bilgor,	dosteta,	fededun,	girtain,

(10) Markagarri *-des* aurrizkiak osatu hitzberrien zeinen lehen agerraldi gutxi P-rengandik HLEH-n (batere ez ?).

gogalgin,	harrigarriki,	hordigarri,	iraka,
gogoramendu,	harrigarritasun	horitasun,	irakurle,
goibeldura,	harritsu,	horni,	irasagar,
gordintasun,	hasbeheratu,	hornidura,	irasagarrondo,
gorgoina,	hasgorapen,	horratu (2),	iratzargarri,
gorgoinatu,	hastiatu,	hostope,	iratze,
gorringo,	hastiotasun,	hur,	iraungidura,
gorritasun,	hauskortu,	hurrondo,	irazeki,
gurbil,	haxelari,	hurrupari,	irazki,
guretu,	hazaita,	ibi,	irazkitu,
guriki,	haztamu,	ibilbide,	iraztor,
guritasun,	hegi,	ibilketa,	iresle,
guritu,	heldura,	idiki,	irribera,
gurutzefika,	helzakitza,	idortasun,	irrigarriki,
gusu,	herabetasun,	idorte,	irrits,
gutziagarri,	herabetu,	igeltsu,	irritu (2),
habailari,	heraus,	igeltsuztatu,	istape,
habirakoi,	herenkusi,	igerikari,	istildu,
halatsu,	herexa,	igerikatu,	isun,
handizki,	herren,	igeriketa,	itsape,
hankor,	herskailu,	ihardesle,	itsuski,
hantura,	hezurki,	ihardespen,	itzain,
hargintza,	higadura,	ihinztatu,	itzaingo,
harilkai,	higidura,	ikasgo,	izartegi,
harilko,	hikatu,	ikastun,	izengoiti
harizkando,	hildura,	ikusle,	izipera,
harpa,	hisiti,	inauteri,	izokin,
harpiko,	hizkatu,	indardun,	izur.
harrigarri,	hiztegi,	inurritu,	

Ikus daitekeenez (81 + 74 + 18 + 44 + 8 + 55 + 51 + 47) 378 sarrerak Pouvreauren hiztegian du lehen agerraldia eta usu are bakarra urte askoan ere. Bestalde, bada ikertu letrotan eta gainerakoetan ere hainbat sarrera non Sarasolak ez dituen Pouvreauren aldaerak hobetsi euskara baturako (haien berri eman arren) zaharrenak izan edo ez, eta inoiz badira aldaera horretan zein bestetan Sarasolak bere hiztegian sartu ez dituenak ere, hurrengo ataletan ikusiko den legez.^{10bis}

5.2. Segidan Pouvreauren hiztegiako A letran lehen 5 orrietako (hamar orrialde) eratorri eta konposatuak biltzen dituz:

abadegaya	1885	aberastu	1562	abretasuna	P
abade nahia	Ez	aberatsqui	1665	abretcea	P
abade ordea	Ez	aberatsailea	P	abricotcea	Ez
abadetcea	P	aberatstura	Ez	absoluacionea	Ez
abadetasuna	P	lar-abreac	1630	absoluatçaillea	Ez
abadezza	1819	itsas-abreac	Ez	acabançac	1643
aberastasuna	1627	abrequeria	P	ogui açala	Ez

(10bis) Ikus § 7.4. datuon azterketa baterako.

accionatcea	Ez	adisquidetcea	1571	agueriqui	P
accionetsua	Ez	adisquidetasuna	1571	aguertcea	1545
accordamendua	Ez	adisquidetçaillea	1977	aguermendua	Ez
achelaria	Ez	adisquidetchoa	Ez	aguertçaillea	P
acholatasuna	Ez	adoratçaillea	P	aguitcea	1760
acholatsua	Ez	adoracionea	1571	aguintaria	1627
acholduria	1635	adoratcecoa	Ez	aguintça	1596
acholduritcea	1643	adreillucoa	Ez	ahaicoa	1643
acholagabea	1627	adreilluztatcea	Ez	ahaidea	1545
acitun-ondo	Ez	afalondoa	1571	ahaidetasuna	1827
acometadura	Ez	afalmuga	Ez	ahaidetcea	P
acometamendua	Ez	affaitadura	Ez	ahalkatcea	1571
acometatçaillea	Ez	affaitatasuna	Ez	ahalquea	1571
açorriatcea	P	affaitaquetac	Ez	ahalquegabea	1630
açotatcea	1571	afaitatçaillea	Ez	ahalquegaberia	P
açotatçaillea	Ez	afruntatcea	Ez	ahalquegabequi	1643
acuillu puntatçaillea	Ez	afruntatçaillea	Ez	ahalquegabetea	1643
acusatçaillea	1643	agradablea	Ez	ahalqueria	1636
acusamendua	1643	agradamendua	Ez	ahalquetia	P
adarsua	1775	agradablequi	Ez	ahalquetsua	1636
adarduna	1596	agortcea	1571	ahalquegarria	1843
adatsduna	1571	agortasuna	1684	ahalkatçaillea	1627
adats izpia	Ez	agortea	1635	ahalcorra	P
adimenduduna	Ez	agortura	Ez	ahantscorra	1571
adimendutsua	Ez	agudotcea	P	ahantscortcea	Ez
adintsua	P	agudotasuna	P	ahantscortasuna	Ez
adisquide-quidea	Ez	agudoqui	1749		

Ohar gaitzkeenez 101 sarreratik *Hauta-lanerako euskal hiztegia*-n ez dira bildu Pouvreauren 42, dagoeneko Pouvreaurengandik (hiztegitik nahiz testuetarik) bilduak ziren lehen agerraldi bezala beste 17, 10 itzuri egin zaizkio hiztegitik Pouvreau baino beranduagoko lekukotasuna eman baitzaie eta, azkenik, 32 Pouvreau baino lehenagokoren batengandik jasoak zituen. Bestela esanda, Pouvreak ez zuen aurreko inorengan irakurri ahal izan bere hiztegiaren zati honetan agertzen den eratorri eta konposatuaren % 68a eta beharbada,¹¹ are handiagoa dugu berak lehendabizikoz paperean jarriaren kopurua.

Esan gabe doa zifra hauek behin behinekoak direla eta azterketa zabalago batek beharbada alda ditzakeela; ez dakit, ordea, ene ondorioak desitxuratzeko adina; hara bestela hurrengo letran egin antzeko saioa:

baba erroma	P	baba pipita	Ez	babatu	P
baba leka	Ez	esku babatuac	P	bachotcea	Ez

(11) Ikusi denez, gutxienetan ematen dizkie iturriak bere sarrerei; bestalde *RS* eta beste *HLEH*-n aipatu iturriren bar ez ziren osorik edo zatika Pouvreauren eskumenean edota ez zituen gogoan bere sarrerak eraikitzerakoan. Bestela esan, Pouvreau baino lehenagoko lekukotasuna izateak ez dakar hark nahi eta nahiez lekukotasun horretatik hartu zuenik, espreski berak horrela adierazten ez duenean, bederen; alabaina, kasuko gutxienak dira.

bachotasuna	1571	balestaria	P	barrendaria	1643
bachoqui	Ez	balestaguillea	Ez	barrendatcea	1643
bachera alhasea	Ez	balsatcea	1627	barrendegua	P
bacheratoquia	Ez	banderaria	1627	barrentcea	1745
bacherguillea	Ez	banderiça	Ez	barurtiarra	Ez
bahatcea	Ez	banquetatcea	Ez	barurtcen	1571
bahitcea	1562	banquecia	Ez	bassastoa	1745
bahimendua	Ez	baquetcea	1545	bassa gaixtoa	Ez
baimendua	1643	baquetiarra	1627	bassa mahatza	Ez
bailliatasuna	Ez	baquetsua	1760	basa mahatztia	Ez
bakartasuna	1635	baqueguillea	1745	bassarana	1883
bakartcea	1800	baquemaillea	Ez	bassatcea	1630
bakartegua	1745	barataria	Ez	bassatcea	Ez
bakartoquia	1977	baratatcea	Ez	bassherria	XVI
bakkuna	1627	baratçeaina	1571	bassoillarra	1745
bakoitza	1571	barazcaltcea	1571	bassoilloa	1627
begui bakoitza	Ez	barazcal muga	Ez	bassoillanda	Ez
bakoitzqui	P	barazcal ordua	Ez	bassoillazcoa	Ez
bakoitzquitan	P	barbelgoa	Ez	bassothea	Ez
bakoitztu	XIXb	barkatçaillea	1745	bassurdea	1562
bakoitztasuna	1745	barkacinoa	Ez	bastatcea	1745
balacatcea	1635	barkaquiçuna	1643	bastoinguillea	Ez
balacatçaillea	P	barrayatcea	1571	batasuna	1571
baldernapeza	XIXb	barrayaria	1657	batayatcea	1621
baleaçalea	1627	barreyua	1571	batayaharria	1746
baleaquia	Ez	barrenatcea	Ez	bayatcea	1664
baleasalea	Ez	barrencorra	1643	bazcatcea	1571

86 sarrera aztertuetarik 33 (% 38,3) ez dira *HLEH*-n; 8 (% 9,3) agertzen dira eta Pouvreau da bertako lehen agerraldia; beste 16 kasutan (% 19,6) Pouvreau baino beranduagoko lekukotasunen batekin datoz eta 29tan (% 33,0) Pouvreau baino lehenagoko lekukotasunarekin. Berrikuntza portzentaia aurrekotik oso gertu dabil orain ere, % 67tik gora.

6. Hiztegiileen bekatuez.

6.1. Goian esan dugun bezala Mitxelenak Pouvrearen hiztegian bekatu bakarra aurkitzen zuen: "Erru bat du izatekotan: izan ditezkean itz erakarriak, ez direnak bakarrik, sartu dituela zenbait aldiz, dirudienez beintzat"; gainera, Pouvrearen "bekatu" hau arintzat edo hedatutzat jotzen zuen:

Agitz zabaldua dago joera ori, dakigunez, edozein tokitako iztegi-gilleen artean. Yakov Malkielen itzekin, izkuntza aldatu gabe, esateko (*Romance Philology* 12, 1959, 374s.) "Far more numerous and, all told, more insidious are the latent words smuggled in deliberately. In the Romance languages [eta orobat gurean, diot nik (K.M.)] these ordinarily comprise derivatives manufactured with the aid of productive and sharply focused suffixes, in particular of those enjoying unopposed extension, such as *-able* (*-ible*), and *-ador* (*-edor*, *-idor*), on the verbal, and *-ero*, on the nominal side. Such formations are readily understandable, they

may at any moment be introduced with impunity; however, the sober truth is that speakers, for some reason or other, do not bother to activate all of these potentialities, and scrupulous lexicographers, unless they adopt a preceptive attitude, ought no to tolerate, still less stimulate, their infiltration" (Mitzelena 1961: 370).

Har bitez Pouvreuren hiztegiko ondoko sarrerok:

cimurra "ride", *cimurtcea* "rider, fourir", *cimurtasuna*, *cimurdura*;
circilla "dechiré en ses habits", *circiltcea*, *circildura*, *circiltasuna*, *circilqui*;
cofia "coüeffe", *cofiatcea*, *cofiadura*;
colera "colere", *esquer emoc ene coleran egonari [...]*, *coleratcea*, *coleratsua*, *coleramendua*;
consolatcea "consoler", *consolacionea* "consolation", *consolamendua*, *consolagarria*, *conso
latçaillea*;
curiosa "curieux", *curiostasuna*, *curiostea*, *curiosqui*;
çurmindua "moisi, vermoulu", *çurmindura*, *çurmintasuna*, *çurmintcea*;
damua "douleur, regret [...]", *damucorra*, *damutsua* "damuz bethea", *damu gaitzic*,
damugarria, *damutcea*, *damutcecoa*, *damuztatcea*, *damuztaturic*;
desgogara "a contrecœur", *desgogara çait* "il me deplaist", *desgogaracoa* "qui deplaist",
desgogaramendua, *desgogaragarria*;
dolua "deüil", *doluzcoa* "de deuil", *doluzco arropa* "robe de deuil", *dolugarria*, *dolu-
tzea*, *dolutsua*;
dukea "duc", *duketcea*, *duketasuna*, *dukezza*;
dulcea "doux, ezta", *dulcetcea*, *dulcetasuna*, *dulcequi*;
durdusia "menace", *durdusiatcea* *induriatcea*, "menacer, froller", *durdusiadura*, *dur-
dusiatçaillea*, *durdusiaz eta mehatchuz*, *durdusiataturic igorri nau*.

Ez ote beraietan eite susmagarririk? Berba gehienek ez dute ez itzulpen ez iturri markarik eta zenbait hurbilgotik miatzen baditugu badirudi alor semantiko horretako bat edo beste aditu edo irakurririk gainerakoak euskal morfologiaz, atzizkien baliabideez zehazki, zekiena erabilirik osatuak direla.¹² Mitxelena lehene aipatu pasartean Pouvreuren "bekatu" hau arintzat edo hedatutzat jotzen zuen; ezaugarria, ordea, Pouvreauk ez "damukizun" baina bere sistemaren (eta ereduaren eta garaikideen) oinarritzat zuela ikusiko dugu.

6.2. Bada Bilbaok egindako C-ren edizioan Pouvreuren lan egiteko moduz ikas daitekeen haboro:

<i>aubenac</i>	cris lugubres, lamentations	
<i>aubenez dago</i>	il se lamente	
<i>aubendaria</i>	qui pleure & se lamnte	
<i>aubentcea</i>	se lamenter	lañar, lllorar, quexarse
<i>auberra, (af) alferra</i>	faineant	(alfe) hobacho, holgaçan
<i>eder, auher, pr. 122</i>	la belle est d'ordinaire faineante	
<i>aubertcea</i>	rendre ou deuenir faineant	
<i>aubertasuna</i>		

(12) Testuan emanak ez dira, noski, hiztegi horretako bakarrak eta irakurleak neke handiegirik gabe aurkitu ahalko ditu nahi adina: cf. adibide gehiagotarako *bakarra*, *bakoitza*, *deskonsolacionea*, *desoboratzea*, *doillorra*, *dolua* eta beste askoren hitz-familiak.

<i>aiiatcea</i>	partir, faire partir
<i>aiiatcera noa hirira</i>	je uais partir pour aller à la uille
<i>aiiadura</i>	allure, demarche
<i>aiiadura handian doa</i>	jl marche a grands pas
<i>aiiadura handia darama</i>	
<i>aiiatçaillea</i>	qui fait partir
<i>auisua, conseillua</i>	auis, conseil
<i>aiuisatcea, auisu emaittea</i>	auiser, donner auis
<i>aiuisamendua</i>	auis
<i>aiuisatçaillea</i>	qui donne auis
<i>nic auisaturic</i>	par mon auis

Oinarriak ezkerretara eta gainerako eratorriak barneraxeago sartuak ikusten ditugu; argitaratzaileak dioskunez “hiztegi etimologikoetako gisara, multzoka antolatuerik daude bi eskuizkribuak [A eta C]; sangratuaren bidez adierazi ditugu guk multzoak, multzo bakoitzeko lehenengo hitza gainerakoak baino ezkerreago emanez” (Bilbao 1992: 349).

Badirudi Pouvreauren hiztegiari ere (orobat beranduago honen zordun den Lhandenari) ongi datorkiola Barbara von Gemmingen-ek (1992) Covarrubias-en *Tesoro de la lengua española*-ren makroegitura aztertzean aurkitu eta, seguru asko, beste hainbatetan ere betetzen dena. Makroegitura nagusia alfabetikoki antolatua litzateke, ez, aldiz, deribatua.¹³ honetan azpisarrerak zenbait hizkuntz azterketaren ondorio dira:

a) ahaidetasun etimologikoan –lotura diakronikoan– diren formak (*guevo*-ren azpian, *oval*, *óvalo*, etab.);

b) eratorri edo konposatuak, sarrera nagusiaren ondotik: loturak itxura sinkronikoa du orain (*estimar*-en azpian *estimado*, *estimarse*, *estimable*, *inestimable*, *estimación* o *estima*, *estimarse en poco*, *cosa de estima*);

c) semantikoki edo paradigmantikoki lotutako formak: sarrera nagusiaren antonimo eta sinonimoak, aldaera diatopikoak edota gizatalde berezi batek erabilitako kideak.

6.3. Mari Jose Kerejetaren arestiko lan batean (1991: 868-9, 12. oh.) bada, ez oharrean baina testuan eta luzaz, aztertzea merezi lukeen kopien arteko ezberdintasunei, erdal iturriari eta hiztegi osoaren ekoipenari dagokion puntu axolazkoa. A eta B hiztegi kopiak erkatzerakoan “B-n ez dagoela A-n (*añua*-raino nahikoa usu, eta hortik aurrera noizbehinka, baina amaieraraino) agertzen diren gaztelaniazko definitziorik, ezta errefraurik ere” gatzigatzen digu Kerejetak. Dirudienaz Pouvreaux goitik-beherako ikustaldi bat egingo zion bere hiztegiari aldamenean gaztelaniazko hiztegi bat zuela, hauek guztiak erantsiz. Garai batean Covarrubiasen *Tesoroa* erabil zezakeela pentsatu zuela aitortu arren, erkaketa baten ondoren ez hori baina Cesar Oudin-en *Thrésor des deux langues française et espagnole*¹⁴ (Paris 1607) du Kerejetak Pouvreaux erabilitako gaztelerazko ordainen iturritzat:

(13) Bada bien arteko ezberdintasunik: ikusi dugunez Pouvreaux multzoka ematen ditu eratorriak, Covarrubiasek, ostera, ez du hitzen arteko bereizkuntza tipografikorik egiten sarrera barnean doazelako eratorriok.

(14) ...*Reueu, corrigé et augmenté d'une infinité d'omissions, additions, locutions, phrases, proverbes, sentences & recherches tirées du Tresor de Covarrubias.*

Pouvreauk frantsesezko definizioaren ondoren ematen dituen gaztelaniazkoak, bat datoz, hitzez-hitz [hiztegi horretakoekin]... Are gehiago, batean behintzat harra-patu dut Pouvreau tokatzen ez dena kopiatzen ere: *alaba* sarreran, “fille” da ematen duen frantsesezko kidea, eta Oudine-ek *fille*-ren ondoren dioen guztia aldatzen du, hau da: “hija, moça, doncella”, begi bistan dago azken biak ez dagozkiola *alaba*-ri. Ez dakigu Pouvreauk ez ote zekien gaztelaniaz uste izan den bezain ongi, edota “automatismo” hutsaren ondorio ote den (ibid).

Oudin erabili duela ezin argiago egiten zaigu gaztelerezko ordain batzu astiro miatuz gero. Hara hemen batu ditudan zenbait adibide:

- agudoa*, habile, prompt, adroit, *fetchoa*, hábil, presto, diestro;
cf. habile, c. hábil, presto, diestro.
- agudotcea*, habiliter, amañar, abilitar, adestrar;
cf. habiliter, amañar, abilitar, adestrar.
- agudotasuna*, agudecia, habileté, promptitude, habilidad, destreza;
cf. habileté, f. habilidad, destreza.
- agudoqui*, habilement, prestamente;
cf. [habile homme, hombre docto] habilement, prestamente, [doctamente].
- adoratcea*, adorer, adorar;
cf. adorer, adorar.
- adoratçaillea*, adorateur, adorador, adorante;
cf. adorateur, adorador, baina baita adorant, adorante.
- adoracionea*, adoration, adoración;
cf. adoration, adoración.
- adoratcecoa*, adorable, digne d’adoration, adorable;
cf. adorable, c. adorable.
- adoracionarequin*, adorablement, adorablemente;
cf. adorablement, adorablemente.

Markatzekoa da azken hitz hau beranduago letra txikikoagoarekin lehen utzitako hitz familien arteko hutsunean sartu ahal izateko idatzia dagoela. Orobat, hitz hori sartuaz Oudinen hiztegian hitz-familia horren partaide guztiak jasotzen dituela Pouvreauk.¹⁵

- acusatcea*, accuser, acusar, culpar, achacar, retar;
cf. accuser, acusar, culpar, achacar, retar.
- acusatçaillea*, accusateur, acusador, retador;
cf. accusateur, m. acusador, retador.
- acusatrice*, acusatrez;
cf. accusatrice, acusatriz.
- acusamendua*, *chartela*, accusation, acusacion, riepto;
cf. accusation, f. acusación, riepto.

(15) Gauza bera gertatzen da *agudo*-ren familiarekin; bi hiztegien arteko lotura frogatzeko hain interesgarri izan daiteke, jakina, sistematikoki hartua zein sistema baten arabera kanpoan utzia, azken hau frogatzea beti ere zailago gertatu arren.

- acusateco seinalea*, accusatoire, acusatorio;
cf. accusatoire, c. acusatorio.
- abecedeia*, abc, alphabet, la cartilla, abecedario;
cf. abc, abc, la cartilla eta baita abecedaire, l'a, b, c, a, b, c, abecedario; ez
ordea, alphabet, m. alphabeto.
- abuillatcea*, remplir un vaisseau, henchir, atestar, llenar, entupecer;
cf. remplir, atestar, hinchir, llenar, entupecer
- alçoa*, giron, regaço, faldas, gremio;
cf. giron, m. regaço, faldas, gremio.
- anayatasuna*, fraternité, hermandad;
cf. fraternité, f. fraternidad, hermandad.
- anayazcoa*, fraternel, fraternal;
cf. fraternel, m. fraternal.

Eta honen ertzean direnek argiro erakusten dute Pouvreaux egiten duen Oudinen erabilera zabalak. Izan ere erabilera horrek ez gintuzke harritu behar, –euskal filologiaren eta hiztegi-gintzaren historiaren atzerapenaren isla baino ez da gertakari hori lehenago ez susma eta ez frogatua– Gili Gaya-k (1949: xxii) “su influencia fue tan grande que puede decirse que todos los diccionarios bilingües y plurilingües deben algo al *Tresor* de Oudin, y algunos se limitan a copiarle o traducirle con pocas alteraciones” dioenetik.

Haatik, ez da hemen agortzen Pouvreaux eta Oudinen arteko erlazioa. 1607koa da, bai, Oudinen *Tresor des deux langues*-en lehendabiziko argitalpena; ez da ezinezko, beraz, Pouvreaux hori erabiltzea Kerejetak nahi legez, ezta sinestekoa ere, ordea. Hasteko, Oudinen liburu horrek, bere enparatuek legez, edizio gehiago izan zuen, batetik bestera zenbait aldaketa direlarik (cf. Cooper eta Lépinette-ren lanak). Aldaketa horien artean handienak 1616ko bigarreanean seguruenik, Girolamo Vittori-ri lehendabiziko edizioarekin italiarrak egin zion kopiaketa bihurtzea erabaki zuenean; bigarren honetarako, bestalde, agertua zen Covarrubias-en *Tesoro*-a eta han ere idoro zuen Oudin-ek berea zerekin aberas. Hori bai, bada hor Kerejetak –ezta lehenago Cooper-ek ere– ikusi ez duen puntu bat: Oudin-ek ez du Pouvreaux bezala erretraurik jasotzen: “Un domaine dans lequel au contraire, il n’y a pu avoir d’interférences ni d’emprunts au *Covarrubias* de la part d’Oudin et que ne signale pas Cooper (1960a), est celui des proverbes qui son fréquemment présents dans le *Tesoro* et systématiquement exclus de Oudin” (Lépinette 1989: 262). Eta orduan? Oudinen-gan hartu ote zituen frantseseko ordainen gaztelaniazko kideak baina Covarrubiasengan hari falta zitzaizkion erretraurak? Ez da ezinezko baina ez dirudi beharrezko; hara nola jarraitzen duen Lépinette-k: “cet auteur [Oudin, noski] n’avait évidemment aucun désir de se faire lui-même la concurrence en intégrant dans son dictionnaire, des proverbes qu’il avait traduits et publiés à part dans un autre volume”. Hortik, Mari Jose Kerejetak (gutunez) gaztigitzen didan bezala, “Pouvreaux erretraurak Oudinen erretrauragatik hartze[a] frantses-gaztelaniazko guztiak, gehienetan euskal itzulpena aurretik jarriaz”.

6.4. Bere hiztegia osatzeko Oudinek Pallet, Hornkens eta Covarrubias erabili zituela erakutsi zuten Cooper-ek (1960a, 1962) eta Verdonk-ek (1979); beranduago Gue-

rrero-k (1988: 502hh) Nebrija gehitu du haren iturrien zerrendan, izan ere Pallet, Hornkens eta Covarrubiasek Nebrijarengan jaso ez zituztenak hartzen baititu Oudinek.¹⁶ Guerreroren analisiak badakarke Pouvreau eta euskal hiztegien ikerketarako ere ezinutzizko den aitzinamendurik. Beste lexikografoenarekin egin legez, Nebrijaren obra Oudinek nola egokitu duen aztertzerakoan hiru sail egiten ditu Guerrerok: lehenengoan Oudinek Nebrijarengandik, isilpean edo aitorrarekin hartutako hitzak dira; bigarrenean (gutxienak) Nebrijarengan ziren eta Oudinek ezabaten dituenak. Goian ikusitako Pouvreauren Oudinen hiztegiaren erabilera ikusi ondoren, gehien axola zaiguna hirugarren saila dugu zalantzarik gabe, egileak bere kabuz gehituena, alegia:

El procedimiento seguido por Oudin para añadir palabras consiste fundamentalmente, como ha señalado Cooper, “en aumentar el número de artículos fabricando, por así decirlo, derivados a partir de voces procedentes de alguna de sus fuentes (Hornkens, Pallet y otros)”. Hemos podido comprobar que Oudin es el lexicógrafo —entre los estudiados— que forma más derivados a partir de vocablos existentes en Nebrija. *Algodonadura*, *algodonar*, *algodonado* derivadas de *algodón*, *aliuiado*, *aliuiador*, *aliuiamiento* a partir de *aliuio* o *aliuiar*, *aliñado* de *aliñar*, *almejal* y *almejero* de *almeja*, *almenar* y *almenado* de *almena* [...] ¹⁷ De un total de 3781 entradas contabilizadas en la A de Oudin, frente a las 2437 en la A del vocabulario nebricense, 1216 vocablos, que suponen 1432 entradas, el 37,88 % son comunes, otros 168 más, que suponen 182 entradas, el 4,82 %, están de alguna manera en Nebrija; y 2059 vocablos, que suponen 2167 entradas, el 57,30 %, son no comunes, aunque, muchas de ellas, resultan derivadas de vocablos existentes en Nebrija. ¹⁸ [...] De todas maneras, Oudin no se limita en modo alguno a plagiar a sus predecesores, sino que teniendo en cuenta estas fuentes, tuvo la habilidad de construir un diccionario que podemos considerar el de mayor originalidad de los diccionarios bilingües (Guerrero 1988: 505-506).

Guerrerok gogoratu zuenez (506. or., 53. oh.) Oudinen hiztegia hiztegitile anitzen (Sobrino, Franciosini, Vittori) iturri izan zen; ikusi dugunez, baita hark aipatzen ez duen Pouvreaurena ere. Baina guretzat gertakari honek Guerreroren zerrenda gehitzeaz landako garrantzia du; delako iturri baten erabilerak ematen digu

(16) Cf. “Les sources principales pour la partie espagnol-français du *Tesoro* de César Oudin sont d’une part le *Diccionario muy copioso de la lengua española y francesa* (1604) de Jean Pallet et d’autre part, le *Vocabulario de romance en latin* (1495) de Antonio E. Nebrija” (Lépinette 1992: 31). Lan hau aitzinamendu garbia da Guerrero-renaren aldean, iturri bakoitzaren zenbata eta nolakoa zehazten baititu: hots, Pallet nomenklatura jartzeko, Nebrija sarreren ordainak glosatzeko (cf. op. cit. 33, 35).

(17) Ez bakarrik eratorriak, baita usu perifrasi eta esamoldeak ere gero Pouvreaurengan kausituko ditugunak ber:

Zorra, regnard que l’on prononce renard, c’est proprement la femelle qui se dit regnarde

Estar hecho zorra, estre yure.

Caçar una zorra, s’enyurer.

Zorrera, regnardiere.

Zorreria, regnardise, finesse de regnard, subtilité.

Zorrero, regnardeau, petit regnard.

zorro, le regnard masle.

(18) Oharrean “Creemos haber demostrado con suficiencia la utilización del vocabulario nebricense por parte de Oudin, a lo que queremos añadir que también conoció, y utilizó, el *Diccionario*, como veremos más adelante”.

berririk hiztegi batez, honen eraikuntzan erabilitako metodo eta erizpidez, egituraz, helburuez... (cf. Lakarra 1991).

Lépinette-k (1989: 264) espainiera-italiera eta italiera-espainiera lexikografiako lehendabiziko bi hiztegegileak (Cristóval de las Casas [1570] eta Franciosini [1620]) erkatzerakoan zera zekusan: "Franciosini fait figurer d'une manière exhaustive, les dérivés d'une même famille (incluant même parfois les diminutifs non lexicalisés d'adjectifs et de substantifs): dans notre échantillon, *ocasión* est accompagné –si nous omettons la phraséologie– de *ocasionar*, *ocasionadamente*, *ocasionado*, *ocasionador*, alors que Las Casas présentait *ocasión* et *ocasionado*".

Bestetik, Cooper-ek Palet eta Oudin-en erlazioez ikusia:

Ciertos artículos de P[alet] faltan por completo en O[udin]. El cotejo de unas treinta páginas de P (o sea un total de 2.000 artículos) con las correspondientes de O me ofreció algunos resultados interesantes: Oudin elimina 46 artículos de P, 26 de los cuales son derivados en -or. Parece ser que Palet formaba mecánicamente esos derivados definiéndolos mediante una oración de relativo (*desfamador* "qui diffame", etc). Muchos de ellos son seguramente creaciones caprichosas que no se debieron usar nunca en la lengua viva (*degotador* "qui dégotte", *desarrugador* "qui desride", *desatador* "qui deslie", *descaminador* "qui fait esgarer", *desembravecador* "qui aprivoise", *desgreñador* "qui escheuèle", *despegador* "qui destache", *desvirgador* "qui despucelle", *embrocador* "qui passe quelque chose par un trou", *empeorador* "qui empire", *empuxador* "qui pousse"), y nada de raro tiene que Oudin los haya rechazado (Cooper 1962: 319).

Baina ez bedi inor nahas; Oudin-ek kasuan kasuko eratorriak, hemen bezala inoiz edo behin delako atzizki batez eratuak oro ezabatzeak¹⁹ ez dakar aitzindariaren, aitzindarien, sistemaren beraren aurka egotea. Hasteko, Lépinette-k erakutsi legez, "Oudin complète les séries de dérivés et place toujours en tête de l'une d'elles, le verbe de la famille" (1992: 35):

Sobrepujar, exceller, excéder, surpasser, surmonter.
 Sobrepujado, excellé, surmonté.
 Sobrepujador, qui excelle & surmonte
 Sobrepujança, excellence, supereminence.
 Variar, varier, diuersier., desguiser, alterer.
 Variable, variable, inconstant, muable.
 Variación, variation, desguisement, inconstance, changement.
 Variado, varié, alteré, desguisé, diuersifié.
 Variedad, varieté, diuersité, difference.

Quemar-en ondoren *quemado*, *quemado del sol*, *quemador*, *quema-quemada-quemadura*, *quemadura* eta *quemazón*, *punçar* o *punpear*-en pean *punçador*, *punçado*, *punçadera muger*, *punçadura* o *punçada*, *punçante*, *punçón*, *punçon*, *punçoncico*; *pagar*-etik *paga*, *pagado*, *pagador*, *pagamiento* datoz; *negar*-etik *negación*, *negado*, *negador*, *negante*, *una negatiua*; *llorar*-ek *lloradera*, *lloradero*, *llorado*, *llorador*, *lloramiento*, *llorando*, *lloro*, *llorón*, *lloroso*,

(19) Lakarra 1993-ko 4, 5 eta 7. ataletan eta 1994a-n ikus daiteke Larramendik Harrietengan kausituez izan portaera gonbaragarriren bat edo beste.

llososamente... Nola pentsa goian emandako *deseguitea*, *deseguina*, *deseguillea*, *deseguindura*, *deseguintça*, edo *durdusia*, *durdusiatcea*, *durdusiadura*, *durdusiatçaillea*, *durdusiaz* eta *mehatchuz*, *durdusiaturic igorri nau* horrekiko loturarik gabekoa dela?²⁰

7. Hiztegiak eta gramatikak.

7.1. Eskuartean dugun kasuan ere hiztegiak iturrian (Oudin-engan) zituen gero berean (Pouvrearengan) oinarritzat ikusten ditugun hitz-familiak; usu iturriarenak progotxatuaz eraikitzen ditu bereak eta, iturriak bezala, morfologiak eta eratorpenak dakiena baliatzen du hitz-familia horietan kokatzen dituen berbak, zaharrak eta berriak ematean. Honek, halabeharrez, gorago *HLEH*-tik jasorik aurkeztu ditugun —eta gehitu ahal genitzake beste hainbat eta hainbat kasu— lehen ageraldien balioa eta —azkenik— Pouvreauri eman dakiokkeen XVII. mendeko hizkuntzaren ordezkari balioa (gauzatzen zen *parole*-arena, hobe) zalantzan jartzera garamatza; Lépinette-k (1992: 48) Oudin-ena jarri du kolokan orduko gaztelera eta frantsesari dagokienez. Halaz guztiz, ahulegiak iruditzen zaizkigu bere ondorioak: “S’il s’agit de rendre compte de l’usage d’une époque, la lexicographie bilingue ne sert pas: les emprunts en chaîne spécifiques de cette dernière rendent vain cet effort de relevé des dates d’attestation et des sens dans ces dictionnaires” (Lépinette 1992: 48-49). Baina elebikoitzak (ziren gehienak eta nagusiak) bereziak ote, ala hiztegiak hiztegi zirenetik ote ziren baldintza horien menpe? Testuan Pouvreau-rekin eta bibliografian (Lépinette-ren beraren lanetan beste inon baino lehenago) garaiko hiztegiak hiztegiarekin gertatua ikusi ondoren, orduko testuetan eriden edota hiztunengandik jaso formak —taju bateko hizkuntzalaritzan hizkuntz historialariari dagozkion soilak— ala hiztunaren gaitasunak sor zitzakeenak ahoz zein izkribuz erabiltzea zilegizatzen ote?

Izan ere, zergatik ez gogora egilearen hiztegi honen aurrean diren gramatikazko ohar ezezagunegietan²¹ askorekin nagusigoa zerk daraman?

CHAPITRE... Des terminaisons des noms verbaux

#. 1. Des noms actifs	<i>Icuslea</i> qui voit, regardeur, de <i>icustea</i> voir, regarder.
<i>Saluatçaillea</i> sauveur de <i>saluatcea</i> , sauveur, autrement <i>saluarria</i> .	<i>Minçatçaillea</i> ou <i>minçaria</i> parleur, de <i>minçatcea</i> parler.
<i>Erraillea</i> diseur, de <i>erraita</i> dire.	<i>Laboraria</i> laboureur, de <i>laboratcea</i> labourer.
<i>Eguillea</i> faiseur, de <i>eguitea</i> faire.	<i>Laboratçaillea</i> , qui laboure effectivement.
<i>Erroillea</i> qui pond, de <i>erroitea</i> pondre.	<i>Irakatsçaillea</i> ou <i>irakatzuna</i> , qui enseigne.
<i>Ehaillea</i> tixier, de <i>ehaita</i> extre.	
<i>Iracurtçaillea</i> ou <i>jracurlea</i> lecteur, de <i>iracurtea</i> lire.	

(20) Lépinettek dioenaren aurka ez da beti aditza buruan doana, usu izena dugu bai Oudin eta, are gehiago, Pouvrearengan: *llegar-llegarse-llegada-llegado* eta *llenar-llenado-llenador-lleno* bezalakoan alboan *loa-loable-loablemente-loar-loarse-loado-loador* eta *lima-limar-limado-limador-limadamente-limadura* ditugu; *batayoa-batayatcea-batayo harria* edo *bocata-bocatarria-bocatatcea-bocatera* Pouvrearengan.

(21) Lakarra 1994a-n (40. or.) eman ziren batzu, Vinson (1892)-tik harturik; han —2 orrialde lehenago behar zukeen 97. oharrean— esaten den bezala, Vinson ez zen seguruenik jabetu ohar hauen funtzioaz, “Il n’a aucune idée des suffixes et confond les noms dérivés et les adjectifs. Ses listes de terminaisons dérivées sont incomplètes” esanaz asetzen baita.

- Ikaztuna*, qui apprend, apprentif. *Ikaslea*.
 (en marge:) *Hitztuna*, parleur, qui a beaucoup de paroles, de *hitztea*.
 (en marge aussi, d'une autre écriture, peut-être de celle d'Oihenart:) *Duria Hobiaduria*. *Ikustzecoaren*, *ikusizcoa*.
 (encore en marge de l'écriture de Pouvreau:) *Iaquittecoa*. *Iaquittecoa da*. *Ethortecoa* qui est a venir.
 #. 2. Des noms verbaux substantifs abstraits.
Çuburtasuna. Sagesse, de *çuburtcea*, rendre ou devenir sage, autrement *çuburtcia*, en basse navarre on dit *çuburtarsuna*.
Ontasuna, bonté, de *ontzea*, rendre bon. *Eztitasuna*, douceur, de *eztitea*, rendre doux. *eztia*, doux, miel.
Adimendua, entendement, de *aditcea*, entendre.
irakazmendua, enseignement, de *irakastea*.
saluamendua.
berretura, l'action d'augmenter, augmentation, de *berretcea*, augmenter, accomplir.
berreguindura, enjolivement, enjolieu-re, de *berreguintcea*, enjoluerie.
berreguintasuna, enjoluerie.
berreguinqueria, enjoluerie par affaire d'habitude
Liçunqueria, saleté par habitude.
Liçuntasuna, saleté deia faite.
Liçundura, salissement, l'action de salir.
Erhoqueria, folie d'habitude.
Erbotasuna, folie formée.
 (en marge, d'une autre écriture:) *Laborança*.
 Chapitre des noms adverbiaux, & *bethiere*, toujours. *bethierecoa*, *bethieretcea*, *bethieretasuna*, *bethicoa*
azpian, *azpicoa*.
gainean, *gainecoa*.
asqui, *asquitasuna*, *asquitcea*.
ez ez, *ezeztatcea*.
Afaiquetac.
solhasquetac.
dostaquetac.

Bertoko "adibideak" mia bagenitza oso ondorio markagarriak genituzke: 51 eratorritatik 23 ez datoz HLEH-n, 7 Pouvreaurengandik hartuak ditu eta gainerakoak lehenagoko testuetarik; hots ia % 60a da berrikuntza.

<i>Saluatçaillea</i>	1617	<i>Ikustzecoaren</i> ,	Ez
<i>saluaria</i> .	Ez	<i>ikusizcoa</i> .	Ez
<i>Erraillea</i>	1596	<i>Iaquittecoa</i> .	Ez
<i>Eguillea</i>	1571	<i>Ethortecoa</i>	Ez
<i>Erroillea</i>	P	<i>Ontasuna</i> ,	1571
<i>Iracurtçaillea</i>	1617	<i>ontzea</i> ,	1643
<i>iracurlea</i>	P	<i>Eztitasuna</i> ,	1617
<i>Icuslea</i>	P	<i>Adimendua</i> ,	1545
<i>Minçatçaillea</i>	1630	<i>irakazmendua</i> ,	Ez
<i>minçaria</i>	P	<i>saluamendua</i> .	1545
<i>Laboraria</i>	1571	<i>berretura</i> ,	1627
<i>Laboratçaillea</i>	Ez	<i>berretcea</i> ,	1623
<i>Irakatsçaillea</i>	Ez	<i>berreguindura</i> ,	Ez
<i>irakaztuna</i> ,	1571	<i>berreguintcea</i> ,	P
<i>Ikaztuna</i> ,	P	<i>berreguintasuna</i> ,	Ez
<i>Ikaslea</i> .	1627	<i>berreguinqueria</i> ,	Ez
<i>Hitztuna</i> ,	1643	<i>Liçunqueria</i> ,	P
<i>hitztea</i> .	Ez	<i>Liçuntasuna</i> ,	1617
<i>Hobiaduria</i> .	Ez	<i>Liçundura</i> ,	Ez

<i>Erboqueria</i> ,	1643	<i>gainecoa</i> .	Ez
<i>Erbotasuna</i> ,	1571	<i>asquitasuna</i> ,	Ez
<i>bethierecoa</i> ,	Ez	<i>asquitcea</i> .	Ez
<i>bethieretcea</i> ,	Ez	<i>ezeztatcea</i>	1571
<i>bethieretasuna</i> ,	Ez	<i>Afaiquetac</i>	Ez
<i>bethicoa</i>	Ez	<i>dostaquetac</i> .	Ez
<i>azpicoa</i> .	1643		

7.2. Nebrijak bere gramatikan izenaren akzidenteen artean espeziea –hots eratorria jatorrizkotik bereizten duena– aurkezten digu bigarrengotzat:

Primogénito nombre es aquél que assí es primero, que no tiene otro más antiguo de donde venga por derivación [...] Derivado nombre es aquél que se saca de otro primero y más antiguo, como de monte, *montesino*, *montaña*, *montañés*, *montón*, *montero*, *montería*, *montaraz*. Nueve diferencias y formas ai de nombres derivados: patronímicos, posesivos, diminutivos, aumentativos, comparativos, denominativos, verbales, participiales, adverbiales (Quilis 1980: 167).

Gero denominatiboak –beste izen batzutarik ateratako izenak– sailkatu ondoren,²² horiek gaztelera nola eratzen eta sortzen diren azaltzen du:

[...] Por la maior parte salen estos nombres [gentiles] en esta terminación *ano*, como de Castilla, *castellano*; de Italia, *italiano* [...] Salen esso mesmo los nombres gentiles muchas vezes en *es*, como de Francia, *francés*; de Aragón, *aragonés* [...] en *eño*, como de extremo, *extremeño*; de Cáceres, *cacereño* [...] en *isco*, como de alemán, *alemanisco*; de moro, *morisco* [...] en *esco*, como de Flandes, *flandesco*; de Sardeña, *sardesco* [...] en *ego*, como de cristiano, *cristianego*; de judío, *judiego* [...] Salen los nombres denominativos en *a*, como de justo, *justicia*; de malo, *malicia*; de abad, *abadía*. Salen en *d*, como de bueno, *bondad*; de malo, *maldad*. Salen muchas vezes en *al*, como de cuerpo, *corporal*, de asno, *asnal* [...] muchas vezes en *ar*, como de oliva, *olivar*, de palma, *palmar* [...] en *edo*, como de olmo, *olmedo*, de azevo, *azevedo* [...] (Quilis 1980: 170-172).

Horrela *-oso*, *-ento*, *-ado* / *-azo*, *-uno*, *-ero*, *-or*, eta *-ario* atzizkien bitartez sortzen direnen adibideak ematen dizkigu. Ondorengo atala ere ez da Pouvreaurekin erkaezina:

CAPITULO QUINTO. DE LOS NOMBRES VERBALES. Verbales se llaman aquellos nombres que manifiesta mente vienen de algunos verbos; e salen en diversas maneras, por que unos se acaban en *ança*, como de esperar, *esperança*, de estar, *estança* [...] Otros salen en *encia*, como de doler, *dolencia*, de tener, *tenencia* [...] Otros salen en *ura*, como de andar, *andadura*, de cortar, *cortadura* [...] Otros salen en *enda*, como de emendar, *emienda*, de leer, *leienda* [...] (174-175).²³

Hain gutxi ahaztekoa 172. orrialdekoa:

(22) “Denominativos se pueden llamar todos los nombres que se derivan y deciden de otros nombres; y en esta manera, los patronímicos, posesivos, diminutivos, aumentativos y comparativos, se pueden llamar denominativos; más propia mente llamamos denominativos aquéllos que no tienen alguna especial significación” (ibid, 170).

(23) Horrela *-ida*, *-ón*, *-e*, *-ento*, *-do*, eta *-or* (eta aldaerak).

otros salen en otras muchas determinaciones; más el que escribe preceptos del arte abasta que ponga en el camino al lector, la prudencia del cual, por semejança de una cosa a de buscar otra.

Nebrijaren eta lehen aipatu Oudinen²⁴ kidesunak —euskal kiderik ere bilatu ahalko diogu— Pouvreauren gramatikazko materialen helburua (eta hiztegiaren egitura) argitzen digute: gogora bedi Nebrija ere bi hiztegi famaturen egile dela. Gramatika eta hiztegiaren arteko erlazioa agertzen zaigu ezinutzizko aztergai, bada. Gai hau, ordea, zein ere den korapilatsua eta Pouvreauren kasuaz gainerakoa nahiago dut atzeratu zuzenean eraso baino lehen datu eta azterbide beharrezko zenbait miatzeko aukera izan dezagun.

7.3. Nebrijarekiko ikerketan bada Pouvreauren azterketarako argigarri den haboro: Guerrero-k (1988: 557 hh) *abejaruco, abundante, acicalar, acetrería, adelgazar, agrimonia, agrura, abito, albriciar, alcauetar, alacena, antrax, aparejador, aperador, aporcar, asafétida, asesor, atabonero, atención, aceitera, balda, banquero, vehemencia, bestialidad, betónica, bebida, blanquecino, bretón, camamila, cloque, comisura, comprometer, consignar, corrillo, ocrato, onocrótalo, cuartana, zanja, zanjar, cencerrón, centaurea, centellar...* dakartza Nebrijaren *Diccionario latino-español-etik Vocabulario*-ra igaro ez ziren eta Corominas-en hiztegiako lehenengo agerraldia aurreratzen duten berben artean.

Esan gabe doa, zenbatez handiago litzatekeen data-aitzinatze horien multzoa Nebrijaren lexikografi lanak oro kontuan harturik; ezin, haatik, ohartzeko utzi hor aipatutako (eta sail bereko) hitz gehienak —amerikanismo, italianismo eta mozarabismoak lekat— Nebrijak berak eratorritzat (izenki zein adizki eratorritzat) semantikoki eta formalki definituak direla:²⁵

peregrinar, transfigurar, encanecer, desastrado, carnalidad, prodigalidad, oportunidad, ocupación, duración, definición, consolación, fantástico, colérico, diabólico, tempestuoso, presuntuoso, inventar-invencción-inventor, idólatra-idolatrar-idolatría, etab.

Colin Smith-ek aspaldi atondu Corominas-en hiztegian agertzen ez diren Errenazimenduko kultismoen zerrendatik 197 Nebrijaren hiztegitan ageri dira (apud Guerrero 1995: 180); bada, horietarik 110 (% 55 baino gehiago) lehendabizikoz agertzen dira gaztelaniazko testuetan;

abominable, abominación, conjetura, disolución, disoluto, resolver, resolución, occidente, occidental, favor, favorecer, favorable...

Ez bedi pentsa, ordea, Nebrijak berak aurreko ezagun (Mena) edo ezezagunenak hartzeari uko egiten dionik Guerrerok erakutsi bezala:²⁶

(24) Lope Blanch-ek (1993) beren arteko lotura nabarmenik kausitu ahal izan du gramatikan bertan; hiztegiarikoa luze baina ezinukatuzkoa da Guerrerok (1988) eta García Machok (1988), besteren artean, frogatu legez. Bidenabar, Lope Blanch-ek (ibid, 240-1) erakusten du Villalón-ek Nebrijarekin gramatikari dagokionez ez zela hiztegiarekiko Larramendik Landuccirekin agertu maltzurtasunetik urruti.

(25) Beste azterketa baterako ikus García-Macho 1993; honek behin baino gehiagotan gaztigatu bezala, Nebrijaren kultismoak, are 2. argitalpenean ausartegi edota desegoki iruditurik ezabatu lehendabizikoan asmatu neologismoak ere, egun usu ez dira horrela hitzun aruntarentzat gehienetan. Antzeko zerbait argudiatu ahalko bide genuke Pouvreau eta besteren hiztegi berri zenbaiten aurrean.

(26) Nebrija hona [eta, laburrago, 1994a: 42-43-ra] ekartzearen arrazoiez galde dezakeenarentzat,

abstinencia, abusión, assignar, centro, cerco, círculo, cometa, constancia, contrario, criminoso, declaración, dición...

7.4. Pouvreaurengana bihurtuaz, argitu beharko litzateke ze ondoriotara irits gaitzkeen *HLEH*-n²⁷ hurrengo hitzok edo beren aldaerak harengan beste inorengan baino aski lehenago –gutxienez mende erdi eta usuenik mende bat edota mende t'erdi– ikustean: *abadetasun, abantailatsu, aberetasun, adiskidetzaille, adoratzaille, ageriki, agertzaille, ahaidetu, abaldun, abalkegabekeria, abalkor, ahazuri, aholkulari, alferki, amezti, amorratu, areatu, argudiatu, arlotekeria, arlotetu, artekari, atsegintasun, atsegintsu*. Egia da *akelarre, aketz, armiarma* eta besteren bat ere badela, baina ez da zenbatu beharrik nagusigoa zeinena den ohartzeko.

§ 5.1.ean *HLEH*-an A-I letretan P lehen sarreratzat duten 378 sarrera zerrendatu ditugu. Azal-azaletik egindako azterketa bat aski da bertan nagusigoa atzizki bidez egileak berak sortutako hitzberriek daramatela ikusteko: 136 dira ene kontuen arabera molde horretan osatuak (% 35,7), 60 aditz berriak (% 15,8), 57 erro soil (edota eraketaren zaharraz nekez P-k asma zitzakeenak) euskal jatorrizkoak (% 15), 66 mailebuak (% 17,4), 48 konposatuak (% 12,6) eta 11 aditz-lagun berriak (% 2,9). Jatorrizkoak eta mailebuak –ez du gehiegi merezi orain beren arteko berezkuntzak– guztira ez dira % 32,4 baino; konposatu guztiak zahartzat emanik ere, eta izango bide dira P-k berak asmatuak, gutxienez 207 hitz (% 54,4) Pouvreauk sortuak dira. Hobe esan, portzentai hori da P-k asmatuetarik *HLEH*-aren iragazkia gainditu duena A-I letretako sarreretan.

Interesgarriak begitandu zaizkit, orobat, hurrengo bi (J- eta K-) letretako *HLEH*-ko azterketaren emaitzak ere. Lehendabizikoari dihoakionez, P-k berak sortutako hitzak dira, zalantza handirik gabe; harengandik hiztegi horretara iritsi direnak; izan ere, guzti-guztiak lehen bi sailetan kokatuak ditugu:

jabetasun, jainkotiar,^{27b} *jainkotu, jakile, jakilegoa, jauztekatu, jeloskor, jeloskortasun, jeloskortu, josle, jostalhari.*

K- letrako sarreretan azterketak bestelakoa behar du; azalpen luzerik behar ez duten arrazoi fonologikoengatik, beste hainbat letratakoetan (bere ahostunarenetan, esaterako) baino mailebu gehiago aurkitzea aukera itxadon dezakegu. Eta, jakina, badira horietarik: *kaiku, kailu, kalamu, kanal, kantail, kereta*, etab. Halere, P-rengan bere lehen agerraldia (“lekukotasuna”?) duten 40 hitzetarik gehienak ez dira horietarik, 22 izenki- edo aditz-atzizkiz hornituak baititugu:

kidego, kideasun, kilikari, kilikatsu, kilikatzaile, kirastasun, klartasun, koloragarri,

cf. “Todos los autores de los siglos XVI y XVII sin excluir al gran Covarrubias, dependieron de la obra nebrisenense” (Colón & Soberanas 1979: hitzaurrean); “inesauribile miniera per i lessicografi di tutti i paesi” (Gallina 1959: 102), “non solo il merito di essere stato il primo lessico bilingue contenente una lingua viva concepito modernamente, ma anche l'ispiratore dei suoi successori, miniera inesauribile cui essi attinsero a piene mani durante piu di due secoli” (Gallina 1959: 330).

(27) Jakinik ere lehen liburukian datazioak gainerakoetan baino ahulago direla.

(27^b) Bere obretan ere biltzen du Sarasolak; *jainkotiartasun*, aldiz, soilik bere obretan.

kuriostasun (9), *karatosatu*, *kateatu*, *keldertu*, *kidetu*, *kobreztatu*, *kokatu*, *kopiatu*, *kora-pilatu*, *koskatu*, *kukuldu*, *kukurustu*, *kupitu* (13).

Lehen § 3.1.ean eman ditugun P-ren D- letrako sarreraren artean 96 kontatu ditut erro soilen artean, morfema gramatikalak (*daguidanz*, *daidit*, *dançut*...) eta esamoldeak (*ecin daidit*, *hainitz deitua guti hautatua*...) alde batera utzi ondoren:²⁸ *dafailla*, *daga*, *damaza*, *damu*, *dansa*, *dardoa*, *deabrua*, *debecua*, *defota*,... Aditz izenak ugari dira (65), bertan zahar eta berri delarik, bigarrenetik ugariago seguruenik: *dainatcea*, *damutcea*, *deitcea*..., baina *damuztatcea*, *dardotcea*, *deabrutcea*, *debauxatcea*, *debecatcea*, *demoniatcea*... Halere, atzizkien bitartez eratuak dira gehien: *damucorra*, *damutsua*, *damugarria*, *damutcecoa*, *dannagarria*, *dansaria*, *deabrucoa*, *deabruqueria*, *deabrutasuna*, *debecatçaillea*, *debecuzcoa*, *deblauqui*,... 112 dira guztira, ene kontuen arabera: *-(z)ko* 21, *-tasun* 12, *-ki* 12, *-garri* 9, *-mendu* 9, *-ari* 6, *-tzaile* 6, *-tsu* 5, *-keria* 5, *-dura* 4, *-kor* 3, *-os* 3, *-dun* 2, *-gile* 2, *-eta* 1, *-gabe* 1, *-gai* 1, *-ge* 1, *-goa* 1, *-keta* 1, *-kunde* 1, *-men* 1, *-pen* 1, *-ro* 1, *-txo* 1, *-zale* 1. Horiei 32 *des-* eta 5 *ez-* gehitu behar zaizkie.^{28b}

Bestalde, eta goian eman adibideak aski lirateke horretaz ohartzeko, *HLEH*-ak ez ditu biltzen, hurrik eman ere, *Pouvreuren* hiztegiko berba guztiak, ezta haien aldaeren bitartez ere. Nago *OEH*-an bertan ere, osotasuna bilatuz gero, gehi daitezkeela nekerik gabe tradizioa erabat harturik ere *Pouvreuren* (edota soilik haren zordun direnen) lekukotasun hutsa dutenak. Ez ote, bada, *Pouvreu* sortzaile biltzaile bainoago?²⁹

8. Hiztegi gintza ariketatik gramatika teoriarantz

Seventeenth century lexicography is complicated by the compilers' sense of an inherent duplicity in the purpose of the lexical item. Consequently, the sixteenth century lexicographer's attempts to exploit headwords as significant categories, reflecting a deeply embedded yet unarticulated linguistic theory... (di Virgilio 1988: 189).

Ezaguna denez (cf. Sarasola 1986 eta Lakarra 1991 eta ondoko lanak), idazkera landuaren tasun markagarrienerarik delarik atzizkien erabileraren ugaltzea, eta ez izaki atzizki bakoitzaren zedarriztapen tinkoegirik, usadio bereziak aurki daitezke egileen artean, bai atzizki hautapenari eta baita atzizki bakoitzaren balioari doakioenez eta are gehiago haien zabalzaile nagusi diren hiztegi gileenean. Eginkizun eman-kor dugu atzizkiak arrasto edo aztarna gisa erabiliaz ondutako euskal hiztegien

(28) Letra honetan, ezagun denez, mailebu eta jatorrizkoen artean errotiko berezkuntzarik ezin egin daiteke; gehienez ere mailebu zahar eta berriagoen artean mintzatu beharko ginatke. Halere ez da hori orain axolazkoen zaiguna. Bidenabar, baliteke aztergai bezala hartutako letraren berezitasuna azaltzea den konposatu-urritasuna ere.

(28b) *HLEH*-n P-rengandik hartu *des-* urriez ikus 10. oharra. Urtek, aldiz, letra berean 35 konposatu, 100 soil, 74 *des-*, 71 *-tzea*, *-tzaile*, 17 *-(zi)one*, 9 *-tasun*, 7 *-dun*, 7 *-keria*, 7 *-lari*, 4 *-ari*, 4 *-oso*, 4 *-txo*, 3 *-le*, 3 *-mendu*, 3 *-zale*, 2 *-ar*, 2 *-gile*, 2 *-xko* eta *-antza*, *-dura*, *-ista*, *-kor*, *-tate* eta beste zenbaiten bana ditu; nabarmenki P baino konposatuen zaleago genuen, baina hark bezala *-tzea* eta *des-* ere bazerabiltzan hitz berriak asmatzeko. Gainerako atzizkietan diferentziak badira; horietako zenbait bi hiztegien egiturari zor zaizkionak, seguruenik, Urterentzat Lakarra 1994b-n markatu legez.

(29) Cf. Lakarra 1994a-n (1-2. or.) aipatu ingeles lexikoiaren hedatze garaikideaz; Barber (1976: 166-8)-ek emandako iruzkina egoki letorke, oro har, P-ren datuentzat.

azterketa historikoa eta oraindik behar bezala xurgatu ez den iturri honen balioaz jabetu gaitu *Hiztegi Hirukoitzaren* Eraskinak (*E*) eta Harrieten hiztegien (*H*) azterketak (cf. Lakarra 1991 eta 1994a: Mitxelenak uste zuenaren aurka *E*-ko *-kuntza*-zko eratorriak oro ez dira *RS*-etiko *E* 78 *azarcunza*-ren gainean eraikiak, guztiak (berak haren eredura asmatu *toliacuntza* salbu) Harrietengan eratuak aurkitu baitzituen; orobat agitzen zitzaigun *-atu* aditzekin. Aldiz, ez dirudi *-dura* atzizkiaren erabileran *H*-ek *L* zaletu zuenik eta gutxi batzu baino ez zituen harekin jaso *E*-n. Urtek, aldiz, *-tasun* arruntagoaren aldamenean, *-garri* artean bestek baino haboro erabiltzen duela bagenekien (ikus Lakarra 1994b). Bestalde, Pouvreaux aitzineko gramatikazko oharretan azaldu atzizkiez baliaturik eraikitzen ditu bere hitz-familiak ikusi dugunez (§7.1).

Guzti honen aurrean ezinbestekoa zaigu hiztegitik zaharrengan atzizkien erabileraz eta hitz eratorrien statusaz, hiztegiaren eta gramatikaren arteko erlazioaz, azken finean, zer aurki genezakeen ikertzea.²⁹

Aurreko lan batean ikusi genuenez, Larramendik *Arte-an* ([264] § III. FORMACION DE LOS NOMBRES substantivos, y adjetivos) sail nagusienak nola eratzen diren azaldu ondoren, honela amaitzen du: "Dexo algunos otros modos de formación en los nombres verbales que se pondrán en el Diccionario: pues para el fin de que conozcan todos quan regular y oportunamente forma sus derivados el Bascuenze bastan estos" (Lakarra 1994a).³⁰

Eratorriak gramatikan azaldu arren beren kokagunetzat hiztegia esleitzean Larramendi bat dator bai Nebrijarekin ("Otros salen en otras muchas determinaciones; mas el que escribe preceptos del arte abasta que ponga en el camino al lector, la prudencia del cual, por semejança de una cosa a de buscar otra" (*Gram.* 172), bai *Grammaire generale et raisonnée*-arekin ere.³¹

(29) Oso interesgarria ikusiko ditugun arrazoiengatik Fausten ondoko oharra: "In the grammar which constitutes a section of the work, Stieler followed Schottelius almost literally in the manner in which he presented word formation" (Faust 1981). Merrilees-ek (1988: 181) erdiaro akabuko adibide bat damosku "Like many lexicons of the Middle Ages, the *Le Ver* dictionary is accompanied in the manuscript by grammatical texts, in this case copies of Donatus' *Ars minor* in both Latin and French, the conjugations of some main verb types, noun and pronoun declensions, a fragment of a syntactic treatise, "Par quantes manieres commenchon sen lantin a faire", and a list of morphological exceptions. This juxtaposition of glossary and grammar, as I have noted in a recent paper on the teaching of French in Latin, has a long medieval tradition, itself worthy of further attention". Eta bere egituraz (Merrilees 1988: 185-6): "The underlying principles of organisation are alphabetical and etymological. *Le Ver* determined first of all a head-word, usually noun, verb or adjective, which becomes the head of a group of derivatives and compounds set out in a macro-entry. Some of the derivatives and compounds will in some cases form heads of their own entries or appear with a cross-reference. All headwords are in fully alphabetised order and are marked in the manuscript by a large coloured initial –alternating blue and red for much of it, red only for some stretches. I have noted only very occasional slips in the ordering. Each headword is usually followed by a combination of an etymology, Latin equivalents, French equivalents, a Latin definition, sometimes a French definition. Not all elements are necessarily present. Then follow derivative words, each of which is set against the column margin and identified by a capital in brown ink, the normal ink of the text. These derivatives are not in alphabetical order, but their presentation follows a pattern" (azpissarrerak ere beren "derivatives" dituztelarik).

(30) Ikus bertan Harrieten Gramatikako jokabidea.

(31) Cf. "AVERTISSEMENT. On n'a point parlé dans cette Grammaire des mots dérivez ny des

Gramatikaren historia zertxobait ezagutuz geroz ez gintuzke harritu behar beren artean kontrakar nabarmenean direnon kidetasunean agertzea Larramendi. Kukenheim-ek azaltzen digunez (1932: 158) analogia zaleen eta anomalia zaleen arteko aspaldiko guduak lehendabizikoak eskemen bitartez hitzak sailkatzera eramán ziotuen; ikerketok morfologia sortu zuten. Engoitik alor hau hedatuaz joan zen esaldia-zen zatien teoria osoa eraikiaz. “Morfologia” hitza, ordea, ez da gramatikazko literaturarik zaharrean agertzen, eta horren lekuan “etimologia” dakusgu. Lerschek erabilera hori grekoen artean lehenik hitzen etorkia eta ondoren hizkuntzako analiagik ikertu ohi zirela gogoratuaz azaltzen du; honela “etimologia” gordeko zen eta are “analogia” bere barnean hartuko.³²

ce n'est pas seulement cette façon de dériver les formes du verbe qui amène les grammairiens à désigner la “morphologie” par la dénomination “étymologie”, mais aussi leur habitude d'incorporer dans cette partie de la grammaire le traité de la formation des mots. En effet, à l'exemple de Priscien, les théoriciens de la langue distinguent deux espèces de noms, les primitifs et les dérivés, ils étudient les valeurs des suffixes et s'occupent, en général, de la formation des noms, tant des noms que des verbes. Chez Corso, Castelvetro, Varchi, Nebrija, Miranda, Dubois, Meigret, Ramus, Cauchie et Henri Estienne l'exposé des “dénommatifs” occupe plusieurs pages, mais à aucun d'eux n'est venue l'idée d'en faire une partie spéciale de la grammaire. Le terme d'“étymologie” s'explique donc facilement pour les théoriciens du XVIIe siècle; notons en même temps que cette partie avait bien plus d'importance que de nos jours, non seulement parce qu'elle contenait la théorie de la formation des mots, mais aussi parce que plusieurs grammairiens y traitaient des règles de la syntaxe.

Errenazimendua baino lehen N. Cusa-k adierazi zuen hizkuntzen aniztasun eta berezitasuna; beranduago L. Vives-entzat filologiaren (*ratio linguarum*) zeregin nagusia hizkuntzak nola diren sortzen, garatzen eta apaltzen; hizkuntza baten hizkeraren botere, izaera, aberastasun, bokantza, duintasun eta edertasuna zelán pisatu behar den azaltzea litzateke. Egiteko horri lotuko zaizkio hizkuntzalariak mende horretan eta horren zantzuak antzemango ditugu euskararekikoetan hurrengoetan ere.

Stankiewicz-ek (1981: 180) dioskunez egitasmo honetan funtsezko bilakatzen da gauzen eskema orokorrean hizkuntza bizi bakoitzak bere tokia duela eta, gainera, berezko izaera (“genius”) gauzatzen duten hizkuntz ezaugarriak hornitua dela.³³

composez, dont il y auroit encore beaucoup de choses tres curieuses à dire: parce que cela regarde plutôt l'ouvrage du Dictionnaire general, que de la Grammaire generale” (133).

(32) “Remarquons qu'au XVIe siècle les grammairiens admettaient le mot “étymologie” avec d'autant plus de raison qu'ils avaient l'habitude de dériver les formes du verbe d'une racine, non pas —comme nous le faisons de nos jours— comme expédient mnémotechnique, mais parce qu'ils étaient convaincus que ces formes du verbe provenaient de ces racines [...]” (Kukenheim)

(33) Cf. Stankiewicz (1981: 181): “Like the mother tongue, each language has its unique qualities which include not only its particular grammatical structure or richness of idioms, but also some hidden, impalpable properties. The term which seemed most appropriate to encompass the overt and covert properties of a language were “genius” and the expression je ne sais quoi”; (cf. Etxeberriren (129) “...ordea, hargatican ecin erran diteque guisa hunetaco hitçac asqui direla hitzçuntçari ethorquia-

Hizkuntz-dema honetan zeinek berearen adierazkortasuna enparatuen gainetik (eta hildako klasikoenetik) jarri ohi dituzte:

Following Stevin, Schottelius utilized the vocabulary and the potential for word formation as the basis for comparing his own language with the others. Within this process he tried to show that the root words of the German language possessed "a high degree of perfection". That meant in particular:

"(1) that the root words are made up out of their own natural letters and not of foreing ones;

(2) that they have an appealing sound and fully express their object;

(3) that their sum is ample and sufficient;

(4) that they allow for the many derivatives which are necessary;

(5) that they bring forth multiple combinations and compounds" (Faust 1981: 361).³⁴

Klasizistek hizkuntza "arrunten" aurka erabilitako argudioen artean arriskutsuena haiek azken batean latina eta hizkuntza barbaroen nahasketa baino ez zirela zioena genuen; argudio honi aitzin bildutako ideia multzoa du Stankiewicz-ek (1981: 184-5) "of utmost interest for the development of Renaissance linguistic thought".

Hizkuntza ororen izaera mistoa ukazina omen zen "volgaristi" guztientzat, arte eta zientzien aitzinamenduari eta giza ezagutzaren hedakundeari zor baitzaio;³⁵ Macchiavelli-k zioenez hizkuntza batek ere ezin ditu gauzak oro adierazi gainerakoetarik hartu gabe eta herri batzuek bestetarik hartzen dituzte hitzak bere hartuemanean; halaber hirietan dotrina berriak sortzen direlarik hitz berriak ere sortu behar eta horrela gertatzen ere dotrinok lehendabizikoz plazaratu dituzten hizkuntzetan:

Diot berriz ere eztudala erran nahi escuaran ez litezquela causi cembait hitz arrotz; ordea ezta miresteco ceren Escual Herrian eztiren hainitz gaucha causitcen baitira bertce hainitz lekhutan, edo dela ceren lekhu hetaco lurrac ekhartcen eta ematen baititu, edo cerenetariac herri hetan berriroqui içan baitira asmatuac, eta hala escualdunec gaucha hec bere icenez deitcecotçat baieta ezpada icendatu behar

ren eta içaiterean emaiteco, ceren lehenbicio hatsapenac guelditcen baitira bere içaite ossoan, ceinec eguiten baiture hitzcuntçaren içaitea eta gora behera guztia" eta antzeko pasarteak 128-9. orrialdeetan).

(34) Cf. "Hautche da Escuara hitçcuntça eder hura? halaco guisaz non baitut uste oraico hitçcuntça berri eta arduraco dabilçanec errespeturequin çure çuhurtciari agur eguinen diotela eta boz batez aithortuco çure bicitasunaren indarra eta edertasuna paregabecoac direla; eta aiticic lehen deit çaitetzquetela Ainguerien hitçcuntça eçen ez guiçonena, ceren çure hitz bakhotchça baita misterioz eta çuhurtçiaz bethea..." (Etxeberri 87).

(35) Cf. "Hala dira bada gure escuararen lehen hatsapenac bertce hitzcuntcenetic haguiz diferentac: hala hitcetac nola gramatican, hain dira diferent hebreotic, puniatic, syriatic, grecotic, arabigotic, godoenetic, alemanetic, hala nola baita hebreoa latinetic, aita Joseph Moretec dioen beçala, lib. 1. cap. 5. § 1 ecen considera badetçagu hitcen sinificantçac, icenen declinacinoac, verboen conjugacinoac eta propietateac causituco tugu haguiz diferentac hebreotic, phaenicatic, puniatic, graecotic eta latinetic, bai halaber godoenetic, italianotic, francesetic eta gatzelaniatic, ceren hauquien icenac ez baitira declinatcen eta casuen diferentciac eguiten baitituzte emendailluen laguntçarequin batean" (Etxeberri 127-8).

cituzten cein eta ere linguayetan edo hitzcuntcetan lehenbiciric icenac entçun baitcituzten eta hequien eredura edo bertcela berec asmatuic behar cerozten ifeini icen berriac. Ordea hau da baieta ezbadaco premia bat, ceinetan escuara ezbaita obligatua bere baitharic halaco gaucei icenen emaitera legueac iracasten darocun beçala. (...) Erromatarrei ere gauça bera guerthatcen citçajen ceren hainitz gauça causitcen baitçuten herri hautan Italian etcenic, eta hargatic ciren obligatuac escuaratic icenen hartcera edo berriroqui asmatuic eçartcera.

Bada guisa berean escualdunac ere causitcen tuenean Escual herrian eztiren gauçac non ere causituco baitituque eta han obligatua dateque hango icenen hartcera eta hec escuararen erreguelen arauera moldaturic hetaz valiatcera (Etxeberri 129).

Oygan a Cicerón que supone esta mi distinción y da una doctrina que luego nos ha de servir (...). Según esta doctrina digo lo primero que en las voces facultativas que no son comunes ni públicas, somos superiores los bascongados o a lo menos iguales. Pruébola. Estas voces o son las mismas que se inventaron en el país donde se inventó y floreció alguna ciencia y facultad o son voces nuevas y distintas? Si son las mismas, todas las demás lenguas las tomaron prestadas del lenguaje de aquel país y también puede el bascuense tomarlas del mismo modo. Si son voces nuevas no tienen las demás lenguas más derecho de fabricarlas que el bascuense y este lo puede hazer con suma facilidad (Larramendi 1729: 122.).

Aora arguyo assí para sacar mi conchlussión: o es defecto en el latín y sus hijas tomar prestadas las voces facultativas del griego o no. Si no es defecto, tampoco lo sería en el bascuense. Si es defecto, como no se puede negar, es por ser pobres essas lenguas y rica la griega, y será defecto trascendental y no más del bascuense que dessotras lenguas. Y aun en esto ay gran diferencia por que esse defecto en las otras lenguas no es ya remediable y en el bascuense sí. ¿Por qué? Porque las otras lenguas han adoptado ya essas voces por suyas, incurriendo en la flaqueza o negligencia de formar voces propias y distintas. El bascuense aun no ha llegado a tratar dessas cosas y los sabios que quisieren tratarlas en bascuense tienen derecho a lo que dice Cicerón o a tomar voces de otras lenguas o a formar otras nuevas con discreción (124-5).

Mailebuak ez dira, beraz, delako hizkuntza baten akats edo irain, ezta ustelketa aztarna ere, aitzitik haren historia eta bizitasunaren froga. Hizkuntzarekiko jarrera aktiboa erakusten du, gizakiaren ahalmena haren garapenean bilakabide historikoa abiaraziz. "Artea", hots, berariazko hizkuntz politika, ez da "natura"-ren beharrezko osagarri baizik: "Que si les anciens Romains eussent été aussi negligens à la culture de leur Langue quand premierement elle commença à pululer, pour certain en si peu de tens elle ne feust devenue si grande" (Du Bellay: 25, *apud* Stankiewicz 1981: 185).

Alabaina, mailebuek ez dute hizkuntzaren oinarritzko izaera egiten eta hau ez da nahasi behar egoera sinkronikoarekin: "having drawn its origin from various sources, the Florentine language is at present not an "indistinct confusion of all barbarism of the world" as argued by Lazaro, but "a regulated unity (*adumanza regolata*) of many diverse words... welded together into one sound, one norm and one order". This unity, Bembo and all other grammarians after him suggest, is the result of the grammatical system, of the categories, forms and word-order which impose their

distinctive stamp upon each individual language"(Stankiewicz 1981: 185-6). Euskal ordainak argiak dira bilatuz geroz:

(...) dudarik gabe obligatua içan da hetaric hartcera, bertce hitzcuntcec eguin ohi duten beçala. Ordea hargatic arroçoin hau ezta asqui erraiteco escuarac galdu duela bere garbitasuna çeren ez baitu hartu gambiaduraric bere lehembicico hatsapenetan (ceinac baitira declinacinoac eta conjugacinoac) ez eta ere guiçonac vicitzearen mantenatzeco behar tuen gauçen (...) Hemendic beraz erran diteque escuara egungo egunean bere garbitasunean dagoela, çeren beguiratcen tuen bere lehembicico hatsapenac eta icenac, ceinetan baitauntça bertce gaineraco guztiac Philosophoen erranen eredura. (...) Lehembicico hatsapenac appurrac dira baina indar eta bothere handitacoac, gauça guztiac hetan dauntça eta hei datchezte eta hunetan dago hitzcuntçaren içaitea eta garbitasuna (Etxeberri 100-1).

Hala nola eguiatzco philosophian materia eta forma baitira gorputçaren lehen hatsapenac eta bere muetan içaite osoa eta perfeta emaiten diotenac, manera berean cein nahi hitzcuntçaren lehen hatsapenac dira hitçac eta gramatica.

Hitçac cerbitçatcen dira materiatchat eta gramatica formatçat, ceinac hitcei bere-nez disposicino choilla baicic ezrutenei emaiten baitiote içaite osoa eta perfeta non hauquien bidez hitzcuntça bat bertceganic diferent edo bata bertcearen iduritaco eguiten baitira (Etxeberri 127).³⁶

Etxeberriren "eguiatzco philosophia" hori edota Larramendiren "términos de escuela"³⁷ kontuan izanik, nekez espero genezake orijinaltasunik; Etxeberri (eta Larramendik) ongi ezagutzen eta aski erabiltzen zuen hizkuntzalari batengan ere antzekorik aurki daiteke:

...considerando que las principales partes de la lengua son los vocablos i la gramática con que estos entre sí se traúa i engazan para hazer sentido perfecto. A lo qual se pueden añadir los modos de dezir, que tocan a la propiedad i perfección de la lengua, porque estos sin duda son diuersos i diferentes en cada lengua, pero no son parte principal de que se compone. Son lo sin duda las dos primeras porque qualquiera dellas que falte, es otra lengua (Aldrete 188).

Assí como la materia i forma son los principios esenciales de que qualquier cuerpo se compone i recibe el ser perfecto en su especie, de la misma manera, qualquiera lengua tiene dos partes principales, como ia dixé arriba, los vocablos i

(36) Bilatzen hasiz geroz antzekoak nahi adina bil genitzake, Aristoteles baita han atzean. Hedaduraren eta arruntasunaren adibide bezala ikus ondoko Larramendi eta Etxeberriren garaikide baten lekukotasuna: "Habiendo dado *Noticia* de la forma de esta lengua, me pareció preciso darla también de su materia, porque, sin tener qué hablar, importa poco saber cómo, y porque creo que, teniendo copia de términos, el colocarlos es lo menos difícil. La unión de esta materia y aquella forma es el catecismo y sacramentario. Y, aun teniéndolo todo, no pude salir de su inútil *fieri* por estar aún en la privación de tu celoso estudio, a cuya comodidad se dirige mi humilde y obsequioso trabajo". (Carlos de Tapia Zenteno [c. 1725], *Paradigma apologético y noticia de la lengua huasteca, con vocabulario, catecismo y administración de sacramentos*. R. Acuña (arg.), UNAM, México 1985, 73. or.).

(37) Cf. "Qué riqueza y copia es la más apreciada en una lengua? Es en dos maneras la riqueza de las lenguas y quiero explicarme con términos de escuela: una es riqueza formal, y *per se*, otra es material y *per accidens*" (aipatua in Lakarra 1994a: 45); aberastasun formal da nagusi, jakina, eskola horretan bestelakorik ezinezko baitzen izan ere.

la Gramática; aquellos son como materia i esta como la forma con que reciben ser, no teniendo más que disposición para ella (Aldrete 255).

Ikuspegi honetan bi egokitasunetarik nagusi, hizkuntzari bere izaera ematen diona, zein den jakitea ezinbestekoa zaigu; hori ahazteak eragin garrantzitsua izan du euskalaritzaren historian, hiztegitzari dagokionean inon baino gehiago. Neke litzaiguke antzekorik aurkitzea beranduagoko hiztegitzaren projektuen oinarrietan diren hizkuntz teoretan. Larramendik “La riqueza material y *per accidens* de una lengua consiste en la multitud de vocablos sueltos, sean *synónimos* o no lo sean. Y digo que aun en esto el bascuense es lengua más rica que otras muchas” (119) badio ere,³⁸ egokitasun formal du nagusizat eta han sostengatzen du euskararen nagusigoa. Erregelen segurtasuna arrazoiaren hizkuntzaren beteginzarre ukaezintzat erakutsi ondoren –hura gabe dena nahaste eta auziabarza genuke–(104), euskararen aintzinako egokitasun formal gaindiezina erabakitza ematen du eta *hortik*, ohar bekio jauziari, aberastasun materiala:

El primer indicio desta riqueza antigua del bascuense es el que nos subministra lo que poco ha ponderábamos de la riqueza formal; porque en ésta a lo menos no parece que ay ni ha avido en el mundo lengua más copiosa y abundante; y es argumento convincente de una milagrosa fecundidad en los Inventores y establecedores primeros del bascuense: luego también fue lengua más rica en lo material de las voces [*Universalidad* 90].

Ondoren, aberastasunari hitzen egokitasuna darraikio. Larramendik ez du besterik gabe onartzen, “zenbaitek uste bezala”, hizkuntza guztiak direla egokitasun bereko puntu honetan, hitzen adierazia *ad placitum* izaki: berarentzat asmatzaileek izenok jartzean zuzenago edo okerrago antzeman zezaketen adieraziaren zera; hots-hitzetan –eta euskarak horrelako anitz duela erakusten saiatzen da– beste edozeinetan baino zuzenago litzateke adieraziaren eta adierazlearen arteko egokitasuna.³⁹

Haatik, arrazoi nagusia eta haren hiztegitzaren oinarri sendoenetarik aurkeztu diguna besterik da:

Lo 2º y principal es porque una lengua tiene voces simples y compuestas, nativas, como dice Cicerón y derivadas. [...] Bien. Pues aunque en las voces simples, nativas y que son como raíces de las otras admitiésemos que no avía más propiedad en una que en otra, en las compuestas y derivadas esso es evidentemente falso. La razón es porque aunque las voces simples tuviessen una significación totalmente arbitraria y sin acomodación a los objetos (lo qual no siempre es verdadero), mas las voces compuestas, fixa ya la significación de las nativas, tienen no significación puramente arbitraria sino natural, propriísima.

(38) Cf. “El segundo indicio es que hoi día el bascuense en Guipúzcoa, Bizcaya, Alaba, Navarra alta y baxa, Labort y otros países de Francia en que se habla mantiene tanta multitud de vocablos, que aun en el número material puede igualarse con qualquiera lengua del mundo, como se verá en el diccionario que siendo Dios servido se dará a luz. Eta hori ”a pesar de tantos siglos voraces” eta “esto sin libros en que se escribiesen y sin otros remedios que pudieran preservarlos del preciso estrago de los tiempos”.

(39) “Dexo aora aparte la onomatopeya, que es más freqüente en el bascuense que en otros idiomas” (*Universalidad* 95).

Hizkuntzaren barnean sintaxiaren lehentasunari lotua dugu arrazoibide hau:

Eta cembatenaz hitzcuntcen hatsapenac baitirateque elkharren iduritacoagoac, hambatenaz elkharren artean hitzcuntcec ere duquete partalertasun guehiago, hala nola italianoac, francesac, gaztelaniac edo erdarac elkharren artean baitute, bai halaber latinarequin ere nahastecatcen dira, ceren hunenganic baitute bere ethorquia, eta hala hauquien artean batetic bertcera diferentcia guti da, eta halatan dira hain elkharren iduritaco. Ordea, cembatenaz ere, cein nahi den hitzcuntçac bertceranic baituque partalertasun gutiago eta baitateque vrunduagoa eta hastanduagoa, hambatenaz hatsapenac ere dirateque diferentago eta vrrunago, eta guisa hunetan batac bertceaganic ecin duque ethorquiric (Etxeberry 127).

9. Alemaniar tradizioa, euskararen aberastasuna eta euskal hiztegiak.

Goiago Pouvreau ez ote zen sortzaile biltzaile bainoago galdetuaz itxi dugu atal bat. Alabaina, ba ote zuen bestela izaterik?; ez da lehen eman Malkiellen aipua gogoratzea besterik erromantze eremuan erabat kokaturik diren euskal hiztegieta kontraktorik nekez izan zitekeela ulertzeko. Haatik, ez deritzot zuhurregi erromanista erretxinarena eta euskalari zehatzarena eginaz bi tradizioetako hiztegieta izan daitekeen hitzberri eraketa salatzeari. Ez ote bestelakorik hor atzean?

Atzerrian ere hizteigintza eta hitzberri sorkuntza ez da loturarik gabeko izan; Alemanian, esaterako, 1535ean atera zen Petrus Dasypodius-en latin-aleman hiztegia —eta hemen ez da zer pentsa euskal kasuan bezala testu urritasuna datekeela azken arrazoi— ezarritako 12.000 bat aleman berbetarik % 30a edo ezagututako lehen lekukotasunak dira. Jones-ek (1991: 135) erakutsi bezala konposaketa eta eratorpenaren bitartez hitzberriak sortzen ditu peitu dituen latinezkoen ordaintzat.⁴⁰

Jones-ek (1991) 16 eta 17. mendeetako alemanieraz esana gure 17 eta 18.eko alorrari erabat egoki dakiokela deritzot: “Lexically, the sixteenth and seventeenth centuries are indeed for German a period of peculiar ferment, its workings still largely unexplored”.⁴¹ 1573an argitaratutako lehendabiziko alemanierazko grama-

(40) Cf. Euskal Herrirako ere egoki dirudien Jones-en gogoeta: “so that even allowing for the gravest deficiencies in German historical lexicology (and I believe these to exist) we still have some grounds for seeing Dasypodius as a contributor to the vocabulary, using patterns of compounding, prefixation and suffixation to generate new words in response to the Latin wherever he found them to be lacking. Whatever the degree of Dasypodius’s own invention, it is clear that a popular dictionary of this kind will stand in a two-way relationship with the speech-community, not just reflecting the vocabulary as it stands, but also helping to fix and to promote new and less familiar words. The teaching of Latin becomes simultaneously a service to the mother tongue”. Gonbara bedi Lakarra 1994a-n Harrieten Gramatikako Darrecheren *approbacionea*.

(41) “The history of German lexicography, despite a number of distinguished contributions, is still largely unwritten. We have a working bibliography only to 1600 (...); on sources, interconnexions, and reception, much remains to be discovered; we know relatively little about methods of compilation, still less about the ways in which these lexicographers physically managed their material; and of what metalexigraphers do know, precious little has been mediated to the wider public of non-German-speaking linguists.” (Jones 1991: 133).

tika batean Laurentius Albertus-ek ohartzten gaitu egunero hitz berriak sortzen direla eta ezagun zaharrak desagertzen (Jones 1991: 132).⁴²

Alemanierazko herrien artean ere zabaldua zen beren hizkuntza "*antiquior certè multò, & syncerior integròrque quàm uulgares hodie Italica, Gallica, Hispanica & Anglica: quae omnes partim ex Latinis corruptis, partim Gothicis aut Saxonibus & alijs quibusdam uocabulis mixtae confusaeque sunt*" (Jones 1991: 135) zela, "heroum lingua, lingua Teutonum victrix" (136-7) orobat, Babelgo dorretik Ascenas edo Ashkenaz Noeren ilobak Europara ekarria. Usu beren hizkuntza, sorreraz, grekeraren pare eta latinaren gainetik (hau beste bien nahastetzat jotzen dutenak ere badira) eta hirugarrenge eta apalen direlarik frantsesa, gaztelania eta italiara.

Hamazazpigarren mendeko alemanierazko hiztegiaren barnean Justus Georg Schottelius dugu izenik handiena, zalantzarik gabe (cf. Faust 1981, Jones 1991, Subirats-Rüggeberg 1994). Beretzat, eta on da hau gogoan izan dezagun, hiztegi lana bigarrengea da gramatikaren aldean bera hartara behartua izan arren lanbidez. Jones-ek (1991: 139) erakutsi legez, Schottelius-en ihardunean funtsezkoa dugu "Stammwort" deritzona,⁴³ alda- ez zatikaezin onarria (ahal izatera monosilabikoa) zeina hizkuntzaren sorrera eta garapen organikoarentzako ezinbestekotzat dakusan.⁴⁴ Faustek ikusi duenez *Ausführliche Arbeit* delakoaren bigarrena dugu liburuaren zatirik garrantzitsuenak. Bere izena "hitz azterketa" edo "etimologia", zeina baita "hitz bakoitzaren jatorri, ahalmen, eratorri eta konposatuen azterketa" (*apud* Faust 1981: 360). Oinarrizko formotarik abiatuaz,⁴⁵ hiztegia gonbinaketa prozesu zehatzez

(42) Cf. "Comme aussi j'estime cest essay n'appartenir q'ua personages fort capables & experimentez en ces affaires traductifs ou interpretatifs, en ayant vullu jcy suiuant, poser pour la langue françoise quelques exemples, de certains mots ou diction, que neaulmoings estants plusieurs diceuls differends en lettres & sillabes ne signifient q'une mesme chose, ce que ie treuue presque de mesme à l'Espagnol & Basque, pour la grand quantité & source des propos, mots, paroles, diction & termes q'on à jnuenté, inuente, & peult inuenter journellement, deriuant & sortant de ces antiques langages, gregs, latins & aultres, ov de la subtilité & jnuètiò des esprits de maîtenât [iii] De sorte que ie ne doubtte point que je n'aye des controlleurs & discoureurs à cause de ce difficile ourage" (Voltoire; cf. Lakarra 1995a).

(43) Cf. Jones 1991: 138. "Still within the framework of this Society, Georg Philipp Harsdörffer proposed the collection of "Stammwörter" (lexical roots), together with compounds, derivatives, proverbs, and mining, hunting and nautical terms; temptingly, he even produced a mock title-page for such a work, and a sample entry for *brechen*."

(44) Cf. "Word formation is dealt with in the 5th discourse (derivation) and the 6th discourse (composition) of the first book and in the 11th chapter (nominal derivatives), the 12th chapter (nominal compounds) and the 16th chapter (compounds with "prepositions") of the second book. The discussion of this theme however is not limited to these sections alone, but it is treated elsewhere, particularly when Schottelius touches upon positive characteristics of the German language and evidence for its historical identity" (Faust 1981: 359-360).

(45) Schottelius ez zen bakarrik erroka antolaturik hiztegiak ekoizten; Matthias Kramer hizkuntz irakasleak beste hainbat eta hainbat lanen artean 1702an atera zuen alemaniera-italiera hiztegia ere horrelakoa dugu:

Citing a familiar tag from St Augustine, Kramer saw it as his role to surmount the diversity of tongues that estranges man from man. But this is no metaphysician: what especially appeals about Kramer is his sheer practicality. This is well represented in his finest achievement, the great Italian-German, German-Italian dictionary of 1700-02, which is an expansion of an earlier work of

berretu daiteke, latinaren edo grekeraren thesauriak berdindu eta gaindituaz "(...) and untrammelled by the pedestrian constraints of mere defective, latter-day usage. The only controls on productivity envisaged by Schottelius are the diligent reading of good books, the observation of linguistic principles, and an intuitive empathy with the language" da Jones-en ondorioa Jones (1991: 139-140). Nago Schotteliusen antzeko ideiarik guregandik hurbil aurki daitezkeela (cf. Lakarra prestatzen-a).

Pouvreau eta Schottelius garaikide baino gehiago ditugu: 1663ko *Ausführliche Arbeit von der Deutschen HauptSprache*-n 4884 enbor eta konposatu eta eratorri (atzizki eta aurrizkika emandako) samalda biltzen du. Jones-ek dioskunez (1991: 139) Schottelius-entzat 'Stammwort', oinarritzko formetarik, abiatuaz, ongi definituriko gonbinaketa prozesuen bitartez hitz altxorra latinarena eta grekoarena bainoago haz daiteke. Areago: "Schottelius's particular vision for German is of a language miraculously, indeed uniquely, productive, with an as yet unmeasured potential beyond even Greek and Latin and untrammelled by the pedestrian constraints of mere defective, latter-day usage. The only controls on productivity envisaged by Schottelius are the diligent reading of goods books, the observation of linguistic principles, and an intuitive empathy with the language" (Jones 1991: 140). Orobat haren jarraitzaile dugun eta alemanaren indarrak iraunkorrena konposatu eta eratorri berrien bitartez hedatzea zela uste zuen Stieler-ek bere *Der Deutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs*-en ([1691] apud Jones 1991: 141). Garaikide "prosaiko" zenbaitek eta ondorengoek bere hiztegia asmatutako hitzez betea zela masiatuarren, Steiler-ek bere burua aurrez defendatua zuen.⁴⁶

Kaspar Stieler-ek bere 1691ko hiztegi erraldoian⁴⁷ Schottelius-en bidea (eta Pouvreurena) jarraituko du hiztegia sarrera buruen ordena alfabetikoaren arabera emanaz, eratorri eta konposatuak beren oinarriaren barnean bilduaz. Schottelius-ek (eta, demagun, Sarako Etxeberrik) legez, Stieler-ek ere usteko du alemanieraren berezko

1676. Gone is the all-powerful mystique of the "Stammwort". True, Kramer recognises still "ce divin Artifice de la Derivation & Composition" (...) and he defers to tradition –as well as to German language-structure– by including a list of roots with Italian glosses (pp. 11-67), by appending to individual entries the compounds which have the headword as their second element, and by cross-referencing between simplex and prefixed forms. But his vast material (2.482 pages in three columns) is now arranged strictly in alphabetical order. The work is intended as a learner's dictionary rather than just a reference tool (Jones 1991: 143).

(46) Lakarra 1994a-n markatu bezala, hizkuntzalaritza modernoan oihartzunik izan duen morfologi elemendu mugatuaren emankortasun agortezina Varro-gandikoa dugu. Ohiturak jarraitu zuen oraindik: Kramer-ek "ce divin artifice de la derivation & composition" aipatzen du bere italiara-alemana, alemana-italiera hiztegian (1700-1702); erro zerrenda gisa antolatzen du liburua, eratorri aurrizkidunen eta oinarrien arteko ber-bidalketak sartuaz.

Euskal Herrian ere irizkideak zituzten: "Mas digo que si los bascongados se toman, como pueden, la licencia de usar la analogía y metáfora, será el bascuense incomparablemente lengua más fecunda que las otras, las quales, con especialidad el romance, si cercenan estas locuciones figuradas, perderán más de la mitad de lo que llaman afluencia. La prueba de mi asserción será el Diccionario Bascongado" (cf. Lakarra prestatzen-a).

(47) "Whit nearly 2.100 pages and 68.000 headwords, it is quantitatively and qualitatively a milestone in German lexicography" (Jones 1991: 140).

indar eta ahalmena dela bere baitatik zabaltzea konposatu eta eratorri berriak sortuaz (Jones 1991: 141-2).⁴⁸

Schottelius-entzat eratorri eta konposatuak beharrezko dira oinarrizko hitzak mugatuak baitira hizkuntza batean, ez deitura behar duten objektuak, ordea. Haiak, gainera, galdu ere egin daitezke, ostera ezin erro berririk gehitu. Baina egunoroko gertakaria delarik gauza eta fenomeno berriak agitzea, hiztunak bere hizkuntzak duen hitz eraketa ahalmena erabili beharra du. Honela, eratorri eta konposatuak "arise through the natural force and productive character of the root words" (Faust 1981: 360).⁴⁹

Schottelius-en asmoa gerora alemaniera estandar idatziak behar zuen oinarria jartzea zen: "He was particularly concerned with establishing a vocabulary which could be applied within the arts and sciences and simultaneously serve to make their accomplishments known (2-3, 147), but he was convinced that such a state could not be realized until the study of the German language had been taken seriously by the German academic community" (Faust 1981: 360-1).⁵⁰ Honen kideak gure artean ere kausi genitzake (cf. Lakarra 1985 eta prestatzen-a).

Orduko alemanieraren erabileran zen aniztasunak bere helburuak gauzatzeko oinarri falta erakusten zion; lehenago hizkuntza normalizatu beharra zuen bere berezko erregularutasuna erakutsiaz, honela lehen grekerak edo latinak izandako kultur lantzea zekarrelarik (Faust 1981: 361):

Schottelius attempted to demonstrate that the German language was as competent as the Classical and Romance languages of fulfilling the linguistic demands posed by the arts and sciences. (ibid)

1693an atera zen Kramer-en italiara-alemaniera hiztegiaren bigarren argitalpena (lehen 1676koa zen). Bertan, Bray-k dioskunez (1988: 204) lexikoi egitura⁵¹ hartzen du, alfabetikoki erroak eta haren azpian eratorri eta deribatuetatik emanaz:

(48) Halere, ez bedi pentsa hortik garbizalekeria jarraitzen denik berehalakoan: Cf. "Blending an Oriental discovery with an extended linguistic image from Schottelius, Stieler conjures up a powerful Baroque vision for German, but clearly not one that is rigidly puristic. The "Fremdwort" is admitted, albeit peripherally" (Jones 1991: 142 eta oharra)

(49) "In order to illustrate this inner relation between root words and secondary words Schottelius used the image of a "language tree". The root words are found at the base of the tree and the remaining words are represented as the branches or the fruit" (Faust, ibid). Cf. Etxeberri 87-88: "Hauc dira escuararen hitçac eta icenac, ceinetan edireten baitira hain vicitasun eta significança misterioitsuac non baitirurite philosophoen sentenciac eta hetaric hitç bakhotchac gauçaren definicinoa".

(50) Hau frogatzeko alemaniera akademia eta unibertsitateetan sartzeko lehenagoko saio ustela aipatzen du.

(51) "Kramer envisage donc trois types d'ouvrages lexicographiques:

1) le Dictionarium qui est un répertoire strictement alphabétique dont l'intérêt principal est de faciliter la localisation des mots à consulter. C'est un dictionnaire de lecture, un dictionnaire de réception ou de compréhension;

2) le *Lexicon* qui présente une nomenclature où, seuls, les radicaux sont classés par ordre alphabétique et suivis, à l'intérieur de l'article, de leurs dérivés et composés. Le *Lexicon* est un ouvrage essentiellement didactique: c'est un dictionnaire de production de textes qui permet à son utilisateur de comprendre et d'appliquer les règles de formation des mots de la langue étrangère traitée;

3) la Phraseologia est un répertoire des "Kern-Wörter", des "mots-noyaux", mots du vocabulaire

ABBANDONARE

Abbandonarsi
 Abbandonarsi
 Abbandonarsi
 Abbandonarsi
 Abbandonarsi

Bray-rentzat (1988: 205) Kramer-en hiztegiak alemanieraren hitz-eraketa errege-lak ezagutzeko eta alemaniar hiztegia bera analogikoki hedatzeko lanabesa genuen:

Dor'enavant l'utilisateur dispose d'un outil pédagogique hautement perfectionné avec lequel il peut apprendre et les règles de formation des mots et les règles de leur emploi; un dictionnaire avec lequel il peut aussi enrichir son vocabulaire allemand grâce à l'intégration d'une composante analogique développée.

Stieler-en, Kramer-en (eta hurbilagoko besteren) bidea ez zen guztien gustukoa izan: "His more prosaic contemporaries and his successors, for example Gottsched in 1752 (...), complained bitterly that he had stuffed his dictionary full of invented words –an accusation that Jacob Grimm doubted, and that has yet to be properly judged by historical lexicologists." (Jones 1991: 142, eta orobat Faust 1981: 368.

Halere, Stieler-ek errazki defendatu zuen bere burua argudiatuaz (i) bera poeta zela, (ii) morfologian aspalditik ziren lanabes eta baliabideak erabiltzen ari zela, eta (iii) inoiz lehen galdutako hitzak berreskuratzen ari zela (ibid). Arrazoibideok ere ezezagun ote zaizkigu?⁵²

10. Ondorioak.

Stankiewicz-ek (1981: 177) markatu zuenez 16. mendeko hizkuntzalaritzaren aitzinamendua usu atzenduxea dugu garaiko bestelako aurrerapenei –bereziki literatur hizkuntzeneri– adi izanik:

central classés par ordre alphabétique, analysés sémantiquement et décrits dans leur usage. C'est un dictionnaire de définitions et de constructions" (Bray 1988: 202-203; etzana neurea).

Burutu gabe izan arren ere bigarrena da, zalantzarik gabe, Pouvreauren eredia. Cf. "Three significant decisions about the contents of the Thesaurus, two of which are reflected in this introduction, would change lexicography in the sixteenth century: 1) whole phrases which imply context, and the meta-structure of language would be represented, not isolated words; 2) a French commentary would be provided as an afterthought although fully integrated into the dictionary (the commentary is not a translation but rather the comparison of synonyms); and 3) grammatical categories would be indicated: conjugations, genders, etc. These three decisions transfigured an ancient tradition of translation shifting the "dictionnaire de mots" into a context in which the "dictionnaire de notion" would give birth ultimately to the "dictionnaire de langue" as we know it today" (di Virgilio 1988: 191).

(52) Alemaniar herrietarik eta Euskal Herritik landa antzeko jokaerak aurkitzea ez da ezinezko inolaz ere: Lambert-ek (1987: 30-1) Gruffurd Robert-ek (*Brève exposition de la première partie de la grammaire galloise, où l'on trouvera beaucoup de choses nécessaires à qui désirerait parler le gallois convenablement ou l'écrire correctement*, Milan 1567-1584) dioskunez "La deuxième partie (Morphologie) porte le nom curieux de *Cyfiachyddiaeth* "médication": il veut montrer comment "soigner" chaque mot pris séparément et tiré de son contexte discursif. Dans cette section, Gruffurd propose différents moyens pour enrichir le gallois, afin de lui permettre de traduire les ouvrages étrangers, et d'être un instrument

The sixteenth century which marked in Western Europe, and especially in Italy, the high point of the Renaissance and brought in its wake the burgeoning of the arts and sciences, a revival of classical learning, and the formation of national states and languages was also a period of intense linguistic activity and of original contributions to linguistic theory. The importance of these contributions has been insufficiently appreciated, since questions pertaining to the formation of the literary languages (known in Italy as the "questione della lingua") have tended to push the significance of the theoretical problems into the background, if not entirely out of sight.

Izan ere, Cinquecento-ko hizkuntz eztabaidetako letra-gizonen gehiengoak ez hizkuntzazko baina erretorikazko interesa nagusi erazi dutela esan izan da; Stankiewicz-ek, ordea, ez du hori onartzen eta bai, aldiz, –filosofia, erretorika, literatura, ortografia eta bestelako gaiekin nahasirik bada ere– hizkuntz-teoria garai hartan ere garatu zela markatzen, egileen artean ogibidez hizkuntzalari gutxi izan arren.

Some of the central problems raised by the linguists of the sixteenth century, we are, I believe, entitled to say that they initiated a new movement in the history of European linguistic thought, a movement which is marked by no less a ferment of ideas than the one which took place in other areas of intellectual and artistic endeavor. To the most interesting attainments of that movement belongs, no doubt, the insight that the surest road to the understanding of the general principles of language lies in the study and comparison of specific languages (Stankiewicz 1981:).

Lehenago ere bai Larramendiren, bai Harrieten gramatiketakoek bezala eratorpenari buruzko atalak hiztegi-gintza zaharraren ikuspegi zuzen baterako esaldiaren sintaxia eta morfologiaren arteko erlazioak miatu beharra adierazi ziguten (cf. Lakarra 1994a). Gaiak oso hurbilketa ezberdinak izan ditu hizkuntzalaritzaren historian. Erregela gisa hartu ohi da (cf. Schultink 1988) Europako 20. mendeko hizkuntzalaritzan hitzaren eta esaldiaren arteko funtsezko berezkuntza. Saussure-k berezkuntza tipitu egiten du morfologiari hizkuntz izakien forma (erlazio asoziatiboa) egokituz eta sintaxiari funtzioa (erlazio sintagmatikoak), baina hari bere burujabetasuna ukatuz: "Linguistiquement, la morphologie n'a pas d'objet réel et autonome; elle ne peut constituer une discipline distincte de la syntaxe". Hjelmslev-ek ere sintaxiaren eta morfologiaren arteko berezkuntza ukatu zuen beste bide batetik, hitz barnean esaldian ematen diren menpekotasun erlazio berak direla aldarrikatzen baitzuen. Estatu Batuetan Boasek hitzak abstrakzio artifizialtzat zituen eta haren ikasle Sapir-ek hitza izaki psikologiko gisa garrantzitsutzat hartu arren –eta esaldi barneko sintaxiaren eta hitz barneko morfologi fenomenoaren artean berezi– "gramatika kontzeptu" eta "gramatika prozesu" nozioei balio handiagoa ematen zien eta horren barnean hartu ohi zituen bateko eta besteko fenomenoak.⁵³ Bloomfield-entzat eta haren ondo-

adapté à toute discipline: il fait la liste des suffixes disponibles, il montre comment emprunter des mots au latin ou comment forger des néologismes. Il ne montre aucun mépris pour les emprunts aux langues modernes".

(53) Dakartzan oihartzunengatik markagarria da Sapir-en hurbilketa honen atzean den ikuspegia: hizkuntzak oro direla berdin beren adierazpide ahalmenean, morfologiaren edo sintaxiaren bitartez horiek gauzatzea bigarren mailako arazo delarik.

rengoentzat (Harris-entzat, esateko) bi moduloen, sintaxiaren eta morfologiaren, arteko berezkuntza bigarren mailakoa zen: gramatika ezaugarri berak erabiltzen dira bi osagarriekin forma konplexuagoak eraikitzean, dela hitz berri batean, dela esaldian.

Chomsky-ren lehen lanetan edota Lees-en *The Grammar of English Nominalizations*-en ere hurbilketa antzekoa genuen, ez baitzen tokirik morfologi osagai burujabearentzat: atzizkitze prozesuak sintaxi osagaian ematen dira eta ez da bereizkuntzarik esaldi sintaxiaren eta hitz sintaxiaren artean. Lehen aldaketak *Aspects of Syntactic Theory*-n (1965) jazo ziren: oinarrian lexikoi bat beren beregi kokatu beharra ikusten da hiztegi item bilduma gisa, zein bere sintaxi, semantika eta fonologi ezaugarriekin. Honetarako azken zioa ez zen, izan, morfologiatikoa, hiztegi unitateen azpikategorizazio jerarkikorako ezina baizik. Urrunketa areagotu egin zen 60en amaierako lanetan; hor irekitako bideak izan ziren Halle eta Jackendoff-en lanetan zabaldu zirenak. Halle-k hitz eraketa fenomenoak oro (deribazioa eta inflexioa, ez baitio ezer konposizioaz) lexikoi barnean kokatzen ditu; Jackendoff-entzat morfologiaren egiteko nagusia ez da litezkeen hitzen sorkuntza edota direnen analisia, baizik eta hitzunaren gaitasunaren arabera hiztegi unitateen arteko erlazioak adieraz ditzakeen formalismoa garatzea. Transformazio bidezko erlazioa baztertzen duelarik (Lakoff-en aurka) erredundantzi erregelak eta unitateen propietate idiosinkratikoak ditu aztergai. Harrentzat (eta orobatsu Halle-rentzat) erredundantzi erregela lexikoak aurretiaz ezagun diren hitzen arteko orokortasunetarik ikasten dira. Hauek menderaturik hitz berriak ikastea errazten da. Era honetan baztertzen da artean estandard zen ikuspegia, hots, sintaxia ez eze lexikoa ere sortzaile izango da aurrerantzean, nahiz eta usuenik sintaxia izan sortzaile eta hiztegi erregelak pasiboak.

Siegel, Allen, Aronoff eta besteren lanei eskerrak morfologi osagaia garatuaz eta zabalduaz joan zen 70en akaburantz sortzaileen hizkuntz ereduaren osagai ezagutu izatera iritsiaz. Hasieran irregularitate bilduma edo kokaleku gisa asmatuiko lexikoa, morfologi egiturari zegozkion erregelak hartuaz zihoan eta pixkanaka (“burutasuna”, azpikategorizazioa, X-barra, perkolazioa...) sintaxiaren eredutik hurbiltzen.

Morfologia gramatika eredu honen osagai berezitzat hartzearen aurkako proposamenak eredu osoaren garapenetik (ikuspegi modularra) eta fonologi lexikoaren kritikatik etorri dira. Fonologia eta morfologia lexikoaren oinarrien ahultasuna ikusi da, bertan erregela fonologikoak ez baitira aritzen egitura deskribaketak aukera ematen dion guztietan, operazio morfologiko zenbaiti lotuak direlarik erregela fonologikoak. Alabaina, fonologi erregelek informazio sintaktikoa eskura dezaketela ikusi da (eredu horretan mantentzen zenaren kontra) eta hitz eraketak eta fonologi erregelek sintaxi egituran ezarketa lexikoa eman ondoren ere jarraitzen duela esan daiteke.

Morfologiaren antolakuntzaren inguruko zenbait puntu eztabaidatzera zuzendutako lan batean Ormazabal-ek (1992) erakutsi zuenez hurbilketa sintaktikoak baditu lexikalistaren ondoan zenbait abantaila hitz eraketari dagokionez. Hitz konplexuen eraketak osagai sintaktikoan ezarritako hatsarri orokor zenbait gordetzen dituela eta morfologi eta sintaxi operazioen arteko ezberdintasunak sistemaren baldintza orokorren eragiketarik datozela defendatzen du Ormazabalek ordezkutzen duen joerak. Hipotesi lexikalistaren gain eraiki morfologi teoriari bai osagai honen barneko propietate interesgarrien inguruko orokortasunak, bai osagaiaren eta sintaxiaren arteko erlazioak

itzuri ohi zaizkie. Hitz eraketa prozesuen gobernatzaile gisa aurkeztu izan diren baldintza eta hatsarriak sintaxi hatsarri askeetarik deriba daitezkeela argudiatu zuen Ormazabalek, baldin eta unitate konplexu haiek S-egituratik D-egiturako bihurketan (“mapping”) osagai transformatzailearen bitartez sortu direla onartzen badugu:

Thus, works as Sproat (1985) indicates that the Lexicon can be no longer considered as an independent word-formation component. The syntactic representation of words does not need to be derived appealing to an special and apart component, but rather word formation can be just reduced to conditions of well-formedness on syntactic representation (Ormazabal 1992: 13).⁵⁴

Larramendiren hiztegi-gintzaren inguruan izandako hurbilketa oker eta huts faktualetan oinarrituriko iritzi, aitzakia eta usteketa zenbaiten ahultasuna frogaturik gelditu delakoan nago (cf. Lakarra 1993). Lan horretako oharrez landa, ondorengoetan miatu diren filologi alderdi zenbaitek (cf. Lakarra 1994a Harrietez eta Lakarra 1994b Urtez) Larramendi eta aurreko hiztegi-gintzaren alderdi batzuen ezagutza zehatzagoa eskuratu digute, baina eginkizun dugu oraindik azterketa emankorrago baterako nahita nahiezko duguna, hots, euskal hiztegi-gintza zaharraren etorkiak eta bilakabidea argitzen lagunduko gaituen hurbilketa berri baterako oinarriak jartzea.

Oraingo honetan Pouvreauren hiztegia eta euskal hiztegi zaharrak azaltzen edota baldintzatzen dituzten hiztegi-arekiko ez eze hizkuntz-arekiko uste eta teoriak azalerratu ditut, hauek –eta hizkuntz eta hiztegi-gintza-historiografia europarra– kon-tuan ez hartuak baitakar, niketz, euskal hiztegi-gintzazko historiografiak pairatu desegokitasun eta desbideraketa.

Pouvreauren hiztegi-ariketa berrikusi dugu, bertan aurreko ikerketak bereziki ukitu (eta goraiatu) aitzineko egileen testuetatik bilketa –lehen euskal autoritate-hiztegia bailitzan– gutxiena eta egilearen sorkuntza gehiena (% 65-70 eratorri eta konposatuetan) markatuaz; hiztegi(eta)ko lexiko berrikuntza bat datorrela bere obretakoarekin, ez halabarrez, gainerako beteginzarreak barkakizun egiten duen bekatu arin gisa; honenbestez, ezin harritu beste hiztegi-gile askok bezala, hiztegiaren hitzaurrean azaltzea, hain zuzen, euskarazko eratorriak nola sor daitezkeen. Zor berezirik izatekotan Kerejetak (1991) lehenengoz erakutsi legez, Oudin-ekin duela ere ikusi dugu haren hiztegian aurkitu baitzuen ez honako edo harako hitzaren azalpena edota adibidearen eredia, baizik eta oinarri ezagunetarik gramatikaren baliabideez eratorri berriak sortzeko ohitura. Europa osoan mendeetan zehar aieruz eta hainbatetan aipatuki eriden genezakeen gramatikaren hiztegi-arekiko lehenasuna dugu Pouvreauren ariketan gauzatzen dena.

(54) “...this model [Lexical Phonology] takes the component of word formation, namely the Lexicon, to be a separate module from the syntax: Morphology, therefore, is assumed to finish with the last lexical strata. Recent works in morphology suggest, however, that this approach to the field is a misconception of the role of Morphology within the grammar and the morphological processes of word formation do also occur in the syntax: the same result is independently supported by the phenomena of Basque considered here; this language shows that the process of word formation, both in their phonological and morphological sides, cannot be set apart from the syntax. It follows from those facts, that it is incorrect to assume that once the word formation processes have finished, the ords are inserted in the syntactic structure” (Uribetxeberria 1991: 12, *apud* Ormazabal, *ibid.*).

As it is part of a book devoted to the grammar of German, with extensive chapters on derivations and compositions, it must be evaluated in the light of the rules given in those chapters. Schottelius elucidates the word-formative potential of German by first explaining the generative potential of every kind of word formation and second by enumerating the lexematic elements with which this potential functions.

dio Hüllen-ek (1988: 193). Hots, gaitasunaren eta ez ariketaren (*performance* nahiz *parole*-aren) ispilu nahi zuten izan, argiro. Ikusi dugunez, alemanierazko hiztegi-gintza zahar osoari heda diezaiokegu juzku hau; eta Euskal Herrikoan ere, zeini bere mailan, erabat desegoki egiten ote? Erantzungai dugu bertatik berehalakoan edonori atera dakioken galdera samalda; ez dirudi, bederen, ezezko borobila dagokionik hemen aztergai izan dugun Pouvreauri.

11. Bibliografia

- Aarsleff, H., et al. (arg.), 1987, *Papers in the History of Linguistics. Proceedings of ICHoLS III, Princeton 1984*, (Studies in the History of the Language Sciences, 38) John Benjamins, amsterdam-Philadelphia.
- Acero, I., 1985, «El *Diccionario latino-español* y el *Vocabulario español-latino* de Elio Antonio de Nebrija: análisis comparativo», *Anuario de lingüística* I, 11-25.
- Ahlquist, A., 1983, *Histoire de la linguistique: la tradition irlandaise*, Collection THTL, Université de Paris 7, Paris.
- , (arg.), 1987, *Les premières grammaires des vernaculaires européens* (=HEL 9/1), Paris.
- Aldrete, B. de, 1606, *Del origen i principio de la lengua castellana o romance que oi se usa en España*. Berrarg. faksim., L. Nieto Jiménez (arg.), CSIC, Madrila, 1975.
- Anderson, J. D., 1972, *The development of the English-French, French-English Bilingual Dictionary: A study in comparative lexicography*. Ph. D. diss., Baton Rouge, Louisiana State Univ. (Ann Arbor Univ. Microfilm).
- Ariza, M., et al. (arg.), 1992, *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la lengua española*, Arco Libros, Madrila.
- , et al. (arg.), 1992, *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la lengua española*, Pabellón de España, Madrila.
- Ayres-Bennett, W., 1990, "Dangers and difficulties in linguistic historiography: the case of Gilles Ménage (1613-1692)" in Hüllen (arg.), 195-206.
- Azkarate, M., 1991, "Basque lexicography" in F. J. Hansmann et alii (arg.), *Dictionaries*, de Gruyter, Berlin-New York, III, 2371-2375.
- , 1992, «Larramendiren hitz-eraketa», in Lakarra (arg.) 1992b, 207-219.
- , 1993, «Oihenarten lexiko-sorkuntza», in *Oihenarten laugarren mendeurrena*, Euskaltzaindia, Bilbo (=Iker 8), 49-77.
- Baker, M. C., 1988, «How complex words get their properties», ms. McGill University.
- Barber, Ch., 1976, *Early Modern English*. London: André Deutsch.
- Bassols de Climent, M., 1945, «Nebrija en Cataluña», *Emerita* 13. 49-64.
- Bilbao, G., 1992, «Pouvreuren hiztegi laukoitza», *ASJU* 26/2, 341-389.
- Bourland, C. B., 1974, «The *Spanish schoole-master* and the polyglot derivatives of Noel de Berlaimont's *vocabulaire*», *Revue Hispanique* 81. 283-318.
- Bray, L., 1986, «Richelet's *Dictionnaire françois* (1680) as a source of *La porte des sciences* (1682) and Le Roux's *Dictionnaire comique* (1718)» in Hartmann (arg.), 1986, 13-22.
- , 1988, «La lexicographie bilingue italien-allemand et allemand-italien au dix-sep-

- tième siècle. L'exemple des dictionnaires de L. Hulsius et de M. Kramer" in Snell-Hornby, 199-206.
- Caravolas, J. A., 1995, "Apprendre à parler une langue étrangère à la Renaissance", *Historiographia Linguistica* 22: 3, 275-310.
- Colón, G., & A.-J. Soberanas, 1979, "Estudio preliminar" in *Elio Antonio de Nebrija. Diccionario latino-español (Salamanca 1492)*, Puvill-editor, Barcelona, 9-36.
- & ———, 1985, *Panorama de la lexicografía catalana*, Encic. Cat., Barcelona.
- Cooper, L., 1960a, «Sebastián de Covarrubias: una de las fuentes principales del *Tesoro de las dos lenguas francesa y española (1616)* de César Oudin», *BH* 62/4. 367-397.
- , 1960b, «Girolamo Vittori y Cesar Oudin: un caso de plagio mutuo», *NRFH* 14/1-2, 3-20.
- , 1962, «El *Recueil* de Hornkens y los diccionarios de Palet y de Oudin», *NRFH* 16/3-4, 297-328.
- Coseriu, E., 1972, «Las etimologías de Giambullari», in *Homenaje a Antonio Tovar*, 95-103, Madrila. Berrarg. in *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje*, Gredos, Madrila.
- Covarrubias, S., 1611, *Tesoro de la lengua castellana o española*. Faksim., Madrila Turner 1979.
- Dibbets, G. R. W., 1988, «Dutch philology in the 16th and 17th century», *HL* 15/1-2. 39-61.
- Dolezal, F., 1986, «How abstract is the English dictionary» in Hartmann (arg.), 1986, 47-55.
- Everaert, M. et alii (arg.), 1988, *Morphology and Modularity*, Foris, Dordrecht.
- Faithfull, R. G., 1962, "Teorie filofiche nell'Italia del primo Seicento con particolare riferimento alla filologia volgare", *Studi di filologia Italiana* 20. 147-313.
- Faust, M., 1981, «Schotelius' concept of word formation» in Geckeler et alii (arg.), 359-370.
- Gallina, A., 1959, *Contributi alla storia della lessicografia italo-spagnola dei secoli XVI e XVII*, Olschki, Firenze.
- García Macho, M. L., 1988, «Estudio comparativo entre dos ediciones del diccionario latino-español de Elio Antonio de Nebrija», in Ariza et al. (arg.) 1988, 845-858.
- , 1993, "Sobre los vocablos suprimidos en la edición de 1516 del *Vocabulario español-latino de Nebrija*", *Anuario de letras* 31, 135-159.
- Geckeler, H. et alii, 1981, (arg.), *Logos semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*. Gredos & Walter de Gruyter, Madrila, New York, Berlin.
- Gili Gaya, S., 1960, *Tesoro lexicográfico (1492-1726)*. I, A-E, C.S.I.C., Madrila.
- , 1963, *La lexicografía académica del siglo XVIII*, Cuadernos de la Cátedra Feijóo 14, Univ. de Oviedo, Oviedo.
- Gleason, H. A., jr., 1960, «The relation of lexicon and grammar» in Householder & Saporta (arg.), 1975, 85-102.
- Guerrero, G., 1988, *El léxico en el Diccionario (1492) y en el Vocabulario (¿1495?) de Nebrija*, Doktorego tesia, Málaga Unibertsitatea. Mikrofítxetan argitaratua. Orobat (titulu berarekin baina laburtua) 1995, Universidad de Sevilla & Ayuntamiento de Lebrija.
- Gulsoy, J., 1959-62, «La lexicografía valenciana», *Revista Valenciana de Filología* 6, 109-141.
- Hammond, M. & M. Noonan, 1988, «Morphology in the generative paradigm» in id (arg.), *Theoretical morphology. Approaches in modern linguistics*. Academic Press, London, 1-19.
- Hartmann, R. R. K., (arg.), 1986, *The history of lexicography. Papers from the Dictionary Research Centre Seminar at Exeter, March 1986*, (Studies in the History of the Language Sciences, 40), John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- , (arg.), 1989, *Lexicographer and their works*. Univ. of Exeter.
- Haugen, E., 1986, «Learned lexicographers of the North: seventeenth-century vignettes» in Hartmann (arg.), 1986, 99-105.

- Hausmann, F. J., 1988, "Les dictionnaires bilingues italien-allemand / allemand-italien au dix-huitième siècle" in Snell-Hornby, 207-216.
- Hayashi, T., 1978, *The theory of English lexicography, 1530-1791*, (Studies in the History of Linguistics, 18), John Benjamins, Amsterdam.
- , 1980, «Principles of English lexicography in the early 17th century», in Koerner (arg.), 1980, 94-101.
- , 1984, "Methodological problems of 18th-century English lexicography" in S. Auroux (arg.), *Materiaux pour l'histoire des théories linguistiques*. 355-362.
- Hoenigswald, H. M., 1960, «Lexicography and grammar» in Householder & Saporta (arg.), 1975, 103-110.
- Householder, F. W., & S. Saporta (arg.), 1975 [1960], *Problems in lexicography*, 3. arg., Indiana University, Bloomington.
- Hüllen, W., 1986, «The paradigm of John Wilkins' Thesaurus» in Hartmann (arg.), 1989, 115-125.
- , 1990a, (arg.), *Understanding the historiography of linguistics. Problems and projects. Symposium at Essen, 23-25 November 1989*. Nodus Publikationen, Münster.
- , 1990b, «Motives behind 17th century lexicography: a comparison between German and English dictionaries of that time» in Hüllen 1990a, 189-196.
- Ibson, R. F., 1986, «Lexicographic archeology: comparing dictionaries of the same family» in Hartmann (arg.), 1986, 127-136.
- Jones, W. J., 1991, «*Lingua teutonum victrix?* Landmarks in German lexicography», *HEL* 13: 2, 131-152.
- Kerejeta, Mª J., 1991, "Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegian", *ASJU* 25/3. 865-899.
- Kibbee, D. A., 1986, «The Humanist period in Renaissance bilingual lexicography» in Hartmann (arg.), 1986, 137-146.
- , 1987, «Bilingual lexicography in the Renaissance Palsgrave's English-French lexicon (1530)», in Aarsleff et alii (arg.), 1987, 179-188.
- Kintana, X., 1971, *Linguistika orain arte*, Lur, Donostia.
- Koerner, K., 1980, *Progress in Linguistic Historiography*, (Studies in the History of the Language Sciences, 29), John Benjamins, Amsterdam.
- , 1987, "On the problem of 'influence' in linguistic historiography" in Aarsleff et alii (arg.), 1987, 13-28.
- Lakarra, J. A., 1984, *Euskal thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak (1700-1745)*, tesina argitaragabea, EHU-Gasteiz.
- , 1985a, «Larramendiren hiztegi gintzaren inguruan», *ASJU* 19/1, 9-50.
- , 1985b, "Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)", *ASJU* 19: 1, 235-281.
- , 1985c, "Berriz Larramendiren segiziokoez", *ASJU* 19:2, 439-452.
- , 1991, «Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi», in id (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, (ASJU-ren gehigarriak, 14), Donostia.
- , 1992, «Larramendirekin aurreko hiztegi gintzaren historiaz: aztergai eta gogoeta», in Lakarra (arg.) *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoaingo Udala-Euskaltzaindia-Gipuzkoako Foru Aldundia-Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila, Andoain, 279-312.
- , 1993, *XVIII. mendeko hiztegi gintzaren etorkiez*. Doktorego tesi argitaragabea. EHU-Gasteiz.
- , 1994a, *Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)*, "ASJU-ren Gehigarriak", Donostia.

- , 1994b, "Euskal hiztegitzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz", *ASJU* 28:3, 871-884.
- , 1995a, «*Hirur lengoaietan tresora*: I. Gramatika eta hiztegia», *ASJU*-n agertzeko.
- , 1995b, «*Hirur lengoaietan tresora*: II. Elkarrizketak», *ASJU*-n argitaratzeko lana.
- , 1995c, "Oharra Landucciren hiztegitzaz", eskuizkribua.
- , 1996a, "Iturrien erabilera eta tamainak egitura(z) zehaztuaz: *Refranes y Sentencias eta Hiztegi Hirukoitza*. (XVI. mendeko bizkaierazko erretraue III)", *Uztaro* 16, 21-55.
- , 1996b, "Lexiko berrikuntza euskal hiztegi zaharretan: zenbait ikergai", *Uztaro* 19: 3-40.
- , 1997, *Euskal hiztegitzaz zaharraz*. Inprimategian.
- , prestatzen-a, "Etxeberri, Larramendi eta beste hiztegitzaz".
- , prestatzen-b, "Lexiko berrikuntzaz"
- , prestatzen-c, *Euskal hiztegi labur eta hitz zerrenda zaharrek: Bilduma bat*.
- Lambert, P.-Y., 1987, "Les premières grammaires celtiques" in Ahlquist (arg.), 13-46.
- Larramendi, M., 1728, *De la antigüedad y universalidad del bascuence en España*, Salamanca. Faksimila Ed. Vascas, Donostia 1978.
- , 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca. Faksimila Hordago, Donostia 1979.
- , 1736, *Discurso histórico sobre la antigua Cantabria*, Madril. Faksimila Amigos del libro vasco, Bilbo 1985.
- , 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín*, Donostia.
- , 1967, *Diccionario vasco-castellano*, P. Altunaren arg., *Euskera* 12, 139-300.
- Leon-Portilla, A. H. de (arg.), 1982, *Pedro de Arenas. Vocabulario manual de las lenguas castellana y mexicana (1611)*, UNAM, México.
- , 1993, "Nebrija y el inicio de la lingüística iberoamericana", *Anuario de letras* 31, 205-223.
- Lépinette, B., 1989, «Contribution à l'étude du *Tesoro* de Sebastián de Covarrubias (1611)», *HL* 16/3. 257-310.
- , 1991, «Étude du *Tesoro de las dos lenguas* (Paris 1607) de César Oudin», *Iberoromania* 33. 28-58.
- , 1992, «La postériorité lexicographique de Nebrija. Les *Vocabularius Nebrissensis* latin-français (1511-1541)», *HL* 19: 2/3. 227-260.
- , 1994, "Le *Lexicon* (1492) de E. A. de Nebrija (1441-1522) et les *Catholicon abbreviatum* latin-français de la fin du XVe siècle" in C. Codoñer & J. A. González (arg.), *Antonio de Nebrija: Edad Media y Renacimiento*. Ed. Universidad, Salamanca.
- Lope Blanch, J. M., 1978, «Otro aspecto de la relación entre Ménage y Covarrubias». Berrarg. in *Estudios*, 193-200.
- , 1979, «El juicio de Ménage sobre las etimologías de Covarrubias», Berrarg. in *Estudios*, 185-191.
- , 1989, «El *Vocabulario de las dos lenguas toscana y castellana de Cristóbal de las Casas*». Berrarg. in *Estudios de historia lingüística hispánica*, Arco/Libros 1990, Madril, 111-124.
- , 1993, "Nebrija, fuente y puente de conocimientos gramaticales", *Anuario de letras* 31, 225-247.
- Martínez Alcalde, M. J., 1988, «Aproximación al sistema etimológico mayansiano», in Ariza et al. (arg.) 1988, 989-918.
- Matoré, G., 1967, *Histoire des dictionnaires français*, Larousse, Paris.
- Merrilees, B., 1988, "The Latin-French dictionarius of Firmin Le Ver (1420-1440)" in Snell-Hornby (arg.), 181-188.

- Mitxelena, K., 1958, «Introducción» in Agud & Mitxelena (arg.) 1958. [Orain *SHLV*-n, II, 762-82].
- , 1959, «La obra del P. Manuel de Larramendi (1690-1766)», Cuadernos de la Cátedra Feijoo. [Orain *SHLV*-n, II, 900-912].
- , 1961, «Euskal iztegitilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan», *Euskera* 6, 7-22. [Orain *SHLV* I, 361-372].
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbo. [Azkueren hiztegiaren 1984eko berrargitalpenean hitzaurre gisa ere emana].
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, J. A. Lakarra (arg.), *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia, 2 lib.
- Osselton, N. E., 1973, *The Dumb linguists. A study of the earliest English and Dutch dictionaries*. Leiden & Oxford University Press.
- , 1986, «The first English dictionary? A sixteenth-century compiler at work» in Hartmann (arg.), 1986, 155-184.
- , 1989a, «On the history of dictionaries» in Hartmann (arg.), 1989a, 13-21.
- , 1989b, «Alphabetisation in monolingual English dictionaries to Johnson», in Hartmann (arg.), 1989, 165-173.
- , 1990, «Distorting the linguistic record: secondary documentation in the "Oxford English Dictionary" in Hullen (arg.), 183-193.
- Oudin, C., 1607, *Thrésor des deux langues, française et espagnole*, Paris. Berrarg. ...*Reueu, corrigé et augmenté d'une infinité d'omissions, additions, locutions, pbrases, proverbes, sentences & recherches tirées du Thrésor de Covarrubias*, Lyon, 1665.
- Oyharçabal, B., 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», *ASJU* 23/1, 59-73.
- , 1996, «Hitzeratorriak Materreren *Dotrina Christiana* delakoan», *Lapurdu*n 1, 37-71.
- Quemada, B., 1968, *Les dictionnaires du français moderne (1539-1863)*, Didier, Paris.
- Quilis, A., 1980, (arg.), *Elio Antonio de Nebrija. Gramática de la lengua castellana*, Ed. Nacional, Madril, 1980.
- Ramajo Caño, A., 1987, *Las gramáticas de la lengua castellana desde Nebrija a Correas*, Univ. de Salamanca, Salamanca.
- , 1990, «De Nebrija al Brocense», *Anuario de Estudios Filológicos*, 13, .
- Reuland, E. J., 1988, «Relating morphological and syntactic structure» in Everaert et alii (arg.), 1988, 303-337.
- Riddell, J. A., 1974, «The beginning: English dictionaries of the first half of the seventeenth century», *Leeds Studies in English* 7, 117-153.
- Salmon, V., 1979, *The Study of Language in 17th Century England*, MIT Press, Cambridge.
- Berrarg. (Studies in the History of Language Sciences, 17), J. Benjamins, Amsterdam.
- , 1988, «Anglo-Dutch linguistics scholarship: A survey of seventeenth-century achievements», *HL* 15/1-2. 129-154.
- Sánchez Regueira, I., 1982, «César et Antoine Oudin: étude comparative des éditions de son *Thrésor* et son importance dans le domaine de la lexicographie», *Verba* 9, 329-340.
- Sarasola, I., 1980, *Materiales para un thesaurus de la lengua vasca*, tesi argitaragabea, Bartzelona.
- , 1984hh, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, GAK, Donostia.
- , 1986, «Larramendiren eraginaz eta», *ASJU* 20/1, 203-215. Berrarg. *Euskalaritza*-n.
- Schultink, H., 1988, «Some remarks on the relation between morphology and syntax in twentieth-century linguistics» in M. Everaert et alii (arg.), 1988, 1-8.

- Seco, M., 1987, *Estudios de lexicografía española*. Madrila, Paraninfo.
- Snell-Hornby, M., 1986, «The bilingual dictionary. Victim of its own tradition», in Hartmann (arg.), 207-218.
- , 1988, (arg.), *ZüriLex'86 Proceedings. Papers read at the Euralex International Congress, University of Zürich, 9-14 September 1986*. Francke Verlag, Tübingen.
- Stankiewicz, E., 1981, "The genius" of language in sixteenth century linguistics" in Geckeler (arg.), 177-189.
- Starnes, T. de W. & G. E. Noyes, 1946, *The English dictionary from Cawdrey to Johnson 1604-1755*, Chapel Hill, N. Carolina. Berrarg. G. Stein-en sarrerarekin, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia, 1990.
- Stein, G., 1985, *The English dictionary before Cawdrey*. Lexicographica Series Maior, 9, Tübingen, Niemeyer.
- , 1986, «Sixteenth-century english-vernacular dictionaries», in Hartmann (arg.), 1986, 219-228.
- Steiner, R. J., 1970, *Two centuries od Spanish and English bilingual lexicography 1590-1800*. The Hague, Mouton.
- , 1986, «The three-century recension in Spanish and English lexicography», in Hartmann (arg.), 1986, 229-239.
- Subirats-Rüggeberg, C., 1994, "Grammar and lexicon in traditional grammar. The work of Mathias Kramer and Johann Joachim Becher", *Historiographia Linguistica* 21: 3, 297-350.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza Ed., Madrila.
- Urkizu, P., 1989, *Pierre D'Urteren hiztegia*, Deustuko Unibertsitatea-EUTG, Donostia, 2 lib.
- Urquijo, J., 1910, "Las citas del diccionario de Pouvreau", *RIEV* 4, 505-519.
- Verdonk, R. A., 1979, "Contribución al estudio de la lexicografía española en Flandes en el siglo XVII (1595-1707)", *BRAE* 59, 289-369.
- , 1988, "El diccionario plurilingüe llamado 'Anónimo de Amberes' (1639), reflejo de la lexicografía española en Flandes", in Ariza et al. (arg.) 1988, 995-1002.
- Vinson, J., 1881, «Les premiers grammairiens basques. Notes de Sylvain Pouvreau», *RLPhC* 14. 109-119.
- , 1891-97, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*. Berrarg. faksim. Urquijoren oharrekin (ASJU-ren gehigarriak, 9), Donostia, 1984.
- , 1892, *Les petites oeuvres de Silvain Pouvreau*, Chalon-sur-Saône. Berrarg. faksim. Hordago, Donostia, 1978.
- , 1910, "Le vocabulaire de Pouvreau", *RIEV* 4. 139-141.
- Viñaza, Conde de la [C. Muñoz y Manzano], 1893, *Biblioteca histórica de la filología castellana*, M. Tello, Madrila. Berrarg. faksim. Atlas, Madrila, 1978, 3 lib.
- di Virgilio, P., 1988, "From translation to analogy: the birth of the etymon in sixteenth century French lexicography" in Snell-Hornby, 189-198.
- Zelaieta, A., 1988, «Rafael Micoleta Çamudio. Modo breue de aprender la lengua vizcayna», *Cuadernos de Sección "Hizkuntza eta literatura"*, Eusko Ikaskuntza, 7: 133-214.
- Zubiaur, J. R., 1990, *Las ideas lingüísticas vascas en el s. XVI (Zaldibia, Garibay, Poza)*, Deustuko Unibertsitatea-EUTG, Donostia.

Basque manner adverbs and their genesis

RUDOLF P. G. DE RIJK
Dept. of Comparative Linguistics
Leiden University, The Netherlands

Abstract

This article has a twofold aim. First, it incorporates a concise, yet fairly complete, discussion of manner adverbs occurring in the present literary standard form of the Basque language. No semantic analysis of any profundity will be offered, the emphasis being rather on quite superficial morphology. Despite its modest scope, this part of the article may be particularly welcome to teachers of the language and their students, both within Euskadi and abroad.

At the same time I would like this essay to be a contribution to diachronic morphology. To this end, sections have been included providing a historical background relating to the various suffixes that derive adverbs from adjectives.

Introduction¹

Manner adverbs can be loosely defined as those adverbs that characterize the way in which something is being done or happens. As such, they show a particular affinity to the verb of the clause; indeed, so much so, that it is a natural assumption that they, as far as syntactic surface structure is concerned, must be verb modifiers, as opposed to predicate (VP) modifiers or sentence modifiers.² While it is true enough that some manner adverbs, such as *idealki* 'ideally', *nagusiki* 'chiefly', *normal-ki* 'normally', *orokorki* 'generally', often do not seem to be modifying any verb, but appear to be used almost like a type of sentence adverb, we nonetheless consider

(1) At the very beginning, I wish to thank most warmly my many Basque friends and collaborators without whose generous help this essay would hardly have been possible. While reasons of space forestall my mentioning more than a few names, I particularly want to acknowledge with gratitude that data orally provided by the following scholars have been especially helpful: Arantza Elordieta, Mari-Pilar Lasarte, Beñat Oiharzabal, Felipe Yurramendi and Koldo Zuazo.

Furthermore, I am much indebted to Joan W. Bresnan of Stanford University for her encouraging comments on a first draft of this article.

(2) The need to distinguish at least those three types of adverbs, to wit, ad-V, ad-VP and ad-S, has been emphasized in recent years, notably by J. D. McCawley. See e.g. chapter 19 of his highly instructive synthesis of English syntax, published under the title of *The Syntactic Phenomena of English*.

them manner adverbs, since in most cases they can be thought of as modifiers of a deleted performative or other abstract verb, so e.g. when *orokorki* means ‘generally speaking’.

Although there is some functional overlapping, on the whole, manner adverbs must be carefully distinguished from stative adverbs — often marked by the stative suffix *-(r)ik*, e.g. *bakarrik* ‘alone’, *bizirik* ‘alive’, *bilik* ‘dead’, *hutsik* ‘empty’, *isilik* ‘silent’, *izorrik* ‘pregnant’, *osorik* ‘in its entirety’, *zabalik* ‘wide open’, *zutik* ‘erect’; but also quite frequently without any suffix: *aske* ‘loose’, *begira* ‘watching’, *bila* ‘looking for’, *ibesi* ‘fleeing’, *prest* ‘ready’, *truk* ‘in exchange’, and many others. Perhaps stative adverbs are to be regarded as modifiers of the predicate phrase rather than of the verb. Indeed, the main characteristic that sets them apart from manner adverbs is that they typically function as predicates. They can be combined with aspectual verbs such as *egon*, *gelditu*, *ibili*, *utzi*, in which event they constitute the main predicate of the clause, as in: *Pozik al zaude Egan-ekin?* (MEIG I, 82) ‘Are you happy with Egan?’. Elsewhere they may figure as secondary predicates, qualifying either the subject or the object of the clause. We have a subject-related adverb in: *Biluzik irten nintzen amaren sabeletik*, *biluzik itzuliko naiz lurraren sabelera*. (Job 1.21) ‘Naked I came out of my mother’s womb, naked I shall return to the womb of the earth’, as well as in: *Lurpean bilik hobeto hago*, *horren eskuan bizirik baino*. (Amuriza, *Hil ala bizi*, 165) ‘You are better off dead below the ground than alive in his hand’. An object-related adverb occurs in: *Nik gazterik gordetzen dut bihorza* (Labayen, TOE II, 34) ‘I Keep my heart young’ and in: *Oso zabalik aurkitu dute gure etxeke atea*. (Basarri, *Kantari nator*, 175) ‘They have found the door of our house wide open’.

J. C. Odriozola and I. Zabala, joint authors of an interesting article entitled “Adjektiboen’ eta ‘adberbioen’ arteko muga zehatzik eza” (ASJU XXVIII-2), have latched onto this predicative behavior in order to claim that stative adverbs are not really adverbs at all, but adjectives. I would readily agree that the categorial status of these items is problematic, and that, whatever they are, they have to be carefully distinguished from manner adverbs. Yet, simply calling them adjectives seems in no way to solve the problem. For one thing, ascribing adjectival status to the secondary predicate fails to account for the connection of this predicate with the action denoted by the verb, in particular, for the fact that the state predicated on the relevant noun phrase needs to last only as long as the action does. And, perhaps even more to the point, why do these alleged adjectives never once occur attributively? We should not allow ourselves to be misled by forms like *esku-hutsik* ‘empty-handed’ or *mabuka-hutsik* ‘in shirtsleeves’. Here *hutsik* is quite clearly not an attributive modifier of *esku* ‘hand’ or *mabuka* ‘sleeve’; rather, the stative suffix *-(r)ik* has been added to the compound adjectives *esku-huts* and *mabuka-huts*. In short, while I would very much like to learn of an adequate analysis of stative adverbs, I can see little or no advantage to treating them as mere adjectives.

Although I will claim in section 2c that some manner adverbs, in particular *ongi* ‘well’ and *gaizki* ‘badly’, occurred as stative adverbs before they became manner adverbs, only the latter category will form the topic of my present investigation. My approach will be morphological in nature, with little attention to syntax and none to

semantics. Future research, preferably to be pursued by scholars blessed with a native competence in the language, will have to fill these gaps.

One inference I would draw from the results of this article is that it is quite possible, even probable, that prehistoric Basque lacked a formal distinction between adjectives and adverbs. This, clearly, does not apply to the Basque tongue as we have known it for the last half millenium. Here, adjectives and manner adverbs constitute distinct categories, for although quite a few adjectives also appear as manner adverbs (see section 5), many others, including such frequent ones as *on* 'good', *txar* 'bad', *eder* 'beautiful', can do so only with the help of a derivational suffix. Interestingly, modern standard Basque accomodates no less than six such adverbializing suffixes:³ monosyllabic *-ki*, *-ro* and *-to*, and bisyllabic *-kiro*, *-roki* and *-toro* (the last occurring with one stem only, namely *oso* 'whole').

It is my fascination with these suffixes, all strictly synonymous, but each having its own distributional restrictions, that has prompted me to undertake this article.

2. The adverbializer *-ki*

2a. The status of *-ki* in Batua

In Batua, any adjective semantically compatible with the noun *era* 'manner' can be made into a manner adverb by combining it with the suffix *-ki*, sometimes subject to apocope in stems with three or more syllables. This happens in *itsuski* 'grossly' based on the adjective *itsusi* 'ugly', but not, curiously enough, in *nagusiki* 'mainly' based on *nagusi*, an adjective meaning 'principal' or a noun meaning 'boss'.

In contrast to the adverbializer *-ro* analyzed in section 3, *-ki* is always added directly to the stem and never causes a change in the final vowel. Compare *maiteki* 'lovingly' to its synonym *maitaro*.

The shape of the suffix is invariably *-ki*, even when following *l* or *n*,⁴ with the sole exception of *ongi* 'well', derived from *on* 'good'. (The rather special case of *gainingiroki* 'superficially', discussed in section 3a may be disregarded here.)

The following list displays commonly used adverbs where the ending *-ki* cannot be dropped if these are to function as manner adverbs. Examples of the optional use of *-ki* will be given in section 5.

It is worth noting, however, that several of the adjectives listed below (*alai*

(3) In this essay, attention will be confined to forms occurring in the modern standard language and their historical antecedents. This restriction dispenses me from commenting on the adverbializer *-(t)sa*, found exclusively in the northern dialects, mainly in Low-Navarrese and Souletin. To my knowledge, it combines with one stem only: deriving *ontsa* 'well' (or its phonetic variant *untsa*) from the adjective *on* 'good'.

(4) While absent from the modern language, the voicing of adverbial *-ki* after nasals is regular in Leizarraga's New Testament translation, as was noted by Mitxelena (*FHV*, p. 353). The examples are: *mingi* 'bitterly' (Mt. 26.75; Lk 22.62), *ozengi* 'loudly' (occurring 23 times), *xekengi* 'sparingly' and *xuxengi* 'rightly', with two occurrences of *zekenki* 'sparingly', both in 2 Cor. 9.6, as the only counter-example.

The voicing of adverbial *-ki* after *l*, however, is nowhere attested, at least to my knowledge.

'cheerful', *apain* 'elegant', *harro* 'arrogant', etc.) can act as stative adverbs, as defined in section 1 above.

The simplification of affricates before a plosive, as in *lazki* and *trakeski*, accords with regular phonological practice and requires no further comment.

alai:	merry, cheerful	alaiki:	merrily, cheerfully
alfer:	useless, lazy	alferki:	fruitlessly, lazily
amoltsu:	amiable, loving	amoltsuki:	amiably, lovingly
anker :	cruel	ankerki:	cruelly
apain:	elegant	apainki:	elegantly
ausart:	daring, bold	ausarki:	daringly, boldly, abundantly
baldan:	rude, rough	baldanki:	rudely, roughly
baldar:	clumsy, ponderous	baldarki:	clumsily
berezi:	special	bereziki:	specialy
bero:	warm	beroki:	warmly
bortitz:	firm, tough, harsh	bortizki:	firmly, forcibly, harshly
demokratiko:	democratic	demokratikoki:	democratically
doilor:	mean, vile	doilorki:	meanly, villainously
dorpe:	heavy, harsh	dorpeki:	heavily, harshly
eder:	beautiful	ederki:	beautifully, nicely, very well
eme:	female, gentle	emeki:	gently, patiently, slowly
epel:	lukewarm	epelki:	half-heartedly
ergel:	idiotic, foolish	ergelki:	foolishly, stupidly
ero:	insane, crazy	eroki:	insanely, crazily
eskuzabal.:	lavish	eskuzabalki:	lavishly
eztzi:	sweet	eztiki:	sweetly
faltsu:	false	faltsuki:	falsely
gaizto:	wicked, vicious	gaiztoki:	wickedly, viciously
harro:	proud, arrogant	harroki:	proudly, arrogantly
hotz:	cold, cool	hozki.:	coldly, coolly
ideal:	ideal	idealki:	ideally
itsu:	blind	itsuki:	blindly
itsusi:	ugly	itsuski:	grossly, crudely, terribly
latz:	rough, harsh	lazki:	harshly, rudely
leial:	loyal	leialki:	loyally
lizun:	lewd	lizunki:	lewdly
lotsagabe:	shameless, brazen	lotsagabeki:	shamelessly, brazenly
maite:	dear, beloved	maiteki:	lovingly
nabarmen:	notable, patent	nabarmenki:	patently, ostentatiously
nagi:	lazy	nagiki:	lazily
nagusi:	principal	nagusiki:	mainly
normal:	normal	normalki:	normally
on:	good	ongi:	well
oso:	whole, complete	osoki:	wholly, completely
polit:	pretty	poliki:	prettily, nicely, slowly
prestu:	honest, honorable	prestuki:	honorably, nobly
samin:	bitter	saminki:	bitterly
samur:	tender, sensitive	samurki:	tenderly
serios:	earnest, serious	serioski:	earnestly, seriously

soil:	bald, bare, mere	soilki:	merely, only
sutsu:	fiery, ardent	sutsuki:	fervently, ardently
trakets:	clumsy	trakeski:	clumsily
txar:	bad	txarki:	badly
xehe:	minute, small	xeheki:	minutely, in detail
zital:	nasty, vile, mean	zitalki:	nastily, vilely, meanly
zuzen:	straight	zuzenki:	directly

Actually, the adverb *txarki* is little used. Its place is taken by *gaizki*, derived from the adjective *gaitz*, which, however, has changed its meaning from ‘bad’ to ‘difficult’ (and also ‘tremendous’), so that we are faced here with a typical case of suppletion: *txar* ‘bad’, but *gaizki* ‘badly’.

In view of their adjectival nature, perfect participles too may be expected to give rise to manner adverbs in *-ki*. This has indeed happened;⁵ such adverbs, however, are attested only in the northern dialects. A small number of those have found their way into Batua :

deliberatu:	decided	deliberatuki:	deliberately
itsutu:	blinded	itsutuki:	blindly
izendatu:	named	izendatuki:	specifically
lehiatu:	hurried	lehiatuki:	hurriedly
markatu:	marked	markatuki:	emphatically, markedly
nahasi:	mixed, confused	nahasiki:	confusedly
ohartu:	noticed	ohartuki:	consciously

Examples with the suffix *-ki* adverbializing nouns are extremely rare. Only four need mentioning :

adiskide:	friend	adiskideki:	in a friendly way, amicably
anaia:	brother	anaiki:	brotherly, fraternally
gizon:	man	gizonki:	humanly, manly, bravely
maisu:	master	maisuki:	masterly

Manner adverbs based on the instrumental case form of an adjective or even of a noun are more numerous :

bidez:	in right, rightfully	bidezki:	rightly, legitimately
dolorez:	in sorrow, anxious	dolorezki:	painfully, anxiously
egiaz:	in truth	egiazki:	truthfully, truly, really
handiz:	on a large scale	handizki:	greatly, especially
laburrez:	in short	laburzki:	briefly
luzaz:	for long	luzazki:	for a long time
mehatxuz:	in threat	mehatxuzki:	threateningly
ohorez:	in honor	ohorezki:	honorably, nobly
zentzuz:	in reason, with prudence	zentzuzki:	judiciously, prudently

(5) Examples already appear in Leizarraga's New Testament translation of 1571: *afekzionatuki* ‘passionately’ (Mk. 6.25, cf. DGV I, 245), *oboratuki* ‘with honor’ (1 Cor. 12.23), *seinalatuki* ‘particularly’.

The absence of this pattern from the southern dialects constitutes an additional argument for the lack of productivity of the suffix *-ki* in these dialects.

In *laburrez*, instrumental form of *labur* 'short', the *e* is epenthetic, and will elide before the suffix *-ki*. In *dolorez* and *oborez*, instrumental forms of *dolore* 'sorrow' and *obore* 'honor', the *e* is organic, i.e. belongs to the stem, and, therefore, does not elide.

Without *-ki*, the instrumental forms may describe either a state or a manner:

2b. Historical Background of *-ki*

Any observer of the northern dialects of Basque Labourdin, Low Navarrese and Souletin can scarcely fail to be struck by the extraordinary vitality of the adverbial suffix *-ki*. In these dialects, its capacity to form manner adverbs from adjectives, whether native or recently borrowed, appears totally unlimited. A fully productive suffix, *-ki* fulfils the same function in northern Basque as the suffix spelled *-ment* does in French, or, for that matter, the suffix *-men* in Bearnese, an Occitan dialect bordering on Basque.

This state of affairs, moreover, clearly dates back to the period of the earliest Basque texts. As early as the middle of the sixteenth century, a most eloquent illustration of this fact meets our eyes when we compile the list of *-ki* bearing adverbs occurring in Etxepare's *Linguae Vasconum Primitiae* of 1545, the first Basque book to be printed. Assisted by Altuna's helpful vocabulary *Etxepareren Hiztegia*, found 31 of these adverbs. They are: *alegeraki* 'joyfully', *banoki* 'in vain', *borthizki* 'strongly', *debotki* 'devoutly', *desoneski* 'dishonestly', *digneiki* 'with dignity', *dolorezki* 'sadly', *egiazki* 'truly', *erboki* 'madly', *eskuiarki* 'really', *falsuki* 'falsely', *frangoki* 'profusely', *gaixtoki* 'wickedly', *gaizki* 'badly', *justoki* 'justly', *karioki* 'dearly', *klarki* 'clearly', *komunki* 'commonly', *luzeki* 'for a long time', *ohorezki* 'honorably', *ongi* 'well', *pazientki* 'patiently', *perfektuki* 'perfectly', *prosperoki* 'prosperously', *publiki* 'publicly', *publikoki* 'in public', *rigoroski* 'rigorously', *segurki* 'surely', *sekeretuki* 'secretly', *singularlarki* 'especially', *soberatuki* 'excessively'.

The productivity of the adverbializer *-ki* in Etxepare's dialect could not be more obvious. The suffix co-occurs with native stems: *erboki*, *gaizki*, *luzeki*, etc.; but also, and even more frequently, with recent loans: *debotki*, *pazientki*, *perfektuki*, *prosperoki*, *publiki*, *singularlarki*, etc.⁶

For the middle of the seventeenth century, the same point can be made on the basis of a list compiled by L. Villasante (Villasante 1974: 97-99) which contains all the adverbs formed with *-ki* found in Axular's classic work *Guero*, dated 1643.

(6) In my attempt to gauge the productivity of the adverbializer *-ki* in the northern dialects, I have deliberately passed over Leizarraga's works, however interesting they are from many points of view. Since they consist entirely of translations —overly literal at times— his vocabulary cannot be accepted without question as representative of the state of the language in his days.

If we do want to consider this evidence, however, a mere glance at Aresti's word list "Lexico empleado por Leizarraga de Briscous" will suffice to reach a sweeping conclusion: under Leizarraga's pen, any Romance adjective whatsoever may turn into a Basque adverb just by having the ending *-qui* added to it. Thus, we find: with *ex-*: *excellentqui*, *excessivoqui*, *expressuqui*, *exteriorqui*, *extraordinarioqui*; with *in-*: *indifferentqui*, *indignequi*, *indignoqui*, *injustoqui*, *integroqui*, *interiorqui*; and furthermore: *paissiblequi*, *particularqui*, *paiientqui*, *perfectoqui*, *perpetualqui*, *personalqui*, *preciosoqui*, *principalqui*, *propriqui*, *publicoqui*, *realqui*, *religiosoqui*, *rigorosoqui*, and so on, to a total of over 110 forms.

Of the 96 items listed there, more than a third is based on stems that were, at the time, more or less recently borrowed from either Latin or Romance.

There is no need for us to go on and study the adverbial inventory of more recent northern authors, as no one familiar with their writings should doubt that such a scrutiny would lead to quite similar results.

Turning now to the present time, use of the adverbializer *-ki* still remains the standard way of forming adverbs from adjectives in the northern dialects, as demonstrated by recently created adverbs such as *automatikoki* 'automatically', *demokratikoki* 'democratically', *kulturalki* 'culturally', *mekanikoki* 'mechanically', *politikoki* 'politically', and many others of this type.

In the remaining dialects, however, matters were considerably different, at least until the last few decades.

In the Biscayan dialect, *-ki* does not exist at all as an adverbializer: *ondo*, *txarto*, *ederto* and *galanto* substitute for *ongi*, *gaizki*, *ederki* and *galanki*. This is confirmed by the Biscayan scholar K. Zuazo: "Of the options Basque has for forming adverbs, *-ki* and *-to*, Biscayan only makes use of the latter, although some relic of the former, such as *gaizki*, can be heard in the Biscayan-speaking areas of Guipuzcoa." (My translation from page 29 of Zuazo 1989)

As A. Arejita implies, this assessment is as valid for the older stages of the dialect as it is today: "*-ki*, sufijo empleado exclusivamente en textos guipuzcoanos" (Arejita 1994: Chapter IV, 520). Yet, as noted by the DGV (VIII 208), the adverb *gaizki* is not altogether lacking in older Biscayan texts, starting with *Bertso bizkaitarrak* of 1688: *gaizki permitidu izan da* (v. 28) 'it has been wrongly permitted'. (Cf. Lakarra 1984: 121). Still, as such occurrences are scarce and entirely absent from the oldest texts, such as *Refranes y Sentencias* (1596), *Micoleta* (1653) and *Kapanaga* (1656), we may well attribute them to Guipuzcoan influence, perhaps transmitted by means of sermons regularly preached in Biscaye by Guipuzcoan-speaking clerics.

With reference to the Guipuzcoan dialect, the situation is much less clear-cut. Here more than elsewhere, the influence of literary language has been quite significant during the last half century at least among the reading section of the population. Antedating the birth of Euskara Batua, this influence first emanated from the refined literary Guipuzcoan akin to Azkue's "gipuzkera osotua" used by authors such as Lizardi, N. Ormaetxea (better known as Orixe), and also J. Etxaide and L. Villasante in their earlier works. Familiar as these writers were with classical Basque literature, which is mainly of northern provenance, they often show a marked predilection for northern usages. This tendency, coupled with the undeniable fact that *-ki* forms are handy to use, may make us suspect that these authors were innovative in their use of these adverbs, rather than reflective of the traditional usage of their native dialect.

With the arrival of Euskara Batua and its wealth of literature, lexical diffusion has increased even more. Indeed, considerable prestige seems to be attached to the use of northern idiom, often eagerly resorted to in the search for a more elevated prose.

All this forms the background for my definite impression that the adverbializer

-ki has been gaining ground in Guipuzcoan over the last decades, albeit much more so in the written than in the spoken form of the language. Therefore, if we wish to obtain a more realistic picture reflecting the traditional status of the adverbializer *-ki* in Guipuzcoan, we should draw on older sources and examine the proportion in which *-ki* adverbs appear as against others, notably *-ro* adverbs (to be further studied in section 3).

To begin with one of the earliest works in the Guipuzcoan dialect, the book *Christau-Doctriñ berri-ecarlea* (1785) published by friar J. A. Ubillos (1707-1789) contains quite a number of *-ki* adverbs: *bereziki* 'especially', *egiazki* 'truly', *emeki* 'gently', *firmekei* 'firmly', *gaizki* 'badly', *gogorki* 'harshly', *humilki* 'humbly', *laburki* 'briefly', *obeki* 'better' (employed once only, versus four times *obeto*), *ongi* 'well' (no occurrence of *ondo*), *santuki* 'saintly'. The number of *-ro* adverbs is much smaller: *argiro* 'clearly', *berezkiro* 'especially', *berriro* 'again', *biziro* 'keenly', *firmekiro* 'firmly', *luzaro* 'for a long time'. There also is one instance of the suffix *-toro*: *osotoro* 'wholly'.

As we will soon see, the high proportion of *-ki* adverbs in Ubillos stands in marked contrast to the much lower proportion found in later Guipuzcoan authors, in particular, Gerriko, Iztueta and Lardizabal, where the adverbializer *-ki* plays at best a minor role. This patent divergence may be due to several factors whose relative weight is not easy to gauge. It might be a matter of chronology, in that more *-ki* forms were still extant at the beginning of the eighteenth century than at the end. Geography too may be important. The northern area of Guipuzcoa, Beterri, where Ubillos was born and lived, is more exposed to diffusion from the northern dialects than is the southern region, Goierri, the native area of the later authors. Then again, it might merely be a matter of cultural influence, friar Ubillos having read a good portion of the northern literature, and, in particular, Larregi's *Testamen çabarreco eta berrico historia* (1777), as has been suggested by L. Villasante (HLV, § 164).

Leaving this issue undecided, we will now turn to the evidence provided by the work of J. I. Gerriko, born in Segura in 1740, and living in that southernmost region of Guipuzcoa until his death in 1824. While this author only wrote one book, *Cristau Doctriña guztiaren esplicacioaren sayaquera*, it was an inordinately long one, set in two volumes, totalling well over a thousand densely printed pages. Possibly for that very reason, publication of the book, written around 1805, was delayed until 1858.

I have not hesitated in limiting my scrutiny to only the first of the two parts, since a corpus consisting of 473 dense pages can surely be expected to allow reliable inferences about the author's vocabulary.

Among the approximately 140.000 words of this text, the harvest reaped of *-ki* adverbs turned out to be most unrewarding. True, the translation equivalent of English *badly* is a *-ki* form: *gaizki*, but its antonym is *ondo* sometimes in diminutive form: *ondotxo* —with its comparative *obeto*, never once *obeki*. The form *ongi* appears frozen only, as part of the lexical compounds *ongi naya* 'benevolence' and *ongi etorria* 'welcome'. Besides *gaizki*, one encounters *ederki* 'beautifully', *galanki* 'copiously', *lazki* 'splendidly' (quite possibly borrowed from Kardaberaz, *Eusqueraren berri onac*

(1761: Ch. 1), and, finally, one single occurrence of *eskuarki* 'generally', as part of the phrase *sarri edo eskuarki* (p. 455) 'often or generally', against which there are no less than 22 occurrences of the synonymous *-ro* adverb *eskuarkiro*. All in all, no more than five *-ki* adverbs could be collected.

We may notice that on the whole Gerriko is rather sparing in his use of morphologically derived adverbs. Time and again he has adopted other devices to express what might well have been expressed by a *-ki* or *-ro* adverb. He seems partial to postpositional phrases, preferring e.g. *humiltasunarekin* 'with humility' to the adverb *humilkiro* 'humbly', which he uses only once (p. 383). Sometimes a diminutivized adjective will serve as an adverb, thus *laburtxo* at least three times, while the adverb *laburkiro* 'briefly' appears only once (p. 374); sometimes an iterated adjective will be called upon: *zuzen-zuzen* 'directly', while *zuzenkiro* never appears. He makes free with Spanish loans, not shrinking from the use of six-syllable words. Thus, he employs *libremente*, but also *infinitamente*, and, particularly, *especialmente*, which occurs at least four times, with *berezkiro* appearing only once.

But when Gerriko does avail himself of an adverbializing suffix, his choice is generally *-ro* rather than *-ki*. Accordingly, while we found only five *-ki* adverbs used in part 1 of Gerriko's work, more than twenty *-ro* adverbs can be detected there, counting, of course, also the variant form *-kiro* (see section 3a). The attested forms are: *andizkiro* 'greatly', *argiro* 'clearly', *astiro* 'attentively', *berezkiro* 'particularly', *berriro* 'again', *biziro* 'keenly', *egokiro* 'suitably', *eskuarkiro* 'generally', *espezialkiro* 'specially', *garbiro* 'honestly', *gogorkiro* 'harshly', *gozoro* 'deliciously', *humilkiro* 'humbly', *komunkiro* 'commonly', *kruelkiro* 'cruelly', *laburkiro* 'briefly', *lotsa bagekiro* 'shamelessly', *lotsagabekiro* 'shamelessly', *miragarrikiro* 'miraculously', *nabarbenkiro* 'openly', *osoro* 'wholly', *zeoro* 'totally'.

We note that the form *-kiro* is used for adjectives ending in a consonant, but not, as a rule, for those ending in a vowel, unless the adjective is morphologically complex: *miragarrikiro*, *lotsagabekiro*, *lotsa bagekiro*, instead of plain *miragarriro*, *lotsagabero* and *lotsabagero*, despite the latter's presence in Larramendi's *Diccionario Trilingüe*.

With regard to the status of the form *-kiro*, it is interesting to look at a much earlier author, also from the southern border regions, but this time from Navarra. I am referring of course to Juan de Beriain, author of two bilingual works, *Doctrina Christiana* and *Tratado de cómo se ha de oír Misa*, who in 1638 died in Uterga, about ten miles south-west of Pamplona. While Beriain makes use of *-ki* (*bortizki* 'strongly', *gaizki* 'badly', *galainki* 'handsomely', *obeki* 'better', *ongi* 'well') as well as *-ro* (*berriro* 'again', *dignoro* 'worthily', *luzaro* 'for a long time'), the only productive adverbializer is *-kiro*, this being the only form combining with recent loan words: *espiritualkiro* 'spiritually', *falsokiro* 'falsely', *firmokiro* 'firmly', *kruelkiro* 'cruelly', *liberalkiro* 'liberally', *partikularkiro* 'particularly', *prinzipalkiro* 'mainly', *puntualkiro* 'punctually', *ziertokiro* 'certainly'.

To round off our survey of nineteenth century Guipuzcoan usage, we will apply ourselves to J. I. Iztueta's book *Guipuzcoaco Provinciaren Condaira edo Historia*, written in the years 1842-1845, and published in 1847, two years after his death. I have to

admit that it is not quite clear to me to what extent the vocabulary of this work is representative of early nineteenth-century Guipuzcoan. It is well-known that L. L. Bonaparte, prince and pioneer of Basque dialectology, took rather a dim view of the quality of Iztueta's prose (see Villasante, *HLV* § 282). But, of course, Bonaparte's reasons may have had very little to do with the topic at hand.

The interest of this underrated book for us lies in the fact that, for once, we have a text that is not dealing with matters of religion with the concomitant stock of standard phrases and idioms, but with a subject as wide and varied as the geography and history of Iztueta's beloved native province. The author's fascination with the world around him permeates his style of writing, and, in particular, can be expected to give rise to a greater assortment of manner adverbs than we are wont to find in the purely utilitarian works of his priestly contemporaries and predecessors. To a surprising extent this is just what our analysis reveals.

Thus, while Iztueta's book is considerably shorter there being much less print on a pagethan Gerriko's initial volume, there are easily twice as many morphologically derived adverbs in it: 57, as against 27 in Gerriko.⁷

Here too the *-ki* forms are in the minority: only 20 (or 23, if the three *-roki* forms *argiroki* 'clearly', *gaindiroki* 'eminently' and *garbiroki* 'neatly' are also counted). The *-ki* forms are: *ausarki* 'abundantly', *biribilki* 'flatly' (literally 'roundly'), *ederki* 'nicely', *egiazki* 'truly', *errazki* 'easily', *gaizki* 'badly', *galanki* 'profusely', *gogorki* 'fierely', *irmeki* 'firmly', *lazki* 'grievously', *leialki* 'loyally', *moldakaitzki* 'clumsily', *ongi* 'well', *portizki* 'vigorously', *sendoki* 'solidly', *txarki* 'badly', *txukunki* 'neatly', *zabalki* 'extensively', *zuzenki* 'correctly'.

The remaining majority consisting of the adverbs formed with the adverbializer *-ro* will not be enumerated at this point, but will be found listed in section 3b below. As the data given there will show, for Iztueta as for Beriain, not *-ki* but *-kiro* served as the productive native equivalent in southern Basque of the Spanish adverbializer *-mente*.

The data surveyed in this section can be summarized in the following conclusion: In the matter of forming manner adverbs from adjectives, the suffix *-ki* plays a major role in the northern dialects, where it is fully productive and has been so for at least half a millenium; it only plays a minor role in the southern dialects, where the suffix *-ro* is substantially more prominent.

2c. Etymology of *-ki*

Now let us delve a bit into etymology. Is it at all possible for us to discover from whence the adverbializer *-ki* hails?

Embarking on this quest, one naturally turns to M. Agud and A. Tovar's "Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca". Looking up the word *gaizki* 'badly', we are given the following information: "De *gaitz* con el sufijo adver-

(7) Not included in this count are adverbs derived by means of the adverbializers *-toro* and *-to*. Of these, Iztueta made use of the following: *gozotoro* 'delightfully', *obeto* 'better', *ondo* 'well' and *osotoro* 'wholly'. For these, see section 4.

bial *-ki*. Como señala Uhl. *RIEV* 3, 217 se usa mucho sustantivado, con el valor de 'lo que está mal hecho, el mal'." (*ASJU* XXV-3, 863).

Now, while it is, of course, well-known that the form *gaizki* can be used as a noun meaning 'evil', this fact at first glance does not seem to assist us very much in our pursuit of the origin of the adverbializer *-ki*. With a little reflection, however, some insidious questions come to mind. What made Uhlenbeck and, apparently, everybody else so sure that in this case linguistic history started with an adverb shaped *gaizki*, which is then supposed to have nominalized at some point so as to produce the noun *gaizki* 'evil'? Was Uhlenbeck perhaps relying on the sheer force of numbers that is, did he deem the adverbs to predate the nouns, just because there are so many more of them? And, from a more general perspective, are adverbs really that prone to turn into nouns? If they are, why did not also *ergelki* 'stupidly' assume the meaning 'stupidity': 'lo que está tontamente hecho, la tontería'? And, furthermore, why did only *ongi* and *gaizki* go on to produce such nouns, whereas their exact synonyms *ondo* and *txarto* never did?

Since these questions seem pertinent enough, we may be well-advised to discard Uhlenbeck's proposal and cast around for a more suitable alternative. Fortunately, there happens to be a perfectly plausible explanation for the emergence of nouns like *gaizki* without requiring recourse to the homophonous adverb.

Let us consider the nominal suffix *-ki*, which, as is well-known, serves to express a separate part of a whole. It is a remarkably versatile suffix, combining with numbers: *biki* 'one of a twin'; with names of trees or plants: *ezpelki* 'piece of boxwood'; with names of animals: *ahunzki* 'piece of goat meat'; with various nouns, producing culinary terms: *bizkarki* 'shoulder cut', *esneki* 'dairy product', *odolki* 'black pudding', *tripaki* 'tripe dish'; and also some non-culinary ones: *gizaki* 'human being', *gauzaki* 'object', *liburuki* 'volume of a book', and many more.

Azkue's appraisal "el sufijo goza de muy exuberante vida" (*Azk. Morf.* I, 106) is as valid today as it was then. Thus, Amuriza, in his novel *Hil ala bizi* (1983), was able to create the term *agoazilki* 'flesh of a policeman' (p.24). And in Soule one can hear phrases such as *aragi gorriki* 'piece of red meat', *asto zabarki* 'piece of old-donkey-meat' and *xerri gazteki* 'piece of young-pig-meat', as a student of mine, Armand De Coene, has discovered in 1994.

Common to all dialects, the suffix *-ki* can be assumed to have had a long history in the language, and is therefore available for etymological purposes.

Now, since *on* and *gaitz*, besides being adjectives, were also nouns, denoting the concepts of 'good' and 'evil', we must allow the suffix *-ki* to apply to them, which gives us exactly the desired results: *ongi* '(piece of) goodness', *gaizki* '(piece of) evil'.

As this suffix *-ki* only attaches to nouns, it will operate on just those adjectives that are simultaneously nouns.⁸ Hence, we obtain *beroki* '(piece of) warmth' (in its

(8) There appears to be one noteworthy exception: the noun *bandiki* 'magnate', where nominal use of *bandi* in the sense of 'greatness' does not seem to be attested. This term, however, is confined to the southern dialect area, and first occurred in Larramendi's *Corografía* (p. 152, cf. *DGV* II, 84). Could it be an analogical creation due to the fertile mind of that illustrious author?

definite form *berokia* —spelled *Veroquia*— attested as a toponym since 1244, see DGV IV 814), and *gozoki*, often with expressive palatalization: *goxoki*, ‘a piece of sweet’, but not *ergelki* in the sense of ‘stupidity’, nor *itsuki* in that of ‘blindness’.

Now that the nominal forms have been, as I believe, adequately accounted for, let us have another look at the corresponding adverbs. Unless we want to settle for accidental homonymy, our aim must be to turn Uhlenbeck’s proposal upside down, that is, we must show how the nouns *ongi* and *gaizki* could have developed into adverbs.

We will start from a well-known fact, namely, that bare nouns can appear as subject or object complements, even to the extent that they seem to become predicates when used in combination with aspectual verbs, such as *izan*, *egon*, *ibili*, *gelditu*, *utzi*, and so on. Examples of this phenomenon are :

- (l) a. Nor dago Obaban mediku? (Atxaga, *Obab.* 207)
Who is there in Obaba as a doctor?
- (l) b. Bederatzi urte egon zen erretor(e) Irulegin. (Zerbitzari, *Azkaine*, 76)
He had stayed in Irulegi for nine years as a parish priest.
- (l) c. Nor dago apaiz? (Irazusta, *Joanixio*, 67)
Who is there as a priest?
- (l) d. Ni Olaberrian morroi egon nintzanean... (Uztapide, *LEG* 100)
When I was at Olaberria as a farmhand...

Now, when bare nouns are used in this way as secondary predicates, they tend to become indistinguishable from adverbs. This can be seen with utter clarity in the case of the form *gizonki*. While the DGV (VIII 624-625) shows separate entries for the noun *gizonki* ‘man’ on the one hand, and the homophonous adverb *gizonki* ‘as a man’ (“como un hombre”) on the other, it is quite obvious that the examples listed under the latter can all be explained as containing occurrences of the noun *gizonki* used as a secondary predicate: *Bere eritasuna gizonki darama*. ‘He is taking his illness as a man.’

By the same token, the derived nouns *ongi* and *gaizki* must have been used in a similar way, and, one would expect, quite frequently so. Although we are dealing here with a very early development, some lines in Etxepare’s *Linguae Vasconum Primitiae* (1545) still seem to bear witness to it, as it is at times hard to tell whether a particular occurrence of *ongi* or *gaizki* is an adverb or a noun. Thus, *ongi* in line 17 of poem I does not seem to be a manner adverb: *zeren Ieinkoa egun oroz ongi ari baitzaigu*, translated by P. Akesolo as “ya que Dios todos los días nos hace el bien” (‘since God does good to us everyday’). Similarly, *gaizki* in line 33 of poem XII is clearly a predicate: *Zurekila gaizki baniz, nola bizi nintzande?* In Akesolo’s translation: “¿Como podría yo vivir estando a mal contigo?” (‘How could I live if I am on bad terms with you?’)

Even today, *ongi* and *gaizki*, like the semantically comparable adverb *ederki* ‘beautifully’, can act as stative adverbs, on a par with *bakarrik* ‘alone’, *bizirik* ‘alive’, *isilik* ‘silent’, etc. As an answer to *Aita nola dago?* ‘How is father?’, we hear *Ongi dago* ‘He is well’ or *Gaizki dago* ‘He is unwell’ instead of the theoretically expected *Onik dago*

or *Txarrik dago*. Or, quoting Iztueta, *ez nengoke gaizki* 'I wouldn't be badly off' (*Condaira*, 132). Notice especially that the majority of *-ki* adverbs do not allow collocation with *izan* or *egon*: there is no **biziki dago* for 'he is keen (or alive)', nor is there **zorrozki dago* for 'it is sharp'.

What I am arguing here is that the case of *ongi* and *gaizki* perfectly parallels that of *gizonki*: their natural use as secondary —or even primary— predicates secures them adverbial status, first as stative adverbs describing a state of affairs, then also as manner adverbs.

Once this evolution was completed, these two adverbs —and perhaps a few others of similar origin— by dint of their frequent use became ready models for the formation of new adverbs. In this process, the linkage with the nouns *ongi* and *gaizki* was gradually loosened and replaced by that with the adjectives *on* and *gaitz*. In fact, since the adjective for 'bad' was *txar*, the adjective *gaitz* meaning 'difficult' may well be taken to be a back formation from the adverb *gaizki* 'badly'. For the southern dialects, not much else needs to be said. There the evolution stopped after a mere handful of *-ki* adverbs had been created by analogy with *ongi* and *gaizki*, without the suffix *-ki* ever becoming a truly productive adverbializer. Yet the *-ki* adverbs that had developed belonged to the everyday vocabulary, so that when new *-ki* adverbs originating in the northern dialects made their appearance through literature, they could be readily accepted as they conformed to a well-established pattern in the language.

With respect to the northern dialects, we have shown in section 2b that the suffix *-ki* became productive at an early date and remains so to the present day. If we now go on to ask what makes the north so different from the south in this connection, one major factor may well be Romance influence, in particular, the much greater frequency of the suffix *-ment* in Gallo-Romance as against that of *-mente* in Hispano-Romance, where many alternatives to this suffix exist and are often preferred. Thus e.g. Spanish has *con soltura*, where French has *couramment* 'fluently'.

To put the contents of this section in a nutshell, I am suggesting that the adverbs *ongi* and *gaizki* predated all or most other adverbs of manner, and are ultimately derived from the nouns *ongi* 'good' and *gaizki* 'evil', themselves instances of a well-known derivational pattern. These adverbs were eventually reanalyzed as derived from underlying adjectives, after which their sheer frequency allowed them to act as models for the creation of more adverbs.

Since the diachronic development sketched here was already fully accomplished prior to the period of the oldest texts, it cannot be documented by textual evidence, and is therefore not susceptible to rigorous proof. Strictly speaking then, what I have written can be put down to mere speculation. Yet, in matters of etymology perhaps more than elsewhere, a judicious amount of informed speculation is not to be despised, and I dare hope that quite a few readers will find the postulated genesis of the adverbializer *-ki* plausible, or, at least, plausible enough to warrant the space devoted to it in this section.

3. The adverbializer *-ro*

3a. The status of *-ro* in Batua

In the southern variant of the literary standard, the suffix *-ro* can be used as an alternative to *-ki* for the purpose of deriving adverbs from adjectives.

Of these two competing suffixes, *-ki* is by far the most frequent. In the material making up Sarasola's 1977 corpus, the form *biziki* occurs 82 times as against *biziro* 9 times, *garbiki* 14 times as against *garbiro* 11 times, *osoki* 49 times as against *osoro* 3 times.

Yet, the role of the *-ro* suffix in southern Batua is by no means marginal. It appears with considerable frequency and naturalness in Mitxelena's writings, still considered by many as the true paragon of Batua style. Moreover, with certain adjectives the ending *-ro* is actually more frequent than *-ki*. Thus, Sarasola's corpus contains 319 instances of *berriro*, but only 32 of *berriki*. Euphony too may play a part here. This corpus includes just two instances of *argiki* versus six of *argiro*. Even more dramatically, the adjective *egoki* 'suitable' admits the adverb *egokiro* 'suitably', used by Mitxelena (*MEIG* II, 41), whereas **egokiki* does not even exist at all.

The adverbializer *-ro* can be attached directly only to stems ending in a vowel. In Batua, adjectival stems ending in *-e* regularly change this vowel to *a* before adding *-ro*: from *eme* we get *emaro*, from *luze*, *luzaro*, from *zebe*, *zearo*, etc. The corresponding vowel change is attested also for stems ending in *o*: there is *gozaro* from *gozo* and *sendaro* from *sendo*, but nowadays such forms are deemed dialectal rather than standard.

As to adjectives ending in a consonant, they also admit the adverbializer *-ro*, but require the presence of an intervening morpheme *-ki*, forestalling in this way the need for an epenthetic vowel insertion rule. Accordingly, from the adjective *berdin* 'equal' we get *berdinkiro* 'equally'; from *epel* 'lukewarm' *epelkiro* 'halfheartedly'; from *eskuzabal* 'generous', *eskuzabalkiro* 'generously'; from *leun* 'smooth', *leunkiro* 'smoothly'; from *samur* 'tender', *samurkiro* 'tenderly', and from *zikin* 'dirty', *zikinkiro* 'dirtyly'.

From a diachronic point of view there can be little doubt that the ending *-kiro* represents the adverbializer *-ki* followed by the suffix *-ro*. This suffix, therefore, could be added to adverbs as well as to adjectives, a fact for which additional evidence is provided by the examples *betiro* 'eternally', already used by Larramendi (*S. Tomas* 2), and *sarriro* 'often', derived from the adverbs *beti* 'always' and *sarri* 'often' respectively.

My decision to ignore this origin and treat *-kiro* synchronically as an allomorph of *-ro* rests on two observations. First, the suffix *-kiro* seems to have become divorced from *-ki* in that it occurs as a productive adverbializer precisely in areas where *-ki* is not productive. We saw a clear example of this in section 2b when discussing the South-Navarrese dialect of Juan de Beriain, but several varieties of Guipuzcoan would probably serve just as well. Second, it appears to be the case that if a local variety of Basque freely uses the adverbializer *-ro*, it also makes use of *-kiro*,⁹ obliga-

(9) Whether this state of affairs can be projected into the past is another matter. As shown in section 3b, in seventeenth century Labourdin the suffix *-ro* existed at least in relic forms, but I have found no evidence that the ending *-kiro* was ever in use there.

torily after consonants, but often also optionally after vowels. Thus we may find: *emekiro* 'gently', *harrokiro* 'arrogantly', *osokiro* 'wholly', etc.

Until quite recently, however, bisyllabic¹⁰ adjectives ending in the vowel *i* were never followed by *-kiro*, most likely for the sake of euphony. The DGV reports no instances of **argikiro*, **astikiro*, **berrikiro*, **garbikiro*, one only of *bizikiro* dating from 1934 (J. M. Barandiaran, *ELG* 87), while examples of *handikiro* do not appear until 1927.

What we find instead are metathesized forms: *argiroki*, *astiroki*, *berriroki*, *biziroki*, *garbiroki*, *handiroki*. From such forms the adverbializer *-roki* was abstracted and occasionally extended to cases where the *-kiro* form was also available, as in *maitaroki*, used by J. Etxeberri from Sara (*Lan Haut.* 153), *osoroki*, used by Lizarraga from Elcano (*Urt.* 127), and a few other examples.

In modern usage, *-roki* adverbs are decidedly rare and apt to sound somewhat archaic, with one notable exception: *gaingiroki* 'superficially', quite current in Batua, in part on account of its occurrence in Axular's classic *Guero* (Ch. XX, 189). I take this to be a *-roki* adverb based on the noun *gaingi*, phonetic variant of *gainki* 'upper part'.

As already hinted at the beginning of this section, even in Guipuzcoa, where it is most at home, use of *-ro* now tends to give way to that of *-ki*, judged, it would seem, to evoke greater literary prestige. Yet, the following adverbs formed with the *-ro* suffix are still readily accepted by southern speakers, and can be freely used in Batua, spoken as well as written:¹¹

argi:	clear, bright	argiro:	clearly
berri:	new	berriro:	again, newly, recently
bizi:	living, keen, intense	biziro:	lively, keenly, intensely, highly
egoki:	suitable, proper	egokiro:	suitably, properly
eme:	female, gentle	emaro:	gently, patiently, slowly
ezti:	sweet, soft	eztiro:	sweetly, softly
garbi:	clean, clear, pure	garbiro:	clearly, frankly
geldi:	quiet, slack	geldiro:	quietly, slowly
gozo:	delicious, sweet	gozoro:	sweetly, pleasantly
guri:	soft, tender	guriro:	softly, delicately
guzti:	all	guztiro:	totally, in all
handi:	big, great	handiro:	on a grand scale, greatly
luze:	long	luzaro:	at length, for a long time
maite:	beloved, dear	maitaro:	lovingly
nagi:	lazy	nagi-ro:	lazily
nagusi:	principal, main	nagusiro:	principally, mainly
naro:	abundant, lavishly	naroro:	abundantly, lavishly

(10) For stems of more than two syllables—or perhaps we should say for morphologically complex stems—this is not necessarily true, witness Gerriko's use of the form *miragarrikiro* 'miraculously' (Gerriko 1858: 171).

(11) I have limited the examples to instances of the *-ro* allomorph. As to the *-kiro* allomorph after consonants, it should be noted that the adjectives *on* 'good' and *gaitz* 'bad', 'difficult' have no *-kiro* forms, only *-ki* ones. As I am unaware of any further restrictions on *-kiro* forms, there was little point in listing any.

oso:	whole, complete	osoro:	wholly, completely
sendo:	firm, solid	sendoro:	firmly, solidly
ugari:	abundant, copious	ugariro:	abundantly, copiously
zehe:	minute	zeharo:	minutely, precisely, totally
zintzo:	dutiful, honest	zintzoro:	dutifully, honestly

There are but few examples of the suffix *-ro* adverbializing nouns:

adiskide:	friend	adiskidero:	in a friendly way
anaia:	brother	anaikiro:	brotherly, fraternally
asti:	leisure	astiro:	leisurely, slowly ¹²
maisu:	master	maisukiro:	masterly (MEIG IV 114)
opa:	wish	oparo:	abundantly

3b. Historical background of *-ro*

In its discussion of the adverb *bandiro*, the *DGV* (II, 88) delivers the following assessment: “De modo general, *-ro*, conservado en restos en todas partes, tiene que ser mas antiguo que *-ki* y *-to*.” (‘More in general, *-ro*, preserved in relics everywhere, must be older than *-ki* and *-to*.’)

Regarding the latter half of this statement, I have some doubts. If my claim that *-ro* has *-kiro* as an allomorph was as true in the past as it is today, it is hard to see how it can antedate *-ki*, which, incidentally, also survives virtually everywhere, albeit not precisely in mere relics.

At any rate, the great antiquity of *-ro* as such is beyond dispute. Already in Landuchio’s *Dictionarium Linguae Cantabrigiae* compiled in 1562 we read: “dulcemente *beaztiro eguina*” (p. 110); “estrechamente *estrechuan, esturo*” (p. 124); “firmemente *firmero*” (p. 126); “llanura o llano *llanoro ibiltea*” (p. 147); “magnificamente *andiro*” (p. 149); “notablemente *notablero*” (p. 161); “nuebamente *barriro*” (p. 161); “posiblemente *posiblero*” (p. 174); “puramente *garuiro*” (p. 178).¹³

Even that is not the first attestation of this breed of adverb. This honor belongs to an occurrence of *lealkiro* ‘loyally’ that appears in a document relating to a matrimonial trial held in 1536 in Belascoain, situated within the area of Southern High-Navarrese (cf. Satrustegi 1981).

Of course, the widespread diffusion of this suffix guarantees a yet more venerable age. Although at present the adverbializer *-ro* belongs exclusively to the southern dialects, in the past it may well have been common to all dialects without exception.

The *DGV* gives northern citations for at least the following adverbs: *astiro*, *berriro*, *bizi*, *emero*, *eztiro*, *gozoro*, *bandiro*, *bertsiro*, *luzaro*. Curiously enough, there are even northern *-ro* adverbs alien to the south. In his book *Debocino escuarra* of 1635, Jean de Haranburu from Sara combined the adverbializer *-ro* with perfect participles,

(12) As R. M. Azkue has pointed out, historically, *astiro* may very well derive from the now obsolete adjective *asti* ‘indolent’, ‘slow’ (Azk. *Morf.* I, 241, II9 418).

(13) Page numbers refer to Agud and Mitxelena’s edition of Landuchio’s dictionary, not to the original manuscript.

as in *deliberaturo* 'deliberately' and *lebiaturo* 'speedily' exact parallels to *deliberatuki* and *lebiatuki*, forms thriving in Sara today.

Although these northern citations are mostly from the western part of Labourd, it cannot be maintained, as A. Arejita does, (Chapter IV, p. 522.) that the use of *-ro* "sea fundamentalmente occidental", is basically western. Such a characterization would leave out of account the whole province of Navarra, where, except for the northernmost region, *-ro* forms are quite common, albeit usually in competition with *-ki* forms. To take a typical example, in the works of Joaquín Lizarraga from Elcano (1748-1835), we find at least¹⁴ the following *-ro* adverbs: *argiro* 'clearly', *berriro* 'again', *betiro* 'eternally', *biziro* 'keenly', *botxkiro* 'cheerfully', *emekiro* 'gently', *epelkiro* 'halfheartedly', *errukiro* 'severely', *ertxikiro* 'strictly', *espiritualkiro* 'spiritually', *firmekiro* 'firmly', *komunkiro* 'commonly', *lotsagarriro* 'fearfully', *luzaro* 'for a long time', *miragarriro* 'admirably', *osokiro* 'entirely', *zikinkiro* 'obscenely'.

In the north-east of the Basque Country, *-ro* relics are exceedingly rare. True, in the Basque - French vocabulary Louis Gèze appended to his Souletin grammar, we meet with *luzaro* 'longuement' (p. 298); yet, looking under *longuement* in the subsequent French - Basque vocabulary, we only find *luzaz*. Furthermore, it is of course possible that *emaro* 'slowly' found in the closely related Roncalese dialect was once part of Souletin as well, but are we really entitled to make this assumption, and could not *emaro* have reached Roncalese from the south rather than from the north?

Actually, the best proof that the Souletin dialect too once knew the adverbializer *-ro* was discovered by Mitxelena when he noticed that the typical Souletin form *haboro* meaning 'more' must stem from a metathesis of *bobaro*,¹⁵ identical to the adverbial *-ro* form of the adjective *bobe* 'better' (see FHV 161, note 12).

There is therefore every reason to believe that the use of *-ro* to form adverbs was once common to all dialects of Basque.

The preponderance of *-ro* in the southern dialects has already been noted in section 2b, in reviewing the adverbial repertoires of Ubillos, Gerriko, Beriain and Iztueta. To these, we could have added Lardizabal, who uses morphologically marked adverbs most sparingly, but when he does make use of one, it is almost always a *-ro* form. In his major work *Testamentu Zarreco eta Berrico Condaira*, published in 1855, I have encountered the following examples: *argiro* 'clearly', *berriro* 'again', *betero* 'fully', *garbiro* 'distinctly', *gogorkiro* 'ruthlessly', *gozaro* 'pleasantly' (also *gozoro*), *guriro* 'richly', *luzaro* 'for a long time', *maitaro* 'lovingly', *naroro* 'copiously', *oparo* 'abundantly', *osotoro* 'wholly', *santuro* 'devoutly', *zearo* 'in detail', *zorrozkiro* 'sharply'.

At this point, however, it will be more profitable for our purposes to return to Iztueta's much richer arsenal of adverbs. Having had occasion to enumerate the *-ki*

(14) My list has been compiled from P. Policarpo de Iraízoz "Vocabulario y fraseología de Joaquín Lizarraga" (Iraízoz 1978-79), together with various other sources. This list is, therefore, unlikely to be even remotely exhaustive.

(15) Although the adverb *bobaro* is otherwise unattested, I omit the asterisk in view of the derived verb *obarotu* 'to improve', cited in the DRA (p. 3055).

adverbs in section 2b, I will now display the *-ro* adverbs, 34 in number. We should note for later reference that they are always printed with a final accent mark, which I will omit: *abezekiro* 'alphabetically', *aizebelaskiro* 'waveringly', *argiro* 'clearly', *berriro* 'again', *bidebagekero* 'unjustly', *doakabero* 'unhappily', *emekiro* 'gently', *errazkero* 'easily', *estukiro* 'tightly', *gaindiro* 'eminently', *garbiro* 'distinctly', *garrazkero* 'bitterly', *geldiro* 'thoroughly', *gogorkiro* 'ruthlessly', *guriro* 'richly', *ikusgarrivo* 'scenically', *jakintsuro* 'learnedly', *komunkiro* 'commonly', *leialkiro* 'loyally', *lotsabagekero* 'shamelessly', *lotsagarrivo* 'shamefully', *luzaro* 'for a long time', *maitaro* 'lovingly', *moldakai(t)zkero* 'clumsily', *naroro* 'copiously', *oparo* 'lavishly', *portizkero* 'fiercely', *sarrivo* 'frequently', *txukunkiro* 'neatly', *zabalkiro* 'extensively', *zearo* 'in detail', *ziertoro* 'certainly', *zintzoro* 'faithfully', *zuzenkiro* 'directly', 'honestly'.

On the whole, the use of the allomorph *-kiro* is similar to that in Gerriko's work. Besides following consonants, it appears after morphologically complex adjectives, such as *bidebage*, literally 'way-less', and *lotsabage* 'shame-less'. But the adjectival suffix *-garri* no longer induces morphological complexity. Where Gerriko had *mira-garri-kiro*, Iztueta employs plain *ikusgarrivo*, *lotsagarrivo*.

It is to be noted that the ending *-kiro* shows clear signs of productivity. It can substitute for the plain form *-ro* even after vowels, as was already the case in Larramendi's *Diccionario Trilingüe* (1745), and also in his later manuscript *Diccionario Vasco-Castellano*, in some respects considered more reliable: *biurriro*, *biurrikiro* 'perversamente' (p. 182). Iztueta shows two examples of this: *emekiro* 'gently' instead of *emaro* or *emero*, and *estukiro* 'tightly' instead of *esturo*, both of these forms being already given in Larramendi's *Diccionario Trilingüe*. It is interesting too in this connection that, when Iztueta wanted to create an adverb from a noun, he used *-kiro*, not *-ro*, even if the noun ended in a vowel. We already met the adverb *abezekiro* 'alphabetically', derived from the noun *abeze* 'alphabet'. Occurring four times in the book, this adverb was clearly Iztueta's own coinage, which is why he included it in the explanatory vocabulary placed at the end of the volume.

As to the *-roki* ending, there are in Iztueta's text only three adverbs incorporating it: *argiroki* 'clearly' (27 occurrences), *garbiroki* (at least 8 occurrences) and *gaindiroki* 'eminently', occurring but once (p. 51). The fact that their stems all end in the vowel *i* neatly confirms my hypothesis about the origin of the ending. The forms **argikiro*, **gaindikiro*, **garbikiro*, which the increasing productivity of *-kiro* leads us to expect, contain two unaccented high vowels in successive syllables, which, I gather, violates a phonological constraint of the western dialect area. Hence, metathesis was resorted to in order to break up the objectionable sequence by means of an intervening *-ro*.

By far the most important point to be made about Iztueta's use of the *-ro* forms has been saved for the last. In his parlance, *-ro* forms can be used adjectivally as well as adverbially. There are examples for at least three adverbs: *Egia garbiro onen ezagun-garrizat* (p. 27) 'as evidence of this quite clear truth'; *egia garbiro onen argibide zuzenak* (p. 64) 'straight documents of this quite clear truth'; *egia garbiroa da...* (p. 164) '... is a quite clear truth'; similarly with *ziertoro*: *egia ziertoro au* (p. II, V and 377) 'this quite certain truth'; *egia ziertoro onen sinistpenerako* (p. 138) 'for the belief in

this quite certain truth'; *egia ziertoro onen sinistgarririk garbiena* (p. 211) 'the clearest evidence for this quite certain truth'; and, finally, the partitive *maitarogakorik* (p. III) points to the adjectival status of *maitarago*, and hence of *maitaro*, given that the linking morpheme *-ko* never combines with manner adverbs.

In my opinion, this remarkable usage cannot be held to be an innovation invented by Iztueta. It has to be an archaic feature of his native dialect continuing an old tradition, even though it had already disappeared long ago from other regions. Its only survival in modern Basque constitutes the adjectival use of *oparo*, which can mean either 'lavish' or 'lavishly'. With this one form, Iztueta's usage is still entirely acceptable: *bere ur jori oparoakin* (*Condaira*, 121) 'with its magnificent lavish water'. Mitxelena too has written: *haren erbesteko urteak kontatzen dizkigu bizkuntza oparoan* (*MEIG* III,92) 'he tells us the years of his exile in a lavish language'. Finally, the authoritative *Euskal Hiztegi Modernoa* published in 1994 cites the phrase *Gipuzkoako baso oparoetan* 'in the lavish woods of Guipuzcoa' (p. 859).

3c. Etymology of *-ro*

Let us recapitulate the properties of the adverbializer *-ro*, as seen in the earlier sections:

1. *-ro* co-occurs with adjectives as well as with adverbs. When combined with an adverb, the effect on the meaning is minimal: compare *beti* and *betiro*, *sarri* and *sarriro*, *gogorki* and *gogorkiro*, *osoki* and *osokiro*.
2. When *-ro* is combined with an adjective, the result may again be an adjective—witness *garbiro*, *maitaro*, *ziertoro* in Iztueta—or else, it may be an adverb.

Now, if, instead of Basque, we were dealing with French, those two properties would sound like a perfect characterization of the behavior of *tout*, an adverb meaning 'all'.

This adverb can be used as an intensifier for adjectives: *tout bête* 'quite dumb', *tout entier* 'absolutely whole', *tout facile* 'quite easy', *tout faux* 'quite false', *tout horrifié* 'quite horrified', *tout rouge* 'quite red', *tout seul* 'quite alone'. It can be used in the same meaning with adverbs as well: *tout facilement* 'quite easily', *tout franchement* 'quite frankly', *tout particulièrement* 'most particularly', *tout simplement* 'quite simply', *tout sincèrement* 'quite sincerely', *tout spécialement* 'most specially'. And, what to us is most important, *tout* also acts as an adverbializer, at least with certain adjectives: *tout court* 'briefly', *tout doux* 'gently', *tout entier* 'entirely', *tout juste* 'barely', *tout net* 'clearly', *tout sec* 'curtly', and so on.¹⁶

Plainly, French *tout* corresponds to Basque *oro*. This quantifier, now restricted to the eastern dialects, was once common to the entire country. It was used even in Biscaye, as is apparent from its occurrence in the proverbs of the 1596 collection *Refranes y Sentencias* (nrs. 92, 170, 198, 223, 245, 256, 491, 533).

(16) Most French grammars I have seen fail to make mention of this noteworthy fact. As so often, a laudable exception here is M. Grévisse's extremely useful handbook *Le bon usage*. In the 11-th edition of 1980 a full paragraph is devoted to this use of *tout*: § 797 on page 410.

In view of the strikingly parallel development of *tout* in French, it seems most unlikely that the partial identity between the quantifier *oro* and the adverbializer *-ro* should be purely accidental. The phonetic development presents no problem, as the apheresis of *oro* is already well-documented in the case of time adverbials. In Iztueta's book, as in the earlier Gerriko text, we still find the full forms: *urte oro* (p. 171) 'every year', *egunoro* (p. 349) 'daily', *egunoroko* (p. 178) 'daily'. But the reduced forms *egunero*, *urtero*, *illero*, *astero* are already attested in Añibarro's *Voces Bascongadas*, and *astero* 'weekly' appears in his *Lora Sorta Espirituala* (p. 165), published in 1803. In the same year, *egunero* turns up in J. A. Mogel's *Confesino Ona* (p. 34), where, as in all of Mogel's work, *egunoro* remains the most frequent form.

It is therefore in no way surprising that the suffix *-ro* should have the adverb *oro* as its source. In fact, Gerriko's *zeoro* for modern *ze(b)aro* also pointed in this direction. And that *oparo* 'abundantly' continues an older *opa oro* 'all one could wish' seems altogether undeniable. Still, generally speaking, the path from quantifier to adverbializer is not as obvious as one might wish, which is why our French parallel comes in so handy.

It may be asked whether the meaning development of Basque *oro* from quantifier to adverbializer represents an autonomous process rooted in universal grammar, or whether the Romance model played a decisive role in this evolution. I am inclined to take the latter view, since the process is, in fact, far from universal. While all the Romance languages possess an equivalent of *tout*, only French and Occitan seem to use it as an intensifier, as in *tout simplement* or *tout court*. Bearnese, the Occitan dialect closest to the Basque Country, employs *tout juste*, *tout doux*, *tout hort*, glossed 'justement, doucement, fortement' by the lexicographer Simin Palay (*DBGM*, 971). Castillian Spanish, on the other hand, entirely lacks expressions of this type. There is no **todo justo*, **todo dulce*, **todo fuerte*, nor is there **todo particularmente*.

It is therefore all the more intriguing that the distinguished linguistic historian R. Cierbide in his study of medieval Romance notarial documents originating from Navarra came across an occurrence of the phrase *tot integramente*.¹⁷ Did Navarrese Romance, unlike Castillian, belong to the Gallo-Romance Sprachbund alluded to above, or did the phrase in question arise by imitation of a Basque model of the form *osoki oro*, forerunner of *osokiro*, so profusely used by the Navarrese author Joaquin Lizarraga from Elcano in the latter part of the eighteenth century? Given that up to well into the sixteenth century, Basque-Romance bilingualism was a fact of life in virtually the whole province of Navarra, this possibility can surely not be discounted a priori.

4. The adverbializer *-to*

4a. The adverbializer *-to* in Batua

Distributionally, the suffix *-ro* is by far the most limited of all the adverbializers. Aside from the adverb *ondo* 'well' (derived from *on* 'good' via post-nasal voicing of

(17) Oral communication from Professor R. Cierbide, March 12, 1996.

the suffix *-to*), together with its irregular comparative *hobeto*,¹⁸ both used profusely in the southern variant of Batua,¹⁹ the suffix *-to* occurs as an adverbializer only in the Biscayan dialect, where it appears to have yielded less than twenty adverbs in all. Of these, a mere six seem to have survived in modern speech. Beyond the two items just mentioned, only *ederto* 'nicely', *polito* 'handsomely', *txarto* 'badly' and *zantarto* or *zatarto* 'hideously' can still be heard, and occasionally find their way into a Batua text, with the effect of lending it some local color: a Biscayan touch.

4b. Historical background of *-to*

Over the past two centuries *-to* adverbs have been dropping out of the language at a steady rate. The impoverishment is quite dramatic when the present inventory is compared to that of J. A. Mogel (1745-1804), but only one hundred years ago quite a few more adverbs were available to speakers of Biscayan than can be heard nowadays.

The prestigious lexicographer R. M. Azkue, himself a Biscayan born in 1864, will be our witness. When listing in his *Morfología Vasca* the *-to* adverbs familiar to him from the spoken language of his days, he cites those six we mentioned in section 4a together with four others: *errazto* 'easily', *gaiztoto* 'wickedly', *galanto* 'smartly' and *txatxarto* 'meanly' (Azk. *Morf.* I, § 386, p. 242) In addition to those ten examples vouched for by his personal experience, Azkue also adduced two instances from Biscayan literature, explicitly noting that he had not heard those used by the people. Both of them stem from the works of J. A. Mogel: *motelto* 'weakly' (*Peru Ab.* 207) and *urtento* 'boldly' (*Ip.* 15, ms. Zabala, cf. Altzibar's edition p. 207).

Dr. A. Arejita in chapter IV of his monumental study *La obra de Juan Antonio Moguel: Parte I. Gramática descriptiva de la lengua* has unearthed three additional examples from J. A. Mogel's works: *gogorto* 'harshly' (*Ip.* 27, 52, 62; cf. Altzibar's edition p. 94, 132, 155), *okerto* 'wrongly' (*Doct. Cr.* 9; cf. Villasante's edition, p. 100), *otzanto* 'meekly' (*Ip.* 1; cf. Altzibar's edition p. 45).

As far as I am aware, the earliest attestation of this type of adverb is found in the celebrated lament over Doña Milia de Lastur, datable to the first half of the fifteenth century and transmitted to us by the famous Basque historian E. Garibay (1533-1599). There we read: *laburto* (line 14) 'briefly' and *gaxtoto* (line 26) 'wickedly' (cf. Mitxelena, *TAV* 3.1.5).

Incidentally, the latter adverb also appears in some proverbs belonging to the *Refranes y Sentencias* of 1596, where we find it spelled in three different ways: *gassoto* (No. 301), *guextoto* (No. 341) and *gaxtoto* (No. 342).

(18) A phonetic variant *obato* also appears in the older Biscayan texts, so e.g. in J. J. Mogel's *Baserritaar jakitunaren etxeke eskolia* (p. 20, 150, 151, etc.), where, similarly, the form *osaro* 'wholly' is used (p. 49, 76) instead of the more common *osoro*.

This form *obato* already appears in a letter from Juan de Zumarraga written in 1537. Cf. Tovar, Otte & Michelena 1981.

(19) As a footnote by Mitxelena on page 96 of Villasante 1974 informs us, *ondo* and *obeto* reach at least as far as the Navarrese town of Oyarzun.

The only further example of this kind of adverb that has come to my knowledge is *adinondo*, derived from *adinon* 'middling', and cited by P. Mujika with the meaning 'fairly', 'indifferently'. Cf. DCV, 1894, and DVC I, 48.

Such a meagre harvest¹⁸ adverbs in all will make us wonder whether the adverbializer *-to* was ever productive. Yet, it must have been so to some extent in the late eighteenth century, as will be shown by the form *txarto* 'badly'. This well-known adverb, which ended up replacing entirely its earlier synonyms *gaistoto* and *deungaro*, did not make its appearance until the beginning of the nineteenth century. It is found in Añibarro's manuscript of *Gueroco Guero*—still in combination with *deungaro*: *deungaro ta txarto*—and also in J. J. Mogel's *Baserritaar jakitunaren etxeko eskolia* first published in 1816, but not, as Dr. A. Arejita (1994: Chapter IV, p. 522) has noticed, in the works of J.A. Mogel, who uses only *deungaro*. Thus, it seems that *txarto* must have been derived from the adjective *txar* 'bad' in the late eighteenth or early nineteenth century, which shows that the suffix *-to* was, at least at that time, a well-established adverbializer that could be extended to new forms.

4c. Etymology of *-to*

To uncover the origin of the adverbializer *-to*, we first need to resort to the earliest Basque dictionary in existence, to wit, N. Landuchio's *Dictionarium Linguae Cantabrigiae* dated 1562 and representing the speech of the city of Vitoria, capital of the southern province of Alava, as convincingly argued by Mitxelena in 1958 when the manuscript, at last, was printed. More fittingly described as a Spanish-Basque vocabulary, this work contains the only information we have about the Basque that was spoken in that southern capital, and is therefore immensely valuable to historical linguists. And, I would add, for the problem at hand its testimony happens to be invaluable. Not indeed that the vocabulary contains many examples of plain *-to* adverbs. In fact, it offers only three: *gaistoto* (p. 149) 'badly', *obato* (p. 153) 'better', *ondo* (p. 71) 'well'. What it does contain, however, are seven instances of an adverbial ending *-toro*: *erraztoro* (p. 125) 'easily', *galantoro* (p. 128) 'smartly', *garbitoro* (p. 145) 'neatly', *gaistotoro* (p. 149) 'badly', *gogortoro* (p. 110) 'harshly', *oztoro* (p. 128) 'coolly', *zurtoro* (p. 119) 'scantily'.²⁰

Curiously enough, the only surviving adverb of this type *osotoro* 'completely' fails to appear. As a translation of "enteramente", Landuchio gives *osoyc*, i.e. the stative adverb *osorik*, derived from *oso* 'whole' by means of the stative suffix *-(r)ik*. Let us head back now to *osotoro*, which will be our key form. Its etymology is so clear that it must have been obvious to all speakers of the language until far into the middle of the nineteenth century. Accordingly, when Larramendi in the middle of the eighteenth century translated *perfecte adimplere* 'to fulfil perfectly' by *oso ta oro betetzea* (S.Tomas 1) or when he wrote in the manuscript of his Basque-Castilian dictionary "*osoro, oso ta oro enteramente, del todo*", he must, in all likelihood, have been using an etymological spelling for what is written *osotoro* by his slightly younger contem-

(20) As often in the course of this essay, I have modernized the spelling. As before, page numbers refer to Agud and Mitxelena's edition, not to the manuscript.

porary Ubillos (*Christau doctrin berri-ecarlea*, p. 222) and by later writers such as J. B. Agirre, Iztueta and Lardizabal. There can be no doubt: *osotoro* represents *oso ta oro* 'whole and all'.

Interestingly, exactly parallel formations exist in Dutch and German. A Dutch vernacular equivalent of 'entirely' is *helendal*, consisting of the adjective *heel* 'whole' and the adverb *al* 'all', joined together by *ende*, the old form of the conjunction 'and'. Compare also German *ganz und gar*, matched by Dutch *helemaal* 'completely'.

In a similar vein, Iztueta's *gozotoro* 'sweetly' must stem from *gozo ta oro* 'sweet and all', and likewise for all the examples found in Landuchio's dictionary.

At this point a question may arise. Why is it that, while *oso* is an adjective, *oso ta oro* has suddenly turned into an adverb? The answer is not far to seek. *Oso*, of course, is not just an adjective, it can also be an adverb, even nowadays. Orixe translated the Latin adverb *penitus* 'entirely' by *oso*: *Gogotik oso galdu baledi...* (si autem penitus aboleatur ex animo...) 'if it were entirely lost...' (*Aitorkizunak*, 267). Likewise, Lizardi wrote: *Ta gauza batek arritzen nau oso:...* 'And one thing completely astonishes me:...' (*Itz-lauz*², 78). Further examples could easily be added by any native speaker of southern Basque.

Now, given that only constituents belonging to the same syntactic category can be conjoined, conjoining *oso* with the indubitable adverb *oro* will make it, and therefore the whole phrase, unambiguously into an adverb.

To extend this explanation to the other examples, we have to claim either that in older Basque all adjectives involved could act as adverbs (which I believe to be the case, cf. section 5), or else, that the suffix *-toro*, once born, got extended to adjectives not originally entitled to it.

Having explained the ending *-toro*, we return to the adverbializer *-to*. Since those two suffixes are functionally equivalent and partly identical in shape, they are most likely to be historically related. The question remains in what way. Azkue appears to hold the view that *-toro* is merely a sequence of *-to* and *-ro*, for he calls the suffix pleonastic (Azk. *Morf.* I, § 386, p. 242). Needless to say, after our analysis of *-toro* as consisting of (*e*)*ta* and *oro*, such a notion can no longer be accepted. Rather, we have to view *-toro* as a more ancient form, from which the suffix *-to* arose by phonetic contraction, in much the same way as the form *gizonan* resulted from the genitive *gizonaren* in many varieties of spoken Basque.

An intonational peculiarity provides an additional argument. Whereas Landuchio's dictionary, as a rule, does not furnish accent marks, in Iztueta's text *osotoró* and *gozotoró* always carry a final accent; likewise for *osotorò* in Ubillos's work. It is therefore quite interesting to note that the adverbializer *-to* in J. A. Mogel's manuscripts virtually always bears an accent mark: *ederto*, *gogorto*, *motelto*, *otzanto*, a graphic detail that undoubtedly represents a fact of pronunciation of the time, all the more telling as word-final stress is far from common in Biscayan Basque. On my analysis, then, the final stress on enclitic *oro* historically explains the final stress on the *-to* adverbs.

In *osotoro*, the semantic value of *oro* must have been perceived as long as the word

remained current in the spoken language, which explains why it never contracted to **osoto*.

The contracted form *-to* already existed in Landuchio's data, for he cites *gaistoto* as well as *gaistotoro* (p. 149), and also of course *ondo* and *obato*.

The fact that the uncontracted forms **ondoro* and **obatoro* are nowhere attested does not tell against my analysis. Indeed, for such extremely common adverbs one can expect the phonetic contraction to become obligatory at a very early date. Notice, however, that even nowadays *ondo* still allows final stress, in contrast to its synonym *ongi*, which is permitted initial stress only.

The case of *ondo*'s antonym *txarto* is quite different. As we saw in section 4b, this is a more recent adverb, formed when the adverbializer had already taken the shape *-to*.

5. The adverbializer Ø

Many adjectives allow a zero adverbializer, i.e. they are able to act as manner adverbs themselves. No semantic characterization as to which adjectives behave in this way is at present available. It can be noticed that all adjectives referring to quantity seem to be included; witness *eskas* and *urri*, both meaning 'scant' as well as 'scantily', and their antonyms *jori*, *naro*, *oparo* and *ugari*, all meaning 'abundant' as well as 'abundantly'. Yet, such generalizations are apt to be spurious, and the property in question may well be purely lexically governed; the more so as there are substantial differences between dialects, southern varieties accepting considerably more adverbial adjectives than northern ones do.

That being so, from the point of view of the interdialectal standard, we may speak of an optional use of the adverbializer *-ki* (or *-ro*, as the case may be) with certain adjectives, with a tendency of the northern dialects to keep it and a preference of the southern ones to drop it. Some adjectives, however, never take *-ki*, although used as adverbs: *bapo* 'splendid' (not used in the north), *egoki* 'suitable' (for reasons of euphony, but cf. *egokiro*), *laster* 'fast', where *lasterki*, while found in dictionaries is exceedingly rare, even in the north. Furthermore, there is *zoli*, used for 'keenly' as well as 'keen'.

The most common adverbial adjectives used in Batua are listed below :

aldrebes:	wrong, backward	aldrebes(ki):	wrongly, the other way round
alfer:	idle, useless, lazy	alfer(ki):	in vain, idly, fruitlessly
apal:	low, humble	apal(ki):	soft, softly, humbly
apropos:	appropriate	apropos(ki):	appropriately, intentionally
argi:	clear	argi(ki):	clearly
arin:	light, quick	arin(ki):	lightly, quickly
artez:	straight	artez(ki):	straight, straight-forwardly
azkar:	vigorous, rapid, clever	azkar(ki):	vigorously, rapidly, fast
bapo:	splendid	bapo:	splendidly
berdin:	equal	berdin(ki):	equally
biguin:	soft	biguin(ki):	softly
bikain:	superb, magnificent	bikain(ki):	superbly, magnificently
bizi:	alive, quick, strong	bizi(ki):	lively, quickly, strongly

bizkor:	brisk, spry, quick	bizkor(ki):	briskly, quickly
dotore:	fashionable, elegant	dotore(ki):	fashionably, elegantly
egoki:	fitting, suitable	egoki(ro):	suitably, conveniently
eragabe:	irregular, immoderate	eragabe(ki):	irregularly, immoderately
eroso:	comfortable, easy	eroso(ki):	comfortably, easily
erraz:	easy	erraz(ki):	easily
garbi:	clean	garbi(ki):	frankly, clearly
garratz:	sour, stern, severe	garratz(ki):	sourly, sternly, severely
gogor:	hard, rigid, rigorous	gogor(ki):	harshly, rigidly, rigorously
gozo:	delicious, sweet	gozo(ki):	pleasantly, sweetly
jator:	proper, authentic	jator(ki):	properly, correctly
labur:	brief, short	labur(ki):	briefly
larri:	big, grave, critical	larri(ki):	broadly, gravely, seriously
lasai:	loose, carefree, calm	lasai(ki):	freely, tranquilly, calmly
laster:	rapid, quick	laster:	rapidly, quickly, fast, soon
leun:	smooth	leun(ki):	smoothly
luze:	long	luze(ki):	at length
makur:	crooked	makur(ki):	crookedly, wrongly
motel:	faltering	motel(ki):	falteringly
ozen:	loud, resounding	ozen(ki):	loudly, resoundingly
sakon:	deep, profound	sakon(ki):	deeply, profoundly
sendo:	firm, solid	sendo(ki):	firmly, solidly, strongly
txukun:	tidy, neat	txukun(ki):	tidily, neatly
zalu:	quick, agile	zalu(ki):	quickly, fast
zehatz:	precise	zehatz(ki):	precisely
zintzo:	dutiful, decent	zintzo(ki):	dutifully, decently, civilly
zoli:	keen, vigorous	zoli:	keenly, vigorously
zoro:	foolish	zoro(ki):	foolishly
zorrotz:	sharp, rigorous	zorrotz(ki):	sharply, strictly, rigorously
zuhur:	cautious, wise	zuhur(ki):	cautiously, wisely

I would like to end this section with a diachronic comment. The great number of double-duty items²¹ among Basque manner adverbs makes pure adverbs such as *ederki*, *gaizki* and *ongi* look more like exceptions than like the rule. This situation makes us wonder whether in an older stage of the language perhaps all manner adverbs were double-duty items, so that older Basque lacked a formal distinction between adjectives and adverbs. The results of our earlier sections all point in the same direction. The various morphemes that characterize manner adverbs in historical Basque originally served other functions: *-ki* indicated the part-to-whole relationship, and *oro*, involved in both *-ro* and *-to*, was a quantifier, as it still is in Souletin and the neighbouring dialects. They only became adverbializers at a certain point in history. And if indeed, as I suggested, Romance influence also played a role in this proces, this point may not be farther back than one single millenium or even less.

This conclusion, needless to say, shares the fate of all historical reconstructions of never being absolutely certain. In our case, it is, after all, entirely possible that

(21) This handy term, describing lexical items able to serve in two or more syntactic functions, was introduced by A. Zwicky in a recent paper (Zwicky 1995).

adverbs were distinguished from adjectives in older Basque by a feature impossible to reconstruct, say, a glottal stop soon lost.

6. Deictic manner adverbs

Whereas modern English has but a single deictic manner adverb *so*, Basque distinguishes here three degrees of deixis, corresponding to the three demonstrative pronouns:

<i>bonela</i> , corresponding to: <i>era bonetara</i>	(or: <i>era bonetan</i>)	'in this way'.
<i>horrela</i> , corresponding to: <i>era horretara</i>	(or: <i>era horretan</i>)	'in that way'.
<i>hala</i> , corresponding to: <i>era hartara</i>	(or: <i>era hartan</i>)	'in that (yon) way'.

Some examples are :

- (2)a. *Honela ez goaz inora.* (HLEH 516)
This way we are going nowhere.
- (2)b. *Horrela ez zoaz inora.*
That way you are going nowhere.
- (2)c. *Hala ez doa inora.*
That way he is going nowhere.
- (3)a. *Honela erantzungo diot: —Alde hemendik, deabru hori.*
I will answer him this way : —Run off, you devil.
- (3)b. *Horrela bizi behar al dun, alaba?* (N. Etxaniz, LBB, 49)
Daughter, do you have to live in that way?
- (3)c. *Lehen hala, orain horrela, gero ez jakin nola.* (Proverb cited in L. Mendi-zabal, *Man.* 251)
First this way, now that way, afterwards there is no knowing how.
- (3)d. *Hala dirudi.*
So it seems.

In terms of synchronic morphology, these adverbs consist of the oblique stem of a singular demonstrative, followed by a special manner suffix *-la*, also found in *bestela* 'otherwise' and *nola* 'how'.

From a diachronic point of view, however, we remember that the suffix *-la* represents the original shape of the allative case ending, which later turned into *-ra* because of its invariable intervocalic occurrence. On that basis, it is natural to assume that a straightforward Basque equivalent of the French gloss "à la manière de ceci/cela" was instrumental in creating these adverbs through deletion or non-lexicalization of the head noun meaning 'manner': *bonen ERA-la* > **bonen* + *la* > **bonella* > *bonela*.

Our view that *-la* is an allative case ending rather than a derivational suffix finds some additional support in the observation that those deictic adverbs, unlike all other manner adverbs, can be turned into adnominals by means of the linking morpheme *-ko*, just as if they were postpositional phrases:

- (4). *Nolako liburua?* —*Honelako* (horrelako / halako) *liburua.*
What kind of book? —This (that/yon) kind of book.

In the spoken language of most regions, this threefold system tends to give way

to a twofold one, with the contracted form *bola* serving for both *bonela* and *borrela*. It must be mentioned, however, that the Basque Academy strongly opposes the use of *bola* in the standard language, except as part of the expression *bala-bola* (or its variants *bola-bala*, *bola-bola*) meaning 'so-so', i.e. 'not very well'. The corresponding adnominal is also current: *bala-holako* 'mediocre'.

7. Syntax of manner adverbs

In principle, a manner adverb can occur anywhere in its clause, as long as it does not precede the topic of the sentence. But in an overwhelming majority of instances, a manner adverb, even when not particularly prominent from a pragmatic point of view, will be treated as the focus of its clause and occupy the corresponding position right in front of the verbal complex. Its syntactic behavior, therefore, is seen to confirm the claim made in section 1 that a manner adverb acts as a direct modifier of its verb in surface structure. The following examples, taken from modern texts, are quite typical:

- (5)a. *Gizona eta gizartea ederki ezagutzen zituen.* (MEIG II, 41)
He knew man and society very well.
- (5)b. *Oso zintzo portatu gara.* (Atxaga, *Obab.* 355)
We have behaved very civilly.
- (5)c. *Ene bihotza azkar zebilen.* (L. Haranburu, *Itsasoak* 113)
My heart was beating fast.
- (5)d. *Organuaren notak ozenki hedatzen ziren katedralean.* (Txillardeggi, *Exkixu* 223)
The notes of the organ were expanding resoundingly through the cathedral.

In negative clauses, manner adverbs will usually function as quasifocus,²² standing in front of the verbal participle, if there is one:

- (6)a. *Ez naiz oso ongi oroitzen.* (MEIG I, 160)
I don't remember very well.
- (6)b. *Ez duzu oso erraz barkatzen.* (Garate, *Izurri Berria*, 29)
You don't forgive very easily.
- (6)c. *Ez da eskuarki Lizardiren onenetakoa.* (MEIG II, 65)
It isn't exactly one of Lizardi's best (poems).

Focushood may be claimed by another constituent, in which case the manner adverb will usually be relegated to after the verb :

- (7)a. *Zer egin dut zehatz?* (Txillardeggi, *Leturia...* 114)
What have I done exactly?
- (7)b. *Orain ikusten dut garbi.* (Atxaga, *Obab.* 64)
I clearly see it now.
- (7)c. *Hizkuntzaren jabe da Etxaide, zeharo eta osoro.* (MEIG II, 56)
Etxaide has command of the language, fully and completely.
- (7)d. *Bestela, zuregana joango naiz laster.* (*Elizen arteko biblia. Apokalipsia* 2.16)
Or else, I will quickly come to you.

(22) For the concept of pseudofocus, see my paper, de Rijk 1996.

- (7)e. Eseri egin da haundikiro. (Garate, *Hades* 7)
He majestically seated himself.
- (7)f. Izen horiek aitortzen dute, goraki eta ozenki, Euskal Herria dela Txillidaren herria. (MEIG VIII, 59)
It is those names that testify, loud and resoundingly, that the Basque Country is Txillida's country.

In particular, direct quotes can serve as focus. Then too, the manner adverb will follow the verb :

- (8)a. —Eh, Sarasola, Luis— errepikatzen du ozenkiago ahotsak. (Urretabizkaia, *Sat.* 33)
—Hey, Sarasola, Luis— repeats the voice more resoundingly.
- (8)b. —Nor da mintzo dena?— galdetu zuen berrito idazleak. (Sarrionandia, *Nar.* 39)
—Who is it who is speaking?— asked again the writer.

A manner adverb can appear as an after-thought, especially when followed by phrases such as *bederen*, *behintzat*, *behinik behin*, all having the meaning 'at least':

- (9). Otxoa de Arin ez da berebizikoa, baina nolazpait ere moldatzen da, trakeski bederen. (MEIG V, 104)
Otxoa de Arin is not tremendous, but somehow or other he manages, at least clumsily.

Finally, it is quite possible for a sentence to have no preverbal focus at all, despite the presence of a manner adverb:

- (10). Gero, urteen buruan, gauzak lasaitu ziren astiro eta poliki. (MEIG VII, 37)
Later on, as the years went by, things eased down slowly and gradually.

References

- Agud, M., Tovar, A., 1991, "Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca", *ASJU* XXV-3, 806-864.
- Altuna, F. M., 1979, *Etxepareren Hiztegia*, Bilbao.
- Amuriza, X., 1983, *Hil ala bizi*, San Sebastián.
- Añibarro, P. A., ~1800, *Voces Bascongadas*, Villasante's edition, Bilbao, 1963.
- Arejita, A., 1994, *La obra de Juan Antonio Moguel: I. Gramática descriptiva de la lengua*. Doctoral Thesis, Deusto.
- Aresti, G., 1973, "Léxico empleado por Leizarraga de Briscous", *FLV* V:13, 61-128.
- Atxaga, B., 1988, *Obabakoak*, San Sebastián. (*Obab*)
- Axular, P., 1643, *Guero*. Fac Simile edition, Euskaltzaindia, 1988.
- Azkue, R. M., 1925, *Morfología Vasca*, Bilbao.
- Barandiaran, J. M., 1934, *Euskalerriko leen-gizona*, San Sebastián. (ELG)
- Basarri, 1960, *Kantari nator*, Zarauz.
- Beriain, J. de, 1621, *Tratado de como se ha de oyr missa*, 2nd edition, San Sebastián, 1980.
- , 1626, *Doctrina cristiana en castellano y bascuence*, Pamplona.
- Elhuyar Kultur Elkarte, 1994, *Euskal hiztegi moderno*, Usurbil.
- Etxaniz, N., 1978, *Lur berri billa*, 2nd edition, San Sebastián. (LBB)
- Etxeberri, J.: see Kintana, X., 1971.

- Etxepare, B., 1545, *Linguae vasconum primitiae*. Edili edition, with a Spanish translation by L. Akesolo and a French translation by R. Lafon, San Sebastián, 1968.
- Garate, G., 1983, *Hades-en erresumarantz*, San Sebastián.
- , 1984, *Izurri berria*, San Sebastián.
- Gerriko, J. I., 1858, *Cristau doctrina guztiaren esplaciaoaren sayaquera*, Tolosa.
- Geze, L., 1873, *Elements de grammaire basque*. Fac simile edition, San Sebastián, 1979.
- Grevisse, M., 1980, *Le bon usage*, 11-th edition, Paris.
- Haranburu, J. de, 1635, *Debocino escuarra, miraila eta oracinotegua*, Bordeaux.
- Haranburu, L., 1983, *Itsasoak ez du esperantzarik*, San Sebastián.
- Iráizoz, P. P. de, 1978-1979, "Vocabulario y fraseología de Joaquín Lizarraga", Part I: *FLV* X-29, 245-297; II: *FLV* X-30, 461-486; III: *FLV* XI-31, 121-162; IV: *FLV* XI-32, 303-332.
- Irazusta, J. A., 1946, *Joañixio*, Buenos Aires.
- Iztueta, J. I. de, 1847, *Guipuzcoaco provinciaren condaira edo historia*, San Sebastián.
- Kapanaga, M. Otxoa de, 1656, *Exposicion breve de la doctrina christiana*, Bilbao.
- Kardaberaz, A., 1761, *Eusqueraren berri onac*, Auspoa edition, Tolosa, 1964.
- Kintana, X., 1971, *Joanes Etxeberri Sarakoaren lan hautatuak*, San Sebastián.
- Labayen, A., 1977, *Teatro osoa euzkeraz*, Bilbao (TOE).
- Lakarra, J. A., 1984, "Bertso bizkaitarrak (1688)", *ASJU* XVIII-2, 89-185.
- Landuchio, N., 1562, *Dictionarium linguae cantabrigae*, Agud & Mitxelena's edition, San Sebastián, 1958.
- Lardizabal, F. I., 1855, *Testamentu zarreco eta berrico condaira*, Tolosa.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latin*, San Sebastián.
- , 1967, *Diccionario vasco-castellano*, Altuna's edition, *Euskera* 12, 139-300.
- Larregi, B., 1775-77, *Testamen çabarreco eta berrico historia*, I, II, Fac simile edition, San Sebastián, 1978.
- Leizarraga, J., 1571, see Linschmann, Th. & Schuchardt, H.
- Lhande, P., 1926-38, *Dictionnaire basque-français*, Paris.
- Linschmann, Th. & Schuchardt, H., 1900, *I. Leizarragas Baskische Bucher von 1571*, Strasbourg.
- Lizardi, 1934, *Itz-lauz*, 2-nd edition, San Sebastián, 1972.
- Lizarraga, J., 1846, *Urteco igande guztietaraco platicac edo itzaldiac*, San Sebastián.
- López Mendizabal, I., 1962, *Manual de conversacion*, 4-th edition, San Sebastián.
- McCawley, J. D., 1988, *The syntactic phenomena of English*, I, II, Chicago.
- Micoleta, R., 1653, *Modo breve de aprender la lengua vizcayna*, 2-nd edition, Oxford, 1897.
- Mitxelena, K., 1964, *Textos arcaicos vascos*, Madrid (TAV).
- , 1961, *Fonetica historica vasca*, 2-nd edition, San Sebastián, 1977 (FHV).
- , 1987, *Diccionario general vasco*, Bilbao. (DGV).
- , 1988, *Euskal idazlan guztiak*, I-IX, San Sebastián (MEIG).
- Mogel, J. A., 1995, *Ipuinak*, Altzibar's edition, Bilbao, 1995.
- Mujika, P., 1965, *Diccionario castellano-vasco*, Bilbao (DCV).
- , 1981, *Diccionario vasco-castellano*, Bilbao (DVC).
- Odrizola, J. C. & Zabala, I., 1994, "'Adjektiboen' eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza", *ASJU* XXVIII-2, 525-541.
- Orixe, see Ormaetxea.
- Ormaetxea, N., 1956, *Agustin Gurenaren Aitorkizunak*, Zarauz.
- Palay, S., 1980, *Dictionnaire du bearnais et du gascon modernes*, third edition, Paris.

- Rijk, R. P. G. de, 1996, "Focus and quasifocus in Basque negative statments", *RIEV*, Año 44, Volume 41.
- Sarasola, I., 1982, *Dictionary of frequency in the written Basque at present*, I, II, III, San Sebastián.
- , 1984-95, *Hauta-lanerako euskal biztegia*, San Sebastián (*HLEH*).
- Sarrionandia, J., 1983, *Narrazioak*, San Sebastián.
- Sarrustegi, J. M., 1987, *Euskal testu zaharrak I*, Pamplona (*ETZ*).
- Schuchardt, H. & Linschmann, Th., 1900, *I. Leizarragas Baskische Bücher von 1571*, Strasbourg.
- Tellerxea, J. I., 1975, "Dos textos euskéricos inéditos del P. Larramendi", *ASJU IX*, 179-184 (Contains the text referred to as "S. Tomas").
- Tovar, A., Otte, E., Mitxelena, K., 1981, "Nuevo y más extenso texto arcaico vasco: de una carta del primer obispo de Mexico, fray Juan de Zumarraga", *Euskera XXVI-1*, 5-14.
- Txillardegui, 1957, *Leturia-ren egunkari ezkutua*, Bilbao.
- , 1988, *Exkixu*, San Sebastián.
- Ubillos, J. A., 1785, *Christau doctriñ berri-ecarlea*, Euskaltzaindia's fac simile ed., 1989.
- Uhlenbeck, C. C., 1905, *De Woordafleidende Suffixen van het Baskisch*, Amsterdam.
- , 1909, "Suffixes du basque servant à la derivation des mots, pour servir à la connaissance de la formation des mots en basque", *RIEV III*, 1-16, 101-130, 192-225 (French version of the preceding).
- Urkijo, J. de, (ed.), *Refranes y Sentencias comunes en Bascuence*, *RIEV*, 1911-1933.
- Urretabizkaia, A., 1984, *Saturno*, San Sebastián.
- Uztapide, 1975, *Lengo egunak gogoan I*, 2-nd edition, Tolosa (*LEG*).
- Villasante, L., 1961, *Historia de la literatura vasca*, Bilbao (*HLV*).
- , 1974, *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñate.
- Zerbitzari, 1985, *Azkaine gure sorterrria*, Charriton's edition, San Sebastián.
- Zuazo, K., 1989, "Arabako euskara", *ASJU XXIII-1*, 3-48.
- Zwicky, A., 1995, "Why English adverbial *-ly* is not inflectional". *CLS 31*. 523

Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)

FIDEL ALTUNA OTEGI
(EHU-UPV)

Abstract

In this article a brief 18th c. Basque text is presented. This text reflects the features of the Basque language that was spoken once in the area of Araia, in the province of Araba. Therefore it is a testimony coming from an area where Basque language finally extinguished during the first half of the 19th c., leaving no other sign of its existence behind. It is for this reason that the author of the article has devoted a long introduction to determine the exact date and author of the text, with the objective of being able to place the text in its corresponding context.

Apart from that, the greatest part of the article tries to point out the characteristics of the language used in the text, trying to establish the similarities and differences with the scarce ancient texts written in Basque found in the province, where Basque language loose ground and finally disappeared during the 18th and 19th cc. A section dedicated to draw some conclusions follows. And finally the text with its corresponding notes is found.

0. Sarrera*

Oihenart, Larramendi eta beste zenbaiti esker aspalditik ezagunak zitzaizkigun aipamen labur bezain urriez landa (Zuazo 1989: 6-9), Araban mintzo zen euskarari buruzko ikerketa mende honetan hasia dela esan daiteke, Landuccioren hiztegia argitaratzeaz bat: Agud & Mitxelena 1958. Mitxelena izan zen, XVI. mendeko hiztegi hartan islatzen zen hizkerak bizkaierarekiko kideasun nabarmena ezezik gipuzkerara zein ekialderagoko euskalkietara hurbiltzen zuten ezaugarriak ere biltzen zituela jabeturik, Araban noizbait hitz egin zen euskararen lekuko izan zitekeela konturatu zena. Ondoren, hiztegi horretatik ateratako datuak baieztatu eta osatuaz

* Eusko Jaurlaritzaren ikerketa bekari esker gauzatu den lana da honakoa. Halaber, Euskal Herriko Unibertsitateak lagundutako proiektu baten barnean burutu ahal izan da.

Bestalde, eskerrak eman nahi genizkieke Iñaki Camino, Rikardo Gómez, Endrike Knörr, Joseba Andoni Lakarra eta Koldo Zuazo irakasleei egindako oharrekin eta eskainitako iradokizunekin lan hau burutzeko orduan eman diguten laguntzagatik. Koldo Mitxelena Kulturuneari ere eskerrak zor dizkio-gu, halaber, testua argitaratzeko baimena eman izanagatik.

joan ziren, Arabako toponimia eta bertako erdaran gordetzen ziren euskararen arrastoak bildu eta aztertu ahala, eta, zer esanik ez, Portalen zein Gamizen poesiak argitaratu eta ezagutu ziren heinean.¹

Hemen dakargun XVIII. mendeko araberazko testu zaharra,² Julio de Urquijo ondarean 1995. urteko urrian aurkitu genuena eta hizkera horretako testuen *corpus* urria aberastera datorrena, lehenengo aldiz argitaratzen da oraingo honetan. Urquijo beraren bitartez, halaz ere, nolabaiteko berria ezaguna zen nahiz inor orain arte horren atzean zegokeenaz konturatu ez den, antza.³ Urquijoren oharrez horniturik orain dela zenbait urte –ASJUren Gehigarrietan, hain zuzen– Vinsonen bibliografia berriro argitaratua izan delarik, bertan, Olaetxearen dotrinari dagokion 115. erreferentziaren azpian eta 1775. urteko edizioa aipagai zuela, Urquijok erantsi zuen honako oharra irakur daiteke, berau idazteko berak zuen aipatu urteko aleaz baliatzen zela (Vinson 1891: 222).⁴

Mi ejemplar no tiene más que 166 páginas impresas. A continuación siguen 7 páginas manuscritas con: *Acto contriciocoa eriotzaco orduraco* (la pág. 8 en blanco) y 43 págs. manuscritas en castellano (la pág. siguiente en blanco). Después tres páginas en latín (y la 4ª en blanco). Luego dos págs. en latín de escritura más moderna.

Este ejemplar perteneció a D. Julian García de Albeniz Pro. Cura y Beneficiado de Ordoñana, año de 1778.

(1) Arabako euskararen ezagutza nola bilakatu den zehatzago jakiteko, gaiaren azalpen sakonagoa aurkituko da in Zuazo 1989. Halaber, besterik adierazi ezean artikulu honetatik aterako ditugu araberari dagozkion daruak, testuko hizkuntzaren azterketarako erabiliko ditugunak.

(2) Mitxelenak hizkera honi *variedad meridional (begoaldeko euskalkia)* deitu bazion, guk *arabera* izena erabiliko dugu lan honetan zehar, besteak beste nongo euskarari buruz dihardugun zehatzago berri ematen duelako. Mitxelenaren erabilera baztertzearen aldeko bestelako arrazoietarako, Zuazo 1989: 43. Arabako euskara aipatzeko erabiliko dugu *arabera* hitza, bere esanahia geografiaren eremura mugatuaz eta dialektologiaren inguruko interpretazio oro baztertuaz, horrela izendatzea mereziko lukeen euskalkirik ba ote den ala ez erabakitzea lan honetatik kanpo geratzen den ausia dela uste baitugu.

(3) Mitxelenak euskal testuen inguruan sarri nagusitu den utzikeria hainbat lekutan salatua duelarik, testu hau orain arte ezezaguna izateak ez du inor asko harrutuko. Landucciorena argitaratzean egin sarreran, esate baterako, 7-14 orrialdeen artean salaketa errepikatzen delarik, hiztegi horrekin gertatua utzikeria ezezik mespretxua eta erdeinua ere izan dela gogoratu beharko da, Betolatzaren dotrinak argitaratu arte gairitu behar izan dituen zailtasun eta oztupo guztiak aiantzi gabe. Araberazko testuak hain urriak izanik hauen inguruan honelako gorabeherak aurkitzen badira, hortik euskal testuak oro har oraintsu arte zein egoeratan egon diren ideia bar izan genezake.

(4) Schuchardt eta Urkijoren arteko gutuneria [ASJUren Gehigarrietan] argitaratzeko bidean dela profitatuaz (B. Hurch & M. J. Kerejeta), Urkijoren gutunetako bat esku artean darabilgun gaiarekin lotuta egon daitekeela aurrera genezake, Olaetxearen ale hau nondik eskuratu zuen ezagutzeko balio lezakeen aldetik. Urkijoren gutun horretan zera irakurtzen da (1911-08-07): «Azkue me contestó al fin desde Alava. Recorre ahora esa provincia y espero que su excursión será fructuosa. Por de pronto me anuncia que espera enviarme un catecismo ms. de Salvatierra, localidad en que el vascuence se ha perdido totalmente». Olaetxearen testua inprimaturikoa da, jakina, baina ez euskarazko testua duen eranskina; hitz horietan, beraz, norbait nahastu egin dela pentsa liteke: Azkuek artean dotrina ikusi gabe izan zezakeen edo gaizki adierazi zion esku artean zuena, Urquijoren gaizki ulertua izan daiteke edo, beharbada, laburminez idazten du idazten duena modu horretan, etab. Beraz, gutunean aipatzen den testua hemen ematen dugun bera izatea guztiz litekeena da. Hala ez balitz, eta, beraz, Aguraingo «dotrina» hori ezagutzen ez dugun beste testuren bat bagenu, ez dago esan beharrik hori aurkitzeak zer nolako garrantzia izan dezakeen. M. J. Kerejetari eskerrak eman nahi dizkiogu, nolani ere den, Urquijoren gutun honen berri jakinarazi eta eskuratu izanagatik.

Esan eta izan, Olaetxearen aipatu alea hartzen baldin badugu, azalaren ondoko orrialdean honakoa topatzen dugu: «D. Julian Garcia de Alveniz. Bilbao, año 1778». Izenburua eta gainerakoak dakartzan bigarren orrian, berriz, zera dator idatzia: «Costa zan erreal bi terdi. Eche santu onetan: 1778». Hurrengo orrialdean, «Albeniz» sinatu eta «año de 1778» errepikatu ondoren, dotrinaren testu inprimatua dator eta, berau 166. orrialdean aurkibidearekin bukatzen delarik, jarraian eskuz idatzitako orrialdeak hasten dira; eskuz idatzitako zati hau hartzen duen *cuadernillo* edo orri sortak liburua osatzen duten gainerantzekoek baino dexentez orrialde gehiago ditu eta garbi ikusten da liburua orri horiek erantsiaz berriro koadernatua izan dela.⁵ Dotrina bukatzen den 166. orrialdetik aurrera eskuz idatzitako orrialdeetan ere zenbakiak jartzen jarraitzen dugula, bada, euskarazko zatia dago 167-173 orrialdeen artean:⁶ *Acto contriciocoa eriotzaco orduracò*. Atzetik gaztelaniarazko zatia dator 175-217 orrialdeen artean,⁷ azkenik latinezko zati laburra dagoelarik 219-221 orrialdeen artean. Azken orrialde honen bukaeran honako beste hau irakurtzen da, gaur ohikoak ez diren laburdurak kenduaz eta letra larriak eta puntuaketa egokituz: «El cura q(u)e es y fuere de Araya tiene facultad para bendecir los havitos de N^a S^a de el Carmen». Urquijok berriagotzat dituen latinezko beste bi orrialdeak datoz azkenean letra desberdinez, 223-224 orrialdeetan, zuri dauden 225-227 orrialdeen ondoren dotrinaren 228. orrialdea litzatekeenean honako *ex libris* hau delarik: «De D. Julian Garcia de Albeniz, p(resbite)ro cura y benef(icia)do de Ordoñana, año de 1778».

Azken hau liburuari gehitu *cuadernillo* horren azken orrialdean irakurtzen da eta badu garrantzia euskarazko testua noiz idatzia den jakiteko. Dotrina zenbat ordaindu zen esaten digun ohar horrengatik berau 1778. urtean erosi zela pentsa daitekeen ez eta, gainera, aipatu *ex libris* hori dela bitarte urte horretarako *cuadernillo* hori jada gehitua zela dakigularik, Garcia de Albenizek liburua erostearekin batera orrialde gehiago erantsiaz berriro koadernarazi zuela dirudi. Zertarako? Seguru asko gero dotrinari erantsi zizkion testu horiek lehendik erabiliko zituen eta dotrina erostean bertan idaztea pentsatuko zuen. Ez dirudi normala liburua erostean orrialde horiek eransteke hainbeste lan hartzea, artean bertan ezer idazteko asmorik ez bazuen. Liburua erosi eta berehala, beraz, gehituak izan zitzaizkion orrialdeetan idazteari ekin ziola pentsatu beharko da, 167-217 orrialdeen arteko zatia behintzat —dena letra berdinez ageri dena— lehen momentu horretan idatzia litzatekeelarik. Euskarazko zatia ere hor sartzen denez, 1778. urtean idatzitakotzat jotzea zilegi delakoan gaude.

Olaetxearen dotrinaren ale horretatik orain arte ateratako datuekin, Garcia de Albeniz delako horrek Bilbon 1778. urtean erositako dotrinaren osagarri urte berean idatzitako testua dela pentsatzea normala da eta, gehiago oraindik, Ordoñana edo inguruetako hizkeraren aurrean egon gaitezkeela pentsatzeak ere ez dirudi gehiegi-

(5) Eusko Legebiltzarreko liburutegian aurkitzen den edizio bereko alea ikusirik ere, bide batez, Urquijorena izan zen aleak testu inprimatuaren ondoren dituen orrien arrastorik ez da bertan.

(6) Euskaraz dagoen zati hau bi hasialditan idatzia dagoela ematen du, lehenengo bi lerroaldiak lehenik eta gainerakoak ondoren, bakoitzean tinta zertxobait desberdina delarik.

(7) Tartean euskarazkoaren kidea den gaztelaniarazko testua ere badator, testua ematean ikusiko den bezala. Euskaraz idatzia ulertzeko arazoren bat denean erabiliko da.

keria –oraindik pentsamentua susmo hutsa besterik ez bada ere– Garcia de Albeniz bertako abade zenak idatzia baldin bada behintzat.⁸ Honen deitura, bestalde, zer bait izatekotan arabarra da dudarik gabe, Albeiz –Albeniz gaztelaniaz– dotrinan aipatzen den lekutik urrunegi ez dagoen herria delarik. Baina gure susmoak egiaztatu beharra dago eta horretarako bi urrats nagusi ditugu emateko: Garcia de Albeniz delakoa benetan testuaren egile dela egiaztatzea litzateke lehena; egileari buruzko datuak lortzea genuke bigarrena, hor agertzen den hizkera zehazki nongoa den ezarri ahal izateko.

Hori horrela delarik, Ordoñanako berriak jasotzea litzateke hurrengo eginbeharra, hau baita egilea nongoa zen jakiteko dugun bide bakarra. Bertan, hain zuzen, Saez de Asteasu hainbat urtetan erretore izan zenaren heriotza agiria sinatzen (1774-11-23) aurkitzen dugu lehenbizikoz dotrinaren jabearen izena, artean «beneficiado» baino ez zela: «yo el infraescripto benef(icia)do de este d(ic)ho lug(a)r». Hortik aurrerako idatzietan «cura y beneficiado» modura sinatu zuen elizako liburuetan, lehen aldiz hurrengo urteko ezkontza batean (1775-06-10). Honen berri eman zigun berak miserikordia liburuan (1780-05-05) zera zioenean: «quando io entrè à servir en esta yglesia, q(u)e fue p(o)r el mes de nov(iemb)re de el año pasado de mil setez(ientos) setenta y quatro».⁹ Elizako liburuetan urte horretan bertan sinatu zuen azken aldiz heriotza agiri batean (1780-09-02) eta hurrengo urtearen lehen egunean dagoeneko beste abade batek izenpetu zuen haren lekuan heriotzen liburuan, Garcia de Albeniz handik aurrera beste inon agertzen ez delarik.

Garcia de Albeniz abadearen arrastoa aurkitua dugunez, Ordoñanako elizako liburuetan ditugun abade horren idatzietan den letra mota euskarazko testuan agertzen denarekin erkatzeko modua eskura dugu jada. Emaizaren arabera, ezin dugu duda izpirik izan: Olaetxearen dotrinaren ale horretan beraren jabe gisa agertzen den abadearen letra eta ondoren datorren euskarazko testukoa bat bera dira. Garcia de Albeniz hori izan zen, ondorioz, zalantza izpirik gabe esan daiteke, euskaraz ditugun zazpi orrialde laburrok idatzi zituena.

Honen aurrean, Olaetxearen liburuan latinezko lehen eskuidatziaren giblean zetorren Araia herriari zegokion aipamena izan dugu gogoan hurrena, bertako pape-retara jo dugularik datu gehiagoren bila. Garcia de Albeniz abadea berriro aurkitzen dugu bertan; aurrena «tazmia» liburuetan, urte batean bai eta bestean ez kabildoko maiordomo gisa (1782, 1784, 1786, 1788) hamarren eta bestelako emaitzen kontuak eramaten; ondoren elizako liburuetan izenpetzen,¹⁰ bataio agirietan lehen aldiz (1789-08-13) eta heriotza agirietan azken aldiz (1812-06-05). Hemendik egun gutxira bere heriotza agiria aurkitzen da liburu berean:

(8) Ordoñana, zein ingurutan mugitzen garen jakitearren, Aguraindik iparraldera hiru kilometrora edo dagoen herrixka dugu, Donemiliaga udalerriaren barne kokatua. Asparrena udalerria aurkitzen dugu ekialderago, Araia buru dela, Nafarroa ondoko herriak biltzen dituela: Albeiz, Ilarduia, Egino, etab.

(9) Garcia de Albeniz 1774. urteko azaroa baino lehen bertan ez zena bestela ere badakigu, izan ere bere aurrekoak «tazmia» liburuan 1774. urteko hamarren eta fruituen kontuak egiten dituenean –iraila eta azaroa bitartean egiten zen lan hau– honela dio sinatu baino lehen: «cura ben(eficia)do de enttera racion y vnico seruidor en la yg(lesi)a de este d(ic)ho lugar».

(10) Luis Bartholome Lopez de Munain lehendik erretore zenarekin batera hasieran eta, hau hiltzean (1793-03-19), berak bakarrik.

En veinte y ocho de junio de mil ocho cientos y doce murio D. Julian Garcia de Alveniz, presvitero, beneficiado y cura que fue de este Lugar de Araya a los sesenta y siete años de edad, haviendo recibido los santos sacramentos de penitencia, viatico y extrema-uncion. Presentó memorial y otorgó poder ante D. Fran(cis)co de Yrimo, escribano real y del num(ero) de la Villa de Cegama en favor de los ex-religiosos D. Antonio de Estavillo, residente en este lugar y su casa, y D. Juan Mathias de Ceverio, residente en Alveniz. Dispuso se le hiciese la novena maior segun costumbre del pueblo y que à su entierro asistiesen veinte sacerdotes; que en sufragio de su alma se celebrasen en esta parroquia, à mas de las misas de la novena, cinco misas en los cinco altares de ella y una en la ermita y altar de la Asumcion; que à mas se celebrasen doscientas misas, todas con la limosna de à quatro reales y sin asignacion de parroquia estas ultimas; que el dia en que se concluiese la novena se aga una memoria con asistencia de ocho sacerdotes, à quienes p(o)r la misa y asistencia al nocturno se les dé la limosna acostumbrada; que durante el año de su finam(ien)to se lleve sobre la sepultura (sic) un pan de cinco lib(ra)s en los domingos y los demas dias oblada y cera ylada; que por cabo de año se celebre p(o)r el cavildo de esta yglesia una misa cantada con nocturno con la limosna de catorce r(eale)s. Dejò por universales herederos (despues de una manda que hizo à su sobrino Victor Lop(e)z de Guereñu, vecino de Luzuriaga, de quatro (sic) cientos ducados p(ar)a igualar con lo q(u)e tenia suplido ò adelantado à los de mas) al d(ic)ho Victor Guereñu, sobrino carnal, à Juliana, Fran(cis)ca y Maria Andres Saez de Arregui, la primera vecina de este lugar y las dos vecinas del de Gordoia, todas tres tambien sobrinas igualm(en)te que d(ic)ho Victor; todo lo qual mas p(o)r menor consta p(o)r d(ic)hos memorial y poder, declaracion y modificacion de su proprio puño y letra. Y para que conste lo firmo hoy quatro de julio de d(ic)ho año.

D. Juan Fran(cis)co Ruiz de Gauna.

Garcia de Albeniz izeneko abade hau, baina, Ordoñanako al genuen? Araiakoa beharbada? Ala beste nonbaitekoa? Heriotza agiri horretan aipatzen den testamentura jotzen dugula, bertan hiru zati desberdin aurkitzen ditugu:¹¹ 42r-43v orrialdeen artean heriotza agirian aipatzen den «poder» hori dator (1812-06-28); 44r-46v orrialdeen artean memoriala aurkitzen da (1806-05-20), 46v-47r orrialdeetan eransketa bat duena (1810-09-18); 48r-50r orrialdeen artean, azkenik, beste memoriala agertzen zaigu (1812-06-28). Bere eskuz idatzia dagoen bigarren zatia da guri hemen interesatzen zaigun bakarra, bertan gurasoen eta bi arrebaren izenak ematen baititu (45r): «mis difuntos p(adre)s Miguel Garcia de Albeniz y Isavela Ruiz de Munain», «mi dif(un)ta herm(an)a Josefa Garcia de Albeniz», «mi difunta hermana Isavela Garcia de Albeniz».

Ordoñanako ezkontzen liburuan ez dago aipatu gurasoen ezkontzaren berri baina bai, ordea, Araiako ezkontza liburuan:

En tres de marzo de este año de mil setecientos y treinta y vno yo, D. Ju(a)n Martin de Asiain, cura y serui(do)r de este Lugar de Araia, auiendo leído las tres proclamas en tres dias festiuos continuados como lo manda el Santo Concilio de Trento al tiempo del ofertorio de la misa conuentual y no auiendo resultado ynpedi-

(11) Oñatikoko Protokoloen Agiritzean signaturatzat 2-1580 zenbakia daraman liburua.

mento alguno, asisti al matrimonio q(ue) zelebraron por palabras de presente Miguel Garcia de Alueniz, menor en dias, y Isabel Ruiz de Munayn, con dispensa y bulla de Su Santidad que se obtuuo por el parentesco que se allauan en terzer grado de consanguinidad, siendo presentes por testigos D. Juan de Aruina, cura y benef(iciado) del Lugar de Eguino, y Diego Igna(cio) M(a)r(tine)z de Aroztegui, vezino de este d(ic)ho Lugar de Araia. Y en fe de ello firme yo el d(ic)ho cura.

D. Juan Martin de Assiayn.

Garcia de Albeniz goikoen seme abadea jaio zeneko agiririk ez da gordetzen zoritxarrez, 1746. urtea baino lehenagoko bataioak jaso behar zituen liburua galdua baita. Hala ere badugu modua gutxi gora behera noiz jaio zen jakiteko. Batetik, 1806. urteko maiatzaren 20an, goian aipatu dugun memoriala hastean zera idatzi zuen: «la edad de sesenta y vn años en que me hallo». Bestetik, goiko testamentuan irakurtzen denez, 1812. urteko ekainaren 28an hil zenean 67 urte zituen. Ondorioz, agiri horietan irakurtzen dena zuzena bada, Garcia de Albeniz bi data hauen artean jaioa dugu: 1744-06-28 eta 1745-05-20. Bere bataio agiririk ez badugu ere, dena den, Araiaiko liburuetan bere anaia baten berri ematen da, honi esker guraso nahiz aitona-amonak guztiak araiarrak zituela jakin dezakegularik:

En siete de junio de mil sett(ecient)os y quarenta y siete io, D. Assenssio Garcia de Albeniz, cura y benef(icia)do de la Iglesia Parroq(ui)al de S(a)n Pedro Apostol de este Lugar de Araya, baptice solemnem(en)te a vn niño que se le puso por nombre Assenssio, el qual nacio el dia cinco de d(ic)ho mes y año a las once del dia poco mas ô menos segun declaracion jurada de sus padres, hijo lexitimo de Miguel Garcia de Albeniz y Isavela Ruiz de Munayn, vecinos y naturales de este Lugar de Araya. Abuelos paternos, Miguel Garcia de Albeniz y Lorenza Ruiz de Munayn, ia difunta, vecina que fue y el lo es de este d(ic)ho Lugar de Araya y naturales de el; maternos, Domingo Ruiz de Munayn y Fran(cis)ca Martinez de Arostegui, vecinos y naturales que fueron de este d(ic)ho Lugar de Araya. Asistieron por padrinos D. Matheo de Cortazar y Manuela de Cortazar, el benef(icia)do y serv(id)or en esta d(ic)ha Iglesia de Araya y ella moradora, a quienes adverti el parentesco spiritual que contrageron y para que conste firme d(ic)ho dia, mes y año.

D. Assenssio Garcia de Albeniz.

Labur esateko. Julian Garcia de Albeniz Ruiz de Munain 1744-1745 urteen artean jaioa dugu Araian, aita eta ama araiarrak zituela.¹² Abade ikasketak egingo zituen, noski, Ordoñanan abade agertzen baitzaigu 1774. urtean,¹³ artean hogeita hamar urte betetzeke edo bete berriak zituela. Hemen idatzi zuen 1778. urtean gaur

(12) Garcia de Albeniz deitura, bestalde, Araian guztiz ugarria dugu –gaur egun ere gordetzen da– begiratu ditugun XVIII. mendeko eliza liburuetan, oraintxe arestian aipatu berri dugun bataio agiria sinatzen duen abadearen deitura ere horren lekuko dugula. Julian izenari buruz, Araia inguruko basiliza baten izenetik jarri bide zitzaion, berau hainbat bataio agiritan agertzen dena baita: «Fue baptizada en la Hermita de S(a)n Julian, sita en el lugar despoblado que se llamaba Aystra», «Y la baptice en la Hermita de S(a)n Julian, q(ue) fue parroquia del lugar despoblado de Aystra», etab.

(13) Gasteizko Elizbarrutiko Agiritegia da hemen ematen diren datuak ateratzeko gehienbat erabili dugun iturria. Arabako Protokoloen Agiritegian eta Kalahorrako Apezpikutegetiko Agiritegian ere egileari buruzko datu gehiago egongo dela pentsatzekoa da, jakina, nahiz guk iturri horiek erabili ez ditugun.

dakargun euskarazko testu laburra.¹⁴ Kargu honetan 1780. urtera arte iraun zuen: Araian agertzen zaigu handik hurrena 1782. urtean, hil ere bertan egin zelarik 1812. urtean hirurogeita zazpi urte zituela.

Emandako datuekin, bada, XVIII. mende bukaerako araiar baten hizkeraren aurrean egon gaitezkeela ematen du. Arabako euskarak garai horretan bizi zuen egoerari buruz ezaguna zaigu, aspaldi argitara eman zen agiriaren bitartez (Barandiaran 1926: 465), Gasteiz inguruko herrietan 1787. urtean euskaraz egiten zena, lurralde bereko beste leku batzuetan zen egoera berbera hain zuzen: «hablan el idioma bascongado muchos pueblos de la Vicaría de Vitoria, todos los de Gamboa, los mas de la de Salvatierra...». Araia eta Ordoñana azken honetan sartzen dira eta, ondorioz, euskaraz mintzo ziren herri horietako bi direla pentsatu behar da dudarik gabe, are gehiago bikaria horrek hartzen zuen lurraldearen iparraldera aurkitzen direla kontuan hartzen baldin badugu. Ez dezagun ahantz, gainera, Ordoñana herri guztiz txikia zela garai hartan, bertan testua idatzi zen garaian 75 bizilagun inguru izango zituena, halakoetan egongo zelarik euskara inon baino biziago.¹⁵ Landazurik ere, bide beretik, Bizkaia eta Gipuzkoa ondoko herri arabarretan euskara erabat bizirik zela diosku,¹⁶ nahiz honek ordurako hegoalderago euskarak bizi zuen atzerakada behin eta berriz aipatzen duen (Landazuri 1798: 156-157):¹⁷

(14) Arazo bat geratzen da oraindik testua 1778. urtean idatzia dela zalantzan jar dezakeena. Olaetxearen dotrinaren alea –araberazko testu hau duena– deskribatzean 221. orrialdean honako hau irakurtzen zela genioen: «El cura q(u)e es y fuere de Araya tiene facultad para bendecir los havitos de N^o S^a de el Carmen». Araian 1780-1812 bitartean idatzia izan daiteke, honen arabera, dotrina horretan eskuz idatzita dagoena eta, beraz, euskarazko testua ere bai. Ez da, baina, halakorik pentsatu beharrik. Euskarazko eta gaztelaniazko zatiak letra berdinez idatziak daude eta biak batera –1778. urtean, lehen esandakoaren arabera– idatzi zirela esan daiteke, 219-221 orrialdeen artean den latinezko zatia, aldiz, letra handi eta zainduagoz idatzia den bitartean, tinta gorria ere erabiltzen dela. Araian zela dotrinaren jabeak gehitutako zatia izango da hau, beraz, Karmengo Ama Birjinaren inguruko liturjiaren berri jasotzeko, hori baita latinezko zatiaren nahiz honen ondoren datorren gaztelaniazko oharren gaia.

(15) Bidenabar, *Hordoña* idatzia ikusi dugu pare bat alditan herriaren izena bertako liburuetan, nahiz hutsa izan –*Hordoñana* idatzia ageri zaigu gehienetan– nahiz bokal arteko sudurkariaren galera adierazi idazkera horrek. Nolanahi ere den, pertsona izenetan ere ezagun da inguru hauetako biztanleei euskara ez zitzaiea erabat arrotz, Araiaiko zenbait izenetan ikus daitekeenez: Maria Domeca de Gastaminza (1744), Maria Gabon Saez de Cerain (1747), etab.

(16) Araba iparraldeko inguru honek, hain zuzen, Gipuzkoako Goierriekin harreman estuak zituen garai hartan eta bertako paperetan ugariak dira oso agertzen diren goierriarrak, Idiazabal eta Zegama herrietatik etorriak batez ere. Altzaniako Partzoneriak lau herri gipuzkoar (Idiazabal, Segura, Zegama, Zerain) eta hiru arabar (Agurain, Asparrena, Donemiliaga) elkartzen zituelarik –ditularik– herri horien artean sortzen zen harreman ekonomikoa zuzenean lotuta dago dudarik gabe jende mugimendu horrekin.

(17) Kardaberazek urte batzuk lehenago kapitain arabar baten ahoan jarriak zituen hitzek, bestalde, Landazuri historiagilea kezkatzen zuen atzerakada horren berri ematen ziguten jada (Kardaberaz 1761: 17-18), geroago ere hizkuntzaren galeraren lekukotzak falta ez direlarik, Pablo de Mendibil dulantzarraren salaketa esate baterako (1829): Berriochoa 1972: 174. Ordoñana ere ordurako euskararen atzerakada iritsia zatekeen, Landazurik aipatzen duena bezalako atzerakada bortitza ziurrenik ere, Bonaparte printzeak bere euskalkien mapa osatu zuenean bertako –eta inguruetako– euskara erabat galdua baitzen ordurako. Agurain inguruetan euskarak XIX. mendean zuen egoerari buruz ikus halaber Oyharçabal 1992: 361.

Consta que la época de la pérdida del bascuence es en el presente siglo y de pocos años á esta parte por lo respectivo á las hermandades de la llanada de Alava en que ha faltado ya su uso, y en que constantemente se ha hablado, pues testifican las personas de alguna edad haber sido corriente y frecuente su uso en hermandades en que hoy nada se habla.

Aun es mas urgente la prueba que están dando otras hermandades en que se va extinguiendo el bascuence, pues los viejos hablan este idioma y sus hijos no lo entienden, ó saben de él algo mas que nada. Sin embargo de la grande pérdida que ha tenido el bascuence en Alava se conserva aun todavía en ella en veinte y dos hermandades, y con todo vigor y fortaleza permanece en las inmediatas al Señorío de Vizcaya y Provincia de Guypuzcoa, pues en las distantes va continuando la corrupcion.

Ordoñanan XVIII. mendean araiar batek idatzitako testu hau izateak duen garrantzia aipa dezagun amaitzeko, testuaren jatorria eta egilea ondo zehaztuak agertzen zaizkigun aldetik,¹⁸ ezaugarri hau guztiz markagarria baita araberazko beste testuek (izan) dituzten kokapen arazoak gogoan baldin baditugu. Landuccioren hiztegian genituen eskuetako bi «mendebaldekoagoak» dira bestea baino, eta, Gasteizen bildutako hiztegia dirudien arren, ezingo genuke ziurtatu esku horietako bat bera ere bertakoa denik, izan ere, italiarrak gaztelaniaz idatzi zituen hitzen euskal ordainak eman zituztenak erabat ezezagun zaizkigu.¹⁹ Portalen poesia dugu hurrengo mendean araberekin lotuta egon daitekeen testu gisa, baina, oraingoz behintzat, honen jatorria ere ezin ezar dezakegu ziurtasunez. Nafarroako mendebaldeko muturra aipatu izan da (Burunda, Amezkoa, Lana), bertako hizkerak araberekin bide zituen kidesanun tarteko direla, eta, geroago, araberazko beste testu baten aurrean egon gintezkeela ere esan da, baina susmoak gehiago dira ondo finkatutako errealitateak baino.²⁰ Gamiz sabandoarra dugu, azkenik, XVIII. menderako. Bestelakoa da honen afazoa: egilea non eta noiz jaioa zen ongi dakigun arren, Iruñean hainbat urte bizi izana zen azkenean euskaraz idazten hasten denerako, eta, darabilen hizkera funtsean mendebaldekoa izanik ere, nafarrera ere behin baino gehiagotan paperera isurtzen zaiolarik, batzuetan ezin jakin genezake idazten dena araberari dagokion ala bestelako euskalkiak tartean dabilen, ondoko adibideetako bakarren batekin gertatzen den bezala:²¹ *obequi* (200), *verce* (200), *zurequi* (200), *fite* (202), *anitz* (202), *chiquiain* (202), etab.

(18) Testuaren jatorria dela eta ezin ahantzi, jakina, inguru horretarako dugun lekuko bakarra dela honako testu hau. Felix Antonio Lopez de Luzuriaga abadea ere gertukoa genuen, Langarika izeneko herri txikikoa, baina, Nafarroan barrena ibilia zelarik, honek utzi dizkigun euskal testuak nafarreraz idatziak ditugu (Satrustegi 1987: 140-160).

(19) Agud & Mitxelena 1958. Edizio honen sarreran aurki daitezke hiztegian erabiltzen diren esku desberdinei buruzko berriak eta, halaber, Gasteizen bildua izan daitekeela pentsatzeko egon daitezkeen arazoak ere.

(20) Portalen testurako ikus bedi –baita aurrerantzeko aipuetan ere– Mitxelena 1964: 118-122. Halaber, testua berrikiago ere argitaratua izan da (Kerejeta 1991: 175-183). Mitxelenak 1964. urteko lehen edizio horretan aipatzen zuen, hain zuzen, testu nafar baten aurrean egon ote gintezkeen, Gamizen poesien edizioari egin sarreran iritzia aldatu eta araberazkoa ote den susmoa agertzen duen bitartean (Goikoetxea 1982: 6): «Porque, aunque premiada en las fiestas del Corpus de ese año en Pamplona, no puede proceder ni de Pamplona ni de su cuenca. Ni, casi con seguridad, de ningún otro lugar de Navarra».

(21) Gamizen poesietarako ikus Goikoetxea 1982. Betolatza izango genuke, beraz, erabiliko ditugun egile arabarren artean, kokapenaren aldetik gaur arazo gutxien dituen testua. Argitaratzen den testuarekiko erkaketan nagusiki gogoan izango diren lau testu horiek –Betolatza, Landuccio, Portal, Gamiz– alde batera utzita, bestalde, Barrutiarena ere ezin ahantz daiteke egilea arabarra duen aldetik,

Besterik gabe, bada, testuaren ezaugarriak aipatzea izango da –adibideen ondoko zenbakiek dotrinaren testu inprimatua bukatzen den 166. orrialdetik aurrerako zenbaketa adierazten dutela– lehenik egingo duguna. Gero azterketa horretatik ateratzen diren ondorio zenbait izango ditugu aipagai eta, ondoren, testu biak emango ditugu, euskarazkoa aurrena eta gaztelaniazkoa ondoren. Bukatzeko, berriz, Olaearearen dotrinan eskuz idatzita agertzen diren beste hiru esaldi labur emango dira eranskin gisa.

1. Hizkuntzaren azterketa

1.1. Grafia

1.1.1. Txistukariak

Txistukariei dagokie punturik aipagarriena grafiaz den bezainbatean. Alde bate-tik *e*, *i* bokalen aurreko grafiak hartzen baditugu, lehenaren aurrean <c> nahiz <z> aurkitzen dira adibide kopuru berdintsuarekin biak ere: *zuzena* (167), *Ceruco* (167), *zeñec* (167), *cein* (168), *dauzen* (168), *cergatic* (169), *zeure* (169), *zeregati* (170), *ezervere* (170), *cerala* (171), *ceure* (171), *zeinduquet* (172), *zerana* (172), etab. Bigarrenarekin <c> baino ez dugu aurkitzen: *Juiciora* (167), *patrociño* (168), *barcacioa* (169), *erreconociduric* (169), *mereci* (171), etab. Halaber, afrikatueta ondoren *e* bokala datorrenean <tc> bakarrik dugu –*erregutcen* (169), *etzcatcen* (171), *gorputcetic* (173), *atcereingo* (173)... atzetik *i* datorrenean bezalaxe, nahiz azken kasu honetan adibide guztiek soinu frikaria adierazi eta testuan ematerakoan zuzenduak eta oharrez hornituak agertu: *vitciza* (170), *barcacioa* (171), *benditcio* (172), etab. Beste aldetik *a*, *o*, *u* bokalen aurrean <z> erabiltzen da testuan: *zadiz* (167), *zazu* (167), *zuzena* (167), *zure* (169), *ezaturic* (169), *izan* (169), *gauzac* (170), *edozaïn* (170), *guizon* (170), *zaitudan* (171), etab. Berdin afrikatueta ere: *eriotzaco* (167), *deutzat* (169), *dotzula* (171), etab.

Frikari eta afrikatueta arteko bereizketa dela eta, <c> eta <z> batzuetan afrikatueta islada dira: *neurezat* (167), *gorpuceco* (169), etab. Berdina litzateke *dei eguiten dezun* ‘dei egiten dizun’ (167), baldin eta laguntzailea *detzun* (< *deutzun*) irakurri behar bada; baita ere *cein costadu zazun* ‘zein kostatu zaizun’ (169), laguntzailea *zatzun* irakurri behar bada; berdina izan daiteke halaber *parcatu eguizu neure culpac* ‘barka ezazu neure culpak’ (172), objetu plurala dela eta laguntzailea *eguitzu* interpretatzen badugu.²² Markagarriagoa izan daiteke <tc> eta <tz> frikariak adierazteko erabiltzea, ematen dugun testuan honelakoak zuzenduak eta –gorago esan bezala– ohar banarekin adieraziak dauden arren, XVIII. mende inguruan hain arraroa ez den joera baten erakusgarri den aldetik:²³ *vitci* (167), *gaitstoaren* (167), *etzcatcen*

Laudioko XIX. mendeko testuak ezin ahanzi diren bezala: Laudioko Dotrina 1828. urtean lehen aldiz argitara zena (Izengabea 1828), Ulibarriren *Gutun Liburua* (Ulibarri 1823-36), *Ineffabilis* Buldaz Uriartek egin itzulpena (Knörr 1983) eta Galindezen *Ruthen Liburua* (Knörr 1985).

(22) Azken honetan, jakina, beste aukera pluralarekiko komuntadura falta dela eta *eguizu* irakurtzea litzateke, frikariak, hau delarik guk hobetsiko duguna. Ikus beherago 53. oharra.

(23) Zegamako 1741. urteko dotrinan (Ondarra 1984) eta Oikiako 1759. urteko dotrinan (Lakarra 1987), esate baterako, ugariak dira honelakoak. Frai Bartolome bizkaitarrak ere baditu halako grafiak hurrengo mendearen hasieran, besteak beste.

(170), *vitziza* (170), *metcedeguilea* (170), *ondatzun* (170), *etzerbere* (170), *itzanagaz* (171), *etzauten* (171), *barcatcioa* (171), *etzarri* (172), *benditcio* (172), etab.

1.1.2. <v> /

Mailegurik berrienak alde batera uzten ditugula, da gehienetan aurkitzen dena: *biar* (167), *betea* (167), *bada* (168), *barcatu* (168), *baldin* (169), *beinere* (169), *baño* (170), *becatuac* (170), *bat* (171), *bagaric* (173), etab. Orobat, *u* bokalaren ostean garatzen den kontsonante epentetikoa ere beti erabiliaz adierazten da –*santuba* (167), *orduba* (168)...– nahiz eta **edun* aditzeko erroan –beraz, aurreko adibideetan bezala bokal artean– gehienetan <v> erabiltzen den: alde batetik *zaben* (173), baina horrekin batera *neven* (170), *neven* (171), *etzavena* (171). Beste batzuetan bi grafiak aurkitzen ditugu –*beguira* (167) eta *veguira* (167), *biotz* (169) eta *viotz* (167), *bere* (170) eta *vere* (173, 173)–, <v> askotan euskarazko hitza jatorrizko hizkuntzan grafia hori duen mailegua denean (edo hala uste denean) erabiliaz:²⁴ *vici* (167), *verba* (170), *viciza* (170). Ikus, dena den, *ezervere* (170) eta *vildurragaiti* (171).

1.1.3. <r>

Aipatzeagatik baino ez bada ere, esan dezagun garai honetan bokal protetikorik ez idazteko zenbait egiletan den joera ez dela testu honetan horren nabarmena: alde batetik *redemptorea* (170, 171, 172), *redimidu* (173); beste aldetik *erregutu* (168, 168, 169), *erreguten* (169), *erreconociduric* (169), *erreconociduic* (170). Otxoa de Arinen honako beste adibide hauek, adibidez, markagarriak izan daitezke, hegoaldeko egile zaharretan aski zabaldua zen joera baten erakusgarri direnez:²⁵ *razoe* (VIII), *regla* (VIII), *reinua* (1), *regutu* (2), *resurreccioa* (3), *recebitu* (5), *reguina* (9), *redimitu* (11), *redempcio* (14), *remedio* (44), *romeria* (100), *reçatu* (152), *respetu* (155), *reconocitu* (162)... salbuespenak oso urriak direla, bizpahiru baino ez guztira dotrinan barrena.

1.2. Fonetika-fonologia

1.2.1. orduba, santuba

Gamizek garaitsu honetan horrelakoren arrastorik ez badu ere, ekialdeko bizkaieraz oso zabaldua bide zen ordurako *u* ondoren halako kontsonante epentetikoa garatzeko joera. Mogel aitzindari dela, markinarren eskola honelako fonetismoak erabiltzearen aldeko ageri zaigu XIX. mendearen hasieratik, ordurako ezaugarri hau aski zabaldua zen seinale.²⁶ Beraz, ez da batere harrigarria gure testuan honako

(24) Añibarroren ondoko aipamena ezin garbiagoa da hain zabaldua den joera honi buruz (Añibarro 1970: 167): «Ninguna vos (sic) bascongada trae consigo V consonante, sino B: *barria*, *biotza*, *bicizta*, *bizcaya*, *zabala*... Con todo, algunos escriben con V consonante las voces que la tienen en latin o en castellano, v. g. *videa*, *vicitza*... *via*, *vita*». Gai honi buruz ikus bereziki Urgell 1987: 372-376.

(25) Gerora joera etimologizale hau galduaz joan zen, euskaraz *r* hirtzaren hasieran ezinezko izatearen ideia zabaldu ahala: Larramendi 1745 (XXXVII), Kardaberaz 1761 (22), etab. Irazutaren dotrina hartzen badugu, esaterako, 1739. eta 1830. urteetako edizioak erkatuaz honelakoak ikusten dira: *reinua* (3) / *erreinua* (4), *recibitu* (8) / *errecibitu* (9), *redimitceagatic* (17) / *erredimitzeagatic* (19), *reverencia* (29) / *erreverencia* (30), *razoearen* (32) / *arrazoiaaren* (33), *rastroac* (40) / *arrastoac* (42), etab.

(26) Barrutiaren antzerki lanean, esate baterako, *lastazacuba* (Latxaga 1982: 35). Olaetxearen lehen edizioan horrelakorik ez delarik (1763), bigarrenean jada nahi adina adibide aurkitu ahal dira (1775):

adibideak izatea: *orduba* (167, 168, 172), *santuba* (167, 172), *bienaventuradubac* (167), *orduban* (170), *deseaduba* (172), *santuban* (173). Baina bestelakoak ugariago dira *-afli-gidua* (167), *escuetan* (168), *becatuac* (168, 169, 169, 170), *arrepimentua* (169), *pecatuaquin* (170), *pecatuaigaitic* (171), *ofendiduaigaitic* (171), *ofendidua* (172, 172), *ez-cuetan* (173)— mugatzailearen aurrekoa ez den posizioan ere, antza denez, agertzen ez delarik: *consuelo* (168), *ninduanari* (170), *jueza* (171). Burunda inguruetan gertatzen zenak, halaber, garrantzi berezia izan dezake gure testuarentzat, eta, Lakuntzan 1838. urtean idatzitako dotrinaren datuak, hain zuzen, testu horrekin guztiz bat datoz aztertzen dugun puntu honetan (Satrustegi 1987): *erreñuba* (229), *bedicatuba* (230), *frutuba* (230), *orduban* (230), *sandubaren* (230), *sanduben* (230), *desterratubac* (230), etab.

Araia inguruarekin muga egiten duten gipuzkeraren lurraldeetan, baina, ez dirudi honelakorik inoiz izan denik: Otxoa de Arinek ez du horrelakorik batere diptongo ondorengo *christauva* (10), *auban* (12)... bezalakoak alde batera utziaz, *El borracho burlado* antzerki lanean (Peñaflorida 1764) datozen hainbat adibide *-zuben* (18), *escuba* (24), *apainduba* (24), *adobatuba* (24), *zoratuba* (25), *gatutuba* (25), *usuban* (53), *etzubenic* (54)...— beste hizkeraren baten islada izan daitezkeen bitartean. Beterriko erabilera ez dakigu garai horretan nolakoa izango zen,²⁷ baina, urrutira gabe, Etxalarren eta Hondarribian, esate baterako, hainbat adibide aurkez daitezke XVIII. mendean (Satrustegi 1987):²⁸ Etxalarren *zuben* (79), *santuven* (79), *santubac* (79), *mandamentubac* (79)... Hondarribian *bazubequiñ* (138), *duben* (138), etab. Inguru berean, baina iparralderago, Donibane Lohizuneko lekukotza bat bereziki argigarria da, besteak beste, XVII. mendean kostako lapurteraz egoera nolakoa zen jakiteko (Etxeberri 1677), bertan jada *-uba* erako emaitzak guztiz zabalduak zirela erakusten baitzaigu.²⁹

1.2.2. biar, nua

Bi hauetan bakarrik gertatzen dira testuan *a* bokalaren aurreko *e > i* eta *o > u* itxiera ezagunak: *biar* 'behar' (167, 168, 168), *nua* 'noa' (168). Besterik ez dela lexikalizatuak direla pentsatu beharko da agian, *joan* partizipioarekin behintzat aski arrunta bide dena: Otxoa de Arin *juan* (130), baina horrekin batean *confessatcecoa*

santuagaz (10) / *santubagaz* (8), *buruac* (11) / *burubac* (8), *infernuetara* (14) / *infernubetara* (10), *ciuelaco* (14) / *citubelaco* (10), etab. Ulibarriren gutunetan ere horrelakoak ugariak ditugu, bestalde. Gaiari buruz, Urgell 1985: 71-72 eta 87-88; berri ugari halaber, Letamendia & Sagarazu 1992: 508-511.

(27) Kardaberazek, dena den, bi emakume—donostiarra bata, elorriarra bestea—euskal erretorikaren eredutzat hartzen dituenen, bien hizkerak bereizten dituen ezaugarrietariko bat honetan datza hain zuzen (Kardaberaz 1761: 41-44): *encontrua*, *preciatua*, *puruac*, *bateatuac*, *contua*, *deabruac*... darabiltza lehenengoak; *cituban*, *segurubagoric*... aldiz bigarrenak. Oikiako Dotrinan, Larizengan, Ubillosengan, Agirrerengan... ez da adibiderik ageri.

(28) Añibarrok ere ekialdeko bizkaierarekin batera inguru hau aipatzen du epentesi hau dela eta (Añibarro 1970: 167): «En el contorno de Marqujna en Bizcaya y en las cinco villas de Navarra añaden B entre la vocal y articulo A de voces que acaban en U: v. g. *ceruba*, *escuba*, *quenduba*...». Gipuzkoako Beterriren aipamenik ez oraingoan ere.

(29) *Tresora hirour languaietaqua* izenez ezagutzen den liburuan ere badira halako epentesien adibideak, berau lehen aldiz 1620 urtean argitaratu zelarik (Urkizu 1971).

(132), *dagoanac* (134), *dudacoac* (136), etab. Lakuntzan, hala ere, hainbat adibide dago goian aipatu testuan: *Jangoyquaren* (230), *guruzian* (230), etab. Ekialdeko bizkaieran markinarren eskola izan zen, goiko kasuan bezala, honelakoak maila idatzian erabat sartu zituena (Urgell 1987: 372-376), baina bizkaieraz lehenagoko testu batzuetan ere adibideak ugari samarrak dira: Barrutiak baditu adibide zenbait,³⁰ Olaerxearen dotrinan ere bigarren ediziotik aurrera sistematikoa da, etab.

1.2.3. edozain

Aski zabaldua dago *ei* / *ai* diptongoen arteko zalantza *-eu* / *au* artekoa bezala-euskararen eremu zabal batean. Alde batetik, Bizkaia hegoaldeko hizkera zenbaite-tan *-Zeberio*, *Otxandio*... aski ezagunak dira honelakoak; beste aldetik, nafarreraren eremuaren mendebaldean ere *-Burundan* behinik behin indar handia du *ei* > *ai* bilakaera honek:³¹ *aize* 'ehize', *araitz* 'haritz', *bain* 'behin', *gaiyo* 'gehiago', *laiyo* 'leiho', *ogai* 'hogei'... eta beste hainbat *ei* diptongoa sekundarioa delarik ere. Araia azken eremu honekin lotuko genuke testuan dugun *edozain* 'edozein' (170) dela bitarte, bestelakoak nagusi diren arren:³² *gueiago* (167), *dei eguiten* (167), *cein* (168), *beinere* (169), etab. Landuccioren hiztegian bide beretik ulertuko lirateke, beharbada, alde batetik *açerayngo* 'postrero' eta beste aldetik *leñayngo* 'guia' nahiz *lenayngo* 'primero', honelako bilakaera bat suposatzen badugu:³³ *-aengoa* > *-eengoa* > *-ingoa* > *-aingoa*. Landuccioren adibideetan, dena dela, errazago dirudi besterik gabe *-aengoa* > *-aingoa* erako bilakaera bat izan dela pentsatzea.

1.2.4. gustitic, ezcatcen

Bizkaieraz ezaguna den *s* eta *z* frikariaren arteko neutralizazioa, lehenengoaren aldekoa, gure testuan herskariaren aurreko posizioa murriztua dago *-gaistoaren* (167), *gustitic* (167), *estadin* (168)– eta posizio honetan bertan nahasketa horren

(30) Latxaga 1983: *xuatia* (13), *munducua* (25), *berua* (29), *zorionian* (37), etab.

(31) Ondoko adibideen iturri gisa ikus Izagirre 1967. K. Zuazori zor dizkiogu, bestalde, gertaera honen eremuari buruzko datuak. Eremu horretatik hego-ekialdera ez dira lekukotzak falta, dena den. Gofierrin, esate baterako badira (Ondarra 1993a): *daizen* (307), *zain* (307), *galdaiten* (308), *erdaisten* (309), etab. Gesalatzan zenbait adibide aurkitzen dugu halaber (Lekuona 1973): *daitu* (372), *daizen* (374), *zain* (378), etab. Oltza ere, bestalde, kasu berean genuke ekialderago (Arraiza 1988): *ogai* (147), *saigarren* (149), *amasai* (149), *berrogai* (150), *zañec* (152), *oraituric* (152), etab. Euskal eremuan zabalduen dauden *ei* / *ai* zalantzaren adibideetarako, Mitxelena 1977: 103-104.

(32) Sistematikotasun falta ez da arazo, baina, diptongoen arteko zalantza hau den leku guztietan agertzen da eta. Albeiz edo Albeniz *-lehenago* aipatu den bezala– testu hau idatzi zen lekutik gertu den herria delarik, *Diccionario geográfico-histórico de España* (1802) hartu eta izen horren azpian begiratuaz zera irakurtzen da, hutsak zuzendurik, herriaren izenak Ptolomeoren *Albarekin* ezer ikustekorik ba ote duen aipatzen ari dela: «los vascongados legítimos de aquel pueblo quando les preguntan *nongua zara* (...) responden *Albaizco* ó *Albeizco jauna*: nunca dicen *Albanizco* ni *Albenizco jauna*». Horrela, bertan euskaraz egiten zela adierazteaz gain eta mugagabearen erabilera alde batera utzita, *ai* / *ei* zalantzaren berri ematen zaigu, herriaren izena inguruetako toponimoetan agertzen denean nabari den zalantza berbera hain zuzen (Lopez de Guereñu 1989): *Albaizbideana* (1625) eta *Albaizmendiaur* (1876), alde batetik, baina, beste aldetik, *Albeizbidea* (1625), *Albeizmendiaura* (1625), *Albeizmendiostea* (1625).

(33) Kapanagari buruz esaten dena ikus bedi lehenengo pausoarentzat (Bidegain & Mitxelena 1954: 847). Bigarren pausoarentzat, *leñayngo* 'guia' hitz horretan bertan: *leinaingoa* > *leinaingoa* > *leñaingoa* ikusi behar dela dirudi.

ondorioz hiperzuzenketak ere agertzen dira: *ezcatcen* (169, 171, 171, 171), *ezcuetan* (173). Hala eta guztiz ere, ingurune honetan ere bestelakoak dira erabat nagusi: *guztiai* (167), *escuetan* (168), *guztien* (168), *deztala* (169), *eztut* (169), *guztiti* (169), *guztiti* (169), *eguiazcoa* (169), *ezpanaiz* (169), *eguiazcoa* (170), *guztia* (170), *eztavena* (171), *guztiac* (172), *ezpalego* (172). Gainerantzeko posizioetan ere ez dirudi neutralizaziorik denik, bestalde: *santuba* (167), *esan* (167), *seme* (169), *suspirio* (173)... *s* zuzen erabiliaren erakusgarri dira; *z* duten beste hainbat kasu, berriz, lehen ere eman dira grafitetan txistukariez aritu garenean. Betolatza eta Portalengan nahasketa zenbait posizioetan –leherkari aurrean edo hitz bukaeran– bakarrik agertzen bazen, Gamizek erabat zabaldua duela gogoratzea komenigarri izan daiteke (*ezan*, *penas*, *gaisqui*, *ycuzco*, *uzte*, *urresco*, *zudurra*, *euzqueraz*...), Araba ekialdekoa eta garai beretsukoa izan arren gure testuan dugun egoerak sabandoarrak duenaren franko desberdina baitirudi goian ikusitakoaren arabera. Hala ere, Araiako testu honetan grafia mailan funtsean *s* / *z* bereizketari eusten zaion arren, ezingo genuke ziurtatu fonetikoki bereizketa bera indarrean zegoenetz.

Bereizketarik ezaren adibide izan daitezkeenak *-(t)asun* atzizkiarekin ditugun biak –*ondazun* (170), *damutazun* (172)– ditugu, baldin eta ekialdeko *-(t)arzun* atzizkiarekin lotuaz *rz* > *z* erako emaitza batean pentsatzen ez badugu behintzat. Hain zuzen, testu honetan bertan bada hauen pareko izan litekeen beste adibide bat: *mecedeguilea* (170). Cf. gaztelaniazko *merced*. Ez da erraza, hala ere, araberez *-(t)arzun* ekialdeko atzizkiaren aztarrenik aurki zitekeela onartzea eta erosoena –zuzenena ere bai, seguru asko– aipatu bi frikarien arteko nahasketaren aurrean gaudela pentsatzea litzateke.³⁴ Landuccioren hiztegiaren emaitzak hartzen direla, berriz, goiko hiru adibideetan *z* den lekuetan *s* aurkitzen dugu: alde batetik *aultasuna* ‘magreza’, *hiartasuna* ‘magreza’, *aytasuna* ‘parentesco’, *osassuna* ‘salud’; beste aldetik *mesedea* ‘merçed’. Benetako nahasketatzat har dezakeguna afrikatueta aurkitzen duguna da, *ts* eta *tz* artean bigarrenaren alde gertatzen den neutralizazioa, adibide bakarra **eutsi* laguntzaileari dagokiona bada ere: *ezcatcen deutzat* ‘eskatzen diot’ (169). Afrikatua herskari aurrean frikari egiten dela, bestalde: *barcatuco deutzala* ‘barkatuko didala’ (169).

1.2.5. nox, bakotx

Ez da gertaera fonologiko honen arrastorik testuan ditugun gisa honetako adibide bakanetan, *izan* laguntzailearen adizkiotan hain zuzen: *eldu naiz* (169), *izan ezpanaiz* (169), *eldu naiz* (170). Hau bat dator orain arte araberari buruz dakigunarekin. Landuccioren hiztegian bi joera somatzen dira, alde batetik: A eskuak hasieran –beste hainbat hitzetan duen joera berari eutsiaz: *erdi gura nax* ‘auer gana de parir’...– *elaxea* idatzi zuena, B eskuak –beste ezaugarri batzuegatik ere ekialdekoagoa dirudiena– geroago *elicea* zuzendu zuen. Betolatzak mendebaldeko joerari segitzen dion bitartean,³⁵ bestalde, Portal eta Gamizek ekialderantz egiten dute, biek ere

(34) Landuccioren *meçarralea* ‘saçerdote’ eta XVII. mendeko bizkaierako testu banatan ageri zaizkigun *borrs* eta *amabortç* aipa ditzagun, dena dela, hauen aldean *-tarzun* atzizkiaren banakera murriztagoa eta ekialdekoagoa den arren. Gaiari buruz, Zuazo 1989: 23.

(35) Zaitegiko testu batean ere (González de Langarica 1986: 284) ohar bitez XIX. mende hasieran *ascora* ‘hacha’ eta *elaxa* ‘iglesia’, gainera hauei *lerar* ‘fresno’ gehitu behar zaielarrik, seguru asko *lesar* irakurri beharko litzatekeena berau.

gure testuan den *naiz* bera erabiltzen dutelarik. Gipuzkoako bizkaieraz, halaber, jokabide bera aurkitzen dugu XVII. mendean (Alberdi & Arejita 1985), nahiz frikarietan –*jaguicen naiçanean* (2)– nahiz afrikatueta: *libra gaiçaçu* (2), *pensamentu gaicetatic* (2), *seme bacoiz* (4), etab. Afrikatueta dugu, hain zuzen, gure testuan palataltze honen adibide izan daitekeen kasu bakarra: *dichadala* ‘diezazkidala’ (168).

Azken adizki hau markagarria da goi nafarreraz –iparraldekoan nahiz hegoaldekoan– agertzen direnen parekoa delako. J. Arakamaren arabera Sakana, Larraun, Ultzama... inguruetan agertzen dira honelakoak eta, hegoalderago, Goñerrin ere badira adibideak (Arakama 1994: 576).³⁶ Hegoaldeko goi nafarreraz baita ere, Maki-riango Dotrinan honelako adibideren batzuk badira,³⁷ beti-ere objektu plurala duten adizkietan (Diez de Ulzurrun 1960): *gaichazu* ‘gaitzazu’ (380), *ichazu* ‘itzazu’ (380), *baitechaqueguque* ‘baititzakegu’ (384), *gachan* ‘gaitzan’ (386), *dechagule* ‘diezazkigula’ (393), *zachala* ‘zaitzala’ (395), *dechaten* ‘ditzaten’ (399), etab. Beste kontu bat da *tz* zer dela eta palataltzen den jakitea. Errazena aurreko *i* bokal palatalaren eraginean pentsatzea izan liteke beharbada, adibidez *ichazu* eta *gachan* berdinak ez diren arren, lehenengoan ez dagoen diptongoa baitago bigarrenaren azpian, baina ez lirateke ahantzi behar Ultzama inguruetan erabiltzen diren *damatxat* ‘daramatzat’ eta *dakar-txat* ‘dakartzat’ gisako adizkiek aurrekoekin izan dezaketeten lotura (Gaminde 1985c: 307-318 eta 340-351).

1.2.6. ceñean, gueñean

Ezin esan *i* __ V erako ingurune batean sudurkariarekin asimilazio bustidurarik gertatzen denentz, ez baita adibiderik, baina sudurkariaren bustiduraren adibide ugari dira testuan barrena *j* __ V ingurunean, gehienetan irristaria galtzen dela: *ceñean* (167), *zeñec* (167), *ceñean* (168), *presenciarañño* (168), *baño* (169), *baño* (170), *baño* (170), *ceñean* (170), *gueñean* (171), *baña* (171), *baña* (171), *ceñac* (171), *baña* (172), *baño* (172), *ceñegaz* (172). Salbuespen bakarra da *beinere* (169): dena den, hemen sudurkaria bokal aurrekotzat ez baina hitz bukaerakotzat jo behar dela dirudi. Hitz bukaeran, hain zuzen ere, ez da asimilazio bustidurarik ageri –*cein* (167, 168, 169), *edozaïn* (170)– kasu bakar batean izan ezik: *añ ona* (171). Hala ere, hau ere busti gabe ageri da hurrengo hitza kontsonantez hasten dela: *ain deseaduba* (172). Gamizengan den egoeraren antzekoa da, azken batean, hor dena: lehenengo ingurunean alde batetik *ariñac* (199), *jazmiña* (200), *carmiña* (200); beste aldetik *mina* (199), *ozpina* (199), *ifiniric* (200), *ifini* (202). Bitartean bigarren ingurunean bustidura erabat hedatua da: *baño* (199), *oña* (200), *veñere* (200), *baña* (202). Hitz bukaeran normalean ez da bustidurarik, salbuespen bakar batean izan ezik: *miñ бага* (201).

Albokoa hartzen dugula, berriz, *i* __ V ingurunean dira testuan diren bi adibi-deak, biak bustidurarik erakusten ez dutenak: *mecedeguilea* (170) da bat eta bestea,

(36) Sakana inguruan, adibidez, Lakuntzarako badira adibideak lehenago ere erabili den testuan (Satrustegi 1987: 229-234): *ezcachazula* ‘ez gaitzazula’ (229), *gaichazu* ‘gaitzazu’ (229), *cechala* ‘zaitzala’ (230), *ichazu* ‘itzazu’ (231), *dechazu* ‘itzazu’ (232).

(37) Ezkabarte bailara berean, Zildoeko udal agiri bat ere bada euskaraz idatzia, non beste hau irakur daitekeen (Irigarai 1932: 565): *orai esplica dechagun zer diraden gauza ebec*.

mailegua baldin bada ere, *fragila* (171). Gamizen adibideak ere ingurune berekoak dira, beti ere bustidurarik gabekoak: *ilundu* (199), *ilic* (199), *ibili* (200).

1.2.7. debociño, diñot

Testuan ez da ageri *-ione* atzizkian antzinako sudurkaritasun baten seinale bizkaieraz tartekatu ohi den sudurkari palatala: *contriciocoa* (167), *debociocoac* (168), *barcacioa* (169, 171), *bendicio* (172). Landuccioren *deposiçioa* 'deposiçion', *possessioa* 'possession'... bide beretik lihoazke, Gamizen honako bi adibideak bezalaxe:³⁸ *tentacio* (200), *perfeccioac* (200). Araiako testuan desberdintzat jo behar da *patrociño* (168), bertan sudurkariak ondoren duen irristariarekiko asimilazioak eragindako bustidura dugun aldetik.

Bestalde, gainerantzeko euskalkietan *-io-* erroa daraman aditza dela eta badira testuan bi adibide, bizkaieraz agertu ohi den sudurkariaren arrastorik gabe: *diot* (169, 169). Gamiz oraingoan ere gure testuarekin bat dator: *dio* (201, 201).

1.2.8. angueru, gueñean

Lehenengoaz den bezainbatean, Landuccioren hiztegian bezala latinezko jatorrizko hitzaren bokalismoari eusten zaio testu honetan ere: *angueru* (168). Portalen *ayngueruac* (120) eta Gamizen *aingueru* (199) aurkako joeraren erakusgarri genituzke, jakina, baina bestalde gogoan izan behar da hegoaldeko goi nafarreraz diptongorik gabeko aldaerak ez direla guztiz ezezagunak.³⁹ Gesalatz bailarako XVIII. mendeko testu batean, esaterako, honakoak ditugu (Lekuona 1973): *San Miguel Aingueruec* (374), *San Miguel Aingueruac* (385)... baina azken adibide honen orrialde berean *angueruen compañian* eta *anguero anizen (...) compañian*. Goñi bailarako zenbait testutan ere *angueru* eta *anguiru* aurkitzen ditugu, beste aldetik, batez ere bigarrena (cf. Ondarra 1993b: 936).

Bigarrenari buruz, Landucciorekin bat dator oraingoan ere gure testua:⁴⁰ *gueñean* (171). Portalen adibide bakarra ere sudurkari bustiaz ageri zaigu *-gañean* (120)–, Gamizen jokaera bestelakoa den bitartean: *bigundu*, *mun*, *espanac*. Betolatzarengan ere berdin: *ganeti* (834).

1.2.9. ezauturic, gueiago

Gaurko euskaraz erabat normala da bokal arteko herskari ahostunak erortzea, baina joera hau ez da hain arrunta testu zaharretan. Dena dela, bizkaieraz ere bi hitz horietan lehena testurik zaharretan *g* bokal artekoa galdua duela agertzen da dagoeneko, testu honetan dituen bi agerraldietan bezala: *ezauturic* (169), *ezauten* (171). Gamizek ere berdin: *ezaundu* (199, 200). Landucciorengan, itxuraz, joera

(38) Betolatzaren jokabidea desberdina da honetan ere (Mitxelena 1955): *oraciñoac* (829), *tentaciñoan* (830), *parcaziñoan* (831), *passiñoa* (832), etab.

(39) Sudurkariaren aurrean *i* bokala garatzeari buruz eta honen ondorioz sortzen diren aldaera desberdinen banaketari buruz ikus Mitxelena 1977: 159-160.

(40) «Arabako euskara» artikulutik ateratako datuak hartzen ditugula beti ere (Zuazo 1989: 14): *çayna*, *çaynetari*, *errayna*, *ezpaina*, *gaynean*, *gañean*, *labayña*, *labayndu*, *labayquetacoa*, *barçuyña*, *lurruña*, *muyn eguin*, etab.

zabalduegoa zegoen eta beste hitz batzuetan ere agertzen da *g* herskariaren galera bera (Agud & Mitxelena 1958: 26),⁴¹ *-ao* konparazioetakoan esate baterako, baina hemen ematen dugun testuan hor behintzat herskariari eutsi egiten zaio: *gueiago* (167, 168, 169, 172, 172, 172). Bestalde galera bera *-baina ezagunagoa-* gertatzen da testuan *egin* eta *egon* aditzen forma trinkootan: *dauzen* (168), *deiztala* (169), *deidan* (172).

1.2.10. becatu, barcatu

Hasierako herskarietan ez dirudi ezer garbirik atera daitekeenik, izan ere testuaren bi zatietan egileak desberdin jokatu duela dirudi. Lehenengo bi lerroaldietan *becatu* eta *becatari* bederatzi bider agertzen diren bitartean, hurrengo lerroaldian *pecatu* eta *pecatari* baino ez dira aurkitzen, lau bider guztira. Berdin bigarrenarekin ere: hasierako bi lerroaldietan *barcatu* baino ez da aurkitzen, sei bider, hortik aurrera behin *barcacioa* izena badugu ere beste lau bider *parcatu* aditza erabiltzen da eta. Beste honetan, berriz, ez dirudi testuaren banaketa horrek eraginik duenik: *gorpuceco* (169), *gorputcetic* (173).

Landucciorengan, gogora dezagun, bizkaieratik urrunduaz hasieran ahostuna duten aldaerak bakarrik agertzen dira bi hitzotan, Gamizek ere *barcatu* duelarik. Lehenengo hitzak, dena den, Betolatzaren erabilera gogorarazten du, *pecatu* eta *becatari* baitakartza hark ere. Bigarrenari buruz, bestalde, testuko *parcatu* bizkaierari lotu baino lehen aztergai legoke, beharbada, erdialdeko euskalkietan forma honek izan bide duen erabilpena.⁴²

1.3. Izenaren morfologia

1.3.1. Deklinabidea

Mugagabea *-testuan ez baita honi dagokionez interes berezirik duen formarik-alde batera* úzten dela, honakoa da erabiltzen den deklinabidearen paradigma. Abso-lutiboa: sg. *zuzena* (167), *amparua* (168), *arimea* (173); pl. *zeñec* (167), *culpac* (169), *becatuac* (169), *ceññac* (171). Ergatiboa: sg. *Jaunac* (168), *enfermedadeac* (172). Datiboa: sg. *becatariari* (167), *becatariai* (170), *ninduanari* (170); pl. *guztiai* (167). Genitiboa: sg. *gaistoaren* (167), *Jaunaren* (168), *Jaunan* (169), *lurran* (171), *arimearen* (171); pl. *guztien* (168), *ofensaen* (171), *penan* (171). Sozietiboa: sg. *criadoreaquin* (167), *ceñegaz* (172); pl. *pecatuaquin* (170). Destinativoa: *neurezat* (167), *neretaco* (172). Motibatiboa: sg. *vildurragaiti* (171); pl. *pecatunagaitic* (171). Instrumentala: sg. *angustiaz* (167). Inesiboa: sg. *aurrean* (169), *miseriordian* (171); pl. *escuetan* (168). Ablativoa: sg.

(41) Ikus baita ere Mitxelena 1964: 169. Bizkaiera zaharreko adibideetarako: *Galdu azquero ondasu-na da eçauña* (RS 297), *Eshsean dagoan gacha er<r>az da ezauten* (RS 434), etab.

(42) Izan ere, ezaguna da *parcatu* erakoak muturretako euskalkietan ageri direna (Mitxelena 1977: 239), baina hauetatik lañda ere baditu agerraldi zenbait: Juan de Irañeta nafarrak 1549. urtean idatzi zuen gutunean *Jaincoac parca derozola* irakurtzen da (Fagoaga 1961: 29); Etxalarren idatzitako eta lehenago ere aipatua izan den testuan *barcacioa* irakurtzen da (Satrustegi 1987: 79), baina hutsa dela pentsatu beharko da, argitaratzaileak berak testu beraren zati batzuk lehen argitaratuak zituelarik, bertan *parcacioa* berariatz aipatzen baita hasierako herskaria dela bitarte (Satrustegi 1978-79: 243); Goierriko Platika delakoan ere, hegoaldeko gipuzkeraz beraz, *parcatzeagati* irakurtzen da (Murugarren 1984: 189).

guztiti (169), *gorputcetic* (173). Adlatiboa: sg. *Juiciora* (167). Muga adlatiboa: sg. *presenciaràño* (168). Leku genitiboa: sg. *Ceruco* (167), *gorpuceco* (169). Leku destinatiboa: sg. *orduracò* (167). Partitiboa: *Infernuric* (172).

1.3.2. Absolutiboa

Aipamena merezi du *-aa* > *-ea* erako absolutibo singularrak *-a* itsatsia duten hitzetan: *arimearen* (171), *arimea* (173, 173). Salbuespen izan daitezkeenak gehienetan ulergarriak dira arrazoiren batengatik: *Virgina Santissima* (168) eta *viciza* (170) bokatiboak direlako; *ayta* (172) eta *arima* (172) koordinaketa baten lehen osagaiak izanik mugatzailea koordinaketa horren azken elementuak bakarrik eramatea posible delako: cf. testuari erantsi zaion 8. oharra. Beste kasu batean, baina, *-a* itsatsidun hitzari mugatzailea eranstea emaitza *-a* dela ematen du: *viciza* (172). Dena dela, erregelaren defektibotasun hau, sortzen duen arrazoia edozein dela ere, erregela bera duten hegoaldeko gipuzkerazko testuetan ere somatzen ahal da gutxienez. Azkoitiko Sermoia, adibidez, ugarria da halako adibideetan, eta, kasu horretan erregelaren defektibotasuna egilea, Larramendi, beterriarra izateari egoztea zilegi bazaigu ere (Larra 1985a: 250), ezin esan genezake gauza bera beste zenbait testutan gertatzen denari buruz. Otxoa de Arin ordiziarra, esaterako, adibide garbia da alde horretatik. Horrela, 1713. urtean argitaratu dotrinan *santeari* (19), *eriotceac* (38), *animea* (50), *gauzea* (68), *fortalezea* (101), *pobrecea* (102), *criatureaz* (162), *napurretea* (163), *haciendearen* (164)... erako mugatuak aurkitzen baditugu ere, nabarmena da bertan bestelakoak nagusi direna (%85): *meza* (5), *animaren* (12), *eriotza* (15), *doctrina* (17), *gauza* (32), *esperantza* (101), *hacienda* (156), etab.

Pluralera pasatuaz, ez da bokal geminaturik agertzen diren *-a* itsatsidun bi adibideetan:⁴³ *culpac* (169), *gauzac* (170). Landuccionen erabilerarekin bat dator jokabide hau (Agud & Mitxelena 1958: 32),⁴⁴ baina testu honek islatzen duen hizkerarekin muga egiten zuen hegoaldeko gipuzkeraz XVIII. mende honetan bertan bestelakoak ere bazirela markagarria izan daiteke. Otxoa de Arinen *faltiaac* (101), Goierriko Platikako *temaac* (13)... adibide garbiak dira, *Gavon sariac* erakusgarriak nabarmenena baldin bada ere (Peñaflorida 1762): *eleizaac* (6), *coplaac* (6), *cantaac* (8), *seguidillaac* (10), *expataac* (33), *lanzaac* (33), *pistiaac* (34), etab.

1.3.3. Datiboa

Gehienetan *-ari* erabiltzen da singularrerako *-Jaungoicoari* (168) ere agertzen da goian emandako bi adibideez gain— eta pluraleko adibide bakarra, hau ere goian emana, *-ai* atzizkia daramana da. Landuccionen hiztegian bezala, dena den, *-ai* singularrerako ere agertzen da behin: *zuc becatariiai emon diozun verba artian* ‘en la palabra que teneis dada al pecador’ (170).

(43) Normalean *-a* itsatsia daramaten beste hitzekiko desberdin jokatzeko dutela eta, *-ia* bukaeradun hitzak ez dira kontuan hartzen, kasu honetan adibide bakarra izanik ere: *potenciaac* (172).

(44) Absolutiboa alde batera utziaz, genitibo pluralen beste adibide hau ere bokal geminaturik gabe dugu testuan bertan: *penan* (171).

1.3.4. Genitiboa

Datiboan bezala bikoiztasuna oraingoan ere, genitibo singularrean ohikoa den *-aren* atzizkiarekin batean *-Jaungoicoaren* (168) gehitu behar zaie goiko adibideei—Landuccio eta Gamizen testuetan ere baden *-an* atzizkia ere agertzen baita: *Jaunan aurrean* (169), *lurran gueñean* (171). Pluralean, berriz, *-en* agertzen da adibide bitan *-guztien* (168), *ofensaen* (171)— beste behin *-an* erabiltzen delarik: *penan* (171).

Bestalde, genitiboko atzizkiaren formari dagozkion kontuak alde batera utzita, mendebaldeko jokaera arruntari jarraiki, genitiboa ez da erabiltzen bizidunen lekuzko kasuak osatzeko hartzen den oinarrian: *zugana* (169, 170, 170, 173), *misericordiagana* (171).

1.3.5. Soziatiboa

Alde batetik, datibo eta genitibo singularretan *-ari* eta *-aren* atzizkiekin batean gertatzen diren murrizketen pareko (*-ai* < *-ari*, *-an* < *-aren*), soziatibo singularrean ere *-aquin* < *-arequin* topatzen dugu: *criadoreaquin* (167). Pluralean ere atzizkia bera da: *pecatuaquin* (170). Beste aldetik, azpimarratzekoa da testuan *-quin* nahiz *-gaz* aurkitzea: *criadoreaquin* 'kriadorearekin' (167), *batequin* 'batekin' (170), *pecatuaquin* 'bekatuekin' (170), *ceñegaz* 'zeinarequin' (172), *onegaz* 'honekin' (172). Ondorioz, Mitxelenak Landucioen hiztegia argitaratzean bertan *-quin* atzizkia baino ez agertzea aipatzen bazuen (Agud & Mitxelena 1958: 33),⁴⁵ Gamizen poesietan bezala abade araiarraren testuan ere *-quin* eta *-gaz* agertzeak araberaz bi atzizkiak erabiltzen zirela adieraziko luke.

Bi atzizkion banaketari dagokionez, bestalde, Betolatzaren idatzian *-gaz* (*-caz*) aukera bakarra dagoela alde batera utzita, Araban aukera bikoiztasuna den lekuetan baliteke pluralerako *-quin* gordetzea, bertako testuetan pluraleko bi adibide garbi baino ez ditugun arren: Gamizen *iltzeaquin* (200) eta gure testuko *pecatuaquin* (170). Hau horrela bazen, beraz, erdialdeko eta ekialdeko araberaz bi atzizkion banaketa ekialdeko bizkaieraz aurkitzen denaren berbera izan zitekeela susma daiteke, adibide gehiagorik ezean ezer ziurrik esaterik ez bada ere.

Azkenik, halaber *-gaz* atzizkiarekin lotuta, badira beste bi adibide non berau aditz partizipioari lotua agertzen zaigun eta bietan —beharbada kasualitatez— nola-baiteko aurkaritza kutsuarekin: *izanagaz ni criatura vil eta indigno bat* (171), *ezcatcen diotzut bai zeu añ ona izanagaz ofendiduagaitic* (171). Arabatik atera gabe, Betolatzaren hainbat adibide horien pareko lirateke (Mitxelena 1955): *Iaungoycoen berbea ençunacaz* (836), *bularretan golpe emonacaz* (836), etab. Bizkaierara pasatuaz, Kapanagaren dotri- nan esaterako beste hainbat aurkitzen da: *paternosterra esanagaz* (18), etab.

1.3.6. Destinatiboa

Hitz berarekin bi atzizki desberdin erabiltzen dira: *neurezat* (167) baina *neretaco* (172). Espero zitekeen ezaugarria dugu honakoa, Araia non dagoen ikusita, nafarre- raz ezezik bizkaieraz eta hegoaldeko gipuzkeraz agertzen den atzizkia baita bigarren hori, testuen laguntzaren beharrik gabe baita gaur egun bertan ere. Portalek *-tzat*

(45) Landuccioengan, ordea, lehen begiratu batera instrumentalekoa dirudien *-az* atzizkia jatorriz soziatiboko *-gaz* batetik eratorria izan daitekeela ematen du (cf. Zuazo 1989: 26).

atzikia bakarrik erabiltzen duen arren (*guizonarençat*, *arimarençat*, *flacoarençat*), Gamizek ere bi atzizkiak dakartza: *enezat* behin du baina *arendaco* bi bider.

1.3.7. Motibatiboa

Goian ikusi bezala, *-ga(i)ti* nahiz *-ga(i)tic* erabiltzen dira testuan. Hauek dira singularrerako bertan dauden adibide guztiak: *nigati* (168), *nigatic* (168), *cergatic* (169), *zeregati*, (170), *vildurragaiti* (171), *ofendiduagaitic* (171), *cergatic* (171), *onegaitic* (172), *onegaiti* (172). Pluralerako adibide bakarra dago *-ceiñac mereci deudan neure pecatuagaitic* ‘que merezco por mis culpas’ (171)–, honelakoetan gehienetan *pecatuacgaitic* esperoko genukeen arren. Irazuztaren dotrinaren 1739. urteko lehen edizioan adibidez, bestelakoak gehiago izanik ere *-agatic* atzizkia dugu behin baino gehiagotan pluraleko motibatiboan:⁴⁶ *criaturagatic* (30), *mesede recibitu dituanagatic* (50), *principalagatic* (51), *pecatuagatic* (65), *merecimentu infinitoagatic* (67).

1.3.8. Ablatiboa

Motibatiboan bezala, *-ti* eta *-tic* ageri dira ablatiboan ere, biak, adibide guztiak singularrekoak direla: *gustitic* (167), *guztiti* (169), *guztiti* (169), *ezervere ezeti* (170), *gorputcetic* (173). Lehenengo atzizki hori dela eta, bazterretako hizkeretan –bizkaieraz, zubereraz– ezezik hegoaldekoetan ere agertzen dela ezaguna da: araberez eta hegoaldeko goi nafarreraz nagusiki. Araberazko testuei dagokienez, Landuccioaren hiztegian *-ti* erabiltzen da batez ere, B eskuak *-tic* ere erabili arren; Betolatzak ere *-ti* dakar, baina behin *-gaytic* motibatiboa ere badu; Gamizek ere, bere poesietan ia erabat *-tic* agertzen den arren, behin *-ti* ere erabiltzen du; etab. Araiako testu honetan, bada, bi atzizkiak erabiltze horrekin araberazko beste testuetan dugun joerari jarraitu baino ez da egiten.

1.3.9. Erakusle enklitikoa

Gaur ezagutzen den *-a* mugatzailea hirugarren graduko erakusletik eratorria den bezala, ezaguna da euskararen historian gainerantzeko erakusleetatik sortutako beste mugatzaileak ere izan direna, testuan halako adibide bat badelarik, *-au* hain zuzen ere: *beinere izan ezpanaiz ni becatariau zeurea* (169).

1.3.10. Erakusleak

Izenordainen artean, honako adibideak ditugu: *au* (168), *oni* (170), *oni* (170), *onegaitic* (172), *onegaiti* (172), *onegaz* (172). Hauei erakusleetatik eratorritako beste zenbait adibide gehi dakizkieke: *an* ‘han’ (168), *âlan* ‘hala’ (171), *añ* ‘hain’ (171), *ain* ‘hain’ (172). Erakuslea determinatzaile dela, berriz, beste honakoak ditugu: *arima au* (168), *arima au* (168), *ordu onetan* (168), *Jaun arc* (169), *creatura au* (169), *mundu onetaco* (170), *verba artan* (170). Bi puntu aipa daitezke hauen inguruan. Landuccioaren hiztegioko jokaera berari jarraiki, lehenik eta behin, *arc* eta *artan* bizkaieratik

(46) Hau lehen edizioan gertatzen bada (Irazuzta 1739), adibideak *-acgatic* atzizkiaren bitartez «zuzenduak» aurkitzen ditugu ia mende bat geroago argitaratu zen beste edizio batean (Irazuzta 1830): *criaturacgatic* (31), *artu dituan mesedeacgatic* (52), *apartecoacgatic* (53), *pecatuacgatic* (66), *merecimentuacgatic* (68).

urruntzen dira. Portalena dugu *norc* (119), Gamizen testuan, orobat, *artara* delarik. Bigarren oharra gabezia baten gorabehera da, adibide guztiak singularrekoak izatearen eta pluraleko bat bera ere ez egotearen ingurukoa, horrela ez baitzaigu modurik uzten testuak islatzen duen hizkeran bizkaierazko *oneek* edo *orreek* bezalako erakusleak ba ote ziren jakiteko.⁴⁷ Landuccio eta Gamizen testuetan ere jakiteko modurik ez delarik, Betolatzak *onec* 'hauek' dakar, Araba iparraldean mende honetan jasotako *oneik* 'hauek' eta *orreik* 'horiek' bezalako enbide beretik.

Baina gabezia hori alde batera utzita bada testuan «erakusle» bat beste guztien gainetik nabarmentzen dena: *veguira zazu cein zuzena dan Jaun guà* 'mira que es recto y severo juez' (167). Irakurketa guztiz garbia da *Jaun guà* horretan eta, hutsa baldin bada, ez da ikusten zeren orde zeron egon daitekeen. *Jaungoicua* litzateke beharbada zentzuz eta formaz testuan ikusten denetik hurbilen legokeena, laburduraren baten bitartez edo, baina onartezina dirudi: *Jaungoicoa* testuan batera idatzia agertu ohi den bitartean (bost alditan, adibidez, testuko azkeneko lerroaldian), *Jaun guà* bi hitzetan garbi banatua dagoelako, batetik; *Jaungoicua* irakurtzea fonetika-fonologia aipatzean *oa > ua* erako bilakabideez esan dugunaren aurka lihoakeelako, bestetik. Beraz, 'Jaun hura' irakurtzea dirudi irtenbide bakarra, nahiz eta honek dakartzan arazoak aski astunak diren. Ez litzateke arazo *gura > gua* bitarteko urratsa, testuan bertan baititugu honelako adibideak 170. orrialdean: *erreconociduiç, humilladuiç, arrependeduiç*. Benerako arazo hasierako herskaria da.⁴⁸ Edonola ere, *guà* 'hura' onartzen baldin bada, berau bizkaieraz hain zabaldua dagoen hirugarren graduko *a* erakusletik urrunduko litzateke, ekialderagoko hizkeretara hurbilduaz: ekialdeko bizkaieraren hizkera batzuetako *aura*, behin gipuzkera ezkeror aurkitzen den (*h*)*ura*, etab. Landuccio eta Gamiz ere, bide batez, ekialdeko erabilerekin bat datoz honetan: batak *oa* dakar —*r* gabe, *guà* bezala— eta *ura* besteak.

1.3.11. Izenordain indartuak

Izenordain arruntekin batera badira forma indartuak ere: *neurezat* (167), *neure* (169), *neuri* (170), *ceure* (171), *zeu* (171), *zeuc* (173), etab. Gamizen lanean ere honelako adibideren bat —*neure* (199, 201), *euren* (199)— ezagutzen den arren, hemen aztertzen dugun testuan ugariak ditugu, gainera, gipuzkeraz bezala *eu* diptongoa murriztua duten adibideak: *neri* (167), *nerè* (168), *neri* (169), *nerè* (170), *neretaco* (172). Aipagarria da baita ere *zeuc*, dagoeneko bukaerako *-rk* taldea murriztua duena, Gerriko hegoaldeko gipuzkeraz hurrengo mendearen hasiera inguruan *neurc*, *ceurc*, *gueurc*... erabiltzen jarraitzen duen bitartean (Aranburu 1995: 120), Araiatic urrutira

(47) Bidenabar, bizkaierazkoak maila batean bakarrik direnak, gipuzkera zaharrean hegoaldeko azpieuskalkian bai baititugu honelako enbarrastoak. Otxoa de Arinen *modu orreenen batez* 'modu horietakoren batez' (156), Azkoitiko Sermoian (Lakarra 1985a): *orreec guztioç* 'horiek guztiok' (271), etab.

(48) Bi dira herskari horrek dakartzan oztopoak. Goian emandako adibideen arabera, testuko erakusleen eta eratorrien artean, hau da hasierako herskari belarea daraman bakarra. Hori lehenik. Iruñetik ekialderantz agertzen zaizkigu, bigarrenik, determinatzaile direnean herskaridun erakusle horiek, bai belare ahostuna daramaten formak —*gau*, *go(r)i*, *gura*— hegoaldeko goi nafarreraz nahiz ezkeraz, bai belare ahostabea dutenak —*kau(r)*, *kori*, *kuva*— zaraitzueraz zein eronkarieraz; baina nafar eremuaren mendebaldera ez da halakorik somatzen, guk dakigula behintzat. Araba eta inguruetan *guà* 'hura' adibide bakartia genuke.

gabe. Hegoaldeko gipuzkeraz ere, dena den, Azpeitiko Gutunetan XVII. mendean *geurc* irakurtzen den arren (Satrustegi 1978-79: 235), Otxoa de Arinek taldea murritzua du jada 1713. urtean argitaratu dotrinan: *gueuc* (1). Azkoitian, berriz, bi aldaerak aurkitzen ditugu mende erdi geroago (Peñaflorida 1762): *neuc* (5) / *neurc* (9).

Linschmann-Aresti legeari buruz, Gamizek hain zuzen betetzen duenez (Knörr 1974: 218),⁴⁹ oharren bat egitea merezi du beharbada. Lehen eta bigarren pertsonetan bederen ez dirudi beti zuzen betetzen denik –*abrigadu eguizu... zure creatura au* (169), *merci deidan zeure gracia* (172)–, hirugarren pertsonan ditugun bi adibide bakarrak –*bere* eta *vere*– zuzenak diren bitartean: *barcatuco diozula bere becatuac* (170), *neure arimea despedietan doa vere gorputcetic* (173).

Bada, gainera, hirugarren pertsonako beste izenordain indartu bat testuaren egilea berorika hasten denean agertzen dena: *vere ezcuetan* (173). Deigarria da azken hau, egilea denbora berean zuka eta berorika ari dela kontuan hartzen badugu: *Ya neure arimea despedietan doa (...) zugana joateco (...) parcatu eguidazu (...) vere ezcuetan (...) Jesus ona, entregaiten dot neure arimea. Zeuc, Jauna, redimidu zaben, admitidu zazu zeure compaña santuban* (173). Gaztelaniaz, bitartean, *vos* errespetuzkoari eusten dio denbora guztian: *Ya mi alma se despide (...) para ir á vos (...) en vuestras manos, Jesus (...) encomiendo mi espiritu. Vos, Dios mio, redemisteis mi alma, recibidla en v(ues)tra santa compaña* (213-214). Gamizek ere berdin, azken poesian zukakoa eta berorikakoa behin eta berriz nahasten ditu (Goikoetxea 1982: 201-202):⁵⁰ *Nai baduzu bizi nadi / biraldu eidazu carta / eta an ezan eguidazu / berori bizi dala*, etab. Edonola ere, (ber)ori tratamendua hegoaldean hizkera gehienetan –iparraldean ez bezala– ezaguna izan dela dirudi (Alberdi 1986: 157), arabera ere tartean litzatekeelarik goiko lekukotzen harian.

1.4. Aditzaren morfologia

1.4.1. Pluralarekiko komuntzadurarik eza

Objetu pluralarekiko komuntzadurarik eza *nor-nork* erako nahiz *nor-nori-nork* erako adizkietan ager daiteke.⁵¹ Lehenengo artean testuan ditugu: *gueiago: gura izan badut nic mundu onetaco gauzac* (169-170), *eguin dodan ofensaen barcacioa* (171), *ceñnac merci deudan neure pecatuagaitic* (171). Bigarren motako artean dauden bi adibideetariko lehena ez da hain garbia, izan ere *barcatuco deuztala* bi eratera uler daiteke eta: ‘que me perdonará los pecados’ nahiz ‘que me perdonará a mí’.⁵² Dena dela, gaztelaniazko testuak lehenengo aukera bermatzen du: *eztut dudaric (...) barcatuco deuztala*

(49) Betolatzaren dotrinan ere, bestalde, aski zuzen betetzen bide da legea: Sarasola 1980: 439-440.

(50) E. Knörr aspaldi jabetu zen nahasketa honetaz aurreko oharrean aipatu artikulua eta orrialde berean. Azkuek kontatzen duenez, Kardaberazek ere bi tratamenduak nahasten ditu emakume baten eta abade baten elkarriketa kontatzen duenean (Azkue 1932: 54).

(51) Araberaz bezala gipuzkeraren eta bizkaieraren eremuen hegoaldeko zenbait hizkeratan agertzen den ezaugarri hau dela eta, Zuazo 1989: 30-31. Gai berari buruz ikus halaber Lakarra 1986: 662-664.

(52) Ikus alde batetik *parcatu naizula* (171), baina aurreraxeago testu honetan bertan agertzen zaigu *parcatu eguidazu* (173).

'no dudo me los perdonarà' (169). Bigarren adibidea garbiagoa da: *barcatuco diozula bere becatuac* (170).

Bestalde, hona **ezan* eta *egin* laguntzaileekin esanahi bereko bi adizki, non obje-tuarekiko komunztadura ondo betetzen den: *barcatu dichadala neure becatuac* (168), *barcatu deiztala neure becatuac* (169). Hauen aurrean bada hirugarren adizki bat –*egui-zu*– non pluralarekiko komunztadura ezezik datiboarekikoa ere falta dela dirudien:⁵³ *Ezarri eguidazu (...) zeure bendicio santuba eta onegaz parcatu eguizu neure culpac* (172). Gaztelaniazko testuaren arabera, baina, bertan ez da batere datiboarekiko komunztadura faltarik: *Hechadme (...) v(ues)tra bendicion y con ella perdonad mis culpaz* (213).

Landuccio berarengandik hasita araberez beste testuetan ere ezaguna dugun komunztadura falta hori dela eta, pare bat ohar egin nahi genuke amaitzeko. Beto-latzari dagokio lehen oharra, izan ere **edun* laguntzailean komunztadura zuzen betetzen duten adibideekin batera –*atera cituala* (832), *gorde cituelaco* (833), *gorde ez cituelaco* (833), *bechietan vadituz* (835)– dotrinan barrena komunztadurarik ezaren adibide izan litezkeen beste zenbait kasu ere agertzen baitira:⁵⁴ *eguiten dozula yru cruze* (829), *errezadu bear dogu daquiguçan oraciñoac* (829), *errecibidu ebala passiñoa eta eriozea* (832), *pecatu asco eguin dodala* (834). Bigarren oharra pluralarekiko komunztadura faltak hegoaldeko goi nafarreraz zuen eraginari dagokio, Goñi bailarako testu askotan han eta hemen adibideak agertu arren testu horietako batzuetan behintzat guztiz nabar-mena baita. F. Ondarra azkenok argitaratzean konturatu den bezala, komunztadur-rik ezaren adibideak –*deukete* 'dauzkate', *balukete* 'balituzte', *dezan* 'ditzan'– ugariak dira bertan (Ondarra 1991: 136),⁵⁵ ezinbestekoa delarik egoera hau mendebalderago gertatzen denarekin lotzea. Alabaina, pluralgilerik gabeko adizkiokin batean plural-

(53) Jakina, pluralarekiko komunztadura falta dela suposatuko dugu <z> grafiak afrikatua islatzen ez duen neurrian. Frikaria beharrea afrikatua bagenu, *egitzu* erako plural baten aurrean egon gintezke, Otxoa de Arinen *eguitzuz* 'itzazu' bezalakoekin lotutako plural baten aurrean. Dena dela, bestelako daturik ez dugun bitartean errazena eta bidezkoena *egizu* irakurtzea da eta hala egingo dugu.

(54) K. Zuazok komunztadura «zuzen eta sistematikoki» betetzen dela dio, dena dela (Zuazo 1989: 31). Egia da **edun* laguntzaileaz kanpora dotrina horretan ez dela komunztadura faltaren adibide bakar bat bera ere (baina ez ahantzi gure testuan bertan arestian aipatutako *dichadala* eta *deiztala*, pluralarekiko komunztadura zuzen betetzen dutenak), eta, gainera goiko adibide horiek –banaka hartuta– beste azalpenen batzuk izan ditzakete. Hala eta guztiz ere, zalantza hor geratzen da. Beto-latzaren edizioarako eta orrialdeen erreferentziek nora igortzen duten jakiteko ikus, beti bezala, Mitxelena 1955.

(55) Goiko hiru adibideez gainera, beste hainbat aurkitzen dira testu horietan barrena, nahiz tartean pluralgiledun adizkiak ere badauden: *icusico dugu ordu ontan medioac* (137), *peligro guciac evitetu bear dugu* (138), *leitu bide duze liburu espiritualac* (138), *padeciitu dezaquetela veguic eun eta amavi en-ferm(ed)ade* (138), *aicen dute beren chisteac* (139), *escuchecen dute beren lisonjac* (139), *iruguico dute beren pasioneac* (139), *belauñec callos beteric nola zoquen* (140), *paratu bezate veguic* (140), *iten badu ere milagroac* (140), *galdu zuela merito guciac* (140), *distinguitu dezaque limiteac* (142), *ceñec estalcen ceiden neri* (142), *nay duze aitu prenda andico cantiareac* (143), *lecuec ocupecen dutenac* (145), *ireguicen duenean veguic* (146), *sugetatu-co cigu gure pasioneac* (147), *descubricen digunean aurreraco pena bazuec* (148), *ceñec inficionacen duen zuen animec* (149), *ar zace beti zuen naurriec* (149), *iregui zaguzu veguic* (150), *itz aubec erraten zuelaric* (152), *egorcen cizun auxilioequin* (154), *guardaturic deuquezun becatu oyec* (155), *aitu ciñuen sermonac* (155), *galcen duze zuen animec* (160), *paracen estuenac medioac* (160), *batzuec deuquete beti beren gogoan ta viozean beren tratoac* (162), *atra dezala onen berce meza* (163), *ezpaute velacen... zocoac* (164), *consequicen dute indulgencie guciac* (165), etab. Ondarrak berak beste nonbait gai bera du hizpide berriro ere (Ondarra 1993b: 907).

giledun kideak ere agertzen direla esan beharra dago, Betolatzaren dotrinan bezala eta Gamizek komunztadurarik gabekoekin batera dakarren *dituzun* bakartia bezala.

1.4.2. Datiboarekiko komunztadurarik eza

Testuan **edun* laguntzailearekin erregela zuzen betetzen delarik, *egin* laguntzaileari dagozkio datiboarekiko komunztadurarik ezak bertan dituen adibideak. Adibide horietako lehenak datiboa agerikoa duenez, komunztadurarik eza nabarmena gertatzen da: *Santu neure debociocoac, erregutu eguizu nigati Jaungoicoari barcatu dichadala neure becatuac* (168). Inguruneagatik komunztadura faltaren adibide izan daitezkeen beste hiru adibideetan —azkena jada goiko atalean ikusia— bigarrena bakarrik har daiteke benetan halakotzat gaztelaniazko testuan irakurtzen dena ikusita: *erregutu eguizu* ‘abogad’ (168), *erregutu eguizu* ‘rogadle’ (169), *parcatu eguizu* ‘perdonad’ (172). Baina laguntzailean ezezik, *egin* aditz trinkoaren moduan erabiliak ere berdin jokatzen du ondoko adibide honetan: *dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera* (167).⁵⁶

Gainerantzean, hona hemen *egin* laguntzailea datiboarekin erabilia: *eguiozu* ‘iezaiozu’ (167), *eguidazu* ‘iezadazu’ (168), *deiztala* ‘diezazkidala’ (169), *eguidazu* ‘iezadazu’ (172), *eguidazu* ‘iezadazu’ (173). Berdin **ezan* laguntzailearen adibide honekin ere: *dichadala* ‘diezazkidala’ (168). Itxura denez, bada, hirugarren pertsonarekin gertatzen dira datiboarekiko komunztadurarik ezaz dauden adibideak, *eguiozu* horrelakoetan datibo marka daraman bakarra izanik: *dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera eta viotz gustitic esan eguiozu* (167). Hain zuzen ere, azken adizki hau markagarria izan daiteke, bera baita testu guztian hirugarren pertsonako datibo pluralarekin dugun adibide bakarra eta berau hirugarren pertsonako datibo singularraren markarekin agertzea ez bide da kasualitatea. Erka bitez honekin goi nafarreraz behintzat hain ezagunak diren *zaio* ‘zaie’ eta *dio* ‘die’ nahiz *zaiote* ‘zaie’ eta *diote* ‘die’ erako adizkiak: Araiako testuko *eguiozu* ‘iezaiezu’ lehenengoan parekoa litzateke. Gamizen beste adizki bat berriz —*emozute* ‘emaiezu’ (202)— bigarrenetakoia izan daiteke -o-hori datibo markatzen hartzen badugu, zentzuaren arabera datiboak pluralean behar duela baitirudi: *Ene groainciac emozute / ene adisquide gustiai*. Cf. *emadazu* (199).

1.4.3. Aditz laguntzailearen erroa: **edun*

Hiru gauza liriateke hemen aipagai. Lehenik eta behin, kontsonante aurrean araberez ezaguna den *dut* / *dot* / *deut* erroen nahasketa nabarmena da testuan (Zuazo 1989: 29-30),⁵⁷ lehenengo biek dituzte adibide gehien —sei eta zortzi, hurrenez hurren— eta azkena bi bider agertzen da: *biar dudan* (167), *aguiquetan dut* (167), *biar dodan* (168), *biar dut* (168), *eztut dudaric* (169), *gura duzu* (169), *gura izan badut* (169), *admitiduco dozula* (170), *ofendidu deut* (170), *ezauten dot* (171), *apelaiten dot* (171), *egin dodan* (171), *merci deudan* (171), *proponietan dot* (172), *emoten dot* (173), *entregaiten dot*

(56) Hasierako *dei eguizu* hori dela eta, aditza *deitu* ez, baina *dei egin* baita. Cf. *dei eguiten nauzula* (167), *dei eguiten dezun* (167), etab.

(57) Araberez *dut, duk...* erako adizkien erabilera dela eta, erants bekie artikulu horretan aipatzen direnei *dusu* (Zaitegi, 1811) in González de Langarica 1986: 284.

(173). Markatzekoa da, lehenago gaztigatu den bezala, testuak bi hasialditan idatzia dirudielarik, *-u-* erroa beti lehen zatian agertzen den bitartean bigarrenean batez ere *-o-* izatea.

Bigarren oharra atzikiaren aurrean *-au-* (*-ab-*) edo *-eu-* (*-eb-*) erroa gordetzeari dagokio, bizkaieraz eta gipuzkeraz *-zati* batean behintzat— ohi den legez: *ofendidu neven* (170), *agraviatu neven* (170-171), *eztavena mereci* (171). Landuccio *-deuena-* eta Portal *-neuan-* bat datoz gure testuarekin ezaugarri honetan, Gamizengan bestelako adibideak ditugun bitartean: *duenac* (200), *suena* (202). Testuko lehenengo bi adizkietako *neban* > *neben* asimilazioari buruz, Landuccio eta Betolatzarengan aurkitzen dugu jada:⁵⁸ lehenengoaren hiztegian ugariak ditugu *baçayten debena* 'cogedor', *eguiten deuena* 'hazedor', *madaricaytan deuena* 'maldezidor', *ussay eguiten deben gaüsea* 'oledora cosa'... eta beste hainbat; bigarrenaren dotrinan irakurtzen dugu *gure izan ebelaco atan bil gu redimietarren* 'pues en ella quiso morir por nos redimir' (829). Landuccio-*ren -eu-* (*-eb-*) erro horren aurrean, bestalde, hirugarren adibidea *-eztavena mereci-* deigarria egiten da, nahiz berez hain arraroa ez den: Betolatzaz alde batera utzita, Burundako *dau* 'du' gogoan izan behar litzateke, gipuzkera zaharrea aurkitzen den zenbait emaitza ahantzi gabe.⁵⁹

Hirugarren ohar gisa, *nauzu* adizkian ez da ageri bizkaieraz honelakoetan sarri den *-au-* > *-o-* monoptongaziorik: *dei eguiten nauzula* (167). Gamizen adibide bakarra ere berdina da *-amparatu nauzute* (200)— bere esanahi zehatza edozein dela ere. Gogoan izan beharrekoa ekialdeko bizkaieraz, Gipuzkoakoan batez ere, *au* > *o* monoptongaziorik gabe bestelako emaitzak direla nagusi, *nauzu* > *naizu* disimilazioaren erakoak nahiz *nauzu* > *nazu* monoptongazioaren ondorio (Gaminde 1984: 255-258): *naixu* (Aretxabaleta, Oñati), *naisu* (Eskoriatza, Gatzaga), *nasu* (Antzuola, Bergara)... Elgetarako *nausu* ematen den bitartean. Arabara pasatuaz, Legution *nosu* badugu ere, Nafarrate eta Urrunagan *naisu* dugu berriro. Disimilaziozko prozedura hauek oso zabalduak egon arren inolaz ere erregularrak ez direlarik, baina, testuan *nauzula* agertzean ez da ezer arrarorik.

1.4.4. Aditz laguntzailearen erroa: dizut, deusut

Testuan erdialdeko *-i-* erroa duten adizkiak mendebaldeko **eutsi* laguntzailea duten beste batzuekin nahasian ageri dira. Lehenengoan artean daude *encomendadu dizun* 'enkomentatu dizun' (168), *erregutcen badiozu* 'erregutzen badiozu' (169), *emon diozun* 'eman diozun' (170), *barcatuco diozula* 'barkatuko diozula' (170). Bigarren motakoan artean testuan aurkitzen direnak dira *dei eguiten dezun* 'dei egiten dizun'

(58) Mitxelenaren ediziora igortzen du oraingoan ere dotrinako orrialdearen aipamenak. Bizkaieraz gaur egun ere ezezaguna ez den asimilazioa da berau, testu zaharretan ere maiz agertzen dena gainera, gipuzkerazko testu zaharretan agertzen den bezala: Kapanagaren *iuramentu eguin beben pecatu mortala dan gauçaren bat eguitico* 'si ha jurado de haçer algun pecado mortal' (93), Otxoa de Arinen *asico da pensatcen (...)* *memoria eguiten debela cer erritan (...)* *ibili dan eta vici içan dan tempora orretan* (134), etab. Azken adibideon erreferentziak, beti bezala, jatorrizko edizioetara igortzen dute: Kapanaga 1656; Otxoa de Arin 1713.

(59) Otxoa de Arinek, hain zuzen, *-eu-* (*-eb-*) erako adizkiak nagusi izan arren, bestelakoak ere baditu: *dabeela* 'dutela' (16), *dabena* 'duena' (41), *eztaben* 'ez duen' (100), *eztavenan* 'ez duenean' (130), *eztabenic* 'ez duenik' (131), *daben* 'duen' (168).

(167), *barcatuco deuztala* 'barkatuko didala' (169), *ezcatcen deuztat* 'eskatzen diot' (169), *ezcatcen dotzula* 'eskatzen dizula' (171), *ezteutzut (...)* *ezcatcen* 'ez dizut eskatzen' (171). Gamizek, *-i-* errodun adizkiak ere badituen arren, gehienbat **eutsi* dakarrelarik, Araiako testuak araberez –ekialdean behintzat– bi erroak erabiltzen zirela erakusten digu dudarik gabe, Portalen adibide bakarra *digus* 'dizkigu' den bitartean.⁶⁰

Azken hauen artean badira pare bat gauza aipatzea merezi dutenak. Batetik, bi adizkitan erroko diptongoa murriztua dugu: *deutzun* batetik abiatuaz ulertu behar da *dezun*, <z> afrikatuaren orde z dagoela; *deutzula* abiapuntutzat hartuko litzateke, bestalde, *dotzula* adizkiaren sortze bidean.⁶¹ Larramendik ez dakar horrelakoren berririk eta, guk dakigula, Añibarro 1970 edo Zabala 1848 hartzen ditugula ere inon ez da aurkitzen halako erroren aipamenik.⁶² Zabalak, adibidez, *dautsut* eta *daust* edo *deutsut* eta *deust* bezalako adibideak aipatuaz, zera dio (Zabala 1848: 55): «la radical de los artículos activos de recipiente de la 1ª columna es en la intermediación de Bilbao au, y en otros pueblos eu». Alabaina, Gamiz *deust* / *dust*, etab.

Bestetik, bada adizki bat itxuraz erdialdeko eta mendebaldeko aipatu bi erroen arteko hibridoia dena: *ezteutzut (...)* *ezcatcen parcatu naizula* *Infernucio penan vildurragaiti, ceñac merci deudan neure pecatuagaitic, ezcatcen diotzut bai zeu añ ona izanagaz ofendiduagaitic eta cergatic amaiten zaitudan munduco gauza guztiac baña gueiago* (171-172). Horko *diotzut* hori, esandakoaren arabera, *dizut* eta *dotzut* arteko gurutzaketaren ondorena izan daiteke, zerbait izatekotan, *dio-* hirugarren pertsona singularreko datibodun oinarria harturik beste datiboa erantsiaz lortutako adizkia ez bada behintzat, <tz> halako kasuan seguru asko frikariaren islada dela.

1.4.5. Aditz laguntzailearen erroa: *ezan, egin

Laguntzaile bikoiztasuna nabarmena da testuan, **ezan* nahiz *egin* laguntzaileak erabiltzen baitira bi pertsonadun adizkietan nahiz hiru pertsonadunetan. Bi pertsonadun adizkiak hartzen ditugula, hau da, datiboa falta dutelako zentzuz hiru pertsonadun izanagatik morfologikoki bi pertsona baino ez dituztenak ere hemen sartuaz, honako adibideak ditugu: *beguira eguizu* 'begira ezazu' (167), *veguira zazu* 'begira ezazu' (167), *assistidu naizu* 'asisti nazazu' (167), *erregutu eguizu* 'erregu ezazu' (168), *erregutu eguizu* 'erregu ezazu' (168), *erregutu eguizu* 'erregu ezazu' (169), *abrigadu eguizu* 'abriga ezazu' (169), *parcatu naizula* 'barka nazazula' (171), *parcatu eguizu*

(60) Milia Lasturkoaren kantako *edegui dio* eta Martin de Iturberen poesiako *eman dio* gogorarazten ditu, esan dezagun bidenabar, araberez aurkitzen den egoera honek. Litekeena da, bada, arabera bi erroak ezaguru dituen hizkera bakarra ez izatea, bizkaiera zaharra ere –ekialdekoa behintzat– beharbada egoera berean aurkituko litzatekeelarik (cf. Lakarra 1986: 658-659). Araiako testuan, dena den, ekialdeko bizkaierazko aipatu testuetan bezala, muga hizkera dugula aipatzeari beharrezko deritzogu, horrek izan dezakeen eraginarekin.

(61) Azken adizki hau, bere horretan utzi bada ere, beharbada *dorzudala* irakurri beharko litzateke, testuan bertan gaztigitzen den bezala. Edonola ere, oharrotan beti 'dizula' esanahia emango diogu.

(62) Gaur, ordea, ugari samar aurkitzen dira biak ere, bigarren gehienbat. Gamindek Eibarrerako ematen ditu batez ere –Arbatzegi, Armintza, Nabarriz edo beste herriren batean ere badiren arren– lehenengo monoptongapenaren adibideak (Gaminde 1985b: 540): *desta* 'dir', *desku* 'digu', *detza* 'dio', *estan* 'zidan', *eskun* 'zigun', *etzan* 'zion', etab. Bigarren monoptongapena askoz hedatuago dago, esan bezala.

'barka ezazu' (172), *mereci deidan* 'merezi dezadan' (172), *admitidu zazu* 'admiti ezazu' (173). Berdin hiru pertsonadun adizkietan, hor ere **ezan* eta *egin* agertzen direla, nahiz berriro ere *egin* nagusi izan: *esan eguiozu* 'esan iezaziozu' (167), *barcatu dichadala* 'barka diezazkidala' (168), *lagundu eguidazu* 'lagun iezadazu' (168), *barcatu deiztala* 'barka diezazkidala' (169), *ezarri eguidazu* 'ezar iezadazu' (172), *parcatu eguidazu* 'barka iezadazu' (173).⁶³

Betolatza, Portal, Gamiz... laguntzaile bakartzat *egin* darabiltenak baldin baditugu, bada, gure testua –*egin* nagusi izan arren bertan **ezan* ere agertzen den aldetik– araberazko gainerantzeko lekukotzak alde batera utziaz gipuzkerara eta erdialdeko beste hizkeretara hurbiltzen dela esan genezake.⁶⁴ Testua Araba ekialdekoa izateak izango du honekin zer ikustekoren bat, jakina, ezin baita ahantzi gipuzkeraren eta nafarreraren eremuetatik oso gertu dagoen hizkera bati buruz ari garena. Gamiz sabandoarra ere ekialdeko arabarra dugu, ordea, Iruñean luzaroan bizi izan zena gainera, baina hala ere bere poesietan *egin* da erabat nagusi, **ezan* behin ere agertzen ez den bitartean.

1.4.6. Aditzeko -zu pluraleko adieraz

Euskara zaharraren ezaugarri hau, Zabalak Gipuzkoako mugan hitz egiten zen bizkaieraren «akats» gisa aipatzen duena (Zabala 1848: 57),⁶⁵ garbi agertzen da testu honetan. Portalek badu adibide bat –*Fantasiaric estaguizula / Seraphin escogituac* (120)–, Gamizen testuan beste hainbat agertzen diren bitartean: *Ay ene chori ariñac / egatzen duzu* (199); *Ay ene begui belchac / ilic naucazu* (199); etab. Gure testuan, hiru adizkitan agertzen da -zu adiera pluralarekin (adibideren bat jada aurrerago aipatua izan dena gainera), bigarren pertsona plurala agertzen den guztietan hain zuzen: *Ea Ceruco bienaventuradubac, zeñec vici zaràn neure Jaungoico eta criadoreaquin, assistidu naizu neri becatariari* (167); *Santu neure debociocoac, erregutu eguizu nigati Jaungoicoari* (168).

1.4.7. Adizki berezi bat: zaben 'zenuen'

Testuan bada aditz forma bat aski berezia dena, baina bizkaieraren hegoaldeko zenbait hizkeratan gaur ere ezaguna dutena: *Zeuc (...) redimidu zaben* (173). Gipuzkoan bizkaieraz mintzo den eremuko datuak hartuaz, honelako adizkiak ugari aurkitzen dira bertan (Gaminde 1984: 359-362): pluraleko 1. pertsonan *gen-* behar-rean *g-* hutsa da sujetua markatzen duena, pluraleko 2. pertsona markatzeko *zen-*esperoko genukeen lekuan *z-* besterik ez delarik. Hemendik, lehenaldian *g-e-u-an* (*gen-u-an*) eta *z-e-u-an* (*zen-u-an*) gisako adizkiak ateratzen dira, hainbat aldaera desberdinen azpian. Gaminderi jarraiki beti ere, aipatu eremuan lehen pertsona

(63) Zerrendako bigarren lekuan den *dichadala* adizkia dela eta ikus 1.2.5. azpiatalean esan direnak.

(64) Dena dela, **ezan* laguntzailearen agerpena erdialdeko eta ekialdeko euskalkiekin lotze honi buruz, kontuan har bedi bizkaiera zaharrean diren lekukotzek banaketa horren erabatekotasuna zailtzan jartzen dutela, bizkaiera zaharrean ere **ezan* ezaguna baitzen (Lakarra 1986: 656-658). Arabako euskararen zati batean, beraz, **ezan* baztertu eta *egin* bakarrik erabiltze horretan bizkaieraz gertatu zen berrikuntza bera garatu zela ematen du, beste zati batean bi laguntzaileei eusten zitzaien bitartean.

(65) Bizkaieraz eta gipuzkeraz honelakoek izan duten erabileraz ikus batez ere Lakarra 1986: 650-651.

plurala *-gu-* honako adizkiekin agertzen zaigu: *geuen* (Aretxabaleta), *geben* (Oñati), *gauen* (Arrasate, Eskoriatza, Gatzaga). Bide beretik, formaz bigarren pertsona plurala den *zu* *-ematen* dugun testuan, inoiz euskara guztian bezala, formaz ezezik zentzuz ere plurala dena *-adizkiokin* ageri zaigu: *seuen* (Aretxabaleta), *seben* (Oñati), *sauen* (Arrasate, Eskoriatza, Gatzaga).

Honelakoetan hiru gauza dira azpimarragarri. Lehen ohar modura adizkiok *-nahiz* analogiaren ondorioz sortuak izan nahiz ez⁶⁶ singularrekoen modura osatuak direla begibistakoa dela esan daiteke: *nik neban* singularrean, *guk geban* plurallean, etab. Bigarren ohar gisa, honelako aditz formek arazoak sortuko lituzkete *-bigarren pertsona pluralerako* behintzat *-iraganeko hirugarren pertsonetako z-markari eusten* dioten hizkeretan, *hark zeban* eta *zuk zeban* moduko adizkiak nahasgarri izango baikenituzke orduan. Hori gerta zitekeen, hain zuzen, goian aipatutako herrietatik iparraldera (Elgeta, Bergara, Antzuola), baina, bertan *seban* 'zuen' esaten delarik, *giñuan* 'genuen' eta *siñuan* 'zenuen' erabiltzen dira aldi berean. Hirugarren eta azken oharra *zaben* 'zenuen' formaren bokalismoari dagokio, «esperoko genukeen» ez baita hori, *zeban* gisako zerbait baizik. Hau ez da hain arraroa, dena dela, bizkaieraz *-jatorria* edozein duela ere *neban* / *naben* erako alternantzia oso hedatua dagoela gogoan badugu.

Gipuzkoako bizkaieraz dagoen egoera hau baldin bada, Arabako lurretan ditugun lekukotzek dioskutena jakiteak badu, noski, bere interesa. Aramaion *gen* (< *geben*) eta *sen* (< *seben*) euskara estandarreko *genuen* eta *zenuen* adizkien ordezkoi baldin badira,⁶⁷ hegoalderago ere antzeko formak aurkitzen ditugu. Gaminderen datuekin jarraituaz, Legution *genuen* adierazteko *geban* eta *geman* aurkitzen ditugu, *zenuen* adierazteko *seban* eta *seman* agertzen diren bitartean, bigarren lekuan ematen diren adizkietan asimilazioa tarteko dela, jakina. Oraindik hegoalderago joaz, Nafarrate eta Urrunaga herri arabarretan adizkiak tankera berekoak dira berriro ere: *gemen* 'genuen' eta *semen* 'zenuen'. Oraindik hegoalderantz eginaz, Urbinako mende hasierako datuetara jotzen dugula, egoera bera aurkitzen dugu (Yrizar 1992a: 427-428): *geben* eta *seben* dira bertan aurkitzen direnak. Arabako iparraldean zehar ekialderantz, Gipuzkoarekiko mugan barrena hitz egiten zen euskara *-Bonaparteren garaian bertan hiltzear zelarik* *-galdua* denez, ez dugu lekukotasunik bertan aipagai ditugun adizkien ordainak izan zitezkeenei buruz.⁶⁸ Bizkaiarekiko mugan barrena mendebalderantz egiten badugu, berriz, Zigoitian atzera adizki mota bera topatuko dugu (Yrizar 1992a: 413):

(66) Berrikuntza baldin badira, XVIII. menderako gisa honetako adizkiak sortuak ziren behintzat, testu honetan ezezik baita ekialdeko bizkaieraz aipatu den eremuan ere. Bähr hizkuntzalariak zahartzat ditu (Bähr 1925: 106); cf. ordea Mitxelena 1972: 79-83.

(67) Oleta auzoan, ordea, *genduen* eta *senduen* dira goiko adizkien baliokide gisa erabiltzen direnak, izan ere bertako hizkera, Otxandiokotik gertuago egonik hainbat alderditatik, Aramaiokotik urruntzen da honetan ere.

(68) Dena den, Bonapartek mota honetako adizkiak oso gogoan zituela kontuan hartzen baldin badugu (Yrizar 1992b: 489), Gatzagako hizkeraren eremuan iparraldeko herri arabarrok ere sartu zituenerako bertan ere horrelakoak erabili zirela pentsa daiteke. Araiako lekukotasuna, gaur hona dakarguna, bide beretik lihoake, jakina. Behin Ziordia ezkerreko, bestalde, Nafarroan *genduben* eta *zenduben* bezalakoak ditugu (Yrizar 1991: 225).

gemen 'genuen' eta *semen* 'zenuen'. Audio inguruan, aitzitik, ez da jada horrelakorik ageri, bertan *gendun* eta *sendun* erakoak baino ez direlarik (Yrizar 1992b: 230).

Testu zaharrei buruz, Betolatzaren dotrina izan zitekeen lekukorik interesgarriena, izen bereko herrian idatzia izanik, beronek arestian aipatutako hiru herri (Nafarrate, Urrunaga, Urbina) oso gertu baititu iparraldetik. Dotrina horretan ez dago bilatzen ditugun adizkietako bat bera ere, ordea, eta ezin esan, beraz, XVI. mendean bertan zer erabiltzen zen. Landuccioeren hiztegian lekukotza peitu dugu halaber, Barrutia eta Gamizen testuetan bezalaxe. Hala eta guztiz ere, araberean iparraldean aipatu lekukotzek, Araiako testu honetan dugunari lotuta, *zaben* 'zenuen' bezalakoak araberez hedatuak egon zitezkeela pentsarazten digute. Ez dezagun ahaztu, bide batez, araberean aurkitzen ditugun beste zenbait ezaugarri, aditzean pluralarekiko komuntzadurarik eza horietan nabarmenena, Gipuzkoa hegoaldeko hizkeretan ere aurkitu ohi dugula, bizkaieraz nahiz gipuzkeraz.

Honekin lotua dagoen beste gai bat aipatuko dugu bukatzeko. Komuntzadurarik ezaz aritzean *-it-* pluralgilea falta duten adizkiak aipatu baldin baditugu, honako besteotan *-it-* pluralgilea ageri da gure testuan: *zaitudan* (171), *zaitut* (172). Yrizarrek Oñatiko hizkeraz ari dela bertako aditzaren ezaugarri nabarmen direlako aipatzen dituen *gau* 'gaitu' eta *zau* 'zaitu' gisako adizkiak (Yrizar 1992b: 459)⁶⁹ *-bark ni nau* bezalaxe eratuak— ez bide ziren agertzen, beraz, ematen dugun testuak islatzen duen hizkeran. Oharra ez da alferrekoa, izan ere, Gipuzkoa nahiz Arabako herrietan barrena goiko *zaben* 'zenuen' adizki horrek duen hedapen beretsua dute *gau* 'gaitu' eta *zau* 'zaitu' bezalakoek,⁷⁰ eta, banaketa paralelo hori dela bitarte, *zaben* 'zenuen' duen testu batean *zau* 'zaitu' ere agertzea espero zitekeen. Edonola ere, *gau(s)* 'gaitu' eta *zau(s)* 'zaitu' dugun herri arabarretan, hauekin batera *ga(i)tu(s)* eta *za(i)tu(s)* erakoak ere agertzen dira, nahasian.

1.4.8. Aditzeko *-te* pluralgilerik eza

Gehienbat erdialde eta ekialdeko euskalkietan —baina baita bizkaieraz ere— pluralgile gisa *-te* daramaten arren gure testuan bestela jokatzeko duen adizki bat —bitan ageri dena— aipatuko dugu hemen: *izan zadiz* 'izan zaitez' (167, 168). Bizkaieraz ezagutzen da batez ere adizki hau,⁷¹ beharbada, baina ezin da esan inolaz ere bizkaierazko hursa denik. Goierri bailaran esate baterako —beraz, hegoaldeko gipuzkeraz— *zaiz* 'zaitez' eta *zaizte* 'zaitezte' dira gaur bertan erabiltzen direnak,⁷² eta, berriro ere hegoaldeko goi nafarrerara jotzen badugu, bigarren pertsona pluralean honelakoak

(69) Guk hemen aipatzen ditugunekin batera kontuan har bitez *saut* 'zaitu', *saugu* 'zaitugu', etab.

(70) Otxandio eta Ubidea herri bizkaitarrak eransten ditugula (Yrizar 1992b: 284 eta 330).

(71) Añibaroren gramatika begiratzeko badugu, esate baterako (Añibarro 1970: 21): *zaite* baina *beitez* edo *bidiz*; *bazaitetz* baina *baditez* edo *badidiz*. Zabalaren gramatika ere bide beretik (Zabala 1848: 40 eta 145): *zaitez* baina *zadiz*, *zaitezte* baina *zadize*, *beitez* baina *bediz*, etab. Mogelek ere honelako adizkiak erabiltzen ditu (Azkue 1932: 57), *Peru Abarca* liburuarren sarrean, halaber, Lekeitio eta inguruetarako *etorri zadiz* edo *juan zadiz* erako formak propio aipatzen dituelarik (Mogel 1881: 20).

(72) Klaudio Otaegi zegamarraren itzulpenetan, esate baterako (Pagola & alii 1993): *eon zaiz* (2802), *etzaitze jun* (2841), etab. Azkuek ere hegoaldeko gipuzkeraz ageri diren *zaiz* eta *beiz* erako adizkion berri ematen du (Azkue 1932: 58).

aurkitzea ez zaigu batere zaila gertatuko. Goñerri eta Gesalatz bailaretako testuak hartzen ditugula, jar ditzakegun adibideak ugariak dira: Goñerri bailaran (Ondarra 1991) *fietu ceiste* 'fia zaitetzte' (144), *desengañetu zeiste* 'desengaina zaitetzte' (144), *confunditu zaiste* 'confundi zaitetzte' (152), *izutu zeiste* 'izu zaitetzte' (152)... Gesalatz ere berdin (Lekuona 1973): *aparta zaiste* 'aparta zaitetzte' (375), *gora zaizte* 'gora zaitetzte' (385)... Ekialderago, Oltza bailaran, Ororbia izena duen herrian ere halakoak ageri dira (Satrustegi 1987): *emenda ceiste* 'emenda zaitetzte' (107), *erori beiz* 'eror bitez' (111), etab. Araberazko testuetara jotzen dugula, bestalde, Gamizek ere egikera bereko adizkiak ditu birritan: *ezpazaiste bigundu* (199), *bigundu zaiste* (199), *ifin bazadiz* (199), *busti zaistela* (201).

1.4.9. Bestelako adizki batzuk

Aditzaren inguruko beste zenbait ezaugarritara pasatuaz, aipagarriak dira tesruan, *naiz* (169) eta *da* (172) alde batera uzten ditugula, *izan* aditzaren lehen eta bigarren pertsona pluraletan erabiltzen diren oraineko adizkiak, *zara* nahiz *zera* erako formak baitira bertan: *zaràn* 'zaren' (167), *zaran* 'zaren' (170), *cerala* 'zarella' (171), *zeralaco zerana* 'zarelako zarena' (172), *zera* 'zara' (172). Hauetan ere **edun* erroaz aritzean aipatzen genuen gauza berbera gertatzen ote den dirudi, hots, idatzitakoaren lehen bi lerroaldietan *zara* modukoak ditugu eta gainerantzean hortik aurrera *zera* erakoak. Gamizek ere berdin jokutzen du, dena dela: *zerala* (199) eta *zera* (199) ditu alde batetik baina horiekin batera hainbat alditan irakurtzen da *gara* (201, 201, 201, 202, 202, 202).

Aipatzeko modukoa da baita ere *nor-nori* paradigmako *costadu zazun* 'kostatu zaizun' (169). Berau bizkaieratik urruntzen da eta gipuzkeraren itxura gehiago du besterena baino, seguru asko *zatzun* irakurri beharko delarik, afrikatuaz. Laguntzailekin jarraituaz, baina oraingoan **edin* hartzen dugula, behin *galdu estadin* (168) topatzen dugu, bizkaieraz nahiz gipuzkeraz lehenengo testuetatik topatzen dugun eta XIX. mende hasieran gipuzkeraz behintzat –Agirre Asteasukoa– artean ezaguna zen *-edi-* > *-idi-* asimilazioaren arrastorik gabe. Cf. Landuccio *validi* 'oxala'.⁷³ Laguntzaille berari dagokiona da bitan agertzen den *izan zadiz* 'izan zaitetz' (167, 168). Gainerantzean aipagarria *zeinduquet* 'zintuzket' (172). Añibarroren gramatikan *cinduquedaz* eta *cenduquedaz* baliokide dituen (Añibarro 1970: 54); Amilletaren dotrinan, berriz, honakoa datorkigu (Alberdi & Arejita 1985): *saluadu geindezquean* 'salba gintezkeen' (3).

Aditz trinkoetara pasatzen garela, aipatu berri dugun *zadiz* horretan den *-z* pluralgile bera aurkitzen dugu *egon* aditzaren bi adizki hauetan: *dauzen* 'dauden' (168), *dagoz* 'daude' (172).⁷⁴ Bizkaierara garamatzate halaber *eduki* aditzaren beste bi

(73) Gaiari buruz begira bedi Lakarra 1986: 661.

(74) Landuccioaren hiztegian *azeytunac daoden lecua* 'oliuar lugar', Gamizen poesietan *gaode* (200), *daude* (200), *zaode* (201), *bazaude* (201)... baina baita ere *espadagos* (201). Ezin ahantzi, jakina, bizkaieraz eta araberaz ezezik askoz ekialderago dauden lurraldeetan ere halakoak ezagunak direna, bigarren pertsona pluralen behintzat. Araitik ekialderantz urrutira gabe, hona jar daitezkeen adibide ugarietako bi, *zagozte* batetik abiatuaz ulertu behar direnak biak ere: Goñerri (Ondarra 1991) *zeuste aulferric, escue escueren gañen* (160); Gesalatz (Lekuona 1973) *gora zaite illic zaustenac eta zatozte juzgatuec izatera* (374). Deigarria egiten da hizkerotan, bide batez, *zagoz* erako adizkirik ez delarik *zagozte* erakoak agertzea, *za(d)iz* gisakorik ez zelarik *za(d)izte* bezalakoak agertzen ziren era berean.

adizkiok: batetik *deucaran* (170), nahiz irakurketa zuzendua izan –testuan erantsi den oharrean gaztigatu bezala– garbi asko *deu-* duena; bestetik *deucat* (172).⁷⁵ Azkenik, *joan* aditzaren formak ekialdeko bizkaieraz erabiltzen diren erretatik urruntzen dira eta bat datoz, ordea, mendebaldeko bizkaieraz nahiz gipuzkeraz ezagutzen direnekin: *entregaitera nua* (167-168), *despedietan doa* (173). Landuccioren hiztegiako *aurre- ra doana* ‘antecedente’ eta *gurdiaquin doana* ‘carretero’ honekin bat letorzke, Gamizen adibide bakarra ere –*carricatic noanean* (201)– bide beretik lihoakeelarik, baina desberdinak dira iparraldeko herri arabarretan –Aramaio, Legutio, Nafarrate, Urrunaga– bildutako emaitzak, *doie* erakoak aurkitzen baitira horietan (Gaminde 1985a: 269-277).

1.4.10. Aditz erroa

Lehenengo biak kenduta, ez dago aditz erroa erabiltzen den kasu bakar bat bera ere: *beguira eguizu* (167), *veguira zazu* (167), *assistidu naizu* (167), *erregutu eguizu* (168), *barcatu dichadala* (168), *lagundu eguidazu* (168), *erregutu eguizu* (168), *galdu estadin* (168), *erregutu eguizu* (169), *barcatu deiztala* (169), *abrigadu eguizu* (169), *parcatu naizula* (171), *ezarri eguidazu* (172), *parcatu eguizu* (172), *parcatu eguidazu* (173), *admitidu zazu* (173). Beraz, adibide bakan fosilizatu horiek alde batera utzita, aditz erroaren eta partizipioaren arteko bereizkuntza erabat galdua dela esan liteke. Hau normalizat har dezakegu, bizkaieraz eta gipuzkeraz –bizkaieraz aurrena; gipuzkeraz geroxeago– bereizketa galtze bera 1778. urterako aspaldi gauzatu zela gogoan hartzen badugu (Lakarra 1986: 664-666).⁷⁶ Landuccio eta Portalengan ez da adibiderik, Gamizen testuan ugari ditugun bitartean: *ezpazaiste bigundu* (199), *bigundu zaiste* (199), *pistu naizu* (199), *ezpedi ifini* (200), *beguiratu eguidazu* (201), *biraldu eidazu* (201), *ezpadaigu galdu* (202), *guarda zaitela* (202). Azkena salbuespena da, noski, fosilizarua egongo dena.⁷⁷

1.4.11. Partizipioak

Portal eta Gamizen erabileraren aurka eta araberazko beste lekukoekin bat etorriaz, Araiako testu honetan ere *-adu* erako partizipioak agertzen dira ohiko baldintzetan, hots, mailegu zaharretan *-atu* gordetzen da –*barcatu* (168, 169, 169, 170), *parcatu* (171, 172, 173, 173)– baina ez berrietan: *encomendadu* (168), *abrigadu* (169), *costadu* (169), *humilladu* (170), *criadu* (170), *amadu* (172), *castigadu* (172), *deseadu* (172). Salbuespen bakarra dago: *agraviatu* (170). Egoera beretsua behar du *-itu* erako partizipioekin, hauetan mailegu berriak baino ez ditugun arren: *afligidu* (167, 168), *assistidu* (167), *erreconocidu* (169, 170), *arrepentidu* (170), *arrepentidu* (170), *admitidu*

(75) Honelakoak mendebaldeko bizkaieraz agertzen dira, Gaminderen datuei jarraiki honek dakartzan herri arabarretan –Aramaio, Legutio, Nafarrate, Urrunaga– *dauka* sailekoak erabiltzen direlarik (Gaminde 1985a: 325-333). Landuccioren hiztegian ere, bidenabar, *dauka* erako adibideak dira guztiak.

(76) Bizkaierazko testuetan erroaren eta partizipioaren arteko bereizketa galtzea nola bilakatu zen zehazkiago ikusteko cf. Lakarra 1985b.

(77) Desberdina da honakoa: *ifin bazadiz* (199). Berau testu berean ugari diren *ifin naiz* (199), *itzul bear dust* (200), *ibilco gara* (201)... bezalakoa genuke (cf. Goikoetxea 1982: 6). Ikus goiko zerrendan *ezpedi ifini* (200).

(170, 173), *ofendidu* (170, 170, 171, 172, 172), *redimidu* (173). Gehi bekizkie hauei, azkenik, beste bi partizipio hauek: *erregutu* (168, 168, 169), *ezautu* (169).

1.4.12. *Perfektoa*

Beti *-(r)ik* atzizkiaren bitartez: *afligiduric* (168), *ezaturic* (169), *erreconociduric* (169), *erreconociduic* (170), *humilladuic* (170), *arrependeduic* (170), *arrepentiduric* (170).

1.4.13. *Aditz izenak*

Portal eta Gamizek *-ten / -tzen* baino erabiltzen ez dituztelarik, hemen ere mende-baldeko arabar testuetarik hurbilago dugu otoitz honetako testua, Landuccioengandik batez ere, aukera handia baita aditz izenak osatzerakoan, nahiz zenbait alderdi desberdin ere badiren. Lehenengo era *-ten* atzizkiaz baliatuaz gauzatzen da, *-n* nahiz *-i* bukaeradun partizipioekin: *eguiten* (167, 167), *ematera* (167), *eguitera* (167), *etorten* (170), *egotea* (171), *ezauten* (171), *joateco* (173), *emoten* (173). Landuccioen hiztegian ere agertzen den *ezauten* aditz izena markagarria da alde batetik: *gauça eçauten erraça* 'conoscible cosa'. Landuccio eta Betolatzarentzat ezagunak diren *emaiten* edo *emoiten* gisakorik ez agertzea ere aipatzekoa da, bestalde, *ematera* eta *emoten* ditugularik testuan.

Bigarren era *-etan* atzizkia eranstean datza, partizipioa *-idu* erakoa duten aditzekin egiten dena, antza: *proponietan* (172), *despedietan* (173).

Hirugarren era *-iten* atzizkiaz gauzatzen da, *-adu* amaieradun partizipioekin, antza: *entregaitera* (167), *apelaiten* (171), *amaiten* (171, 172), *acabaiten* (172), *entregaiten* (173). Landuccioerekiko alderen bat ba ote dagoen somatzen da adibideotan, izan ere, hark, *-itan* atzizkia *-adu* erako maileguekin ezezik *-atu* erakoekin ere erabiltzen du, hots, partizipioa euskaran bertan sortua nahiz mailegu zaharra denean: *escaytan* 'eskatzten', *ucaytan* 'ukatzen'. Testu honetan, baina, halakoetan aukera bikoitza dago: *ezcatcen* (169), *barcaquetaco* (169), etab.

Aditz izena osatzeko testuan den laugarren aukera *-ketan* atzizkia da, *-atu* eta *-itu* bukaeradun aditzekin erabiltzen dena, hau da, erroa *-bisilabaduna-* euskarazkoa edo mailegu zaharra dutenekin: *aguiquetan* (167), *barcaquetaco* (169). Esan bezala, dena dela, bigarren honen kide den beste partizipio batean *-tzen* dugu: *ezcatcen* (169), etab. Landuccioenarekin alderatuaz, bada, zenbait ohar egiteko beharra nabarmena da egoera honen aurrean, Araiako testuan *-ketan* atzizkiaren erabilera eremua zabalagoa izan daitekeela baitirudi. Alde batetik, hark *-ketan* kontsonantez amaitutako bisilabadun erroa duten partizipioentzat nahiz *-itu* erakoentzat gordetzen duen bitartean (*lagunquetea*, *oriquetan*...), testu honetan, kontsonantez amaitutako erroa duen partizipiorik ez delarik, *-ketan* atzizkia *-itu* erako partizipio bisilabadunekin ezezik *-atu* erakoekin ere erabiltzen dela ematen du.⁷⁸ Beste aldetik, Landuccioen hiztegian *-zaiten* atzizkiaz aditz izena osatzen zuten silaba bakarreko erroan adibide bakarra dugu testuan, berau kontsonantez amaitua, *-ketan* atzizkia hartzen duelarik: Landuccio *elçaytea* 'madureza'; hemen *elquetan* (172), Landuccioen joera orokorretan salbuespenak ere badirela gogoan izan behar dugu, ordea: *quenquetea*, *garuiçaytea*, etab.

(78) Jakina, *barcaquetaco* bakartiarekin batean *ezcatcen* lau alditan agertzen dela beti gogoan izanaz.

Hiztegi berean, azkenik, *-ketan* atzizkia hartzen duten gehienak jatorria euskaran bertan duten edo aspaldiko mailegu diren partizipioak diren arren, eta, gainera, bisilabadun erroa dutelarik, horien artean bada salbuespen nabarmen bat: *erreguquetan* 'rogando'. Honek ere, hain zuzen, *-tzen* atzizkia darama gure testuan: *erregutcen* (169) Landuccio berarena: *yrasçarriquetaco*.

Bostgarren aukera, amaitzeko, *-tzen* atzizkiak gauzatzen da jada aipatuak izan diren adibide hauetan: *erregutcen* (169), *ezcatcen* (169, 171, 171, 171).

1.5. Joskera

Konpletiboetan *-la* agertzen da *dichadala* (168), *deiztala* (169), *deuztala* (169), *diozula* (170), *dozula* (170), *naizula* (171)... adizkietan, eta berdin mendebaldeko zenbait hizkeratan *-na* ager daitekeen aditz batzuen kasuan ere: *aguiquetan dut... dei eguiten nauzula Juiciora* (167), *ezauten dot cerala infinito ceure justician* (171). Ondoko perpaus modal honetan agertzen dena ere atzizki bera dugu, *-la*: *ezcatcen dotzula misericordia* (171). Beste puntu batera pasatuaz, honako helburuzkoak ere badira testuan: *galdu estadin* (168), *barcaquetaco* (169), *mereci deidan* (172).

Bestetik, markagarriagoa izan daiteke, gaztelaniaz diren erlatiboko hamahiru perpausak hartzen ditugula, euskaraz horietatik zortzi *zein* erako erlatiboekin emanak daudela ikustea: *ceñean* 'que' (167), *zeñec* 'que' (167), *ceñean* 'en que' (168), *cein* 'que' (168), *cein* 'que' (169), *ceñean* 'en que' (170), *ceiñac* 'que' (171), *ceñegaz* 'con que' (172). Kasu guztietan, esan dezagun bidenabar, *zein...* *-n* egitura dute erlatiboko perpaus hauek. Bi bakarrak dira bestalde, erlatiboko perpausa izenaren ezkerretara duten kasuak: *zuc becatariiai emon diozun verba artan* 'en la palabra que teneis dada al pecador' (170), *deucaran izana* 'el ser que tengo' (170). Gaztelaniazko beste erlatiboko perpausai buruz *-que ba á entregar* (210), *que... bè cometido* (211), *que sois* (212)—beste modu batean emanak datoz euskarazko testuan.

Kausaletara pasatuaz, behin *-laco* atzizkia aurkitzen dugun arren *-zeralaco* (172)—gehienak *zergatic* eta *bada* partikulen bitartez emanak datoz. Biotan lehena hirutan agertzen da *-cergatic* (169), *zeregati* (170),⁷⁹ *cergatic* (171)— baina bigarrena darabil egileak ugarien, bost agerraldirekin: *bada* (168, 172, 172, 172), *badà* (173). Lehenengoari buruz, batetik *cergatic deutzat* eta bestetik *zeregati zaran* eta *cergatic zaitudan* bereizten dira, Gamizek *-n* gabeko egitura baino ez darabilen bitartean. Bigarren partikula dela eta, badira bi *bada*—lehena eta laugarrena— bere posizioagatik aipatzea merezi dezaketenak, izan ere ez baitoaz, ohi den legez, perpaus kausalaren buruan: *assistidu naizu neri becatariari, entregaitera nua bada...* *neure arima au* 'assistid à este afligido pecador que ba á entregar su alma en manos de su severo juez', *parcatu eguizu neure culpac mereci deidan zeure gracia, elquetan da bada orduba neretaco ain deseaduba* 'perdonad mis culpas para que merezca vuestra gracia, pues se llega... la hora para mi tan deseada'.⁸⁰ Gamizen poesietan *zerren* kausalarekin dugun honako beste adibidea

(79) Gamizengan ohar bedi honakoa: *Zeregatic, zure gauzac / guciac eneac dira* (201). J. Goikoetxearen edizioari dagokio, beti bezala, orrialde zenbakia.

(80) Agirre Asteasukoaren *Erakusaldien* hirugarren alean topatzen dugun beste adibide honetan ere, ondoriozko *bada* antzeko posizioan agertzen zaigu: *Centzugabeco animaliac baña ere bada gaistoagoac cerate zuec, edanean igarotzen ceratenac* 'pejores igitur irrationabilibus vos estis, qui inebriamini' (373).

gogorarazten dute adibide bi horiek: *Beguiratu eguidazu / lastima andi bategaz / bestela cerren ilco naiz / zugatic neure penas* (201). Gipuzkeraz ere, bestalde, zerren eta zergatic kausalekin badira zenbait adibide. Hegoaldeko gipuzkeraz, lehenik, Otxoa de Arinena dugu *firmeza guciarequin osotoro sinistutcea... eguia aec gustiac, cerren Jaungoicoac berac revelatu edo aditcera eman cirauzcan Eleiza Ama Santuari eta onec cerren neuri proponitcen eta iracasten dirauztan* (51-52); Zegamako Dotrinakoa da, bigarrenik, honako beste adibidea (Ondarra 1984): *ceur cerana cergaitic ceran eta cergaitic amatcen zaitudan gauza gucien gainean damu det viotz gucitic ceure divina magestadea ofendidua* (10r). Donostiako 1761. urteko beste testu batean, azkenik, honako beste hau topatzen dugu (Satrustegi 1987): *ni enago ain ondo here çure compañian cergatic enagoen* (114).

Joskerarekin bukatzeko, testuan barrera bizkaierazko inesiboaren ordezkialde-ragoko adlatibo daraman adibide bat aipatuko dugu: *entregaitera nua bada... neure arima au* (167-168). Honakoa desberdina dugu seguruenik: *despedietan doa vere gorpuctetic* (173). Gamizen poesietan, honako bi adibideak ere bide beretik: *Goazen errecaletetic / gaur paseatzera* (201), *Albani ni orr egon / joateco paseatzera* (201). Betolatzaren jokabidea, berriz, bestelakoa da: *aric etorrico da juzgaetan bilac* (831), *sinistetea etorrico dala juzguetan bilac* (833).

1.6. Hiztegia

Laburki bada ere, hiztegiaren inguruko gorabehera zenbait aipatuko ditugu. Mendebaldekoa da batetik *guzti* (167, 168, 169...), erabiltzen den forma bakarra. Gamiz egile arabarretan *guzti* erabiltzeari uko egiteke *guzi* ere badarabilen bakarra delarik, testu arabar gehienekin bat letorke gurea. Oro har, mendebaldekoa da halaber *eriotza* (167): cf. ekialdeko (*h*)eriotze. Batez ere bizkaieraz ezagutzen den hitza da *verba*, bestalde: *zuc becatariiai emon diozun verba artan* (170); cf. Landuccio *verba eguin* 'hablar', *verbea* 'palabra', etab. Gamizek bestelakoak ditu, berriz: *mintzacen badut* (199), *erorean itzac* (200). Bizkaieran ezezik gipuzkera zaharrea ere ezaguna zena dugu *bagaric* (173), Otxoa de Arinek, adibidez, hainbat adibidetan erabiltzen duena:⁸¹ *confessatu bagaric* (134), *jaquin bagaric* (146), etab. Markagarriak baita ere *gura duzu* (169) eta *gura izan badut* (169), gehienbat bizkaieraz erabiltzen den aditza den aldetik (*gura* beste erabilera batzuetan beste euskalkietan ezaguna izan arren). Landuccioren *guratu* 'querer' honekin bat letorke baina, aitzitik, Gamizek behin eta berriz *nabi* darabil: *eztuzu nay* (199), *nai nuque* (199), *nai baduzu* (200, 201, 201), *nai duenac* (200), *joan nai* (200), *estuzu nay* (200), *espadu nai* (201), *nai dituzun* (202). Halaber, testua bizkaierara hurbiltzen duena da *emon* (170, 170), aditz izena bi eratara gauzatzen duen partizipioa berau, bizkaiera zaharrea gertatzen zen bezala: *ematera* (167), *emoten* (173). Bizkaierazkotzat jotzen da halaber konparazioetako *leguez*, inoiz zabalduago egon zen hitza bada ere:⁸² *pecatari fragila leguez eguin dodan ofensaen barcacioa* (171).

Beste batzuetan aukera bikoiztasuna dagoela dirudi. Alde batetik, behin *bere* 'ere'

(81) Hemengo *bagaric* horrek (gaurko bizkaierazko *barik*) oinarrian duen *bage* ahaztu gabe, honen aldaerak *-bare*, *bae*, *be-* gipuzkeraren zenbait hizkeratan gaur erabiltzen direnak baitira.

(82) Hitz honek ekialdeko euskalkietan inoiz izan zuen hedaturari buruz, Zuazo 1988: 371-372.

aurkitzen baldin badugu —*ezervere ezeti criatu ninduanari* (170)—, badira bi adibide non herskaririk gabeko aldaera agertzen den: *beinere* (169), *baña bai ere ceure misericordian* (171). Agian *-bere* fosilizatua egon zitekeen *ezervere* horretan: Landuccioren lehen eskuaren *çerbere* ‘nada’, *norbere* ‘nadie’... *vadayt bere* ‘empero’, *vada bere* ‘mas si’ bezalakoan aurrean,⁸³ ez dezagun ahanztz, ekialdekoagoa bide den bigarren eskuak beste hau dakarrela: *ynola ere* ‘en ninguna manera’. Beste aldetik, bizkaiera zaharreko *nola(n)* / *zela(n)* bikoteari buruz, lehenengoa bakarrik agertzen da araberezko testu zaharretan, testu honetan ere joera berbera dugularik: *nola* (167, 169). Bukaerako *-n* dela eta, bestalde, Landuccioren *ynola ere* ‘en ninguna manera’ dugun modu berean testu honetan ere *nola* agertzen da; baina han ere bestelakoak nagusi diren bezala —*eyçatu edonolan* ‘arar como quiera’, *onelan* ‘asi’, *nolan* ‘como’, *edo nolan çercatu* ‘çercar como quiera’, *beralan* ‘distintamente’, *bestelan* ‘diuersamente’, *aynbatean nolan* ‘en tanto que’...— hemen ere *-n* bukaerakoa ez da ezezaguna: *âlan* (171).

Gainerantzean aipagarria da *atcereingo* ‘azkenengo’ (173), Landuccioren *açerayngo* ‘postrero’ eta *lenayngo* ‘primero’ gogorarazten dituen (Mitzelena 1977: 115-116), bizkaiera nahiz gipuzkera zaharrean diren *-aen* eta *-een* erako superlatibo —edo gauza bera dena, genitibo— zaharreakin lotua: Otxoa de Arinen *aizqueneengo* (37), etab. Bestalde, ez dakigu *aguiquetan* ‘aditzen’ (167) beste inon ezagutzen den, baina honek, inolaz ere, disimilazioa suposatzen du seguru asko, *aditu* > *agitu*, mendebaldeko bizkaieraz agertzen den *deitu* > *geitu* bezalakoa (gogora bedi kontrakoa: *guzti* > *duzti*), azken bi adibide hauek hitz hasierako herskariari dagozkion arren.⁸⁴ Hitzaren erdian antzeko disimilazioen adibideak ugariak bezain isolatuak dira, inongo sistematikotasunik gabekoak (Mitzelena 1977: 258-259): *mobitu* > *mogitu*, *aitatu* > *aipatu*, *egiakoitz* > *ebiakoitz*, *iguzki* > *iduzki*... eta kontrako norabidean *urdanda* > *urdanga*, *eguzken* > *eguzten*, etab. Deigarria egiten da baita ere testuan *baña* eta *baño* erabiltzen den modua, aurkaritzako *baña* eta konparazioetako *baño* zuzen erabilitakoen aldamenen ikusten baitira *baño* ‘baina’ (169, 170), eta, beharbada harrigarriago dena, *baña* ‘baino’ (172). Edonola ere, markagarria *baia* erakorik ez agertzea, Gamizekin bat etorriaz baina araberezko beste lekukotasunetatik urrunduz. Azkenik, aipatzeko modukoa dugu *lagun egin* aditza ere:⁸⁵ *Dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera* (167).

2. Ondorioak

Arabako euskaraz idatzitako *beste testu bat* dugu, ezer baino lehen, hemen aurkeztzen dugun idatzi labur hau. Besterik ezean ere, horrelako testu bat eskuratze hutsa

(83) Landuccioren *çerbere* horren baliokidea da, aipa dezagun bidenabar, gure testuan agertzen den *ezervere*. Gai honi buruz Agud & Mitxelena 1958: 34.

(84) Betolatzaren *çure gueyez gagoz*, esate baterako, *gueyez* ‘deiez’ irakurri behar delarik, *deitu* > *geitu* disimilazio horretatik abiatuz ulertuko litzateke (Mitzelena 1955: 831).

(85) Añibarroren hiztegian berdin: *lagun egin* ‘acompañar’, *lagun eguillea* ‘acompañador’. Ez da alde handirik *lagun egin zaio* edo *lagundu zaio* esatearen artean, jakina, geroago hauetan laguntzaile iragankorra zabaldua litzatekeelarik: *lagun egin dio* edo *lagundu dio*. Iberoko lehen aipatu testuan (Arraiza 1988) biotan lehenengoa aurkitzen da —*lagun egin cezon* (148)— eta bigarrena hemen ematen den testuan bertan dugu: *lagundu eguidazu* (168). Azkoitian ere honako adibidea aurkitzen dugu (Peñaflorida 1762): *lagun eguinda* (7).

zerbait badela esan liteke, batez ere aski berandura arte –XIX. mendera arte– bertan euskara bizirik mantendu arren orain arte –toponimia eta sustratozko aztarnak alde batera utzita– lekukotasun ezagunik ez zuen inguru bateko euskaraz ari garela gogoan badugu. Araba ipar-ekialdeko testu hau, baina, euskararen erabileraren lekuko izateaz gain euskara horren ezaugarrien lekuko ere badugu, Arabako beste idatziekin duen antza eta lotura lehen momentutik begibistakoa gertatzen delarik, Landuccio eta Gamizen testuekin batez ere.

Arabako hizkeretan mendebaldetik ekialderantz goazela aldeak bazirena aspalditik zaigu ezaguna. K. Zuazoren artikuluan hiru hizkuntza eremu definitzen dira, funtsean hiru testuekin lotuko liratekeenak (Zuazo 1989: 43): Betolatzaren dotri-*na* islatuko luke lehenengo eremua, mendebaldekoa; Landuccioaren hiztegian genukeena litzateke bigarren eremua, erdialdekoa; Gamizen poesietan agertzen dena, azkenik, hirugarren eremuari legokioke, ekialdekoari. Gure testuan diren zenbait ezaugarrik, baina, Araba osoa hartzeaz gain bizkaieraz eta hegoaldeko gipuzkeraz ere ezagunak izanik, ezingo lukete gehiegi lagundu testua kokatzen aurretiaz berau nongoa den ez bageneki. Kasu horretan daude *arimea* bezalako absolutiboak nahiz *-adu* edo *-idu* erako partizipioak, Gamizengan azken ezaugarri hau agertzen ez bada ere. Berdintsuak lirateke mendebaldeko bizkaieraz ere aurkitzen diren *joan* aditzeko *noa* eta *doa* erako formak, gure testua idatzi zenerako erdialdeko zein ekialdeko bizkaieraz eta gipuzkeraz erabiltzen ziren *doia* eta *dijoa* bezalakoetatik urrunduaz araberaren hizkera guztiak erabiltzen bide zituztenak.

Araba mendebaldeko eremu horretatik urrundu egiten dela ematen du beste ezaugarri nabarmen batzuetan, Araba erdialde eta mendebaldeko hizkerekin bat eginaz: fonologiaren alorrean, *barcacioa* eta *diot* bezalako hitzetan hiatoa sudurkaritze arrastorik gabe aurkitzean; izenaren morfologian, soziatiboan *-kin* atzizkia agertzean, honekin batera *-gaz* ere erabili arren; aditzaren morfologian, *nor-nork* erako adizkietan erro desberdinak *-deut*, *dot*, *dut-* erabiltzean; aditzaren morfologian, halaber, pluralarekiko komunztadura falta izatean edo gutxienez berau defektiboa izatean; etab.⁸⁶ Betolatzarengandik urruntzen den neurrian, jakina, Landuccioaren hizkerara hurbiltzen da gure testua, ezaugarri horietan hiztegi horretan diren joerekin bat etorriaz.

Araiaiko testua goiko ezaugarri horien bitartez mendebaldeko araberatik urrundu eta erdialde zein ekialdeko hizkerari hurbiltzen bazaie, beste zenbait ezaugarriren bitartez erdialdeko hizkeratik ere bereiz agertzen zaigu, Gamizen testuarekiko atxekimendua beste ezeinekikoa baino nabarmenagoa eginaz. Mitxelenak Landuccioaren hiztegian jada A eta C eskuetatik urrunduaz B eskuari zerion ekialdeko kutsua aipatzen baldin bazuen (Agud & Mitxelena 1958: 19-20 eta 22-37), Araiaiko testuan bereizketa horretarako ematen zen ezaugarri nabarmenenetakoren bat berragertzen da: frikariaren palataltzetik gabe *naiz* adizkia erabiltzearena. Gure testuko beste

(86) Honek ez du esan nahi, jakina, ezaugarri guztion isoglosak batera zihoazenenik. Esate baterako, Betolatzarengan *-iño* erako amaierak baino aurkitzen ez ditugun bitartean, testu berean **edun* laguntzailean *-o-* erroa duten adizkiekin batera *sinistetan det* ere irakurtzen da –hutsa ez bada behintzat– eta mendebalderago *-o-* / *-u-* erroen arteko lehia agertzen zaigu, cf. Zuazo 1989: 29-30.

zenbait ezaugarrik ere bide bera erakutsiko ligukete, nahiz lekuko urritasuna dela bitarte ezer ziurtasunez ezartzerik ez dagoen. Adibidez, Betolatzak ez bezala jokutzen du gure testuak aditz morfologiari dagozkion zenbait gaitan, baina aipatu erdialdeko hizkera horretan gertatzen zena ezin jakin daiteke, Landuccioren lekukotzak puntu horiei buruz ezer esaten ez digunez. Lehenik, hauetakoa dugu *nor-nori-nork* adizkietako erroa *dizut* edo *deutsut* erakoa izatearen auzia: Betolatzaren testuan *deuscuna* (830), *deusuguz* (831)... bezalakoak baino ez direlarik eta gurean bietarik izanik, Landucciorenean ez dago adibide bat bera ere. Bigarrenik, Betolatzaren *gaguizan* (829), *eguiçuçuz* (830)... bezalako adizkietan beti *egin* dugun bitartean gure testuan honekin batera **ezan* laguntzailea ere agertzea markagarria da guztiz, Gamizekiko ere aldea suposatzen baitu. Araia Araba iparraldean egonda, gipuzkerarekiko hurbiltasun geografikoak honetan zefikusia izan dezakeela ematen du,⁸⁷ *diçhadala* 'diezazkidala' bezalako adizki batekin iparraldera baino gehiago ekialdera begiratu behar dela dirudien arren. Landucciorengan oraingoan ere ez dugu adibiderik. Dena dela, *dizut* / *deutzut* nahiz *ezazu* / *egizu* gisako bikoteetan bizkaieraz ere inoiz bi erroak erabiliak zirela badakigunez (**ezan* eta *egin* bizkaieraz ezezik gipuzkeraz ere ezagunak direla ahaztu gabe), Araba ekialdean –beharbada erdialdean ere bai– biak agertzea ez da horren deigarria egiten. Bizkaiera eta gipuzkeraren arteko aldea nabarmenagoa da *nor-nori* erako adizkietan: bizkaierak *j-* dakar, honen ahoskatzeko modua edozein dela ere; gipuzkeraren eremuan, aldiz, *z-* erabiltzen da. Betolatzarengan, bada, *nor-nori* erako adizkietan *j-* dugun bitartean –*jacaz* (832, 833), *jacazanac* (832)– gure testuan *z-* aurkitzen dugu: *costadu zazun* 'kostatu zaizun' (169). Landuccioren hiztegian, oraingoan ere, ez da honi buruzko lekukotasunik.

Landucciorena ezezik Betolatzaren lekukotza ere falta zaigun beste ezaugarri batzuekin egoera berdintsua zela pentsa daiteke. Gamizekin bat dator gure testua destinatiborako *-izat* nahiz *-tako* atzizkiak izatean, bigarren pertsona pluralerako *-zu* morfema zaharra gordetzean eta baita *izan* aditzarentzat *zara* nahiz *zera* erako forma trinkoak erabiltzean ere. Alabaina, mendebalde eta erdialdeko lekukotza falta zaigula ere, gure testua idatzi zen garaian baliteke ezaugarri hauek mendebaldeko araberan baino gehiago ekialdekoan ezagunak izatea. Erdialdeko arabera tartean legoke oraingoan ere eta litekeena da, aipatu diren beste ezaugarriekin gertatzen den bezala, batzuetan mendebaldeko hizkerarekin joatea eta beste batzuetan, berriz, ekialdekotik hurbilago izatea. Ezin aipatu gabe utzi, bestalde, fonetika eta fonologiaren alorrean testua ekialdearekin lotzen duten beste ezaugarri batzuk. Batetik, funtsean testuan *s* / *z* bereizketari eusten zaiola ematen baldin badu, mendebaldeko mintzo arabarretan ordurako bereizketa galdua zela pentsa daiteke, mendebaldeko bizkaieraz nahasketa aspaldi gauzatua baitzen, xvii. mendean. Gamizek ere, aipatua denez, bereizketa galdua zuela ematen du. Bestetik, Arabako beste testuetan agertzen ez diren bi ezaugarri ere badira, Burundako hizkerarekin lotu ditugunak: *orduba* eta *santuba* bezalako epentesiak eta *edoçain* hitzak salatzen duen *ei* / *ai* diptongoen arteko nahasketa. Arabako testuetan, halaber, ezezagunak ziren orain arte *zaben* 'zenuen' eta

(87) Gogora bitez baita ere izenordain indartuez aritzean diptongoaren murrizketaz aipatu diren *neri* (167), *nere* (168), etab. Gipuzkerazko itxura handia izan arren, dena dela, hauek ekialderago ere aski hedatuak direla gogoratzea ez da beharbada alferrik izango.

zadiz 'zaitez' erako adizkiak: lehenengoari buruz, ekialdeko bizkaieraren eremu batean agertzen den adizki mota dugu; bigarrena, berriz, ekialdeko bizkaieraz eta hegoaldeko gipuzkeraz ezagutzen dela ematen du.⁸⁸

Honekin guztiarekin ekialdeko arabera litzatekeen hizkera baten aurrean gaudela nabarmena baldin bada,⁸⁹ Gamizen poesietan agertzen den hizkerarekiko gure testuak dituen aldeak ere guztiz kontuan izatekoak direla esan genezake. Aipatu berri dugu, fonetikaren arloan, lehenak *s* / *z* nahasketa aski aitzinatua zuen bitartean nola bigarrenak —grafia mailan behintzat— funtsean bereizketari eusten zion eta gorago markatu dugu, halaber, Araiako testuan ez bezala sabandoarrak *-atu* eta *-itu* amaiera-dun partizipioak erabiltzen zituela eta **ezan* laguntzailearen arrastorik gabe beti *egin* zuela. Hauei beste hiru ezaugarri garrantzitsu gehi dakizkieke, baina. Batetik, fonologiaren alorrean, araiarrak *gueñean* duen bitartean sabandoarraren poesietan bestelakoak ageri zaizkigu: *bigundu* (199), *espanac* (200), *mun* (202). Bestetik, aditzaren morfologian, bataren *eztavena* adizkiak bestearengan *duenac* aurkitzen du baliokide, aditz izenak osatzeko moduan gure testuak hartzen duen bidea ere guztiz markagarria delarik, izan ere, idatzi zen garaiagatik eta eremuagatik sabandoarraren *-ten* / *-tzen* sistema soiletik hurbilago egotea pentsa zitekeen arren, halakorik ez da gertatzen, Landuccionaren oso antzeko den sistema konplexua erabiltzen duelarik.

Portalen testuari dagokionez, Araba mendebaldeko eta erdialdeko hizkerak alde batera uzten dituela dirudien neurrian —ikus esate baterako palataldu gabe dagoen *naiz* (119)— ezinbesteko egiten da Sabando eta Araiako testuak honekin alderatzea. Portalen testua hain laburra izanda, behin baino gehiagotan ezin da ziurtasun gehiegirik izan: soziatiboaren bi agerraldietan *-kin* izateak edo destinatiboaren hiru agerraldietan *-tzat* izateak ez du esan nahi poesia horretan agertzen den hizkeran haiekin batera *-gaz* edo *-tako* atzizkiak agertzen ez zirenik, Sabando eta Araiako testuetan bezala. Halaber, bi adibidetan *egin* izan arren —*eguin eguiçu* (119), *jan eguiçu* (120)— baliteke hizkera horretan **ezan* ere ezaguna izatea, Araiako testuan gertatzen denaren antzera. Hala ere, beste zenbait ezaugarri argigarriagoak dira eta, horrela, Portalen *estaguiçula* 'ez dagizuela' gisakoak sabandoarraren zein araiarraren testuetan aurkitzen diren bitartean, Portalen testua batetik edo bestetik gertuago kokatzen da

(88) Mendebaldeko araberan —ezaguna zaigun neurrian— ez dirudi *zadiz* erakorik ezagutzen zenik, *zaben* gisako adizkirik ezagutzen ez zen bezala. Ruthen Liburuaren Laudioko itzulpenean behintzat bestelakoak agertzen dira, *za(i)te(z)* erakoak guztiak (cf. Knörr 1985: 1057).

(89) Hiztegi gaietan, berriz, esateko gauza handirik ez egon arren, aipa daitekeen apurrak ondorio hauetan esandakoa baieztatuko lukeela dirudi. Alde batetik *verba* (170), *emon* (170)... bezalako hitzek, araberez ezetik bizkaieraz ere —gutxienez— ezagunak direlarik, ezer asko esaten ez diguten bitartean, beste zenbait forma araberearen barruan ekialdeko hizkera batera igortzen dutela dirudi. Betolatzaren *lelengoa* (829), esate baterako, Landuccionengan agertzen diren eta gorago aipatu ditugun *lenayngoa* 'primero' eta *açerayngoa* 'postrero' hitzen ondoan jartzen badugu, Araiako testua azkenotatik gertuago legoke nabarmen: *atcereingo* (173). Betolatzarengandik urruntzen dena dugu baita era *baña* (171, 171), Gamizengana hurbiltzen den aldetik —Landuccionen lekukotzarik ez badugu ere— hau ekialdeko araberan erabiliko litzatekeen hitza dirudielarik (baina ikus hurrengo oharra). Landuccionen A eta C eskuak ordezkaturako luketen erdialdeko araberatik ere urrundu egiten da gure testua *bere* alde batera utziaz *ere* erabiltzean, hiztegian den eta ekialdekoagoa bide den beste eskuarekin —B eskuarekin— bat egiten baitu horretan, antza, testu berean *-bere* (fosilizatua egon daitekeena) ere agertzen den arren.

beste batzuetan: Araiako testuarekin bat dator *gañean* (120), Gamizen testuan daudden *-atu* eta *-itu* erako partizipio ugari *-mudatua* (119), *cumplituric* (120)...- agertzen dira, Gamizen erabilerarekin batera doan aditz izena dugu *ocupacen* (119), erab. Beste batzuetan, ordea, Portalen poesia aipatu bi testuetatik urruntzen dela ematen du, *digus* 'dizkigu' adizkian batez ere, pluralarekiko komunztadura betetzen baita bertan. Gainerantzean, *-i-* erroari dagokionez, Araiako testuan ere agertzen zela ikusten genuen, Gamizen poesietan bezalaxe.⁹⁰

Bukatzerako, ohar bat lan honen aztergai izan den testuaren nolabaiteko batasunik eza dela eta, zenbaitetan aipatua baitugu ez zirela guztiz berdinak lehenengo bi lerroaldiak eta hirugarrena. Alde hori hiru puntutan gauzatzen da. Lehenik, hasierako bi lerroaldietan *becatu* eta *becatari* bederatzi alditan agertzen diren bitartean, hirugarrenean *pecatu* eta *pecatari* baizik ez dira agertzen, lau agerraldirekin. Bide beretik, lehen bi lerroaldietako *barcatu* bost bider agertzen bada, *parcatu* dugu lautan bigarren lerroaldian. Hala ere, lehen lerroaldian nahiz hirugarrenean *barcacioa* izena topatzen dugu. Bigarrenik, **edun* laguntzailearen erroa sei bider *-u-* da lehen bi lerroaldietan eta behin ere ez hirugarrenean, non seitan *-o-* eta bitan *-eu-* agertzen den. Dena dela, hemen ere lehen bi lerroaldietan *-o-* bitan dugula aipatu behar da. Hirugarrenik, lehen bi lerroaldietan *izan* aditzarekin *zara* erako bi forma ditugun bitartean, hirugarren lerroaldiko lau agerpenak *zera* erakoak dira. Ez genuke jakingo gorabehera hauen zergatia zein den azaltzen baina, nolana ere, hiru gauza azpimarratu nahi genituzke: lehena, sarreran aipatu diren arrazoiengatik, ez da dudarik testua esku batek idatzia dela; bigarrena, hemen bertan, seigarren oharrean adierazi den bezala, hirugarren lerroaldiko tinta zertxobait desberdina delarik, ilunagoa, markatu diren aldeak horrekin lotuta egon daitezke; hirugarrena, arestian aipatu diren puntuotan lehen bi lerroaldien eta hirugarrenaren arteko aldea ez da horrenbestekoa, «haustura», badagoen arren, erabatekoa ez den aldetik.

3. Testua

Testua baino hobeto, testuak dira emango ditugunak, izan ere, eskuizkribuaren gaztelaniazko atalaren azken aldera bada otoitz bat —*A la agonía*— euskarazko atalean den otoitzaren erabat baliokidea dena eta honek sor dezakeen duda-muda oro garbitzeko guztiz egokia izango zaiguna. Olaetxearen dotrinaren testu inprimatua bukatzen den lekutik aurrera zenbatzen jarraitzen dugula, bada, euskarazko zatiak 167-173 orrialdeak hartuko lituzke eskuizkribuaren hasieran eta gaztelaniazko baliokideak, berriz, 210-214 orrialdeak.

Euskarazko zatian zenbait hitzen banaketa aldatu da besterik gabe, partizipioa eta laguntzailea bereziaz batez ere, azentu grafikoa, erabiltzen den neurrian, bere horretan utzi den bitartean. Dena dela, testuan egin den aldaketarik nabarmenena frikariak adierazteko erabiltzen diren <tz> eta <ts> erako grafiak egokitzearena izan da, aldaketa hau, testuari buruzko beste zenbait datuekin batera, orrialde barreneko oharren bitartez adieraziaz. Gainerantzean, euskarazko zein gaztelaniazko zatietan

(90) Bestalde, hiztegi gaietan sartuaz, Sabando eta Araiako testuetan *baina* erakoak baldin baditugu, Portalek bestelakoa darabil: *baya* (120).

agertzen den letra etzana gurea da; <s> luzeak aldatu egin dira, besterik gabe; bi testuetan letra larrien erabilera eta puntuaketa egokituak agertzen dira eta bietan laburdurak kendu dira hain ezagunak ez diren kasuetan, falta diren letrak parentesi artean utziaz ebatzi direlarik.

3.1. Euskaraz

[167] Acto contriciocoa eriotzaco orduracò

Ea Jesus, izan zadiz neurezat, Jesus neurea! Ea neure Jauna eta Jaungoicoa, ya eldu dà orduba ceñean zure piedade santuba gueiago biar dudan!¹ Aguiquetan dut, Jauna, dei eguiten nauzula Juiciora. Neure arima afligidua eta angustiaz betea, beguira eguizu nola zeure Jaungoicoac dei eguiten dezun zure vici² gaistoaren³ contu ematera. Veguira zazu⁴ cein zuzena dan Jaun guà. Dei eguizu Ceruco santu guztiai zuri lagun eguitera eta viotz gustitic esan eguiozu: Ea Ceruco bienaventura-dubac, zeñec⁵ vici⁶ zaràn neure Jaungoico eta criadoreaquin, assistidu naizu neri becatariari, entregaitera [168] nua bada neure Jaunaren escuetan neure arima au. Santu neure debociocoac, erregutu eguizu nigati Jaungoicoari barcatu dichadala neure becatuac. Ea neure angueru guardacoa, au dà orduba ceñean gueiago biar dodàn zure assistencia. Lagundu eguidazu neure Jaungoicoaren presenciarãño eta an nigatic erregutu eguizu galdu estadin neure arima au, cein neure Jaunac encomendadu dizun. Ama Virgina Santissima, afligiduric dauzen⁷ consuelo eta becatari guztien amparoa!⁸ Ordu onetan, Virgina Santissima, biar dut zure patrocioño eta amparua: izan⁹ zadiz, señora, nere abogada [169] zure seme eta neure Jaunan aurrean. Erregutu eguizu barcatu deiztala neure becatuac: baldin zuc erregutcen badiozu, eztut dudaric Jaun arc barcatuco deuztala,¹⁰ cergatic, ezauturic neure culpac, ezcatcen deuztat barcacioa biotz guztiti.

Ea Jesus neurea, eldu naiz zugana¹¹ neure becatuac erreconociduric. Abrigadu eguizu,¹² Jauna, zure creatura au, cein costadu zazun zeure gorpuceco odol preciosoa. Neri barcaquetaco solam(en)te gura duzu neure arrepentimentua; ba¹³ diot, Jauna, biotz guztiti: *Neure Jesu Christo Jauna! Jaungoico eta guizon eguiazcoa!* Baño, nola diot

(1) Beharbada *dúdan*.

(2) Jatorrizkoan *vitci*.

(3) Jatorrizkoan *gaitstoaren*.

(4) Beharbada *zazú*.

(5) Seguru asko aurreko sabaikariak eragindako bokalaren itxiera tarteko dela: aurrerago *ceñac* (171). Berdina litzateke *ceñegaz* 'zeinarekin', mugagabea ez baldin bada behintzat. Sabaikariaren aurretik, ikus bedi *gueñean* 'gainean'.

(6) Jatorrizkoan *vitci*.

(7) Esperoko genukeena *dauzenen* litzateke eta, beraz, haplografia egon dela pentsa daiteke.

(8) Mugagabea —*consuelo*— aurrena; mugatua —*amparoa*— ondoren.

(9) Jatorrizkoan *itzan*.

(10) Beharbada *deuztalà* irakurri beharrekoa.

(11) Beharbada *zugána* edo *zugáná* irakurri beharrekoa.

(12) Jatorrizkoan *egizu* irakurtzen da, *-i-* gainean erantsia izan delarik.

(13) Testu honetan bertan hainbat alditan *bada* perpaus kausalaren buruan dugularik, hemen bakarrik agertzen da *ba*, XVIII. mendeko testu batean aski arraroa dena (Mitxelena 1964: 168). Ohar bedi, bide batez, honako honetan kausa ez baina ondorioa adierazten dela *ba* horren bitartez.

nezurea, beinere izan ezpanaiz ni becatariau zeurea, gueiago gura izan badut nic [170] mundu onetaco gauzac zu baño? Baño ia erreconociduc, humilladuc eta arrependi-duc,¹⁴ zugana eldu naiz, zeregati zu zaran nere redemptorea, confianza andi batequin zuc becatariari emon diozun verba artan: edozain orduban¹⁵ ceñean becataria etorten dan zugana arrepentiduric, barcatuco diozula¹⁶ bere becatuac eta admitiduco dozula zeure amistade eta gracian.

Neure Jesu Christo Jauna, Jaungoico eta guizon eguiazcoa! O Jesuchristo, neure viciza!¹⁷ Nor¹⁸ ofendidu deut¹⁹ neure pecatuaquin? Neure Jaungoicoa, neure aita eta Jauna! Neure mecedeguilea²⁰ eta neure ondazun²¹ guztia! Neuri deucaran²² izana²³ emon eta ezervere²⁴ ezeti criadu ninduanari! Oni²⁵ ofendidu neven? Oni agraviatu [171] neven nic, izanagaz²⁶ ni criatura²⁷ vil eta indigno bat, eztavena merci lurrant gueñean²⁸ egotea? Baña Jesus, neure arimearen jueza, ezauten²⁹ dot cerala infinitoa ceure justician, baña bai ere ceure misericordian, eta âlan, neure redemptorea, ceure misericordiagana³⁰ apelaiten dot, ezcatcen³¹ dotzula³² misericordia eta pecatari fragila leguez eguin dodan ofensaen barcacioa.³³ Ezteutzut, neure Jaungoicoa,³⁴ ez-

(14) Sudurkariaren ondoren *d* ahostunarekin. Orrialde honetan bertan beherago *arrepentiduric*.

(15) Inesibo singularra, nahiz aurretik *edozain* duen.

(16) Itxuraz *z* idatzi da aurrena gero *l* irakurtzen den lekuan.

(17) Jatorrizkoan *vitciza*.

(18) Gaztelaniaz honako hau irakurtzen da: *O Christo, Jesus de mi vida! À quien ofendi con mis culpas?* Hasieran, nonbait, itzultzaileak lehenengoaren jarraipen den erlatiboko perpausatzat ulertu du bigarren zatia: *O Jesuchristo, neure viciza, cein ofendidu deudan neure becatuaquin!* Ondoren, «erlatiboko» perpausaren aurrean heigiagora zeinua tartekatu du, *cein* irakurtzen zen lekuan *nor* berridatzi du eta *deudan* adizkia ere zuzendu egin du. Horrela, aurrena *deudan* bide zen adizkiaren azken hiru letrak ezabatu dira eta, ondorioz, *deu-* da garbi ikus daitekeen gauza bakarra, ondoren datorrena *-t* izan daitekeelarik. Bukarako heigiagora zeinua, azkenik, galdera zeinu bihurtuaz zuzendu dugu.

(19) Esan bezala, hasieran *deudan* idatzi du, baina gero zuzenketa egin eta, beharbada, *deut* idatzi nahi izan du. Ikus aurrerago *merci deudan* (171).

(20) Jatorrizkoan *metcedegailea*, garbi asko honela irakurtzen dena.

(21) Jatorrizkoan *ondatzun*.

(22) Horrela irakurtzen dugu (*deukadan* > *deukaran*), batere garbia ez bada ere, testuan benetan irakurtzen dena *deucazan* da eta. Gainera, bada tartean *-t-* antzeko zerbait, itxuraz ezabatua izan dena —*deutcazan*— eta beharbada **edun* laguntzailearekin ikustekoren bat izan dezakeena. Ikus aurrerago *deucat damutazun andi bat* (172).

(23) Jatorrizkoan *itzana*.

(24) Jatorrizkoan *etzervere*.

(25) Gaztelaniaren eragin nabarmena: *A este ofendi!* J. A. Lakarrak dioen bezala, honelakorik nekez aurkituko genuke gipuzkerazko testu batean. Are gutxiago, jakina, garai honetan. Ikus honen guztiz pareko den adibidea (Sarrustegi 1978-79: 237): *Juez Ap(ost)(oli)co negocio onetaco, ceñec... condenezen du costu guztietan D. Martin de Valcarlosi*.

(26) Jatorrizkoan *itzanagaz*.

(27) Jatorrizkoan *criaturura*, lerroz aldatzean silaba bat errepikatuaz. Ikus lehenago *creatura* (169)

(28) Ororbiako nafarrerazko testu batean adibidez (Sarrustegi 1987: 101): *sacerdoteac ostien edo oguien gueñen erraten dituen consag<r>acioco itcen medios...*

(29) Jatorrizkoan *etzauten*.

(30) Euskarazko testuko <*s*> luze bakarra hemen erabiltzen du.

(31) Jatorrizkoan *etzatcen*.

(32) Hemen *dotzudala* esperoko genuke, baina bere horretan uzten dugu.

(33) Jatorrizkoan *barcacioa*. Ikus lehenago *barcacioa* (169).

(34) Bokatiboa aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean tartekatua.

catcen parcatu naizula Infernuco penan vildurragaiti, ceññac mereci deudan neure pecatuagaitic, ezcatcen diotzut bai zeu añ ona izanagaz³⁵ ofendiduagaitic eta cergatic amaiten zaitudan munduco gauza [172] guztiac baña gueiago, neure arima eta neure viciza³⁶ baño gueiago, bada amaduco zeinduquet naiz ezpalego Infernuric ceñnegaz peccataria³⁷ castigadu, solam(en)te zeralaco zerana, infinitam(en)te ona, bada zera neure Jaungoicoa, neure ayta eta redemptorea. Onegaitic amaiten zaitut, onegaiti deucat damutazun andi bat zeu ofendidua eta proponietan dot ez gueiago ofendidua.³⁸ Ezarri³⁹ eguidazu, neure aita, zeure bendicio⁴⁰ santuba eta onegaz parcatu eguizu neure culpac mereci deidan⁴¹ zeure gracia, elquetan da bada orduba neretaco ain deseaduba. Ya, Jauna, neure⁴² enfermedadeac acabaiten nau. Ya neure potencie dagoz movimentu [173] bagaric. Ya neure arimea despedietan doa vere gorputtic⁴³ zugana joateco. Ya, Jauna, emoten dot atcereingo suspirio⁴⁴ eta alientoa. Parcatu, Jauna, parcatu eguidazu. Misericordia, neure Jaungoicoa, eta piedadea, badà vere ezcuetan, neure Jesus ona, entregaiten dot neure arimea. Zeuc, Jauna, redimidu zaben,⁴⁵ admitidu zazu zeure compañia santuban. Amen.

3.2. Gaztelaniaz

[210]

A la agonía

Jesus, Jesus, sed para mi, Jesus mio! Ea mi Dios y Señor, ya llegò la hora en q(u) mas necesito de v(ues)tra piedad! Ya os oigo, Dios mio, que me llamas à Juicio. Ea alma afligida y angustiada, mira que Dios te llama à que le des cuenta de tu malograda vida. Mira que es recto y severo juez. Llama à los santos de la Corte Celestial: Ea bienaventurados que reinas con mi juez y criador, assistid à este afligido pecador que ba à entregar su alma en manos de su severo juez. Interceded, santos mios, por mi a Dios para q(u) me quiera perdonar. Ea angel de mi guarda, esta es la hora en que mas necesito de v(ues)tra asistencia. Acompañad à mi alma hasta la presencia de mi Dios, abogad por mi para q(u) no se malogre esta alma [211] que Dios os encomendò. Virgen SS^a, consuelo de afligidos y amparo de pecadores! En esta hora, Virgen pura, necesito v(ues)tro favor: sed mi abogada ante

(35) Jatorrizkoan *itzanagaz*.

(36) Jatorrizkoan *vitciza*.

(37) Jatorrizkoan *pecacaria*.

(38) Zentzua geroari dagokionez, *ofenditcea* espero zitekeen.

(39) Jatorrizkoan *etzarri*.

(40) Jatorrizkoan *benditcio*.

(41) Ez da testu honetan, antza, bi eta hiru pertsonadun adizkien artean euskara zaharrean zen *-a-* / *-e-* oposaketarik: *dagidan* > *daidan* > *deidan*.

(42) Ondoren *arimea* idatzi zen, gero ezabarua.

(43) Hemen *gorputce-* ondo irakurtzen da, baina ondoren *-tic* atzizkiaren azpitik bada beste zerbait hain garbi ikusten ez dena.

(44) Ez da hain garbia, beharbada *suspidio* ere izan zitekeen.

(45) Hiltzen ari denaren animaz dihardu: *redemisteis mi alma* dio gaztelaniaz. Beraz, *zaben* 'zenuen' ulertu beharko da, aditzaren morfologiaz aritzean jada aipatua dugun bezala.

vuestro SS° hijo. Rogadle que me quiera perdonar, que si vos intercedeis por mi, no dudo me los perdonarà, pues, reconocido de mis culpas, le pido perdon de ellas.

Ea Jesus del alma mia, ya vengo à vos reconocido de las muchas culpas que contra v(ues)tra divina magestad hè cometido. Recoged, Señor, està obeja que os costò el inestimable tesoro de v(ues)tra preciosa sangre, y, pues para perdonarme solo quereis q(u)e me arrepienta, digo, Señor, con todo mi corazon: *Señor mio Jesu Christo! O mi Jesus! Ô Dios eterno!* Como os llamo *mio* si yo, miserable pecador, nunca hè sido vuestro, pues mas he querido las cosas percederas [212] de este mundo que à vos, mi Dios, mi criador y redemptor? Pero ya, Señor, arrepentido, humillado y reconocido, vengo à vos, que sois mi redemptor, confiado, Dios mio, en la palabra que teneis dada al pecador que en qualquiera t(iem)po que, reconocido de sus culpas, os pidiese perdon, le perdonareis.

Señor mio Jesu Christo! Ô Christo Jesus de mi vida! À quien ofendi con mis culpas? A mi Dios! A mi padre! A mi Señor y bienhechor y todo mi bien! A quien me diò el ser que tengo y me criò de la nada! A este ofendi! A este agravie, siendo yo vna criatura vil, indigna de que la tierra me sufra! Pero, Jesus de mi alma, si sois infinito en vuestra justicia, tambien lo sois en la misericordia, y asi, redemptor mio, à vuestra misericordia apelo y os pido perdon de lo que como fragil pecador os hè ofendido. No os pido, Dios mio, que me perdoneis por el temor [213] del Infierno, que merezco por mis culpas, sino solo por ser vos quien sois y porque os amo sobre todas las cosas del mundo, mas que à mi vida y mas que à mi ser, pues aunq(ue) no huviera Infierno con que castigar mis culpas, solo por ser vos quien sois os amàra, pues sois mi Dios, mi padre y redemptor. Por eso os amo, y por eso me pesa de haveros ofendido y propongo de no ofenderos mas. Hechadme, padre mio, v(ues)tra bendicion y con ella perdonad mis culpas para que merezca vuestra gracia, pues se llega, Señor, la hora para mi tan deseada. Ya mi enfermedad me executa. Ya mis potencias se entorpecen. Ya [214] mi alma se despide de mi cuerpo para ir à vos. Ya, Señor, doi el vltimo aliento. Señor, misericordia, Dios mio, y piedad, pues en vuestras manos, Jesus mio, encomiendo mi espiritu. Vos, Dios mio, redemisteis mi alma, recibidla en v(ues)tra santa compañía. Amen.

4. Eranskina

Asko ez izan arren, Olaetxearen testu inprimatuan barrena badira eskuz erantsitako ohar eta zuzenketa zenbait. Gehienek ez dute inolako garrantzirik eta, beraz, hemen ez ditugu ukitu ere egingo, baina tartean badira hiru esaldi luze samar aipatuak izatea behintzat mereziko luketenak.

4.1. Lehen esaldia (1. orrialdea)

Sarreran jada esan den bezala, honakoa irakurtzen da lehen orrialdean dotrinaren izenburua dakarren orrialdearen azpiko aldean: *Costa zan erreal bi terdi. Eche santu onetan: 1778.* Hemen *costa* partizipioa –testuan *costadu*– alde batera uzten dugula, *bi* zenbatzailea izenaren eskuinetara agertzea izan daiteke beharbada alderdirik markagarriena, bizkaieraz ezezik beste hizkera batzuetan ere ezaguna izan den eta den

jokabidea berau (Zuazo 1988: 370-371). Gainerantzean, Landuccioren hiztegioko *etse* –*esse guztietan* ‘a cada casa’, bertako grafian– baztertuaz *eche* aurkitzen dugu idatzia eta, erakusleetan hasierako herskariari buruz esandakoarekin bat, *onetan* dugu hemen ere. Gamizek ere orobat, *hechera* dakar bere poesietan.

4.2. Bigarren esaldia (10. orrialdea)

Olaetxearen dotrinaren 1775. urteko edizioak arazoa du bi orrialderekin, errepikatu egiten baitira: 9. eta 10. orrialdeak, hain zuzen, orri beraren alde banatatik inprimatuak daude eta berebat gertatzen da hurrengo orrian ere. Julio de Urquijo ondareko dotrinaren jabe izan zenak errepikatutako bi orrietan lehena moztuaz zuzendu zuen arazoa, baina, hartara, bikoiztuta dauden bi orrialdeen artean alde txiki-
ren bat badenez, kendua zuen 10. orrialdean bazen zati bat dotrinan geratu zitzaion 10. orrialdean agertzen ez zena: *Irugarrena, sinistu artu euala eriotcea ta pasiñoea gu becatarioc salbetearren*. Honen ondorioz, dotrina eskuz zuzendua ageri zaigu, honela irakurtzen dela:⁴⁶ *Yrugarrena, sinistu artu ebala eriotza eta passioa guc pecatarioc salvetiagaiti*.

Garcia de Albeniz bera lehenengo esaldiaren egile dela esan badaiteke ere, ezin gauza bera ziurtatu oraingo honetan, hau idatzi duena inprentako letraren ereduari jarraitzen zaionez. Hala ere, garbi dago hemen gipuzkera ez den mendebaldeko euskara dugula eta, gaztelania tartean ez badabil, *passioa* –Olaetxearengan den balio-kidearekin erka bedi– ondo ezkontzen da testu luze horrentzat ematen genituen ezaugarriekin. Ez da arazo *eriotza*, mugatzailea hurrengo izenak duena izan dezakeelako, *guc* ere arazo ez den bezala, argi baitago hutsa dena. Bestalde, *pecatarioc* ere normaltzat har dezakegu, testuan herskari ahostun zein ahoskabez agertzen zaigu eta.

Azalpen zailagokoa da *salvetiagaiti*. Fonetika-fonologia atalean esan bezala *ea* taldearekin jarraitzen den jokabidea zein den jakinik eta, honek bezala, *-a* amaieradun erroa duten beste aditzek osatzen duten aditz izena –*entregaitera, apelaiten, amaiten, amaiten, acabaiten, entregaiten*– nolakoa den ikusirik, *salvetiagaiti* gabe *salvaiteagaiti* gisako zerbait espero zitekeen. Bide batez, ohar bedi joskeraren aldetik *-arren* helburuzkoa *-gaiti* bihurtua ematen zaigula.

4.3. Hirugarren esaldia (114. orrialdea)

Olaetxearen dotrinan honako hau irakurtzen da orrialde horretan: *Obligacinoeco egunetan barau eguin davenez eta colacinoean zorci onzan igaro danez*. Jarraian eta *colacinoean zorci onzan igaro danez* ezabatu egin da eta honako beste hau gehitu: *Eliza Santeac aguincen don moduan*. Aurreko esaldia bezala hau ere inprentako letraren antzera idatzia dago, Garcia de Albenizen letra bera denentz esatea zaila eginaz, baina <g> letraren egikera harena bezalakoxea da, kakoa atzerantz luzatzen duen moduagatik gehienbat.

(46) Bidezkoa dirudi eransketa soberan zen orrialdea moztearekin batera egin zela pentsatzea, Olaetxearen dotrinako testua aurrean zela; baina, bestalde, egiten diren aldaketak horretarako gehiegi ote diren ere ematen du.

Elexa gabe *Eliza* idaztea bat letorke otoitzaren testua ikustean esandakoekin,⁴⁷ *Santeac* ere espero zitekeen ergatiboan delarik: beraz, orain artean ez da arazorik. Beharbada *aguincen* irakurtzen den lekuan *aguinquetan* izatea espero zitekeen, erroetan bina silaba dituzten *aguinquetan* eta *barcaquetaco* aditz izenien kasuan bezala eta *agindu* kontsonantez amaituriko erroa duen aditza izan arren, baina, testuan bertan lau bider *ezcatcen* dugularik, *aguincen* ere testuarekin oztoporik gabe ezkontzen dela esan liteke. Harrigarria dena *don* 'duen' da, batez ere lehenago testuan *eztavena* 'ez duena' aipatua dugularik, izan ere, Goierri inguruan garai horretarako adizkiaren bukaeran behintzat sortua zen monoptongazioa gogoraztzen baitu; Goierriko Plati-kan datoz esate baterako (Murugarren 1984): *bado* 'badu' (3), *balo* 'balu' (3), etab.

5. Aipamenak

- Agirre, J. B., 1850, *Jesu-Cristo eta Virgiña chit santaren misterioen eta beste cembait gaucean gañean eracusaldia*, Tolosa. Edizio faksimila, 1978, Donostia.
- Agud, M. & Mitxelena, L., 1958, *Dictionarium linguae cantabrigae (1562)*, Donostia.
- Alberdi, M. & Arejita, A., 1985, «Amilletaren dotrina», *Euskeraren Iker Atalak* 3, 7-68.
- Alberdi, J., 1986, «Euskarazko tratamenduen ikuspegia: I. Historia apur bat», *ASJU* XX:1, 149-202.
- Añibarro, P. A., 1963, *Voces bascongadas*, Bilbo.
- _____, 1970, *Gramatica bascongada*, Donostia.
- Arakama, J., 1994, «Uhartte-Arakilgo dotrina», *ASJU* XXVIII:2, 569-613.
- Aranburu, P. J. & alii, 1995, *Jose Ignacio Gerriko Enatarriaga (1740-1824) eta bere Cristau Doctrina guztiaren esplikacioaren sayaquera (1858)*, Gasteiz.
- Arraiza, J., 1988, «Ibero. Viacrucis en bascuence de comienzos del siglo XIX», *FLV* XX: 51, 143-154.
- Azkue, R. M., 1932, *Verbo guipuzkoano*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- Bähr, G., 1925, «Flexiones verbales de uso actual en Legazpia (Goyerri)», *Euskera* VI:2-3, 73-114.
- Barandiaran, J. M., 1926, «El euskera en Alava a fines del siglo XVIII», *RIEV* XVII, 464-467.
- Berriochoa, V., 1972, «El anillo escolar en la proscripción del euskera», *BAP* XXVIII, 174.
- Bidegain, M. & Mitxelena, L., 1954, «Las escrituras apócrifas de Andramendi», *BAP* X. Ikus orain *Sobre historia de la lengua vasca* II, 838-850, 1988, Donostia.
- Díez de Ulzurrun, P., 1960, «El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828», *Euskera* V, 377-403.
- Etxeberri, P., 1677, *Liburu hau da ixasoco nabigacionecea*, Baiona. Edizio faksimila, 1985, Donostia.
- Fagoaga, B., 1961, «Algunas frases inéditas del euskera antiguo», *Euskera* VI, 27-29.
- Gaminde, I., 1984, *Aditza bizkaieraz I*, Iruñea.
- _____, 1985a, *Aditza bizkaieraz II*, Iruñea.
- _____, 1985b, *Aditza bizkaieraz III*, Iruñea.
- _____, 1985c, *Aditza ipar goi nafarveraz II*, Iruñea.

(47) Araba ekialdean hitz egiten zen hizkerarekin lihoake, ondorioz: Landuccioreen bi eskuetan irakurtzen diren mendebaldeko *elexea* (A) eta ekialdeko *elicea* (B) banaketa horrekin bat etorriko lirateke, Portal eta Gamiz bigarrenarekin bat datozelarik.

- Goikoetxea, J., 1982, *Juan Bautista Gamiz Ruiz de Oteo. Poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*, Gasteiz.
- González de Langarica, A., 1986, «Dos notas sobre el euskera en Alava en el siglo XIX», *ASJU XX:1*, 283-290.
- Irazuzta, J., 1739, *Doctrina Christiana*, Iruñea.
- _____, 1830, *Cristau Doctrina*, Tolosa.
- Irigarai, A., 1932, «Un acta de ayuntamiento en lengua vasca», *RIEV XXIII*, 565-568.
- Izagirre, K., 1967, «Altsasuko euskeraren gai batzuk», *ASJU I*, 45-97.
- Izengabea, 1596, *Refranes y sentencias*, Iruñea. Edizio faksimila, *La gran enciclopedia vasca X*, 615-682, 1979, Bilbo.
- _____, 1828, *Cristiñau Doctrina*, Bilbo.
- Kardaberaz, A., 1761, *Eusqueraren berri onac*, Iruñea. Edizio faksimila, 1974, Bilbo.
- Kerejeta, M. J., 1991, «Notas sobre las poesías premiadas en Pamplona en 1609 y 1610», *Memoriae I*, 175-183, Donostia.
- Knörr, E., 1974, «Gamizen hizkeraz zertxobait», *Euskera XIX*, 218-230.
- _____, 1983, «Una traducción de Uriarte al vascuence alavés: la Bula *Ineffabilis* de 1864», *Iker 2*, 279-322, Bilbo.
- _____, 1985, «Otro texto de Llodio. El *Libro de Ruth* por Ignacio Galíndez (1872)», *Symbolæ II*, 1055-1064, Gasteiz.
- Lakarra, J. A., 1985a, «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737)», *ASJU XIX:1*, 235-280.
- _____, 1985b, «-tu / -Ø bizkaiera zaharrea», *Euskeraren Iker Atalak 3*, 282-292.
- _____, 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU XX:3*, 639-681.
- _____, 1987, «Oikiako dotrina (1759)», *ASJU XXI:2*, 515-564.
- Landazuri, J. J., 1798, *Historia civil de la M. N. y M. L. Provincia de Álava I*, Gasteiz. Edizio faksimila, 1973, Bilbo.
- Latxaga (San Sebastian, J. M.), 1983, *Acto para la noche buena*, Tolosa.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario trilingüe*, Donostia. Edizio faksimila, 1984, Donostia.
- Lekuona, M., 1973, «Textos vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella», *FLV V:15*, 369-390.
- Letamendia, J. A. & Sagarzazu, T., 1992, «Hondarribiko hizkera Roque Jazinto Salazarren predikuan (1778)», *Iker 7*, 497-533.
- López de Guereñu, G., 1989, *Toponimia alavesa*, Bilbo.
- Mitxelena, L., 1955, «La doctrina cristiana de Betolaza», *ASJU II eta BAP XI*. Ikus orain *Sobre historia de la lengua vasca II*, 824-837, 1988, Donostia.
- _____, 1964, *Textos arcaicos vascos*, Madril.
- _____, 1972, *Mitxelenaren idazlan hautatuak*, Bilbo.
- _____, 1977, *Fonética histórica vasca*², Donostia.
- Mogel, J. A., 1881, *Peru Abarca*, Durango. Edizio faksimila, 1981, Durango.
- Murugarren, L., 1984, «Una plática del Goyerri», *ASJU XVIII:2*, 185-197.
- Olaetxea, B., 1763, *Dotrina Cristiana*, Gasteiz.
- _____, 1775, *Dotrina Cristiana*, Gasteiz.
- Ondarra, F., 1984, «Zegamako Doctrina Christiana (1741)», *ASJU XVIII:2*, 3-62.
- _____, 1991, «Goñerrin aurkitutako beste sei testu», *FLV XXIII:57*, 131-168.
- _____, 1993a, «Goñerrin aurkitutako testuak (IX)», *ASJU XXVII:1*, 299-320.
- _____, 1993b, «Goñerrin aurkitutako testuak (X)», *ASJU XXVII:3*, 903-947.
- Otxoa de Arin, J., 1713, *Doctrina Christianaren esplicacioa*, Donostia.

- Oyharçabal, B., 1992, «Euskararen mugez egin lehen mapak (1806-1807)», *Iker* 6, 355-366, Bilbo.
- Pagola, R. M. & alii, 1993, *Bonaparte Ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera-5*, Bilbo.
- Peñaflorida (Munibe, X. M.), 1762, *Gavon sariac*, Azkoitia. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- _____, 1764, *El borracho burlado*, Gasteiz. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- Real Academia de la Historia, 1802, *Diccionario geográfico-histórico de España*, Madril.
- Sarasola, I., 1980, «Nire / neure, zure / zeure... literatur tradizioan», *Euskera* XXV:2, 431-446.
- Satrustegi, J. M., 1978-79, «Contribución al fondo de textos antiguos vascos», *ASJU* XII-XIII, 225-245.
- _____, 1987, *Euskal testu zaharrak* I, Iruñea.
- Ulibarri, J. P., 1823-36, *Gutum Liburua*. Edizio faksimila, 1975, Gasteiz.
- Urgell, B., 1985, «Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*», *ASJU* XIX:1, 65-117.
- _____, 1987, «*Esku-liburuaren* grafi aldaketak (1802-1821)», *ASJU* XXI:2, 357-387.
- Urkizu, P., 1971, «Tresora hirur lenguaetakua», *ASJU* V, 175-191.
- Vinson, J., 1891, *Bibliographie de la langue basque*, Paris. Urkijoren oharrez hornituriko edizio faksimila, 1984, Donostia.
- Yrizar, P., 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* II, Donostia.
- _____, 1992a, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno* I, Bilbo.
- _____, 1992b, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno* II, Bilbo.
- Zabala, J. M., 1848, *Verbo regular vascongado*, Donostia.
- Zuazo, K., 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», *ASJU* XXII:2, 367-377.
- _____, 1989, «Arabako euskara», *ASJU* XXIII:1, 3-48.

que bada neurte ^{of} San un ro, evcu-
 ton nait armo au. Sana nait
 deñacoac. Exreyucqui u nyal
 Saungoari, barcam curabala
 ney re beaurad. La neurte (Ayucan
 s'hardate, uida or uba, setea).
 Quingo ^N fraxidan aye avirion
 ca; Lagu: nequidam neurte
 Saungoac ren presencia iñte,
 eca an niquac exreyucqui
 galin ecañ neurte auma au,
 con neurte Saungac enomendau
 dñin. Alma Virgine San-
 terima, afigidau; Saunzen co-
 sulo, au becañ u quiten um-
 puoa. Caxu oncañ Virgine
 Santissima, becañ u nyal pu-
 sacano, eca a nyal uñ: ^{of} Saun-
 uñ; Senora, ney Abogaru

que bada neurte ^{of} San un ro, evcu-
 ton nait armo au. Sana nait
 deñacoac. Exreyucqui u nyal
 Saungoari, barcam curabala
 ney re beaurad. La neurte (Ayucan
 s'hardate, uida or uba, setea).
 Quingo ^N fraxidan aye avirion
 ca; Lagu: nequidam neurte
 Saungoac ren presencia iñte,
 eca an niquac exreyucqui
 galin ecañ neurte auma au,
 con neurte Saungac enomendau
 dñin. Alma Virgine San-
 terima, afigidau; Saunzen co-
 sulo, au becañ u quiten um-
 puoa. Caxu oncañ Virgine
 Santissima, becañ u nyal pu-
 sacano, eca a nyal uñ: ^{of} Saun-
 uñ; Senora, ney Abogaru

mundo oraco gaurac ze banò
 Banò la oraco orocionii, hauri
 Maduri, eca arropenditiduc zuga
 ma cidurair, zecopar, zu zaran
 nore Redempcion, compama an
 liberegun zuc becarazai como
 dioren urba orcan. Etorain
 orduban, cenar, becarazai con
 tendan zugana arropenditiduc
 becaraco diocula bece becarac
 eca admidiaco diocula zeure am
 brade, eca graciai **Neure Jozel**
to Jaura, Jaungoio, eca Juron gu
arava, O Juchurito, neure vicico,
nece ofenditiduc dactos neure peccarua
quin. **Neure Jaungoio, Neure**
Stico, eca Jaura. **Neure Sticodi**
gailca, **neure oracozun gutor.**
Neure duczeran iczava emon, ca
zerevora celi emadu nonditarari,
one ofenditiducen. Om agraruaru.

neure nie, itzigogor ni ca
 banaril, eca usignobas, oracore
 mencia lusaan guañean cogoca
 Banò, Jeno, neure arumcarin
 Juro, eca atencidot oraba infim
 tra curde Junicari, boma bai era
 veine ne nris cordiam, eca aler
 Neure Redempcion ceure mofor
 cordiavaria aplaizon, dot, eca caun
 totula mirri cordia, eca peccari
 pagilalyur eguindotans ofenacem
 baracacua. **Existat, Neure**
Jaungoio, dactin, paracopara
zula Inferno, ponar vldura
gauri, curac, mix curuedan nora
peccarogacal, sin. **Existat dactus**
Existat an mo **Existat, con**
id uagacai, eca ceagare amai
tenraididan mupduco gauri

mena bajaran? Ja neur arri-
 ma de peditandoa ure gorput-
 zia? Zugara, oroco. Ja, Lau-
 na amondot azerango orupio,
 eta ahenora. Paccari, Laua,
 farracoguidaru. Mucucordia,
 neurre Toungorica, eta, paccara,
 bada Vere ccaacari, neurre Tou-
 ona, oneragaxen dot neurre arri-
 ma. Teur Laua feditandoa-
 bon, admittitaxari zure Compe-
 nis Sanctus Amen.

bada b... guaiago; Neur arri-
 ma, eta neurre bicitabano guaiago.
 bada amondot xerungue naxe er-
 pado. Infarrure, congar, pica
 cana sangarthy, valam. Secolao
 Levator, inferram. Ona; bada
 Zena Neura Toung' nica, neurre
 Wlgar, eta Responzari; Origarri
 Urtabencant; Origara zucar
 damitarum agribat Ten ofendi.
 Dna; eta propomxtandot ce que-
 iago ofenditay Cexari egui.
 dany, Neure Bica, zure bonar.
 cio Sanriba, eta Origar paccari
 reguaritipure cupac, merceda-
 farracoguidaru. Paccari, clquaranda.
 bada orduba nerreco auy. Dica
 Pudo. Ja Laua, neurre
 en feditandoa dicitandoa, n au-
 farracoguidaru, Paccari, Ogei mor.

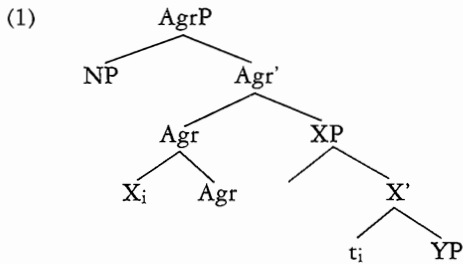
Notes on the Optionality of Agreement

ANTXON OLARREA
(University of Washington)

"I am not afraid of my subjects"
Greta Garbo in *Queen Christina*, directed by
Rouben Mamoulian (1929).

0. Introduction

The Minimalist Program for Linguistic Theory (MPLT) developed in Chomsky (1992) proposes several restrictions concerning the form of the computational system of the grammar of a natural language. Among them, the MPLT claims that both agreement and structural Case are manifestations of the Spec-head relation between an NP and an Agr head:

In a configuration like (1), the NP checks its agreement features against the features of the Agr head, and agreement obtains because these features are checked off. Also, the NP in [Spec, AgrP] can check its case features against the features of the structural Case assigning head X. This Spec-head relation can be sanctioned, within the framework of MPLT, at either of the only two levels of representation, PF and LF.

If the Agr head in (1) is Agr-s, the higher inflectional projection, the NP is checked for nominative Case. The case assigning head V raises to Agr-s through T, and it is the complex head [V+T+Agr-s] that is responsible for checking the nominative case of the subject NP. On the other hand, the subject checks its inflectional features against the features of the Agr-s head, and subject-verb agreement obtains.

The claim that this structural relation can occur at either of the two levels of representation predicts that subject-verb agreement should not be sensitive to the

linear order of the elements involved. The Spec-head configuration that checks the inflectional and case features of the verb and the subject NP can be sanctioned at LF, and need not have a direct reflection in the position of the elements in the overt syntax. Universally, then, all sentences conform to the structure (2) at LF:

$$(2) [\text{Agr-sP NP}_i [\text{Agr-s V+T+Agr-s}] [\dots [\text{VP } t_i t_v \dots]]]$$

This claim about the parallelism between agreement and structural Case is not without both theoretical and empirical problems. In this paper I will examine one of the theoretical problems, related to the assignment of nominative Case in structures in which subject-verb agreement is 'lost'.

In Arabic, subject agreement depends on linear order. When the subject in Arabic occupies the preverbal position, agreement with the verb is in person gender and number, as exemplified in (3).

- (3) a. *al-ʔawlaad-u jaaʔuu* b. **al-ʔawlaad-u jaaʔa*
 the-boys-NOM came 3pl.m. the-boys-NOM came 3sg.m.
 "The boys came" "The boys came"

The minimalist framework correctly predicts the agreement pattern in (3). The inflectional features of the verb and the subject should match for the sentences to be grammatical. In (3a), both the subject and the verb are 3 pl. masc., and the sentence is grammatical. In (3b), the subject is 3rd pl. while the verb presents a 3rd sing. form. The sentence is ruled out.

When the subject in Arabic occupies the postverbal position, agreement with the verb is impoverished and only in person and gender, but not in number. This agreement pattern is exemplified in (4).

- (4) a. *jaaʔa al-ʔawlaad-u* b. **jaaʔuu al-ʔawlaad-u*
 came 3sg.m. the-boys-NOM came 3pl.m. the-boys-NOM
 "The boys came" "The boys came"

Now, the minimalist framework fails to predict both the grammaticality of (4a) and the ungrammaticality of (4b). In (4a) the inflectional features of the subject (3rd pl.) and the verb (3rd sing.) do not match. In (4b) the subject and the verb share the same features but the sentence is unexpectedly ungrammatical.

The way in which agreement in Arabic is affected by word order is not the only problem that the above examples posit for a minimalist approach. In both the grammatical examples in (3a) and (4a), the pre- and postverbal subjects are checked for nominative Case independently of the different agreement patterns. This fact seems to point out a difference in the mechanisms or the structural configurations that sanction agreement and the mechanism or configuration in which nominative Case is assigned (/checked). If we take the structural relation between the Agr-s head and its specifier to be the configuration in which both agreement and nominative Case are checked, we would expect a correlation between full subject-verb agreement and the presence of nominative in the subject. This prediction is borne out in (3a). But (4a) shows that even though the postverbal subject has checked its nominative Case, its number feature has not been checked.

In this paper I will claim that, despite apparent evidence to the contrary, the phenomena of agreement and nominative Case in Arabic are indeed best explained as manifestations of a structural relation between a functional head and its specifier position, as proposed by Chomsky (1992). The paper is organized as follows: In section 1 I will outline the relevant concepts of the MPLT that will constitute the theoretical framework of my analysis. Section 2 will present the analysis of the Arabic data just sketched above. In this section I will argue that preverbal subjects in Arabic are always left-dislocated and that they occupy the same position as nominative topics, an analysis that follows Demirdache (1992). I will claim the overt subject position to be adjunction to the highest maximal projection, i.e. Agr-s, and I will show that the preverbal subjects are directly generated in that position and coindexed with a resumptive empty pronominal *pro* in [Spec, VP]. Postverbal subjects, on the other hand, are the result of V-to-I movement while the subject remains in its base-generated position, [Spec, VP]. In section 3, I will show how these hypotheses receive a satisfactory explanation under the feature-checking system proposed in Chomsky (1992), once we assume that only Null-subject languages, but not non-Null-subject languages, project a [Spec, TP] in the overt syntax.

In the last section of the paper I will expand the analysis to another case of agreement loss in a Null-subject language. In Spanish, preverbal subjects that receive a collective interpretation show loss of person agreement, as shown in (5).

(5)	somos
Los estudiantes sois inteligentes
son | are (1p.)
"The students are (2p.) intelligent"
are (3p.) |
|-----|---|--|

I will argue that in the above example, the preverbal subject is left-dislocated and coindexed with a *pro* in argument position, an analysis parallel to that proposed for Arabic in section 2. Independent evidence to support this analysis will be drawn from control, binding and raising structures in Spanish.

1. Framework: the Minimalist Program

1.1. Convergent Derivations

In the MPLT a language determines a set of linguistic expressions drawn from two levels, PF and LF. These two interface levels provide the instructions for the articulatory-perceptual and conceptual-intentional performance systems, respectively (Chomsky 1992: 3). Unlike in the Extended Standard Theory, these are the only two levels of representation.

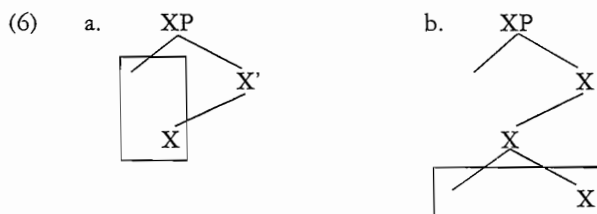
In addition to the interface levels Chomsky's 1992 model assumes that there is only one lexicon and one computational system (p.5). Universal Grammar makes an array of elements from the lexicon accessible to the computational system through the mechanisms of X-bar Theory. The computational system takes representations of a given form and modifies them. The role of transformations in this model is to generate syntactic structures which contain only 'legitimate objects' at both levels of representation, PF and LF. If at both of these levels a representation contains no-

thing but legitimate objects the representation is said to be fully interpretable. Derivations that are fully interpretable are said to 'converge' at the interface levels. A derivation that is not fully interpretable 'crashes'.

1.2. Feature checking

In the Extended Standard Theory, transformations that affect the structure of any single syntactic object are driven by a restricted set of morphological requirements: Case theory requirements force NP movement and the properties of morphological affixes force head movement. In the Minimalist model, movement is also driven by morphological requirements and has to be motivated. Movement operations are forced to choose a more economical route over a less economical route. The first principle of Economy that affects movement operations is the principle of *Last Resort*, which requires movement to be necessary for convergence. According to the Last Resort principle, a movement operation is allowed if and only if the resulting structure is one in which morphological features of some object can be checked which could not be checked in the input structure. A 'legitimate object' is an element that has all its morphological features checked.

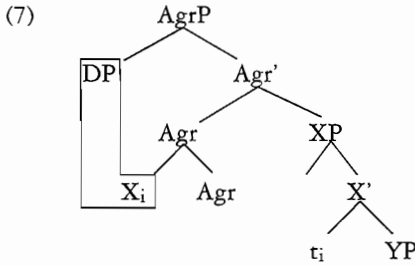
Checking of the morphological features of a syntactic element takes place only if the syntactic element enters into a specific structural relation with an appropriate functional head, a structural relation defined in terms of the head's 'checking domain'. This notion of 'checking domain' receives a detailed, formal definition in the MPLT (Chomsky 1992: 16-19). For the purposes of the first section of this paper, I will take the checking domain to be the set of nodes within a maximal projection of a head that is the complement set of the head-complement relation. Within its maximal projection, checking of the features of a head is therefore possible in two configurations, as illustrated in (6):

The configurations in (6a) is the Spec-head relation and that in (6b) is the relation between a head and the element(s) adjoined to it. An element can check its features in either configuration.

1.3. Case and Agreement

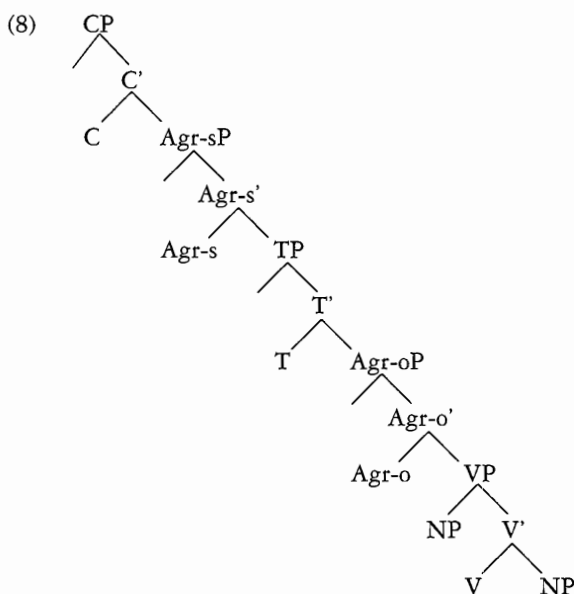
Chomsky proposes that Case Theory should be interpreted as a 'checking theory'. Head-government plays no role in this framework (p. 9). Within a feature checking theory of Case, an NP is legitimate if and only if all its morphological features are checked under a Spec-head relation with an appropriate head. The Case feature of an X-head is discharged in the following configuration:

Under this approach, lexical elements are inserted from the lexicon fully inflected. A DP, like any other lexical element, is taken to be a sequence $L = (a, INFL_1, \dots, INFL_n)$ where a is the morphological complex [Lexical Root-INFL₁-...-INFL_n] and INFL_x is a nominal morphological feature (a f-feature: gender, number, case, ...). Functional heads consist of L-related features (F_1, \dots, F_n). The function of the L-related features of an inflectional head is to check the morphological properties of the lexical item selected from the lexicon. Unlike in the EST, functional heads in the MPLT model do not represent agreement morphemes of a particular language, but rather a collection of abstract morphological features. The morphological elements are instantiations of the relevant features of the nouns (f-features) or verbs (agreement features) and not separate morphological heads generated in the inflectional projection. These L-features are therefore divided into N-related features (nominal agreement features and Case) and V-features (verbal agreement features and tense.)

When a lexical element L is adjoined to a functional category, the feature INFL₁ is removed from L if it matches F_1 . If any L-feature INFL_i remains at LF, the derivation crashes at this level of representation. Once all functional features F_i have been checked, the functional head that carries those features is deleted at LF and receives no interpretation.

Let us illustrate how the system works. The basic structure of a clause in MPLT assumes the Split INFL Hypothesis proposed by Pollock (1989) and extended in Chomsky (1991). Accordingly, a transitive sentence can have the following hierarchical structure:

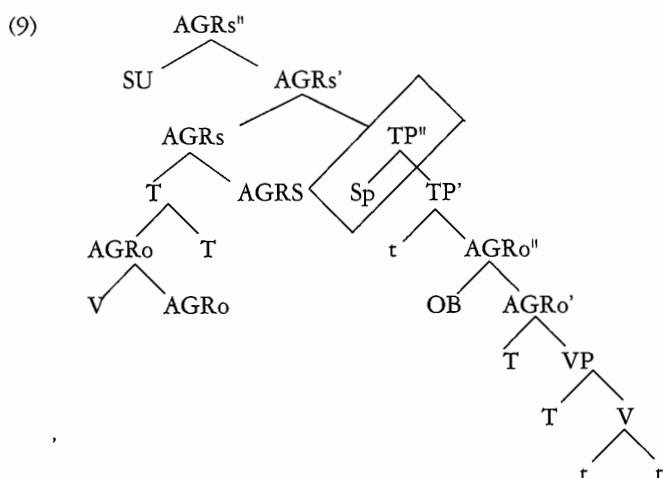

The basic sentence structure shown in (8) also assumes that both arguments of the verb are generated VP-internally, the object as the complement of V and the subject as the specifier of VP, a version of the Internal Subject Hypothesis (ISH) first proposed in Zagana (1982) and developed in Koopman & Sportiche (1991), among others. The NP-subject in VP has to raise at some point in the derivation in order to check its inflectional features in the checking domain of the appropriate inflectional head, Agr for agreement features and either Agr or TP for Nominative Case.¹ Following a proposal in Kayne's analysis of participial agreement in French, the MPLT assumes also the existence of a second Agr head that dominates VP. This head checks the inflectional features of the object (Accusative case and agreement) and is labeled Agr-o. The object, like the subject, must also raise at some point in the derivation for checking of its features.

1.4. Verb Movement and Form Chain

The verbal arguments are not the only elements that need to check their features against functional heads. The verbal head V is projected fully inflected from the lexicon and has to check its agreement and tense features. In (7) V raises to Agr-O, then to T and then to Agr-S to match its object agreement, tense and subject agreement features, respectively. This cyclic movement of the verb is restricted by a revision in the way cyclic transformations are considered. Cyclic movement is taken to count as a single complex operation called *Form Chain*, insuring that cyclic derivations are as "economical" as non-cyclic derivations. The result of the operation Form Chain is the formation of a chain that counts as a single complex object:

(1) I will leave this matter open for the time being. The possibility of checking the Nominative case in [Spec,TP] will be analyzed in more detail later on.

In (9), V raises to Agr-o to form the chain $CH_v = (V, t_v)$. Once raised, V in (9) has no checking domain, but the chain CH_v that is headed by V does. The complex [V Agr-o] raises to T to check its V-related features and raises to adjoin Agr-o for the same reason. Neither V nor CH_v has a new checking domain in this adjoined position, but V, as part of the complex $[_T [V \text{ Agr-o}]T]$, is now in the checking domain of Agr-s and shares features with it (cf. *supra*). Once the NP-subject raises to [Spec, Agr-s] the subject SU is also in the checking domain of Agr-s, and agrees directly with V in this position. Subject-verb agreement is therefore formally explained. At the same time, the subject in [Spec, Agr-s] is in the checking domain of Agr-s and in the checking domain of the chain headed by T. As a consequence it will have not only agreement but also case features.

To sum up, subject-verb agreement receives a formal explanation within the MPLT. The subject raises from its base-generated position to [Spec, Agr-s]. The verbal head raises to adjoin to the Agr-s head via cyclic adjunction to the intermediate functional heads, a movement that counts as a single complex operation. As a result of these two movement operations, both the verb and the subject are in the checking domain of Agr-s and can check their features against the appropriate L-related features of this functional head. When the features of both the verbal head and the subject match the L-related features of Agr-s, subject-verb agreement obtains and the derivation converges.

1.5. Spell-Out and Procrastinate

Two issues about this movement mechanism arise at this point. The first one is whether the movement of the verb or the movement of either of its arguments occurs in the overt syntax or at LF. The second is what prevents the arguments of the verb from raising to the specifiers of the inappropriate Agr projections, i.e. for the object to raise to [Spec, Agr-sP] and for the subject to raise to [Spec, Agr-oP].

The answer to the first question comes from the combination of two Economy

principles and a stipulation about the nature of inflectional features: All I-related features, that is to say, all inflectional features in Agr and T, can have two different values: [+strong] or [-strong]. The MPLT takes [+strong] features to be visible at PF while [-strong] are invisible at that level of representation. The interaction of this assumption about the different values of inflectional features and two of the economy principles, *Spell-Out* and *Procrastinate*, creates the typology of syntactic movement: The computational system tries to reach the PF component “as fast as possible” (*Spell-Out*). If the features that remain at this level of representation are only [-strong] features, the derivation will converge at PF since these features are not visible at this level. If any [+strong] feature remains, the derivation will crash at PF. As a result, overt syntactic movement will only be necessary when there are [+strong] features to be checked. Languages like French, in which the verb raises overtly to the higher inflectional projection, are explained then if we take the V-related features in Agr to be [+strong]. On the other hand, the computational system “procrastinates”: If an operation can take place at LF, it will take place at this level rather than in the overt syntax. Those features that are [-strong] will be then checked after *Spell-out*, i.e. at LF; movement in order to match these features will be covert rather than overt.² The result of this interaction between *Spell-Out* and *Procrastinate* renders a system in which syntactic movement can be optionally overt or covert, depending on parametric variations of the strength of inflectional features. The classical distinction between verb movement in French and English, i.e., the distinction between V-to-I and I-to-V movement proposed in Emonds (1980) and developed in Pollock (1989) receives a new interpretation within the MPLT framework under the assumptions described here. While *Spell-Out* explains why verbs must raise in French, it does not explain why verbs (non-auxiliary verbs) do not raise in English. *Procrastinate* fills in the gap: It will force movement to be covert unless it is forced in the overt syntax by some principle. Unlike in French, English’s V-related features in Agr are [-strong], and convergence is possible without overt verb raising (Chomsky 1992: 44).

Let us analyze now a simple transitive clause in English, like in (10):

(10) *Before Spell-Out*: [Agr-s Agr-s [TP T [Agr-o Agr-o [vp John [ate apples]]]]]

In English, a language with [-strong] V-related features, V-to-I movement takes place after *Spell-Out*. The position of the subject in the overt syntax will always be preverbal, because the N-related features of Agr (nominal agreement), and perhaps T (Nominative case),³ with the value [+strong], force the subject NP to

(2) It is appropriate to notice that the system can also account for the overt V-to-I raising in English of the verbs *be* and *have*: Since *be* and *have* lack semantically-relevant features (Pollock 1989), we can assume that they are not visible at LF. Or in other terms, that their V-features are [+strong]. If they do not raise overtly, the derivation will crash (Chomsky 1992: 44). Furthermore, the system has a new advantage: the assumption that I lowers to V in English-type languages while V raises to I in French-type languages is no longer necessary once we assume that what differentiates these two languages is the fact that French has [+strong] V-related features (“strong agreement”) while English V-related features are [-strong] (“weak agreement”). Overt V-to-I raising is forced in French, but not in English, for convergence.

(3) In the MPLT, T does not project a specifier position. The checking of Nominative case occurs

raise overtly to [Spec, AgrP] for convergence. The structure of (10) by Spell-Out is then shown in (11):

- (11) *By Spell-Out*: [[Agr-sP John_i [Agr-s' Agr-s]][TP T [Agr-oP Agr-o [VP t_i [ate apples]]]]]

At LF, V will raise to Agr-o, then to T and then to Agr-s, in the way previously analyzed when discussing Form Chain. If the [-strong] V-related features of T and Agr-s do not match the INFL features of the N-head of the NP subject and the V-head of the predicate, that is to say, if the subject and the verb do not agree, the derivation will crash at LF and will receive no interpretation.

So far, our analysis has dealt with subject-verb agreement without taking movement of the object into consideration. The problem, as mentioned before, is to decide what prevents the arguments of the verb from raising to the specifiers of the inappropriate Agr projections, rendering an ungrammatical structure like (12):

- (12) *By Spell-Out*: * [[Agr-sP apples] [VP John [v ate t_i]]]

1.6. Shortest Movement and Relativized Minimality

In the Economy model of Chomsky (1991) there was no explanation of why the object could not raise to [Spec, Agr-sP], checking Nominative features, and the subject to [Spec, Agr-oP], checking Accusative features. Chomsky (1992) proposes a solution derived from the application of a new economy principle, *Shortest Movement*, and a derivational version of Rizzi's (1990) *Relativized Minimality* (Chomsky 1992: 21).

The idea behind Relativized Minimality is that at LF traces are well-formed only if they are created by a movement operation that takes the shortest steps available (Shortest Movement). According to this, syntactic movement of an element cannot skip any possible landing site, where possible landing sites are positions available for elements of the same type: head positions for Head-movement, the specifier position of inflectional heads for A-movement, and [Spec, CP] for A'-movement.

In (11), repeated below, the subject has moved from [Spec, VP] directly to [Spec, Agr-sP], leaving a trace in its base-generated position. This movement does not violate Relativized Minimality once we assume that T does not project a specifier (cf. fn.3). But in (12), also repeated below, movement of the object outside the VP and into the Spec of any inflectional projection will cross a possible landing site, namely [Spec, VP]. This results in a clear violation of Relativized Minimality:

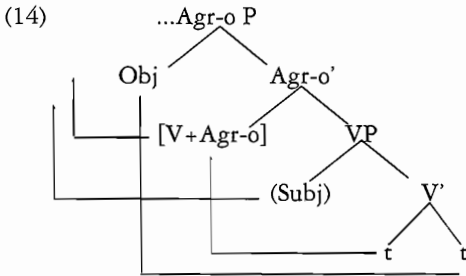
- (11) *By Spell-Out*: [[Agr-sP John_i [Agr-s' Agr-s]][TP T [Agr-oP Agr-o [VP t_i [ate apples]]]]]
- (12) *By Spell-Out*: * [[Agr-sP apples_i] [Agr-s' Agr-s]][TP T [Agr-oP Agr-o [VP John [v' ate t_i]]]]]

then at the point of the derivation in which the complex head created by adjunction of V to T raises to adjoin to Agr-s, rendering a configuration in which the element in [Spec, Agr-s] is the checking domain of all the heads within the complex Agr-s, i.e. V, T and Agr-s. This issue will be discussed in further detail at the end of this section.

Chomsky proposes that distance for the purposes of Shortest Movement should be redefined by means of the notion of Equidistance:

- (13) Two targets of movement are equidistant if they are in the same minimal domain (Chomsky 1992: 24)

One consequence of this definition is that head-movement extends the domain in which Relativized Minimality can be satisfied. In the case of movement of the object, adjunction of the verb to Agr-o forms a chain $CH_v = [V, t_{verb}]$ with the head in Agr-o and the foot in the VP-head, the domain of which includes the immediate constituents of both V and Agr-o. As a result, the specifiers of these two heads will be equidistant from the complement of V. As shown in (14), the verb raises to adjoin to Agr-o. Movement of the object to [Spec, Agr-oP] does not violate Relativized Minimality, since [Spec, VP] and [Spec, Agr-oP] are now equidistant. Posterior movement to the complex $[V + Agr-o]$ to adjoin to the next inflectional head will make the specifier of this head available as a landing site for movement of the subject.

One result of this system is that raising of the object to [Spec, Agr-oP] depends on verb raising to Agr-o. Therefore, in languages with covert Verb-raising, like English, the object will have to raise covertly. Overt Object Shift, shown in (14), will be ruled out.

- (15) * John apples ate

Another result of this system is that no chain will have more than two specifier positions which are equidistant. As a result, A-movement will not be able to cross more than one specifier without violating Shortest Movement.⁴ A-movement of the arguments of the verb follows, then, a pattern of “crossing” and not “nested” paths (Chomsky 26).⁵

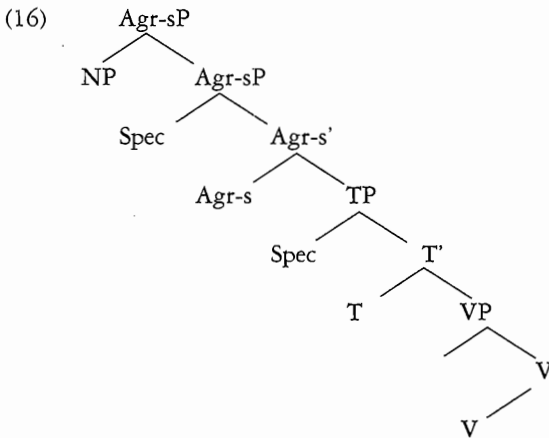
(4) We can find here the basis for the assumption in MPLT that T does not project a specifier. Direct movement of the subject to [Spec, Agr-sP] when [Spec, TP] is present would violate Relativized Minimality since it would cross two specifier positions, [Spec, Agr-oP] and [Spec-TP]. Nevertheless, the result seems to be correct only for languages with covert V-to-I movement and obligatory subject raising. Adjunction of the verb to T and subsequent adjunction of the complex head to Agr-s will allow cyclic movement of the subject to [Spec, Agr-sP] through [Spec, TP].

(5) See Murasugui (1992) for an alternative possibility in which both nested and crossing paths are legitimate.

1.7. Base-generation of adjuncts and the A-A' distinction

I will propose in this paper that preverbal subjects in Arabic are base-generated as adjuncts to the highest inflectional projection, Agr-sP. It is necessary then to discuss at this point the analysis that base-generated adjuncts receive under minimalist assumptions.

In the MPLT, base generation of adjuncts is the result of the application of the rule *Generalized Transformation* (GT). This rule has two varieties, a binary operation —adjunction— and a singular operation —substitution. Base generated adjunction is the result of the binary GT which takes two phrase markers K — in our case Agr-sP— and K' —in our case the preverbal NP— and inserts K' into an empty position D in K to form a new phrase-marker K*, which must satisfy X-bar theory (Chomsky 1992: 31). In the case that will be our concern, namely that of an NP base-adjoined to the highest inflectional projection, the resulting configuration will be:

In (16), the adjoined NP is “broadly L-related”. Chomsky (1992: 40) defines the argument-non argument distinction in terms of the notion “L-related”, as follows: A position is L-related if it is in the checking domain of an L-head, where L-heads are both lexical heads and heads which check the features of lexical heads. V, N, P, A, T and Agr are L-heads. Argument positions are L-related while non-argument positions are not L-related. Among the L-related positions, we differentiate between narrowly and broadly related positions: the former correspond to the specifier position of L-heads and the latter to adjuncts. A structural position that is broadly L-related has the basic properties of non argument positions, properties that are shared with the not L-related positions.

1.8. Summary of the minimalist assumptions

In summary, the MPLT proposes a theoretical framework in which derivations and representations conform to a set of ‘economy’ principles. These economy principles, described above, should be ‘minimal’ in the sense that there should be no extra symbols and no extra steps in the derivations and conditions on representations.

Furthermore, transformations should not overlap in their effects, and the levels of representation should be reduced to well-formedness conditions at any of the two interface levels, PF and LF. In the next sections I will attempt to apply these minimalist assumptions to the analysis of the cases of loss of agreement in Arabic presented in the introduction.

2. Subject-verb agreement in Arabic

In this section I will review the analyses of subject-verb agreement and nominative Case in Arabic proposed in recent literature. I will discuss some of the theoretical and empirical problems that these analyses present, and argue, against them, that preverbal subjects are always left-dislocated in Arabic and that they occupy the same position as nominative topics, an analysis that follows Demirdache (1992). The organization of this section is as follows: Section 2.1 introduces the arguments in favor of the presence of an empty expletive in [Spec, IP] in Arabic. This expletive is assumed to dictate agreement on the verb when the subject is postverbal. In sections 2.2. I will review the theoretical problems that such analysis presents, and show empirical evidence against this analysis in section 2.3. Section 4 will present the arguments in favor of analyzing preverbal subjects in Arabic as left-dislocated elements, based generated as adjuncts to IP —Agrs-P— and coindexed with an empty pronominal in argument position.

Arabic, a Null-subject language, allows both preverbal and postverbal positions of the subject NP. But agreement in Arabic shows a peculiarity: it depends on the surface order of the subject. When the subject precedes the verb, the verb shows full agreement with the subject in person, number and gender, as shown in (3), repeated here as (17).

- (17)a. al-ʔawlaad-u jaaʔuu b.* al-ʔawlaad-u jaaʔa
 the-boys-NOM came 3pl.m. the-boys-NOM came 3sg.m.
 “The boys came” “The boys came”

In both the examples in (17) the subject is preverbal. A preverbal subject must agree in person, gender and number for the sentence to be grammatical (17a). When the number features of the verb and the preverbal subject do not match, the sentence is ungrammatical (17b). But if the subject is postverbal, the verb shows an “impoverished agreement” and the subject and the verb agree only in number and gender, as shown in (4), repeated here as (18):

- (18)a. jaaʔa al-ʔawlaad-u b.* jaaʔuu al-ʔawlaad-u
 came 3sg.m. the-boys-NOM came 3pl.m. the-boys-NOM
 “The boys came” “The boys came”

The Arabic examples above show that overt agreement is sensitive to word order changes. (18a) shows that subject-verb agreement in third person singular occurs when the plural subject is postverbal. When the postverbal subject and the verb agree in number, the sentence is ungrammatical (18b). As we saw in (17), this agreement pattern is affected by word order changes. When the plural subject

occupies the preverbal position agreement is not only in person and gender, but also in number.

Most recent work on Arabic is based in the assumption that the VS order in (18) is derived by V-to-I movement, while the subject remains in its VP-internal position. SV order is derived then by subject raising to [Spec, IP], as proposed, among others, in Fassi Fehri (1988), Mohammad (1990), Benmammoun (1991, 1992) and Ouhalla (1991, 1994). In (17) above, the subject is in [Spec, IP] and agrees with the verb in I in a Spec-head configuration. The “impoverished” agreement shown in the VSO order in (18) is assumed to obtain because the verb agrees not with the postverbal subject, in [Spec, VP], but with an empty expletive base-generated in [Spec, IP], as proposed in Aoun (1982), Mohammad (1990) and Benmammoun (1992). The assumption that this expletive *pro* is specified for person and gender only, but not for number, explains the lack of number agreement in the verb when the subject is postverbal.

2.1. Arguments for the empty expletive *pro* in Arabic

This section will review arguments supporting the existence of an empty expletive *pro* in Arabic, and summarize the role that expletive *pro* has been argued to have in account for the agreement paradigms discussed above.

Aoun (1982), Mohammad (1990) and Benmammoun (1992) posit a covert expletive in the preverbal position —[Spec, IP]— to explain the “default agreement” of the verb with the postverbal subject in Arabic. The existence of an empty expletive in Arabic is argued on the basis of the following generalization: The third person singular agreement features of the verb in VSO sentences in Arabic are those displayed by verbs which take non-argument subjects, as shown in examples of seem-type verbs in (19a) and impersonal passives in (19b) (examples from Mohammad 1990: 123).

- (19) a. ya-bdu ?anna l-tullaab-a wassl-uu
 seems-3s that the students-ACC arrive-3p
 “It seems that students have arrived”
 b. niim-a tahta l-shajarat-i
 sleep (PASS)-3s under the tree-GEN
 Lit “It has been slept under the tree”

In both of the examples above, the matrix verb does not assign an external theta-role and the subject position in these sentences is filled with an expletive *pro* in Spec-head agreement with INFL. Since sentences with postverbal subjects resemble the ones in (19) with respect to verbal inflection, it has been assumed in the literature that they also instantiate an expletive *pro* subject, in addition to the lexical subject in postverbal position.

Mohammad (1990: 110) argues that the existence of the expletive subject can be more directly observed in situations where it is embedded under the complementizer *?anna* (‘that’), which forces the expletive to be lexicalized. In Arabic, the matrix verb selects the complementizer of the embedded clause and the complementizer

assigns case to the adjacent element. The complementizer *?anna* assigns accusative case to the element that follows it, as shown in the contrast in (20):

- (20) a. huwa saafaruu
 they-m-NOM left3pl.m
 b. al-?awlaad-u qqaaluu ?anna-hum saafaruu
 the-boys-NOM said3pl.m. that-they-AC left3pl.m
 "The boys_i said that they_{i,j} left"

In the sentence (20a) the preverbal pronominal subject receives nominative Case. In (20b), when the same sentence appears embedded and the subject directly follows the complementizer, the preverbal pronominal subject is assigned accusative Case by this complementizer. In Arabic, this complementizer that assigns accusative to the subject of the embedded clause can never be followed by an empty category, as shown in (21):

- (21) a. pro saafaruu
 "They left"
 b. *al-?awlaad-u qqaaluu ?anna-pro saafaruu
 the-boys-NOM said3pm that-pro left3pm
 *"The boys said that pro left"

Crucially, a 3p.sg. expletive appears overtly when a sentence with a postverbal subject is embedded, as shown in (22):

- (22) a. jaa?a ar-rijaal-u
 came 3sm the-men-NOM
 "The men came"
 b. idda?a ?aHmad-u ?anna-hu jaa?a arrijaal-u
 claimed 3sm Ahmed-NOM that-it came 3sm the-men-NOM
 "Ahmed claimed that the men came"

The existence of an empty expletive can be thus observed in the analysis of sentences embedded under the complementizer *?anna* (20-22). The expletive pronoun is null in matrix sentences with postverbal lexical subjects, but surfaces in embedded clauses when it is assigned accusative case by the complementizer. Presumably, the expletive in (22b) cliticizes onto the complementizer from [Spec, IP], the position occupied by the empty pronominal in VSO sentences (Mohammad 1990: 112).

Let us return now to the contrast between (18a) and (18b), repeated here as (23a) and (23b) respectively. Assuming the existence of an empty expletive [Spec, IP] in sentences with postverbal subjects, the structure of the sentences in (18) is, then:

- (23) a. [_{IP} pro_i [_T jaa?a [_{VP} al-?awlaad-u_i ; tv]
 came 3sm the-boys-NOM
 b. * [_{IP} pro_i [_T jaa?uu [_{VP} al-?awlaad-u_i ; tv]
 came 3pm the-boys-NOM

In both the examples in (23), the verb and the empty expletive are in a Spec-head

relation.⁶ Since the expletive is specified as 3rd person singular, and agreement is with the expletive, both the grammaticality of (23a) and the ungrammaticality of (23b) are now predicted.

On the other hand, the SVO order in Arabic is the result of movement to the subject from its VP-internal position to [Spec, IP], and the representation of (17a) is then:

(24) [IP al-ʔawlaad-u ; [r jaaʔuu [VP t_i tv]

Preverbal subjects are thus in a Spec-head relation with the verb in INFL and we should expect full agreement between the verb and the preverbal subject.

To sum up, positing the existence of an empty expletive in [Spec, IP] in Arabic VSO sentences explains the fact that agreement in Arabic is sensitive to word order changes. Agreement obtains between the verb in Infl and the elements in [Spec, IP]. The elements that occupy [Spec, IP] are either a lexical subject in the SVO order or an empty expletive pronoun in the VSO order. Since this expletive pronoun is specified as 3rd. sg., the verb in the VSO sentences will agree with this expletive, and not with the postverbal subject, in 3rd sg. In the SVO sentences, on the other hand, full agreement between the verb and the lexical subject is expected.

2.2. Some theoretical problems.

In this subsection, I will review some of the theoretical problems associated with the analysis described in the previous section. The first problem is related to nominative Case assignment. The assumption of the existence of an empty expletive in preverbal position coindexed with the postverbal subject in the VSO sentences in Arabic implies the existence of two subject positions. We must then ask how subjects receive nominative Case in the two positions they occupy, i.e. [Spec, IP] and [Spec, VP]. In the SVO order, the subject has raised from its base-generated position [Spec, VP] to [Spec, IP]. This movement is generally assumed to be forced by Case considerations (Koopman & Sportiche 1991). The subject raises to receive Case by agreement with Infl. It can be assumed then that in the VSO order the empty expletive in [Spec, IP] receives nominative Case, again by agreement with Infl. The problem that raises is then to explain how the postverbal subject in the VSO sentences receives nominative Case in its position, [Spec, VP].

The first possibility is that the empty expletive postulated in VSO sentences receives nominative Case by agreement in [Spec, IP], and that its case is transmitted to the postverbal subject, as argued in Ouhalla (1994). But this analysis faces a clear problem, noted by Coopmans (1994). The same structures that were used to support the existence of the preverbal expletive can be used against the idea of case transmis-

(6) The empty expletive is not referential and consequently it does not bind the lexical NP in [Spec, VP]. A referential pronoun in this position would constitute a principle C violation, because the lexical NP would be bound by it. Furthermore, *pro* in (21) does not have a thematic role; it is an expletive. Otherwise it would constitute a violation of the thematic criterion since there are two arguments, preverbal *pro* and the postverbal subject, and only one external role available. In this configuration the lexical subject is not in Spec-head agreement with Infl.

sion in VSO sentences. Recall that in sentences with *?anna* the complementizer assigns accusative to the preverbal subject of the embedded clause. A relevant example is (22b), repeated here as (25):

- (25) idda?a ?aHmad-u ?anna-hu jaa?a arrijaalu
 claimed 3sm Ahmed-NOM that-it-Acc came 3sm the-men-NOM
 ‘Ahmed claimed that the men came’

(25) shows that there is no case transmission: The expletive *-hu* surfaces as an accusative pronoun and does not match the nominative of the postverbal subject. If the expletive and the postverbal subject could form a proper chain for Case, the postverbal subject *arrijaalu* in (25) would be expected to be accusative.⁷

Since there are empirical reasons to question the existence of a mechanism of case transmission between the preverbal empty expletive and the postverbal thematic subject in the VSO sentences in Arabic, a different explanation of nominative Case assignment is required. Another possibility is explored in Benmamoun (1992). Following Koopman & Sportiche (1991), Benmamoun assumes that there are two possible configurations in which nominative Case is assigned, namely under government by INFL, and under Spec-head agreement.

- (26) a. Nominative under agreement: [IP NP_i I-Agr [VP t_i ...]
 b. Nominative under government: [IP I-Agr [VP NP ...]

Benmamoun assumes that both possibilities are found in Arabic. Nominative case is assigned under agreement to the preverbal subject in the SVO order and to the empty expletive in preverbal position in the VSO order. Nominative Case under government is assigned to the lexical subject when it remains in its VP-internal position, i.e., in the VSO order. Both mechanisms of nominative Case assignment are then simultaneously instantiated in the VSO order.

A theoretical objection can be made against Benmamoun's analysis. As we have seen, he proposes that there are two independent nominative assignments in a VSO structure: the empty expletive in [Spec, IP] receives nominative by agreement and the thematic subject in [Spec, VP] receives nominative under government. Again, if the thematic subject can be assigned nominative Case under government, it would always remain in [Spec, VP]. The question is then why do any lexical subjects ever appear in preverbal position. Movement of the subject from its base-generated position to [Spec, IP] cannot be motivated by Case considerations and the SVO order in Arabic would not be explained.

The appeal to a disjunctive formulation of the mechanism of Case assignment also raises a problem if we want to explain nominative Case in Arabic under minimalist assumptions. The analysis that posits the existence of an empty expletive in

(7) Coopmans (1994) also argues against another previous analysis explored in Fahsi Fehri (1983). Fahsi Fehri claims that in VSO sentences in Arabic both the empty expletive and the postverbal subject receive nominative Case by a default mechanism. Coopmans notes that if nominative case of the subject in [Spec, VP] can be assigned by default, the thematic subject would always remain in [Spec, VP]. Then, the SVO order in Arabic would be unexplained since movement of the VP-internal subject to [Spec-IP] is forced by case considerations.

[Spec, IP] in the VSO sentences in Arabic must assume that structural case can be assigned *either* by government *or* by agreement. In order to explain the SVO order, this analysis has to assume that the thematic subject generated in [Spec, VP] raise *optionally* to [Spec, IP], since this movement cannot be forced by Case considerations. There are two minimalist assumptions that are crucial in this respect. The MPLT proposes that syntactic descriptions be reduced to “fundamental relations”, spec-head and head-complement, dispensing with such notions as government by a head (Chomsky 1992: 9). It is also proposed that movement in the overt syntax should not be legitimate unless necessary for convergence, optional movement being thus eliminated from overt syntax (op.cit: 22). The analysis of Case assignment in Arabic proposed in recent literature, and analyzed here, is thus based on a set of assumptions that are not shared by the MPLT.

Moreover, Benmamoun (1992) argues that this disjunctive formulation of the mechanism of nominative Case —either by agreement or by government— also applies to the configurations in which agreement is sanctioned. His argument depends on two different agreement affixes in Arabic. One contains person and gender and is realized under the VS order, as in (23). Another agreement affix contains number and person and gender and is realized under SV, as in (24). He refers to the two patterns of agreement by the feature that singles them out. Person agreement and Number agreement.⁸ The descriptive generalization is then:

- (27) a. P-agreement obtains either under head government or Spec-head agreement.
 b. N-agreement obtains under Spec-head agreement.
 (Benmamoun, op.cit. p.125)

Another consideration is in order at this point. It may seem at first glance that minimalist assumptions would allow us to get rid of this undesirable disjunction in the formulation of our theory of case assignment —and agreement. As proposed in Olarrea (1993), it could be claimed that the differences between SV and VS orders in Arabic are the reflex of two different specifications of the N-related features of T in Arabic (section 1.4). In the SV order, the N-related features of this functional head are specified as [+strong], forcing the overt movement of the VP-internal subject to [Spec, IP] in the overt syntax, as shown in (28).

- (28) [[AGRs al-ʔawlaad-u [AGRs[jaaʔuu T]AGRs] t_T [VP tsu t_v]]]
 the-boys-NOM came_{3pm}
 [+] [+]
 [+]
- “The boys came”

In the VS order, on the other hand, the N-related features of T are [-strong] and the subject need not raise to [Spec, IP] until after Spell-out. Raising of the subject

(8) It is necessary to observe that he restricts his discussion to the imperfective tense in Arabic, because it is in this form where both agreement patterns are more obvious, since they are represented by two different affixes (Benmamoun 1992: 120). Since the earlier descriptive texts it is also common to find in the literature about agreement in Arabic the idea that syntactic agreement is restricted to person and number. Gender agreement is considered optional, in both VS and SV orders. For a detailed discussion, *vid.* Fahsi Fehri (1988). I will adopt this view in the rest of the paper, to simplify the analysis.

in the SV order is overt but it is covert in the VS order. In either case the subject will be in a Spec-head configuration with a case assigning head at LF and nominative Case will be checked.

It may seem that this analysis allows us to get rid of a disjunctive formulation, since it is no longer necessary to postulate that structural case can be assigned *either* by government *or* by agreement. But in order to do so it has been necessary to replace this disjunction with a different one, not purely syntactic but somehow lexical and, as it is presently stated, of a very unclear formulation: Languages like Arabic that allow both pre- or postverbal subjects are the result of the presence of N-related features in Tense that can be specified as *either* [+strong] *or* [-strong]. It is then legitimate to question the degree of theoretical insight we have gained with what seems to be merely a substitution of disjunctive formulations. A more precise explanation of the mechanisms of agreement and Case assignment in Arabic under minimalist assumptions will be needed in order for the analysis to be satisfactory. I will come back to this issue in section three.

I have reviewed some of the theoretical problems with the existence of an empty expletive in preverbal position in Arabic. I have also discussed some of the problems that this analysis will create if one is to explain the phenomena of agreement and nominative Case assignment in Arabic within a minimalist framework. I will now analyze some of the empirical problems that the analysis based on the existence of an empty expletive in the VSO sentences presents. The following section draws largely from Aoun et al. (1994).

2.3. Some empirical problems

Aoun et al. (1994) use three dialects of Arabic, i.e. Standard, Moroccan and Lebanese (SA, MA and LA, respectively), to question that agreement of the verb in these dialects is with an empty expletive in [Spec, IP] in the VSO sentences. In Lebanese and Moroccan Arabic, the subject always agrees with the verb in person, gender and number; in Standard Arabic, on the other hand, the subject agrees in person, number and gender with the verb when the former precedes the latter. If the subject is postverbal, agreement is in person and gender, but not in number, as we have seen before. Aoun et al. criticize the idea that there is an empty pronominal dictating agreement with the verb, a pronominal that is partially specified for person and number in SA, but fully specified in MA and LA. They also address the issue of whether subject-verb agreement in person and number occurs in a configuration other than Spec-head. They assume that agreement can also be sanctioned by government, but come to the conclusion that Spec-head agreement in Arabic takes precedence over agreement under government. I will review their arguments in the next two subsections, since these empirical objections will be basic for my analysis.

2.3.1. *The complementizer ?inn*

Aoun et al. (1994) use empirical arguments against the idea that agreement in the three dialects of Arabic under study is with a covert pronominal in the preverbal [Spec, IP] position. The evidence comes from the analysis of agreement patterns with subjects of embedded clauses introduced by the complementizer *?inn* in Leba-

nese. This complementizer presents an affix that agrees in the following examples with the null pronominal subject of the embedded clause, as in (29). (Examples (28-29) are taken from Aoun et al.: 201-202).

- (29) fakkar ?iin-e ruHt
 thought 3ms that-1s left 1s.
 "He thought that I left"

When the preverbal subject is a full lexical NP, this NP and the morpheme attached to the complementizer do not agree in number or gender:

- (30) a. *fakkar ?inn-un l-baneet raaHo
 thought-3m that-3pl. the-girls left-3pl.
 "He thought that the girls left"
 b. fakkar ?inn-o l-baneet raaHo
 thought-3m that-3m.sg. the-girls left-3pl.

In (30a), when the preverbal lexical subject and the morpheme in the complementizer agree, the sentence is not grammatical. In (30b), when the subject is preverbal, this morpheme takes a default value, i.e. third person masculine singular.

If sentences with postverbal lexical subjects include a preverbal covert expletive, and that this expletive is fully specified for number, gender and person in LA—recall that in LA the postverbal subject and the verb agree—we would expect the complementizer *?inn* to agree with the expletive, just as the complementizer agrees with the (null) pronominal in (29). But this is not the case, as shown in (31). Sentences containing postverbal lexical subjects differ from sentences that contain null pronominals.

- (31) *fakkar ?inn-un raaHo l-baneet
 thought 3msg. that-3pl. left-3pl. the girls

In (31), the complementizer affix *-un* cannot show agreement in third person plural with the verb or the hypothetical covert expletive in preverbal position, even though the example in (29) showed that the affix agrees with a null pronominal subject. Further, we cannot assume that the affix and the preverbal subject compete for the same structural position. If this were the case, the ungrammaticality of (31) could be explained based on the incompatibility of the affix and a pronominal subject, overt or covert. But this is not the case. (32) shows that the complementizer suffix *-e* and an overt pronominal subject *?ana* can co-occur in a sentence.

- (32) fakkar ?iin-e ?ana ruHt
 thought 3ms that-1sg. I (1sg.) left 1s.
 "He thought that I left"

The embedded sentences introduced by the complementizer *?inn* cast some doubt on the existence of an empty expletive in preverbal position that dictates the agreement between the subject and the verb in Arabic.⁹

(9) It is also true that this argument can be compromised. The evidence against the existence of an empty expletive in Aoun et al. (1994) comes from the analysis of constructions in LA— examples

2.3.2 Agreement under government

Some Arabic data suggests that agreement is obtained under government, rather than as a result of Spec-head feature checking. When the subject is postverbal and it is formed by conjunction of NPs, the verb agrees in gender only with the first element of the conjunction. The examples in (33), from Mohammad (1989), illustrate this point:

- (33) a. qaraʔa ʔumar wa ʔali l-qiSSat-a
 read3ms Omar and Ali the story-Acc
 “Omar and Ali read the story”
 b. qaraʔa ʔali wa ʔumar l-qiSSat-a
 read3fs Ali and Omar the story-Acc
 “Ali and Omar read the story”

In (33a), the verb agrees in person and gender —masculine— with the first element of the conjunction, as shown clearly when we reverse the order of the conjoined elements and the verb agrees in person and gender —feminine— in (33b).

Benmammoun (1992: 128) suggests that postverbal conjoined subjects in Arabic may have the representation in (34):

- (34) [ConjP NP₁ [Conj' Conj NP₂]]

The examples in (33) now receive a satisfactory explanation if we consider that agreement is obtained under either government or Spec-head, as proposed in Benmammoun (1992)—cf. 2.2—. Assuming that the verb in INFL in (33) may govern into the Spec of a projection it governs, the verb in INFL can agree with the first element of the conjunction. If the conjoined NP precedes the verb, it can only agree with the conjunction itself, since it is in a Spec-head relation with the ConjP and not with the NP₁ in [Spec, ConjP]. This is shown in the contrast in sentences (35a/b):

- (35) a. *ʔumar wa ʔali qaraʔ-ʔa l-qiSSat-a
 Omar and Ali read3ms the story-Acc
 b. ʔumar wa ʔali raraʔ-uu l-qiSSat-a
 Omar and Ali read3mp the story-Acc

Aoun et al. bring our attention to the problem that this analysis creates for the case of sentences having a “split” subject, a pre- and a postverbal one. The conjunction analysis described above predicts that the verb would agree with either subject, either by Spec-head or by government. But this prediction is wrong. This type of construction, in which we can find a pre- and postverbal subject, occurs in sentences with the auxiliary verb *keen* (be), as analyzed in Aoun et al. (1994: 208):

- (36) a. kariim w marwaan keeno ʔam yilʔabo
 Karim y Marwan were Asp playing

(29-32)— and Moroccan Arabic—examples *supra*. But in these two dialects the verb fully agrees with the subject, either in pre or postverbal position (op.cit. p 4). The need to postulate the existence of such an expletive was motivated to explain the default agreement with the postverbal subject in SA. Since there are no parallel constructions to those in (28-31) in SA, it is possible to assume that the argument against the existence of the expletive applies only to LA and MA, but not to SA.

- b. keen kariim w marwaan 9am yil9abo
 was Karim y Marwan Asp playing

In (36) we find the expected agreement asymmetry between the pre- and the postverbal subject. The auxiliary has also the option of agreeing with the whole conjunction when the conjoined subject follows the verb, as we would expect if agreement obtains under government: the auxiliary governs not only the [Spec, ConjP] but also ConjP, as in (37):

- (37) keeno karim w marwaan 9am yil9abo
 were Karim and Marwaan Asp playing

But when there is an NP that precedes the auxiliary, and a conjoined subject, the agreement is with the preverbal NP, as in (36a), and never with the postverbal one.

- (38) a. kariim keen huwwe w marwaa 9am yil9abo
 Kariim was he and Marwaan Asp playing
 b. *kariim keeno huwwe w marwaan 9am yil9abo
 Karim were he and Marwaan Asp playing

(38a) shows that in a “split” subject construction, one NP precedes the auxiliary, and a conjoined NP follows it. In this conjunction the first member is a pronoun coreferential with the preverbal NP. We would expect the verb here to agree by government with either the first element or with the entire conjunction, as in the contrast between (36b) and (37). But this is not the case, and the verb must agree with the preverbal NP, as shown in (38b). This shows, at least, that agreement under Spec-head takes precedence over agreement under government, in case we are forced to assume that the latter takes place in Arabic.

To summarize, the analysis of the examples in (29-38) affirms that: (i) The evidence about the existence of an empty expletive in preverbal position, coindexed with postverbal lexical NPs in Arabic is not compelling; and (ii), even if we are forced to assume that agreement can take place as a manifestation of either Spec-head coindexing or government, the former takes precedence over the latter.

Keeping in mind these considerations, I would like to return to the problem of nominative case assignment. My aim is to show that preverbal subjects in Arabic are base-generated as adjuncts to the highest inflectional projection. This analysis presents two advantages: First, it does not need to postulate the existence of an empty expletive in [Spec, IP]. The empirical arguments in favor of this expletive have been questioned in section 2.3.1. Second, this analysis allows both nominative Case and agreement to result from Spec-head configurations, the notion of agreement or structural Case assignment under government no longer necessary. With this intentions in mind, I will review some aspects of the analysis of nominative topics in Arabic found in Demirdache (1992).

2.4. Nominative topics and the preverbal subject

Demirdache (1992) shows that there are two types of NPs that receive nominative Case: subject NPs and what she denominates “nominative topics.” Nominative

topics in Arabic are always coindexed with a pronominal in argument position: object of a verb, genitive complement and object of a preposition. These three possibilities are exemplified in (39-41) (Demirdache 1992: 1-3)

- (39) xaalid-un_i raʔaa-hu_i saalim-un
 Khalid-nom saw-him Salim-nom
 Kalid, Salim saw him
- (40) xaalid-un_i raʔaa sadiiqu-hu_i saalim-an
 Khalid-nom saw friend-nom-his Salim-acc
 Khalid, his friend saw Salim
- (41) ad-daaru_i raʔaa fii-haa_i saalim-un xaalida-an
 The house saw' in-it Salim-nomKhalid-acc
 The house, Salim saw Khalid in it

In all the above cases, the pronominal in argument position is both coindexed with the phrase in preverbal position and cliticised onto the head which governs it. Demirdache shows that these are left-dislocated structures, and that they present four characteristics relevant to her analysis: (i) they always bear nominative Case; (ii) the relation between the left-dislocated element and the place marking pronoun violates subadjacency and island conditions; (iii) they are required to be definite; and (iv), they must be linked to a resumptive pronoun.

Crucially, these same characteristics are also true of preverbal subjects, the only difference being that there is no overt pronoun in the argumental position, [Spec, VP]. Preverbal subjects bear nominative Case, and are required to be definite, as shown in (42).

- (42) a. al-rajul-u raʔaa saalim-an b. *rajul-un raʔaa saalim-an
 def-man-nom saw Salim-acc man-nom saw Salim-acc
 The man saw Salim A man saw Salim

In (42b), the presence of an indefinite subject in preverbal position renders the sentence ungrammatical. Arabic preverbal subjects violate the same island conditions that we can find in nominative topics, as shown by the violation of the Wh-island constraint in (43).

- (43) a. [CPal-rajul-u [mataa [ʔpkataabj-uu [tj l-kitaab-a]]]]
 def-men-nom when wrote-3mp def-book-acc
 The men when did they write the book?

The presence of the nominative NP in [Spec, CP] in (43) cannot then involve movement and consequently has to be base-generated to the left of the Wh-phrase. The subject's left-dislocation does not leave a lexical resumptive pronoun in the position of the external argument.

Based on these examples, Demirdache argues that preverbal subjects in Arabic are base-generated in the same position as the left-dislocated NPs in (39-41). She assumes, then, that left-dislocation of the preverbal subject leaves an empty pronominal *pro* in argument position, coindexed with the lexical subject.

In the next section, I will use Demirdache's analysis to explain the Arabic facts related to the assignment of nominative Case and the phenomenon of loss of agreement under minimalist assumptions.

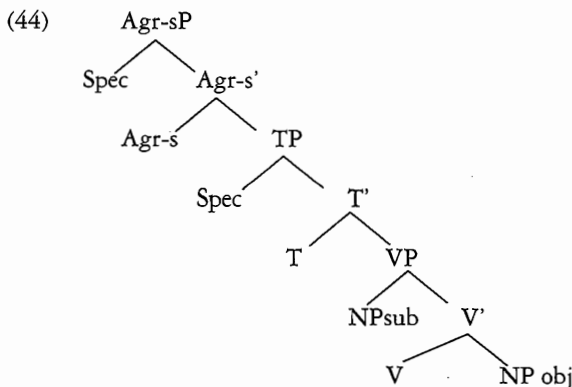
3. A minimalist analysis

Keeping in mind that there are empirical reasons to doubt the existence of an expletive pronoun in preverbal position in the VSO order in Arabic (section 2.3.1), and that agreement under Spec-head seems to take precedence over agreement under government (section 2.3.2), I will argue that preverbal subjects in Arabic are not the result of movement of the VP-internal subjects to [Spec, AgrP], but rather that they are NPs adjoined to AgrP, paired by predication with the actual argumental subject, a null pronominal *pro* in VP-internal position. I will further claim that this possibility of having an argumental null pronominal in a VP-internal position applies to all languages whose [Spec, TP] is available for assignment of structural (nominative) Case. And I will argue that under minimalist assumptions it is possible to explain the phenomenon traditionally called Free Subject Inversion, characteristic of pro-drop languages, without resorting to the existence of L-related features specified with two different values for a given language, therefore abandoning the theoretical disjunction in the mechanisms of case assignment discussed in section 2.3.

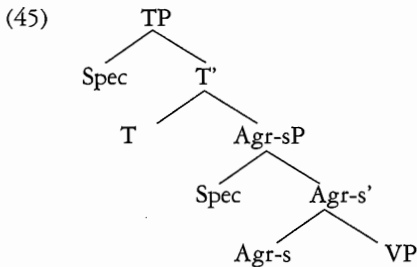
The discussion will be organized as follows. In 3.1., I will discuss the basic assumptions about Arabic sentence structure that will set the basis for the analysis. More precisely, I will assume that in Arabic Agr-sP dominates TP and that T projects a specifier position. In 3.2., I will show that nominative Case is checked under Spec-head agreement with the complex head $[_T V+T]$, in both VS and SV word orders. Section 3.3 will discuss number agreement in Arabic, and will provide an explanation for the loss of agreement number in VS sentences.

3.1. Initial assumptions

I will assume that the basic sentence structure in Arabic is the following, abstracting from the functional projections related to the position and Case of the object.

A first consideration is in order. In the pre-minimalist literature about Arabic sentential structure it is assumed that in this language Tense dominates Agr. Since Ouhalla's (1991) influential work, it has been widely accepted that there is a parametric variation in the order of the inflectional heads of a sentence that has a direct reflection on the word order possibilities of the subject. Ouhalla (1991) claims that in VSO languages such as Arabic, the Agr-s morphemes appear inside the Tense morphemes, while in SVO languages like French the order is the reverse. This difference in order in the inflectional morphemes reflects a basic typological distinction; in VSO languages, T is higher than Agr-s, whereas in SVO languages the reverse relation is found. The structure suggested for Arabic is given in (45).

This difference on the order of the inflectional heads follows the lines of the Mirror Principle (Baker 1988)

- (46) The Mirror Principle (Baker 1988: 13)
Morphological derivations must directly reflect syntactic derivations (and vice versa)

But in the MPLT, a verb does not pick up morphological features in the course of the derivation. Instead, a verb is inserted in the structure fully inflected and verbal features are matched with those of functional categories, and disappear when checked off. Morphological derivations need not directly reflect the order of syntactic derivations. In this framework, there is no parametric difference in the syntax, and the structure of a sentence conforms universally to (44).

In (44), T projects a specifier position, against the original assumptions in the MPLT (section 1.5). I will assume with Jonas and Bobaljik (1993) and Branigan (1992) that Semitic and Romance Languages do project a [Spec, TP]. The argument is theoretically based. The MPLT assumes the T does not project a specifier because direct movement of the subject to [Spec, Agr-sP] when [Spec, TP] is present would violate Relativized Minimality, since it would cross two specifier positions, [Spec, Agr-oP] and [Spec-TP]. This result, as argued in Jonas and Bobaljik (1993), seems to be correct only for languages with covert V-to-I movement and obligatory overt subject raising. This is the case of English. In the Semitic and Romance languages, where the verb raises overtly, adjunction of the verb to T and the adjunction of the subsequent complex head to Agr-s will allow cyclic movement of the subject to [Spec, Agr-sP] through [Spec, TP].

The [Spec, TP] position is a position in which nominative Case can be checked

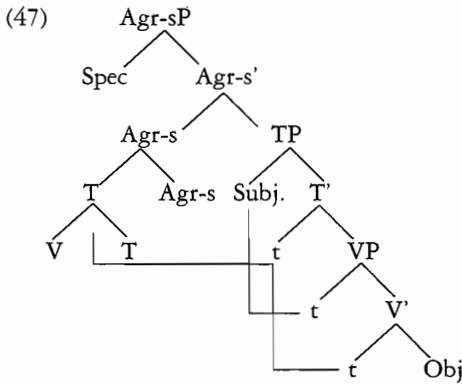
against the relevant features of the verbal complex $[_T V+T]$. This specifier will create a minimality barrier for the direct movement to $[\text{Spec}, \text{AgrP}]$ in the overt syntax of the base-generated subject —lexical NP or *pro* (section 1.6).

It is uncontroversial that in Arabic the verbal head raises to INFL in the overt syntax.¹⁰ I claim then that in Arabic the basic order is VSO, the result of V-to-Agr movement forced by the [+strong] V-features of Agr that characterize Null-subject languages. I will also claim that N-related features of Agr-s in this language are uniformly [-strong], its features checked by the subject after Spell-Out.

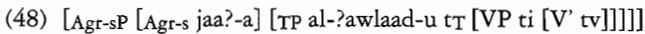
3.2. Nominative under minimalist assumptions

3.2.1. The VS order

Once we assume the sentential structure discussed in the previous section, the derivation of the VS order in Arabic is straightforward. By Spell-out the verb has raised to T, and then the complex $[_T V+T]$ has raised and adjoined to Agr-s, leaving a trace in T. The strong features V-related features of T and Agr-s are checked and disappear. The VP-internal subject raises to $[\text{Spec}, \text{TP}]$, a Spec position “opened up” as a possible landing site by the movement of V to T (section 1.5). In this position the subject checks its case features. The result is the configuration (47).

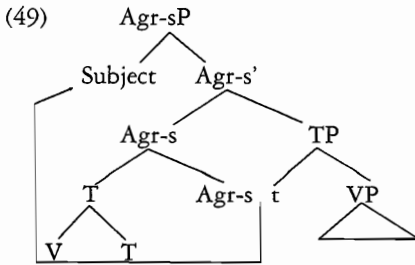

In (47), nominative Case has been assigned and all the inflectional features of the verb have been checked. In the overt syntax, the verb precedes the subject. Before Spell-out, then, the Arabic VS sentences in (4a), repeated here again as (48), have the following structural description:

At LF, the subject in $[\text{Spec}, \text{TP}]$ raises to $[\text{Spec}, \text{Agr-s}]$ in order to check the [-strong] N-related features of this inflectional head. Crucially, the V and N-related features of Agr-s in Arabic are only Person and Gender. The configuration at LF is shown in (49).

(10) Vid. Fahsi Fehri (1988), Muhammad (1989), Benmamoun (1992) and Ouhalla (1994), among others.

At LF, the subject is in the checking domain of the Agr-s head and agreement in Person and Gender obtains. The VS sentence in (48) presents the following structure at LF:

(50) [_{Agr-sP} al-ʔawlaad-u [_{Agr-s} jaaʔ-a] [_{TP} t_T [_{VP} t_i [_{V'} tv]]]]]

In (50) the subject *al-a/wlaad-u* in [_{Spec}, Agr-sP] is in a Spec-head relation with the verb *jaaʔ-a* adjoined to Agr-s via successive adjunction to the intermediate functional heads. Agreement in person and gender between the subject and the verb is checked at this level of representation.

3.2.2 The SV order

In this subsection I will analyze the mechanism of nominative Case checking in the Arabic SV sentences under minimalist assumptions. The basic assumption that I will explore in this subsection is that preverbal subjects are adjuncts to Agr-sP, coindexed by predication with an empty pronoun in the thematic position [_{Spec}, VP]. I will also discuss the definiteness effects associated with the preverbal subject position. Finally, I will discuss the possibility of attributing the presence of nominative Case in the left-dislocated NP to a default mechanism characteristic of Arabic.

Following Demirdache (1992), I will assume that the preverbal position in the SV order is occupied by a left-dislocated NP, coindexed with a *pro* in argument position, as argued in section 2.4. I will assume that the left-dislocated NP is generated as an adjunct to Agr-sP. The base-generation of this preverbal subject poses no problems for the MPLT, as we saw in section 1.7. As discussed in that section, the position of a base-generated adjunct to Agr-sP has the basic properties of non-argument positions.

Before Spell-out, then, the structure of a SV sentence in Arabic presents the following configuration:

(51) [_{Agr-sP} NP [_{Agr-sP} [_{Agr-s} V+T] [_{TP} pro_i t_T [_{VP} t_i [_{V'} tv]]]]]]]

As in (48), in (51) V has raised and adjoined to Agr-s⁰ via adjunction to T. The thematic subject *pro* has raised to [_{Spec}, T] in order to check the [+strong] N-related feature of T, i.e. the nominative Case feature. The overt syntax representation of the Arabic SV sentence (3q) receives the following structural description:

(52) [_{Agr-sP} al-ʔawlaad-u [_{Agr-sP} [_{Agr-s} jaaʔ-uu] [_{TP} pro_i t_T [_{VP} t_i [_{V'} tv]]]]]]]

In the overt syntax, then, the left-dislocated NP precedes the verb. But the

thematic subject, i.e., the empty pronominal, follows it. This empty pronominal is in [Spec, TP], a position in which nominative Case can be checked under Spec-head agreement with the complex [_TV+T] .

At LF, the empty pronominal in [Spec, TP] raises to [Spec, Agr-s] to check the [-strong] N-related features of Agr-s. The resulting configuration is shown in (53).

(53) [_{Agr-sP} al-ʔawlaad-u [_{Agr-sP} pro_i [_{Agr-s} jaaʔ-uu] [_{TP} t_iʔ t_T [_{VP} t_i [Vʔ tv]]]]]]

The empty pronominal in [_{Spec}, Agr-sP] is now in the checking domain of the complex [_{Agr-s} Agr-s + [_T V+T]]. Agreement between the verb and the empty pronominal obtains in this configuration. Since we have assumed that the N-related features of Agr-s are person and gender, the verb agrees with the empty pronominal in these features.¹¹

3.2.2.1. Specificity and the SV order

It is at this level of representation that the preverbal NP and the empty pronominal are coindexed by a process akin to predication, a process that links a left-dislocated NP to a resumptive pronoun. Following Demirdache (1992) I will assume that when an NP is linked to a pronoun at LF they must match in features of gender, person, and specificity. This assumption correctly predicts the lack of non-definite NPs in preverbal position in Arabic if we take pronominals to be specific. A non-specific NP in preverbal position would not match the feature [+specific] of *pro* at LF and the derivation would crash. A personal pronoun, on the other hand, will always be allowed in preverbal position, since it will match the features of *pro*, as shown by the contrast in (54).

(54) a. *rajul-un jaaʔ-uu
men-Nom came-3mp
Men came	b. al-rajul-u jaaʔ-uu
def-men-Nom came-3mp
The men came
c. hum jaaʔ-uu
they came-3mp	

In all three examples above, and according to our hypothesis, the preverbal subject is coindexed by predication at LF with an empty resumptive pronoun *pro*. The preverbal subject has to agree with the resumptive pronoun in *f*-features and specificity. When the preverbal subject is not a referential indefinite, the value of its [specific] feature does not match the value of the feature of the empty pronominal; the derivation crashes.¹²

(11) We are mainly concerned with nominative Case assignment in this subsection. Up to this point, I haven't explained yet why in this configuration number agreement obtains. I will go back to this issue in the next section.

(12) It is necessary to mention at this point that an analysis of preverbal subjects in Arabic as base-generated adjuncts to Agr-sP correctly predicts the definiteness/specificity effects discussed in the Mapping Hypothesis proposed in Diesing (1990, 1992). Under this hypothesis the syntactic representation of a sentence is derived by splitting the syntactic tree into two parts that correspond to the two divisions of a quantificational structure, as stated in (i).

3.2.2.2. *Nominative Case and the left-dislocated NP.*

One question about the mechanism of Case assignment discussed in this section remains open: how the preverbal subject, base-generated in a non-argument position, checks its Case? Recall that we argued against the idea of Case transmission between the thematic subject *pro* and the non-thematic NP in section 2.2. In that section I also reviewed Coopman's objections to an analysis in which both subjects, the one in argument position and the one in a non-argument position, receive in Arabic nominative Case by default. I will refine this idea here and propose that all NPs base-generated outside the checking domain of a case assigner check their nominative Case features by default in Arabic. In other words, an NP will check nominative by default only in the absence of an structural Case checker. Independent evidence for this possibility can be found in a variety of Arabic constructions. Consider the following examples, from Ouhalla (1994: 48).

- (55) a. Hind-un qassasat-un b. l-mudarris-u mariid-un
 Hind-Nom story-writer-Nom the teacher-Nom ill-Nom
 "Hind is a story writer" "The teacher is ill"

The sentences in (55) show that in nominal sentences, both the subject and the predicate nominal present nominative. In this construction, the absence of a head that can check structural Case is clear, since there is no verb. But, as Ouhalla points out, when the subject of these sentences is within the scope of a head that can check structural Case, it presents the corresponding Case, as shown in (56).

- (56) a. Hind-un kaan-at qassasat-an
 Hind-Nom was-3ps story-writer-Acc
 "Hind was a story writer"
 b. ?anna al-mudarris-a mariid-un
 that the teacher-Acc ill-nom
 "That the teacher is ill"

With a copula (*kaan-* 'to be') in (56a), the preverbal subject remains nominative but the predicate receives accusative Case, the Case assigned by a copula to predicate nominals in Arabic. In (56b), the complementizer *?anna* assigns accusative to the preverbal subject, while the predicate remains nominative. These examples show that NPs in positions outside the checking domain of a head that can check structural Case present nominative Case by default.

I have proposed that left-dislocated NP's are base-generated as adjuncts to the highest inflectional projection, a broadly L-related position outside the checking domain of the complex head [V+T] that checks for structural nominative Case. As a

- (i) a. VP maps into Nuclear Scope
 b. IP maps into a Restrictive Clause

I will leave a detailed explanation of the application of this hypothesis to the Arabic examples in section 3.2 to further research. For the time being, it will be sufficient to point out that Jelinek (1993) claims that the formulation in (i) leads to a hierarchical distribution in the syntactic tree of arguments defined in terms of definiteness/specificity: "By LF, definites must be "higher" in the tree than indefinites" (op.cit.: 33). This claim agrees with the proposal presented in this paper.

result, left-dislocated NP's will present nominative Case by default when adjoined to Agr-sP, independently of the position of the argumental resumptive pronoun to which they are linked. Recall that this is the case in all the examples of left-dislocated NP's analyzed in section 2.4, repeated here as (57-59).

- (57) *xaalid-un_i raʔaa-hu_i saalim-un*
 Khalid-nom saw-him Salim-nom
 Kalid, Salim saw him
- (58) *xaalid-un_i raʔaa sadiiqu-hu_i saalim-an*
 Khalid-nom sawfriend-nom-his Salim-acc
 Khalid, his friend saw Salim
- (59) *ad-daaru_i raʔaa fii-haa_i saalim-un xaalida-an*
 The house-nom saw in-it Salim-nom Khalid-acc
 The house, Salim saw Khalid in it

In the above examples, a left-dislocated object of a verb (57), a genitive complement (58) and an object of a preposition (59) present nominative Case by default when they are generated as adjuncts to Agr-sP.

To sum up, in this section I have shown that nominative Case in Arabic is checked under Spec-head agreement with the complex head [_T V+T]. There are several assumptions that have been crucial to our purposes. In Arabic, T projects a specifier position, and as a consequence there are two positions in which the subject checks its inflectional features, [Spec, TP] and [Spec, Agr-sP]. The N-related features of T are [+strong]. The external argument of the verb will raise from its VP-internal position to [Spec, TP] in order to check its case features in the overt syntax. The basic word order in Arabic is thus VS, with V in Agr-s and the postverbal subject in [Spec, TP]. The SV order shows both a preverbal subject generated as an adjunct to Agr-sP, whose Case is nominative by default, and a resumptive *pro* in argument position, [Spec, TP]. At LF, the subject in [Spec, TP] will raise to [Spec, Agr-sP] to check the [-strong] N-related features of Agr-s. In the cases in which there is a left-dislocated NP adjoined to Agr-sP, i.e., in the overt SV order, the thematic *pro* in [Spec, Agr-sP] will be coindexed with the preverbal NP. At this level of representation their morphological features should agree in person, gender and specificity for the derivation to converge.

This analysis gives a uniform account of nominative Case checking in Arabic, but still fails to explain the characteristic agreement pattern of this language. I have argued that the thematic subject is always in [Spec, Agr-sP] at LF, independently of the position of the subject in the overt syntax, as shown in the derivations of the VS and SV order in (50) and (53), repeated again here as (60).

- (60)a. [_{Agr-sP} al-ʔawlaad-u [_{Agr-s} jaaʔ-a] [_{TP} t_T [_{VP} t_i [_{V'} tv]]]]]
 b. [_{Agr-sP} al-ʔawlaad-u [_{Agr-sP} pro_i [_{Agr-s} jaaʔ-uu] [_{TP} t_i t_T [_{VP} t_i [_{V'} tv]]]]]

(60a) shows the LF representation of a VS sentence in Arabic, while (60b) shows the LF representation of an SV sentence. In both cases the thematic subject is in a Spec-head configuration with the complex Agr-s head, these thematic subjects

being either the postverbal subject in the VS order that has raised to [Spec, Agr-sP] in (60a), or a resumptive *pro* in the SV order (60b). Up to this point, I have assumed that the N-related features of Agr-s are person and gender features only. This has explained the fact that pre- and postverbal subjects agree always in person and gender with the verb, as shown in the above examples. But it still fails to predict the different number agreement patterns that characterize Arabic. In (60a) the verb agrees in person and gender with the postverbal subject, but agreement in number would result in ungrammaticality, as shown in (4b), repeated here as (61).

- (61) * *jaa?uu al-?awlaad-u*
 came_{3pl.m.} the-boys-NOM
 "The boys came"

In the SV order, on the other hand, the verb and the subject agree not only in person and gender, but also in number. When the verb does not agree in number with the subject, the sentence is ruled out, as shown in (3b), repeated here as (62).

- (62) * *al-?awlaad-u jaa?a*
 the-boys-NOM came_{3sg.m.}
 "The boys came"

The question of how the number agreement features that characterize the SV order are checked is still open. I turn to this issue in the next subsection.

3.3. Number agreement in Arabic

Number agreement can only be found in Arabic in the following configurations:

(63) a. <i>jaa?-uu</i>
came-3mp
"They came"	b. <i>hum jaa?-uu</i>
they came-3mp
c. <i>al-rajul-u jaa?-uu</i>
def-men-Nom came-3mp
"The men came"	

The examples in (63) show that number agreement obtains when the subject is dropped (63a) and when the subject is preverbal, either as a pronoun (63b) or as a definite NP (63c). Our analysis assumes that in sentences with a preverbal subject like (63b/c) there is an empty pronominal in the thematic position. The representation before Spell-Out of the sentences in (63) is given in (64):

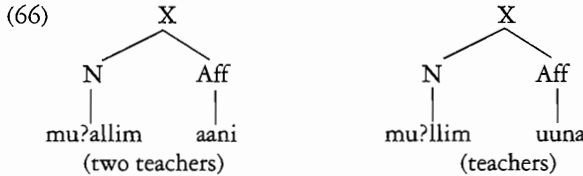
- (64) a. [Agr-sP [Agr-s *jaa?-uu*] [TP *pro*_i t_T [VP t_i [V' tv]]]]
 b. [Agr-sP *hum* [Agr-sP [Agr-s *jaa?-uu*] [TP *pro*_i t_T [VP t_i [V' tv]]]]]
 c. [Agr-sP *al-?awlaad-u* [Agr-sP [Agr-s *jaa?-uu*] [TP *pro*_i t_T [VP t_i [V' tv]]]]]

Since in all the above examples there is a null pronominal in the thematic position, the following descriptive generalization can be made:

- (65) Number agreement in Arabic obtains when there is a null pronominal in the thematic subject position.

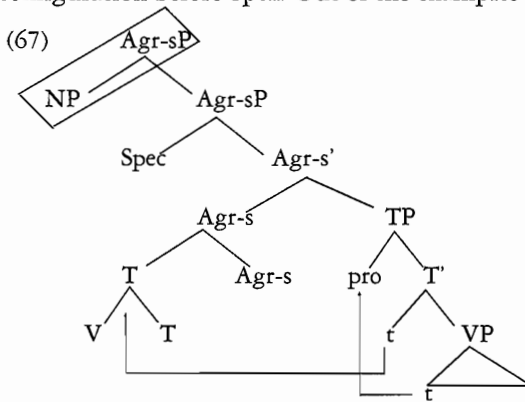
This generalization constitutes the basis for our explanation of number agreement,

along the lines proposed in Demirdache (1992). Based on a morphological comparison between the inflectional markers for the perfective and the imperfective tenses of the verb and the plural and dual markers for nouns and adjectives in Arabic, Demirdache proposes that nominative plural and dual markers are affixes adjoined to a head noun or adjective (p. 18-20):

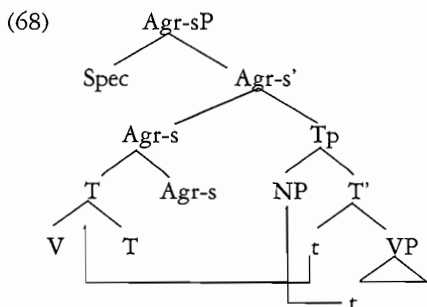
Head nouns are base-generated with this number affix adjoined to it. Crucially, Demirdache shows that this affix cannot be incorporated to a null pronominal, because a pronominal cannot serve as a base for it. Since the affix is a bound morpheme that requires a base to attach to, it incorporates into the verb. As a consequence, the number marker affixed to nouns is reanalyzed as agreement features on the verb in those cases in which the thematic subject is a pronominal.

The examples (63) are now explained. Recall that we have taken the N-related features of Agr-s in Arabic to be only Person and Gender. Recall also that, under our analysis, there is an (empty) pronominal in [Spec, TP] in the overt syntax either when there is a left-dislocated subject or when the sentence has a null subject. The common configuration before Spell-Out of the examples in (64) is shown in (67).

In the overt syntax, the verb in Agr-s c-commands the empty pronominal in [Spec, TP]. This empty pronominal is generated with a number morpheme affix for which it cannot be the base. The c-commanding verb in Agr-s licenses incorporation of the number affix to the verb from the subject position. As a consequence, the verb will present number agreement morphemes only when it c-commands an empty pronominal before Spell-out.

When the thematic subject is not an empty pronominal, the number affix incorporates onto the head of the NP subject and the verb does not show number inflection, only the NP subject does. The relevant configuration is shown in (68).

In this case, the only possible word order in the overt syntax is VS. By Spell-Out the verb will check the [+strong] V-related features of Agr-s, person and number. Since the N-related features of Agr-s are [-strong], the subject will raise at LF to check these same features. As a consequence the person and number features of both the verb and the subject need to match for the derivation to converge. But crucially, only the NP subject will present a number affix, as shown in the examples in (69)

- (69) a. *jaaʔa* al-ʔawlaad-u b. **jaaʔuu* al-ʔawlaad-u
 came 3sg.m. the-boys-NOM came 3pl.m. the-boys-NOM
 "The boys came" "The boys came"

In (69a) the postverbal subject carries the plural affix *-u*, and the verb and the postverbal subject agree in person and gender. The sentence is grammatical. In (69b), on the other hand, both the verb and the postverbal subject carry the plural affix. The verb agrees in person and number with the verb, but the presence of number morphemes in the both of them renders the sentence ungrammatical.

In the previous section I have proposed an analysis of the mechanisms of nominative Case checking and agreement under minimalist assumptions. The analysis assumes that preverbal subjects in Arabic are base-generated adjuncts to Agrs-P, coindexed by predication with an empty resumptive pronoun in thematic position. This empty pronominal in thematic position checks the Case features of T and the person and gender agreement features of Agr-s in Spec-head agreement. In the SV sentences, the preverbal NP checks its nominative features by a default mechanism. The VS order, on the other hand, is the result of V-to-Agr-s movement while the subject remains in [Spec, TP]. This subject raises at LF to check its person and gender features in the checking domain of the Agr-s complex head. A theoretical stipulation has allowed us to explain the number agreement patterns found in Arabic: Arabic nominative number markers are affixes that cannot be incorporated into an empty pronominal head. When the thematic subject is a null pronominal, i.e. in null-subject sentences or in SV sentences, this number affix incorporate into the verb and is reanalyzed as verbal agreement features. This stipulation need further analysis: It is not clear how such a mechanism could be made consistent with the minimalist assumption that all lexical items come fully inflected from the lexicon.

In the next section I will expand my analysis to a different case of agreement loss, the loss of person agreement in Spanish with subjects that receive a generic interpretation. Arabic and Spanish provide an interesting contrast: Both are pro-drop lan-

guages, and both allow pre- and postverbal positions of the subject. But the Spanish case of agreement loss differs from the Arabic examples in that Spanish person agreement with the preverbal subject is lost, while Arabic number agreement is lost with the postverbal subject. I will argue in the next section that an analysis of preverbal subjects in Spanish as base-generated adjuncts to the highest inflectional projection, coindexed with a resumptive *pro* in argument position, will account for these cases under minimalist assumptions.

4. Person agreement loss in Spanish

In this section I will briefly discuss some empirical evidence indicating that Spanish preverbal subjects, like Arabic subjects, are left-dislocated and coindexed with a null resumptive pronoun *pro* in argument position.

4.1. The position of subjects in Spanish

Recent work in the literature on Romance languages has claimed that subjects do not occupy [Spec, IP] —[Spec, Agr-sP].¹³ In order to show that Spanish subjects are not in [Spec, IP], I will summarize arguments from Contreras (1994). This arguments are based on the relative order of negation and other functional projections.

Laka (1990) and Bosque (1992) argue convincingly that what differentiates English from Spanish is the relative order of the functional heads with respect to negation. In Spanish, NegP dominates TP, while in English NegP dominates Agr-sP:

- (70) a. Spanish: [CP [Agr-sP [TP [NegP [VP...]]]]]
 b. English: [CP [NegP [Agr-sP [TP [VP...]]]]]

Based on this distinction, Contreras (1994) argues that the contrast in (71) shows that the subject never occupies [Spec, Agr-sP] in Spanish:

- (71) a. ¿Qué libros_i no lee t_j Juan?
 which books not read John
 ‘Which book doesn’t John read?’
 b. *¿Qué libros Juan lee?
 c. *¿Qué libros no Juan lee?

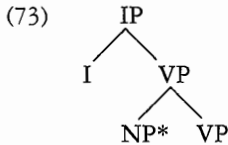
In Spanish Wh-interrogative sentences, the subject follows the verb (71a). When the subject precedes the verb, the sentence is ungrammatical (71b). This subject inversion in interrogatives cannot be due to the fact that the wh-phrase *qué libros* and the subject *Juan* compete for the same position, [Spec, Agr-sP]. If this were the case, we would predict (71c) to be grammatical: The wh-element occupies [Spec, Agr-sP], negation dominates VP, and the subject is base-generated in [Spec, VP]. But (61c) is ruled out, and the contrast between (71a) and (71b) shows that Wh-movement is not to Spec of Agr-sP. We thus have to assume that the wh-element in (71a) is not in that position and that [Spec, Agr-sP] is not filled. The fact that the negative element *no* in NegP precedes the verb suggests that there is no I-to-C movement in Spanish. If I-to-C movement were allowed, (72) should be grammatical:

(13) Vid. Barbosa (1993), Bok-Bennema (1992), Contreras (1991) and (1994), Rigau (1991), among others.

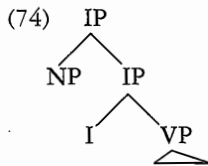
(72) *¿Qué libros lee no Juan?

(72) shows that the verb does not raise to C. As a consequence, Contreras claims that the subject in Spanish cannot occupy [Spec, Agr-sP], as shown by the examples in (71-72). What then is the position of preverbal subjects in Spanish?

Contreras (1991, 1994a, 1994b) argues that AGR in Spanish is [+lexical], and therefore projects no specifier, according to Fukui and Speas' (1986) proposal. In his framework, subjects are generated as VP-internal adjuncts whose order with respect to the predicate is not specified:

The internal subject receives nominative Case under government by INFL, since INFL L-marks the higher VP. Spanish SVO order is then the result of adjunction to INFL.

This adjunction of the NP subject to IP can be produced either by movement, as in (75), or by base-generation, as in the case of long movement of the subject in (76) (examples from Contreras 1991: 65):

(75) [IP María_i; [IP sabe_k[VP [VP t_k la lección] t_i]]]

(76) [IP Esos futbolistas_i; [IP no sé [CP cómo se puede saber [CP cuánto dinero ganan pro_i]]]]

In (75), the subject position is subjacent to the adjoined phrase and the structure *may* result from movement.¹⁴ But in (76) the deeply embedded subject is not subjacent to the NP adjoined to IP, since both CPs in (76) are barriers. This sentence cannot be the result of movement and the most embedded subject cannot be a trace: It has to be a resumptive empty pronominal and the initial phrase has to be left-dislocated.¹⁵

(14) By assuming that adjuncts are licensed at S-structure only if they are canonically governed, and that otherwise they are licensed at LF, Contreras (1991) correctly predicts several contrasts between languages like English, whose INFL is [-lexical], and Spanish, whose INFL is [+lexical]. In English topicalization is possible, while it is impossible in Spanish; Spanish shows postverbal subjects while English lacks them; English does not allow null empty subjects, and both languages show "contrasting ranges of closed domain facts" that receive a satisfactory explanation under the Close Domain Condition, i.e., the contrast between (i) and (ii):

- (i) *¿Qué lección María sabe? / What lesson does Mary know?
- (ii) La lección que María sabe / The lesson that Mary knows

Evidence that left-dislocation of the subject is possible in Spanish can also be found in raising structures. Consider the following examples in Spanish and their English counterparts.

- (77) a. Parece [que Juan come mucho] b. It seems [that John eats a lot]

The verb *parecer* ('seem') is a raising verb. It does not assign a q-role to its external argument. In English, the subject position has to be filled by an overt expletive (77b). In Spanish, a pro-drop language, the subject of *parecer* is a covert expletive *pro* *expl* (77a). But when the embedded clause is non-finite, its subject does not receive Case and has to raise to the subject position of the main verb, as shown in (78), to avoid a violation of the Case Filter. The relevant contrast is illustrated in (78).

- (78) a. Juan parece [comer mucho] b. John seems [to eat a lot]

Now consider the contrast in (79).

- (79) a. Juan y Pedro parece [que comen mucho]
b. *John and Peter seems [that eat a lot]

In (79a) the plural subject in the Spanish example cannot be the subject of the main verb *parece*, in third person singular, as shown by the fact that there is no subject-verb agreement. The sentence is interpreted with the initial phrase as the subject of the embedded verb *comen*, third person plural. But movement of this subject from the embedded position to the subject position of the main clause is not motivated: the verb in the embedded sentence is finite and can assign nominative Case to its subject. It is reasonable to assume that (79a) is a left-dislocated structure, and that the subject of the embedded clause is an empty referential pronoun that dictates the agreement with the embedded subject. The initial phrase is adjoined to the main IP, whose subject is a null expletive, like in (78a).

Once we posit that Spanish preverbal subjects are base-generated as IP adjuncts we have established the basis for a minimalist analysis of agreement and nominative Case in Spanish, equivalent to the Arabic analysis proposed in section three. Under such an analysis, the structure of (75) can be considered to be (80):

- (80) [_{AGR-SP} Maríaⁱ [_{AGR-SP} [_{AGR-s'} sabe_k [TP [T' t_k [VP proⁱ [v' t_k la lección]]]]]]

The theoretical framework developed in this paper differs from Contreras (1991), and it is not clear that it can explain the desirable results of Contreras' analysis mentioned above. For the time being I have to leave this issue open for future research.

(15) Contreras (1994) finds further evidence for the claim that preverbal subjects in Spanish are always left-dislocated in two problems that an analysis of adjunction as movement would posit: First, it would not explain why it is only the subject that can be adjoined in Spanish, as shown in (i).

- (i) a. *Dicen que a su padre escribió Juan una carta.
b. *Creo que esa carta Juan nunca escribió.

Second, an analysis of adjunction as movement wouldn't explain why this adjunction is limited to one XP.

- (ii) a. Dicen que *Juan a su padre escribió un carta. b. * a su padre Juan escribió una carta.
c. * Juan una carta escribió a su padre.

In the next section I will describe this analysis in detail and outline an account of the cases of person agreement loss in Spanish.

4.2. SV vs. VS in Spanish

We can account now for both the VS and the SV orders in Spanish in a uniform way. The V-related features of T and Agr-s in Spanish are [+strong], forcing the overt raising of the verb. The N-related features of Agr-s, on the other hand, are [-strong]. Subjects are generated in [Spec, VP] and will raise covertly to the position in which their inflectional features are checked, [Spec, Agr-sP].¹⁶

A VS sentence is thus the result of V adjunction to Agr-s, via cyclic adjunction to the intermediate functional heads. This movement is the product of the [+strong] V-related features of T and Agr-s. Before Spell-out, then, the representation of a VS sentence in Spanish is then:

(81) [_{Agr-sP} [_{Agr-s'} sabe_k [TP María_i [T' t_k' [VP t_i [V' t_k la lección]]]]]

In the overt syntax, the verb will always precede the thematic subject. At LF, the subject will raise to [Spec, Agr-sP] to check the N-related features of Agr-s, features that I have assumed to be specified as [-strong]. This movement at LF is the result of Procrastinate. Movement at LF is more "economical" than overt movement. The resulting LF configuration is, then,

(82) [_{AgrSP} María_i [_{Agr-s'} sabe_k [TP t_i' [T' t_k' [VP t_i [V' t_k la lección]]]]]

In (82), both the subject and the verb are in the checking domain of the Agr-s head, and subject-verb agreement obtains.

In the SV order, the thematic subject is a null referential pronoun that follows the verb in the overt syntax, since its agreement features are [-strong]. This null resumptive pronoun is coindexed at LF with a NP base-generated as an Agr-sP adjunct. This position is broadly L-related, i.e., a non-argument position.¹⁷ Note that the analysis is identical to that proposed for Arabic in examples (51-53). Before Spell-out, then, an SVO sentence in Spanish presents the following configuration:

(83) [_{Agr-sP} María [_{AgrSP} [_{Agr-s'} sabe_k [TP pro_i[T' t_k' [VP t_i [V' t_k la lección]]]]]

(16) I am not ready to make any claims about the value of the N-related feature of T in Spanish or about the possibility of this functional head projecting a specifier position. For the purposes of this paper, it is sufficient to assume that the N-related features of Agr-s are [-strong], and that in consequence the VP-internal subject will check its features at LF. Independently of the strength of the features of T, and due to the fact that the subject raises to Agr-s covertly, the result is always the postverbal position of the thematic subject in the overt syntax, since V raises to Agr-s. For the time being I will assume, with Jonas & Bobaljik (1993) that Spanish projects a specifier in TP and that in this position nominative Case is checked. A study of the interactions between the movements of the internal arguments in VSO and SVO orders in Spanish would confirm this hypothesis.

For the ease of the exposition, and to benefit from a possible parallelism between Arabic and French, I will analyze the Spanish sentences as if the N-related feature of T were [+strong].

(17) The definition of the preverbal subject position as an A'-position seems to predict correctly the asymmetry in terms of scope ambiguity between pre and postverbal subjects in Spanish, as discussed in Uribe-Etxebarria (1992).

At LF, the thematic null pronominal raises to [Spec, Agr-sP] to check its agreement features. At this level of representation, the left-dislocated subject and the null pronominal are coindexed. The thematic null pronominal and the verb are in the checking domain of Agr-s and agreement is between the verb and the pronominal subject. The relevant structure is exemplified in (84).

- (84) [Agr-sP María [AgrSP pro_i [Agr-s' sabek [TP t_i' [T' t_k' [VP t_i [v' t_k la lección]]]]]

In both the VS and SV orders, the configurations in which agreement and nominative Case are checked are the same Spec-head configurations. Nominative Case is checked before Spell-out, under Spec-head agreement in [Spec, TP]. This is shown in the abstract sentence structure in (85).

- (85) Before Spell-Out
 (a) VS order: [Agr-sP [Agr-sV+T] [TP NP_i [T' t_T [VP t_i [v' tv]]]]]
 (b) SV order: [Agr-sP NP [Agr-sP [Agr-sV+T][TP pro_i [T' t_T [VP t_i [v' tv]]]]]]]

Subject agreement is checked in a Spec-head relation between the subject NP or *pro*, and the complex [Agr-sV+T]. The preverbal NP in the SV order gets interpreted at LF by coindexation with the thematic *pro*. Both elements, the adjoined NP and the null pronominal, must share their ϕ -features (section 3.2.2). This is exemplified in the abstract sentence structures in (86).

- (86) After Spell-Out
 (a) VS order: [Agr-sP NP_i [Agr-sV+T] [TP t_i' [T' t_T [VP t_i [v' tv]]]]]
 (b) SV order: [Agr-sP NP [Agr-sP pro_i [Agr-sV+T][TP t_i' [T' t_T [VP t_i [v' tv]]]]]]]

The next section analyzes the behavior of preverbal subjects that receive a collective interpretation in Spanish under the structures proposed in (85a) and (86a).

4.3. Subjects with a collective interpretation

It has been pointed out in the literature that certain subject NPs in Spanish trigger agreement in first, second or third person when they refer to a group that may include the first or the second person (Hurtado 1981; Fernández Soriano 1989). This phenomenon is exemplified in (87).

- (87)
Los estudiantes de Lingüística	a. tenemos	
	b. tenéis	que ser pacientes.
	c. tienen	
“the students of Linguistics	a. have-1pl	
	b. have-2pl	to be patient-pl”
	c. have-3pl	

Under the analysis proposed in the previous section for SV sentences, the verb agrees with a referential *pro* in [Spec, Agr-sP] after Spell-out at LF, and the preverbal NP “los estudiantes de Lingüística” is adjoined to Agr-sP. Evidence from the existence of an empty pronominal that agrees with the verb comes from cases in which an anaphor is present. In these cases, the anaphoric element has to agree in person number and gender with the features of *pro* and not with those of the subject.

(72)	a. tenemos	nosotros mismos
Los estudiantes	b. teneis un alto concepto de	vosotros mismos
	c. tienen	sí mismos
	a. have-1pl	ourselves
"the students	b. have-2pl a high opinion of	yourselves"
	c. have-3pl	themselves

Similar evidence can be found in control structures.

(73)	queremos [PRO matarnos]
Los estudiantes	quereis [PRO mataros].
	quieren [PRO matarse]
	want-1pl. [PRO to-kill-ourselves]
"the students	want-2pl. [PRO to-kill-yourselves]"
	want-3pl. [PRO to-kill-themselves]

In (73) the null subject pronoun, rather than the preverbal NP, is the controller.

All the examples above show that the preverbal subject in Spanish is not the result of movement, but rather left-dislocated and coindexed with an argumental empty resumptive pronoun that dictates the agreement with the verb and that, according to our analysis, checks the nominative Case of INFL by Spec-head agreement at LF. The coindexation of these two elements at LF allows the preverbal NP to be interpreted. Unlike the Arabic examples discussed in section 3, in Spanish the left-dislocated NP has to match its case features against the case features of the resumptive pronoun, as shown in the examples of left-dislocation of objects in (73):

(73)	nos	
a. A los estudiantes no	os	ha visto nadie.
	los	
	nos	
b. * Los estudiantes no	os	ha visto nadie.
	los	

One question remains unsolved. This lack of person agreement in the examples in (71) cannot be found when the preverbal subject is singular:

(74)	a. *tengo
El estudiante de Lingüística	b. *tienes que ser paciente.
	c. tiene

Because this ungrammaticality occurs only when subjects that may receive a collective interpretation, I have to assume that is due to discourse factors, and that the predication relation between the left-dislocated subject and the pronominal is restricted to matching of gender and number features.

5. Conclusion

In this paper I have shown that, despite apparent evidence to the contrary, the phenomena of agreement and nominative Case in Arabic are indeed best explained as manifestations of a structural relation between a functional head and its specifier position, as proposed by Chomsky (1992). The assumption that preverbal subjects

are base-generated as adjuncts to Agr-s, and that they are coindexed with an empty resumptive pronoun in the thematic position has been crucial. I have drawn independent evidence for this analysis from examples of person agreement loss in Spanish.

The analysis of preverbal subjects as base-generated adjuncts to Agr-s opens an interesting theoretical possibility. I have restricted the analysis in this paper to the relative positions of the verb and the subject in Arabic and in Spanish. But in Spanish there are two possible word orders in which the verb precedes the subject, VSO and VOS. It may be possible to extend our analysis and claim that the appearance of any verbal argument outside its thematic VP domain in the overt syntax is the result of base-generated adjunction of the argument to the correspondent Agr projection (Agr-sP or Agr-oP). This could set a theoretical framework that could explain the VSO and VOS orders in Spanish under minimalist assumptions. I expect to explore this idea in future work.

6. References

- Aoun, J., 1982, "Expletive PROs" in *MIT Working Papers in Linguistics*, A. Marantz & T. Stowell, eds.
- , Benmamoun, E. and Sportiche, D., 1994, "Agreement, word order and conjunction in some varieties of Arabic", *LI* 25, 195-221.
- Abboud, P. and E. McCarus, 1983, *Elementary modern standard Arabic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker, M., 1988, *Incorporation. A theory of grammatical function changing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Barbosa, P., 1993, "Clitic placement in old Romance and European Portuguese and the Null Subject parameter". Ms. Cambridge, Mass.: MIT.
- Belletti, A., 1990, *Generalized verb movement*, Torino: Rosenberg & Sellier.
- Benedicto, E., 1993, "The (IP) functional projections and the identification of *pro*", ms. U Mass.
- Benmamoun, E., 1991, "Negation and verb movement", *NELS* 21, 17-31.
- , 1992a, "Structural conditions on agreement", *NELS* 22, 17-32.
- , 1992b, *Functional and inflectional morphology. Problems of projection, representation and derivation*, Doctoral Dissertation, USC.
- Bok-Bennema, 1992, "Agr-S in Spanish", in D. Gilberts and S. Looyenga, (eds.) *Language and Cognition* 2, Groningen: RUG.
- Bonet, E., 1989, "Postverbal subjects in Catalan", ms. MIT.
- Borer, H., 1984, *Parametric syntax: Case studies in Semitic and Romance languages*, Dordrecht: Foris.
- Bosque, I., 1992, "La negación y el Principio de las Categorías Vacías", (in press) in Demon-
te, V., *Estudios de gramática española*, México: Monográfico de Nueva Revista de Filología
Hispanica.
- Brandi, L. and P. Cordin, 1989, "Two Italian dialects and the Null Subject Parameter", in
O. Jaeggli and K. Safir (eds.) *The Null Subject Parameter*, Dordrecht: Kluwer Academic
Press.
- Branigan, P., 1992, *Subjects and complementizers*, Doctoral dissertation, MIT.

- Chomsky, N., 1992, *A minimalist approach for linguistic theory*, MIT Working Papers in Linguistics.
- _____ and H. Lasnik, 1991, "Principles and Parameters theory," in *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Contreras, H., 1991, "On the position of Subjects," *Syntax and Semantics* 25: 63-79.
- _____, 1994a, "Economy and projection", paper presented at the Linguistic Symposium of Romance Languages XXIV, Los Angeles.
- _____, 1994b, "Nominative case assignment in Spanish", paper presented at the "Syntax Roundtable at the University of Washington", February, 1994.
- Coopmans, P., 1994, "Commentaries," in Lightfoot & Hornstein, (eds.) *Verb movement*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Demirdache, H., 1992, "Nominative NPs in modern standard Arabic", ms. MIT.
- Diesing, M., 1992, *Indefinites*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Emonds, J., 1980, "Word order in Generative Grammar", *Journal of Linguistic Research*, 1: 33-54.
- Everett, D. L., 1992, "Why there are no clitics: Towards a minimalist theory of the storage, insertion and form of phi-features". ms. University of Pittsburgh.
- Fassi Fehri, A., 1988, "Agreement in Arabic, binding and coherence," in M. Barlow and C. Fergusson (eds.), *Agreement in natural languages, approaches, theories, descriptions*. Stanford: CSLI.
- Fernández Soriano, O., 1989, *Rección y ligamiento en español: Aspectos del Parámetro del Sujeto Nulo*, Doctoral dissertation, Universidad Autónoma de Madrid.
- Franco, J. A., 1993, *On Object Agreement in Spanish*, Doctoral dissertation, USC.
- Georgopoulos, C., 1991, "On A and A'-agreement," *Lingua* 85, 135-169.
- Grimshaw, J., 1991, "Extended Projection" ms. Brandeis University.
- Hornstein, N. and D. Lightfoot, 1987, "Predication and PRO", *Lg* 63,1: 23-52.
- Hulk, A. and A. van Kemenade, 1993, "Subjects, nominative case, agreement and functional heads", *Lingua* 89, 181-215.
- Hurtado, A., 1981, "La hipótesis de la discordancia", *Revista Argentina de Lingüística*.
- Iatridou, S., 1990, "About Agr(P)", *LI* 21, 551-557.
- Jaeggli O. and K. Safir (eds.), 1989, *The Null Subject Parameter*, Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Jelinek, E., 1993, "Ergative "Splits" and Argument Type", in Bobaljik, J. D. and C. Philips (eds.) *Papers on Case and Agreement I. MITWPL*, vol. 18, 15-41. Cambridge, Mass.
- Jonas, D. and J. D. Bobaljik, 1993, "Spec for Subjects: The role of TP in Icelandic", in Bobaljik, J. D. and C. Philips (eds.) *Papers on Case and Agreement I. MITWPL*, vol. 18. Cambridge, Mass.
- Kayne, R., 1975, *French syntax*, MIT Press: Cambridge, Mass.
- _____, 1989, "Facets of Romance past participle agreement," in P. Benincá (ed.) *Dialect variation and the theory of grammar*, 85-103. Dordrecht: Foris.
- _____, 1991, "Romance clitics, verb movement and PRO", *LI* 22, 647-686.
- Koopman, H. and D. Sportiche, 1991, "The position of Subjects", *Lingua* 85, 211-258.
- Laka, I., 1990, *Negation in syntax: on the nature of functional categories and projections*, Doctoral dissertation, Cambridge, Mass.: MIT.
- Lasnik, H., 1993, *Lectures on Minimalist Syntax*, U. of Connecticut Working Papers in Linguistics, #1. Cambridge, Mass.: MITWPL.
- Lightfoot D. and N. Hornstein, eds., 1994, *Verb movement*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Masullo, P., 1993, *Incorporation and Case theory in Spanish: A crosslinguistic perspective*. Doctoral dissertation, University of Washington.
- Mendikoetxea, A., 1992, *On the nature of Agreement: The syntax of arb SE in Spanish*, Doctoral dissertation, University of York.
- Mohammad, M. A., 1990, "The problem of Subject-Verb agreement in Arabic: Towards a solution" in Eid, M. (ed.) *Perspectives in Arabic linguistics I*, Amsterdam: John Benjamins.
- Murasugui, K., 1992, *Crossing and nested paths: NP movement in accusative and ergative languages*, Doctoral dissertation, MIT.
- Olarrea, A., 1993, "Nominative Case and Subject Agreement within a Minimalist Program" *Working Papers in Linguistics* 11: 69-93. University of Washington.
- Ouhalla, J., 1994, "Verb movement and word order in Arabic," in Lightfoot & Hornstein, (eds.) *Verb movement*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pollock, J. Y., 1989, "Verb movement, Universal Grammar, and the structure of IP", *LI* 20, 365-424.
- Rigau, G., 1991, "On the functional properties of Agr," *Catalan Working Papers in Linguistics*, 235-260. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Rivero, M. L., 1980, "On left dislocation and topicalization in Spanish", *LI* 11, 363-393.
- Rizzi, L., 1991, "Some speculations on residual V2 phenomena" in Mascaró, J. and M. Nespó (eds.) *Grammar in progress: GLOW essays for Henk van Riemsdijk*, 375-387. Dordrecht: Foris.
- _____ and I. G. Roberts, 1989, "Complex inversion in French", *Probus* 1, 1-30.
- Safir, K., 1985, *Syntactic chains*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Toribio, A. J., 1993, *Parametric variation in the licensing of nominals*. Doctoral dissertation, Cornell University.
- Torrego, E., 1989, "Unergative-unaccusative alternations in Spanish," *MIT Working Papers in Linguistics*, 10. MITWPL.
- Uribe-Etxebarria, M., 1992, "On the structural position of the Subject in Spanish", in J. A. Lakarra and J. Ortiz de Urbina, (eds.) *Syntactic theory and Basque syntax*, 447-491. Donostia: ASJU.
- Watanabe, A., 1993, *Agr-based Case Theory and its interaction with the A-bar system*. Doctoral dissertation, MIT.
- Williams, E., 1981, "Argument structure and morphology", *The Linguistic Review* 1, 81-114.
- Zagona, K., 1982, *Government and proper Government of verbal projections*, Doctoral dissertation, University of Washington, Seattle.
- Zubizarreta, M. L., 1992, *Word order in Spanish and the nature of nominative case*, ms. USC.

Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa

IÑAKI GAMINDE — JOSÉ IGNACIO HUALDE
(Euskal Herriko Unibertsitatea) — (University of Illinois)

Abstract

In this paper, we study a number of accentual isoglosses in Basque, with particular attention to the western area. The ultimate goal of this work is to obtain a more precise knowledge of accentual variation within the Basque-speaking territory. An important feature in the classification of Basque accentual types is the presence vs. absence of contrastive accentuation. In the first section of this paper, we study the main distributional facts pertaining to this feature. In the second section, we examine four important accentual facts in the central and western area: the directionality of the rule of stress assignment, the geographical extension of the 'pitch-accent' type, the accentuation of plural forms and the distribution of certain accentually marked roots. Finally, in the fourth section, we make an attempt at classifying the Biscayan varieties in a number of specific types according to their accentual characteristics.

0. Sarrera¹

Oraintsu arte, euskal fonologiaren ikerketan aurreratzeko izan dugun arazorik larriena datuen falta izan da; edo, hobe esan, fenomeno fonologikoen mugei buruzko ezagutza eza. Hemen "muga" hitza bi zentzutan hartu behar da: alde batetik muga geografikoak; hau da, fenomenoaren hedadura, eta beste aldetik, murriztapen morfologikoak, sintaktikoak, lexikoak, etab. Adibide bat emateko, euskaraz *seme/semia* edo *mutil/mutilla* bezalako alternantziak aurkitzen ditugula ikusita, honako arauak proposa ditzakegu (arau bat datuei buruzko jeneralizazio bat besterik ez da):

(a) $e \rightarrow i / _ V$

(b) $l \rightarrow ll / i _ V$

Baina beste norbaitek berak ezagutzen duen euskaran (a) edo (b) ez dela betetzen erantzun diezaguke. Gainera, (a) eta (b) arauak dituen hizkera bat sakonkiago aztertzen badugu, agian ikusiko dugu hizkera berean *semia* baina *semealabak* daukagula

(1) Gure esker ona Gorka Elordiera eta Koldo Zuazori beren oharrengatik eta gure berriemaile guztiei eman dizkiguten datuengatik.

(eta ez **semialabak*), edo *mutilla* horrela ahoskatu arren, *familia* esaten dela (eta ez **famillia*), arauak esaten duenaren aurka.

Ondorioak izan behar du euskararen soinu egitura zer nolakoa den jakiteko euskaraz betetzen diren fenomeno fonologikoak zerrendatzea ez dela nahikoa; aitzitik, fenomeno bakoitzaren era guztietako mugak aztertu behar ditugu. Helburu honetara iristeko biderik zuzenena ahalik eta hizkera gehienek deskribapen zehatzak egitea da. Modu honetan jakin ahal izango dugu fenomeno jakin bat non betetzen den eta non ez, eta hizkera bakoitzean zer nolako murriztapenak dituen. Lan honek euskal fonologiaren irudi egokiago eta sakonago bat emango liguke, dudarik gabe. Baina, lan hau, noski, lan erraldoia da. Kasurik onenean ere, hizkera multzo txiki batentzako deskribapenak izatea baino ezin dugu espero. Horregatik, beste metodologia mota bat erabili behar dugu lana osatzeko. Metodologia hau atlas edo galdetegiarena da. Behin fenomeno garrantzitsuak zeintzu diren aurkituz gero, galdetegi egoki baten bidez datu asko hizkera anitzentzat lor ditzakegu epe laburrean. Gure kasuan Azkueren *Erizkizunde Irukoitza* aipa dezakegu.

Agian aipatu ditugun arazoak larriagoak (izan) dira euskal azentuaren arloan beste edozein arlotan baino. Oso gutti aurrera daiteke bakoitzak hobekien ezagutzen duen azentuera azentu eredu orokortzat hartuz (Azkuek eta Altubek egin zuten bezala). Zorionez, azken urteotan euskal azentuari buruzko lanak ugartuz joan dira. Ikerketa lan honen osagarri, artikulua honetan azentuari buruzko datu konkretu batzuen hedadura geografikoa argitzea hartu dugu aztergai.

Datuak ondo aukeratuz gero, haien isoglosak oinarri tinkoak izan daitezke sailkapenean aritzeko. Are gehiago, sailkapenaren helburua zein den (adibidez, sinkronikoa edo diakronikoa), isoglosa desberdinak izan daitezke garrantzitsuenak.

Ohar bat egin behar da. Zenbait eskualdetan azentubidea aldatzen ari da. Orduan, kasu batzuetan gerta daiteke ematen dugun azentuera ez izatea bakarri herri horretan. Eskuarki, azentua aldatzen ari den eskualdeetan, aldakuntza kontraste fonologikoak murriztearen aldekoa da. Hau da, gero eta azentuzko bereizketa fonologiko guttiago egiten dira. Adibidez, Hualderen (1993b) artikuluan hiru hiztunen emaitzak erabili genituen Azpeitia aldeko azentubidea aztertzeko (bi Azpeitikoak eta bat Urrestilgoa). Garai hartan, Azpeitiko beste hiru hiztun elkarriztatu genituen, baina haien datuak ez erabiltzea erabaki genuen, beste hiztunek egiten zituzten bereizkuntzak haiek bakarrik zalantza handiekin eta kontsistentziarik gabe egiten baitzituzten. Altunak (1994) beste horrenbeste esaten digu; hots, Azpeitiko gazte batzuk berak txikitan ikasi zuen azentubidea ez dutela erabiltzen. Erreteriko hizkerarako gauza bera esan dezakegu. Mitxelenak (1976, 1981) aipatzen dituen azentuzko bereizkuntzak (hala nola singular eta pluralaren artekoa) elkarrizketatu ditugun hiztun gazteek ez dituzte egiten. Gauzak horrela izanik, lan hau burutzeko, herri gehienetarako hiztun bakar bat elkarrizketatu dugula kontuan hartu behar da.

Artikulu hau honela dago antolatuta: Lehen atalean Euskal Herri osoari dagokion bi azentu isoglosa garrantzitsu aztertzen ditugu: azentu bereizgarria duten eta ez duten hizkerak bereizten dituen, eta singular/plural azentu bereizketarena. Bigarren atalean mendebaldeko euskalkieie dagokien azentuzko fenomenoak sakonkiago

miatzen ditugu, haien hedadura geografikoa kontuan hartuz. Hirugarren atalean Bizkaiko hizkerak sailkatzen ditugu haien azentuzko ezaugarrien arabera eta aztertutako erro markatuei buruzko datuak tauletan biltzen ditugu, fenomeno bakoitzaren banaketa hobeki erakusteko. Azkenik, laugarren atalean zenbait ondorio ateratzen ditugu euskal azentubideen sailkapenerako.

1. Isoglosa orokorrak

1.1. Azentu bereizgarria

Euskal eremuan, azentuaren aldetik egin dezakegun bereizkuntzarik oinarrikoenatariko bat azentu bereizgarria duten eta ez duten hizkeren artekoa da. Bai Euskal Herriko mendebaldean eta bai ekialdean, azentu bereizgarria duten hizkerak aurkitzen ditugu. Hizkera guzti hauetan, azentua erabiltzen da esannahiak bereizteko, neurri handian edo txikian. Aldiz, erdialdeko eskualde zabal batean (Lapurdin, Nafarroa Beherean eta Nafarroa Garaiko alde handi batean) azentua ez da bereizgarria. Azentuaren bereizgarritasun fonologikoa (zentzu orokorrean) irizpide bezala erabiliz, lehendabiziko mapak erakusten duen eremu banaketa aurkitzen dugu.

Mapan ikusten den moduan, azentua bereizgarria da ia bizkaiera eta gipuzkeraren eremu osoan, euskara/gaztelaniaren mugan dauden hizkera batzuetan izan ezik.

Gure datuen arabera, ondoko hizkeretan, azentua ez da bereizgarria (hau da, hitz guztiak azentu patroï berberarekin ahoska daitezke) eta gehienetan bigarren silaban txertatzen da: Bizkaian, Bilboko Begoñako eta Bujako hizkerak, Zollo, Zaratamo, Arrigorriaga, Basauri, Orozko, Ubidea, Oleta eta Otxandio; Araban, Aramaio, Bilerle eta hilik edo hiltzeaz dauden Nafarrate eta Urrunagako hizkerak; eta Gipuzkoan, Arrasate eta Gatzaga. Arrakundiagan ere azentuzko bereizkuntzak oso marjinalak dira. Bizkai eta Gipuzkoako beste hizkera guztietan, azentua ez da silaba berean ezartzen hitz guztietan eta modu bateko edo besteko bereizketak edo oposaketak egiteko erabiltzen da.

Egoera honen aurrean, Altubek txikitan ikasi zuen euskara Arrasatekoa izatea nahiko esanguratsua da. Gauza jakina denez, Altubek (Azkueren kontra) euskaraz azentua ez dela bereizgarria aldarrikatu zuen: "las palabras de *igual número de sílabas* y colocadas en *la misma posición sintáctica*, se acentúan *idénticamente*." (Altube 1934: 343). Mapak erakusten digun moduan, Altubek deskribatu zuen egoera egia da Arrasateko hizkerarako, baina bestela oso berezia da mendebaldeko hizkeren eremuan.

Bizkai-Gipuzkoetan azentu bereizgarririk gabeko hizkerak euskararen hegoaldeko muga kotatuta daudela ikusita, pentsa dezakegu hizkera horietan azentu bereizgarria galdu egin dela; agian orain dela gutti.

Nafarroan, azentu bereizgarria hiru eskualdetan aurkitzen dugu: (a) ipar-mendebaldeko hizkeretan (Bidasoa ibai arroan, batez ere), (b) Imotzen eta Basaburuan eta (c) hil berri den Erronkariko hizkeran. Bidasoako hizkeretan eta Imotz/Basaburuan egiten diren azentuzko bereizketak desberdinak dira. Bidasoako hizkeretan, azentua bigarren silaban txertatzen da kasu normalean, baina erro markatu batzuekin lehen

silaban agertzen da. Imotz eta Basaburuko azentuera Ibarrek (1994) deskribatu berri du. Hizkera hauetan, Bidasoa arrokoetan ez bezala, singularra eta plural bereizten dira azentuaren bidez; kasu batzuetan, behintzat; adib. *semiiik*, ergativo singularra, vs. *semik*, plurala.

Azkenik, Erronkarin beste azentu mota bat aurkitzen dugu, Zubererarenari lotua.

Ultzama kasu berezi bat da. Hizkera honetan, hitz guztiak ez dira modu berean azentuatzen; adibidez, *órja* 'orea' eta *oríe* 'horia' hitzek kontraste bat erakusten dute, baina azentuzko bereizkuntza sartzen duena ez da morfologia edo marka lexikala, silaba egitura baizik: beste bokal baten aurrean erdiko bokalak irrastari bihurtzen dira /ore-a/ *órja*; aldiz, goiko bokalek ez dute silabatasuna galtzen ingurune berean, /ori-a/ *oríe* (Izagirre 1966, Ibarra 1994). Emandako bi adibideetan, azentua silaba berean ezartzen da; hots, azkenaurreko silaban, baina silaba egitura desberdina da bi hitzetan.

Nafarroa Garaiko zati handienez, berriz, ez dago azentuera kontrastibo edo bereizgarririk.

Lapurdin eta Nafarroa Beherean azentua ez omen da bereizgarria gaurregun. Antza denez, euskalki hauek, oro har, ez dute hitz mailako azenturik. Azentua esaldi mailan ezartzen da, dirudienez. Dena den, egoera honek berri xamarra izan behar du lurralde hauetako zenbait eskualdetan. Alde batetik, Leizarragak (Beskoitzen sortua) Zubereraren azentueratik gertu zegoen bat erabili zuen (Lafon 1935). Bestaldetik, Pierre d'Urtek (Donibane Lohizunen jaioa) gaurko Hondarribikoarekin zerikusia daukan azentubide bat erabili zuen (cf. Mitxelena 1972, Hualde eta Sagartzazu 1991). Gainera, zenbait herritan Ultzamako hizkerarako aipatu dugun bereizketa bera egiten da (Bonaparte 1869: xxix, oh. 1-2 [1991, I: 257], Schuchardt 1922: 6, Martinet 1981: 63, Gaminde eta Salaberria 1995); adib.: /suge-a/ *súgja*, /ogi-a/ *ogía*.

Iparraldeko (edo ekialdeko) beste euskalkiekin konparatuta, Zubereraren ezaugarri garbienetariko bat bere azentu bereizgarria da. Gavelek (1920, 1960), Larrasquetek (1928, 1934, 1939) eta Lafonek (1935, 1958) erakutsi zuten. Datu esanguratsu bezala aipa dezakegu Euskaltzaindiak berrargitaratu dituen Bonaparteren laguntzaileen lanen artean (Bonaparte 1991), azentu grafikoak testu batean bakarrik agertzen direla: Inchauspere *Jesus-Kristen Ebanjelio Saindia Sen Mathiuren arauéra*-n, hain zuzen. Gure datuen arabera, azentua bereizgarria da Zubero osoan, ipar-mendebaldeko eskualde txiki batean izan ezik (gutxienez Pagolan eta Arüen, ikus Gaminde 1995a).

1.2. Singular eta pluralaren arteko bereizketa

Oso hedaturik dagoen azentu-bereizketa bat singular eta pluralaren artekoa da. Bigarren mapan ikus daitekeen bezala, singular/plural bereizketa Bizkai-Gipuzkoetako herri gehienetan, Imotz/Basaburuan, Zuberoan eta Erronkarin egiten da. Lehen eta bigarren mapak erkatzen baditugu, bi mapok oso antzekoak direla ikusten dugu. Horrek esan nahi du azentu bereizgarria duten hizkera gehienetan, singular eta pluralaren azentubideak desberdinak direla (kasu batzuetan, behinik behin). Nahiz eta azentu bereizgarria izan, singularra eta plurala ez dira inoiz bereizten azentuaren

aldetik honako herri eta eskualdeetan: Bizkaian, gutxienez ere Elorrion, Lezaman, Larrabetzun eta Euban; Gipuzkoako hegoaldeko partean, Oñatin, Legazpian, Zaldibian, Alegian eta Lizartzan; Gipuzkoako iparraldean, Zumaian, Elgoibarren eta Usurbilen. Lehen esan bezala, badirudi belaunaldi gazteetan bereizketa galtzen ari dela eskualde batzuetan. Donostiako eta Erreteriko gazteek ere ez dute bereizketa hau egiten eta Azpeitikoek zalantza askorekin bakarrik. Ziur asko, beste herri askotan egoera berberarekin topatuko gara (agian Usurbilen, esate baterako). Herri hauetan singular eta pluralaren artean azentuzko bereizketarik ez egitea, azken belaunaldiotan gertatu den ohiko azentu sistema osoaren galera edo berreregituraketaren ondorioa da.

Oñatin eta Gipuzkoako hegoaldeko beste hizkera batzuetan (Legazpia, Zaldibia, Alegia), aldiz, singular eta pluralaren arteko bereizketarik eza zaharragoa da. Guk elkarrizketaturako hitzun gazteek ziurtasun handia erakusten dute azentu kontuetan eta azentuaren aldetik markatuak eta markatuak ez diren hitzak zalantzarik gabe bereizten dituzte, nahiz eta singularra eta plurala modu berean azentuatu. Gainera, Izagirrerren (1970) lanak frogatzen du Oñatin egoera hau ez dela belaunaldi gazteetan gertatu den berrikuntza bat. Mitxelenak (1976) ikusi zuenez, Izagirrerren Oñatiko hiztegia aztertuz, argi dago Oñatin hitzak bi taldetan banatzen direla azentuaren ikuspegitik: hitz gehienek azentua bigarren silaban daramate, baina batzuek (hitz markatuak) lehen silaban daukate. Bestaldetik, hitz guztiak modu berean azentuatzeko dira singularrean eta pluralean. Gure berriemaile gazteek funtsean azentubide berbera erabiltzen dute (ikus, baita, Erostarbe 1994). Eskualde honetan, beraz, (Azpeitian, Donostian edo Erreterian ez bezala) azentubidea ez da aldatu azken belaunaldiotan bertako hizkera ondo menperatzen dutenen artean. Singularra eta plurala ez dira bereizten ohiko azentuaren.

Berriro ere lehen bi mapak konparatuz, goinafarreraren eremuan aurkitzen dugu beste diferentzia bat. Bidasoa haraneko hizkeretan (Hondarribitik Labaieneraino), azentua bereizgarria izan arren, singularra eta plurala ez dira bereizten azentuaren bidez.

Singular eta pluralaren arteko azentuzko bereizketa hain hedatuta egotea Euskal Herrian zehar oso fenomeno nabarmena da. Hala eta guztiz, aipatu behar da bereizkuntza hau oso modu desberdinetan egiten dela bigarren mapan marraztutako hiru eskualdeetan. Ez dirudi sg/pl bereizketak iturri historiko berbera duenik hiru eskualdeotan.

Zubereraz azentua normalean azkenaurreko silaban txertatzen da. Pluralean, aldiz, absolutiboan izan ezik, azken silaban doa. Adib.: *gtzun*, *gizúna*, *gizúnak* (erg sg nahiz abs pl), baina *gizunék* (erg pl), *gizunér* (dat pl), etab. Erronkarieraz ere, antzeko modu batean, *gízon*, *gízona*, *gízonak* baina *gizonék*, *gizonér* esaten zen.

Nafarroako Imotz eta Basaburuko hizkeretan, Ibarrek (1994) erakutsi duenez, singularrean azentu nagusia lehen edo bigarren silaban doa; pluralean, aldiz, pluralaren atzizkia daukan silaban (hau da, hitzaren azken edo azkenaurreko silaban). Adib.: *sémiž*, *semík*.

Bizkaiera eta Gipuzkeraren eremuan, bereizketa hau egiten den leku guztietan, pluralean azentua singularrean baino ezkeralderago doa (Zuberoa/Erronkarietan eta Imotz/Basaburuetan ez bezala). Hau hola izanik ere, mendebaldeko hizkeretan badaude diferentzia nabariak pluralaren azentueran. Mendebaldeko euskalkiei bereziki dagozkien fenomeno batzuk hurrengo atalean aztertuko ditugu. Fenomeno hauen artean, pluralaren azentuera kontsideratuko dugu xehetasun gehiagorekin.

2. Azentu bereizgarria mendebaldeko euskalkietan

2.1. Azentu ezarketa arau orokorra

Mendebaldeko euskalkiei begiratzen badiegu, oinarrizko bereizkuntza bat egin dezakegu azentu ezarketa arauaren norabidea kontuan hartuz. Hirugarren mapan, mendebaldeko euskalkietan aurkitzen diren azentu arau nagusien banaketa erakusten da. Bizkaiko iparraldean, Getxotik Lekeitioraino, azentua perpaus edo talde fonologikoaren azken silaban txertatzen da azentu lexikalik ez dagoenean (1)]; hau da taldearen hitz guztiak markatugabeak direnean. Larramendik (1729) deskribatu zuen azentu sisteman ere azentua azken silaban txertatzen da kasu orokor edo ezmarkatuan (cf. Hualde 1991b). Larramendiren lekukotasuna aintzakotzat hartuz, ondoriozta dezakegu azentuera honek behin batean orain baino zabalera geografiko handiagoa zeukala.

Beste eskualde batzutan azentua azkenaurreko silaban ezartzen da kasu orokorrean (2)]. Patroi hau Ondarroan eta Markinaldean (Markina, Etxebarria, Munitibar, Mallabia) aurkitzen dugu; baita Gipuzkoako mendebalde-erdialdean (Eibar, Bergara, Antzuola, Azkoitia, Azpeitia, Errezil) eta Zeberion eta Arratian ere.

Azkenik, eskualde zabal batean, azentua ezkeraldetik ezartzen da eta bigarren silaban txertatzen da kasu markatugabeen ([2]). Arau hau Nafarroako Bidasoako haraneko hizkeretan, Gipuzkoako zati handi batean eta Bizkaiko hegoaldean eta Araban aurkitzen dugu. Ziur asko eredu hau askoz zaharragoa da leku batzuetan beste batzuetan baino.

2.2. Doinu azentuzko eredu

Bizkaiko iparraldeko hizkeretan, bai azentu ezmarkatua perpaus fonologikoaren azken silaban ezartzen duten hizkeretan eta baita Markinaldekoetan ere, azentuak gauzatze fonetiko berezi bat dauka (gaztelania edo Europako hizkuntza gehienekin konparatuta). Eskualde honetan azentua tonuaren bidez gauzatzen da. Hitz edo hitz andana ezmarkatuetan goiko tonu bat hedatzen da bigarren silabatik azken silabaraino, edo azkenaurreko silabaraino Markinaldeko ereduan. Askotan silaba guztiak tonu maila berdintsuan ahoskatzen dira (cf. Azkue 1923, 1931-32, Basterrechea 1974-75, Hualde 1989, 1991a, Gaminde 1995b). Hitz markatuetan, aldiz, tonu jaitsiera nabarmen bat dago silaba azentudunaren ondoren. Era eskematiko batean, H*L melodia (H = goiko tonua, L = beheko tonua) azentu lexikala daraman silabarekin asoziatzen da (lehen azentu lexikalarekin, hitzak bat baino gehiago badauzka) eta azentu lexikalik ez badago talde fonologikoaren azken silabarekin (azkenaurreko silabarekin Markinaldeko hizkeretan):

a. /gure lagun-'an-a/ ->	gure lagúнена	'gure lagunena'
	H L	
b. /gure lagun-an-a/ -	gure lagunena	'gure lagunarena'
	H L	

Ezarritako melodiak beste silabetara hedatzen dira (taldearen hasieran L muga melodia sartzen delarik):

a. gure lagúнена	'gure lagunena'
\ / \ / /	
L H L	
b. gure lagunena	'gure lagunarena'
\ / \ / \ / \	
L H L	

Ezaugarri hau erakusten duten hizkereri "doinu azentuzko" hizkerak dei diezaiekegu. Doinu azentuzko ereduaren hedapen geografikoa laugarren mapan erakusten da (cf. Gaminde 1995b).

2.3. Pluralaren azentuera

* Ikusi dugun bezala, mendebaldeko hizkera gehienetan singularra eta plurala bereizten dira azentuaren bidez (ikus bigarren mapa). Hala ere, bereizketa hau ez da modu berean egiten leku guztietan. Azentua kasu ezmarkatuan bigarren silaban txertatzen den hizkeretan sg/pl bereizkuntzarik badago, pluralean azentua lehenengo silaban txertatzen da: *gizóna*, *émakumea*, *txistularia* [-m] vs. *gizonak* [+m]. Egoera hau Gipuzkoako ekialdean (Orio, Zarautz, Larraul, Urnieta, Aia, Beasain) eta Durangaldean (Iurreta, Ermua, Abadiño) aurkitzen dugu. Ezaugarri hauek dauzkaten hizkera gehienetan ([2, sg = pl], azentua lehen silabara mugitzen da pluralean hitzaren erroa silababakarra edo bisilabaduna denean, baina ez bestela: *lúrretan*, *gizonak*, *txákkurrak* baina ez **émakumeak*, **txistulariak*).² Bostgarren mapan *gizonak* hitza erabili dugu fenomeno honen hedadura erakusteko.

Azentua kasu orokorrean azken edo azkenaurreko silaban txertatzen den hizkeretan, gauzak konplexuagoak dira eta faktore gehiago hartu behar dira kontuan. Pluralaren atzizkiak, beste atzizki markatuak bezala, azentua ezkerraldeko silaban jar dezake edo bi silaba ezkerralderago mugitu. Hemen soilik *gizonak* bezalako hitzen azentuera kontsideratuko dugu. Singularra eta plurala bereizten badira, bi posibilitate daude hitz honen azentueran: *gizónak* edo *gizonak*. Orduan, kasu orokorrean 1] araua daukaten hizkeretan sg/pl azentuzko kontrastea *gizoná/gizónak* (Getxo, Arratzu, Lekeitio, etab.) edo *gizoná/gizonak* (Arteaga, Nabarriz) izan daiteke. Gauzak interesgarriagoak dira kasu orokorrean 2] araua daukagunean. Aukera bat *gizóna/gízonak* izatea da, Markinan eta inguruko herrietan bezala (Etxebarria, Munitibar).

(2) Noski, /a/-z bukatzen diren erro hirusilabadunekin zer gertatzen den egin behar den galdera bat da (kasu honetan erroaren azken bokala galtzen baita pluralean). Ermuan, azentua lehen silabara mugitzen da kasu honetan ere: *béntanak*, *tábernak*, *álabak*, *árrebak*. Beste herrietarako ez dugu daturik.

Baina bada beste aukera bat. Bostgarren mapan erakusten den bezala, Ondarroan, alde batetik, eta Zeberio eta Arratian beste aldetik, pluralean *gizónak* dugu. Orain, hirugarren mapan ikusten dugu hizkera hauetan arau orokorra 2] dela. Orduan, nola bereizten dira singularra eta plurala hizkera hauetan? Hau nola den ulertzeko, singularraren eta pluralaren azentuak desberdinak direla konturatu behar dugu. Nolabait esateko, pluralaren azentua fixoa da, eta singularrarena, aldiz, mugikorra. Ondarroan, esate baterako, *gixóna* eta *gizónak* ditugu intonaziozko eten baten aurrean. Baina, lehen aipatu bezala, singularrean azkenaurreko silaban agertzen den azentua talde fonologikoari dagokio. Talde fonologikoak hitz gehiago badauzka, azentua taldearen azkenaurreko silabara mugitzen da. Adibidez, aditz trinkoa sartu ohi da galdegaigunean dagoen izenaren talde prosodikoan (cf. Hualde, Elordieta eta Elordieta 1993): *gixoná ra*, *gixona rátor*. Pluralaren azentua, aldiz, hitzari dagokio; hitzaren azkenaurreko silaban agertzen da eta handik ez da mugitzen: *gixóna(k) tis*. Orduan bi azentuak azkenaurreko silaban ezartzen dira, baina eremu desberdinetan: singularrarena talde fonologikoaren azkenaurreko silaban eta pluralarena hitzaren azkenaurrekoan. Modu honetan sg/pl bereizketa mantentzen da, nahiz eta eten baten aurrean neutzalizaturik egon. Zeberion eta Arratian bereizketa antzeko era batean egiten da (ikus Hualde 1992).

Pluralaren kasua aipagarriena bada ere, beste atzizki asko markatuak dira eta horiekin ere antzeko arazoak aurkitzen ditugu. Atzizki markatu (azentuatzaile) eta markatugabeen arteko bereizkuntza daukaten hizkeren artean adostasun handia aurkitzen dugu atzizkien sailkapenean. Baina adostasuna ez da inoiz osoa eta fenomeno bakoitzaren hedadura ezagurtea interesgarria izan daiteke. Deklinabidearen atzizkien artean, pluralaren atzizkiez gain, sozietiboa eta ablatiboa (/tik/) azentuatzaileak ohi dira. Ablatiboa, adibidez, kontsideratzen badugu, Bizkaiko iparraldean (Getxo, Gernikaldea, Lekeitio, Ondarroa, etab.) eta Zeberio/Arratian markatua da (adib. *méndittik/mendiré*). Markinaldean, pluralak bezala, bi silaba atzerago ezartzen du azentua: *méndittik*. Azpeitian eta inguruko hizkeretan, aldiz, ezmarkatua da. Aditz partizipioen atzizkiak eta eratorpen atzizkiak ere kontuan hartu behar dira azentu ezaugarrien aldetik. Gai hau hurrengo lan baterako utzi beharko dugu.

2.4. Erro markatuak (Bizkaiera)

Azentua bereizgarria den leku guztietan, Basaburuan/Imotzen izan ezik antza denez, badira azentuera berezi bat erakusten duten hitz-erroak. Erro hauei erro markatu deituko diegu, euskal azentuaren ikerketan ohiko bihurtu den terminologia erabiliz (cf. Jacobsen 1972, 1975). "Markatu" adjektiboaz, noski, gauza desberdinak adierazten ditugu azentu sistema desberdinetan:

a/ Zubereran azentua normalean hitzaren azkenaurreko silaban txertatzen da; hitz markatuetan, aldiz, azken silaban; adib.: *lékhü*, *lekhía* [-m] vs. *ardü*, *ardüa* [+m].

b/ Azentua normalean bigarren silaban txertatzen den hizkeretan, erro markatuek lehendabiziko silaban hartzen dute; adib. *burúa* [-m] vs. *básua* ('edalontzia') [+m].

c/ Azentua kasu orokorrean talde fonologiko bukaeratik ezartzen den sistemetan,

erro markatuak azentu lexikala (fixoa) daukatenak dira; adib.: /iturri/ [-m], *lau iturri*, *iturriré* vs. /belárrri/ [+m] *lau belárrri*, *belárrrive*.³ Mendebaldeko hizkeretan, erro markatua izatearen ondorio bat sg/pl eta atzizkiek sartutako beste azentu bereizketak galtzea da. Erro hauekin singular eta pluralaren azentuerak berdinak dira beti.

Zuberera/Erronkaria alde batera utziz, azentu bereizgarria duten beste hizkera guztietan (Bizkaian, Gipuzkoan eta Bidasoa haranean) adostasun harrigarria aurkitzen dugu markatutzat hartzen diren erroetan.

Erro markatuen artean mailegu batzuk aurkitzen ditugu beti. Erro markatuak dituzten mendebaldeko hizkera guztietan (Labaien edo Hondarribitik Getxo edo Zeberioaraino) /básu/ 'edalontzia' erro markatua da. Hemen hizkeren arteko adostasuna osoa da (gure datuak osoak diren neurrian). Erroak markatu eta ezmarkatuen artean banatzen badira hizkera jakin batean, /básu/ 'edalontzia' markatuen sailean egongo da beti (Bizkaieraren eremuko datuak 6. mapan erakusten dira). Bat-etortze hori euskal jatorrizko hitz batzuekin ere aurkitzen dugu. Adibide bat, /béste/ hitza da. Aztertu ditugun hizkera guztietan markatua da (ikus 7. mapa). Adostasun bera /áurre/ eta /átze/ hitzekin ere aurkitzen da, adibidez. Erro markatuei buruzko mapak bizkaieraren eremuari dagozkio, gure datuak osoagoak baitira eskualde honetarako. Dena den, orain arte aztertu ditugun bizkaieraz kanpoko hizkeretan ere egoera berbera aurkitzen dugu hitz hauei dagokienez.

Beste kasu batzutan, adostasuna, erabat osoa ez izan arren, nahiko orokorra da. /léku/ erroaren kasuan, salbuespen bakar bat aurkitu dugu: Oñati (ikus 8. mapa). Aztertu ditugun beste hizkera guztietan markatuen taldean sartzen da erro hau. /egi(a)/ hitzak antzeko banaketa bat erakusten du: markatua da ia leku guztietan, baina Oñatin markatugabea da (ikus 9. mapa).

Kontrako kasua ere aurkitzen dugu. Erro batzuk eskualde ttipi batzuetan besterik ez dira markatuak. /seme/ erroa markatu bezala agertzen zaigu Gipuzkoako kostaldeko zati batean (Zumaia, Zarautz, Orío), Gipuzkoako hegoaldean (Oñati, Legazpia, Zaldibia, Beasain) eta baita Bizkaiko erdialdeko hizkera batzuetan ere (Larrabetzu, Iurreta). Baina aztertutako beste hizkera guztietan markatugabea da (ikus 10. mapa). Hemen isoglosa garbirik ez dago eta aurkitzen dugun banaketaren azalpena ez da erraza.

Esan bezala, [2 araua daukaten hizkeretan, erro markatuek lehendabiziko silaban hartzen dute azentua. Aldiz, 1] edo 2] azentuera orokorra daukatenetan posibilitate gehiago daude bi silaba baino gehiagoko erroekin. Normalean, azken silaban ezezik, beste edozein silabatan izan dezakegu azentu lexikala. Erroa hirusilabaduna bada, azentu lexikala lehendabiziko silaban (adib. /dénpora/) edo bigarreanean (adib. /doméka/) izan daiteke. Kasu batzuetan etimologia kontuan hartuz espero genukeen silaban aurkitzen dugu azentua, emandako adibideetan bezala (< lat. *témpora*, *domínica*); baina azentu aldaketak egon dira. Askotan, azentua silaba bat ezkerraldera (cf.

(3) Lekeitio eta Ondarroan azentu lexikalak hitzaren azkenaurreko silabara mugitzen dira. Adib.: Lek: [-m] *lau eskú*, *eskuá*, *eskurá*, *eskuuntzakó* vs. [+m] *léku*, *lekúá*, *lekúva*, *lekuntzákó* (cf. Hualde 1989, 1990, 1991a, Hualde, Elordieta eta Elordieta 1995).

/tómate/, Getxon, adibidez) edo eskuinaldera (cf. /latígo/, Arratzun) mugitu da, baina erregularitasun osorik gabe, antza denez. Gauzak horrela, hitz askorekin desadostasunak aurkitzen ditugu azentuaren kokagunean. Adibide bat, *lengusu* hitza da. 11. mapan ikusten denez, Bizkaiko ipar-ekialdean (Bermeo, Elantxobe, Arratzu, Arteaga, Muxika, Markina) hitz hau markatua da eta bigarren silaban darama azentua (Ondarroa eta Lekeitiorako, ikus 2. oharra). Hedatuena dagoen azentuera, hala ere, /lengusu/ da.

Lengusuz gain, beste hiru hirusilabadun markatu aztertu ditugu: *belarri*, *oilasko* eta *bazkari*. Hitz bakoitzak banaketa desberdin bat du. Dena den, eskualde batzuetan joera garbiak ikus ditzakegu. Getxo, Gatika eta inguruko hizkeretan, hitz markatu hauekin joera nagusia azentua lehen silaban ipintzea da: *lengusu*, *bélarri*, *óllosko*, *béskari*. Gernikaldean, aldiz, hitz hauetan azentua bigarren silaban agertzen da komunzki: *lengúsue*, *belárriže*, *ollásko*, *baskáriže*. Zeberion eta Arratian, ez dugu joera garbirik ikusten. Agian, eskualde honetan azentuak, neurri handiago batean, haien kokagune etimologikoan mantendu dira, ezkeralderanzko edo eskuinalderanzko lerraketarik pairatu gabe. Noski, datu gehiago ezagutu gabe, hau espekulazio hutsa da. Adibide gutti hauen kasuan, behintzat, badirudi etimologia eta Zeberion eta Arratian aurkitzen dugun azentuera bat datozela. Hualde (1993a) lanean proposatzen den bezala, aintzineko mendebaldeko euskaraz azentua lehen morfemaren azken silaban txertatzen bazen, *lengusu* <*lebén-gusu eta *ollásko* <*oilá-sko espero genuke, Arratian aurkitzen den azentueraz, hain zuzen. *Belarri* hitzaren etimologia zein den ez dago hain garbi, baina *belaarri* dokumentatuta dagoenez gero (Oñatiko hizkeran, cf. Izagirre 1970 eta bizkaiera zaharrean, cf. Mitxelena 1977: 589), badirudi **belá-arri* > *belárri* proposa dezakegula. *Bazkari* adibidearen kasuan, Zeberrioko eta Arratiako hizkerak ez datoz bat. Hitz honen forma zaharrago bat *barazkari* da, baina haren egitura morfemikoa ez dago oso garbi (cf. Arbelaz 1978). Beste adibide bat emateko, *intzaur* hitza konposatu zaharra da eta markatua da hizkera askotan.

Aipatutako erro markatuei buruzko bizkaieraren datuak hurrengo atalean biltzen ditugu tauletan, gauzak agian modu argiago batean erakusteko (*seme* hitza ez dugu ematen tauletan, oso herri guttitan baita markatua bizkaieraren eremuan). Taula hauetan, hizkerak azentuzko ezaugarrien arabera sailkatzen ditugu.

3. Aztertutako erro markatuen banaketa bizkaieraren eremuan

3.1. Gernika/Getxoko eredia (Bizkaiko iparraldea)

Ezaugarriak:

Doinu-azentua (tonu hedapena)

Arau nagusia: azentu ezmarkatua perpaus fonologikoaren azken silaban ezartzen da, 1]; adib.: *gixon ederraná* (= *gixón éderráná*) 'gizon ederrarena', *gixoná*, *gixona dá*, *gixonarí*.

Azentu lexikala (hitz markatuak): lehen azentu lexikalak erabakitzen du azentuaren kokagunea; adib. /bílbo-'tarr-'ak/ *bílotarrak*; /gixon-'ari/ *gixónari* 'gizonei'; /léku-'ari/ *lékueri* 'lekuei'.

	lekua	intzaurra	basua	lengusua	bazkaria
Getxo	léku	íntxorra	básu	léngusu	báskari
Sopela	léku	íntxurre	básu	léngusu	béskari
Gatika	léku	íntxurre	básu	léngusu	béskari
Urduliz	léku	íntxurre	básu	léngusu	béskari
Mungia	lékue	íntxurre	básue	léngusue	béskarie
Fruiz	lékue	íntxurre	básue	léngusue	béskariže
Meñaka	lékue	íntxurre	básue	léngusue	béskariže
Larrauri	lékue	íntxaurre	básue	léngusue	béskariže
Errigoiti	lékue	íntxurre	básue	léngusue	béskariže
Bermeo ⁴	lékue	íntxorra	básue	lengúsue	-
Murueta	lékue	íntxaurre	básue	léngusue	báskariže
Muxika	lékue	íntxurre	básue	léngúsue	béskariže
Arratzu	lékue	íntxurre	básoa	lengúsue	báskariže
Arteaga	lékue	íntxorra	básue	lengúsue	béskariže
Elantxo	léku	íntxaurre	básu	lengósu	báskariže
Nabarriz	lékue	íntxaurre	básue	léngusue	báskariže

	oilaskoa	egia	belarria	bestea	aurrea
Getxo	óllasko	égi	bélarri	béste	áurre
Sopela	óllosko	égi	bélarri	béste	áurre
Gatika	óllosko	égi	bélarri	béste	áurre
Urduliz	óllosko	égi	bélarri	béste	áurre
Mungia	ólloskoa	égie	bélarrie	béstea	áurrea
Fruiz	ólloskoa	égize	bélarriže	béstie	áurrie
Meñaka	ólloskoa	égize	bélarriže	béstia	áurria
Larrauri	ólloskoa	égize	bélarriže	béstie	áurrie
Errigoiti	ollóskoia	égize	belárrize	béstie	éurrie
Bermeo ⁴	-	égize	belárrize	béstie	áurrie
Murueta	olláskue	égize	belárrize	béstie	éurrie
Muxika	olláskoa	égize	belárrize	béstie	áurrie
Arratzu	olláskoa	égize	belárrize	béstie	éurrie
Arteaga	olláskue	égize	belárrize	béstie	áurrie
Elantxo	ollásku	égize	belárrize	bésti	áurri
Nabarriz	olláskue	égize	bélarriže	béstie	áurrie

3.2. Markinaldeko eredia

Ezaugarriak:

Doinu azentua

Arau nagusia: azentu ezmarkatua perpaus fonologikoaren azkenurreko silaban ezartzen da, 2]; adib.: *gixóna*, *gixon ederra*, *gixon ederrána*, *gixoná da*.

Azentu lexikala (hitz markatuak): lehen azentu lexikalak erabakitzen du azentuaren kokagunea; adib.: *bílbotarrak*.

Gizabu	lékue	intxáurre	básue	lengúsue	báskariže
Munit	léku	íntxaurre	básu	léngosu	báskaiže
Aulesti	léku	íntxaurre	básu	léngosu	báskariže
Markin	lékue	intxáurre	básue	lengúsue	báskarixe
Etxebar	lékue	íntxaurre	básue	lengúsue [-m]	báskarixe
Berriatu	léku	íntxaurre	básu	lengúsu	báskarixe

(4) /bazkari/ eta /oilasko/ hitzak ez dira erabiltzen Bermeon. Haien ordeztan, *eguerdiže* eta *ollué* erabiltzen dira. Dena den, Gidor Bilboak hauxe esaten digu: "esatekotan, *báskariže* eta *olláskue*".

Gizabu	olláskue	égize [-m]	belarríze[-m]	béste	áurrie
Munit	ollásku	égize	bélarrize	bésti	áurri
Aulesti	ollásku	égize	bélarrize	bésti	áurri
Markin	olláskue	égixe	belarríxe [-m]	béste	áurrie
Etxebar	olláskue	égixe	belárrixe	béste	áurrie
Berriatu	ollásku	égixe	belárrixe	bésti	áurri

3.3. Lekeitio

Ezaugarriak:

Doinu azentua

Arau nagusia: azentu ezmarkatua perpaus fonologikoaren azken silaban ezartzen da, 1]; adib.: *gixoná, gixon ederrá, gixon ederrená, gixona dá.*

Azentu lexikala (hitz markatuak): azentu lexikala hitzaren azkenaurreko silaban kokatzen da; adib.: *bilbotárrak; lau belárrri, belarríza, belarríra, belarrízetára.*

Lekeit	lekúa (cf. burúa)	intxáurra	basúa	lengusúa	baskaríza
Lekeit	ollaskúa	egíza	belarríza	bestía	aurría

3.4. Ondarroa

Ezaugarriak:

Doinu azentua

Arau nagusia: azentu ezmarkatua perpaus fonologikoaren azkenaurreko silaban ezartzen da, 2] (= Markinaldean); adib.: *gixóna, gixoná ra, gixon edérra, gixon ederrá ra, gixon ederrána, gixon ederraná ra* (cf. pl. *gixon ederrána ra*). Baina: /buru-a/ *burú, /abade-a/ abarí.*

Azentu lexikala (hitz markatuak): azentu lexikala hitzaren azkenaurreko silaban kokatzen da (= Lekeitio); adib.: *bilbotárrak, bilbotárra(k) tis, gixóna(k) tis.*

Ondarroa	lékure	intxáurre ra	básu re	lengúsu re	baskáixe ra
Ondarroa	ollásku re	egíxe ra	belarríxe ra	bésti re	áurri re

cf. [-m] *burú re, alabí re, etxí re, mendixé ra, barbariñé ra.*

3.5. Arratia

Ezaugarriak (cf. Hualde 1992):

Erro markatugabeen mugagabea:

azentua azken silaban txertatzen da: *lau mamarró dire, lau gixon edér dire.*

Erro markatugabeen singularra:

a/ erroa silababakarra edo bisilabaduna bada, azentua (lehen) mugatzailearen gainean txertatzen da: *gixoná da, semeá da, lurré da, gixonári, gixonánari* 'gizonarenari'.

b/ erroa luzeagoa bada, azentua erroaren azken silaban txertatzen da: *mamarróa da, mamarróari, mamarróanari* 'mamarroarenari'.

Erro markatugabeen plurala:

azentua singularrean baino silaba bat ezkeralderago txertatzen da: *gixónak dire, semeák dire, lúrrek dire, gixónari, gixónanari, mamárroak dire, mamárroari, mamárroanari.*

Azentu oxitonoa paroxitono bihurtzen da eten baten aurrean: *gixoná da* -> *gixóna, lau mamarró díre* -> *lau mamárro*.

Galdaka	lékue	íntxurre	básue	légusue	beskaríe
Bedia	lékue	-	básue	légusue	beskaríe
Zeberio	lékue	íntxúrre [+m]	básue	légusue	báskarie
Igorre	lékue	íntxúrre [+m]	básue	légusue	báskarie
Artea	lékue	íntxúrre [+m]	básue	légusue	báskarie
Dima	lékue	íntxúrre [+m]	básue	légusue	báskarie
Zeanuri	lékue	íntxúrre [+m]	básoa	lénkusue	báskarie

Galdaka	ulláskoa	égie	belárrie	béstea	éurrea
Bedia	olláskoa	égie	belárrie	béstea	éurrea
Zeberio	olláskoa	égie	belárrie	béstea	áurrea
Igorre	olláskoa	égie	belárrie	béstea	éurre a
Artea	olláskoa	égie	belárrie	béstea	éurre a
Dima	olláskoa	égie	belárrie	béstea	áurrea
Zeanuri	olláskoa	égie	belárrie	béstea	áurrea

3.6. Txorierriko eredua:

Ezaugarriak:

Erro markatugabeen singularra:

a/ erroa silababakarra edo bisilabaduna bada (Derion ez), azentua mugatzailearen gainean txertatzen da: *sarrá, oná, sagarrá, píperá*.

b/ erroa luzeagoa bada (Derion bisilabadunak ere bai), azentua erroaren azken silaban txertatzen da: *alargúne, alabéa*

Derion azentu oxitonoa paroxitono bihurtzen da eten baten aurrean: *txarrá da* -> *txárre, oná da* -> *óna*.

Erandio	léku	íntxurre	básu	légusu	béskari
Loiu	léku	íntxurre	básu	légusu	béskari
Derio	lékue	íntxurre	básue	légusue	béskarie

Erandio	óllasko	égi	bélarri	béste	áurre
Loiu	óllosko	égi	belárrie	béste	áurre
Derio	ollóskoa	égie	belárrie	béstea	áurre

3.7. Bergarako eredua

Ezaugarriak (cf. Hualde 1993b):

Arau nagusia: azentu ezmarkatua perpaus fonologikoaren azkenaurreko silaban txertatzen da, 2]. Adib.: *Bergarakúa*.

Hitz markatugabeen pluralean, azentua singularrean baino silaba bat atzerago agertzen da normalean; hau da pluralaren morfema baino bi silaba ezkeralderago (behar bezainbeste silaba baldin badira); adib.: *bi emakúme, emakumía, emakúmiak* (Antzuola, Izagirre 1968); *lau ieltséro, ieltserúa, ieltséruak* (Bergara); *dantzáríxak* (sg), *dantzáríxak* (Eibar, Laspiur 1979).⁵

(5) Eibarren, normalean, azentua ez da atzeratzen oinarri bisilabadunen pluralean: *zerúak, uliak, gisónak, mutíllak* (baina *dantzáríxak, konzéjalak*). Dena den, *gísonak* tipokoak ere entzuten dira oinarri bisilabadun batzuekin, baina ez dira besteak bezain ohikoak Eibarren, Koldo Zuazok eta Antton Narbaizak jakinerazten digutenez.

Azentu lexikala (hitz markatuak): lehen azentu lexikalak erabakitzen du azentuaren kokagunea; adib.: /álkaze-”ak/ *álkaziak*.

Bergara	tókixa	íntxaurra	básua	légusua	báskaixa
Antzuo	lékua	íntxaurra	básua	légusua	báskaixa
Eibar	lékua	íntxaurra	básua	légusua	báskarixa

Bergara	óllaskua	égixa	bélarrixa	béstia	áurria
Antzuo	óllaskua	égixa	bélarrixa	béstia	áurria
Eibar	óllaskua	égixa	bélarrixa	béstia	áurria

3.8. Lezama/Durango

Ezaugarriak:

Eskuarki azentua bigarren silaban txertatzen da, [2.

Azentu lexikala (markatua) lehen silaban txertatzen da gehienetan, baina erro markatu batzuk hirugarren silaban jasotzen dute azentua; adib.: *txakolíñe* (Euba, Abadiño, Larrabetzu)

sg/pl bereizketaren aztarnak

Euba	lékue	íntxáurre [-m]	básue	légusue	báskarize
Abadiño	lékue	íntxaurre	básue	légusue	báskaiže
Ermua	lékua	íntxorra	básua	légosua	báskarixa
Iurreta	lékue	íntxaurre	básue	lengósue	béskáriže
Berriz	lékue	íntxaurre	básue	lengósue	béskaiže
Elorrio	lékua	íntxaurra	básua	légosua	béskaiža
Lezama	lékue	íntxurre	básue	légusue	báskarie
Larrabet	lékue	íntxurre	básue	légusue	béskarie

Euba	olláskue [-m]	égíže	belárríže [-m]	béstie	áurrie
Abadiño	olláskue [-m]	égíže	belárríže [-m]	béstie	áurrie
Ermua	óllaskua	égixa	bélarrixa	béstia	áurria
Iurreta	olláskue	égíže	belárríže	béstie	áurrie
Berriz	olláskue	égíže	belárríže	béstie	áurrie
Elorrio	olláskua [-m]	égíža	bélarríža	béstia	áurria
Lezama	ollóscoa [-m]	égie	belárrie [-m]	béstea	áurrea
Larrabet	ollóscoa [-m]	égie	belárrie [-m]	béstea	áurria

3.9. Oñati

Ezaugarriak (cf. Hualde 1995)

Eskuarki azentua bigarren silaban txertatzen da, [2

Azentua lehen silaban txertatzen da hurrengo kasuetan:

a/ erroa silababakarra denean (azentu eremua erroa da); adib.: *lúrrera, báltzena*.

b/ hitza bisilabaduna denean (azentua ezin daiteke txerta hitzaren azken silaban); adib.: *babía, lau bába*.

c/ erroa markatua denean

sg = pl

Oñati	lekú[a] [-m]	íntxáurra [-m]	básua	lengúsua [-m]	báskaixa
Elgoibar	lékua	íntxaurra	básua	légusua	baskáixa [-m]

Oñati	olláskua [-m]	egíxa	beláarríxa [-m]	béstia	áurria
Elgoibar	olláskua [-m]	égixa	belárríxa [-m]	béstia	áurria

3.10. Azentu bereizgarririk gabeko hizkerak

Ezaugarriak:

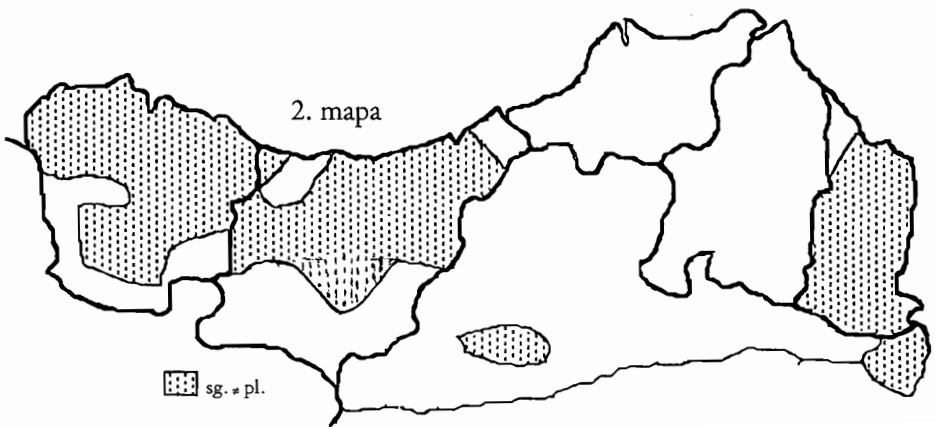
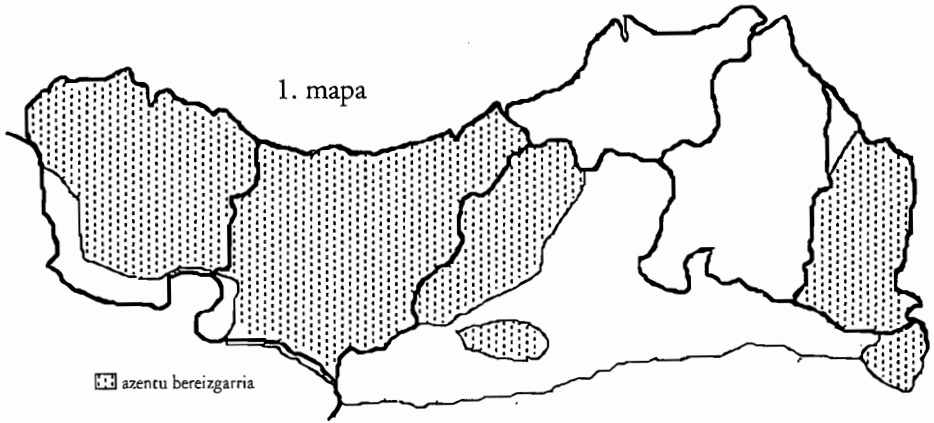
Hitz guztiak modu berean azentuatzen dira. Azentua normalean bigarren silaban txertatzen da, [2. Dena den, esaldiaren testuinguruaren arabera nagusitasun prosodikoak azken silaban edo beste silaba batean egon daiteke. Hauei Altuberen deskribapena aplikatzen zaie zuzenean; hots, “las palabras de *igual número de sílabas* y colocadas en *la misma posición sintáctica*, se acentúan *idénticamente*.”

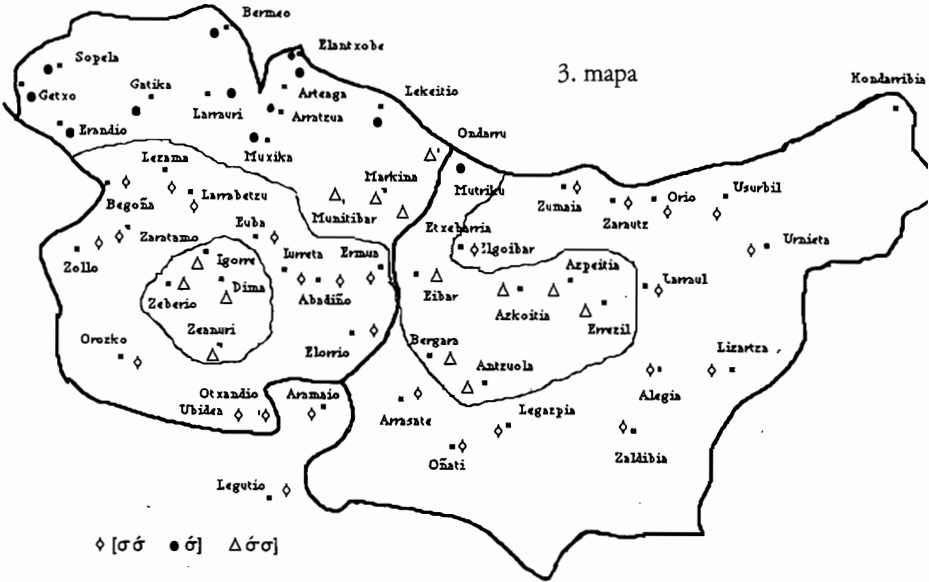
Begoña	lekúe	untxúrre	basúe	lengúsue	baskářiže
Basauri	lekúe	intxúrre	basúe	lenkósue	baskářiže
Zarat	lekúe	intxúrre	basúe	lengúsue	baskářiže
Zollo	lekúe	intxáurre	basúe	lengúsue	baskářiže
Arrank	lekúe	intxáurre	basúe	primóa	baskárie
Orozko	lekúe	intxáurre	basúe	lengósue	baskárie
Ubidea	lekúe	intxáurre	basúe	lengúsue	baskářiže
Otxand	lekúe	intxáurre	basúe	lenkúsue	baskářiže
Oleta	lekúe	intxáurre	basúe	lenkúsue	baskářiže
Bilerle	lekúe	intxáurre	basúe	lenkúsue	baskářiže
Aramai	lekúe	intxáurre	basúe	lengúsue	baskáixe
Arrasat	lekúe	intxáurre	basúe	primúe	baskáixe
Gatzaga	lekúa	intxáurra	basúa	primúa	baskáixa

Begoña	olláskoa	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Basauri	olláskoa	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Zarat	olláskoa	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Zollo	olláskoa	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Arrank	olláskoa	egíe	belárríe	bestéa	aurréa
Orozko	olláskoa	egíe	belárríe	bestéa	aurréa
Ubidea	olláskue	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Otxand	olláskue	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Oleta	ulláskue	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Bilerle	olláskue	egíže	belárřiže	bestíe	aurríe
Aramai	olláskue	egíxe	belárríxe	bestíe	aurríe
Arrasat	olláskue	egíxe	belárríxe	bestíe	aurríe
Gatzaga	olláskua	egíxa	belárríxa	bestía	aurría

4. Zenbait ondorio

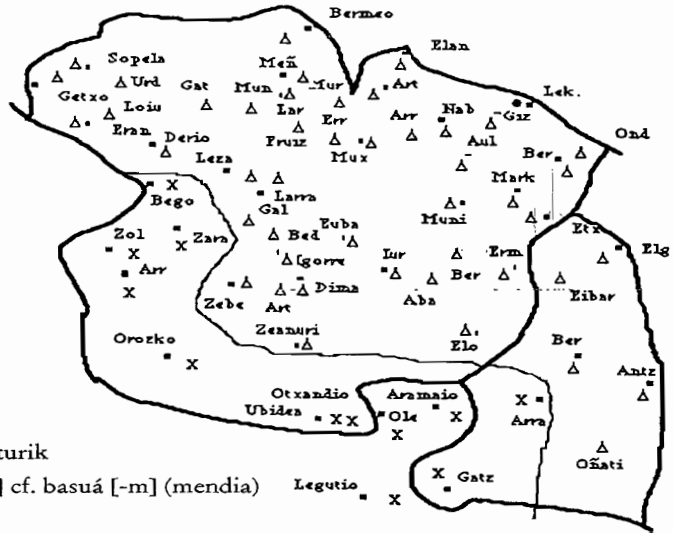
Sailkapen batzuetan, oso zabalera handia eman zaie zenbait azentu ereduri. Mitxelenak (1958 [1988:221]), gai honi buruz argitaratu zuen lehen artikuluan, mendebalde-erdialdeko azentu eredu bat onartzen du eta bere hedaduraz hauxe esaten digu: “Le type accentuel ‘central-occidental’ comprend, à ce qu’il semble, les dialectes biscayen et guipuzcoan, le labourdin, une partie du domaine haut-navarrais et quelques parlars bas-navarrais.” Eredu hau definitzeko erabilitako irizpidei buruz, berriz, hauxe dio: “On ne peut pas évidemment parler d’uniformité. Ce qui est commun est plutôt le fait que les différences d’intensité ou d’acuité sont faibles et peu perceptibles et qu’elles tendent à s’effacer dans la phrase.” Sailkapen berriago batean, Mitxelenak (1972 [1987]) mendebalde-erdialdeko azentu ereduari zabalera murriztago bat ematen dio: “most of Guipuzcoa, a considerable portion of Biscay, extending to the West as far as Bilbao, and some, but by no means all, Navarrese regions bordering on Guipuzcoa”. Orain, irizpidea hitz markatu eta markatuga-

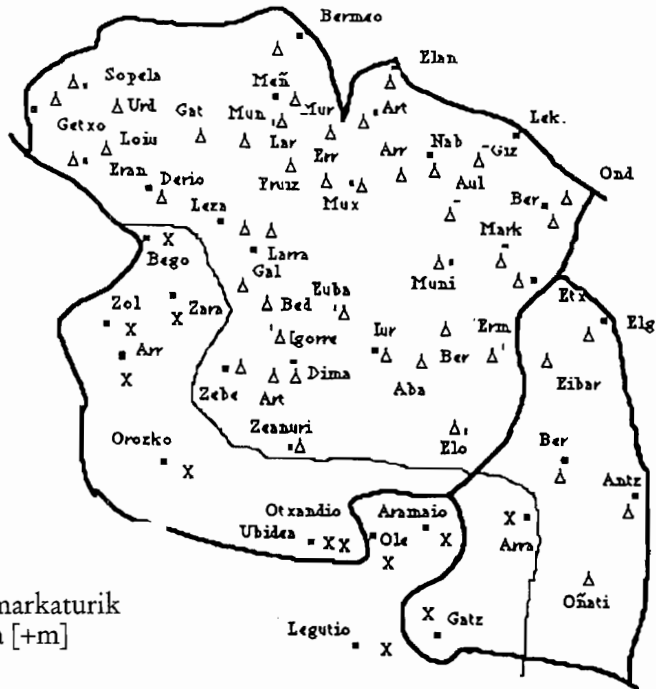

sg. = pl.
 △ gizonak
 ◻ gizonak Eibarren bi formak erabiltzen dira, gisónak gisonak baino ohikoagoa izanik.
 x sg. = pl Gernikan zaharrek gizonak erabiltzen dute eta gaztegoek gixónak.

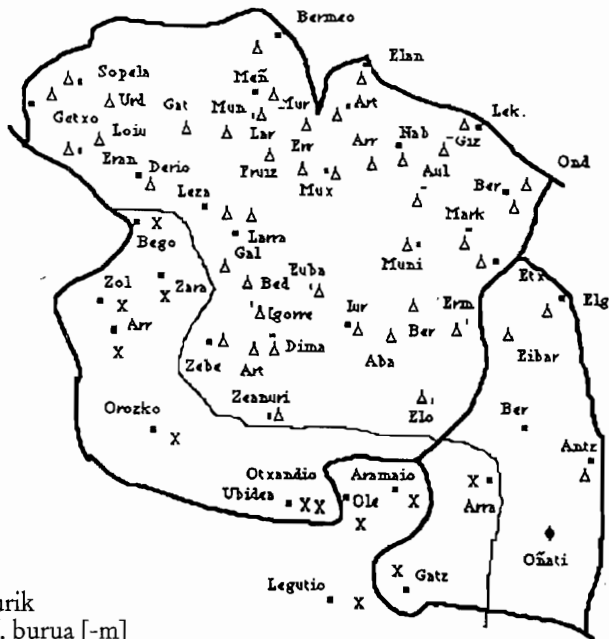

6. mapa (edalongtzia)
 △ básua [+m]
 ■ basúa [+m]
 x ez dago erro markaturik
 Lekeitio: basúa [+m] cf. basúa [-m] (mendia) Legutio = x

7. mapa

Δ béstea [+m]
 x ez dago erro markaturik
 Lekeition bestía [+m]

8. mapa

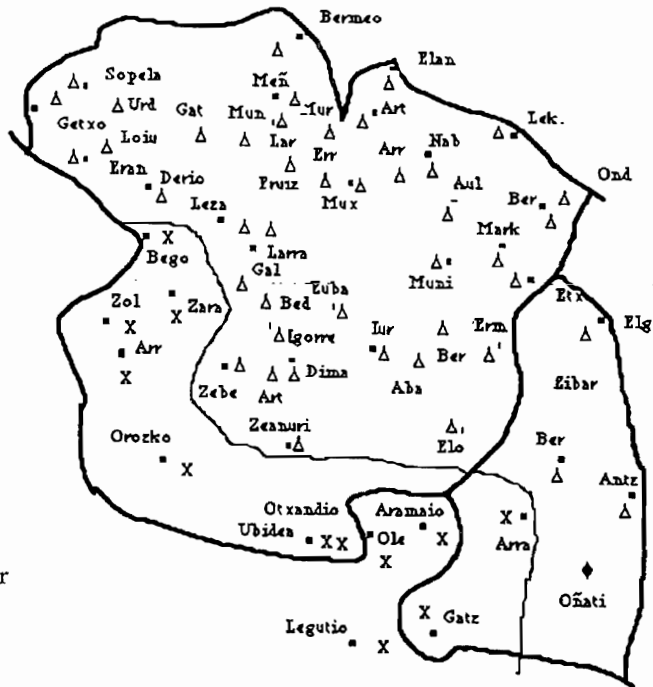
Δ lékua [+m]
 ◆ lekúa [-m]
 x ez dago erro markaturik
 Lekeito: lekúa [+m], cf. burua [-m]

9. mapa

△ égi(a) [+m]

◆ égi(a) [-m]

x ez dago erro mar

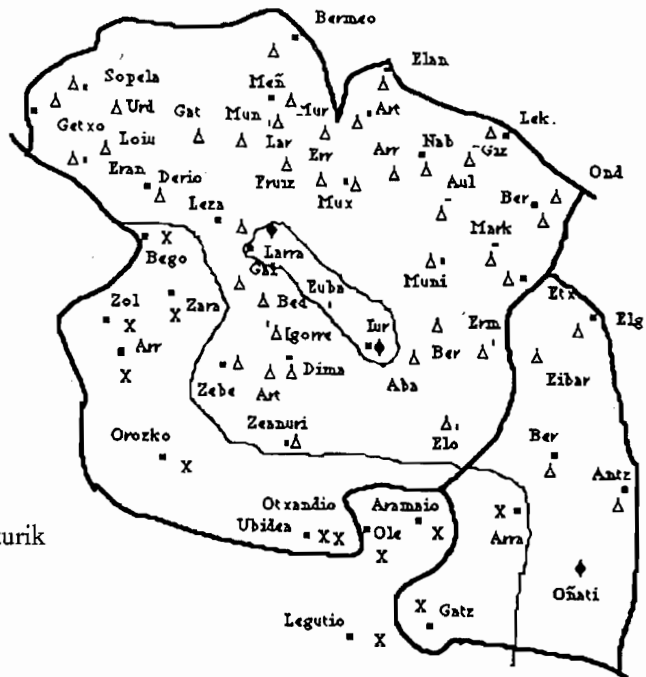

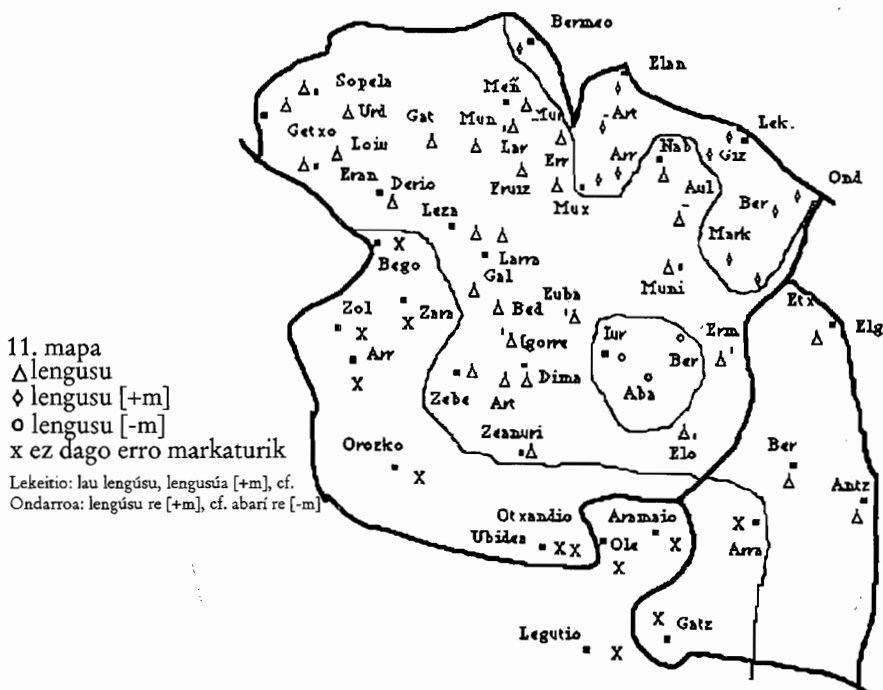
10. mapa

◆ sémea [+m]

△ semea [-m]

x ez dago erro markaturik

bekoen arteko bereizkuntza da (eta bereizkuntza honen gautatze fonetiko): “Nouns fall, as far as the accentual pattern goes, into two classes: words belonging to the unmarked class, ... characterized by a sustained accent, and words with a marked accent, signaled by a falling contour” (1987: 236).

Txillardegik (1984), berriz, eta azentua ezkeraldetik ala eskuinaldetik ezartzen den irizpide bezala erabiliz, Euskalherri osoan bi azentu eredu besterik ez ditu proposatzen. Bere mendebaldeko sailean Bizkaiera, Gipuzkeraz, Bidasoa aldeko Goianafarrera, Lapurtera eta Behenafarreraren zati bat sartzen ditu. Esaten duenez: “beronen azentu-joera nagusia hau izango litzateke: azentu-unitatearen ezkeraldetik hasi, eta azentua (+2) silaban jartzea” (17). Gelditzen diren hizkera guztiak, bere ekialdeko ereduan sartzen ditu.

Artikulu honetan eskaintzen ditugun mapak kontuan hartuz, argi dago Txillardegiren irizpidea erabiliz lortuko genukeen zatiketa geografikoa nahiko desberdina izango litzatekeela. Bereziki, “azentua bigarren silaban” arau nagusizat erabiltzen duten hizkeren eremua askoz estuagoa da.

Mitxelena 1958ko artikuluan mendebalde-ekialdeko eredu definitzeko erabiltzen duen irizpidea (silaba toniko eta atonikoen artean diferentzia txikia egotea) nahikoa irristakorra da. Oso zaila da, irizpide honen arabera, banaketa ondo eginda dagoen jakitea. Edozein kasutan, lehen bost mapetan ikusten denez, hizkera guzti hauek oso gauza gutti dute amankomunean. 1972ko artikuluan erabilitako irizpidea zehatzagoa da. Dena den irizpide hau interpretatzerakoan dudak sor daitezke. Hitz

markatu eta markatugabeen arteko bereizkuntza kontuan hartuz, talde berean Bidasoa aldeko hizkerak sartu beharko genituzke sail honetan. Mitxelenarentzat, aldiz, hizkera hauek beste sail bat osatzen dute. Bestaldetik, zentzu estuan harturik, ematen duen definizioa Bizkaiko iparraldeko hizkerei bakarrik aplikatzen zaie, antza denez.

Aipamenak

- Alrube, S., 1934, *Observaciones al Tratado de 'Morfología Vasca' de Don R. M. de Azkue*. Bermeo: Gaubeka. [Berrarg. in Azkue (1923) 1969, 3. lib.].
- Altuna, P., 1994, "Hitz pareak". *Euskera* 39, 1543-1548.
- Arbelaiz, J. J., 1978, *Las etimologías en la obra de Luis Michelena*. Tolosa: Librería Técnica de Difusión [*Kardaberaz Bilduma*, 31].
- Azkue, R. M., 1923, *Morfología Vasca*. [Berrarg. 1969, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 3 lib.]
- , 1931-1932, "Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos". *Euskera* 4, 282-318, eta 6, 3-50.
- Basterrechea, J., 1974-1975, "Estudios sobre entonación vasca según el habla de Guernica". *FLV* 18, 353-393 eta 21, 289-338.
- Bonaparte, L. L., 1869, *Le verbe basque en tableaux*. Londres: Strangeways & Walden [Berrarg. *Opera omnia vasconice*, I, 175-442].
- , 1991, *Opera omnia vasconice*, 4 lib. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Erostarbe, A., 1994, "Hitz markatuak". Eskuizkribua.
- Gaminde, I., 1995a, "Zubereraren azentuaz". *Uztaro* 13, 107-128.
- , 1995b, "Bizkaieraren azentu-moldeez". Labayru Ikastegia, agertzeko.
- , eta P. Salaberria, 1995, "Lekorneko azentubidea". Eskuizkribua.
- Gavel, H., 1920, *Éléments de phonétique basque*. Paris: Édouard Champion.
- , 1960, "Réponses souletines à un questionnaire linguistique". *Euskera* 5.
- Hualde J. I., 1989, "Acentos vizcaínos". *ASJU* 23, 275-325.
- , 1990, "Euskal azentuaren inguruan". *ASJU* 24, 699-720.
- , 1991a, *Basque Phonology*. London eta New York: Routledge.
- , 1991b, "Manuel de Larramendi y el acento vasco". *ASJU* 25, 737-749.
- , 1992, "Notas sobre el sistema acentual de Zeberio". *ASJU* 27, 767-776.
- , 1993a, "On the historical origin of Basque accentuation." *Diachronica* 10, 13-50.
- , 1993b, "Observaciones acerca de los sistemas acentuales de la zona occidental de Gipuzkoa". *ASJU* 27, 241-263.
- , 1995, "Euskal azentuaren sailkapenaz eta historiaz". In R. Gómez eta J. A. Lakarra, arg., *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 21-6)*, 189-208. *ASJU*-ren Gehigarriak, 28. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , G. Elordieta eta A. Elordieta, 1993, "Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno". *ASJU* 27, 731-749.
- , ——— eta ———, 1995, *The Basque dialect of Lekeitio*. Donostia/Bilbo: Euskal Herriko Unib./ASJUren gehigarriak.
- eta Tx. Sagarzazu, 1991, "Acentos del Bidasoa: Hondarribia". *ASJU* 25, 139-152.
- Ibarra, O., 1994, *Ultzamako euskeraren azterketa*. Doktoradutza tesia. EHU, Gasteiz.
- Izagirre, K., 1966, "Ultzamako euskeraren gai batzuk". *BAP* 22, 403-467.
- , 1968, "Notas lexicográficas". *ASJU* 2, 49-72.

- , 1970, "El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes". *ASJU* 4, 1-248.
- Jacobsen, W., 1972, "Nominative-ergative synchretism in Basque". *ASJU* 6, 67-109.
- , 1975, "Historical implications of the Western Basque tonal accent". Eskuizkr., Univ. of Nevada, Reno.
- Jansen, W., 1992, "Acento y entonación en Elorrio". *ASJU* 26, 391-440.
- Lafon, R., 1935, "Observations sur la place de l'accent dans quelques formes basques des parlers souletins". *Mélanges de Littérature, d'Histoire et de Philologie offerts à Paul Laumonier par ses élèves et ses amis*, 635-643. Paris: Librairie E. Droz.
- , 1958, "Contribution à l'étude phonologique du parler basque de Larrau (Haute-Soule)". In Catalán, D., arg., *Miscelánea homenaje a André Martinet: estructuralismo e historia*, II, 77-106. La Laguna: Univ. de La Laguna.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villagordo Alcaraz.
- Larrasquet, J., 1928, *Action de l'accent dans l'évolution des consonnes étudiée dans le basque souletin*. Paris: Vrin.
- , 1934, *Le basque souletin nord-oriental*. Paris: Maisonneuve.
- , 1939, *Le basque de la Basse-Soule orientale* (Collection Linguistique, 46). Paris: Société de Linguistique de Paris.
- Laspiur, I., 1979, "Azentu diakritikoa Eibarko euskarán". *Euskera* 24, 175-268.
- Martinet, A., 1981, "La phonologie synchronique et diachronique du basque". *Iker 1: Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak*, 59-74. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Mitxelena, K., 1958, "À propos de l'accent Basque". *BSL* 53, 204-233. [Berrarg., Mitxelena 1988, 1. lib., 220-239].
- , 1972, "A Note on Old Labourdin Accentuation". *ASJU* 6, 110-120 [Berrarg., Mitxelena 1987, 235-244].
- , 1976, "Acentuación alto-navarra". *FLV* 23, 147-162 [Berrarg., Mitxelena 1987, 245-260].
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, 2. arg. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1981, "Galdegai eta mintzagaia euskaraz". *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 57-81. Bilbo: Deustuko Unib.
- , 1987, *Palabras y textos*. Leioa: EHU.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, 2 lib. *ASJU*ren gehigarriak, 10. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Schuchardt, H., 1922, *Zur Kenntnis der Baskischen von Sara (Labourd)*. *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, Nr. 1. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Txillardegui [Alvarez Enparantza, J. L.], 1984, *Euskal Azentuaz*. Donostia: Elkar.

An analysis of AGR₀ projections for Spanish causatives¹

JON FRANCO
University of Deusto

ALAZNE LANDA
University of the Basque Country

Introduction

As the Generative Grammar framework has been going through various theoretical stages, different accounts of Romance causative constructions have been proposed (cf. Aissen 1979, Bordelois 1988, Kayne 1975, Moore 1991, Rosen 1983, Treviño 1990, and Zubizarreta 1985, among many others). The challenge that these constructions pose for any syntactic theory lies in several fronts which we address here, namely, Case licensing, Case alternation of the embedded subject, affix-like properties of the causative verb, the XP status of the subordinate clause and, in some languages, the placement of clitics. Relevantly, causative constructions of the type illustrated in (1) and (2) have been recently reanalyzed as ECM constructions in Chung (1993a) for Korean, and Landa and Franco (1992), Franco (1993b), and Moore (1991) for Spanish:

- (1) Juan (*lo*_i) hizo correr a Pedro_i.
Juan ACC.cl-3Sg made to run to Pedro
Juan made Pedro run.
- (2) a. Juan (*le*_i) hizo a Pedro_i pagar la renta. (Peninsular Spanish mostly)
Juan DAT.cl-3Sg made to Pedro pay the rent
Juan made Pedro pay the rent.
- b. Juan (*le*_i) hizo pagar a Pedro_i la renta. (Latin American &
Juan DAT.cl-3Sg made pay to Pedro the rent Peninsular Spanish)
(Same as in (2a))

In (1), the Causee *a Pedro* '(to) Pedro' which is the subject of an intransitive clause selected by the causative verb has Accusative Case, as shown by the coreferential accusative clitic *lo*, whereas the same Causee in (2) as subject of the subordinate transitive clause occurs with dative Case, as evidenced by the dative clitic doubling. With respect to Case licensing, there are two traditional well-motivated

(1) This is a revised and expanded version of the papers read at the Sixth Colloquium Series on Linguistic Theory, held at University of Deusto in the Spring Semester of 1995, and at the 1995 Georgetown University Round Table in Linguistics, Second Pre-session on Spanish Linguistics, held on March 6-7, 1995. We thank both audiences for their feedback and encouragement.

assumptions along the lines of Chung's (1993a), Franco's (1993b) and Moore's (1991) works, to which we subscribe. First, the complements of the embedded verb check their Case in the subordinate clause. Second, the embedded subject checks its Case in the main clause. Actually, this approach to Case licensing in Spanish causative constructions of the type illustrated in (1) and (2) above has laid the foundations to argue for the possibility to categorize Spanish causative verbs as Exceptional Case Marking (ECM) verbs.

In this paper, we discuss the Spanish causative sentences in (1) and (2) in the light of Chomsky's (1989) & (1993) analyses of ECM constructions which suggest that the subordinate subject raises to Spec of AGR_O of the main clause to have its phi-features as well as its Case licensed. On a first look, our adoption of this proposal for Spanish causatives within the Minimalist framework offers us two advantages already. Namely, it coherently accounts for structural Case licensing as a Spec-head relation and also dissipates "old dilemmas" related to Case licensing in causative constructions, such as whether the Causee gets its Case licensed by the matrix verb or the embedded verb (cf. Rosen 1989 for the latter view). The second claim defended here is geared on the assumption adopted in Fernández-Soriano (1989), Franco (1991 & 1993ab) among others, under which Spanish object clitics are morphological heads that project syntactic functional AGR_{OP} s. Thus, the occurrences of object clitics in causative constructions, whether they double an argument or not, are structurally mapped similarly to those in simple sentences analyzed in the studies just mentioned (see section 1). Taking this projection of functional categories as the core of our hypothesis, we account not only for basic orders of constituents,² but also for the restrictions that operate on clitic placement in these constructions. In the next sections, we develop an ECM structural implementation of causative constructions based on the agreement analysis of clitics.

1. The Agreement Hypothesis and Case licensing in Spanish causative constructions

In accordance with the Agreement Hypothesis of Spanish object clitics (see Borer 1984, Silva-Corvalán 1981 and Suñer 1988 to mention some), we are going to propose a configuration in which the Causee clitic stands for a higher up main clause AGR_O , whilst potentially additional object clitics would correspond to the AGR_{DO}

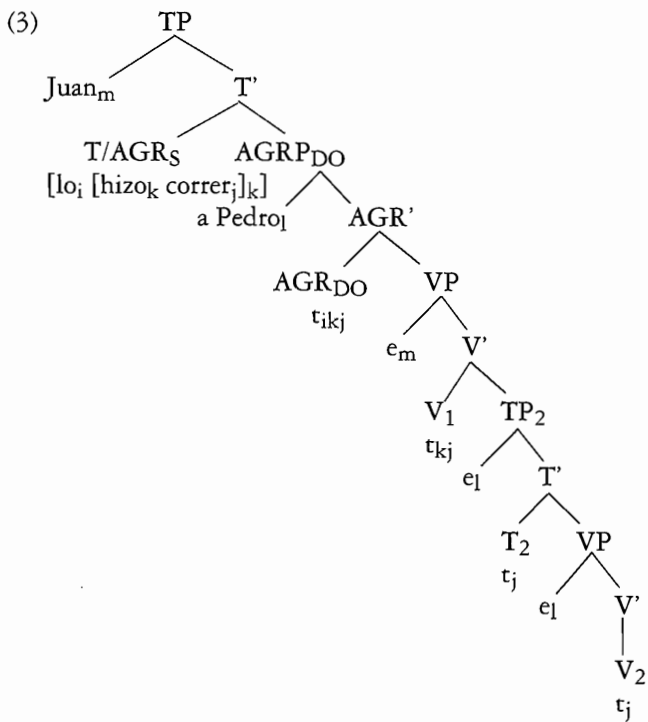
- (2) There is an additional element order in Spanish causative constructions which is illustrated in (i):
- (i) Juan (le_i) hizo pagar la renta a Pedro_j. (Peninsular Spanish mostly)
 Juan DAT.cl-3Sg made pay the rent to Pedro
 Juan made Pedro pay the rent.

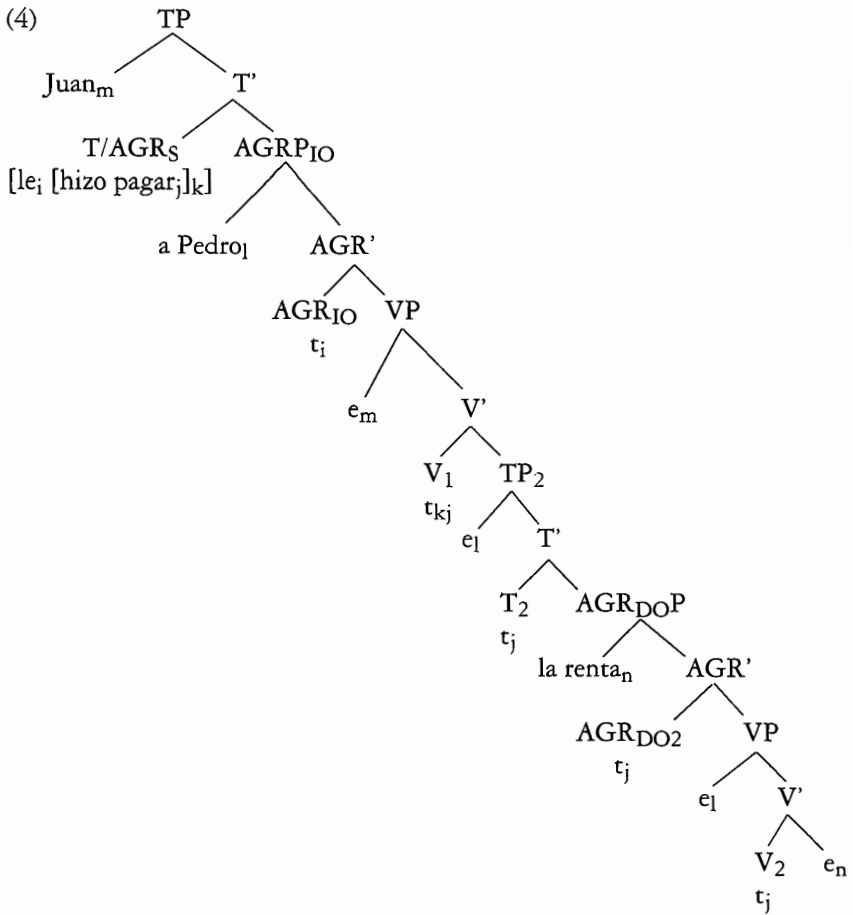
In (i), the causee *Pedro* occupies a sentence final position. This constituent order can be associated with regular subject inversion in declarative sentences in Spanish and Italian (cf. Rizzi 1982) as exemplified in (ii):

- (ii) Ha pagado la renta Pedro.
 Has paid the rent Pedro
 Pedro has paid the rent.

This constituent order is not of our immediate concern here. Still, for the time being, we are going to assume that the same analyses that account for subject inversion in (ii) can explain the word order in (i).

and AGR_{IO} heads of the subordinate infinitival clause. Assuming that Causee arguments function like the subordinate subject in ECM constructions under Chomsky's (1993) Minimalist Program, the structural mapping and derivation of sentences such as the ones exemplified in (1) and (2b) would be as in (3) and (4) respectively:

The derivation consists of two types of movement, XP movement and X° movement, and is carried out as follows:

- (i) The embedded verb V_2 incorporates into the superordinate causative verb V_1 (via T_2) and the amalgam $[V_1 V_2]_k$ incorporates subsequently to the higher functional heads AGR_O and $T/AGRS$, in this order, picking up the inflection.
- (ii) The upper subject moves to Spec of Tense/ $AGRS$ to check its nominative Case and Φ features, whereas the subordinate subject, that is, the Causee, moves to Spec of matrix AGR_{DO} (via Spec of T_2) in order to do its own checking.³

In addition to these steps common to both trees, the derivation in (4) involves

(3) It goes without saying that we are assuming, throughout, the Internal Subject Hypothesis developed in Kuroda (1988), Koopman & Sportiche (1991) and related work, under which subjects are generated in Spec of VP.

the movement of the embedded object *la renta* 'the rent' to Spec of AGR_{DO2} at some point of the derivation. The well-formedness of the movement of the arguments in the embedded clause is ensured by the same conditions that regulate in a simple sentence that the subject raises to Spec of T and the object raises to Spec of AGR_{DO}, namely, the Equidistance Principle⁴ which is based on the notion of minimal domain. In other words, the answer to the legitimate question of what it is that prevents the lower subject from moving to AGR_{DO2} or why the movement of the subject is not blocked by the Spec of AGR_{DO2} position is based on the concept of the minimal domain of a chain. In the derivation in (4), when the [V + AGR_{DO2}] complex raises to T₂, it creates a minimal domain which contains two positions equidistant from the lower subject canonical position, namely, Spec of T₂ and Spec of AGR_{DO2}. Therefore, any movement from Spec of VP to the Specifier of T₂ will not be "intercepted" by Spec of AGR_{DO} since both target positions are considered to be equidistant from the launching site. Moreover, the embedded subject cannot move to Spec of AGR_{DO} because the lower object would have no place to move to check its features. Even if there was one available DO target for movement further up than Spec of AGR_{DO}, the trace of the subject would fall out of the minimal domain of the verb-chain and, consequently, would block the movement of the object. In this way, the derivation would crash.

Furthermore, we would like to claim that the main clause functional AGR_O head that takes a VP complement projected by a causative verb has a *strong* NP-feature [+Cause] which, Case reasons aside, drives the overt movement of the Causee *a Pedro* in (3) and (4). Suffice it to say, the proper checking of this feature guarantees the non-occurrence of semantically infelicitous Causees incapable of any action.

The cross-dialectal variation in the optionality versus obligatoriness of the application of verb incorporation to the causative shown in the two sentences in (2) can be accounted for by the parametrization of the causative affixal requirements that have been claimed in Zubizarreta (1985) for Romance causative verbs. Thus, Peninsular Spanish *hacer* 'to make' would satisfy the lexical host requirement for stranded affixes (see Lasnik 1981) either in the overt syntax, as in (2a), or at LF, as in (2b), whereas Latin American *hacer* must do it in the overt syntax, that is, (2b) being the only choice available for the latter. In this regard, Peninsular Spanish *hacer* behaves like the Spanish verb *dejar* 'let' in all varieties, and its French and Italian counterparts, which exhibit an across-the-board optionality for the incorporation of the lower verb,⁵ perhaps as a reflection of a more primitive stage in the development of Romance clause union causatives.

(4) Chomsky (1993) appeals to this principle to explain apparent cases of crossing, for instance, subject raising to Spec of AGRs over Spec of AGR_{DO} and object raising over the trace of a subject in VP. Chomsky argues that there is no actual crossing, but the skipped positions at stake and the landing sites are equidistant from the launching sites according to the Equidistance Principle which is formulated as follows:

Equidistance Principle

If α and β are in the same minimal domain, they are equidistant from τ (Chomsky 1993).

(5) For the sake of exposition, this can be seen in the French sentences below in which the verb

Relevantly, our explanation for the contrast between the sentences in (2) is based on the parametrization of the strength of the morphological head feature of *hacer*, which is necessary in any case to explain the syntactic distribution of the Romance counterparts of the English *let*. Alternatively, Moore (1991) accounts for this contrast by assigning to (2a) and (2b) two different structures, namely, an object control structure and an ECM one, respectively. In principle, this adds unwanted complexity to the structural subcategorization frame of the lexical entry of verbs like *dejar* which would take three structures, that is, the control one, the ECM and the one with overt complementizers. Also, as will be argued in the next section, the shortage of evidence for the object control analysis of the causative structure in (2a) and the number of empirical problems that the ECM analysis of causatives in general avoids prevent us from accepting Moore's proposal without reservations.

2. Against a control analysis for causative predicates

Moore (1995) proposes a control analysis for the type of structure exemplified in (2a) on the account of the arguments given in (5) (example (17) in Moore's paper):

- (5) a. Requires causee to be animate
 b. Embedded actives and passives are non-synonymous
 c. Denotes direct causation
 d. Cliticizes with an accusative clitic
 e. [the causee] Occurs after main verb—canonical position for objects

The argument in (5a) does not hold since there is plenty of counterevidence which shows that inanimate Causees are possible in Spanish:

- (6) El viento hizo a las nubes disiparse.
 The wind made the clouds disappear

Yet, we still need to account for the asymmetry pointed out in Moore (1991) and (1995) which is illustrated in (7) below:

- (7) a. *Hicimos la lavadora funcionar.
 We made the washing machine run
 b. Hicimos funcionar la lavadora
 (same as in (7a))

According to Moore, the causee *la lavadora* 'the washing machine' in (7a) is a canonical object and is therefore subject to the selectional restrictions (be [+animate]) of the causative verb which Moore claims to be an object control verb. Contrastively, according to Moore, the causative verb in (7b) selects an ECM predi-

laisser 'to let', unlike the verb *faire* 'to make', does not need to be adjacent to the embedded infinitive (examples from Kayne 1975:203):

- (i) a. Il a laissé/fait partir son amie. b. Il a laissé/*fait son amie partir.
 He let/made his friend leave. He let/made his friend leave.

cate so that the causee, as the subject of the subordinate clause, escapes the restrictions of the upper verb.

However, a further investigation of the facts in (7) is at urge. To begin with, one of the possible reasons why in (7b) the causee escapes the selectional restrictions of the causative verb in Moore's terms is because the whole sentence can be interpreted with a compositional meaning obtained by the adjacency of the causative verb and the lower verb. Hence, what looks like a causee in (7b) can also be viewed as the object of the subordinate as in the synonymous paraphrases given below:

- (8) a. Arrancamos la lavadora.
We started the washing machine.
b. Echamos a andar la lavadora.
We turned on the washing machine
c. Arreglamos la lavadora.
We fixed the washing machine.
d. Hicimos andar la lavadora
We made the washing machine run.

Bearing the data in (8) in mind, the asymmetry in (7) is not as determining as it may seem to discern the status of the predicate.

Moreover, it is our contention that the issue at stake here has nothing to do with the animate inherent lexical nature of the Causee *per se*. Note that the crucial requirement is that the causee is preceded by the so-called personal *a*. This is supported by the data in (6). Additionally, the ill-formed sentence in (7b) improves if the causee is immediately preceded by the particle *a*, as in (9):⁶

- (9) ?Hicimos a la lavadora funcionar.
We made the washing machine run.

One may argue that in fact, what the particle *a* does is to raise elements from [-animate] status to [+animate]. However, even though the particle *a* often correlates with animacy marking, this type of claim would only lead to the abandonment of the strict notion of animacy and to an oversimplification of the facts. Although there is no general agreement on the characterization of the grammatical formative personal *a*, a number of studies claim that its presence underscores the specificity, the individuation, the topicality or the distinctiveness of the DO (cf. Ramsey 1956, Lois 1982, King 1984). Be that as it may, our next task is to determine which one of these properties of the particle *a* seems to directly correspond to the role that this element plays in the particular instances in (6) and (8).

Interestingly, Moore (1995), inspired by the works of Kuroda (1992) and (1994), suggests a rather illuminating correspondence, that is, he associates the direct causa-

(6) Actually, even in Peninsular Spanish there is a strong tendency to incorporate the lower verb into the causative verb *hacer* when the subordinate sentence is intransitive. Therefore, we should consider this as an additional source of reinforcement for the ungrammaticality of (7a) and of the unnaturalness of (9). This tendency is much more relaxed in this variety when the verb of the subordinate sentence is transitive, as in (2a) above.

tion on the causee expressed in (2a) with categorical judgements —as in Kuroda (1992)— which involve the recognition of an individual and the predication of a property to that individual. If this were the case the particle *a* would be responsible for endowing *la lavadora* 'the washing machine' with the properties of an individual out of which predication obtains.⁷

To sum up, contra the argument in (5a), the causative verb does not place selectional restrictions on the causee in (7a) or (9); however, if there is a predication relation to follow, predication requirements demand for the causee to be recognizable as an individual entity which in Spanish is signaled by the particle *a*. For the time being, the fulfillment of this requirement does not help us to elucidate whether we are dealing with an ECM predicate or an object control structure.

The second argument in (5b) is known in the traditional literature (see Chomsky 1965) as the lack of synonymy between the embedded active and the embedded passive version in object control structures, which is illustrated in (10) below (example (12) in Moore 1995), as opposed to ECM constructions that freely passivize without altering the interpretation of the active sentence as in (11):⁸

- (10) a. Hicimos al médico examinar a Pedro.
We made the doctor examine Pedro.
b. ???Hicimos a Pedro ser examinado por el médico.
We made Pedro be examined by the doctor.
- (11) a. John believes Pete to have killed Dave.
b. John believes Dave to have been killed by Pete.

For the sake of data, it is usually the case that passivization facts do not shed much light on the nature of Spanish syntactic structures. The reason behind this is that there is, among native speakers, a problem of acceptability of many passive structures such as the one exemplified in (10b) to mention one.⁹ Notice, moreover, that

(7) This proposal would also account for contrasts in interpretation such as that between (i) and (ii):

- (i) Vi a las flores secas. (ii) Vi las flores secas.
I saw the flowers dried up. I saw the dry flowers or I saw the flowers dried up.

In (i), the small clause predication reading is highly preferred, if not exclusive. In the line of thought discussed above, this interpretation can be explained if we assume that the NP *las flores* is individuated due to the presence of the particle *a*. This follows if we take into account that the particle *a* is not occurring with an animate object in (i), as is normally the default case for this particle, but fulfilling one of its supplementary, but more marked and significant functions, namely, the indication that something or someone is an individual entity. Coincidentally, this individuation of an entity is, as mentioned before, the main initial requirement for predication to take place. Relevantly, the sentence in (ii) in which the particle *a* does not precede *las flores* is ambiguous between the small clause reading and the restrictive reading imposed by the adjective *secas* 'dry' (fem. pl.).

(8) For clarity of exposition, we give English examples to illustrate the embedded passivization with ECM constructions. Although in a number of studies (see footnote 9 below), some perception verbs in Spanish have been characterized as taking ECM predicates, there is no prototypical ECM verb in Spanish like the verb 'believe' in English.

(9) Fernández-Lagunilla (1989), González (1988) and Moore (1991) propose an ECM analysis of Spanish perception verbs such as *ver* 'to see' and *oír* 'to hear'. However, even with these verbs, passivization of the embedded clause is not accepted by many speakers:

even in the uncontroversial ECM causative structure in Moore's analysis (i.e., the structure with verb incorporation, as in (2b)), passivization of embedded clauses does not convey synonymy:

- (12) a. Hicimos examinar al médico a Pedro.
 made-1PL examine to-the doctor to Pedro
 We made the doctor examine Pedro.
 b. ?? Hicimos ser examinado por el médico a Pedro.
 made-1PL be examined by the doctor to Pedro
 We made Pedro be examined by the doctor.

Thus, the standard passivization test cannot be used since, leaving the marginal status of the sentences in (10b) and (12b) aside, the expected semantic contrast discussed above between ECM causative structures and causative structures of object control is not yielded by lower clause passivization.

Further research into passivization facts reveals that, as mentioned in Moore (1995), the Causee does not pattern like the controller object of direct object control predicates in Spanish since only the latter can be the passive subject of the main clause, as shown in (13):¹⁰

- (13) a. *Juan fue hecho comprar pan.
 Juan was made buy bread.
 b. Juan fue forzado a comprar pan.
 Juan was forced to buy bread.

The verb *forzar* 'to force' is standardly assumed to be an object control verb in Spanish (see Moore 1991 & 1995, among others); thus, the passivization of the object in (13b) is problem free. In contrast, the causee in (13a) fails to undergo passivization which somehow poses a challenge for the object control analysis of causative verbs.

The third argument in (5c) refers to the direct causation that the causative verb exerts on the object. In effect, causative verbs have affected objects in the sense of Rizzi (1986); however, this does not automatically make them object control verbs.

- (i) Vimos al médico examinar a Pedro. (ii) ???/*Vimos a Pedro ser examinado por el médico.
 We saw the doctor examine Pedro. We saw Pedro being examined by the doctor.

Again, the degraded grammatical status of the sentence in (ii) calls into question the validity of the passivization test for Spanish since it is often the case that the ungrammaticality resulting from passivization is not due to constraints on syntactic structure, but to independent reasons which are not of our main concern here.

(10) A simple and straightforward explanation for (13a) is that, in Spanish, datives do not passivize. This explanation would be consistent with the most frequent Case pattern in causative constructions in which, once more, the embedded subject causee of a lower transitive clause (*Juan* in this instance) bears dative Case, whereas the embedded subject causee of an intransitive clause bears accusative Case. Accordingly, passivization of the latter only yields mildly deviant, if not correct sentences:

- (i) El mensajero fue hecho entrar. (ii) ?El jugador fue hecho entrenar al día siguiente.
 The messenger was made enter (literally). The player was made train the next day (literally).

As a matter of fact, causative verbs participate in small clause constructions which are known to exhibit properties similar to those of ECM constructions, as in (14):

- (14) a. Los payasos dejan a la gente contenta.
 Clowns make (leave lit.) people happy.
 b. Juan hizo al chico inútil.
 Juan made the kid spoiled

In this line of thought, Chomsky (1993) suggests that subjects of small clauses and subjects of ECM clauses fare in parallel fashion syntactically, that is, they raise out of the subordinate clause to spec of AGRO in the main clause to check their features. As a reminder, this is exactly the analysis we are proposing here for the Causee in (2).

The fourth argument in (5d) states that the the cliticized version of the Causee in (2a) is done via the accusative clitic. This piece of evidence contradicts our data since, to the best of our knowledge, the Peninsular dialects which relevantly happen to be the ones that allow (2a) in Spanish normally cliticize the Causee with an etymologically dative clitic, unless we are dealing with a *laísta/loísta* dialect.¹¹ In any case, we would like to make clear that the problem that we find with the statement in (5d) is not so much Moore's data *per se*, but the way those data have been used in the argumentation. That is, it is legitimate to use the argument of cliticization of the causee with the accusative clitic to show that speakers establish a difference between direct versus indirect causation, as originally claimed in Strozer (1976) and Treviño (1990), but we cannot use this argument to determine the valency of the causative verb in (2a) for the following reasons. First, in the dialects that exhibit this clitic accusative/dative alternation with transitive verbs, the structure under study in (2a) does not take place, as shown in Strozer (1976), and Aissen and Perlmutter (1983). Second, even if we assumed that some Peninsular speakers cliticize Causees of transitive sentences with accusative clitics, there is no way to show whether this operation of cliticization takes place from the initial structure in (2a) in which the causee is interpolated between the main and the lower verb, or from the one in (2b) with a Causee in subordinate post-verbal position. The only way to solve this dilemma would be by checking clitic-doubling structures with causative sentences in which the Causee is duplicated by a clitic. Singularly, the Peninsular dialects that allow both clitic doubling and (2a) clitic double the Causee with the dative clitic *le*.

The fifth argument in (5e) resorts to the position of the Causee in (2a), which occurs after the main verb, this being a canonical position for direct objects. Nevertheless, this evidence is only circumstantial since even derived objects in unchallenged ECM constructions occur after the main verb in Spanish.

Furthermore, there is a classic test in the generative grammar literature that helps us to determine the subjecthood of the constituents, that is, the possibility of occurrence of an expletive pronoun in the hypothetical subject position under study.

(11) Then the problem becomes a morphological issue, as claimed in Landa (1993) for *laísta* IO clitic doubling.

In this regard, assuming with many others that Spanish expletive pronouns are phonologically null and always preverbal, Spanish causative constructions fall under the ECM analysis by allowing expletive subject *pros* to occur as Causees:

- (15) a. Han sacado un producto que hace *pro* llover litros y litros de agua.
They have released a product that makes it rain liters and liters of water.
- b. No dejan *pro* haber manifestaciones durante la Semana Grande.
They don't let there be demonstrations during Great Week.

Thus, the well-formedness of the sentences in (15) turns out to be problematic for an object control analysis of causative constructions, which normally bans expletive pronouns after the main verb, as shown in (16):

- (16) a. *Forzaron *pro* a llover litros y litros de agua.
They forced to rain liters and liters of water
- b. *Forzaron *pro* a haber manifestaciones.
They forced for there to be demonstrations.

For the reasons stated above, there is not enough evidence to categorize the causative verb construction in the sentence in (2a) as an object control verb. Moreover, it is arresting to note that Spanish object control verbs with affected objects take either accusative or most likely dative controllers, which makes the Case alternation of the Causee geared on the transitivity of the subordinate clause (see sections 1 and 4) a cumbersome package for the object control analysis of causative structures. Conversely, the parallel behavior of causative verbs with small clauses and the occurrence of null expletive subject pronouns as causees advocate for a uniform ECM analysis of causative constructions.

3. The categorial status of the complement clause

The XP status of the subordinate clause in causative constructions has also been subject to debate since the early days of generative grammar (see Aissen 1979, Bordelois 1974 & 1988, Kayne 1975, Strozer 1976). Under our analysis in (3) and (4), the subordinate clause has been given a TP status. In a way, this can be considered a reconciliatory solution between the VP and the CP status respectively proposed by Moore (1991) and Baker (1988) for the complement clause of a causative verb. Several difficulties arise when it comes to categorizing the subordinate clause as a VP, a CP or even as an AGR_OP. For instance, the problem with the VP status of the complement clause is that the embedded verb may be transitive; hence, for the sake of uniformity, we presume that in the presence of subordinate objects a lower AGR_OP can be projected above the embedded VP (see tree (4) above). However, the embedded clause cannot be AGR_OP₂ either since its Specifier cannot be skipped by the Causee, by virtue of the fact that the economy principles would rule out (block) the latter's one-swoop movement to the matrix Spec of AGR_OP₁ (cf. Chomsky 1993, Chung 1993b). That is to say, "shortest move" would force the Causee to land in Spec of the lower AGR_O in the absence of any other landing site

equidistant from the Spec of VP₂. Consequently, in this instance, the subordinate object would be deprived of its ordinary checking position for Case and Φ features, which eventually would result in an ill-formed derivation. Thus, in order to allow the derivation to converge, Spec of T₂ becomes a necessary position as an intermediate landing site, so that the Causee does not wrongly check its Case in Spec of lower AGR_O.

At first sight, it seems that in (4), the initial movement of the Causee to Spec of T₂ is of an unselfish nature as opposed to Chomsky's (1993) Principle of Greed since the Case licensing of the Causee takes place in the upper AGR_{OP}. In this regard, Lasnik (1994) suggests that this movement constitutes a technical problem for all ECM constructions. Even though we are not ready to take any stand on this issue, it may well be the case that Tense heads are always strong for NP-features. This would force the movement of all subjects out of the VP, which would allow us to elegantly derive the core subject-predicate relation or, in contemporary terms, the Extended Projection Principle. In fact, this is a clear instance of Lasnik's (1994) Principle of Enlightened Self-Interest under which elements move to satisfy not only their own morphological needs but those of the target as well.

The Binding Theory also shows us that the lower clause is a minimal government domain for Binding relations. For instance, as shown in (17) a subordinate dative object can be coreferential with the Causer:

- (17) Juan_i me_k hizo entregarle_i pro_k la carta a él_i en persona.
 Juan Dat.cl made hand in Dat.cl the letter to him in person
 Juan made me hand in the letter to him in person.

In (17), the subordinate sentence cannot be a VP since, in accordance with Principle B of the Binding Theory (cf. Chomsky 1981), a pronoun —*a él* 'to him' in this case— must be free in its governing category, that is, an NP or an IP (or TP for that matter). Thus, the fact that the dative pronoun *a él* takes the matrix subject as its antecedent precludes the complement clause from being a VP if we are to abide by the Binding Principles. In this way, the two possible statuses left attributable to the subordinate clause are TP or CP.

The CP status for the infinitival clause is not problem free either. Notice that if the complement clause were a CP we would have to stipulate that in Spanish, causative constructions can select a specific null C° head whose occurrence is not paralleled in other realms of the grammar. That is to say, independently of the debate over whether there are null C° heads in the productive component of today's Spanish grammar or not,¹² we have to particularly posit that this novel null C° head of Spanish causatives never selects a tensed clause as its complement, which is rather

(12) Kenesei and Ortiz de Urbina (1995) argue for the existence of a null C° head in Spanish. However, most of their examples are drawn from fossilized formulaic expressions in formal writing:

- (i) Ruego [C me disculpe].
 I beg you forgive me.

The realization of an overt complementizer in (i) becomes necessary in today's spoken Spanish, as shown in (ii):

unusual. The second problem encountered when assigning the lower clause in (17) a CP status is that we miss any natural way to account for the difference between the causative reduced structure and the full-fledged bi-clausal causative sentence which, unlike in Italian, is available in Spanish:

- (18) Juan (* le_i) hizo que Pedro e_i entregara la carta al juez $_i$.
 Juan cl-Dat made that Pedro hand in the letter to the judge
 Juan made Pedro hand in the letter to the judge.

Both causative structures, the one in (18) and the one exemplified in (17) and throughout this paper are, to a great extent, interchangeable in Spanish. However, the construction in (18) does not allow clitic climbing. This contrast between the two can be easily accounted for if we establish a difference in complement selection by Spanish causative verbs. In this way, the causative verb *hacer* selects either a CP or a TP as its complement. When the causative verb selects a CP, as in (18), the causative construction behaves like a regular sentence with a sentential complement containing an inflected verb in the subjunctive mood. That is to say, the subordinate subject (the Causee) in (18) checks its Case in the inflected lower clause, and incorporation of the lower verb or of any other head is blocked by an overt C° head, which consequently prevents clitic climbing from taking place. Contrastively, we have assumed that, in the structures exemplified by (17) and the rest of examples without overt complementizers, the causative verb selects a TP, the lower verb with its inflectional morphemes incorporates to the causative one and, Casewise, the whole sentence behaves like an ECM construction. A hypothetical alternative CP status of the clausal complement in (17) and the sort is therefore discarded on principled grounds, namely, head movement via incorporation across CPs is banned in Romance.

To put it differently and in more general terms, the major drawback of the CP status of the embedded clause in causatives is that the universality of the **bounding** properties inherent to all CPs would be sacrificed. That is to say, this hypothetical null CP against which we want to argue would not only be insensitive to clitic climbing, but also to long distance anaphoric binding and passivization across it, as illustrated in (19):

- (19) a. Juan $_i$ se hizo nombrar *pro*_{arb} a sí mismo $_i$ presidente.
 Juan cl-reflex made appoint to himself president
 Juan made (people) appoint him president.
 b. Esas casas fueron hechas construir con los mejores materiales.
 Those houses were made built with the best materials
 Those houses were made with the best materials.

(ii) (Le) ruego que me disculpe.

Most importantly, it should be noted that, unlike the hypothetical CP complement for causative verbs, the null CP in (i) proposed by Kenesei and Ortiz de Urbina (1995), observes the bounding properties of CPs in general by not allowing clitic climbing:

(iii) * Me_i ruego e_i disculpe.

Thus, under the CP complement analysis, some **residual** cases of embedded anaphors bound by the Causer such as that of (19a) would require an awkward exception to the general ban against anaphoric binding across complementizers. In the same vein, in order to account for the correct passive structure in (19b), one would have to claim an intriguing novel transparency of the CP node for NP-movement. To our advantage, the TP status of the subordinate clause in causative constructions is consistent with the type of bounding properties that this clause exhibits.

4. The Case alternation in Spanish causatives

One of the most typical features of causative constructions is the Case alternation of the embedded subject or Causee. There is a well-known descriptive generalization regarding this Case alternation proposed first in the seminal work of Kayne (1975) and standardly assumed ever since. In rough, the generalization states that: (i) when the embedded verb of a causative construction is intransitive, the embedded subject receives accusative Case; and (ii) when the embedded verb is transitive, the embedded subject receives dative Case.¹³

Many dialects of Spanish¹⁴ fall under the descriptive adequacy of this generalization as illustrated by the Case of the clitic in (1) and (2a) above and repeated as (20) and (21) for our convenience:

- (20) Juan (lo_i) hizo correr a Pedro_i.
 Juan ACC.cl-3Sg made to run to Pedro
 Juan made Pedro run.
- (21) Juan (le_i) hizo a Pedro_i pagar la renta. (Peninsular Spanish mostly)
 Juan DAT.cl-3Sg made to Pedro pay the rent
 Juan made Pedro pay the rent.

Interestingly, the analysis proposed here allows us to provide a formal solution to the Case alternation phenomenon. In this paper, we show that this long-standing puzzle can be solved in the light of Chomsky's Minimalist Program and Lasnik's (1994) Principle of Enlightened Self-Interest. That is to say, if the Causee came specified with accusative Case in a transitive subordinate clause, the need to raise the Causee to the main clause AGR_O would be in principle obviated since its Case licensing can be satisfied by moving this constituent to the spec of the subordinate AGR_{DO2}, that is, by shortest movement. However, the latter movement jeopardizes the success of the derivation in two ways. On the one hand, the natural direct object

(13) Despite the fact that this generalization seems to hold for many languages, there are some languages which allow some variation in the pattern. For instance, according to Mejías-Bikandi (1990), in some dialects of Basque, when the verb *joan* 'to go' is embedded in a causative structure the lower subject takes dative Case. Contrastively, the verb *etorri* 'to come' abides by the pattern described above. Baker (1988) too discusses some cross-linguistic departures from the general Case alternation pattern.

(14) As a word of caution, causative constructions exhibit one of the highest degrees of cross-dialectal variation in Spanish. In this investigation, we have mostly used data from standard Spanish and Peninsular Spanish.

of the subordinate transitive clause loses the only potential landing site for its Case checking, as explained above. On the other hand, the main clause AGR_O head becomes an illegitimate object at PF since the *strong* NP-features of this head cannot be discharged due to the absence, in its specifier, of an NP available for feature checking. Significantly, the standard dative Case of the Causee in (21) turns out to be problem-free and necessary for the derivation to converge since this Case could only be checked directly in Spec of the matrix AGR_O.

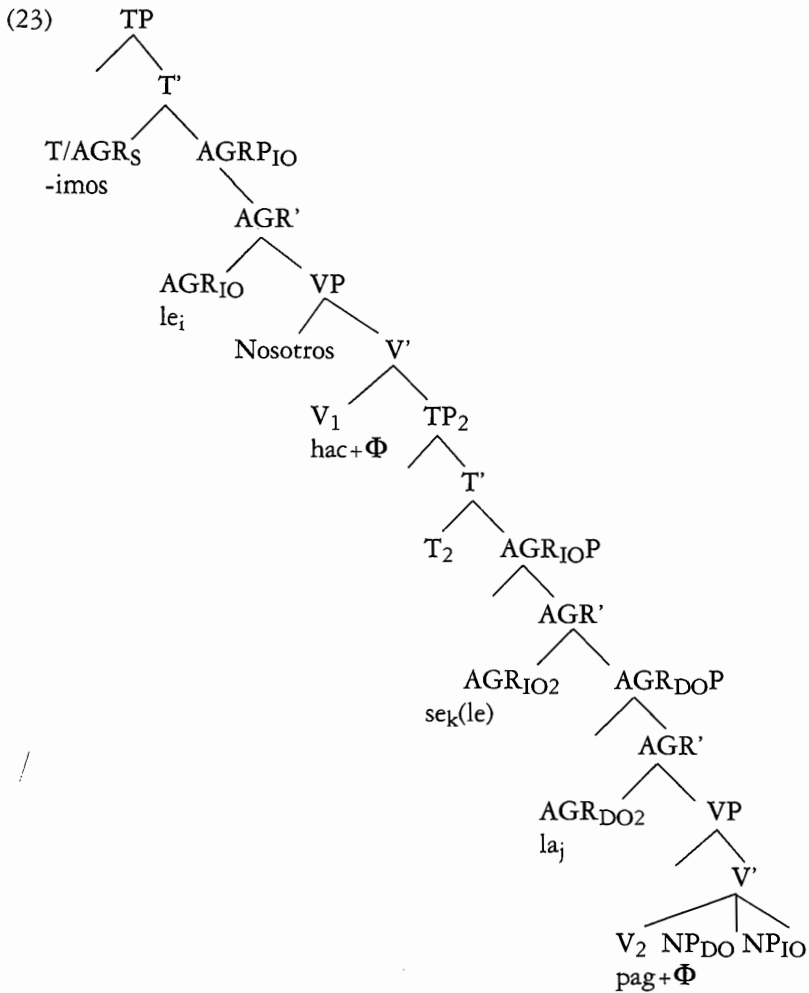
Finally, the choice of the projection of matrix AGR_{DO} or AGR_{IO} in causative constructions is read out of the complement selection of the causative verb. In this way, the causative verb by virtue of its being a clause union verb projects an underspecified AGR_O phrase which takes the value Dative or Accusative depending on whether this verb takes a functionally simple TP complement or a complex one, that is, a TP whose head is sister to an AGR_{OP}.

4. Default clitic placement in causative constructions

Throughout this paper, we have assumed a specific structural configuration in which the Causee clitic stands for a higher up main clause AGR_O, whilst the remaining object clitics correspond to the AGR_{DO} and AGR_{IO} heads of the subordinate infinitival clause, regardless of whether these object clitics double an argument or not. Thus, let us consider a causative sentence such as (21) in which all the thematic arguments of the embedded verb are *pros* licensed by the agreement morphology (i.e., object clitics in Jaeggli 1986) on the verb complex:

- (22) Nosotros le_i hicimos pagar se_k la_j pro_i pro_k pro_j .
 We Dat.CL-3Sg made to pay Dat.CL-3 Acc.CL-3Sg.F
 We made him/her pay it for her/him.

In (22), the Causee is pro_i , identified by the matrix AGR_{IO} le_i 'him/her'; the lower direct object pro_j is identified by AGR_{DO} la_j 'it'; and the subordinate indirect object is identified by AGR_{IO} se_k 'him/her/them'. For the sake of illustration, the corresponding initial structural representation for (22) is as in (23):

Since object clitics are heads, they can only move or be moved for phonological support by head movement. In order to yield (22) from (23), the lower verb *pagar* 'to pay' undergoes head to head movement picking up all the inflectional heads on its way to the incorporation with the causative verb *hacer* 'to make'.¹⁵ When the lower agreement heads amalgamate with the lower verb, they attach to the right of the raising verb since, in Spanish, [-finite] verbs, as opposed to [+finite] verbs, take clitics to the right.

Significantly, there are some data that seem to advocate for the syntactic configuration proposed in (23) and, specifically, for the structural relation of the agreement

(15) At this point of the discussion, it becomes irrelevant whether the verb picks up all the inflectional morphology on its way to the T/AGRS head, as in Chomsky (1989), or whether the verb is mapped onto the syntax "fully clothed" with all the inflectional morphemes and on its way up checks its features against the relevant morphosyntactic functional heads, as in Chomsky (1993).

heads, which in turn predicts the order of the morphemes following Baker's (1985) Mirror Principle. For instance, our mapping of the Causee clitic as the head of matrix AGR_O in the structure in (23) explains straightforwardly the impossibility for the affixation of this clitic to the lower verb, as shown in (24):

- (24) *Juan e_i hizo trabajarnos_i (a nosotros_i).
 Juan made to work CL-1.Pl to us
 Juan made us work.

Within the null hypothesis which bans downstairs movement, the lowering of the Causee clitic in a structure such as the one in (23), or in (4) for that matter, would result in illicit movement yielding ungrammaticality as in (24) above. Additional examples of the phenomenon of clitic climbing, given in (25) and (26), also seem to support the configuration of the AGR heads in (23), which somehow strengthens the explanatory power of our analysis:

- (25) *Juan nos_i la_j hizo escribirle_k.
 Juan Dat.cl-1Pl Acc.cl-3Sg.F made to write Dat.cl-3Sg.
 Juan made us write it to him/her.
- (26) *Juan nos_i le_k hizo escribir_jla_j.
 Juan Dat.cl-1Pl Dat.cl-3Sg made to write Acc.cl-3Sg.F
 Juan made us write it to him/her.

The ungrammaticality of the sentence in (25) stems from a violation of the Head Movement Constraint (HMC) (see Travis 1984), again, if we assume the structural mapping in (23) suggested in this research for this type of sentence. Thus, the HMC violation in question results from the illicit movement of AGR_{DO} *la_j*, which on its way up skips the AGR_{IO} *le_i* head.

As for the ungrammaticality of (26),¹⁶ if we took the tree in (22) as the starting point of the derivation, the upward movement of the lower AGR_{IO2} would not incur any HMC violation, but the incorporation movement of the lower verb into the causative would be blocked by the trace of the moved AGR_{IO2}.¹⁷ Notice that the sources of ungrammaticality of sentences (25) and (26) can be subsumed under a

(16) It is important to note that the ungrammaticality of (26) does not stem from any morphological feature filter on a particular combination of feature matrixes. In terms of feature compatibility, the clitic combination [CL-1Pl CL-3Sg] is permissible in Spanish, as shown in (i):

(i) Nos le_i dieron una paliza a nuestro hijo_j.
 Eth.Dat.cl-1Pl Dat.cl-3Sg gave-3Pl a beating to our son
 They beat up our son.

(17) Even if we assumed the alternative well-formed derivation, that is, a derivation in which the verb picks up all the lower inflectional morphology before it incorporates to the matrix verb head to form the complex amalgam [*nos hizo escribirsel_a*], the morphological constraints would not allow the movement of AGR_{IO2} while leaving AGR_{DO2} behind to yield [**nos le hizo escribir_jla_j*]. In lay terms, the morphological principle that seems to be at work is "birds of a feather flock together." In the Transformational framework, the prohibition against "split cliticization" was captured in Aissen and Perlmutter's (1983) work under the Multiple Clitic Constraint as (i):

(i) If any clitic associated with an infinitive climbs, all clitics associated with that clitic must climb.

violation of the economy principles since the moved constituent fails to perform the "shortest" movement in both cases. In sum, the only possible order of occurrence for the three object clitics (AGR_O heads) simultaneously in a causative sentence in Spanish is that of (22).¹⁸ This fact follows directly from the structural mapping of object agreement heads given in (23) and the conditions on well-formedness of head movement.

This analysis is somehow reminiscent of Moore's (1994) account of clitic placement which is based on a supplementary relativization of Rizzi's (1990) Relativized Minimality. Thus, under Moore's analysis, the clitic must govern its argument position. Intervening T' heads in Li's (1990) terms, such as Infl and clitics, will prevent a matrix clause clitic from establishing this government relation. This is schematized in (27):

- (27) a. *cl_i + V ... Infl ... ec_i
 b. *cl_i + V ... cl_j ... ec_i

However, Moore (1994) never took into consideration the clitic placement facts in causative constructions, and his analysis, as it stands in (27), is too strong and would run afoul for the sentences in (22) and (17). That is to say, Moore's constraint in (27b) would wrongly predict these examples as ungrammatical since there is, at least in the flavor of Moore (1994), an intervening clitic between the Causee clitic and its trace or the coreferential argument position, depending on whether one adopts the movement or the in-situ analysis of clitics.

In this way, we claim that the ruling out of a derivation of banned clitic orders and occurrences in certain positions via the application of the Head Movement Constraint or Relativized Minimality is crucially geared on a well-determined hierarchical articulation of the functional AGR clitic heads within the INFL nodes, which has been proposed in (23).

5. Conclusion

We have seen that the AGR_O analysis of clitics can be extended to other phenomena in the grammar of Spanish and be used in the mapping of grammatical formatives. Specifically, we have shown that in the light of an ECM analysis of causative verbs, the prototypical issues in causative constructions can be approached under the proposal that the clitic related to the Causee projects a functional AGR_{OP} category for the Case checking of the Causee in the main clause, whereas the clitics related to the complements of the embedded verb project the corresponding AGR_O phrases in the lower clause fulfilling a parallel Case checking function. Pursuing this line of research, we claim that the structural mapping of clitics under the object

In this article, we account for the ill-formedness of the split-cliticization cases that the Multiple Clitic Constraint may cover on general independent grounds, namely, the structural mapping of causative constructions and morphosyntactic conditions on movement.

(18) See Franco and Landa (1995) for a full-fledged account of clitic placement in Spanish causative constructions.

AGR heads represented in (23) in combination with the economy principles that regulate XP and X^o movement are sufficient to derive Case licensing and Case alternation as well as the basic element order in causative structures.

References

- Aissen, J., 1979, *The Syntax of Causative Constructions*. Garland, New York.
- & D. Perlmutter, 1983, "Clause Reduction in Spanish". In D. Perlmutter (ed.), *Studies in Relational Grammar* 1, University of Chicago Press.
- Baker, M., 1985, "The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation". *LI*, 16.
- , 1988, *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*. University of Chicago Press, Chicago.
- Bordelois, I., 1974, *The Grammar of Causative Complements*. Ph.D. dissertation, MIT.
- , 1988, "Causatives: from Lexicon to Syntax", *NLLT* 6, 57-94.
- Borer, H., 1984, *Parametric Syntax*, Foris, Dordrecht.
- Chomsky, N., 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- , 1981, *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
- , 1989, "Some Notes on Economy of Derivation and Representation". In I. Laka and A. K. Mahajan (eds.), *MIT Working Papers in Linguistics* 10, 43-74.
- , 1993, "A Minimalist Program for Linguistic Theory". In K. Hale and S. J. Keyser (eds.), *The view from building 20*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chung, D., 1993a, "Case Licensing in the Korean ECM Construction". To appear in S. Kuno et al. (eds.), *Harvard Studies in Korean Linguistics* 5.
- , 1993b, "Domain Extension, and Equidistance Principle". University of Southern California manuscript.
- Fernández-Lagunilla, M., 1989, "Estructuras Completivas de los Verbos de Percepción: la Construcción de Infinitivo". Talk delivered at the Seminario de Sintaxis, Instituto Universitario Ortega y Gasset, Toledo, Spain.
- Fernández Soriano, O., 1989, *Rección y Ligamiento en Español: Aspectos del Parámetro del Sujeto Nulo*. Doctoral Dissertation, Universidad Autónoma, Madrid, Spain.
- Franco, J., 1991, "Spanish Object Clitics as Verbal Agreement Morphemes". *MIT Working Papers in Linguistics* 14, 99-114, Cambridge, Mass.
- , 1993a, "Conditions on clitic doubling: The Agreement Hypothesis". *ASJU International Journal of Basque Linguistics and Philology* 27.
- , 1993b, *On Object Agreement in Spanish*. USC dissertation. Distributed by GSIL Publications Series. Dpt. of Linguistics, U. of Southern California.
- & A. Landa, 1995, "Conditions after SPELL OUT: The Case of Spanish Clitic Climbing". In *CLS 31-II Papers from the Parasession on Clitics*, edited by Dainora A., R. Hemphill, B. Luka, B. Need & S. Pargman. University of Chicago Press, Chicago.
- González, N., 1988, *Object and Raising in Spanish*, Garland, New York.
- Jaeggli, O., 1986, "Three issues in the Theory of Clitics: Case, Double NPs, and Extraction". In H. Borer (ed.), *Syntax and Semantics* 19, *The Syntax of Pronominal Clitics*, Academic Press, Orlando Florida, 15-42.
- Kayne, R., 1975, *French Syntax: The Transformational Cycle*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Kenesei, I. & J. Ortiz de Urbina, 1995, "Functional Categories in Complementation". Eurotyp Project, Complementation Group manuscript.
- King, L., 1984, "The Semantics of direct object *a* in Spanish". *Hispania* 67, 397-403.
- Koopman, H. & D. Sportiche, 1991, "The Position of Subjects". *Lingua* 85, 211-59.

- Kuroda, S-Y., 1988, "Whether we agree or not: a comparative syntax of English and Japanese", *Linguisticae Investigationes* 12:1-47.
- , 1992, *Japanese Syntax and Semantics: Collected Papers*, Kluwer Academic, Dordrecht.
- , 1994, "Sentences, Judgements and Propositions: A Program for a Formal Theory of Linguistic Epistemology -a Fascicle of Result". UC San Diego manuscript.
- Landa, A., 1993, *Null Objects in Basque Spanish and Their Relation to Leísmo and Clitic Doubling*. Doctoral dissertation, University of Southern California.
- & J. Franco, 1992, "Objetos Nulos en el Castellano del País Vasco (CV): Dos Estatus para dos Interpretaciones". *ASJU International Journal of Basque Linguistics and Philology*. 777-792.
- Lasnik, H., 1981, "Restricting the Theory of Transformations". In N. Hornstein and D. Lightfoot (eds.), *Explanation in Linguistics*, Longman, London.
- , 1994, "Case and Expletives Revisited: On Greed and Other Human Failings", *LI* 26, 615-633.
- Li, Y., 1990, "X⁰-binding and verb incorporation", *LI* 21:399-426.
- Lois, X., 1982, *Sur l'accusatif prépositionnel*. Master's thesis. Paris VIII.
- Mejías-Bikandi, E., 1990, "Clause Union and Case Marking in Basque". In K. Dziwirek, P. Farrell and E. Mejías-Bikandi (eds.), *Grammatical Relations: A Cross-Theoretical Perspective*. CSLI.
- Moore, J., 1991, *Reduced Constructions in Spanish*. Ph.D. dissertation, University of California, Santa Cruz.
- , 1994, "Romance Cliticization and Relativized Minimality", *LI* 25, 335-344
- , 1995, "Spanish Causatives, Control, and the Mapping Hypothesis". Paper presented at the 69th Meeting of the Linguistic Society of America, New Orleans, January 6, 1995.
- Ramsay, M., 1956, *A Textbook of Modern Spanish*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Rizzi, L., 1982, *Issues in Italian Syntax*. Foris, Dordrecht.
- , 1986, "Null Objects in Italian and the Theory of *pro*", *LI* 17, 501-557.
- , 1990, *Relativized Minimality*. MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- Rosen, C., 1983, "Universals of Causative Union: A Co-proposal to the Gibson-Raposo Typology". In *Proceedings of the 19th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 338-352.
- Rosen, S., 1989, *Argument Structure and Complex Predicates*. Ph.D. dissertation, Brandeis University.
- Silva-Corvalán, C., 1981, "The diffusion of object-verb agreement in Spanish". In H. Contreras and J. Klausenburger (eds.), *Proceedings of the Tenth Anniversary Symposium on Romance Linguistics, Papers in Romance*, Supplement II, 163-176.
- Strozer, J., 1976, *Clitics in Spanish*. Ph.D. dissertation, UCLA.
- Suñer, M., 1988, "The role of agreement in clitic-doubled constructions", *NLLT* 6, 391-434.
- Travis, L., 1984, *Parameters and Effects of Word Order Variation*. Ph.D. dissertation. MIT, Cambridge, Mass.
- Treviño, E., 1990, "Non-canonical subjects in Spanish: Evidence from causatives and psych Verbs". University of Ottawa ms.
- Zubizarreta, M. L., 1985, "The relation between Morphophonology and Morphosyntax: The case of Romance causatives", *LI* 16, 247-289.

Pleonasmo baten historiaz: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan

FIDEL ALTUNA OTEGI
(EHU-UPV)

Abstract

In the following paper one aspect of the verbal morphology of Basque language is accounted for: verbal forms with -ea endings. This specific aspect –present in several varieties of the language that belong to three different Basque dialects– has been mentioned more or less incidentally in several papers which topic was the verb and also in commentaries to some texts where this aspect was present, but it has never been the object of any paper with the pursuit to establish its origin and its distribution.

*These -ea endings consist of: the pluraliser -e (3rd person plural marker both for the dative and the ergative), to which a 2nd element has been added which function seems to be «repluralising» the verbal form to which it is added: *debea* 'dute', *dioea* 'diote', etc.*

*Following an introduction and a description of the usage of the mentioned element, the central two points of the paper are discussed: firstly, the origin of the mentioned -ea endings in verbal forms such as *debean* 'duten' or *debeala* 'dutela' present in relative or completive embedded clauses; secondly, the distribution of such verbal forms in three different dialects –Gipuscoan, High Navarrese, and Biscayan– and its presence in texts written in those dialects.*

A short appendix related to the topic is included at the end.

0. Sarrera*

Euskal dialektologian gauza guztiz ezaguna da *nork* 3. pertsona pluraleko ezaugarria -e edo -te izan daitekeena eta honek euskalkiak bi multzo handitan banatzen dituena. Honen arabera, alde batetik *dabe-due-die* moduko adizkiak izango ditugu eta beste alde batetik *dute* modukoak, guztiak ere esanahi berberarekin.

Bi morfema hauen –edo morfema baten bi aldaeren– arteko mugari dagokionez,

* Eusko Jaurlaritzaren ikerketa bekari esker egindako lana da aurkezten den hau. Halaber, Euskal Herriko Unibertsitateak lagundutako proiektu baten barnean burutu da.

Eskerrak eman nahi dizkiegu, bestalde, Joseba Andoni Lakarra, Koldo Sainz eta Koldo Zuazo irakasleei, beren oharren bitartez artikulu hau taituzko laguntza eman digutelako.

Bonaparte printzea izan genuen zehaztasunez lehen aldiz hau ezarri zuena (Bonaparte 1869: xviii):

Au transitif, le sujet pluriel est exprimé par *te* en guipuscoan, en labourdin, et dans les quatre dialectes navarrais; par *e* en guip. de Cegama et d'Azpeitia; par *ei* ou par *i*, dans le guipuscoan de la Burunda; par *e* ou *ee*, en bisciaïen; par *de* ou *dee*, en bisc. occ.; aussi par *u* en bisc. guipuscoan de Salinas; par *ye* ou *e*, en souletin; par *ei*, en roncalais; par *e* ou *ye*, en salazarais.

Azkuek ere antzeko banaketa egin zuen, baina gipuzkeran *-e* nagusi dela esanaz. Azkueren iritzian, Beterriko herri zenbaitetan bakarrik erabiliko litzateke *-te* —Astigarraga da berak aipatu zuena—¹ eta gainerakoetan hizkuntza jasoan bakarrik erabiltzen den berrikeria litzateke (Azkue 1932: 78):

Esta particuleja ha adquirido de poco tiempo acá, cierto carácter de aticismo. Muchas personas que en el trato íntimo dicen *ikusi naue*, *ekarri due*, cuando elevan la voz dicen *naute* y *dute*.

Banaketa hau dela eta, hots, *grosso modo* euskal eremuaren bi muturretan *-e* agertzen den bitartean —mendebaldean, bizkaieraz ezezik gipuzkeraren hizkera gehiengotan eta goi nafarreraren zenbaitetan; ekialdean, zaraitzueraz zein erronkarieraz eta mugaz bestalde zubereraz— Euskal Herriko erdialdean *-te* nagusi denez, *wellentheorie* edo uhinen teoriak *-e* zaharragoa dela pentsatzera garamatza, *-te* erdialdean sortu eta uhinak uretan bezala zabaldua litzatekeen berrikuntza genukeelarik, bazterretara iritsi ez bazen ere. Azkuek ere iritzi berekoa agertu zen zera esatean (Azkue 1923-1925: 555):²

Creo que, originariamente, *-e* se habrá dicho en todos los dialectos (...).

Labur esateko: garai batean *-e* morfema zen nagusi euskalki guztietan eta horri egindako eransketa baten ondorioz sortu zen geroago *-te* morfema berria. Hau gertatzearen arrazoiari dagokionez, hasierako morfemak «indar galtze» bat izan duela esan beharko genuke, beste elementu baten laguntzaz indartu behar izan delarik. Azken batean, euskal aditzean morfemak metatzeko dagoen joeraren beste erakusgarri bat baino ez litzateke hor gertaturikoa, Lafon-ek bere garaian ederki asko adierazi zuen bezala (Lafon 1944: 371-372):

Quelques-uns de ces éléments peuvent être redoublés, et une même catégorie grammaticale peut être exprimée plusieurs fois, dans la même forme verbale, par différents éléments. Par exemple, dans Liç. *dituzte* 'ils sont eus par eux', *-it-* et *-z-* servent tous deux à pluraliser le sujet (...).

Eta aurrerago (Lafon 1944: 415):

Fréquents sont aussi les signes de pluriel pléonastiques, et leur coordination est indécise (...). Le basque aime, en effet, à exprimer plusieurs fois une même catégorie dans une même forme verbale.

(1) Bähr ere jabetu zen banaketa mugatu horretaz (Bähr 1925: 97-98). Dena dela, baleudeke honen inguruan hainbat puntu zehazteko. Hemen bertan ikus 29. oharrean esaten dena.

(2) Bähr, ostera, beste iritzi batekoa zen, *dute* gisakoei «flexiones intactas primitivas» esaten baitzien (Bähr 1925: 98).

Orain arte esandakoan ez da ezer berririk, egia da, baina *-e* eta *-te* hauen erabile-rari buruz diharduela, Azkuek gipuzkeraren eremu batean erabili ohi den *-a* bat ere aipatu zuen hurrengo hitzak idaztean (Azkue 1932: 141):

Hacemos uso de él –Azkue *-te* morfemaz ari zaigu– como de algo literario. El pueblo casi unánimemente se vale de *e* excepto en ciertas comarcas, como Amezketa, Ataun y Berastegui, que tienen *a* como tal elemento agente (...).

Azkuek «en ciertas comarcas... tienen *a* como tal elemento agente» baieztatu zuenean, ezin esan guztiz zuzen zebilenik, izan ere *-a* elementu hori ez baita *-e* morfemaren ordézko bat, honen gain gehitua izan den zerbait baizik.³ Azkuek berak eman zizkigun adibideak begiratu hutsarekin nahikoa da honetaz jabetzeko, Berastegiko *nauea* 'naute' edo *auuea* 'haute' bezalako adizkiak diogunaren lekuko garbiak dira. Egia da beste batzuetan *-a* 3. pertsona pluralean den *-e* morfemaren ordez ageri dela –hori dirudi behintzat *lukea* 'lukete' edo *dezakea* 'dezakete' bezalako adizkiak ikustean– baina azkenotan ez genuke arazorik bokal murrizketa bat suposatzeko: *lukeea* > *lukea*, etab.

Azken hau da, hain zuzen ere, lan honetan aztertu nahi genukeena: *-a* elementuaren erabileraren gorabeherak eta bere jatorria nahiz hedadura zein izan ote daitezkeen. Baina oraingoz funtsezko galdera horien erantzuna alde batera utziaz bestelako gaii helduko diegu, aurrerago, artikulua muina jorratzera iristen garenean, orain erantzunkizun geratzen diren galderei berrekingo diegularik. Sarrera honetan arazoa kokatzera mugatuko gara, bada.

Azkuek aipatzen zuen elementu arraro hori, zer da? Erantzuna begibistakoa da, lehentxeago ikusten genuen prozesu berbera errepikatzen da hemen ere. Arestian *-e* morfema indartzeko elementu bat eransten zen eta oraingoan beste elementu bat gehitzen da, lehen *-te* zen emaitza eta orain *-ea*. Biak ere pleonasmok dira, bietan funtzio bera duten bi elementu dauden aldetik: *-e* morfema zaharra eta ondoren honi gehitu zaiona. Azkuek aipaturikoa euskal eremu osoan hedadura zabala duen pleonasmobaten beste aurpegi bat baino ez dela pentsa dezakegu azken finean, *-e* morfema zaharraren gain eraikitzen den pleonasmobaren beste agerpen bat. Beraz, pleonasmobat bakarra, modu askotara gauzatuko litzateke:

0.1. Lehenengoa *-t-* erantsiaz: *daue* > *due* > *dute*

Aurrerago honek dialektologian duen garrantzia aipatu dugu: gipuzkeratik ekialdera baino ez ditugu aurkituko *dute* bezalako adizkiak. Adibideren bat aipatzearen, Agustin Kardaberaz hernaniarra eta bere *Christavaren bicitza* ekar ditzakegu hona (Kardaberaz 1760):⁴ *animen provechu esan al baño andiagoo ateraco dute* (4), *ecer ez dira ta ecer balio ez dute* (8), etab.

Honela bada, hau erdialdean erabiliko litzateke, mendebaldean nahiz ekialdeko muturrean *-e* zaharrari eutsiko litzaiokeen bitartean. Mendebaldetik ekialdera goaze-

(3) Dena den, Azkue konturatu zen *-a* bukaeradun adizki horiek pleonastikoak direla, momentu batean «flexiones prolongadas» baiteritze (Azkue 1932: 78).

(4) Kardaberazek, dena dela, honelakoekin batera besteren bat ere badu inoiz (Kardaberaz 1760): *gorde dezaquete* (51) | *eman dezaquee* (64), etab.

la, hain zuzen, honelako aditz formak aurkitzen dira *dute* erdialdekoaren balio berarekin: Durango *dabe*, Oñati *daue*, Azkoitia *debe*, Ordizia *due*, Altsasu *dei*, Bakaiku *dai*, Lakuntza *dube* eta ekialderago dauden eremuetara igaroaz Zuberoa *die*, Zaraitzu *die*, Erronkari *dei*. Baina hau ere ez da guztiz egia. Mendebaldean ere han eta hemen gertatzen da *-e* morfemak bere pluraltasun zentzua galtzea eta, tokiaren arabera, ondoren aipatuko diren elementuak gehituaz indartu da.

0.2. Bigarrena *-d-* erantsiaz: *daue* > *daude* (> *deude*)

Honako hau *-goian* aipatu berri dugun horren oso antzekoa— mendebaldeko bizkaieraz aurkitzen dugu. Gorlizen (Plentzia ondoan) erretore izan zen Juan Cruz de Renteria aipa dezakegu, adibideren bat ematekotan (Etxebarria 1992): *Ciceron eta Senecac egui au confirmetan deude* (201), *guisonic jaquinzuenac pensau deude astiro erlegiñoan ganian* (228), etab.

0.3. Hirugarrena *-e* erantsiaz: *daue* > *dabee* (> *dabie*)

Honakoa dugu, agian, aztertzen ari garen pleonasmok gauzatzeko mendebaldean duen modurik hedatuena, mendebaldeko bizkaieraz agertzen da eta aurrekoarekin batean ager daiteke *daudee* > *daudie* edo *deudee* > *deudie* bezalako adizkietan.⁵ Bere muga ekialderantz urrunago iristen da baina, Bartolome Madariagaren *Euscal Errijetaco olgueeta ta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba* irakurtzean ere honelakoak topa ditzakegularik (Madariaga 1816): *Batzuc uste davee olgueeta guztiac diriala libre cristinaubarenzat* (38), *Ta guichiago edo gueijago eragotzico davee Jaungoicua servidutia* (39), etab.

Nafarroako Sakanan ere gauza bera aurkitzen dugu: Etxarri Aranatzen *debie* (< *debe* + *-e*) dugu batetik;⁶ Arbizun *dubie* (< *dube* + *-e*) dago bestetik.

0.4. Laugarrena *-a* erantsiaz: *daue* > **doea* > *doia*

Mendebaldean pleonasmok ez dira bizkaierara mugatzen, eta goian jadanik esan dugun bezala gipuzkeraren hego-mendebaldera ere antzeko zerbait agertzen da. Adibide modura J. M. Barandiaranen ipuinetatik ateratako zenbait eman ditzakegu, bertan agertzen direlarik mende hasieran bildutako honelako esaldiak (Barandiaran 1972):⁷ *Esaten doia zeruun ots bat izentzala* (208), *Batzük baita ikusîrê izen emen dôia leize ingurîn* (285), etab.

* * *

(5) Jacobsen erabat bestelakoa den iritzi baten aldeko ageri zaigu, *-dee* atzizki hau hartzen baitu beste guztien aitzindaritzat (Gómez & Sainz 1995: 257-258): *-tee* txistukariaren ondoren sortua litzateke; *-ee* berriz horzkari ahostuna bokal artean erori izanaren ondorena. Hemendik sortu dira bokal soila duten formak (*-de*, *-te*, *-e*), Jakobsen beraren aburuz hauek bezala azentuaren aldetik markatua den forma orok bokal kontrakzio batetik sortua izan behar baitu.

(6) Etxarri Aranazko hizkeran *-bie* morfematizatu egin da bere aldetik, paradigmako beste adizkiekiko analogia *-det*, *dek*... *debie*— tarteko dela, hortik sortuak direlarik *dezakebie* 'dezakete', *dakabie* 'daukate', *dakibie* 'dakite' eta beste hainbat honelako. Azkoitiko gipuzkeraz ere ikus *debe* 'dute' oinarritzat hartuaz *deikebe* 'dezakete', *daukebe* 'daukate', *dakixebe* 'dakite', etab.

(7) Hemen adibide moduan erabiltzen dugun *doia* 'dute' Azkuek berak ere aipatu zuen Ataunen erabilitako adizki bezala (Azkue 1932: 78).

Argi dago, bada, pleonasma baten aurrean gaudela. Zehatzagoak izateko, 3. pertsona pluraleko adizkietan euskaraz oso hedatua dagoen pleonasma barek leku jakin batean gauzatzeko duen moduetako bat da hemen aztertzeraz gatozen adizkie-tako *-a* hori. Hasiera batean bere erabileraren ezaugarri batzuk ikusiko ditugu, ondoren bere sorrera zein izan daitekeen finkatzen saiatuko gara eta, azkenik, har-zen duen eremua zein den zehaztuko dugu.

1. Erabilera

Aditz jokoan agertzen den *-a* hau erabiltzeko moduak baditu ezaugarri batzuk eta, segidan, hauek zein diren ikusiko dugu, Azkuek mugatutako eta goian aipatu dugun lurraldea (Amezketara, Ataun, Berastegi) delarik honetarako hasiera batean kontuan hartuko duguna. Begira dezagun ezertan hasi aurretik ondoko taula, non indikatiboko paradigmako *nor-nork* eta *nor-nori-nork* erako adizki zenbait aurkezten diren aipatu hiru herrietan erabiltzen diren moduan:⁸

	Amezketara	Ataun	Berastegi
naute	naue natxioa / natxioea	nauea (B) natxioea / natxioea	nabea natxioba / natxioea
dute	due die / diñe	doia ⁹ die / diñe	due die / diñe
gaituzte	gaittue gatxetie / gatxetiñe	gattuea (B) ¹⁰ gatxeutzea / gatxeutzenea	gaittue gatxioba / gatxioea
dituzte	dittue dizkie / dizkiñe	dittue zetuia / zetunea	dittue dizkie (B) / dizkiñe (B)
didate	didea zidea / zianea	di(d)a zearea / zeanea	diea zidea / zianea
diote	dioa zioa / zioea	dioia zoa / zioea	dioea zie (B) / zioea (B)
digute	digue zigue / ziunea (B)	di(g)uia ziuea / ziunea	digue zigue (B) / ziunea (B)
diete	die ziek / zien	dieia zoa / zoenea	die zie / zioea

Goikoa osatzeko, esan dezagun baita ere taulan islatzen den egoera bera aurkitzen dugula aditz laguntzaitetik kanpora ere, aditz trinkoetan. Esate baterako, Ataunen honelakoak topatzen ditugu (Bähr 1926-1931 eta 1934-1935): *daukea / zeukea / zeukenea* 'dakate',¹¹ *dakarrea / zeakarrea / zeakarreena* 'dakarte',¹² *daamea / zeamea / zeamanea* 'daramate', etab. Berastegin ere gauza bera dugu aipatu iturriaren arabera:

(8) Ataungo kasuan, Aia bertako auzo dena da gehientsuenetan kontuan hartuko duguna. Adizkiak Yrizarrengandik izan dira atereak batik bat, Azkue izan delarik honék darabiltzan iturrien artean aukeratu dena: Amezketara (Yrizar 1991b: 86-118), Ataun (Yrizar 1991b: 191-204), Berastegi (Yrizar 1991a: 226-249). Bähr (B) erabili dugu taulako datu hauek osatu beharra izan dugunean: Bähr 1926-1931 eta 1934-1935.

(9) Azkue: honekin batera *doe* ere aipatu zuen.

(10) Bähr: honekin batera *gattue* ere aipatu zuen.

(11) Alokutibo maskulinoan *zeukee* ere agertzen da.

daukea / *zeukea* / *zeukenea* 'daukate', *dakarrea* / *zekarrea* / *zekarreena* 'dakarte', *dâmea* / *zeamea* / *zeamânea* 'daramate', etab.

Has gaitezen, bada, *-a* bukaeradun adizkien agerpena zein baldintzatan gertatzen den ikusten.

1.1. Irregularitasuna

Eman berri ditugun datuetatik ondoriorik atera beharko bagenu, guztietan lehena honako hau litzateke: gertaera guztiz irregular baten aurrean gaudela. Modu honetara bakarrik uler genezake, adibidez, Ataunen goiko taularen arabera *doia* eta *gattuea* adizkiekin batera *doe* eta *gattue* beren baliokideak agertzea, Itsasondon *dizuea* 'dizute' eta *dioea* 'diote' adizkiekin batera *dizuê* eta *dioê* beren baliokideak ere jasotzea (Bähr 1926: 121 eta 381),¹³ etab. Dena dela, pertsona bakar batek adizki beraren bi formak *-hots*, *-a* duena eta ez duena erabiltzea gerta badaiteke ere, ezin esan genezake gai honen inguruan guztia hain nahasia denik, bai baitira joera batzuk *-goiko* taulan bertan soma daitezkeenak *-oro* har errespetatzen direnak eta *-a* elementu hori agertzea errazten dutenak.

1.1.1. Hizkera

Begibistakoa da irregularitasun horrek ez duela maila bera leku guztietan, izan ere *-a* elementua batzuetan (ia) sistematikoki agertzen dela esan daiteke. Ataungo kasuan bereziki nabarmena dugu hau, bertan *-a* bukaera 3. pertsona pluraleko adizki iragankor gehienetan present baitago, Azkue hau esatera bultzatu zuelarik (Azkue 1932: 41):

Este curioso final en *ea* es muy ataunés (...).

1.1.2. Alokutibotasuna

Eman dugun taulan agiriko gauza da, orobat, adizki alokutiboetan ugariago ageri dela *-a* elementua bukaeran, Yrizarrek berak ere honen aipamena egin duelarik (Yrizar 1981b: 37).¹⁴ Baieztapen bera adizki trinkoetara ere zabal dezakegu, lehen eman ditugun adibideetan azken hau ikusterik ez dagoen arren, beste hauetan nabar-

(12) Adizki alokutibo hauetan tartekatzen den *-a*- horri buruz, *eraman* aditzeko formekiko analogiaz sortua izan daiteke. Ataunen bestela ezaguna den edo zen erreduplikazio baten aurrean egotea ere litekeena da hala ere (Barandiaran 1973a): *biedèn* 'bidean' (59), *zeotorren* 'zetorren' (253), *zeakarren* 'zekarren' (272), *iraunsuaga* 'herensuge' (281), *iraunsuega* 'herensugea' (281), *gañeara* 'gainera' (295), etab. Adibide hauek guztiak mende hasierakoak dira eta, garai beretsuan, Arbizun ere honen antzeko den erreduplikazioa aurkitzen dugu ondoko adibideetan, *-bua* eta *-bue* bere horretan irakurri behar badira behintzat (Karasatorre & alii 1991): *abendubua* (112), *antzubua* (119), *bekatubua* (134), *erlejubua* (149), *gazzelubue* (160), *itxubua* (171), *jakinsubue* (173), *meistrubua* (189), *meillubua* (190), *negubua* (197), *pikubua* (208), *piñubue* (208), *soñubua* (215), *trikubua* (219), etab.

(13) «Estudio sobre el verbo guipuzcoano» lanari egin zitzaion sarrerako oharrean, hain zuzen, honela idatzi zuen egileak: «Las letras puestas en paréntesis se suprimen con frecuencia o representan variantes; v. gr., *gattue(a)* significa que se usan las dos formas *gattue* y *gattuea*».

(14) Zera esaten da bertan: «Debemos advertir que, aunque en las formas indefinidas que Bähr registró en los pueblos de esta variedad por él explorados sólo anotó la *-a* final en Atáun, registró formas alocutivas con dicha *-a* también en Isasondo (...), en Amézqueta (...) y Zaldivia».

mena baita:¹⁵ Ataunen *dakie* / *zeekie* / *zeekiñea* 'dakite', Berastegin *dakie* / *zekie* / *zekiñea* 'dakite', etab.

Alokutibotasunak *-a* elementu hau agertzea erraztearen arrazoiak den bezainbatean, adizki alokutiboen ezaugarri den *-(g)a-* (*-k*, hitz bukaeran) morfemaren eraginari zor dakiokela pentsatzea ez dirudi gehiegizkoa, honela gorago ikusitako *zeukea* beste pertsonetako *zeukeat* edo *zeukeagu* bezalako modura sortua litzatekeelarik; *zekarrea*, *zekarreat* edo *zekarreagu* bezalako modura; *zeamea*, *zeameat* edo *zeameagu* bezalako erara; etab.

Bitxiagoa dirudi agian *-a* hori alokutibo femeninoan ugariagoa izatea, baina hau ere taulako nahiz taulaz kanpoko adizkietan begibistakoa den zerbait da. Zaldibian, esate baterako, Bähr datuen iturritzat hartzen dugula, honelako adizki alokutiboak agertzen dira: *natxioe* / *natxioea* 'naute', *die* / *diñe* 'dute', *gatxetie* / *gatxetiñea* 'gaituzte', *zetie* / *zetine* 'dituzte',¹⁶ *zerea* / *zeenea* 'didate', *zoe* / *zeonea* 'diote', *zigue* / *ziunea* 'digute', *zene* / *zeonea* 'diete', etab. Baliteke, ordea, honen azpian arrazoi fonetikorren bat egotea: 3. pertsona pluraleko *-e* morfemaren aurretik bokal bat baldin badugu, erraza da *-a* pleonastikoa eranstea sortzen den talde bokalikoak murrizketarako joera izatea eta, beraz, ez da arraroa alokutibo maskulinoko *natxioea* bezalako forma batean murrizketaren bat gertatzean *-a* hori galtzea; aldiz, alokutibo femeninoan tartekatzen den *-n*- dela medio, *natxioea* bezalako adizki batean errazago izan daiteke bokalismoari bere horretan eustea.

1.1.3. Bereizgarritasuna

Sarreran jada aipatu den bezala, 3. pertsona pluraleko jatorrizko *-e* morfemaren «ordez» agertzen da batzuetan *-a* amaiera, asimilazio baten ondorioz. Kasu horietan, bada, *-a* honek balio bereizlea hartzen duenez, erregularitasun osoz ageri dela esan daiteke.¹⁷ Nafarroako Azkaraten, Gipuzkoarekiko mugan, joera hori guztiz garbi agertzen zaigu:¹⁸ *naue* 'naute', *due* 'dute', *diate* 'didate', *die* 'diote'... baina aldi berean *luke* 'luke' / *lukea* 'lukete', *dezake* 'dezake' / *dezakea* 'dezakete', *lezayoke* 'diezaioke' / *lezayokea* 'diezaioke', etab.

1.2. Mendeko perpausak

Forma pleonastiko hau ez da inoiz mendeko perpausetan agertzen, Ataunen 1917. urtean bildutako ondorengo ipuin laburra horren adibide ezin garbiagoa dugarik (Barandiaran 1973b: 387):

(15) Zegaman, hain zuzen ere, bukaerako *-a* hori da askotan adizki arrunta alokutibo maskulintik bereizten duena: *dakie* 'dakite' / *dakia* 'zakitek', *dakarree* 'dakarte' / *dakarrea* 'zakartek', *dauzkee* 'dauzkate' / *dauzkea* 'zauzkatek', etab. Bähr dugu, oraingoan ere, datuen iturri.

(16) Bähr: *zetinea* honekin batera *zetiñe* ere aipatu zuen.

(17) Irigoien ere ohartu da balio bereizle honetaz (Irigoien 1987: 29): «con plurales del tipo *daukëa* 'lo tienen' frente a *dáuñke* 'lo tiene'». Gaztelun –Tolosatik gertu– Holmer hizkuntzalariak bildutako beste zenbait adizki ere aipatzen dira bertan: *núke* 'nuke' / *lúkea* 'lukete', *balézake* 'balezake' / *lézakea* 'lezakete', etab.

(18) Gaminde 1985d: 145-150. Hemen bertan *eduki* aditzarekin *dauke* 'dauka' / *daukie* 'daukate'.

«Mendiko urrea»

Urrezulo'ko Armurea esaten *dioeen* arripilla'at ba-da Dorronsorogañe'n. Arripilla artan ba emen da idinarru'at bete urre. Orreati esate'emen *dioia* «Urrezuloko-Armurea». Askotan inguruko artzaiek zulau emen *doia*; baño alperrik: beinee apike urreik azaldu dan toki artan.

Errebentzileku'n ee ba-dala urrea ondo azaleen, esan oi *doia*. Ta bein baño geiaotan ibili emen die an ee auzook, zerbaitt billauko *doelakoon*; baño sekulan ezer arkitu danik ez deu aittu. Urrezaleek geiao urrea baño.

Ez dirudi ipuina irakurrita zer gertatzen den azaldu beharra dagoenik, argi baitago *doia* 'dute' eta *dioia* 'diote' ditugula perpaus nagusietan eta mendeko perpausetan aldiz (hots, *-en* eta *-ela* atzizkiekin) *doe-* eta *dioe-*. Gai honen ingurura gero itzuliko garenez, orduan aztertuko dugu egoera honen arrazoia zein izan daitekeen; bego oraingoz dagoenean.

1.3. Bigarren pertsona plurala

Ezaguna da euskara zaharrea *hi* singularra / *zu* plurala oposaketa zela emankorra eta *zuek* plurala beranduago sortu zela plural zaharrak singular adiera hartu zuenean, modu honetan 2. pertsonan oposaketa hirukoitza geratu zelarik: *hi* singular familiarra / *zu* singular errespetuzkoa / *zuek* plurala (Lakarra 1986: 650-651).

Hala, egoera berriak eskatzen zituen pluraleko adizki berriak (baita *zuek* izenordaina bera ere) historikoki pluralak izan arren adiera singularra hartua zuten forma zaharrak pluralizatuaz lortu ziren. Honela, *-e* pluralgile moduan erantsiaz: *zara* + *-e* > *zarae*, *zaizu* + *-e* > *zaizue*, *duzu* + *-e* > *duzue*, *diozu* + *-e* > *diozue*, etab. Ez dago ezer arrarorik *-e* pluralgile moduan erabiltzean, izan ere berau *nork* 3. pertsona pluraleko ezaugarri gisa erabiltzen bada ez da pertsona honi dagokion morfema delako (3. pertsonako morfema Ø da singular nahiz pluralean), pluralgile den aldetik 3. pertsona singularretik bereizteko balio duelako baizik.¹⁹

Hau euskaraz orokorra izan zela esan dezakegu. Alabaina, 3. pertsona pluralean gertatu bezala *-e* pluralgilea asemiko bihurtu zenean eta birpluralizatu behar izan zenean, 3. pertsona pluralean gertatutakoaren antzeko egoera baten aurrean aurkitzen gara. Adibidez, 3. pertsona pluralean *-t-* baten bidez pluralizatzen zen tokietan oraingoa ere berdin egingo da: *zarete*, *zaizute*, *duzute*, *diozute*, etab. Halaber, 3. pertsona pluralean *-a* pluralgilea agertzen zen eremuan berriro elementu bera agertuko zaigu 2. pertsona pluralean ere: *zeatea*, *zazuia*, *dezuia*, *diozuia*,²⁰ etab.

(19) Hain zuzen ere, pluralgileak dira dudarik gabe aditzean bata bestearen gainean gehien piltzen direnak eta honek hasieran aipatzen genuen Lafon-en harako hura ekartzen digu gogora: «fréquents sont aussi les signes de pluriel pléonastiques». Lafon berak uste zuenez, eta ondoren datorrena honekin guztiarekin lotuta dagoen ideia aski eztabaidagarria da, «le suffixe *-e* est peut-être une variante du suffixe *-te* qui sert à former des noms indiquant l'abondance» (Lafon 1944: 416).

(20) Guztiak Yrizarrek Ataunen bilduak ditugu hauek (Yrizar 1991b: 191-194). Lehen ere ikusi ahal izan denez, Ataunen *-ea* > *-ia* lerradura gertatzen da, Azkuek «privativo de Ataun» zeritzolarik (Azkue 1932: 91). Halaber, *-oe* > *-oi* lerradura dugu jada aipatua izan den beste adizki honetan ere: **doea* > *doia*.

Baina 2. pertsona pluralean aurkitzen dugun pleonasma honek 3. pertsonan agertzen denarekin duen erlazioa azpimarratu behar bada ere, bada puntu honetara iritsirik esan behar den zerbait: biak ez dira erabat berdinak eta nahiko nabarmena da 2. pertsonan pleonasmok eragin askoz murriztagoa duela, *diozute* eta *diote* adizkiak hartzen baditugu bigarrena hagitz erabiliagoa den bezalaxe, *-a* agertzen den eremuan *diozuea* eta *dioea* bikotean bigarrena gehiago erabiltzen baita.²¹ Ikus dezagun, bada, honen arrazoia zein izan daitekeen.

Esate baterako *duzute-zenukete* / *dute-lukete* adizkiak hartzen ditugula, lehenengoak duen hedapen geografikoa beste hirurek dutena baino mugatuagoa da, euskal aditz estandarrean geratu dena ere tartean dela. Azalpena honakoa izan daiteke: *-zu* morfema zaharrari *-e* pluralgilea eranstea sortu zen *-zue* morfema berria lexikalizatze bidean edo lexikalizatua zen aztertzen ari garen pleonasmok sortu zenerako eta, bertan ordurako pluralgilerik ikusten ez zenez, tokirik gehienetan ez zen birpluralizatu. Ideia hau indartzera letorkiguke hegoaldeko goi nafarreraz aurkitzen dugun egoera. Bertañ ez dago jada indarrean *u* bokalaren palatalizazioa eta Lizarraga Elkanokoarengan aurki ditzakegunak dira *éscuan* (1v), *búrna* (2r), *sánduac* (5v), *múnduan* (9v), *lécuán* (142r)... eta beste hainbat honelako (Lizarraga 1802). Baina aldi berean aditzean *-zue* > *-zie* lerradura inoiz gertatu izanaren ondorioak nabarmenak dira:²² *tiziet* 'dizkizuet' (3v), *diziet* 'dizuet' (12v), *zázie* 'ezazue' (43r), *túzie* 'dituzue' (44v), *daquize* 'dakizue' (104r), *dúcie* 'duzue' (152r), etab. Hemendik aurrerakoak suposatzea ez da batere lan zaila.

Palatalizazioak bere eraginkortasuna galdu zuenean, ondoan *leku* izen mugagabearen erreferentzia zuelarik *lekia* bezalako forma mugatua *lekua* izatera pasa zen, argi baitzegoen bien arteko mugagabe / mugatu erlazioa. Baina ez zen gauza bera gertatu ikusi ditugun bezalako adizkietan eta, *duzu* eta *duzie* bezalako bi adizki hartzen ditugula, jatorriz bien artean zegoen singular / plural erlazioa ezabatu egin zen *-zu* eta *-zie* lexikoan bi aparteko morfema bailiran geratzean. Beraz, *-zu* morfemarekiko erreferentzia galdua zuelarik *-zie* atzizkiak, palatalizazioak indarra galtzeak ez zion eragin eta bere hartan geratu zen.

Hauek lirateke aztertzen ari garen pleonasmok 2. pertsona pluralean duen presentziaren gorabeherak. Aurrera jarraituko dugu, bada, eta orain arte *nor-nork* eta *nor-nori-nork* erako adizkien inguruan aritu bagara (bestelakoren bat ere aipatu dugun arren), jarraian aditz paradigma iragangaitzeko adizkiekin gertatzen dena ikusiko dugu.

(21) Esan dezagun bidenabar hemen ere pleonasmok sarriago agertzen dela balio bereizleak badu. Holmer hizkuntzalari suediarrek adibidez, Gaztelun jasotako datuak erabiltzen zituela, singularren eta pluralaren arteko nahasketa egon daitekeenean bakarrik aurkitu zuen *-ea* amaiera, pluralean hain zuzen (Holmer 1964: 84-85): *zéndukea* 'zenukete', *dezázukea* 'dezakezue', etab. Honelakoen aipamena: Irigoien 1987: 29. Azkarateko datuetan garbi geratzen da hau (Gaminde 1985d: 145-150): *zeate* 'zarete', *zazue* 'zaizue', *nazue* 'nauzue', *duzue* 'duzue', *diazue* 'didazue', *diozue* 'diozue'... baina hauekin batera *zenduke* 'zenuke' / *zendukea* 'zenukete', *dezakezuke* 'dezakezu' / *dezakezukea* 'dezakezue', *lezayozuke* 'diezaiokezu' / *lezayozukea* 'diezaiokezue', etab.

(22) Inoiz *-zue* > *-ze* ere ediren dezakegu, ordea: *daquize* 'dakizue' (7), *zaize* 'zaizue' (61), etab.

1.4. Aditz paradigma iragangaitza

Gorago eman ditugun adizki batzuegatik ikusi ahal izan denez, pleonasmooaren eragina ez da aditz paradigma iragankorrera mugatzen, hemen nabarmenagoa izan arren adizki iragangaitzetan ere azaltzen baita. Alde batetik, *nor* paradigmaman *zarete* bezalako kasu berezi batek aparteko aipamena behar du, bere «pleonasmokideek» baino eremu zabalagoa hartzen baitu, Nafarroako Burunda inguruetan eta bizkaieraz agertzen diren *zaree* edo *zarie* bezalakoei lekua kenduaz. Bide honetatik, Azkuek Ataunen bildu zuen *zaratea* adizkian (Yrizar 1991b: 191), berez plurala zen *zara* oinarriari hiru pluralgile gehitu zaizkiola esan dezakegu (lehen *-e*, bigarrena *-t-*, hirugarrena *-a*), inondik ere beste hizkera batzuetako *ze(r)azte* eta *zi(r)ezte* gogorazten dizkigularik.

Bestalde, *nor-nori* paradigmaman *zaizue* eta *zaie* adizkietatik sortzen dira *zaizute* eta *zaiete* pleonasmooak. Lafitteren gramatikan ageri dira esate baterako honelakoak, *duzute* eta *diozute* modukoak zaku berean sarturik hain zuzen, gramatikagile lapurtarrak *redoublement* izenpean bildu zituenak guztiak ere.²³ Antzeko egoera dugu, bada, *-ea* pleonasmooa ageri zaigun lurraldean ere: Yrizarrek bilduak ditugu, demagun, *zeatea* 'zarete', *zazuia* 'zaizue', *zaiea* 'zaie', etab.

2. Sorrera

Orain arte *-a* «arraro» honen izaera pleonastikoaz eta bere erabileraren gorabeheraz arituak bagara, iritsi da ordua lehen zintzilik utzi dugun galdera garrantzitsuari erantzuna aurkitzen saiatzeko: nondik sortu zaigu *-a* hori?

Erantzunerako bidea, gure ustez, *-a* bukaeradun adizkiak ezagutzen dituen eremuko bi testurik zaharrenak dira: Ordiziako *Doctrina Christianaren explicacioa* (1713), Zegamako *Doctrina Christiana* [1741] (Ondarra 1984). Hauetan agertzen dira lehen aldiz aztertzen ari garen *-a* bukaeradun adizkiak: *Cerren personac iru eta distintac badira ere, ez debeat essencia bat baicican guztien artean, eta ala, iru persona oec debeat essencia, nataraleza* (sic) *edo izate dibino bat, jaungoicotasun bat* (1713: 21); *christau batec recebitcen deban Christo vici ori bera recebitcen debeat beste guztiac* (1713: 48-49); *juramentuac onelacoac ifenten debeat obligacio orretan* (1713: 140); *cerren (...) ez da pecatutgat juzgatzen, eta ala, guero ondoren datorren advertimentuac eta ezaguerac edo noticiac ez debeat obra eta accio passatu zan ura pecatu izatera biurtcen* (1713: 140-141);²⁵ *Cer virtute ematen debeat sacramentuac graciarequi* (sic) *batera?* (1741: 50r); *Cer recebitcen debeat baptismo santuan?* (1741: 51r). Ikusiko dugunez, *debeat* honen banaketak *-a* hori nondik sortua den garbi salatzen digu.

(23) Lafitteren aburuz ezin dira halakoak zuzentzat hartu (Lafitte 1944: 245-247 eta 288-289).

(24) E. S. Dodgson euskalari ingelesak mende hasieran Otxoa de Arinen dotrina argitaratu zuenean, bertan *debeat* honi buruz agertu zuen iritzia ere aipatu beharra dago, bitxikeria moduan besterik ez bada ere (Dodgson 1902: 101). Bere iritziz: «Probablemente *debeat*, que se encuentra en las páginas 21, 49 & 141 del original, representa *debean*. En muchas palabras, e.g. *argatican* (p. 18 de la nueva edición) se usó en 1713 una tilde arriba de una *a* final para significar que tenía que pronunciarse *an*. El caxista de 1713 habrá omitido en aquellas y la tilde y la *n*». Azken esaldiko y horien ordeaz *o* irakurri behar dugula alde batera uzten dugularik, *debeat* agertzen den esaldiak begiratze hutsa nahikoa da ideia horren ezintasunaz konturatzeko: kasu batzuetan bakarrik litzateke posible *-n* bat.

Bi dotrina hauetan *debe* 'dute' adizkiari mendeko perpausak osatzeko garaian *-an* eta *-ala* atzizkiak eransten zaizkionean,²⁵ kasu guztietan *debean* eta *debeala* dira sortzen zaizkigun formak. Ikus dezagun hau ondoko taulan:

	1713	1741
debean	27	6
debeala	3 ²⁶	0

Puntu honetara arte ez dago arazorik, izan ere testuotan agertzen den joera orokorra jarraitu baino ez baita egiten. Adibidez, Otxoa de Arinek *nabean* 'nauten' (145), *dakardean* 'dakarten' (165)... eta antzekoak zerabiltzan. Arazoa ondoren sortzen da, izan ere batuazko *dute* aditz nagusi denean espero genezakeen *debe* adizkiarekin batera *debea* ere ageri baitzaigu:

	1713	1741
debe	14 (% 74)	0 (% 0)
debea	5 (% 26)	2 (% 100)

Zer adierazten digu egoera honek? Argi dago lehenengo testuan *debe* nagusi dela oraindik, baina *debea* sartzen hasia da dagoeneko eta mende laurden beranduago bigarren testuan erabat nagusitu da. Egia da azken testu honetan guk nahiko genukeena baino *corpus* mugatuagoa daukagula, baina azpimarragarria dirudi adizki hau agertzen den bi kasuetan *debea* edukitzea. Eta hauen alboan *debean* eta *debeala* ditugarik mendeko perpausetan, *debea* mozketa oker baten ondorioz hauetatik sortu dela pentsatzea zilegi dirudi. Ez zaigu geratzen, bada, *deberekin* ikusi duguna beste adizkiekin ere gertatu zela eta prozesu honek guztiak azkenean *-a* erantsi hori pluraleko morfema bihurtzea eragin zuela suposatzea baino. Honela, Lardizabalek jada pluralgile funtzio hori aipatuko digu *dizutee* 'dizute' dela eta (Lardizabal 1856: 30):²⁷

Siguiendo el método de pluralizar que hasta aquí llevo, parece que debiera poner *dizutee* con dos *te*-s; mas ni por escrito ni de palabra está en uso; y en su lugar unos añaden *e*; v. g. *dizute-e* de *dizute*; otros *a*; v. g. *dizute-a*; otros á dos vocales interponen una *z*; v. g. *dizute-z-a*; y otros con mas perfeccion añaden *e* antes de *te*; v. g. *dizu-e-te*.

Esan berri duguna apur bat indartzen saiatuko gara ondoren, inongo zalantzarik baldin balego argitua gera dadin. Lehenengo, *-ea* amaieradun adizkiak nola hedatu ziren erakusten duten adibide gehiago emango ditugu; bigarrenik, mozketa okerraren gaia zertxobait ukituko dugu zenbait adibideren bitartez; ondoren, esanda-koari aurkez dakizkioken zenbait ihardespeni erantzuna bilatzeaz arduratuko gara;

(25) Gogoan izan dezagun garai batean *deu* / *debe* moduko adizki «bizkaitarrak» zirela nagusi gipuzkeraz (Urola bailaran gaur bertan ere *debe* erabiltzen da), *du* / *due* bezalakoak berriagoak direlarik.

(26) Salbuespen modura, behin *dabeala* bat ere agertzen da 16. orrian. Cf. liburu horretan bertan *eztaven* 'ez duen' (131), *ez daben* 'ez duen' (168) eta gainerakoak, nahiz *-e*- erroa izan gehienetan agertzen dena.

(27) Bide batez, Lardizabalek aipatu zuen *dizutea* horretan *dizuea* da seguru asko irakurri behar dena eta berdin *dizueza*, etab.

bukatzeko, pleonasmu honi buruz han eta hemen plazaratu diren iritzi batzuk izan-
go ditugu hizpide.

2.1. Pleonasmoa hedatuaz doa

Alde batetik, *corpus* txikia izateak suposatzen duen muga aipatu dugu eta, hau zabaltzeko zailtasunak badaude ere, testu eskasia dela bide, XVIII. mende hasiera honetan pleonasmoa mamitzen ari zela pentsarazten digun beste zenbait adizki aipa daiteke oraindik. Otxoa de Arinengan pleonasmorik gabeko adizkia *-zate* (VIII)– baldin badago, Zegamako Dotrinan bestelakoa aurkitzen dugu: *zatea* ‘zaie’ (49r).²⁸ Lazkaon, Goierrin bertan, XVIII. mendekoa bide den testu batekin antzeko adibidea agertzen zaigu (Murugarren 1984): Otxoa de Arinengan hain ugari den *debe* ez da inoiz agertzen bertan baina bai askotan *debea* (16);²⁹ Otxoa de Arinek pleonasmu gabe zuen beste adizki bat ere *-bece* (133)– hemen bestela agertzen da: *becea* ‘bezate’ (6).

Badira beste zenbait adizki prozesu honen laguntzaile izan bide zirenak. Honela, Otxoa de Arinen 1713ko testuan *cebean* ‘zuten’ dugu aditz nagusi nahiz erlatibozko gisa *-beingoan eta juntamente concurritu cebean* (31), *padecitcen cebean necesidad graveana* (155)...–, Zegamako 1741eko testuan bezala: *noiz crucificatu cebean?* (31r), *emen ichodeten cebean ura* (52v), etab. Iraganean ere hirugarren pertsona pluraleko sujetua zuten adizkietan *-ean* bukaera errepikatzeak, bada, oraineko adizkietan ere *-ea* amaiera

(28) Erlatibozko perpausean ere *zatean* ageri zaigu: *Zazpi peccatu capitalac, ceñay deitcen zatean peccatu mortalac, dirade obec* (66r). Zegamako Dotrinan bertan birritan agertzen den adizkia da, bestalde, *dauquea* (52v).

(29) Lazkaoko testuan honekin batera *dute* ere ageri zaigu, ordea. Dena dela, Goierrin *dute* agertzea arraroa dirudien arren, testuan bertan badira antzeko beste hainbat adizki, *digne* ‘digute’ (7), *zaitue* ‘zaituzte’ (10), *dizue* ‘dizute’ (10)... bezalakoekin nahasian baitzerabiltzan egileak *digute* (2), *dituzte* (4), *dizute* (6), *ciguten* (7), *zizuten* (10), etab. Hona aipatu testuan den nahasketaren adibide garbi bat: *Cer besteric eguiten debea mairuac eta turcoac? Oec ta eregeren batzuec ez dute sinistu nai guere anima eternoa dana* (16). Hau izan daiteke, hain zuzen, Murugarren egilea Goierri kanpokoa izan daitekeela pentsatzera eramán zuená, Mendiburu eta Kardaberaz aipatu zituelarik egile posible modura.

Dena dela, esan beharra dago behar bezala aztertu gabe dagoela oraindik *-t-* tartekatzen duten adizkien banaketa zein den. Otxoa de Arinen dotrinatik atera gabe topa ditzakegu *-t-* duten adizkiak, esate baterako, nahiz eta bertan bestelakoak izan nagusi: *dezaten* (VIII), *diraute* (24), *dituzte* (103), *cezaqueten* (165), *dacarde* (165), *dizaten* (165), *zituzten* (166). Irazuzta, Ubillos, Agirre... eta gipuzkeraz idatzi zuten beste hainbat egile zaharengan ere, adizki pleonasmogabeak nagusi izan arren, tarteka pleonasmomodunak ere badira. Dena dela, pleonasmu horiek batez ere kasu jakin batzuetan agertzen zaizkigu. Adibidez, lehenago aipatu dugu *zarete* aski berezia dela, bertan *-te* pleonasmoa paradigmako beste adizki batzuetan baino zabalduago dagoelako, gauza berdina esan daitekeelarik *zoazte*, *zatozte*, *zaudete*, *zabiltzate*... eta gisa bereko adizki trinkoei buruz. Otxoa de Arinen adizkien zerrendan ageri diren *dacarde* bezalakoak ere ezagunak dira, erroa kontsonantez amaitzen denean hirugarren pertsona pluraleko marka *-te* –ozenaren ondoren askotan *-de-* duten adizki trinkoak ugari ditugarrik. Agirre Asteasuakoarenak dira, adibidez, honakoak (Agirre 1850): *daraustenac* (57), *dacarten* (133), *dacarde* (330), *darabilte* (417), etab. Otxoa de Arinen *dizaten* horretan bezala, bestalde, *-te* hirugarren pertsona pluraleko datibo marka gisa ere aski ezaguna dugu eta *zate* ‘zaie’ erako adizkiak gipuzkeraz ezezik bizkaieraz ere oso hedatuak ditugu. Agirre Asteasuakoaren lanera itzuliaz (Agirre 1850): *badarraite* ‘badarraikie’ (261), *cegoten* ‘zegokien’ (269), etab.

Bidenabar, egin dezagun ohar bat goian aipatu dugun *dizaten* adizki horri buruz, Otxoa de Arinen testuan bere esanahia ‘dieten’ delako, eta, lehen begirada batean, beharbada harrigarri xamarra dirudie-

agertzea errazten zuela pentsa daiteke.³⁰ Halaber, azken testu honetan *decean* 'deza-ten' eta *ditcean* 'ditzaten' bezalako subjuntibozko adizkiak ere agertzen zaizkigu: *Jaungoicoac criatu cituan Aingueruac... governa decean Eleicea eta gorde ditcean guizonac* (44r).

2.2. Mozketa okerraren adibideak

Hau guztia mozketa oker baten ondorio balitz, ez geundekete inolaz ere kasu arraro edo bitxi baten aurrean, hizkuntzetan –euskara ere barne, jakina– sarri agitu ohi den zerbaiten aitzin baizik. Euskaratik atera gabe honelako mozketa oker bat baino gehiagoren berri eman daiteke, ikusiko dugunez.

2.2.1. Lehenengo adibidea: joan aditza

Mozketa oker baten aurrean bagaude, oraingoz dirudien bezala, bizkaieraz *joan* aditzarekin gertatu denaren antzeko zerbait da hemen duguna. Jakina da bertan *doa* bezalako adizkiei *-an* (edo *-ala*) atzizkia eranstea disimilazioz *doean* (edo *doeala*) bezalakoak sortu direna (Mitxelena 1977a: 115): *noa* + *-an* > *noaan* > *noean*, *oa* + *-an* > *oaan* > *oean*, *doa* + *-an* > *doaan* > *doean*, etab. Hau da, hain zuzen ere, 1596ko *Refranes y Sentencias* errefracu bilduman, aurreragoko testuetan bezala, aurkitzen dugun egoera, RS 94 *Dindica murcoa betatu doa* eta RS 223 *Ardi bat doean lecuti oro* bezalako bi errefracu diogunaren lekuko izan daitezkeelarik. Mendeko perpausetako adizki horietatik hain zuzen ere, ekialdeko bizkaieraz (baina ez mendebaldekoan) *noea*, *oea*, *doea*... adizkiak jaiotzen zirenen ondoren *noia*, *oia*, *doia*... eman zituztenak.³¹

Honako hau, baina, bizkaieratik landa ere agertzen den gertaera izan daiteke, hedadura aski zabala duena. Otxoa de Arinengan *joan* aditzari dagozkion hamalau adizkiak begiratzen baditugu, hauetatik bederatzia *dijoa-* erakoak direla ikusiko dugu, baina hauen aurrean beste bost *dijea-* erakoak direla ere bai. Azken hauek zera suposa dezakete, gure ustez: *dijoa* + *-an* > *dijooan* > *dijooan* > *dijean*. Zoritxarrez, ezin

lako. Ezin esan hau nondik eta nola sortu den, baina ziurra da ez dela errata, Ordizia ondoko Beasainen gaur egun ere *dize* 'diete' erabiltzen baita, Bähr-ek eta Yrizarrek Goierri osoan honelako formatik jasotzen ez duten arren: ez legoke arazorik biak **dizae* batetik sortuak izan daitezkeela pentsatzeko. Agirre Asteasukoak behin eta berriz zerabiltzan *dieza* 'diete' eta *ciezan* 'zieten' honekin lotuta daude dudarik gabe, Errezilen –Asteasutik gertu– *diize* 'diete' jaso delarik mende honen hasieran (Bähr 1926: 386). Yrizarrek ere honengandik jasotzen du, jakina: Yrizar 1991a: 548. Azken honek sail bereko *diit* 'diet', *diik* 'diek', *dii* 'die', *diigu* 'diegu' eta gainerakoek *-ii-* asimilazio bera erakusten du eta asteasuarak zerabilen formatik sortua izan liteke. Otaegi beizamarrek ere XIX. mende hasieran *dize* 'diete' erabiltzen zuen (Altuna 1992: 579), Bähr-en eta Yrizarren lanetan herri horri dagokion zatian halakoren aipamenik ez datorren arren.

(30) Mikoletak zerabiltzan *sirea* 'ziren' eta antzekoak gogorarazten dizkigute *-ea* amaieradun adizkiok (Mikoleta 1653): *Xauna Flandesik etorri sirea* (192), etab. Larramendiren gramatikan ere antzekoak aurkitzen ditugu, bizkaieraz aritzean (Larramendi 1729): *induuea* '(haiek hi) hinduten' (144) eta *éuuea* '(haiek hiri) ziaten' (100) modukoak eman zituenean. Nabarmena denez, Larramendik mendebaldeko bizkaierako datuak zerabiltzan, baina XVIII. mende hasieran ez zen nonbait *-ea* pleonasmoaren arrastorik inguru hauetan –geroago bai, ikusiko dugunez– eta aipatu adizki horien orainaldiko kidezkat eman zituen *oie* '(haiek hi) haute' (144) eta *déuue* '(haiek hiri) diate'. Dena den, horrelako adizkiek izan zezaketen zerikusirik beranduago sortu zen egoeran.

(31) Pluraleko *goiaz*, *zoiaz*... analogiaren ondorio lirateke, ordea. Bestalde, bizkaieraz *doa* / *doia* banaketa zehatza zein den jakin nahi bada, begira Gaminde 1985a: 269-292.

da baieztatu Otxoa de Arinek zerabilen «Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itzeguiten dān moduan» ere mozqueta okerrik gertatzen zenik, balio digun adibide bakarrean –hots, atzizkirik gabeko adizki bakarrean– *dijoa* ‘doa’ (143) baita ageri zaiguna, ez **dijea*. Dena dela, honek ez dio itzalik egiten goian agertu dugun ideiari.³²

Nafarroako hainbat hizkeratan erabiltzen diren *joan* aditzaren adizkiek –‘noa’ adierazteko adibidez *noaie*, *noie*, *nuaie*, *nue*, *naie*, *nie*, *nii*... (Gaminde 1985c: 182-201)– aurrekoarekin zerikusiren bat izatea ere ez litzateke baztertu behar.³³ Lizarraga Elkanokoarengana jotzen badugu, lehenago aipatu lan berera hain zuzen ere, *noa* eta *doa* adizkietatik –en (edo –*ela*) atzizkia eranstea sortuak dirudite *noáien* ‘noan’ (3v) eta *doáien* ‘doan’ (5v): *noa* + –en > **noaen* > **noain* eta *doa* + –en > **doaen* > **doain*, ondoren atzizkia berreraiki delarik *noáien* eta *doáien* emanaz. Horrela, hauetatik abiatuaz sortuak bide dira mozqueta oker baten bitartez idazle nafarrak zerabiltzan *noáie* ‘noa’ (63r) eta *doáie* ‘doa’ (76v), pluralean *goáz* (142r), *zoáz* (12r), *doáz* (2r) mantentzen diren bitartean.

2.2.2. Bigarren adibidea: -zki- pluralgilea

Euskaraz, –*ki*- eta –*i*- datibozko morfemaren aurrean *joan* ohi diren partikulak dira, Lafittek hori dela eta «élément de liaison à la voix dative» zeritzelarik (Lafitte 1944: 477). Hortik abiatuaz, lehenengo morfema hori *d-a-rama-z-ki-o-t* bezalako datibodun adizkietan pluralgilearen ondoren agertzen delarik, –*zki*- guztia pluralgilea dela interpretatu da eta, Larramendirengan adibidez, jada datiborik ez duten adizkietan ageri da (Larramendi 1729: 243):³⁴ *dáquizquit*, *dáquizquic*... Schuchardt ere garbi mintzo da honen inguruan eta zera diosku (Schuchardt 1972: 266):³⁵

La combinación de la –*ki*- con el precedente signo de pluralidad subjetivo –*z*-, es decir, –*zki*-, ha sido interpretado como simple signo de pluralidad.

2.2.3. Bestelakoak

Berriro Otxoa de Arinen testura jotzen dugula, bertan aurkitzen dugu –*az gero* batetik abiatuaz sortu den *azquero* ere: *deseatcen dezun azquero* (20), *jayo azquero* (32), *confessioa azquero* (129), etab. Jakina, hemen ere beste mozqueta oker baten ondorioa dugu.

Ezaguna da lehenaldiko 3. pertsonan adizki gehienetan ez dela *z*- agertzen bizkaieraz –eremuaren zatirik handiengan behintzat– eta *eban* ‘zuen’ edo *eutson* ‘zion’ modukoak izaten ditugula euskalki horretan. Bonaparte, Van Eys, Schuchardt, Urkijo, Uhlenbeck, Lafon, Bähr eta Azkuerentzat honek hizkuntzaren egoera zaharra islatuko luke (Yrizar 1951: 138-139), baina beste batzuentzat *ezeban* edo *ezeitson* moduko ezeztapenetatik mozqueta oker baten bitartez sortuak lirateke.

Zerrenda nahi adina luza daiteke, baina adibide sorta hau inoren aspergarri gerta

(32) Peñafloidako konteak ere *dia* ‘doa’ (Peñafloida 1764: 8), sail bereko beste adizki batzuekin batera. Aurreneko begiratura bizkaierazko *doia* ‘doa’ bezalakoetatik gertu xamar daudela irudi lezakeen arren, biek jatorri desberdina izan dezakete.

(33) K. Zuazok ere susmo bera: Zuazo 1988: 376.

(34) Bide batez, ondokoekin batera zerabiltzan andoaindarrak *dáquizzit*, *dáquizzic*...

(35) Jatorrizkoa iragan mendekoa dugu: «Baskische Studien I. Über die Entstehung der Berugsformen des baskischen Zeitworts», *Denkschriften*... XLII, 1893, 32.

ez dadin, eta aditzaren morfologiarekin zerikusirik ez duen kasuren bat aipatzearren, azkenik gogora ditzakegu hemen Euskal Herriko geografian hain ugari diren *La Rabea*, *La Reineta*, *La Rbune*... moduko toponimo erdaldunduak. Bertan artikulua bailitzan interpretatu izan da berez oroaren parte dena (*Larrabea*, *Larreireta*, *Larrun*), beste mozketak oker bat gauzatuaz.³⁶

2.3. Arazo batzuen inguruan

Honela bada, aztertzen dihardugun *-a* elementuaren jatorri posiblea zein den jadanik azaldu dugularik, proposatu den hipotesiak sortzen dituen arazo batzuk konpontzen saiatuko gara jarraian, ahal den neurrian.

2.3.1. Mendeko perpausak direla eta

Aipatu beharreko lehen arazoa *-ea* bukaeradun adizkien erabilerari buruz aurre-ago eman dugun ezaugarri batetik sortzen zaigu. Esaten genuenez, adizkiok ez dira mendeko perpausetan agertzen, baina... nola izan liteke hau *-a* mendeko perpausetatik sortu bada hain zuzen ere?

Adizki hauen sorrerarako proposatzen dugun hipotesiaren kasu paralelo moduan *joan* aditzarekin gertatzen zena aipatzen bagenuen lehen, orain ere leku berean aurkitzen diogu erantzuna arazoari, izan ere gaur *noia*, *oia*, *doia*... erabiltzen dituzten eremu berean mendeko perpausetan *noan*, *oan*, *doan*... erabiltzen dituzte. Honen arrazoia talde bokaliko berak hitz bukaeran eta hitz erdian jarraitu duen bilakabide desberdinean legoke, esan nahi baita: *-oea* > *-oia* hitzaren bukaeran, *-oea-* > *-oa-* hitzaren erdian.

Otxoa de Arinengan aurki dezakegu jada honelakorik, erlatibozko perpaus batean hor baitugu *zatèna* 'zaiena' (VIII), aurreragoko *zateana* forma batetik bide datorrena. Gainera, Ordizia eta Lazkaoko aipatu testuak erkatzen baditugu, lehenengoan aurkitzen dugun *debean* erlatibozkoaren ordaina *deben* da beti bigarrenen: *ta eguin becea al deben guztia zure contra* (6), *ea oec guztioe emendatuco ote deben zure sua?* (11). Azken batean, deklinabidean ere hain ugari den murrizketa mota beraren aurrean gaude: Bonaparte printzeak, Zegamako euskalkiaz ari dela, alde batetik *semea* esaten den bitartean denbora berean *semek* (< *semeak*), *semen* (< *semearen*), *semeri* (< *semeari*)... nola esaten den azpimarratu zuen.³⁷ Murrizketa hauek XIX. mendean nagusitu bide ziren, eta honen adibide moduan aipa dezakegu Klaudio Otaegik Tolosako hizkeran dotrina bat itzultzean Bonaparteri 1866. urtean egin zion oharra (Otaegi 210: 34):³⁸

Veo que *dula* pronuncian mas veces que *duala* apesar que me dicen merecer preferencia la 2ª forma.

(36) Batzuetan «artikulua» galdu egiten da, gainera: Nafarroako *Remendia*, *Reta*, etab.

(37) Bonaparte 203, 9. Bonaparte bildumako eskuizkribuak aipatzerakoan ez dugu urterik eman-go, Euskaltzaindiak (Azkue Bibliotekak) argitaratutako aurkibidean agertzen den zenbakia baizik, oraingoan 203.

(38) Otaegiren eskuizkribuen kasuan, Bonaparterenekin bezala, Euskaltzaindiak (Azkue Bibliotekak) argitaratu aurkibidean ematen den zenbakia eskaintzen dugu urtearen orde. Ikus orain eskuizkribu hau argitaratua: Pagola & alii 1993: 2734.

Eta aurrerago (Otaegi 210: 41):³⁹

Algunos rústicos me ponen en la duda de si se debe preferir *zuan*, *nuan*, *duan*, *duala*, *zuala* ó *zun*, *nun*, *dun*, *dula*, *zula* &. porque creen que apesar de estar en uso la 1ª forma es muy común oír entre ellos la 2ª forma; y a estos he observado que pronuncian la *u* muy larga, percibiéndose casi dos *uu* p. e. *zuun*, *duuna* &. lo que pongo en conocimiento del lector.

2.3.2. *Alokutiboko adizkiak direla eta*

Beste arazo bat *-ea* bukaeradun adizkiak alokutiboen artean ugariago izatetik letorkiguke, *-ea* hori mendeko perpausetatik sortua bada inon baino gutxiago agertu behar bailuke alokutiboetan, hauen erabilerak duen mugetako bat mendeko perpausetan erabiltzearen ezintasunarena da eta. Haatik, honek arazo izateari uzten dio berehala, *-a* horrek mendeko perpausetikiko duen lotura hasierari baino ez baitagokio, behin morfema izaera hartzen duen momentutik aurrera lotura hori hausten delarik. Hortik aurrera ez dago eragozpenik alokutiboetan ere erabilia izan dadin.

2.4. Iritzi zenbait

2.4.1. *Disimilazioarena*

A. Irigoienek ematen duen azalpena aipatuko dugu atal honetan (Irigoien 1987: 28-29). Mungian bildutako *sarjã* 'zarete' eta *duriã* 'dute' formetan oinarrituaz disimilazio prozesu bat proposatu du (*saree* > *sarie* > *saria*), Gaztelun gertatzen den gauza bera ote den aditzera ematen duela, honakoa genukeelarik: *lukee* > *lukea*, etab. Bähr ere iritzi berekoa zen, *lukee* > *lukie* disimilazioaz aritu ondoren zera baitio (Bähr 1925: 114):

Un fenómeno análogo, pero de disimilación del segundo elemento, tiene lugar en la región de Isasondo y Zaldivia, donde se oye *lukea*, *zendukea*, *dankea*, etc. (*ee* > *ei* > *ea*).

Ez dirudi, ordea, arazoarentzako irtenbidea hau izan daitekeenik, lehenengo kasuarentzat disimilazioa beharbada onar badaiteke ere (gero itzuliko gara honen gainean), bigarrenarentzat oztopo fonetiko larria baitago: *-ee* taldean disimilazioaren bat gertatzekotan, lehen bokalaren itxieraren bitartez gauzatzea da arruntena, itxiera honen ondoren bakarrik gerta daitekeelarik, gertatzekotan, bigarren bokalaren irekiera.

2.4.2. *Aldaera estilistikoarena*

X. Altzibarrek Peñafloidako kontearen bi lanei egiten dien edizio kritikoa «aldaera estilistiko» baten aurrean ote gauden susmoa adierazi du edizio gileak (Peñafloida 1764: 280),⁴⁰ pasarte batean agertzen den *-ea* bukaeradun adizki baten aurrean (Peñafloida 1764: 53): *Ab Chanton tristea / engañatu abea / nere sagarraquin / Adam zarra becela / Laquiricon, &c.*

(39) Oraintsu argitaratua (Pagola & alii 1993: 2737).

(40) Orrialde honek edizio kritikoa zenbaketa adierazten du; testuko adibideak ematerakoan, ordea, faksimileko orrialde zenbaketa erabiltzen dugu.

Testuan bakarrik oinarritzen bagara iritzi honek zentzuzkoa dirudi, egileak normalean *dide* 'didate' (Peñaflorida 1762: 7), *debe* 'dute' (Peñaflorida 1762: 7)... baitze-rabiltzan, aipaturiko adibidean *abea* 'haute' agertzen denean *dictum* baten barne dago eta honen errimak baldintzatzen du nolabait adizkiaren bukaera.⁴¹ Baina kasu honetan ere, beste hainbat alditan gertatu ohi den legez, itxuraz zentzuzkoa dena ez bide zaio errealitateari egokitzen. Geroago ikusiko dugunez, Azpeitia eta inguruetan mende honetan ere jaso dira eite bereko adizkiak eta, beraz, *abea* idaztean egile azkoitiarra bere hizkera islatzera mugatu zela pentsatzea da normalena.

Baieztapen honi ihardets dakiok, agian, Peñafloridak halako adizki bat behin bakarrik erabiltzea nola ote litekeen, berarentzat hain ezagunak izanik. J. A. Laka-rrak ematen digu erantzuna –hain zuzen ere, aditzaren morfologiaz ari dela– zera esatean (Lakarra 1985: 252): «badirudi arrazoi sendoak direla susmatzeko Peñaflorida ez zitzaiola Azkoitiko hizkerari beti lotu». Hau erraz uler dezakegu ondoren esango duguna gogoan badugu. Peñafloridak Goierriko euskararenganako bere garaian zegoen aurkako jarrera aipatu zuen pasarte ezagun batean, eta, hori zela bitarte, giro hark berarengan eragin bikoitza izan zezakeela pentsa genezake. Lehenengoa berak aitortu ziguna dugu, hots, bere herriko euskara erabiltzea komeni ez zitzaiolarik, bere lana gazteleraz idaztea erabaki zuen eta kantatzen diren zatietarako gorde zuen euskara. Bigarrena guk suposa dezakegu, hau da, guztiz normala eta ulergarria litzateke, garaiko giroa kontuan hartuaz, euskarazko zatietan ere batzuetan berak ezagutzen zuen euskaratik urruntzea, hizkera «onetsiago» baterantz lerratuaz.

Hitz bitan esatearren, Peñaflorida *abea* idaztean ez zen inongo «aldaera estilistiko» edo antzekorik erabiltzen ari, ezta hurrik eman ere, berak ezagutzen zuen hizkerako adizki arrunta eta lan honetan aipatzen ari garenen kidea den adizkia baizik.⁴²

2.4.3. Heiagorarena

Amaitzeko, *-a* horretan aditzaren morfologiarekin zerikusirik izango ez lukeen eta heiagoretan erabiltzen den elementuren bat ikusi nahi izan dutenen iritzia aipatu dugu. Iritzi hori hiztegiren batean islatu da, esate baterako, Ataungo *otsomazuia* 'goazemazue' itzultzean honi 'vayamos, ea' eman zaionean erdal ordaintzat (Sota 1989: 3200).

Ez zaio arrotz izango agian ideia honi bokatibo gisa edo zenbait autorek zerabilen eta Larramendirengan bertan aurkitzen dugun elementu bat (Larramendi 1729): *atózea* (390). Hau galderen sarrera moduan agertzen zaigu idazleak jarrera «pedagogikoa» hartzen zuenean, gaztelerazko «vamos a ver» erabiltzen den antzera edo, Agirre Asteasukoak, adibidez, bere testuetan behin eta berriz egiten zuen bezala, azken batean irakurlearen –edo entzulearen– arreta erakartzeko modu bat baino ez zelarrik (Agirre 1850): *Atoceta, sorguiñ izan ceran bitartean, ito dezu aurric?* (222); *Atoceta, nola diozu bada sorguiña cerala?* (222); etab.

(41) Aho hizkuntzaren ohiko errekurtsua da hau, erretrauekin zuzenki lotzen dena, hauetako askok ere errima daramaten aldetik: RS 156 *Ecandu gextoa belu anztu doa*; Oih. 330 *Neborc bere barrena, du esaguzeco gaizena*; etab.

(42) X. Mendiguren ere iritzi bereko (Mendiguren 1987: 154): «Bitxiago suerta daiteke *abea*, baina ez dago horren bakarrik: Otxoak ere *debea* (...) dakar, eta gaur egun ere Goierriin beste hainbat lekutan bezala *daukea* (...) esan ohi da».

Baina hau 'zatoz, ea' interpretatzeko inongo arazorik ez badago ere,⁴³ besteak beste asteasuarraren lan guztian antzeko ezer agertzen ez delako, ez da berdin gertatzen hemen aztertzen ari garen adizkiekin. Adizkiontzat erabat onartezina gertatzen da irtenbide hau eta gehiago dirudi goian aipatutako *otsomazuia* horrentzat *ad hoc* prestatutako azalpen baten aurrean gaudela. Alde batetik, hipotesi honek agintezkoak ez diren adizkiontzat ez du balio eta, *ezazue + ea > ezazuea* onartzeko arazorik ez legokeen arren ez da berdin gertatzen *duzue + ea > duzuea* batekin. Ez luke zentzurik. Beste alde batetik, ulertzen zaila da *otsomazuia* erabiltzen den lekuan zer dela eta ez den, adibidez, *dezagunea* erabiltzen. Bukaerako elementu hori heia goretako *ea* baldin bada, 2. eta 3. pertsona pluraletik kanpo agertzea ere normala behar luke.⁴⁴

3. Eremua

3.1. Gipuzkeraz

3.1.1. A eremua (Ataun)

Honakoa hasieratik bertatik artikuluan barrena erabili dugun eremua dugu,⁴⁵ izan ere, Azkuek behin eta berriz aipatzen zituen bertan sartzen ditugun zenbait herri -Amezqueta, Ataun, Berastegi- *-ea* bukaeradun adizkiak erabiltzen diren lekuen artean. Begira 8. oharra.

Eremu hau zertxobait zehaztuko dugu. Alde batetik hegoaldeko azpieuskalkiaren ekialdea hartzen du eta bestetik, iparraldeko azpieuskalkiaren barne, Tolosako hizkeraren hegoaldea. Honela, lehenengoaren alde sartuak genituzke Abaltzizketa, Alegia, [Alzaga], Amezqueta, [Arama], Ataun, [Baliarrain], [Gaintza], [Ikaztegieta], Itsasondo, [Legorreta], [Orendain], Zaldibia eta Zegama; bigarrean sar genitzakeenak dira bestalde Albiztur, [Belautza], Berastegi, Berrobi, [Elduaen], Leaburu-Gaztelu, Lizartza eta Orexa.⁴⁶

Ezaugarri honen eremuan atzeranzko joera bat nabari daiteke, ordea. Lehenago ikusten genuenez, Ordizian agertzen zitzaizkigun lehen aldiz testu batean *-ea* bukaeradun atzizkiak, Otxoa de Arinen *Doctrina Christianaren explicacioa* liburu ezagunean 1713. urtean, baina gaur egoera desberdina da: J. M. Barandiaranek mende honen hasieran bildutako *doia* bat gora behera (Barandiaran 1973a: 439), egun ez da bertan antzeko adizkien arrastorik. Honelako atzerakadaren bat gertatu den seinale dira berebat ondoko hitzok ere (Azkue 1932: 41):

Este curioso final en *ea* es muy ataunés (...). Me dijeron allí que, fuera de su barrio llamado Aya, apenas sueltan tales flexiones los atauneses de otros barrios, por temor de que los limítrofes se burlen de ellos. Consuélese y pierdan su timidez, pues en muchas otras flexiones, especialmente del auxiliar transitivo, sale también este final *ea* en Amezqueta y Berastegi. «Me los han dado» es *eman diatzea* en Ataun, *eman dizkidea* en Amezqueta, *eman dizkiea* en Berastegi.

(43) Mitxelena «partícula de refuerzo» zeritzon bigarren elementuari (Mitxelena 1977b: 248).

(44) Hiru iritzi hauei gehi bekie gainera 24. oharrean aipatu dena.

(45) Eremu bakoitzarekin batera bertan dagoen herri baten izena emango dugu, *-ea* bukaeradun adizkiez herri horretan egiten den erabileragatik nabarmentzen dena; honela eremu hori errazago kokatu ahal izateko. Bonaparteren sailkapena jarraitzen dugu euskalkien eta azpieuskalkien banaketan.

(46) Herriaren izena [] zeinuaren barne badago zera esan nahi izan da: aski ziurra da bertan *-ea* bukaeradun adizkiak agertzen direna, baina egiaztatu beharko litzateke.

Bide beretik, J. M. Barandiaranen lekukotza beharbada argiagoa da oraindik, Ataunen erabiltzen diren adizkiei buruz zera ziotsolarik Yrizarri, beroni zuzendutako gutun batean (Yrizar 1981b: 207):

Ataun'en, auzune batetik bestera alde aundia dago orain beintzat: leengo erak, Aya'ko eta San Gregorio'ko auzunean; San Martin auzunea asko kutsatu da Goierri'ko beste errien ikutuz.

Ondoren baieztapen honen zergatia gehiago zehaztu zion Yrizarri, honek idatzi-takoaren arabera:

Nos dijo que cuando volvió, después de su larga ausencia, encontró que el vascuence de Atáun había variado notablemente; incluso las personas de su generación –nos dijo, contestando a una pregunta concreta mía– habían modificado su habla; le decían que él hablaba como los del barrio de Aya, a lo que les respondía que nunca había vivido en dicho barrio, sino siempre en el suyo natal de San Gregorio.

Hau egia izanik ere, dena dela, ez dirudi mugatu dugun eremu hau inoiz askoz zabalagoa izan denik, Azkuek eta Bähr-ek mende honen hasieran bildutako adizkietan ez baita *-ea* bukaera hau duenik hemendik kanpora eta testuetan ere ez da halakorik ageri. Adibidez, Hernialdeko Irazutaren gan *zate* 'zaie' (34), *ditue* 'dituzte' (36)... aurkitzen ditugu (Irazutza 1739); Amasako Ubillosengan *due* 'dute' (168), *dezaquee* 'dezakete' (196), *luquee* 'lukete' (207), *ditzaquee* 'ditzakete' (219)... ageri dira (Ubillos 1785); Mutiloko Gerrikok *luque* 'lukete' (7), *lezaque* 'lezakete' (49)... zerabiltzan bere lanean (Gerriko 1858); Agirre Asteasukoak ere azkenik *dezaquee* 'dezakete' (22), *dioe* 'diote' (84), *ditue* 'dituzte' (188), *zate* 'zaie' (226)... erabiltzen zituen (Agirre 1850).⁴⁷

F. Ondarrak Donostiako kaputxinoen komentuan aurkitu eta ezagutzera eman zituen gipuzkerako testuetan, aitzitik, badira *-ea* bukaeradun adizkiak (Ondarra 1978-1979). Bizkaitik bueltan iritsi zen Donostiara eskuizkribua, antza, eta datarik ez badute ere, 1800-1816 tarte horretan idatziak direla pentsarazten duten arrazoiak ematen ditu Ondarrak. Argitaratzaileak, seguru asko material kopuruak –hirurogei sermoi– horretara beharturik, material horren zati bat baino ez zuen argitaratu orduan, honekin batera testuei buruzko zenbait datu, hiztegi bat eta adizki zerrenda bat ere eskaini zituelarik. Adizki hauen artean ageri dira *diozkea* 'dizkiote' eta *dizkea* 'dizkiote'. Bada *dagikea* 'dakieke' adizki bat ere, gure ereduari arazorik gabe egokitzen zaiona: beste testu batzuetan ere ezaguna den *-ki-* eta *-gi-* erroen arteko nahasketa genuke alde batetik eta, bestetik, ahalerazko *-ke* morfemaren atzetik lihoake datiboari dagokion *-e*, hau ere guztiz arrunta delarik. Hitz batean, *dakikee* batetik abiatuaz ulertu behar da *dagikea* hori.⁴⁸

3.1.2. B eremua (Azpeitia)

Iparraldeko gipuzkeraz badugu oraindik beste eremu bat, Azpeitiko hizkeraren hegoaldera, non *-ea* bukaeradun adizki hauen arrastoak aurkitu ahal ditugun: Azkoi-

(47) Gerriko eta Agirrerren kasuetan gogoan izan bedi, edozein modutan, beren lanak XVIII. eta XIX. mendeen arteko muga idatzi zituztela, geroago argitaratu arren.

(48) Aditz morfologiaren ezaugarri hau — *-ea* erabiltzea — gogoan dugula, sermoi horien egilea —gutxienez argitaratzaileak *bigarren egilea* deitzen duen hori— A eremu honetakoa zela pentsa liteke. Testuaren gainerako ezaugarriek ere ez dute ondorio hau ukatzen.

tia eta Azpeitia ditugu hemen aipagai, Urrestilla bigarren herriaren auzo dena ere tartean dela.⁴⁹

Peñafloridako konteak halako adizki bat nola erabili zuen aurrerago ere esana dugun arren (Peñaflorida 1764: 53), mota bereko adizkien erabileraren bestelako lekuko idatzirik ezin izan dugu aurkitu.⁵⁰ Azkueren adizkitezietan ere ez bide da ageri honen antzik duen ezer, Bähr delarik horrelakoen berri eman zigun bakarra, «Estudio sobre el verbo guipuzcoano» bere lan mardulean eskaini zizkigun datuen bitartez: Bähr 1926-1931 eta 1934-1935.

Bähr-en adizkietan bi grafia berezi erabiltzen dira. Alde batetik *ä* darabil egileak; berak idatzi zuenez «Representa un sonido intermedio entre *a* y *e* más cercano de *a*. Es un sonido peculiar de la región de Azpeitia y Azcoitia». Beste alde batetik *ę* erabili zuen, bere hitzetan «una *e* muy abierta como en francés *mère*» delarik honekin adierazi gura zena. Aipatutako grafiak alde batetik *i* edo *u* ondorengo *a* baten itxiera adierazteko erabili ziren, *zitzäkon* 'zitzaion' eta *diäzu* 'didazu' adizkien kasuan bezala, baina beste batzuetan *ä* eta *ę* grafiak *agertu behar ez luketen tokian* ageri dira, Azpeitiko honako adizkietan bezala:⁵¹ *nazuä* 'nauzue', *nabä* 'naute', *gaituzuä* 'gaituzue', *gaituä* 'gaituzte', *didoxozuä* 'diozue', *didxuä* 'diote', *dizkutzüä* 'dizkiguzue', *dizküä* 'dizkigute'... *dakizüä* 'dakizue', *dakidxäbä* 'dakite', *daukäzüä* 'daukazue', *daukäbä* 'daukate', *daamazüä* 'daramazue', *daamakidxä* 'daramate', etab. Azkuek *-e* dakar Bähr-en datuetan *-ä* agertzen den leku berean, baina nahiko nabaria da adizki hauek A eremuan *-ea* bukaera dutenen kideak direla, ondorioz *-ea* > *-ä* bilakaera suposatu behar delarik, batez ere, Peñafloridako konteak dakarren eta lehen aipatutako *abea* adizkia gogoan hartzen badugu. Gainera, aipa dezagun alokutiboetan ere egoera berbera dugula: Azpeitian *debe* / *diä(bä)* / *diñä(bä)* 'dute', *ditue* / *zetiä(bä)* / *zetiñä* 'dituzte'... Azkoitian *dauzkää* / *zeuzkää* / *zeuzkenä* 'dauzkate', *dakartzie* / *zekartziä* / *zekartziñä* 'dakarte',⁵² etab.

Honekin amaitzeko esan dezagun lehen A eremuan kokatu dugun herri batean ere –Albizturren– Bähr-en adizkietan *ä* eta *ę* grafiak agertzen direla berriro, berak definitzen zituen bi soinu berezi horiek adierazteko: *nazuę* 'nauzue', *naue* 'naute', *gaituzueę* 'gaituzue', *gaituę* 'gaituzte', *diozueę* 'diozue', *dioę* 'diote', *di(g)uzueę* 'diguzue', *digueę* 'digute', etab. Eta berdin alokutiboetan: *diñę* 'dinate', *zetiñä* 'dizkinate', *zioneę* 'zioten', *zizkioneę* 'zizkioten'... *zekarreä* / *zekarreneę* 'dakarte', *zekaizkiä* / *zekaizkiñä* 'dakartzate', *zemakię* / *zemakiñę* 'daramate', etab.

3.2. Nafarreraz eta bizkaieraz

3.2.1. C eremua (Leitza)

Iparaldeko goi nafarreraz ere *-ea* amaieradun adizkiak aurkitzen ditugu. Araizko

(49) Yrizarren lanean eskaini diren datuak erabiliko ditugu, Azkue nahiz Bähr erabiltzen direlarik bertan besteak beste (Yrizar 1991a: 311-359 (Azpeitia); Yrizar 1991a: 370-405 (Azkoitia)).

(50) Otaegik Azpeitiko euskaraz idatzitako dotrinan ere ez da halakorik (Pagola & alii 1993: 2739-2770).

(51) Bähr-en adizki hauek non bilduak diren ez dago garbi Yrizarrentzat, Azpeitiko kalekoak ez baitira eta baserri gehienetakoak ere ez (Yrizar 1991a: 309). Dena dela gerrukoak behar dute izan (Azpeitikoak edo Azkoitikoak edo inguruetaoak), gure lanerako zehaztasun horrek garrantzi gehiegirik ez duelarik.

(52) Urrestillako adizkietan ere antzeko egoera aurkitzen dugu. Bakar batzuk baino ez aipatzearen: *zekarreä* 'zakartek', *zekeä* 'zaukatek', etab.

azpieuskalkiaren mendebaldean, Intza bailaran, Azkaraten agertzen zaizkigu *-ea* bukaeradun adizkiak, gorago jada aipatu denez ezaugarri hori balio bereizlea duen leketara mugatua badago ere. Araizko azpieuskalkiaren iparraldean ere ezaugarri bera aurkitzen dugu, Basaburua Txikia bailarako bi herritan: Areson eta Leitizan. Bailara berean ekialderantz jotzen badugu, Bortzirietako azpieuskalkiaren eremuaren hegoaldean sartzen garela, bertan aurkitzen ditugun lehenengo bi herrietan ere *-Ezkurran eta Eratsunen-* egoera beretsua da.⁵³

Adibidez, Leitizan aurkitzen ditugun adizki batzuk eman ditzakegu hemen:⁵⁴ *zaatea* 'zarete', *zayoa* 'zaie', *nauea* 'naute', *dittea* 'didate', *ziñukea* 'zenukete', *lukea* 'lukete', *dezakea* 'dezakete'... *zuaztea* 'zoazte', *diztea* 'doaz', *zabiltzetea* 'zabiltzate', *dabiltzea* 'dabiltza',⁵⁵ *dekarrea* 'dakarte', *deamea* 'daramate', *daukea* 'daukate',⁵⁶ etab.

Testuei so egiten badiegu, egile ezagunik ez duen XIX. mendeko dotrina batean baditugu dagoeneko goiko adizkien sail berekoak eta, beraz, hemen ere ez dira honelakoak atzo goizeko kontua.⁵⁷ Hala, aipatu testuan askotan erabili zen *zayo* 'zaie' (10v), baina honekin batera *zayoa* 'zaie' ere topa dezakegu:⁵⁸ *Cergatic deitzen zayoa oi bienaventuranzac?* (17v); *Deitcen zayoa novisimoac edo azquenquic, cergatic mundun diren gauce gucic izan bear duen fiñe edo bucaera eriotzarequin* (17v).

Honelako adizkien jatorria zehazterakoan, ez genuke arazorik gipuzkerarako proposatu dugun bide bera hemen ere suposatzeko. Hain zuzen ere, *-an* eta *-ala* atzizkiak erabiltzen dira hemen erlatibozko eta konpletibozko perpausak osatzeko, *-en* eta *-ela* ere agertu arren.

3.2.2. *C eremua (Mungia)*

Bizkaieraz ere mendebaldeko azpieuskalkian ediren ditzakegu aztertzen ari garen adizkien parekoak, Plentziako hizkeran nahiz Gernikakoaren mendebaldeko muturrean, Bonaparteren sailkapena erabiltzen dugularik beti ere hizkerak izendatzeko oinarritzat. Herririk aipatzekotan Barrika, Butroe, Gamiz, Gatika, Gorkiz, Laukiz, Maruri, Meñaka, Mungia, Plentzia eta Urduliz ekar ditzakegu hona, Plentzia ibaia-aren ibarrean aurkitzen direnak guztiak ere.

A. Irigoienek Mungiaiko formatzat dituen *zarjà* eta *durià* adizkiak aipatu ditugu gorago, *-a* honen sorrerari buruz eman diren iritziez aritzean. Genioenez, Irigoienek *-ee > -ie > -ia* moduko bilakaera proposatu du adizki hauentzat eta, hurrenkera agian onargarria gerta daitekeen arren, ezinezko irizten genion arrazoi fonetikoak zirela

(53) Yrizarrek honen aipamena dakar iparraldeko goi nafarrerari buruzko bere lanean (Yrizar 1992b: 121).

(54) Gaminderengandik (1985 d) ateratzen dira euskalki honetarako eskaintzen diren datuak.

(55) Gamindek honekin batera *dabiltze* ere aipatu du.

(56) Aurreko bi eremuetan bezalaxe, hemen ere *gaittue* 'gaituzte', *digue* 'digute', *daude* 'daude', *dakie* 'dakite' eta antzeko adizkiak ageri zaizkigu, *-a* gabekoak.

(57) Izengabea 59. Euskaltzaindiak *-Azkue Bibliotekak-* Bonaparteren eskuizkribuez egindako aurkibidean agertzen den zenbakia da eskaintzen dena. Oraintsu argitaratua: Pagola & alii 1995: 575-597.

(58) Testuan *zayo* 'zaie' erabiltzeari buruz, ikus arestian aipatu edizioan erantsitako oharra (Pagola & alii 1995: 587). Ondoren eskaintzen diren *zayoa* 'zaie' adizkiaren adibideei buruz begira Pagola 1995: 595-596.

medio *-ee* > *-ea* lerradura baten bitartez honelako zerbait gipuzkeran agertzen ziren adizkietara hedatzeari, Irigoienek proposatu bezala. Ezinezkotasun hau, baina, Mungiako arestian aipatu adizkietara ere zabaldu behar dugula dirudi, bertan *-ia* nahiz *-ea* amaierak nahasian aurkitzen baitira –Gaminderen *dostia*, Yrizarren *dostea*...– aztergai ditugun adizkietan, eta, lehenengoa ezinbestean bigarrenetik erakarri behar dugunez, gipuzkeraz eta goi nafarreraz ikusi dugun egoera berberaren aurrean gaudela esan dezakegu.⁵⁹ Ez legoke, bestalde, inongo arazorik gipuzkeraz suposatu dugun sortze prozesu bera bizkaierara zabaltzeko.

Hemen ere *-ea* bukaera duten adizki batzuk aipatzearren, bihoaz erakusgarri gisa Mungian agertzen diren hauek:⁶⁰ *sarea* ‘zarete’, *yakea* ‘zaie’,⁶¹ *neudea* ‘naute’,⁶² *deudea* ‘dute’,⁶³ *seunkea* ‘zenukete’, *leukea* ‘lukete’, *dostea* ‘didate’,⁶⁴ *dotzea* ‘diote’⁶⁵... *sausea* ‘zaudete’, *soasea* ‘zoazte’, *satosea* ‘zatozte’, *sabiltzea* ‘zabiltzate’, *deukea* ‘daukate’, *dakar-dea* ‘dakarte’, *darodea* ‘daramate’,⁶⁶ etab.

Testuei dagokienez, inguru hauetarako bi iturri ditugu, biak ere XIX. mendearen erdi ingurukoak. Uriarte dugu lehenengoa, Bonaparte printzearen mandatuz bertako euskalkian dotrina bat idatzi zuena,⁶⁷ baina inguru hauetako hizkera leialki islatu ote zuen zalantza egon daiteke eta beharbada ez da fidagarriegia, bizkaiera literario-tik gertuegi dagokeen aldetik. Oraingoan ere, ondorioz, Uriartek Biblia gipuzkerara itzultzerakoan erabilitako hizkerari buruz esan izan dena gogoan izan beharrekoa litzateke (Mitxelena 1964: 25):

Se comprenderá pues, sin más, que una obra de esa clase, por importante que sea en otros aspectos, carece casi de valor para cualquier estudio de geografía lingüística.

J. C. de Renteria da bigarren iturria. Gorlizko erretore izan zen luzaroan, bi testu utzi zizkigularik: alde batetik dotrina bat;⁶⁸ bestetik sermoi sorta mardula.⁶⁹ Egile

(59) Legution erabilitako *noia* (*noie*, *naudie*) ‘naute’ eta *doia* (*doie*, *daudie*) ‘dute’ adizkiei buruz ere gauza bera esan daiteke beharbada (Gaminde 1985b: 479).

(60) Gaminde 1985b izan da nagusiki bizkaierazko adizkietarako erabili den iturria. Beste alde batetik ikus Yrizar 1992a: 249-315, 555-582, 635-673.

(61) Gamindek honekin batera *dake* ere aipatu du.

(62) Gamindek honekin batera *naudea* ere aipatu du.

(63) Gamindek honekin batera *daudea* ere aipatu du.

(64) Gamindek honekin batera *deustea* eta *dostia* ere aipatu ditu.

(65) Gamindek honekin batera *tzea* ere aipatu du.

(66) Gamindek honekin batera *darea* ere aipatu du.

(67) Uriarte 297. Euskaltzaindiak –Azkué Bibliotekak– Bonaparteren eskuizkribuekin argitaratu zuen katalogoan testuari ematen zaion zenbakia eskaintzen dugu orain ere urtearen orde. Testu hau ere argitaratua izan da (Pagola & alii 1992: 329-361).

(68) *Cristiñanac biarreco daben doctriñea*. Bonaparte bildumako eskuizkribua alde batera utziaz –Azkué Bibliotekako katalogoan 296 zenbakia daramana– honako edizioa erabili dugu: Altzibar 1986: 53-119. Renteria bera saiatu zen dotrina hau inprimatzen 1860. urte inguruan baina ez zitzaion baimenik eman «por el mal bascuence», Uriartek Bonaparte printzeari igorritako gutun batean idatzi zuenez. Dotrina honi buruz, honako beste artikulua ere ikus daiteke: Altzibar 1984: 7-22. Dotrina bera berrikiago argitaratua izan da (Pagola & alii 1992: 261-328).

(69) J. M. Etxebarriak hiru zatitan argitaratu ditu sermoi hauek. Guztiak begiratu ditugun arren, hirugarrena aipatu dugu lehenago –hasiera aldera– *dende* ‘dute’ adizkiaren adibideak ematerakoan eta orain ere hau da erabiliko duguna, bera baita eskuratzen errazena eta eskuizkribuko orrialde zenbaketa adierazten duen bakarra (Etxebarria 1992).

honi dagokionez, artikulua honetan aztertzen ditugun aditzekin erlazioren bat izan dezakeen adizki bakarra aurkitzen dugu bere testuetan barrena eta adizki hori *zaria* adizkiarekin batera erabili zuen *zaria* dugu (Etxebarria 1992): *orregaiti ycen biar zaria Santiagoen benetaco devotoac* (183), *zuec tristetuco zaria* (195), etab. Ez da somatzen eite bereko beste adizkirik eta aipatu *zaria* horren aldamenean honelakoak ditugu: *dira* 'dira' (226), *jaque* 'zaie' (210), *deude* 'dute' (201), *deuce* 'diote' (180), etab.

Egoera hau ez da hain harrigarria, alabaina, litekeena baita testu hori idatzi zen garaian artean *-ea* erako adizkiak hedatu gabe egotea edo *-ordurako* halakoak ezagunak izan arren— egileak ez erabiltzea. Gainera, esana dugu jada aztertzen dihardugun adizkiak baldintza aski irregularretan agertzen direna. Esaterako, Barrikan Gamindek ez du aurkitu adizkiotako bakar bat ere,⁷⁰ Plentziarako *dakea* 'zaie' bakarrik ematen du eta *dea* 'dute' baino ez Gorkizerako. Aldiz, Mungian honelako adizkiak erruz ageri dira, ikusia dugunez. Jakina, Renteria bizi zen garaian *-ea* gisako adizkiak erabiltzen ziren ala ezezagunak ziren, zalantza testu gehiago agertzeak bakarrik uxatu ahalko luke.

Adizki hauen jatorriaz den bezainbatean, ez genuke arazorik berriro ere gipuzkerarentzat proposatu dugun irtenbide bera onartzeko. Renteriaren testuetan ageri diren *deudala* (*deudeala*) 'dutela' eta *deuceala* 'diotela' bezalakoak genituzke hemen ere (30. oharrean aipatzen genituen adizkiek izan zezaketen eragina ahaztu gabe) mozketak oker baten abiapuntu (Etxebarria 1992): *Esta bada duderic cetan enqui santuac ceruen dagosela eta euec gugaiti Jaungoicoari erregatuten* (sic) *deuceala; orraco altaratan gure aurreti mundu onetati yoanecoac imini baditues colcauric santuen imagyñec, da euren vitartes Jaungoicoaganic mesedere* (sic) *bat alcanzau deudalaco* (199).

* * *

Labur esanik, *-ea* bukaera baten bidez gauzatzen den pleonasmu honen eremua lau zatitan banatua legoke: A (Ataun), B (Azpeitia), C (Leitza), D (Mungia). Hala ere, banaketa geografikoari begira, definitu ditugun eremu hauek bitan partitu daitezkeela dirudi. Batetik, A-B-C eremuak batera lihoazke nahiz A eta B eremuen artean kokatuak dauden zenbait herritan (Beizama, Bidania, Errezil) *-ea* erako adizkirik ageri ez den. Baina jakina, herriotan gaur halako adizkien arrastorik ez izateak ez du esan nahi bertan inoiz erabili ez direnik. Bestetik, D eremua genuke mendealdeko bizkaieraz. Bien tartean, beharbada, Legutiorako 59. oharrean aipatu ditugun adibideak leudeke. Ondorioz, inoiz pleonasmu honek zabalera handiagoa izan duenik ez dirudienek, han eta hemen modu paraleloan sortu eta garatu den prozesu baten aurrean gundeke.

4. Eranskina

Lan hau amaitzeko, beronen aztergaia izan denarekin antza duten beste bi kasuren aipamen laburra eragingo dugu.

(70) Yrizarren datuen arabera, aldiz, Azkuek *neude* 'naute' eta *deude* 'dute' aurkitu zituen alde batetik, baina *deuste* 'didate' eta *deutzea* 'diote' beste aldetik.

4.1. Hondarribia

Hondarribian, batik bat arrantzaleen artean, orain arte ikusi ditugun *-ea* bukaeradun hauekin antz handia duten adizkiak ageri dira, bien artean inolako loturarik egon ote daitekeen galdetzea ezinbesteko egiten delarik honelakoak ikustean:⁷¹ *zai-zia* 'zaizue', *zaizkizia* 'zaizkizue', *duzia* 'duzue', *tuzia* 'dituzue', *ttiazia* 'dizkidazue', *ttiozia* 'dizkiozue', *ttiguzia* 'dizkiguzue', *ttiezia* 'dizkiezue'... eta baita ere *ttiziat* 'dizkizuet', *ttizia* 'dizkizue', *ttiziagu* 'dizkizuegu', *ttiziate* 'dizkizuet',⁷² etab.

Bonaparte printzeak ere aspaldi ikusi zuen antzekotasun hau, Hondarribiko adizkiok ezagutzen zituelarik,⁷³ Zegamako euskarari buruz ari zela zera idatzi baitzuen bertan agertzen diren *-ea* bukaeradun adizkiei buruz (Bonaparte 33): «Id(em) en Fuent(errabía)». Azkue ere bide beretik zihoala dirudi, zera esatean (Azkue 1932: 78):

Merecen ser citadas estas flexiones prolongadas: *ikusi auea* (flex 10) 'te han visto' de uso en Berastegi, Lizartza y Zaldibia; *dezuia* y *doia* en Ataun por *dezue* y *doe* o *due* (flexión 23 y 24); *nabea* en Berastegi y Orexa por *naue*. En Ondarrabia en vez de *duzute*, *gattuzute*... etc., dicen *duzia*, *gattuzia*. Hablando de ello uno de mis colaboradores dijo: *Iriúndarrak farrá eitten dióte Ondarrabiako ZIA óni*; los iruneses se ríen de este *zia* de los de Fuenterrabía.

Edozein modutan, Bonaparte eta Azkuek kontrako bidetik jo zutela dirudien arren, ez da dudarik Hondarribiko kasua desberdina dela eta *-zue* morfemari dago-kion aldaketa fonetiko baten aurrean gaudela (Irigoién 1985: 14-15). Azken batean, *u* bokalaren palatalizazioaren aurrean geundeke, eta ekialdeko euskalkietan *burua* > *buria* edo *eskua* > *eskia* bezalako bilakaerak sortzen dituen fenomeno berbera genuke hemen. Egia da oso mendebaldera dagoela Hondarribia *u* bokalaren palatalizazio erregularra ezagutzen duten lurraldeetatik, baina ez dezagun ahantz honelakoak gertatu izanaren arrastoak aski mendebaldera iristen direla mugaz iparraldetik nahiz hegoaldeetik.⁷⁴

4.2. Etxepare

Etxepareren «Amorosen disputa» poesian, *daudia* 'daude' adizki bat ageri da eta A. Irigoienek berau lan honetan aztertu ditugun beste adizkiekin lotzerik ba ote den pentsatzen du (Irigoién 1987: 21):

Gendiac so daudia bethi gugana
 Nihaur secretuqui nator çugana
 Çuhaurc daquiqueçu noyz den ayzyna
 Neque eçayçula gitia nigana.

P. Altunak Etxepareren edizioan esandakoari jarraiki, baina, egokiago dirudi hor

(71) Adizki hauetarako: Azkue 1932: 87 eta 104. Baita ere: Yrizar 1981a: 70 eta 88.

(72) Yrizarrek honelakoekin batera *-t-* pleonasmorik gabeko adizkiak ere jaso ditu: *dizia* 'dizuet', *ttizia* 'dizkizuet', etab.

(73) Bonaparte 61. Bertan aipatzen dira *dussia* 'duzue', *zassia* 'ezazue', etab.

(74) Honetaz ikus bereziki Lafon 1937. Hain zuzen ere palatalizazio honen eremua aipatzen delarik, zera irakurtzen dugu 79. orrialdean: «À Fontarabie, la finale de 2e personne du pluriel est *-xia*, en regard de *-zue* employé à Irun et à Arano». Mitxelenak palatalizazio honetaz esaten duenaz kanpora (1977a: 121), begira *-zia* atzizkiari buruz Letamendia & Sagarzazu 1992: 524-526.

galderazko *-a* bat ikustea (Etxepare 1545: 204). Gainera, esanahiaren aldetik ez dago arazo gehiegirik honela izan daitekeela pentsatzeko.

5. Aipamenak

- Agirre, J. B., 1850, *Jesu-Cristoc bere Elizari utzi ciozcan zazpi sacramentuen gañean eracusaldia*, Tolosa. Edizio faksimila, 1978, Donostia.
- Altuna, P., 1992, «Ochoa de Arin-en *Doctrina Christiana*-ren (1713) hizkeraren laburpena», *Euskera* XXXVII:1, 573-589.
- Altzibar, X., 1984, «Pedro Juan Cruz de Renteriaren *Cristiñauac biarreco daben doctriñeaz*», *Euskera* XXIX:1, 7-22.
- _____, 1986, «Rentería, Uriarte y el euskera de Plentzia», *Plentzia. Azterlanak-Estudios* I, 53-119, Plentzia.
- Azkue, R. M. de, 1923-1925, *Morfología Vasca*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- _____, 1932, *Verbo Guipuzkoano*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- Bähr, G., 1925, «Flexiones verbales de uso actual en Legazpia», *Euskera* VI:2-3, 73-114.
- _____, 1926-31 eta 1934-35, «Estudio sobre el verbo guipuzcoano», *RIEV* XVII-XXII eta XXV-XXVI.
- Barandiaran, J. M. de, 1972, *Obras completas* I, Bilbo.
- _____, 1973a-b, *Obras completas* II-III, Bilbo.
- Bonaparte, L. L., 1869, *Le verbe basque en tableaux* II, Londres.
- _____, 18—, [*Contestaciones a cuestionarios en dialectos del vascuence de Guipúzcoa y Navarra*], Bonaparte bilduma-33.
- _____, 18—, [*Contestaciones a cuestiones dialectales en Fuenterrabía*], Bonaparte bilduma-61.
- _____, 18—, [*Contestaciones a cuestiones dialectales en Cegama*], Bonaparte bilduma-203.
- Dodgson, E. S., 1902, *Ordisiako doctrina christiana da gipustarren beuskarasko libruetatikan saar<r>ena*, Donostia.
- Etxebarria, J. M., 1992, «Plentziako bizkaiera 1860an J. Kruz de Renteriaren liburu ezezagun baten arabera (III. zatia)», *Cuadernos de Sección. Hizkuntza eta Literatura* 11, 81-128.
- Etxepare, B., 1545, *Linguae vasconum primitiae*, Bordele. Patxi Altunaren edizio kritikoa, 1980, Bilbo.
- Gaminde, I., 1985a-b, *Aditza bizkaieraz* II-III, Iruñea.
- _____, 1985c-d, *Aditza ipar goi nafarreraz* II-III, Iruñea.
- Gerriko, J. I. de, 1858, *Cristau Doctriña guztiaren esplicacioaren sayaquera, euscarazco platica edo doctriñetan partituric* I, Tolosa.
- Gómez, R. & Sainz, K., 1995, «On the origin of the finite forms of the Basque verb», in J. I. Hualde eta alii (arg.), *Towards a history of the Basque language*, 235-274, Amsterdam / Philadelphia.
- Holmer, N. M., 1964, *El idioma vasco hablado*, Donostia. Edizio faksimila, 1991, Donostia.
- Irazuzta, J. de, 1739, *Doctrina christiana*, Iruñea.
- Irigoién, A., 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbo.
- _____, 1987, *De re philologica linguae uasconicæ* II, Bilbo.
- Izengabea, 1596, *Refranes y Sentencias*, Iruñea. Edizio faksimila, *La gran enciclopedia vasca* X, 615-682, 1979, Bilbo.
- _____, 18—, *Atte Aste<te>ren doctriñe euscaraz. Leitceraco paratue*, Bonaparte bilduma-59.
- Karasotz, R. & alii, 1991, *Etxarri Aranatzko euskara eta Arañaz Elkarte*ko hiztegia, Tafalla.
- Kardaberaz, A., 1760, *Christavaren bicitza*, Iruñea. Edizio faksimila, 1974, Bilbo.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque*, Baiona. Edizio faksimila, 1979, Donostia.
- Lafon, R., 1937, «Tendance à la palatalisation de la sonante *u* dans les parlars basques du Nord-Est», *RLiR* 13, 73-82.

- _____, 1944, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, Bordele. Edizio faksimila, 1980, Donostia.
- Lakarra, J. A., 1985, «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)», *ASJU XIX*:1, 235-280.
- _____, 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU XX*:3, 639-681.
- Lardizabal, F. I. de, 1856, *Gramática vascongada*, Donostia.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido*, Salamanca. Edizio faksimila, 1988, Bilbo.
- Letamendia, J. A. & Sagarzazu, T., 1992, «Hondarribiko hizkera Roque Jazinto Salazarren predikuan (1778)», *Iker* 7, 497-533.
- Lizarraga, J., 1802, *Urteko igande guzietarako prediku laburrak*. Frantzisko Ondarraren edizio kritikoa, 1990, Bilbo.
- Madariaga, B., 1816, *Euscal Errijetaco olgüeta ta dantzeen neurvizco gatz-ozpinduba*, Iruñea. Parxi Altunaren edizio kritikoa, 1987, Bilbo.
- Mendiguren, X., 1987, «*El borracho burladoko* euskararen azterketa (1764)», *ASJU XXI*:1, 135-162.
- Mikoleta, R., 1653, *Modo breue de aprender la lengua vizcayna*. Ibon Sarasolaren edizio kritikoa, *ASJU XVII*, 1983, 187-212.
- Mitxelena, L., 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia. Ikus orain *Sobre historia de la lengua vasca I*, 1-73, 1988, Donostia.
- _____, 1977a, *Fonética histórica vasca*², Donostia. Edizio faksimila, 1990, Donostia.
- _____, 1977b, «Notas sobre compuestos verbales vascos», *Revista de dialectología y tradiciones populares XXXIII*, 245-271. Ikus orain *Palabras y textos*, 311-335, 1987, Gasteiz.
- Murgarren, L., 1984, «Una plática del Goyerri», *ASJU XVIII*:2, 185-197.
- Oihenart, A., 1657, *Atsotizac edo refruauc*, Paris. Edizio faksimila, 1936, Tolosa.
- Ondarra, F., 1978-1979, «Manuscrito de pláticas en euskera guipuzcoano en los Capuchinos de San Sebastián», *FLV X*:30 eta *FLV XI*:31, 525-546 eta 91-119.
- _____, 1984, «Zegamako *Doctrina Christiana* (1741)», *ASJU XVIII*:2, 4-62.
- Otaegi, K., 18—, *Catecismo en el dialecto de Tolosa. Dotriña Cristianaren Sarrera*, Bonaparte bilduma-210.
- _____, 18—, *Catecismo en el dialecto de Azpeitia. Dotriña Cristianaren Sarrera*, Bonaparte bilduma-211.
- Otxoa de Arin, J., 1713, *Doctrina Christianaren explicacioa*, Donostia.
- Pagola, R. M. & alii, 1992, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Bizkaiera-1*, Bilbo.
- _____, 1993, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera-5*, Bilbo.
- _____, 1995, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Iparraldeko goi nafarrera-2*, Bilbo.
- Peñaflorida (Munibe, X. M.), 1764, *El borracho burlado*, Gasteiz. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- Schuchardt, H., 1972, «Sobre la formación de las flexiones de relación de verbo vasco», *BAP XXVIII*:2-3, 217-337.
- Sota, M. de la & alii, 1989, *Diccionario Retana de Autoridades del Euskera VII*, Bilbo.
- Ubillos, J. A., 1785, *Christau doctriñ berri-ecarlea*, Tolosa. Edizio faksimila, 1989, Donostia.
- Uriarte, J. A. de, 18—, *Catecismo bascongado*, Bonaparte bilduma-297.
- Yrizar, P. de, 1951, «Sobre el carácter pasivo del verbo transitivo o del verbo de acción en el vascuence y en algunas lenguas del Norte de América», *BAP VII*:3, 353-391.
- _____, 1981a-b, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca I-II*, Donostia.
- _____, 1983, «*De(b)e -du(t)e, dai, debie* adizjokoak gipuzkeraz. Bizkaieraren eragintza», *Iker* 2, 683-688, Bilbo.
- _____, 1991a-b, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano I-II*, Donostia.
- _____, 1992a, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno I*, Bilbo.
- _____, 1992b, *Morfología del verbo alto navarro septentrional II*, Iruñea.
- Zuazo, K., 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», *ASJU XXII*:2, 367-377.

An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives

ELENA DE MIGUEL
(Universidad Autónoma de Madrid)

Abstract

The aim of this paper is to provide an analysis of two types of Spanish infinitival constructions headed by a determiner. Firstly, I attempt to define the categorial status of the infinitive morpheme. My hypothesis is that there are two homophonous infinitival morphemes which project two different structures: one of them is inflectional in nature and projects clausal configurations; the other one is derivational in nature and projects nominal structures. This latter suffix carries an activity aspect and attaches only to aspectually compatible verbal stems. The proposed hypothesis allows us to explain the different properties and contexts for the two structures analysed, and, more interestingly, to give an account of a number of data that remained unexplained in previous analyses.

0. Introduction¹

The aim of this article is to provide an analysis of two types of infinitival structures headed by a determiner in Spanish. These structures are shown in italics in (1).²

- (1) a. *El decirlo tú y entenderlo yo me causa*
the to-say-it(acc.) you (nom.) and to-understand-it(acc.) I(nom.) me makes
nueva admiración.
new surprise

(1) Previous versions of this paper were read at the "Primera Mesa Redonda de Lingüística" organized by the Área de Lingüística of the Universidad Autónoma de México-Itzapalapa (México, D.F., March 1994), and at the Departments of Linguistics of the Terza Università degli Studi di Roma (Roma, June 1995) and of the Universidad del País Vasco (Vitoria, June 1995). I am very grateful to the audiences for their comments. I am also indebted to A. Anula, I. Bosque, V. Demonte, L. Eguren, M. Fernández Lagunilla, J. M. Liceras and, very specially, to A. Mendikoetxea and C. Piera for helpful suggestions. An earlier version of this article was published under the title "Nominal Infinitives in Spanish: an Aspectual Restriction" in *Canadian Journal of Linguistics*, 41 (1): 29-53, March 1996. I wish to thank two anonymous reviewers of that journal for their comments. I am very grateful also to R. Whittaker who helped me with the English. Needless to say, the errors are my own. This research has been partially supported by the DGICYT grant PB 90-0181.

(2) Some of the examples given in this article are from classical authors and also appear in

'For you to say it and me to understand it makes me even more surprised.'
(Cervantes, *El coloquio de los perros*)

- b. El sosiego, [...], la serenidad de los cielos, *el murmurar de las fuentes*
the peace, [...], the calm of the sky, the to-murmur of the fountains
[...], son grande parte para...
[...], are large part for
'The peace, [...], the calm of the sky, *the murmuring of the fountains* [...],
contribute to...' (Cervantes, Preface to *Don Quijote*)

Both (1a) and (1b) consist of an infinitive (*decir* 'to say' and *murmurar*, 'to murmur'), a DP semantically identifiable as the subject of the infinitive (*tú* 'you' and *las fuentes* 'the fountains') and a determiner (*el* 'the') which heads the corresponding maximal projection. However, (1a) and (1b) differ crucially in the Case assigned to, or checked by, the DP to the right of the verb: while *tú* appears in the nominative in (1a), *las fuentes* appears in the genitive introduced by the preposition *de* in (1b). This means that in (1a) a mechanism is available for licensing the lexical subject although there are no overt features for Agreement and Tense. In (1b), the DP subject of the infinitive seems to receive its inherent genitive Case from the N, with the preposition *de* as a morphological realization of that Case (see Chomsky 1986: 3.5.2.5.); thus *murmurar* has the same behavior in this respect as any other primitive or deverbal noun in Spanish, e.g., *murmullo* 'murmur' in *el murmullo de las fuentes* 'the murmur of the fountains'.

This article is devoted to exploring these and other differences related to the properties, internal configuration and distribution of the structures in (1a-b), and in particular to providing an explanation for an interesting constraint imposed on structures of the type in (1b). Its organization is as follows. Section 1 discusses the categorial status of the Spanish infinitive, and suggests that there are two different infinitival forms. Section 2 reviews the data which support this hypothesis in some detail. Section 3 offers a more precise characterization of the phenomenon at issue, focusing on its semantic constraints. Section 4 presents the analysis proposed for (1a-b) and some consequences of it. At this point, we will confirm the hypothesis of the different categorial status of the infinitival morpheme in (1a) and (1b), and attribute to this the behaviour of some, until now, unexplained data. Finally, Section 5 suggests a possible way to approach the analysis of a restricted set of data which remain problematic for the hypothesis proposed.

1. The Categorial Status of the Spanish Infinitive

The contrast illustrated in (1) is not unique to Spanish, and it has been studied by grammarians from different schools and from very widely differing points of view.³ The

traditional discussions of the constructions studied here. They are all perfectly grammatical in present-day Spanish.

(3) See, for example, Varela (1979), Plann (1981), Hernanz (1982), Bosque (1989), Yoon & Bonet-Farran (1991) and Fernández Lagunilla & Anula (1994), to mention only works dealing with Spanish within the generative tradition.

main positions adopted in the treatment of the infinitive are: (i) to consider it a mixed category [+V, +N], which in certain contexts undergoes the neutralization of one feature, or (ii) to give it double status: [+N] in some contexts, and [+V] in others, but not [+N] and [+V] at the same time. There have also been proponents of an exclusively nominal status for the infinitive. Thus, Spanish traditional grammarians include the infinitive in the class of nouns for three reasons: (a) because it appears with a determiner (D); (b) because, in some contexts, it is difficult to differentiate its meaning from that of the corresponding abstract action noun,⁴ and finally, (c) because, according to this view, unlike other verbal forms, the infinitive does not express Tense.⁵

The arguments used by traditional grammars to support the nominal status of the infinitive are easy to refute, as we will see. In view of examples like (1b), it is impossible to deny the nominal character of certain infinitives. But the distinction between (1a) and (1b), in particular the fact that (1a) has a nominative subject and an object that appears as an accusative clitic (*lo*) while (1b) has a genitive marked subject, doesn't follow from the arguments in (a)-(c).

The fact that a determiner heads the clause does not imply that the infinitival form has nominal status. It only implies that the whole clause is contained within a DP (see, for example, Plann 1981), which has different implications for the status of the infinitive. In any case, it is only in (1b) that the determiner is necessary, while in (1a) its presence seems optional, as we can see in (2).⁶

- (2)a. (El) Decirlo tú y (el) entenderlo yo es
 (the) to-say-it(acc.) you(nom.) and (the) to-understand-it(acc.) I(nom.) is
 siempre simultáneo.
 always simultaneous
 'Your saying it and my understanding it always happens simultaneously.'

(4) This was precisely Bello's (1847) thesis. He bases his argument on the fact that *murmurar* 'to murmur' in (1b) expresses the same content as, for example, *murmullo* 'murmur'. It is true that, translated into the terms I am using, the infinitive shares with some classes of deverbal nouns the fact that it contains information relative to the kind of event denoted by the predicate. I will return to Bello's hypothesis later in the paper.

(5) However, R. J. Cuervo (1954), another grammarian in this tradition, stated that it is not necessary for a word to express tense in order to be included in the V class. (In the same way, of course, it is not true that anything that expresses tense is a V: in fact, a language may not have tense inflection and still have Vs.)

(6) For the moment, I will not discuss what kind of category the complement of D can be. Note, however, that the finite clause of (i) is a good substitute for the infinitive clause in (1a):

- (i) El que lo digas tú y lo entienda yo me maravilla.
 the that it(acc.) say (3sg.pres.subj.) you and it(acc.) understand I me surprises
 'Your telling me and my understanding it surprises me.'

Nor will I explore the real status of *el* in (1a). Another near-substitute for this clause is:

- (ii) Lo de decirlo tú ...
 it of to-say-it(acc.) you(nom.)
 'The fact of your saying it ...'

where *lo* is a pronoun which heads factive clauses (see Bosque & Moreno 1990; thanks to L. Eguren for pointing this out). In fact, the categorial status and structural location of *el* in (1a) is an open question which requires further study.

- b. Desde aquí se oye *(el) murmurar de las fuentes.
 from here *se* hear(3sg.pres.) *(the) to-murmur of the fountains
 'From here is heard the murmuring of the fountains.'

As for the similarity between infinitives and abstract nouns, it should be pointed out that it does not obtain when the infinitive appears with a lexical subject in the nominative, as in (1a) or in (3a) below. In this latter case, the meaning of the infinitive (*morir* 'to die') is not abstract, but concrete and specific; it now describes or identifies a fact as having temporal reference and heads a factive clause. As such it cannot appear as the subject of verbs like *ocurrir* 'to happen', which require eventive (non factive) subjects (cf. 3b). In contrast, an abstract noun like *muerte* 'death' in (3c) is ambiguous between an eventive and a factive reading. Hence, in its eventive reading an expression like *la muerte de Juan* 'John's death' may function as the subject of *ocurrir*.⁷

- (3) a. El morir Juan tan repentinamente nos sorprendió
 the to-die Juan so suddenly us surprises
 'The sudden dying of Juan's surprises us'
 b. *El morir Juan tan repentinamente ocurrió ayer.
 the to-die Juan so suddenly happened yesterday
 c. La muerte de Juan ocurrió ayer.
 the death of Juan happened yesterday
 'Juan's death took place yesterday.'

And, finally, infinitives like (1a)—those that project factive clauses with explicit subjects—do express Tense, contrary to the view held by traditional grammarians.⁸

In fact, there should be no doubt about the ability of the infinitive to express Aspect either. The imperfect form of the infinitive in (4a) denotes an event that is under way. This action is understood as simultaneous to the development of the matrix predicate (which can be understood, in turn, as past, present or future in relation to the moment of the speech act). As regards the perfect aspect of clauses like (4b), this shows that the event described by the infinitive is always finished with respect to the moment when the event denoted by the main predicate takes place; in other words, it is anterior to the matrix Tense.

- (4) a. El llegar_{i/j/k} el niño tan tarde tenía_i/tiene_j/tendrá_k preocupada a su
 the to-arrive the child so late had/ has/ will have worried to his
 family
 familia.
 'The child arriving so late had/has/will have his family worried.'
 b. El haber llegado_{i-1/j-1/k-1} el niño tan tarde tenía_i/tiene_j/tendrá_k
 the to-have arrived the child so late had/ has/ will have
 preocupada a su familia.
 worried to his family
 'The child having arrived so late had/has/will have his family worried.'

(7) For a complete overview of the different readings associated with deverbal nouns, see Zucchi (1993) and Ormazábal (1995).

(8) For a similar proposal for Basque, see Odriozola & Zabala (1995).

As can be seen in the examples above, the action expressed by the infinitive in (4) can be anterior to, or simultaneous with, the main Tense. This means that the infinitive is capable of expressing Tense, a non-specific Tense, relative to the matrix predicate in examples such as (1a) or (4) (see Stowell 1996 for the syntactic representation of Tense dependencies). This property is regularly exhibited by verbs, which do not always enter into configurations with a specific temporal reference (past, present or future in relation to the time of utterance); rather, verbal forms generally express relative temporal information (anterior, simultaneous or posterior with respect to another Tense). Thus, it can be said that the infinitive in (1a) is a verbal form with a specific aspectual feature and a relative temporal feature.⁹ We can conclude for the moment, then, that the infinitival form in (1a) is a V. The next issue is to determine whether this is the only alternative.

Let us first examine whether infinitives share the semantic properties of abstract nouns. In (3b-c) we have seen one context in which the infinitive and the corresponding abstract noun differ, but there are also contexts which suggest that infinitives and abstract nouns may share semantic and syntactic properties. An example of this is shown in (5), where both the infinitive (*murmurar* 'to murmur') and the corresponding abstract noun (*murmullo* 'murmur') are interpreted as non factive. Syntactically, they necessarily require a determiner and assign genitive Case to their subject:

- (5) a. Desde mi habitación se oía *(el) murmurar de las fuentes.
 from my room se heard (3sg.imperf.) the to-murmur of the fountains
 'From my room was heard the murmuring of the fountains/*the fact that
 the fountains murmur.'
- b. Desde mi habitación se oía *(el) murmullo de las fuentes.
 from my room se heard(3sg.imperf.) the murmur of the fountains
 'From my room was heard the murmur of the fountains/*the fact that the
 fountains murmur.'

These properties, and others that are dealt with in Section 2, suggest that the configuration in (5a), which cannot be paraphrased by a finite clause such as "the fact that Subject + finite Verb", is different from that in (3a).

We therefore return to the question: is the infinitive nominal and verbal at the same time, or is it sometimes an N and sometimes a V? I shall defend here the second hypothesis:¹⁰ the infinitive is not a mixed category because it never exhibits both the properties of verbs and those of nouns at the same time.¹¹ It can be either verbal or nominal, and, as a consequence, different kinds of structures (sentential vs. nominal) are projected depending on the kind of infinitive that heads them. This is

(9) Similarly, Elordieta (1993) presents evidence for the assumption that infinitival structures contain an independent specification for the feature [Tense] when they are adjuncts (but not when they are complements). See also Fernández Lagunilla & Anula (1994), for the view that infinitival structures are temporal structures.

(10) Which is also the one most widely accepted at the moment; see, for example, Bosque (1989), Fernández Lagunilla & Anula (1994), and references given there. See also Borsley (1993) for the same position with regard to the "so-called 'verb-nouns' in Welsh".

(11) But see Zubizarreta & van Haften (1988) for the opposite hypothesis.

actually in line with current theoretical approaches, since lexical items are necessarily specified with a particular categorial feature (as N, V,...), and the possibility of mixed categories is ruled out.

2. Verbal and Nominal Properties of Infinitives in Spanish

In this section, I systematically examine the differences between the two constructions in (1) and show that the verbal and nominal properties of the infinitives are in complementary distribution.

Compare the examples in (6) and (7). The examples in (6) involve the same type of infinitive as (1a) while the examples in (7) involve infinitives of the type illustrated in (1b). To facilitate the discussion, I shall refer to the former type as "type A infinitives" and to the latter type as "type B infinitives".

- (6) a. El andar el niño tan tarde por esa zona nos preocupa.
the to-go-about the child so late in that district us worries
'The child going about so late in that district worries us.'
- b. El lamentar la familia lo sucedido no lo evita.
the to-regret the family the(neut.) happened not it(acc.) prevent
'The family regretting what happened does not prevent it.'
- c. El llegar tan tarde el niño nos preocupó a todos.
the to-arrive so late the child us worried to all
'The child arriving so late worried us all.'
- d. El comprar una casa Juan nos alegró.
the to-buy a house Juan us made-happy
'Juan's having bought a house made us happy.'
- (7) a. El andar errabundo del niño acabó en una comisaría.
the to-wander aimless of-the child ended in a police-station
'The aimless wandering of the child ended up in a police station.'
- b. El dulce lamentar de dos pastores
the sweet to-lament of two shepherds
'The sweet lamenting of two shepherds' (Garcilaso, *Égloga*, I, v.1)
- c. *El llegar tardío de Juan nos preocupó a todos.
the to-arrive late(adj.) of Juan us worried to all
- d. *El comprar una casa de Juan nos alegró.
the to-buy a house of Juan us made-happy

Note that an intransitive verb like *andar* 'to walk', 'to go about', 'to wander', and a transitive verb used as intransitive, *lamentar* 'to lament', 'to regret', can project both a sentential (6a-b) and a nominal structure (7a-b). Other verbs, like the unaccusative *llegar* 'to arrive' or the transitive *comprar* 'to buy', only accept the sentential configuration (6c-d), as shown by the ungrammaticality of (7c-d). I will return to this interesting difference in Section 3 below.

The relevant properties of the examples in (6) and (7), some of which have already been mentioned in this article (and are generally covered in the literature: see Bosque 1989; Hernanz 1982; Plann 1981, 1984) are the following:

- (i) The subject of the event is in the nominative in all the examples involving infinitives of type A as in (6) and in the genitive in all the cases involving infinitives of type B as in (7).
- (ii) Infinitives of type A can realize all their arguments. In (1a), for instance, in addition to the subject, there is a direct object, and there could also be an indirect object, as shown in (8a) below. Moreover, temporal, modal and locative adjuncts may appear in these structures, as shown in (11a). In contrast, infinitives of type B hardly develop their argument structure, with the exception of the PP with the subject θ -role. (But see section 5 for infinitives with incorporated nouns.)
- (iii) Infinitives of type A allow the realization of the arguments in the form of clitic pronouns, which is not possible for infinitives of type B, as shown by the contrast in (8). However, as A. Mendikoetxea (p.c.) points out, infinitives of type B do accept reflexive or inherent *se*, as shown in (9).¹²

- (8) a. El decírmelo Juan...
the to-tell-me(dat.)-it(acc.) Juan
'Juan's telling me it...'
- b. *Ese decírmelo de Juan...
that to-tell-me(dat.)-it(acc.) of Juan
- (9) a. Ese descuidado afeitarse de Juan...
that careless to-shave-himself of Juan
'That careless shaving of Juan's'
- b. Ese andarse por las ramas de Juan...
that to-walk-himself along the branches of Juan
'That beating about the bush of Juan's'

- (iv) The θ -role of the subject can be realized in the form of a possessive with infinitives of type B but not with those of type A. Note that a possessive cannot head a finite sentence such as (10c) either:

- (10) a. *Su lamentar profundamente los hechos no los evita.
his to-regret deeply the facts not them (acc.) avoid
- b. Su dulce lamentar llegó hasta mis oídos.
his sweet to-lament reached until my hearing
'His sweet lament reached my ears.'
- c. *Su que lo digas tú me preocupa.
his that it(acc.) say you me worries

(12) The situation in Italian is the same, as pointed out in Zucchi (1993): examples such as (i), with an objective or a dative clitic pronoun, are ungrammatical in infinitival constructions where the subject θ -role is borne by a NP in a PP. However, reflexive or inherent clitics can cooccur with an infinitival construction with a genitive subject, as in (ii):

- (i) *Il credergli di Piero /*Il mangiarne di Piero
the believe(inf)-him(cl) of Piero/the eat(inf)-of-them(cl) of Piero
- (ii) Il radersi di Piero/Il vergognarsi di Piero
the shave(inf)-himself(cl) of Piero/the be-ashamed(inf)-himself(cl) of Piero
(Examples and translations from Zucchi 1993: 245).

In fact, the infinitive can appear not only with *el* or *su* but also with a wide range of determiners and quantifiers that select nouns, though this is only possible with the infinitives of type B. Moreover, these infinitival forms must be selected by a determiner; this requirement does not apply to infinitives of type A, where the article appears to be optional.¹³

- (v) Infinitives of type A admit adverbial modification, as shown in (11a-b), and do not allow adjectival modification, thus the ungrammaticality of (11c-d). The distribution is exactly the reverse in the case of infinitives of type B, as shown by the contrast between (12a-b) and (12c-d).

- (11) a. El andar Juan *tan tarde/tan alegremente/por las calles*
 the to-go-about Juan so late /so happily / in the streets
 'Juan's going about so late/so happily/in the streets'
 b. El lamentar *profundamente* la familia lo sucedido
 the to-regret deeply the family the (neut.) happened
 'The family's deeply regretting what happened'
 c. *El andar *tardío* Juan
 the to-go-about late(adj.) Juan
 d. *El lamentar *profundo* las autoridades
 the to-regret deep(adj.) the authorities

- (12) a. El andar *errabundo* de Juan
 the to-go-about aimless of Juan
 'Juan's aimless wandering'
 b. El *dulce* lamentar de los pastores
 the sweet to-lament of the shepherds
 'The shepherds' sweet lament'
 c. *El andar *errabundamente* de Juan
 the to-go-about aimlessly of Juan
 d. *El lamentar *dulcemente* de los pastores
 the to-lament sweetly of the shepherds

(13) Infinitives of type B can be selected, for example, by a demonstrative (*este, ese, aquel*), an indefinite (*cierto, algún*) and other possible quantifiers (*todo, cada*), as in:

- (i) {Este, cierto, todo} dulce lamentar embarga mis sentidos.
 this/ a certain/ all sweet to-lament overpowers my senses
 'This/a certain/ all sweet lament overcomes my senses.'

This is not the case with infinitives of type A, that is, those constructions where the D is optional:

- (ii) *(Este, cierto, todo lamentar profundamente) los hechos no los evita.
 this/ a certain/ all to-regret deeply the facts not them(acc.) avoid

The behaviour of these infinitives in Italian with respect to the range of determiners accepted seems to be the same:

- (iii) L' avere / *Quell' avere / *un avere egli compiuto i suoi primi studi in Francia
 the have(inf)/ that have(inf)/ a have(inf) he done his first studies in France
 (Examples and translations from Zucchi 1993: 229)

In any case, the status of the determiner in this construction and the issue of its optionality is a topic in need of independent study, as pointed out in note 6.

- (vi) Infinitives of type A can be negated, which is not possible for those of type B, as shown by the contrast between the examples in (13) and (14).

(13) a. El no andar ya Juan por las calles nos tranquiliza más.
the not to-go-about any-more Juan in the streets us relieves more
'Juan's no longer going about in the streets relieves us more.'

b. El no lamentar las autoridades lo sucedido
the not to-regret the authorities the(neut.) happened
'The authorities' not regretting what happened'

(14) a. *El no lamentar dulce de los pastores
the not to-lament sweet of the shepherds

b. *El no andar errabundo del niño
the not to-go-about aimless of-the child

- (vii) Infinitival forms of type A allow compound, passive and periphrastic forms; that is, they can manifest aspect morphologically, as shown in (15), which is not possible for forms of type B, as shown in (16).

(15) a. El haber andado /haber estado andando /poder andar
the to-have-gone-about /to-have-been-going-about/to-be-able-to-go-about
el niño por las calles
the child in the streets
'The child's having gone about/having been going about/ being able to go about in the streets'

b. El haber sido lamentados los sucesos por la familia
the to-have-been-regretted the events by the family
'The events having been regretted by the family'

(16) a. *El constante haber andado /haber estado andando /poder andar
the constant to-have-gone-about/to-have-been-going-about /being-able-
del niño
to-go-about of-the child

b. *El haber sido lamentado de los pastores...
the to-have-been-lamented of the shepherds

- (viii) Infinitives of type B can be replaced by a masculine pronominal form (*él/ese*), whereas those of type A take the neuter form *ello/eso*:

(17) a. El mirarle tan dulcemente la amada, *eso* (**ése*) es lo que le
the to-gaze so sweetly the beloved, that (*this) is what him
mantiene ilusionado.
keeps hopeful
'His loved one's gazing at him so sweetly is what keeps his hopes strong.'

b. Acostumbrado al dulce mirar de su amada, ya no podía vivir
used to-the sweet to-gaze of his beloved, now not could to-live
sin *él* (**ello*).
without it (*that).
'Used to the sweet gaze of his loved one, he could no longer live without it.'

(ix) A type B infinitive can be the antecedent of a restrictive relative (18b)), which is not possible for a type A infinitive (18a).¹⁴

- (18) a. *El deambular el jugador por el campo que ha tenido lugar
 the to-run-aimlessly the player around the field which has taken place
 últimamente me preocupa.
 recently me worries
- b. El deambular del jugador que me preocupa es el que ha tenido
 the to-run-about of-the player which me worries is the that has taken
 lugar en los últimos torneos.
 place in the last matches
 'The player's aimlessly running which worries me is that which has taken
 place in the last few matches.'

Type A infinitives only accept non-restrictive relatives headed by the neuter form *lo cual/(lo) que*, while type B infinitives only accept the *el que* form, as shown by the contrast between the examples in (19) and (20).

- (19) a. El deambular el jugador, lo cual/(lo) que ha tenido lugar
 the to-run-aimlessly of-the player, which (neut.) has taken place
 últimamente, es preocupante.
 recently, is worrying
 'The player's aimlessly running about, which has taken place recently, is
 worrying.'
- d. *El deambular el jugador, el que ha tenido lugar últimamente,
 the to-run-aimlessly the player, which (masc.) has taken place recently,
 es lo que me preocupa.
 is what me worries
- (20) a. El deambular del jugador, el que me preocupa, es el
 the to-run-aimlessly of-the player, which (masc.) me worries, is that
 que ha tenido lugar últimamente.
 which has taken place recently
 'The player's aimlessly running about which worries me is that which has
 taken place recently.'
- b.* El deambular del jugador, lo cual/(lo) que me preocupa, es el
 the to-run-aimlessly of-the player, which (neut.) me worries, is the
 que ha tenido lugar últimamente.
 that has taken place recently

(14) The situation in Italian is again the same, as can be seen in the following examples:

- (i) Quell'aver Giorgio rifiutato ogni compromesso, a cui abbiamo più volte accennato.
 that to-have Giorgio rejected any commitment, to which (we) have other times mentioned
 (Renzi & Salvi 1991: 560; my translation)
- (ii) Quel frenetico precipitare di tutte le cose che lo accompagnava da mesi.
 that frantic to-rush of everything which him (acc.) accompanied for months
 (Buzzati, *Un amore*, from Renzi & Salvi 1991: 560; my translation)

In (i) we have a type A infinitive with a non-restrictive relative modifying it; in (ii) we have a type B infinitive with a restrictive relative as the complement of the head of the NP. Example (ii) would be acceptable also if modified by a non-restrictive relative but the infinitive in (i) does not accept a restrictive relative, as is the case also in Spanish.

- (x) It is only possible to coordinate infinitives belonging to the same group, as indicated by the ungrammaticality of (21).

(21) a. *Ese mirar tierno de Luis y el sonreír Adela
 that to-look tender of Luis and the to-smile Adela

Furthermore, when we coordinate type A infinitives, the matrix verb remains in the singular, as in (22a) and in (1a) above, whereas when infinitives of type B are coordinated the matrix verb agrees, taking the plural form, as in (22b) and in (1b) above.¹⁵

- (22) a. El mirar Luis tan tiernamente y el sonreír Adela al mismo tiempo
 the to-look Luis so tenderly and the to-smile Adela at-the same time
 me emocionó/(**emocionaron*).
 me touches(sg.)/(**touch(pl.)*)
 'Luis' looking so tenderly and Adela's smiling at the same time touch me.'
- b. Ese mirar tierno de Luis y su contenida sonrisa me *emocionan*/
 That to-look tender of Luis and his repressed smile me touch (pl.)/
 (**emociona*).
 (**touches(sg.)*)
 'That tender of Luis and his repressed smile touch me.'

3. Semantic Constraints on DP Infinitives

The properties displayed in (i-x) follow quite simply from assuming that infinitives of type A are verbal or sentential, while those of type B are nominal.

This correlates with a crucial semantic difference between the two types of infinitival constructions. Infinitivals of type A can be the complements of verbs like *lamentar* 'to regret' (a fact which points to a factive interpretation) and can be headed by an explicative *porque* 'since' (23a-b). In contrast, infinitival structures of type B can cooccur with verbs like *durar* 'to last, to go on', *molestar* 'to bother, to annoy' or *recordar* 'to remember', which points to a different interpretation, namely that of an activity (as defined by Vendler 1967) which develops, and the manner, frequency, or duration of its development (23c-e).

- (23) a. Lamento *el haber andado* *el niño* /**el andar* *del niño*
 (I) regret the to-have-gone-about the child /*the to-go-about of-the child
 por ahí.
 around there
 'I regret the child having been around there'
- b. *El jugar Moyà tan mal* /**el extraño jugar de Moyà* porque le dolía
 the to-play Moyà so badly/*the strange to-play of Moyà because to-him hurt
 el codo se malinterpretó.
 the elbow se(pass.) misinterpreted
 'Moyà's playing so badly/Moyà's strangely playing because his elbow hurt
 was misinterpreted.'

(15) A final difference, noted by Plann (1981), is the fact that some prepositions, i.e., *a* 'to', *contra* 'against' and *sobre* 'over', only select a DP headed by an infinitive of type B, while other, i.e., *por* 'by', *para* 'for', *sin* 'without' or *de* 'of', select both types of infinitive.

- c. Aún dura ese continuo y molesto *piar* *de los pájaros/*los pájaros*.
still go-on this continued and irritating to-tweet of the birds /*the birds
'That continued and irritating tweeting of the birds is still going on.'
- d. Aún recuerdo aquel continuo (*piar* *de los pájaros/*los pájaros*) al
still (I)remember that continued to-tweet of the birds /*the birds at-the
mediodía.
midday
'I still remember that continued tweeting of the birds at midday.'
- e. Me molesta ese *piar* (*de los pájaros/*los pájaros*) cerca del río.
me annoys that to-tweet of the birds /*the birds near of-the river
'That tweeting of the birds near the river annoys me.'

At this point, we are clearly justified in assigning a different structural description to both classes of infinitives. Following Plann (1981) and others, I consider that the (factive) infinitives of type A are verbal and project a clause. As regards the (activity) infinitives of type B, these are nominal in nature and head a NP. Section 4 will be devoted to the structure proposed for each type. But before turning to that issue, however, we must clarify what the difference is between the infinitives that project DP's (type B infinitives) and ordinary nouns. Note that there is, in Spanish, a third group of forms ending in *-ar, er, ir* (such as *deber* 'obligation, task', *haber* 'asset', *poder* 'power', *parecer* 'opinion, view', *entender* 'way of thinking, opinion', *saber* 'knowledge', *pesar* 'regret', *placer*, 'pleasure', *querer* 'love, affection' and *cantar* 'song') with a genuine nominal use and often with a semantic content somewhat different from that of its historically related verb. These apparent infinitives (called "false infinitives" by Varela 1979) are completely lexicalized as nouns, as is shown by the fact that, in general, they can manifest the plural agreement of nouns (*deberes* 'obligations', *haber* 'assets', *poderes* 'powers', etc.). Their productivity is minimal and very idiosyncratic. Thus, most verbs do not have corresponding nouns of this class (**los ives* 'the goings', **los daves* 'the givings', **los telefonaves* 'the phonings'). I conclude that these are not nominalized infinitives but real nouns.

Consider now the ambiguous sentence in (24).

- (24) El cantar de Juana me emocionó.
the to-sing of Juana me moved
'Juana's singing/Juana's song moved me.' (Varela 1979)

The ambiguity of (24) derives from the fact that *cantar* can refer to the result of the verbal event (as a synonym of *canción* 'song') or else to the activity in progress: in the latter case we have a homophonous form, the nominalized infinitive of type B. It is this infinitive that traditional grammar has considered similar to an abstract noun.

We find the same ambiguity in some deverbal nouns (as has been extensively studied by, among others, Grimshaw 1990). For example, *construcción* in (25a) can refer either to the event denoted by the verb, as an abstract noun as in (25b) or to the result of the event, as a concrete noun synonymous with "building" as in (25c):

- (25) a. La construcción provocó mucha polémica.
the construction caused a-lot-of controversy
'The construction caused a lot of controversy.'

- b. La construcción fue paralizada.
the construction was stopped
'The construction (=the process of building) was stopped.'
- c. La construcción fue derribada.
the construction was demolished
'The construction (=the building) was demolished.'
- d.??Las construcciones fueron paralizadas.
the constructions were stopped
- e. Las construcciones fueron derribadas.
the constructions were demolished
'The constructions (=the buildings) were demolished.'

The sentence in (25b) does not admit plural inflection, as we can see in (25d), where the interpretation "the processes of building were stopped" is not possible. This is an expected property of process nominalizations (see again Grimshaw 1989); (25c), instead, does take the plural, being a result noun, as shown in (25e). Returning now to (24), *cantar* shows the same behaviour. It can be pluralized, as a result noun; as a process nominalization (=an abstract noun), it cannot. Taking these data as my starting point, I hypothesize that in the constructions involving type B infinitives, the cases that have been called nominal infinitives here, *-r* is a derivational affix just like *-ción* is. This derivational affix attaches to the verbal stem and categorizes it as [+N]. Its meaning is that of activity, as mentioned above —the manner and frequency of the activity occurring as inferred values.

Now let us examine in more detail the semantic constraints on the infinitives of type B, exemplified in (7c-d), repeated here for convenience.

- (7) c. *El llegar tardío de Juan nos preocupó a todos.
the to-arrive late(adj.) of Juan us worried to all
- d. *El comprar una casa de Juan nos alegró.
the to-buy a house of Juan us made happy

The syntactic distribution of the two types of infinitives is not the same, as we have seen above. In fact, their semantic interpretation is also different: the infinitival clause involving an infinitive of type A is understood as a factive nominalization ("the fact that") while the nominal infinitive of type B is understood as an action or manner nominalization. What interests us at the moment is the fact that, while any verb can enter into the first type of clause, only intransitive verbs (and transitives used as intransitives) can enter into the nominal structure. Transitives and unaccusatives seem to be excluded from this latter type of structure.

Let us recall that intransitive verbs, as opposed to transitives and unaccusatives, denote unfinished, non-perfective, activities. Moreover, in Spanish unaccusatives and transitives, contrary to the intransitives, have the possibility of forming nominalizations in *-ción* and *-miento* (e.g., *construcción* 'building', *nacimiento* 'birth', vs. **andación*, **andamiento* from *andar* 'to walk'). This contrast can be explained if we consider that *-ción* or *miento* have a semantic value of perfectivity and so can only be affixed to perfective verbs. Thus, intransitive verbs, which express non-perfective activities, cannot take these nominalizing affixes.

In contrast, I have proposed that the *-r* derivational suffix bears a semantic value of non-perfectivity. That is why it attaches to verbs denoting an activity that is taking place (and the manner, or frequency of the activity), for instance, *andar* 'to walk' or *lamentar* 'to regret (understood as an activity)', but not resultative verbs such as *llegar* 'to arrive' or perfective predicates such as *comprar una casa* 'to buy a house'. Nominal infinitives of type B therefore exclude unaccusative (*nacer* 'to be born') and obligatorily transitive verbs (*hacer* 'to do, to make', *decir* 'to say'), as well as intransitive verbs denoting a state (*estar* 'to be'). With these verbs in the infinitive we can only form factive nominalizations but not "activity nominalizations".¹⁶

To repeat, I am taking *-r* to be another nominalizing affix in the lexicon; the feature that characterizes it is aspectual in nature: specifically, non-perfective. That is the reason why the verbs that accept it usually cooccur with adjectives (even adverbials, in some special cases) having a duration or frequency value, like *constante* 'constant', *continuo* 'continuous', or *siempre* 'always' vs. *súbito* 'sudden' or *repentino* 'unexpected', as illustrated in (26):

- (26) a. La vida desta corte no es vivir, sino un *continuo* morir.
 the life of-this court not is to-live, but a continuous to-die
 'Life in this court is not living, but a continuous dying.'
 (Guevara, from Lapesa 1985)
- b. Verás un *siempre* temer /un *eterno* idolatrar, un diestro lisonjear/y
 (you)will-see an always to-fear/an eternal to-adore, a skillful to-flatter /and
 un incierto pretender.
 an uncertain to-try
 'You will see a continual fearing/an eternal adoring, a skillful flattering/and
 an uncertain trying'. (Lope de Vega, from Lapesa 1985)

The derivational affix proposed is in semantic competition with other affixes in a number of languages.¹⁷ It does not therefore constitute a sort of nominalization by defect, as could be deduced from Otero's (1979) hypothesis that intransitive verbs form nominal infinitives because they have no means of deriving nouns with *-ción* or *-miento*. The opposite could then also be true: that is, that we do not use nominal infinitives for transitive and unaccusative verbs because we have no need to use this possibility. This argument poses two problems. First, it does not make clear why a V must become an N only because a language does not have a rule to form Ns from certain verbs. Second, the most common situation is that in which a verbal stem has a deverbal noun but can also form a nominal infinitive, as in the pairs *murmullo*

(16) There are some lexically exceptional cases of unaccusative or transitive (i.e., perfective) verbs with derivational *-r*, as the idiomatic expression *en un abrir y cerrar de ojos* 'in a to-open and to-shut of an eye'. I suggest that they are fossilized relics of an older grammar, since Old Spanish admitted nominal infinitives with verbs like *mover* 'to move', *nacer* 'to be born', *pasar* 'to pass' and *salir* 'to go out'. (See Bosque 1989 and the references therein.)

(17) Malkiel (1982) has pointed out that in French *pensée* 'a thought' and *penser* 'capacity to think' contrast in aspect. Boer & Tiel di Maio (1985) have pointed out that an aspectual constraint obtains in Italian between *lo scalare della montagna* 'the to-climb of-the mountain' and *la scalata della montagna* 'the climb of-the mountain'. Similar facts have been noted by Plann (1981) for Spanish.

'murmur' and *murmurar* 'to murmur', *muerte* 'death' and *morir* 'to die', and *lamento* 'lament' and *lamentar* 'to lament'.

In these cases, there is a certain semantic specialization: the infinitival form only refer to the verbal event while it is happening. In my terms, the nominal infinitive, as a process (or activity) nominalization, preserves the information relative to the event. Therefore, *lamentar* 'to lament' refers to the event as a dynamic activity, while *lamento* 'lament' may take the same reality as static or concrete (and pluralizable) —though it can also have other readings in the right context: see Zucchi (1993) and Ormazábal (1995)—. Thus, against the traditional view mentioned at the beginning of this paper, I do not agree that *murmurar* 'to murmur, murmur' is the same as *murmullo* 'murmur'. The examples in (27), with obvious expressive value, are included to illustrate the fact that the nominal infinitive is not simply a defective nominalization.

- (27) a. Nuestras vidas son los ríos/ que van a dar en la mar/que es el morir.
our lives are the rivers/which go to end in the sea/which is the to-die
'Our lives are rivers/which flow to the sea/which is dying.'
(Manrique, *Coplas*, vv.25-27)
- b. Ojos claros, serenos;/si de un dulce mirar sois alabados,/por qué si me
eyes light, calm; /if of a sweet look (you)-are praised, /why if me
miráis, miráis airados?
(you)-look-at, (you)-look angry?
'Bright, calm eyes;/if you are praised for a sweet look, why, if you look at
me, you look angry?'
(Cetina, *Madrigal*, vv.1-3)
- c. No me podrán quitar el dolorido/sentir, si ya del todo/
not me will-be-able to-take-away the painful/to-feel, if now of-the all/
primero no me quitan el sentido.
first not me (they)-take-away the feeling
'Nothing can take away my painful/suffering, unless first all/my feelings are
removed.'
(Garcilaso, *Égloga*, vv. 349-351)

The data examined up to now seem to confirm the hypothesis that, apart from the "false infinitives" which are incorporated into the lexicon of the language as ordinary nouns, there are two kinds of infinitival forms, depending on the nature of the infinitive morpheme in each case. I propose, then, that there are two homophonous morphemes. One of them is derivational and carries information about the lexical aspect of the resulting nominalization. Its derivational nature explains the semantic constraints on the verbs it affixes to, which must be activity verbs. We are thus able to account for an aspectual constraint over the formation of nominal infinitives that remained unexplained in previous analyses.

This nominalizing affix attaches to a verbal stem and recategorizes it as [+N]. This explains the obligatoriness of D with nominal infinitives. Now, if the affix is derivational in nature it could be followed by an inflectional affix, plural, for example, and this is not the case. The reason has already been suggested: the result of this affixation is a process nominalization (not a result one) and this class of nominalization cannot be pluralized (see (25d) above).

The other *-r* is an inflectional affix. Hence, it does not impose any semantic constraint on the verbal stem and does not recategorize it as a [+N]. This explains the verbal properties exemplified in (i)-(x). This inflectional affix carries aspectual and temporal information as was shown in (4) above and as will be further detailed in Section 4 below.

4. TP and DP Infinitival Structures in Spanish

For concreteness, I will adopt an approach along the lines of Chomsky (1993) for my analysis of type A infinitives as involving infinitival structures with both a syntactically realized Tense Phrase (TP) and an Aspect Phrase (AspP), as shown in (28) below. The information about the event is projected through this latter category.¹⁸ Thus, an infinitival form of type A is a V and has a specific aspectual feature and a relative temporal feature. Both of them are strong features; therefore, the verb must check them before LF. The verb checks these features when it raises to the head of the AspP above the VP and then to the head of the TP which selects AspP as its complement.

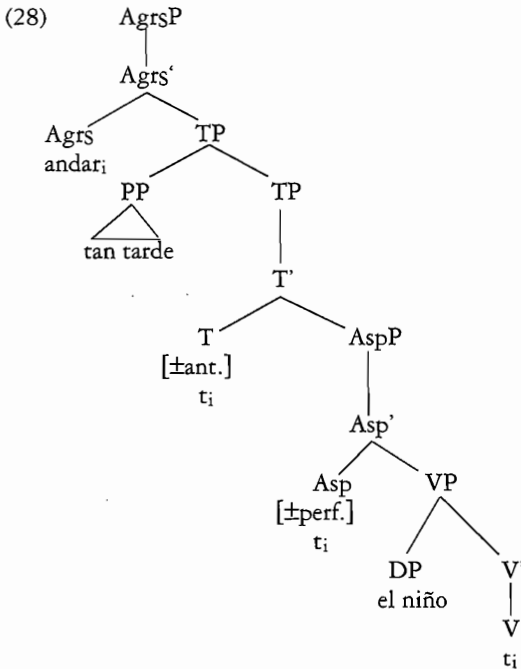
As a V, the infinitive is able to head a VP, so the possibility exists of a DP object in the accusative (*lo* in 1a). Since there is a TP projection, nominative Case-checking can take place (*tú* is in the nominative in 1a).¹⁹ Furthermore, if we assume a T category, we can derive the possibility of negating this kind of clauses, as illustrated in (13).²⁰ The possibility of temporal adjuncts also follows from it.

(18) In previous work (de Miguel 1992) I have defended the existence of an *event* argument (following Davidson 1967 and Higginbotham 1985, 1987), which contains the information relative to the kind of event denoted by a predicate. I have proposed that Aspect is the category in which the argument *event* is projected and I have tried to prove its relevance to some syntactic processes in Spanish. Other proposals to codify the information at issue exist, in particular that of Grimshaw (1990), who proposes a specific level of Event structure (distinct from θ -structure) for the lexical representation of aspectual distinctions. A brief summary of various proposals can be found in de Miguel (1992).

(19) Under conditions that I do not consider in this work but which crucially involve the presence of TP. The postposition of the subject (S) in these infinitive clauses, as opposed to the S-V order in the corresponding finite clause (cf. *el decirlo tú/el que tú lo digas*), must be related to the mechanism for licensing nominative subjects that has operated. More specifically, if we suppose that the nominal features of Agreement-Subject (Agr-S) and T are weak features, then the nominative DP does not need to move before LF. As the verb has raised to ASP and T to check its aspectual and temporal features, the V-S order in the clauses under study follows. But we could also presume that, in relation with the presence of T⁰, there is a C⁰ position available as a landing site for V in these clauses. If V has raised to C⁰, the V-S order also follows (as Elordieta 1993 proposes). If we assume this second hypothesis, it will be necessary to explain why the V has to raise to C⁰. We can suppose that *el* is an element which selects CPs with a [+finite] or [-finite] T and which binds this T making it strong and able to license its own subject. In fact, infinitival with lexical subjects are in general only possible as adjuncts or subjects, the only exception being the type A infinitives with an obligatory article as in (23a). Again, I will take this to be an issue for further study (see notes 6 and 13 above).

(20) That is if we assume, with Zanuttini (1990), Laka (1990) and others, that Negation is in relation with the presence of a T feature.

In (28) I present, in a simplified and, in some respects, provisional way, the structure proposed for (6a).

As for the type B infinitives, these are nominal and head a NP. I suggest that this NP is the complement of an Aspect head which carries the information about the event denoted by the predicate. As argued in the previous section, in nominal infinitives the event described bears an “activity” content: in other words, the Asp feature is specified as [-perfective]. Since this is a strong feature, movement of the V for feature-checking purposes is an overt syntax operation.

The presence of (preferably manner) adjectives modifying the nominal infinitive, as illustrated in (12), follows from the proposed activity value. I consider that these adjuncts are in AspP and that they provide information about the kind of event denoted by the verb: that is, they are in a relation with the (eventive) feature of the head Asp (but see Demonte 1991 about the relation between Asp and predicative APs). This is the reason why these structures have often been called “manner nominalizations”: since adjectives like *constante* ‘constant’, *continuo* ‘continuous’, or *dulce* ‘sweet’ in (12b) above modify Asp, the resulting interpretation is that of manner. But this is not the only reading; in fact, nominal infinitives admit other kinds of modifiers informing about the frequency, duration and location of the event, as illustrated in (23c-e) above. Moreover, if the nominal infinitives are strictly manner nominalizations, we must explain why a manner adjective like *aburrido* ‘boring’ is prevented from appearing in them (29a).²¹ The behavior of the nominal infinitive

(21) My thanks to I. Bosque (p.c.), for suggesting that I investigate in this direction.

with respect to *aburrido* is the same as that of other nominalizations, for instance, that of *construcción* when understood as a process nominalization (29b).

- (29) a. *El aburrido andar del niño
 the boring to-walk of-the child
 b. *La aburrida construcción de edificios
 the boring construction of buildings

Aburrido is prevented from appearing in both (29a) and (29b) because it must be predicated of subjects and the DPs of (29) contain no nominative subject. In contrast, the APs in (12) and (23d-e) are predicated of the event, so they are allowed in the activity or process nominalization.

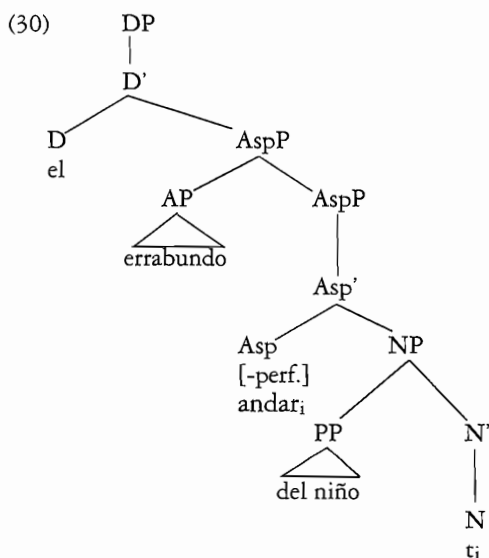
As I have said above, once the nominal status of the type B infinitives is admitted, the obligatoriness of D follows (see Longobardi 1994). The rest of the properties exemplified in (i)-(x) are also derived from the proposed nominal character: type B infinitives can cooccur with *el* but also with a demonstrative, a possessive or a quantifier. The reason is that they are DPs, which refer to specific objects, contrary to type A infinitives, which are specific in the sense of having specification for tense and aspect: that is, because they refer to a specific event, not to an object. As DPs, type B infinitives, when coordinated, trigger plural agreement on the main verb (see Odriozola & Zabala 1995). With regard to the apparently unexpected acceptability of this type of infinitives with an inherent or reflexive clitic pronoun, as illustrated in (9), this can be easily explained if we assume, with Zucchi (1993), that these kinds of clitics are not arguments of verbs and may not even require the presence of a VP node. As Raposo & Uriagereka (1994) suggest, inherent and reflexive clitics are not functionally (or syntactically) realized as an independent category (as accusative clitics are) but are internal to the VP: thus, they are inside the configurational frame in which the aspectual suffix checks its compatibility with the aspectual content of the predicate.²²

The complementary distribution of negation and of adverbial vs. adjectival adjuncts in the two types of infinitives, as well as the rest of the properties illustrated in (i) to (x), follow from the DP structure that the derivational affix projects in contrast with the sentential structure projected by the functional one.²³

A simplified structure for (7a) is given in (30):

(22) Actually, when I speak about the aspectual content of a V and its compatibility with the aspectual content of the derivational suffix under study, I am taking the whole VP to be the configurational frame where an event is aspectually specified, as has been extensively noted in the literature on Aspect. However, the morphological processes take place within the frame of the word. Morphologists, hence, must explain how derivational processes can interact with Aspect.

(23) The idea of forming different kinds of nominalizations through either lexical or syntactic means appears also in Picallo (1991). Odriozola & Zabala (1995) also propose for Basque that certain nominalizations are formed in the lexicon and others in the syntax. This possibility can of course be traced back to Chomsky (1970).

5. Some problematic cases

I now turn to some acceptable examples which seem to exhibit both verbal and nominal properties.²⁴ They are as in (31):

- (31) a. Ese desaforado beber cerveza de los adolescentes
 that unrestrained to-drink beer of the young
 'That unrestrained beer drinking of the young'
- b. Ese florecer de los claveles
 that to-flower of the carnations
 'That flowering of the carnations'

(24) I do not examine here cases such as:

- (i) Ese afilar de cuchillos
 that to-sharp of knives
 'That sharpening of knives' (Plann 1981)

It seems an isolated example. In fact, the possibility of similar examples is excluded, as we can see in (ii):

- (ii) a. *Ese romper de vasos b. *Ese leer de libros
 that to-break of glasses that to-read of books

It is interesting to note that, although it is unusual, example (i) is in fact predicted by our hypothesis: the object in the genitive exhibits an indefiniteness effect similar to the one noted in examples in (31)-(34) below in the text, as shown by the ungrammaticality of (iii):

- (iii) *Ese afilar del cuchillo
 that to-sharp of-the knife'

For the moment, I have no explanation as to how the Case-marking of this bare NP might take place (but see Oyharzábal 1993 and Odriozola & Zabala 1995); Demonte & Varela (1996) have suggested it could be a lexically derived subject, not an object. Anyway, the interesting thing here is that, whatever mechanism operates and whatever status the NP *cuchillos* has, the resulting nominal infinitive denotes again an activity event, which does not hold when the object is a DP: hence the ungrammaticality of (iii).

- c. Me molesta ese constante ir y venir de la gente.
me(dat.) bothers that constant to-go and to-come of the people
'That constant coming and going is irritating me.'
- d. Me encanta ese querer saberlo todo de Luis.
me(dat.) delights that to-want to-know-it(acc.) all of Luis
'I love the way Luis wants to know everything'
- (32) a. *Ese desafortado beber la cerveza de los adolescentes
that unrestrained to-drink the beer of the young
b. ?Ese desafortado beber cerveza de Juan
that unrestrained to-drink beer of Juan
'That unrestrained beer drinking of Juan's'
- (33) *Ese florecer del clavel
that to-flower of-the carnation
- (34) a. *Me molesta el ir/venir de la gente.
me(dat.) bothers the to-go/to-come of the people
b. *Me encanta el saberlo todo de Luis.
me(dat.)delights the to-know-it(acc.) all of Luis

Example (31) involves a nominal infinitive in which there is a direct object, a possibility excluded by my hypothesis which does predict, however, the ungrammaticality of (32a). The kind of counterexample in (31a) has been treated in more detail in previous analyses (see Bosque 1989; Fernández Lagunilla & Anula 1994; and Yoon & Bonet Farran 1991; as well as Salvi 1982 for Italian, among others). However, none of these analyses predicts that the range of permitted direct objects is restricted to bare NPs, as shown by the contrast between (31a) and (32a). This is a strong indication that there is lexical incorporation of the NP to the verb. The constraint that forbids transitive verbs from forming nominal infinitives has not been violated: because of the incorporated NP the predicate comes to denote an activity (durative, habitual, or repeated), as intransitive verbs do.

The marked acceptability of (32b) has to do with the fact that the DP subject in the genitive, *de Juan*, is singular and does not trigger the reading of repeated activity in the same way as the plural DP in (31a), *los adolescentes*, does. However, (32b) is possible in the sense of a characteristic property of the singular subject ("that unrestrained beer drinking which characterizes Juan"), as Zucchi (1993) has noted.

With regard to the contrast between (31b) and (33), (31b) contains an unaccusative verb with a genitive subject (*de los claveles*) which is also unexpected in our analysis. But the grammaticality disappears when the subject is singular, as shown in (33). The grammaticality of (31b), then, is related to the repeated, nonperfective activity reading conferred by the plural noun on the unaccusative verb, as in (31a) vs. (32b), and as in the unusual example of genitive object mentioned in note 24 above.

In (31c) we have two perfective unaccusative verbs and in (31d) a stative verb. I have claimed that these are not possible with type B infinitives, but (31c-d) are perfectly grammatical. However, they are not grammatical in other contexts, as shown in (34a-b). The ungrammaticality of (34a-b) confirms our hypothesis. In (31c), the presence of *constante* and the coordination of the events denoted by *ir* and

venir interact to give the predicate an aspectual value of iterativity or atelicity semantically compatible with the derivational suffix *-r*. In (31d), the presence of the modal *querer* gives the stative predicate a generic value compatible with the atelicity triggered by the suffix.

The examples in (31) suggest that it is not the verb itself that determines the possibility of accepting the derivational affix proposed here, but rather the lexical aspect of the predicate headed by the verb. Nonetheless, this hypothesis must be refined before we can propose a more explicit account of these problematic cases.

6. Summary

In this paper I have examined two kinds of infinitive structures which are very similar in appearance but which have a number of clearly differentiated properties. I have proposed that there are two homophonous affixes with different categorial status and, finally, I have suggested an aspectual explanation for the class of nominal infinitives, based on the semantic content of the derivational affix. With this analysis it becomes possible to account for the hitherto unexplained exclusion of some kinds of verbs from these structures.

References

- Bello, A., 1847, *Gramática de la lengua castellana destinada al uso de los americanos*, Aula de Cultura de Tenerife: Tenerife.
- Boer, M. G. de & M. F. van Tiel-di Maio, 1985, "L'infinito articolato", *Studi italiani di linguistica teorica e applicata* 14, 121-129.
- Borsley, R. D., 1993, "On so-called 'verb-nouns' in Welsh", *Journal of Celtic Linguistics* 2, 35-64.
- Bosque, I., 1989, *Las categorías gramaticales*, Síntesis: Madrid.
- & J. C. Moreno, 1990, "Las construcciones con *lo* y la denotación del neutro", *Linguística* 2, 5-50.
- Chomsky, N., 1970, "Remarks on Nominalization", in R. A. Jacobs & P. S. Rosenbaum (eds.), *Readings in English Transformational Grammar*, Ginn & Co.: Waltham, Mass., 184-221.
- , 1986, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, Praeger: New York.
- , 1993, "A Minimalist Program for Linguistic Theory", in K. Hale & S. J. Keyser (eds.), *The View from Building 20*, MIT Press: Cambridge, Mass, 1-52.
- Cuervo, R. J., 1954, "Sobre el carácter del infinitivo", in *Obras II*, Instituto Caro y Cuervo: Bogotá, 45-57.
- Davidson, D., 1967, "The Logical Form of Action Sentences", in *Essays on Action and Events*, Clarendon Press: Oxford, 105-122.
- Demonte, V., 1991, "Temporal and aspectual constraints on predicative AP's", in H. Campos & F. Martínez-Gil (eds.), *Current Studies in Spanish Linguistics*, Georgetown University Press: Washington, 1-34.
- & S. Varela, 1996, "Spanish Event Nominal-Infinitives", in A. Mendikoetxea & M. Uribe-Etxebarria (eds.), *Theoretical Issues at the Morphology-Syntax Interface, Supplements of ASJU*, University of the Basque Country: San Sebastián. [Forthcoming]
- Elordieta, G., 1993, "Lexical Subjects in Spanish Infinitival Adjuncts" (ms.), USC.
- Fernández Lagunilla, M. & A. Anula, 1994, "Procesos de filtrado de rasgos categoriales en la

- sintaxis. Los infinitivos y la legitimación del caso nominativo", in V. Demonte (ed.), *Estudios gramaticales de la lengua española*, El Colegio de México: México, 471-530.
- Grimshaw, J., 1989, *Argument Structure*, MIT Press: Cambridge, Mass.
- Hernanz, M. Ll., 1982, *El infinitivo en español*, Universitat Autònoma de Barcelona: Barcelona.
- Higginbotham, J., 1985, "On Semantics", *LI* 16, 546-593.
- , 1987, "Elucidations of Meaning", *Lexicon Project Working Papers* 19, Center for Cognitive Science, MIT: Cambridge, Mass.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*, Ph.D. thesis, MIT.
- Lapesa, R., 1985, "Uso potestativo de actualizador con infinitivo", in *Philologica Hispaniensia in Honorem Manuel Alvar (II Lingüística)*, Gredos: Madrid, 317-373.
- Longobardi, G., 1994, "Reference and Proper Names: A Theory of N-Movement in Syntax and Logical Form", *LI* 25, 609-665.
- Malkiel, Y., 1982, "Infinitive endings, Conjugation Classes, Nominal Derivational Suffixes, and Vocalic Gamuts in Romance", *Acta Linguistica Hafniensia* 17, 15-48.
- Miguel, E. de, 1992, *El aspecto en la sintaxis del español*, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid: Madrid.
- Odrizola, J. C. & I. Zabala, 1995, "On the Relation between DP and TP. The Structure of Basque infinitivals" (ms.), University of the Basque Country, Bilbao.
- Ormazábal, J., 1995, *The Syntax of Complementation: On the Connection between Syntactic Structure and Selection*, Ph.D. Thesis, University of Connecticut.
- Otero, C. P., 1979, "Introducción", in N. Chomsky, *Sintáctica y semántica en la gramática generativa*, Siglo XXI: México, 10-20.
- Oyharçabal, B., 1992, "Structural Case and Inherent Case Marking: Ergacusativity in Basque", in J. A. Lakarra & J. Ortiz de Urbina (eds.), *Syntactic Theory and Basque Syntax. Supplements of ASJU* 27, University of the Basque Country: San Sebastián, 309-342.
- Picallo, M. C., 1991, "Nominals and Nominalizations in Catalan", *Probus* 3, 279-316.
- Plann, S., 1981, "The two *el* + infinitive constructions in Spanish", *Linguistic Analysis* 7, 203-240.
- , 1984, "To translate the English gerund into Spanish, don't use the infinitive", *Hispania* 67, 232-239.
- Renzi, L. & G. Salvi (eds.), 1991, *Grande grammatica italiana di consultazione II*, Il Mulino: Bologna.
- Raposo, E. & J. Uriagereka, 1994, "Indefinite *se**" (ms.), University of California, Santa Barbara and University of Maryland.
- Salvi, G., 1982, "L'infinito con articolo e la struttura del SN", *Rivista di Grammatica Generativa* 7, 197-225.
- Stowell, T., 1996, "The Syntax of Tense" (ms.), UCLA.
- Varela, S., 1979, "Los falsos infinitivos", *BRAE* 59, 529-551.
- Vendler, Z., 1967, *Linguistics in Philosophy*, Cornell University Press: Ithaca.
- Yoon, J. H. & N. Bonet-Farran, 1991, "The Ambivalent Nature of Spanish Infinitives", in D. Wanner & D.A. Kibbee (eds.), *New Analyses in Romance Linguistics*, John Benjamins: Amsterdam, 353-370.
- Zanuttni, R., 1990, "Considerazioni sulle categorie funzionali", paper presented at the 16th Incontro di Grammatica Generativa, Pisa.
- Zubizarreta, M. L. & T. van Haaften, 1988, "English *-ing* & Dutch *-en* nominal constructions: A case of simultaneous nominal and verbal projections", in M. Everaert *et al.* (eds.), *Morphology and Modularity*, Foris: Dordrecht, 361-393.
- Zucchi, A., 1993, *The Language of Propositions and Events. Issues in the Syntax and the Semantics of Nominalizations*, Kluwer: Dordrecht.

“Cispamplonés” hizkeraren inguruan

ORREAGA IBARRA
(N.U.P.)

Abstract

The aim of this article is to analyze a variety of the Basque language in Navarra, which was called “cispamplonés” by Bonaparte. The variety of this area is almost dying the speakers can be found find in the valleys of Erro and Esteribar.

In this work we describe the peculiarities of this area and after that we compare them with other varieties, of course we take into account the diatopie and the diacronie.

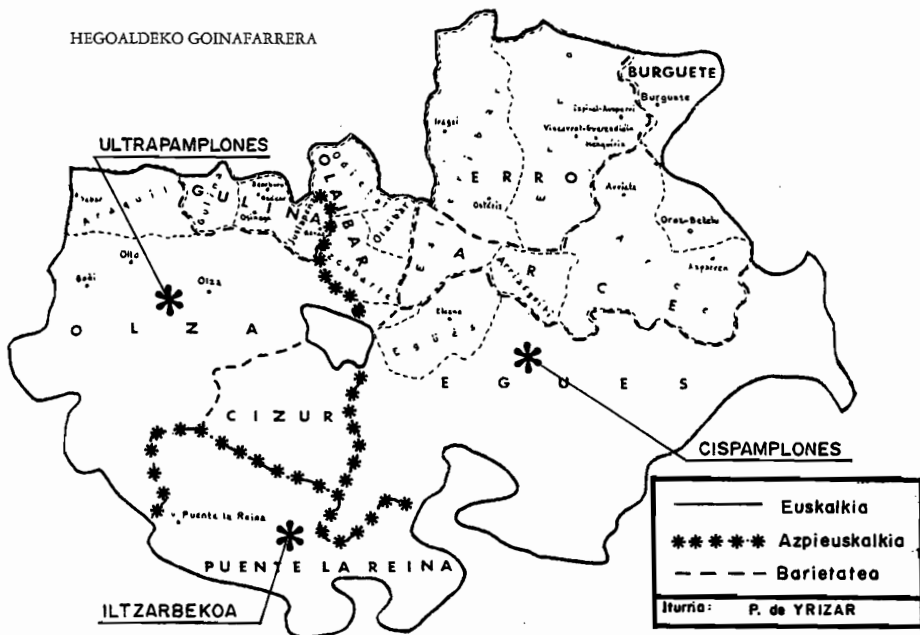
0. Sarrera*

Lan honen helburua hegoaldeko goinafarreraren hizkera baten azterketa egitea da, “cispamplonés” deiturikoa, hain zuzen ere. Lan dialektologikoa denez, helburu nagusia da lehenik hizkera honen deskribapena egitea eta, bigarrenik, alderdi kontrastatiboa jorratzea, alegia, inguruko hizkerekin dituen kidetasun eta ezberdintasunak aztertzea. Horrela, datu objetiboen bidez, hizkera hauen arteko harreman eskala zehaztuko dugu; izan ere, bateratasun eta dibergentzia indizeak erabiliz, hizkeren arteko hurbiltasuna edo aldentasuna zein eta nolakoa den jakitera helduko gara.

Jakina denez, goinafarrera (GN) hegoaldekoa geografikoki eremu gehien hartzen duen euskalkia da, iparraldetik hegoaldera joanez Orreaga herritik Gareseraino hedatzen baita; eta ekialdetik mendebaldera, Orotz-Betelutik Goñira. Eremu honen zabaltasuna Bonaparteren karta famatuan froga daiteke; berau 1863 urtean egin bazen ere, ondorengo urteetako datuak hartzen ditu. Karta honetan oinarrituz, argi ikus dezakegu hedaduraz zabalena zen euskalkia, urte gutxiren buruan erakuskai huts bihurtu dela; jakina denez, mende erdi eskasean atzerakada izugarria egin zuen, eta gaur egun gelditzen diren hondarrak galzorian dauden erlikiak dira. Hona Yrizarrek (1992: 5) dioena:

El dialecto alto-navarro meridional ha pasado, en el transcurso de un siglo, de contar con unos 24.500 vascófonos, en 1860-1870, a tener solamente unos 6.000, en 1970, número que desde entonces ha ido decreciendo de manera continua. Nos referimos lógicamente a los vascófonos originarios.

* Biziki eskertu nahi diet makina bat ohar eta argibide egin dizkidaten Joseba Lakarrari, Iñaki Caminori eta Koldo Zuazori.

Azterketa honetarako Bonapartek eginiko sailkapenean oinarrituko gara; beronek hiru hizkeratan banatu zuen euskalki hau: cispamplonés, ultrapamplonés¹ eta Iltzarbeko euskalkia. Hauetatik lehenengoa aukeratu dut, alde batetik, oraindik hitzun batzuk aurki daitezkeelako, eta horrek, azterketa sinkronikoa eta diakronikoa egiteko bidea ematen digu. Bestaldetik, nonbait jarri behar delako muga; izan ere, eremu guztia hartzeak dokumentu pila maneiatzera behartuko gintuzke, eta lanari, agian, sakontasuna kenduko lioke. Horregatik, Bonapartek definitu eremu geografikoa izan da gure abiapuntua. Ezaguna ere badenez, dauden zortzi euskalkietatik zazpi mintzatzen dira Nafarroan, bere mugetatik at gelditzen den euskalki bakarra bizkaiera delarik. Nafarroan gertatzen den zatiketa linguistikoa honi gehitzen zaio bizi duen egoera larria, hizkera hauetako asko galduta edo galtzeko zorian daudelako; horrexegatik eta, dauden ikerketa urriak aintzakotzat hartuz, euskalki honetan sakontzearen beharra ezinbestekoa dela iruditu zaigu.

Goinafarreraz den bezainbatean, hegoaldekoaren eta iparraldekoaren arteko muga bat Lizasoko hizkeran ezarri zuen Bonapartek;² beronen ustez, goinafarrera hegoaldekoaren berezitasun bat iraganeko aditz laguntzaileetako *-n*-ren desagertzea zen

(1) Harrigarria suertatzen da *cispamplonés* izendatzea Eguesibar, Olaibar, Artzibar, Erroibar eta Aurizko barietateei, eta besteari *ultrapamplonés*. Honen arrazoia da Bonaparte Euskal Herrira iparraldetik sartzen zela, eta horregatik, hurbilago zituen lehenengo haranak. Barietate hauek direla eta, bukaeran ematen ditugun kartetan, hiruak agertuko dira, nahiz gure mapek bat bakarrik aztertzen duten.

(2) Hala eta guztiz ere, barietate honetan badira herri batzuk hegoaldeko GN-ren ezaugarriak aurkezten dituztenak; honengatik, Bonaparteren sailkapenak ukituren bat mereziko luke.

(1869: XXIV). Baina, berezitasun hau ez da hizkera honen ezaugarri bakarra, hizkera honetan ere, txandaketaz suertatzen den fenomenoa baita. Aintzat hartu behar da euskalkiak sailkatzeko orduan bere laguntzaileek egindako itzulpenez baliatu zela Bonaparte, eta hauen artean aditz laguntzaileen morfologiari eman ziola berebiziko garrantzia; Bonaparteren irizpidea, hartaz, erabakiorra izango da.

Guztiarekin ere, sailkapen honetan oinarrutuko gara, oraindik baliagarri suertatzen baita, eta, ñabarduraz ñabardura burututako ikerketen emaitzek sailkapen orokorrean nahiko ongi asmatu zuela frogatu baitute. Baditugu beste batzuk, esaterako, Yrizarrek (1992) aditzari buruz egin duen ikerketan, aditzetan soilik oinarrituz, hamabost azpibarietate aurkitu zituen hegoaldeko goinafarreraz.

"Cispamplonés" hizkerari ekinez abiatuko gara sail honetan barrena; beronetan, honako barietateak ditugu: Eguesibar, Olaibar, Artzibar, Erroibar eta Aurizkoa. Hurrengo lerrootan "cispamplonés" hizkerari dagozkion azken datuak, 1970ekoak, emango ditugu (Yrizar 1992: 6); bistakoa denez, denbora pasatu ahala euskararen galera areagotu da eta gelditzen diren hiztunak gutxiagotzen joan dira. Eguesibarren, Olaibarren eta Artzibarren hiztunak erabat desagertu direla baieztatu dezakegu eta gainerantzekoetan oso urriak dira.³

Hona hemen mende batean sortutako galera izugarria:

	Hiztunak		
	1860-70	1935	1970
Eguesibar	3200	0	0
Olaibar	1800	230	43
Artzibar	2600	710	27
Erroibar	3500	2100	400
Auritz	400	240	56
	11500	3280	526

Hizkera honen azterketarako, harrobi aberatsa dugu Joakin Lizarraga Elkanokoaren lanetan.⁴ Idazle honek utzitako idazlanen gain, gure helburua da ahalik eta dokumentu gehien jasotzea eta, ahal delarik, gaurko euskararen datuekin konparatzea. Honetarako guk geuk egindako grabaketez baliatu gara; honenbestez, diakronia eta sinkronia mailak aztergai izango ditugu. Dokumentu idatzi hauek gain, baditugu Erroko eta Larrasoañako testuak (Satrustegi 1987: 57, 273). Honekin guztiarekin saiaturiko gara urteetan zehar zein ezaugarri mantentzen diren eta zeintzuk desagertu diren zehazten, alegia, diakronian zehar izandako bilakabidea aztertzen.

Gure bigarren helburua izango da barruko eta kanpoko isoglosa esanguratsuenak aztertzea eta inguruko hizkerekin dituzten erlazioak azpimarratzea. Zeren euskalki

(3) Esteribarko datu zehatzagoak izateko ikus Gaminde (1986: 183), Irigaray (1974: 20), Yrizar (1981: 1, 203) eta Camino (1990: 25).

(4) Ondarrak (1972, 1978, 1980), Apececheak (1975, 1876, 1978a, b) eta Iraizozek (1978) argitaratu dituzte bere lan gehienak. Adoingo datuak interesgarriak izan bazitezkeen ere, ez ditugu oso baliogarritzat jo, Adoingo apeza kanpoan egon baitzen denboraldi luzez: Italian, Amerikan eta gero Baionan. Hau dela eta, Ondarrak dioenez, lapurteraz aritzen da gehienbat nahiz batzuetan bere herriko euskararen arrasto batzuk erakusten dituen.

hau erdialdeko euskalkien artean kokatzen baita (cf. Zuazo 1988: 94 eta 113); horrexegatik, ekialdeko eta mendebaldekoekin konpartitzen dituen ezaugarriak aztertzea interesgarria delakoan gaude.

Azkenik, honelako lanetan, ezinbestekoa da dialektologiaz arduratu izan diren hizkuntzalarien ekarrien aintzakotzat hartzea; beraien arabera dialektoek muga zehatzik gabeko "continuum" bat osatzen dute, iritzi hau orokorra eta zabala izan da. Mitxelenak ere horrela zioen:

Un territorio lingüístico es un continuo en el que no se pueden dibujar subdivisiones dialectales bien recortadas, sino tan sólo líneas de isoglosas, cada una de las cuales posee su contorno propio que no tiene por qué coincidir en todo o en parte con las otras (1964: 57).

Nolanahi ere, dialektologiaren alorrean, dimorfismoa eta polimorfismoa maiz erabili beharreko kontzeptuak ditugu; hau dela eta, azterketa honetatik ateratako isoglosak batzuetan bortitzak izango dira —burutzapen bat erabiliko da isoglosaren alde batean eta beste ezberdin bat bestean— eta, besteetan, transizioko eremuak aurkituko ditugu. Honez gain, azpimarratu behar da isoglosak ez direla finkoak eta mugagabeak, aitzitik, diakronian zehar isoglosa berriak sortu edota desagertu daitezke (Shouten & Reese 1989: 136). Gainera, ez da ahantzi behar isoglosa bakoitzak gertakari linguistikoko bakar baten muga neurtzen duela. Horregatik, "isoglosa andana" —isoglosa multzo baten koinzidentzia— izango da dialektoa edo hizkeren arteko mugak ezartzeko oinarri sendoak dituen bitartekorik ziurrena.

Hurrengo lerrootan mailaz maila joango gara aztertzen hizkera honetako ezaugarriak.

1. Bokalismoa

Bokalismoan honako ezaugarri hauek suertatzen dira aipagarri:

1.1. Hurbileko bokal asimilazioa

Izendapen honekin adierazi nahi dugu *i* eta *u* fonemen ondoko *a* bokala, *e* bihurtzen duen bilakabidea. Fenomeno honi maiz askotan bokal armonia izendatu zaio, baina ez dirudi izendapen hau oso egokia denik gaurko fonologoaren arabera; besteak beste, asimilazio mota hau ez delako oso arrunta gure inguruko hizkuntzetan, bai ordea Afrikako hizkuntza askotan eta baita turkieraz, hungarieraz, mongolieraz eta suomieraz ere. Kasu hauetan, silaba bateko bokalak —orokorrean lehenengoa eta azentuatua denak— morfemaren beste bokalen tinbrea determinatzen du.⁵ Bilakabide honi bokal armonia, metafoia, edo *bumlaut* deitzen zaio.⁶ Txillardegik dioenez, bokal armoniak maiztasun handia erakusten du hegoaldeko GN-z: "Bokale-harmo-

(5) Oñederrak ateratzeaz duen artikulatu batetik atera ditugu zehaztapen hauek.

(6) Honela definitzen du Hymanek bokal armonia: "Por armonía vocálica entendemos la concordancia de todas las vocales dentro de una unidad específica (suprasegmental) en un determinado rasgo fonético. La cuestión estriba en interpretarlo como una propiedad de los segmentos o de unidades más largas que segmentos (por ejemplo, temas, palabras)" (Hyman 1981: 278).

nia bikoitz horrek halako gailurra-edo lortzen du Hego-nafarrera garaian" (Txillar-degi et al. 1983: 214).

Gauzak horrela, guk egokiago deritzogu fenomeno honi "hurbileko bokal asimilazioa" izendatzeari; kasu honetan segmentu batek asimila dezake urruti dagoen beste bat, tartean daudenak gainetik pasatuz. Hurrengo lerrootan hurbileko bokal asimilazioaren azterketari ekingo diogu, horretarako, eremuz eremuko azterketa egingo dugu.⁷ Lehenik eta behin, Artolak (1992) egindako azken grabaketak hartzen baditugu, badirudi eremua ez dela isomorfikoa.

Artzibarren, esaterako, nahiko urria izango da asimilazio hau. Singularrean *-a* bukaera duten hitz arruntetan *aizpa* dugu. Morfema barruan ere: *ilárra*, *ikátzea*, *ikátza*, eta bukaerakoetan: *mia*, *arria*, *garía*, *zubía*, *zamária*, *zorria*, *úlia*, *áuria*, *ilárgia*, *izérdia*, *ipúrdia*, *itáia*. *-U* bukaera dutenetan ere ez da asimilaziorik sortzen: *súa*, *ságu*, *lárdua*, *líztiua*, *mállua*.

Haran honekin segituz, *-a* mugatzaile denean, eta lexema kontsonantez bukatzen bada, ez da gehienetan asimilaziorik gertatzen: *irina*, *mutíla*, *ezurra*, *elúrra*, *aúntza*, *zikina* ditugu. [i] eta [u] bokalerdien ondoren ere ez: *záña*, *ezpáña*, *belaúna*. Halarik ere, asimilazio falta hau ez da sistematikoa eremu guztian, honakoak ere baditugu Artzibarren: *mutílle*, *makílle*, *titíe* (Artola 1992: 203, 204), edo *gatúa*, *usúa*, *ulíe*, *burdíñe*, *ogíe* eta *buztina* nahiz *buztine* aurkituko dugu Espotzen. Txandaketa hau gertatzen da morfemaz kanpo ere: *bakarri(k) dáo* dugu Arrietan, edo *gutiágo* baina Espotzen, aldiz, *bakárrik deó*, eta herri berean *-la* konpletiboaren morfemak asimilazioa jasaten du: *dái(t)zile*.

Eguesibarko hizkeraz gaurko daturik ez dagoenez, Lizarragak egindako lanei egingo diegu erreferentzia. Berauetan (Lizarraga 1807: 22) badirudi bokal asimilazioa ez dela oso oparoa, horrelaxe dio Ondarrak: "Sekuentzia bokaliko hauek: *i + a*, eta *u + a* ez dira *i + e*, eta *u + e* bilakatzen, baizik eta aldatu gabe gelditzen dira; bakarrik *dire* adizkian gertatzen delarik aldaketa hori."

Olaibar eta Erroibarrez den bezainbatean, Artolaren (1992) azken datuetan oinarriturik, *-a* bukaera duten hitzetan, bokal asimilazioa nahiko sistematikoa dela esan daiteke: *aite*, *míe* eta *ulíe*, *arrie*, *garie*, *zubie*, *zaldie*, *zorrie*, *eguríe*, *izerdie*, *ipurdie*, *aldie*, daukagu herri guzietan. Baita *u*-ren ondoan ere: *súe*, *sagúe*, *larrúe*, *lixtúe* eta *mállúe*. Halaber, Moutardek (1975) emandako datuen arabera, badirudi bokal asimilazioa arrunta dela Lintzoainen (Erroibar): *mie*, *aite*, *eriye*, *eskue*, *txakurre*, *burue*.

Eremu honetan [i] eta [u] bokalerdien ondoan bokal asimilazioa gertatzen da usuenik: *anaye*, *beie*, *arraize*, *belaune*, *maye*. Kontsonantez bukatuikoetan, aurrean bokal altua badute, asimilazioa gertatzen da: *buztine*, *irine*, *zurgine*, *zane*, *ondotikiñe*, *ure*. Morfema barruan eriden dugu: *ikesi*, *itzeltzen*, *buler*, *ilergie*, *zilerra* (Echaide 1989: 15. gald.), *txinger*, *inder*, *bizker*, *iper* eta baita morfemaz kanpo ere: *balimbeda* (Olaitz).

(7) Lan honetan emaniko datu asko Artolak (1992) bilduak dira; beronek egindako inkestetan oinarrituko gara, bada; baina, irakurketa neketsua gerta ez dadin, ez ditugu herri guztien izenak zehaztuko, eta harana besterik ez dugu aipatuko. Honako herrietan egin zituen inkestak: Olaibarko barrietatean, Anotzen, Ziaurritzen eta Olaitzen; Esteribarkoan, Inbuluzketan, Urnitan eta Artzekoan, Espotzen Arrietan, Ilurdotzen eta Azparrenen.

Euskal Atlas Etnolinguistikoa EAEL 203. grabk.), *jainkoak nai bedu, errezatu te* (Mezkiritz. EAEL 208. grabk.), *daitzile* (Ilurdotz. EAEL 213. grabk), *zergatic de?* (Diez de Ulzurrun 1960 DU: 389), *torri te...* (Artola 1992: 217); *konozimentuikabe, Martin te Pepito, gutiego* entzuten dira gaur egun Mezkiritzen. Halarik ere, zenbaite-tan erregela honen sabuespenak eriden ditzakegu: *egurra, uskara, beldurra, aurra* eta honelakoak ditugu Erroibarren (Artola 1992: 203).

Ikus dezagun zer gertatzen zen aurreko mendean, Erroko testu zaharrak hartzen baditugu —XIX. mendekoak ziurrenik— badirudi hurbileko bokal asimilazioaren erregela hau ez zela hain oparoa aurreko mendean; edo behinik behin, testu idatzie-tan ez zela islatzen. Testu hauetako datu batzuk ekarriko ditugu (cf. Satrustegi 1987: 261 eta hurr.).⁸ A testuan, *u*-ren ondorengo asimilaziorik ez dago: *cerua, buruac, becatua, cristaua, eternua, frutua, mundua, bedecatua, ofendituac*; ezta *i*-ren ondo-koarena ere: *andian, unciaren, guciac, erdian, mercaduria, itsusia, loxagarria, furia, erra-bia, atariac, miseria*. B testuan, ordea, txandaketak areagotzen dira, eta gehienetan asimilazioa betetzen da: *atarie, guciac, inocencieco, moduen, trabajue, becatue*; baita morfema barruan ere: *icen, inderra*.

Hegoalderago joango gara oraingoan, Esteribarrera, adib. Larrasoñako testuetan (Larrasoña. Satrustegi 1987: 57) ia-ia ez da hurbileko bokal asimilaziorik agertzen: *eguna, mundura, guciac, ura, egum bat, maistrua, alabatua, egemplua, raiu bat, eguia, testuac, idalguia, andia*; bi kasuotan besterik ez dugu: *dire, gucie*. Gaur egun, aldiz, arruntak eta arauzkoak dira eremu honetan.

Idatzitako testuetan soilik oinarrituko bagina, esango genuke aurreko mendean asimilazioa urriagoa izan zela eta denbora pasatu ahala areagotu dela. Baina, honek ez du esan nahi asimilaziorik ez zegoela; izan ere, testu idatzia beti da jasoagoa eta beti estaltzen dira hizkera mintzatuko gertakari asko. Horiek horrela, fenomeno bat betetzen denean, orduan dira testu idatziak zenbaiten froga, baina ez fenomeno bat betetzen ez denean. Beraz, Erroko A testuak eta Larrasoñakoak ez lukete ezer frogatuko, baina B-k bai, argi eta garbi.

Aurizko hizkeran ez da usuenik asimilaziorik gertatzen: *adina, aita, dirua, mutila, iruzkia, lurra, muturra, egurra, azia, ura, negua, ultzia, burua, arria, titia*. Pluralean: *uskaldunak, mutillak, izerdiak, sorginak* (Cf. Artola 1992).

Olaibarren, aldiz, asimilazioa oso oparoa da. Makirriaingo kateximan (DU: 1966) hauek ditugu: *jaune, sobervie, abarizie, lujurie, ire, gule, aragie, gauce, guciac*, etab. Baita morfema erdian ere: *izeten*; eta batzuetan sinkoparen ondoren suertatzen da: *trinitate trin(i)tate trintete* (DU: 389) eta morfema ezberdinen artean ere: *tzigun te* (DU: 105), *zergatic de* (DU: 389) *modubetez, duzuleic, dugule* (DU: 395), *zeñ de* (DU: 397). Agi denez, Olaibarren asimilazioaren oparotasuna nabarmena da; azpimarratu behar da Ultzamatik hurbilen dagoen eremua dela eta han ezaugarri honek indar handia duela (cf. Ibarra 1992). Beraz, joera hau Ultzama hain hurbil izatetik datorkeela esan

(8) *Valde Mari...*-z hasten den sermoiari, eta baita *Coepit Moyses...* izenburua duenari "Erro A" deituko diegu, egile berarenak direlako. Orijinal hauen fotokopiak aztertuz gero, argi ikusten da letra ezberdin bi ageri direla, eta beraz bi egile ezberdin izan zirela ziurra daiteke. B testua deituko diegu *Hic fieri incipientibus...*-ez hasten denari, egile ezberdina baita.

dezakegu. Ez da, halarik ere, Ultzamako euskara heltzen den mailaraino heltzen; esaterako, Ultzaman ordinalekin gertatzen da: *bigerna*, *irugerna*, *laugerna*, etab., eta Olaibarren ez.

Datu hauek guztiak kontuan harturik, nolabaiteko isoglosa marra dezakegu "cispamplonés" hizkeraren barruan. Honako hau da, Olaibar, Esteribar eta Erroibarko hizkeran askoz oparoagoa da hurbileko bokal asimilazioa, eta ekialderago joan ahala, Artzibarren, Auritzen eta Eguesibarren urrituz doa. Halaber, asimilazio mota hau oparoa da "ultrapamplonés" deituriko hizkeran, Oltzan eta Goñerrin, eta baita GN iparraldekoan ere, Ultzaman eta Baztanen, "cispamplonés"-etik geografikoki hurbilen dauden eremuetan. Honekin guztiarekin, isoglosen banaketan kokapen geografikoak eragin handia duela frogatzen da alde batetik, eta bestetik, isoglosak ez direla tin-koak eta bapatekoak, maiztasunaren ezberdintasuna da hizkera hauek ezberdintzen dituen. Cf. 1. mapa.

1.2. Beste bokal batzuen eufoniei dagokienez, "-a + a" determinatzailea taldeak -a egiten du eremu guztian: *gazta*, *soka*, *baba*, *aizkora* eta *denbora*.

Eremu guztian -e + a bilkurari bagazokio, *ea* eta *ia* dira ohiko burutzapenak; ez da, honenbestez, ezberdintasun diatopiko handirik. Artolak (1992) honakoak dakartza txandaketan: *ésnia* eta *ésnea*, *lorea* eta *loria*, *sémea* eta *sémia*. Bestetik, -o + a bilkuretan, [oa]-ren ebakera [ua] baino oparoagoa da, guztiarekin ere, baditugu: *lépoa* eta *lépua*, *mándoa* eta *mándua*, *árdua* eta *árdoa*.

Erizkizundian txandaketa hauek arruntak dira eta bitasunaren berri ematen da:

BEHAR, "behar": Arrieta, Orotz-Betelu. "bearr": Osteritz. "biar": Nabatz, Iragi.

HAIZEA, "aizia": Iragi, Osteritz.

LUZEA, "luzea": Osteritz, Arrieta, Orotz-Betelu.

"luzia": Osteritz.

BESOA, "besoa": Iragi, Osteritz, Arrieta eta Orotz-Betelu.

Halaber, gaur egungo grabaketak hartzen baditugu, argi ikusiko dugu [ia] eta [ua] taldeak arruntak eta arauzkoak direla: *goizian*, (Mezkiritz. EAEL 208. grabk.), *asteartian* (Eugi. EAEL 205. grabk.), *kafia*, *pixkuat* (Olaitz. EAEL 204. grabk.), *guria*, *Geringua*, (Ureta. EAEL 209. grabk.), *mikeletiak*, *sariak*, *aidiak* (Artola 1992: 204). Moutardek ere gauza bera iradokitzen zuen. Lintzoainen *o + a = [ua]* dela dio, eta *e + a -> [ja]* diptongoa egiten dela eta *i + e > [je]*. Maiz askotan, hala ere, *ea* eta *oa* eridengo ditugu.

Idatzitako testuetan, ordea, forma jasoagoak edukiko ditugu, hona hemen: Errokoetan (cf. Satrustegi 1987) *e + a > ea* bilkuretan denetan mantentzen da *ea*, kasu batean izan ezik: *Redentoria*. Besteetan, *ea* dugu: *barreanean*, *berean*, *berceai*, *artean*, *libraceagatik*, *botacea*, *egunean*, *Redentorea*, *aiceac*, *batean*, *azquenean*, *goicean*, *andrea*, *berean*. Hitz barruan, nahiz batzuk konposatuak izan, -ea- mantenduko da: *bereala*, *bear*, *atealdi*. Ez dakigu goranzko diptongoa eginez ebakiko zen, baina gaur egun badakigu nahiko oparoak direla diptongo hauek. Ohar bedi, berriro ere, aurreko lerrootan esandakoa testu idatziei buruz; testuetan horrelakorik ez ateratzea ez da ezeren frog.

Gauza bera gertatzen da morfema mugan *o + a* bilkuretan; adibide guztietan, honetan izan ezik, *oa* izango dugu: *rigurosuatec* (Erro B). Gainerakoetan: *lemissicoa*,

ondoan, salmoan, chiquittoac, deseoa, dolorosoat, confesioa, Justoa, arrimoan. Morfema barruan ere: *zoaci*, *doacinec*. Larrasoaña herrikoetan ere⁹ ez da [ia] eta [ua] talderik agertzen (cf. Satrustegi 1987: 57): *videa* (19), *dibinoa* (55), *Magestuosoa* (59), *lendabicoari* (99).

Goian ikusiberrien ondoren, guk gure aldetik besterik ere erantsi nahiko genuke. Ere mu osoan gertatzen den bitasun honen arrazoi bat, hizketaren abiaduran oinarritzen dena; alegia, hizketa arinean [ia] eta [ua] izanzen ditugu eta zainduagoan [ea] eta [oa].¹⁰ Baztaneraz antzeko zerbait gertatzen da:

Elkarrizketa arinean eskuineko formak esaten dira beti, zalantzarik gabe. Gauzak berresaterakoan, hitz bila gaudenean edo atera daitezke dudak. Bokalarateko eraginez, badirudi erdiko bokala besarkatzen duen araua aukerakoa dugula: *erxea* edo *erxia*; *olloa* edo *ollua* (Salaburu 1984, II: 169).

Datu hauek guztiak aintzakotzat harturik, eremu honetako hizkeren artean inolako ezberdintasunik ez dagoela esango genuke, denetan badago gehiago edo gutxiago bokal ertainak ixteko joera. Aipaturiko joera hau ez da aspaldiko testu idatzietan agertzen. Izan ere, testu idatziek forma zainduak besterik ez dute islatzen eta horregatik, *ia* eta *ua* ez dira agertzen.

Bi bokal hauek nola ahoskatzen diren beste arazo bat da. Artolak (1992) egindako lanean oinarritzen bagara, Olaibar, Artzibar eta Erroibarren silaba batean ahoskatzeko joera dago, bereziki [ea] eta [oa] bukaeradunak: *lórea*, *sémea*, *súbea*, *guátzea*; *óloa*, *lépoa*, *óstoá*, *mándoá*, *txitxíroa*, *ésnea*, *arrótzea*, *aixkídea*. Horrelaxe dio: "hitz batzuren ahoskera, euskalki honen ia hedadura guztian barrena —Arakilgo salbuespena, zatika bederen, egin bailiteke— berdin xamarra entzuten da" (Artola 1992: 206).

Ohartu behar da, bidenabar, gaztelera edota latinezko mailegutan, hitz azkeneko *-ol-*u-ren artean, bigarrena aukeratzen dela usuenik: *maistru*, *consolu*, *sosegu*, *tabaju*, *calabozu*, *socorruaren*, *gustua*, *eternua*, baina *descuido* ditugu Erroko testuetan (Satrustegi 1987). Antzeko bilakabidea aurkitzen da Eguesibarko testuetako izenetan: *contu*, *espíritu*, *apostolu*, *aingueru*, *desterru*, *fruitu*, *infernu*, *juramentu*, *costu*, *libru*, *mallu*, *medicu*, *mezu*, *mundu*, *pagu*, *pausu*, *pleitu*, *predicu*, *primu*, *provechu*, *progu*, *descansu* (Lizarraga 1807: 23).

1.3. Jakina ere badenez, ekialdeko euskalkietan eta hegoaldeko goinafarreraz oso ugariak dira bokalen sinkopak; "cispamplonés"-en ere ekialdeko euskalkien neurrira heltzen ez badira, oso arruntak dira. Esaterako, Erroko testu idatzietan eta bestelakoetan nabarmena da joera hau herskari + dardarkari bilkuretan, hona hemen: *drechotik*, *bedratci*, *batre*, *atra*, *abratsa* (Erro. Satrustegi 1987: 261); *trintate* (Larraosaña).

(9) Ez dakigu sermoi hau idatzi zuen apezka hangoa zen ala ez, egilearen izenik ez baita agertzen. Guztiarekin ere, San Nikolasetan, herriko festa nagusian emandako hitzaldia denez, eremu honetako ezaugarriak bete-betean gordetzen ditu. Horregatik baliogarrizat jo dugu, bertako hizkeraz egina dela uste baitugu. Zenbakiak Satrustegik jarritako lerroenak dira.

(10) Letamendiak eta Sagarzazuk (1992: 505, 507) —Bonaparteren datuetan oinarrituz— *-e+* *-a* eta *-o* + *-a* bilakabideen banaketa diatopiko zehatza ematen dute. Nafarroako euskalkiei buruz datu zehatzik ekartzen ez badute ere, interesgarria da artikulua hau kontsultatzea.

Satrustegi 1987: 57), *bedratzi* (Mezkiritz), *batre* (Artze), *obrenian* (Artze. EAEL 215. grabk.), *aprila* (Echaide 1989: 32. gald.) eta *maindrea* Erron eta Inbuluzketan (Echaide 1989: 159. gald.). Beste ingurune batzuetan ere sortzen dira: *orgatic*, *arpatu*, *kalma* (gazt. 'calima'), *berla* (Elkano), *ilbete*. Mezkiritzen (Erroibar), esaterako hauek entzun daitezke: *atra*, *batre*, *abre*, *Zubrin* ("Zubirin"), *katedra*, *artsa*, *laxtu*, etab.

Baina ezaugarri honetan —beste askotan bezala— eremua ez da isomorfikoa; badi-rudi sinkoparen joera ahultzen doala iparralderago joan ahala, esaterako, Auritzen *maindrea* dugu edo *bederatzi* (Echaide 1989: 272. eta 159. gald.). Auritzen, dirudienez, sinkopatzeko joera ahulagoa da, nahiz eta Garraldatik (Aezkoa) 6 km.ra egon. Dena den, herri honetaz datu zehatz handirik ez dugunez, horrelaxe utziko dugu.

1.4. Asimilazioei bagagozkie, *a-e > e-e* ondorioz sortua den *ertean* aspaldian testigatua dago (FHV: 70).¹¹ Erron aurki daiteke A testuan, nahiz *artean* ere ikusten den. Baita Olaibarko hizkeran, Elkanokoa (Ondarra 1982: 166) eta Artzibarkoan ere (Artola 1992: 224); forma hauek iparraldeko GN-raino, Ultzamaraino, luzatzen dira. Beste fenomeno bokalikoez den bezainbatean, honako hauek deigarriak suertatzen dira:

- a) *Er / ar* taldea dela eta, *r-k* irekitzeko egiten duen indarraren ondorioz, asimilazioa sorturiko *asarratu*, *baztar* arruntak dira Olaibarren. Honez gain, *r-k* eragindako irekiera dugu: *berraun* (Artola 1992: 217) asimilazioa hau ere, segurki.
- b) Honez gain, *e* bokalak ixtera jotzen du txistukari baten aurrean doanean; hau dela eta, arunta da *itxeak* (Esteribar. Artola 1992: 205), eta *itxe / etxe* (Olaibar. Artola 1992: 201) bezalako ebakerak aurkitzea. Baita hurrengo silaban *u* bat dagoenean ere: *iruzkia*, *irukitzeko* sarritan agertzen dira eremu osoan (Artzibar. EAEL 215. grabk).
- c) Bokalk sailean azpimarragarria suertatzen da *e* eta *i* bokalek erakusten duten egonkortasun urria: *erekiik* (Artze. EAEL 215. grabk.), Lintzoainen ere *ereki* eta *edeki* arruntak dira (Picabea 1984: 230); gainerantzekoetan, ondoko silabaren eraginez sortuak dira honako asimilazioak: *dilituez*, *bertuteik*. (Erro. Satrustegi 1987).
- d) Azkenik, tinbre bereko bi soinu aurkitzen direnean, bakarrera murriztu ohi dira: *matsa*, *ola*, *zarra* (Picabea 1985: 231); *matsa* ditugu Erroibarren, Orotz-Betelun eta Auritzen (Echaide 1989: 61. gald.), eta *astelena* Erroibarren (Echaide 1989: 22. gald.).

1.5. Beste fenomeno bokaliko bati helduko diogu oraingoan, aferesiari; jakina denez, Nafarroako eremuan aferesiaren isoglosak oso banaketa tinkoa du: hegoaldeko GN-z (Erro, Esteribar), ia iparraldeko GN-ren den Baztan osoa, eta Ultzama, Atetz eta Anue haranek erakusten dute delako aferesia. Maiztasun handiz sortzen den fenomeno dugu hau, alegia, hasierako bokalak galtzeko duen joera. Gehienetan *e-* eta *i-* izaten dira galdutako bokalak. Hona adibideak: *man*, *kusi*, *torri*, *zautu / zaundu*, *mazte*, *maztekie* (Elkano); azkenik, *ezautuco* (Erro. Satrustegi 1987) eta *zautu* (Picabea 1884) biak erabiliko dira.

(11) Orripeko oharrean horrelaxe dio: "ertean 'entre' se lee ya en una poesía incluida en 1619 en la Historia manuscrita de Roncesvalles por Huarte".

1.6. Bokal protetikoaren adibide batzuk ere eriden daitezke han hemenka barreiatu-rik: *ekendu* (Mezkiritz. Saragueta 1979a: 174); bestaldetik, baditugu beste adibide batzuk Olaibarren: *etxemeni* (Artola 1992: 202) eta *ekaa* (EAEL 211. grabk.). Azken forma hau orokorra da Aezkoan. Edonola ere, bokal protetikoaren gertakari hau ez da batere sistematikoa.

1.7. Gaztelaniaz *-l-*z bukatutako hitzek, oro har, hegoaldeko hizkeretan *-e* bat hartzen dute: *materiale* (Mezkiritz), *arbolea*, *materialeik* (Artzibar. EAEL 214. grabk.). Berebat gertatzen da Elkanoko euskaraz, nahiz oso sistematikoa ez den txandaketa hau: *esprituale*, *generale*, *naturale*, *ufficiale* eta *señale* (Lizarraga 1807). Baita Erroko restuetan: *arbolea*, *oficialear*, *materialea* eta Gofiibarren ere: *mortalebat*, *arbole* eta *celestiale* (cf. Ondarra 1980: 357).

1.8. Bokalen eufonien artean, aipagarria da *u + bok > i* fenomeno. Euskal Herri osoan barrena, non gehiago non urriago, ezagunak eta erabiliak dira, baina bereziki ekialdeko euskalkietan gertatzen dira. Mitxelenak (FHV: 211) dioenez: "Hay una tendencia muy generalizada a palatalizar *u* ante vocal en los dialectos orientales". Erronkarieraz baditugu honelakoak eta baita zubereraz ere: *eskia*, *ainguriak*, *buria* bezalako ebakerak arruntak dira. "Cispamplonés" hizkeraren barruan fenomeno honen arrasto batzuk aurkitu ditugu, esaterako, Artzibarren *ordian* ('orduan') (Artzibar. EAEL 214. grabk.), eta *diabrien figura* ('diabruen'), *diabriekin* (EAEL 215. grabk.). Baita Lintzoainen ere (Erro): *pixket trastornatia* ahoskatzen zuen bertako hiztun batek.

Bestaldetik, *iu* hautaketa dela eta, orokorrean *u* dena *i* da eremu honetan kasu bakan batzuetan: *zilo*, *izigarri* (Ureta. Mezkiritz. EAEL 209 grabk.), *maingi* (Artzibar. EAEL 206. grabk.), orok. *maingu* baita Esteribarren eta Erroibarren ere. Honako lexemetan agertzen direnak, aldiz, txandaketak dira: *burriña* (Aintzinoa) / *birruñe* (Ardaitz) (Echaide 1989: 4. gald.), edo *lengusu* eta *lengusi* Esteribarko herri batzuetan (Echaide 1989: 206. gald. eta 181. gald.).

Bokalekin jarraituz, ekialdeko euskalkietan, zubereraz eta erronkarieraz hain opa-roak diren *i-u > u-u* eta horrelako asimilazioak gutxitan gertatzen dira hizkera honetan; suertatzen direnean, gehienetan hiru silabako hitzetan gertatzen dira: *buluzik* badugu Ilurdotzen (Artola 1992: 218) eta baita Mezkiritzen eta Lintzoainen ere. Bestaldetik, *i-i* asimilazioari dagokio honako hau: *ainguru* (Artola 1992: 217).

Bokalen gora-behera honekin jarraituz, hegoaldeko eta iparraldeko GN-ren zati baten ezaugarri bat *u* palatalizatua ebakitzea da zenbait testuingurutan. Hau dela eta, *-tuko* / *-tiko* txandaketa pare honetatik bigarrena aukeratu ohi da, gehiago edo gutxiago, eremu osoan. Ondoko inguruneetan agertzen dira: a) *-tu* atzizkiari geroaldiko *-ko* eranstea, *-tu* atzizkiko bokala palatalizatzen da: *pastiko*, *ukatiko* (Artzibar. Artola 1992: 211), *makurtiko* (Arrieta. Artola 1992: 209), *sendatiko* (Ilordotz. EAEL 213. grabk.), *gelditiko* (Artzibar EAEL 214. grabk.), *ordaindiko* (Saragueta 1979: 174; Echaide 1989: 294. gald.). Erroibarren ere (Zilbetin) entzuten dira: *merkatiko*, *bajatikiko* etab. b) *-tua* + *be(h)ar* segitzen zaionean, *-ttia* bear ematen du: *mogittia bear da* (EAEL 214. grabk.). Forma hauek arruntak dira aezkeraz eta iparraldeko GN-ren hizkera batzuetan, Baztanen (N'Diaye 1970: 195) eta Ultzaman, bereziki.

Bokal hauen txandaketa dela eta, harira datorkigu Bonapartek (1990: I, xiv-xv)

adierazitakoa; beronek *u* bidez adierazi zuen *ü* ekialdeko soinuaren antzeko hots bat. Soinu honen erabilpen eremua honako hau zen: erronkarietaz (Uztarrozeko hizkeran), hegoaldeko goinafarreraz (Longida, Urraul-goikoa, Auritz, Artzibar eta Erroibarkoetan) eta, oso kasu bakan batzuetan izan arren, baita zaraitzueraz, aezkeraz eta baztaneraz ere hedatuko zen. Gaur egun, eremu honetan guk ez dugu fenomeno honen arrastorik testigatu; Aezkoan, ordea, bada oraindik arrastoren bat, baina gutxi.¹²

1.9. Diptongoen sailean, ekialdeko inguruko euskalkietan gertatzen den bezala, eremu honetan goranzko diptongoak ahoskatzeko joera dago. Jakinaenez, goranzko diptongoak ez dira euskararen jatorrizkotzat hartzen, Azkuek dioenez, orain gutxi arte ez ziren ezagutzen, eta erdararen hitzen eraginez sartu izana leporatu izan zaie. Gavel¹³ ere batera dator irizpide horretan; horrexegatik, ekialdeko eta hegoaldeko GN-ren euskalkietan, gaztelaniaren eraginaren ondorioz, nahiko arautzat hartzen dira. Hona hemen, eremu honetan entzuten diren beheranzko diptongo arruntenak:

[ai]: [emáin], [yoain], [lurāin], [duelajk]
 [ei]: [iséin], [urđéi], [Sei], [artsei]
 [oi]: [otoits], [Pedroin], [xaingoikwa]
 [au]: [aúšine], [aunke], [náúsi], [aufeŋa] [dauš]
 [eu]: [eultsie], [eurie]

Eta goranzkoak:

[je]: [dusje], [asjénda]
 [ja]: [eyúnjan], [gúrja], [bjaŋ], [baśúrdja], [álkja]
 [oa]: [démboa], [siloa]
 [wa]: [piš kwat], [gwátse]
 [we]: [bayintwen], [fwértja]
 [wi]: [enfadátwik], [bíldwik]

1.10. Diptongo eta hiatokín jarraikiz, hegoaldeko GN-ren beste bilakabide bat nabarmendu behar da. Eremu honetan, antza, baditugu diptongo laburketak eta, bestaldetik, bokal arteko **j* galtzeko joera handia. Ezaugarri hau oparoa da aezkeraz eta azterturiko eremu osoan, nahiz erabat sistematikoa ez izan. Erroibarren hauek ditugu: *geago*, *baetz*, *haien aen*, **naye nae*, *egitea* ('egitaia'), *anaea* (Urnitza. Artola 1992: 220, 196), *oanetik*, *oetaik* (Olondritz. EAEL 206. grabk.), *sagoetas*,¹⁴ *bateoko* ('bataio-ko') (Picabea 1984: 229). Zilbetin, aldiz, honelako gutxi eriden dugu: *anáya*, *artzáya*, *báya*, *urđáya* baina *béa*; maiztasuna beherantz doa mendebalderago joan ahala, hartaz. Esteribarren arrastoak gelditzen dira: *anaea*, *itzéa* ('itzaia') (Artola 1992: 203). Aurizko hizkeran: *beak* (Orreaga. Artola 1992: 205), *jaero*; eta Artzibarrean: *oetan*, *oek*, *aendako*, *oekin* (EAEL 214. grabk.) eta *beak* ('behiak') (EAEL 215. grabk.),

(12) Iñaki Caminori zor diot ohar hau.

(13) "La répugnance qu'éprouve (le basque) à diptonguer une voyelle faible, lorsque'elle précède une autre voyelle, constitue l'une des différences les plus caractéristiques entre les tendances phonétiques du basque d'une part, et celles du castillan (et aussi dans une forte mesure, du français) d'autre part." (Gavel 1921: 89).

(14) Mezkirizko toponimoa da: **sagoi-eta*.

Aurizperriraino ere hedatzen da *zitzae* ('zitzaien') eta *urdaea* ('urdaia'), *aek*, *aetaik* ('haietarik') (EAEL 211. grabk.). Inguruneari dagokionez, morfema erdian gertatzen dira honakoak: *horiek oek*, *haiek aek*, *oetanetik* ('oihanetik'), eta baita morfema mugetan ere: **itzai + a > itzaea > itzea*, edo *gei - ago > geago*. Mitxelenaren arabera, (FHV: 175) *i*-dun formek zaharragoak dirudite, zaila bada ere esatea zein den forma zaharrena.

Galera hau ametitzen ez duten adibideak baditugu, honen arrazoia egon daiteke azentuan, diptongoaren lehen osagaian eta *i*-ren ondorengo bokalaren naturan edo hitzaren luzeran. Esaterako, *-oi* diptongoaren ondoan ez da beti gertatzen, *ikaztoia* dugu; baina hau ez da erabateko erregela: *oania* ('oihana'), *oetan* eta *sagoeta* baititugu Mezkitritzen. *-Ai*-ren ondorengoekin denetarik dugu: *baya* ('criba, tamiz') (Mezkitritz. Erro. Echaide 1989: 149. gald.) baina *urdaea* (Artola 1992: 203 eta Echaide 1989: 260. gald.) edo *arizea* eta *aurtzea* Aintzioan eta *artzaia* eta *aurtzegie* Ardaizten (Echaide 1989: 190. eta 191. gald.).

Laburdura hauek desagertzen dira mendebalderago joan ahala; Olaiarren *beiek* dugu (Ezkabarte. Artola 1992: 204), eta Esteribarren ere joera ahultzen doala uste dugu, orrialde berberean hauek eriden baitaitezke: *urdeiak*, *anaiak*, *urdeiak*. Joera honekin segituz, 'ultrapamplonés' deituriko hizkeran ez dago honelakorik; Gulian, esaterako, *urdeiek* dugu (Artola 1992: 205).

1.11. Bestelako monoptongaketak ere gertakari arruntak dira. Honako hau arrunta da eremu osoan: *eu > u*. Hartaz, baditugu: *ulie*, *uri*, *uskaldunek* (Artzibar, Mezkitritz), *uskara* / *eskuara* (Auritz); besteetan, *-g-* tartekatu ohi da: *euria*, *eguria* (Echaide 1989: 8. gald.) eta *negurritu* ditugu Erroibarren. Bestaldetik, *ai* diptongoa *> i* bihurtu da, ekialdeko euskalkien ezaugarria denaren arrastoren bat datekeena: *Yinkuenpaxa* daukagu Esteribarren (Echaide 1989: 16. gald.) eta Zilbetin, Mezkitritzen ere *Yinkua* dugu.

Nafarroako hizkera honetan bada hitz askotan *g* bigarrenkari bat bokal artean. Fenomeno hau gertatzen da zaraitzueraz eta aezkeraz bereziki; iparraldeko euskalkiek *-b-* dute honen orde. Askotan *-g-* honek *-n-* edo *-j-* zaharren lekua hartzen du. Hona bada: *egun* ('ehun') (Auritz, Mezkitritz), *goatze* < **ogatze*, *ligua*, *legun* ('lehun') Lintzoainen (Echaide 1989: 288. gald), eta *legundu* (EAEL 211. grabk.) (Mitxelena 1967). Beste kasu batzuetan goinafarreraz arrunta denez, *oa*-bokal multzoaren aurrean *g-* protetiko bat garatu izan da, horrela, *goartu* dugu.

Azkenik, *-a* determinatzailea eransten zaionean [w] bokalardiari, maiz suertatzen da bokalardi honen kontsonantizazioa. Hona eremu honetan aurkitutakoak: *gau + a > gabaz* Arrietan, Orotz-Betelun, Zilbetin eta Iragin; *gaberdi* Erron. Hemen ere *labetanogei* / *lawetanogei*, *gaberdi* txandaketa suertatzen da. Eta Olaiarkoan, *crisatabec*, *crisataba* (DU 1960: 385) dugu. Lehenengo graduko erakusle pluraletan eta berauen deklinatuetan ere, *hauek > ebek* kontsonantizazioa gertatzen da Erroibarren.

2. Kontsonantismoa

2.1. Ezaguna denez, euskarak hartu zituen latinezko hitz mailegatuetan, hitzen hasierako herskari ahoskabeen joera nagusia ahostuntzearena izan da, bai hitz zaharretan nola kristautze garaian hartutakoetan. Aski ezaguna da lat. *p-*, *t-*, *k-* eusk. *b-*,

d-, *g-* bilakabidea; Mitxelenak kontsonante hauen banaketari buruz dioena, zuzena dateke:

Aunque siempre en una misma localidad se emplea tan sólo una de ellas, sin vacilaciones: no hay ninguna regularidad, sino a lo sumo mayores o menores frecuencias, en su distribución geográfica (FHV: 239).

Eremu honetan, bada, ahostunaren erabilera nagusitzeko joera dago: *garcela* (Erro A), *gonvidatcen* (Erro B). Ezpainbikoetan ere ahostuna arrunta da: *biztuzguigula* (Erro A) eta *becatua* (Erro B). *Bikor* (Artzibar. Artola 202), *becatu* eta *baque*, *boxik* ematen ditu Lizarragak Elkanon (Lizarraga 1807: 23). Halaber, Moutardek *biztu* ematen du (Moutard 1975: 169), eta Echaidek *bagoa*, *besta*, etab. (Echaide 1989: 55. gald.). Baina, joera ahostuntzekoa bada ere, ez da beti horrela betetzen; Erroko hizkeran, esaterako, *korputze* dugu (Echaide 1989: 91. gald.).

Bestaldetik, erdialdeko euskalkietan, *n* eta *l*-ren ondorengo herskariak ahos-tuntzeko joera erakusten dute ekialdeko euskalki batzuetan izan ezik. Alegia, zubereraz eta erronkarieraz eta bestaldetik mendebaldeko muturreko beste euskalki batzuetan erdialdeko euskalkietan baino maiztasun handixeago erakusten dute *n*, *l*-ren ondorengo herskari ahoskabeek: *temporea*, *jente*, *altare*; nolahi ere, gehien bat maileguetan gertatzen dira. Aztertutako eremuan, Auritzen besterik ez ditugu honakoak aurkitu. Yrizarren datuek (1992: 433) erakusten dutenez: "*emanko berekoak (ziren) (...) aitaxi emenکو bereکو ...denak emen(n)ko*". Dena den, Auritzarrek Luzaideko euskara egiteko joera izan dute beti, eta han *hantik*, *hemenko*, e.a. erabiltzen dira. Ez dirudi, hartaz, Auritzen *emenکو* eta horrelakoak arruntak direnik.

Erroibarrren, idatzitako testuetan *-nt-* taldeaz osatutako adibide bakan batzuk aurkituko ditugu: *pensatcentelaic* eta baita *agradecimentua* (Erro A), *sufrimentua* eta *merecimentuequin*.¹⁵ *-Mentu* atzizkia, dena den, oso hedatua da mendebaldean. Baina, *-nd-* taldeak ere eriden daitezke: *sanduari*, *barcamendua*.

2.2. Igurzkarietaz den bezainbatean, /j/ fonemak aldaera ezberdinak ezagutu ditu euskalki honetan; honezaz gain, diakronia eta sinkronia ere berezi behar dira. Mitxelenak dioenez (FHV: 170): "Con respecto al paso de *j- a *š* y *x* en territorio español, se piensa generalmente que *š* ha sido el estadio intermedio en todas partes". Hurrengo lerrootan eremuz eremu aztertuko dugu hasierako **y*-ren bilakabidea, bokal-lartekoak bilakabide eta jatorri ezberdinak baititu.

Dirudienez, gaztelaniaren ukipen handia duten euskalkietan, [š] eta [x] hedatu dira nabarmenki, eta **y*-ren bilakaera baldintzatu dute. Honako hau izan zen hasierako posizioko **y*-ren bilakabidea: *y* > *dž* > *ž* > *š* > *x*.¹⁶ Jakina ere badenez, gaur egun bizirik dirauten dialektoetan bilakabide honen pausu ezberdinak islatzen dira: lapurteraz zenbait eremutan [dž], zubereraz [ž], goinafarreraz [y] eta gipuzkeraz eta bizkaierarekin mugakideak diren eremuetan [x] (bizkaieraz, dena den egoera konpli-

(15) Aintzat hartu behar da horietako asko aditz laguntzaileen pluralak direla: *zautcentutelaic* (B), *intiogun* (B); hau dela eta, *t* horren jatorria arrazoi morfologikoetan bilatu behar da, alegia, plurala adierazten ari da kasu horretan.

(16) Yod-en bilakaeraz jakiteko, artikulu interesgarriak hauek dira: (Hualde 1987 eta Echenique 1979).

katuagoa da), aezkeraz eta zaraitzueraz [š]. Azterturiko eremua, hein batean, hegoaldeko euskalkiei hurbiltzen zaie: erronkaria, aezkera, zaraitzuerari, etab.¹⁷

Eguesibarren txistukari sabaiaurreko frikari ahoskabeak ordezkatu du,¹⁸ jakina denez, idatzitako testuetan, grafia ezberdina erabili izan da soinu hau erakusteko. Bonapartek <sh> eman du [š] ordezkatzeko Elkanoko dokumentuetan; *shan* eta *shayo*, *shakin* dira erabilienak (Bonaparte 1990: 246) Ondarrak, *šakin*, *šan*, *šo*, *šarri*, *Xai*, *Xokatu* ematen ditu (1982: 172), grafia hau erabiltzean ziurrenik [š] soinuari aditzera eman nahi zuen. Gainera, lan berebean berdin transkribatzen zituen hauek, honenbestez, ez dago dudarik: *šilko*, *šila*, *ašuri*, *mušer*, *Jakinkoanpaša* (Ondarra 1982: 137, 140, 142, 143); baina 1807 urtean ebakitze belarea ere testiga zitekeen, eta ez bakarrik maileguetan, Ondarrak dioenez: “Hemen, *ja*, *ge* eta *je*, *gi*, *jo*, *ju* ikusten ditugu: *jai*, *gendaquia*” (cf. Lizarraga 1807: 18).

Artzibarren denetariko ebakerak ditugula esan dezakegu, baina gaurko azken hitzunen arabera /y/ nagusi dela ematen du: *yuain*, *yakin* (Artola 1992: 210), nahiz hitz berezi batean soilik *f*- daukagun *ju*- taldearen bilakabidearen ondorioz: *fan bebar dute* (Yrizar 1992: 127) baita Esteribarren ere: *fan den astian* (Leranotz, Inbuluzketa. Echaide 1989: 295. gald.). Forma bera erabiltzen zuen Urnitzako azken hitzunik, [fan]. Baina, kontsonante frikari belarea eta sabaiaurrekoa ere badaude, Artolaren transkribaketan arabera.¹⁹ Gauza bera iradokitzen du Yrizarrek: *xan duzu* eta *yan duzu* (cf. Yrizar 1992: 126). Toponimian *Xabatena* etxearen grafiak (1695 urtekoa) belarea adierazten du ziurrenik, gaur egun ere horrela ahoskatzen da: [X]abat edo [X]abatena (cf. Urtasun 1971: 334).

Aspaldiko testuei ekinez, Adoangoak berriak izateaz gain (1808-1880) bitarreak (cf. Satrustegi 1978) ezin dira aintzakotzat hartu, egilea Baionan egon baitzen, euskarak hango eragina jaso zuelarik ziurrenik. Urizko dotrina hartuz gero (cf. Elizalde), ikusiko dugu [š] soinua zela nagusi grafiak iradokitzen duenez: *tsaucicela*, *tsarrie*, *tsarriririk* eta *tsinestacea*. Maileguetan eta hitz berezietan, ordea, [x] dugu: *projimo*, *Jesucristoin*, *ejercitatu*, *Jangoicoa*, *Jauna*.

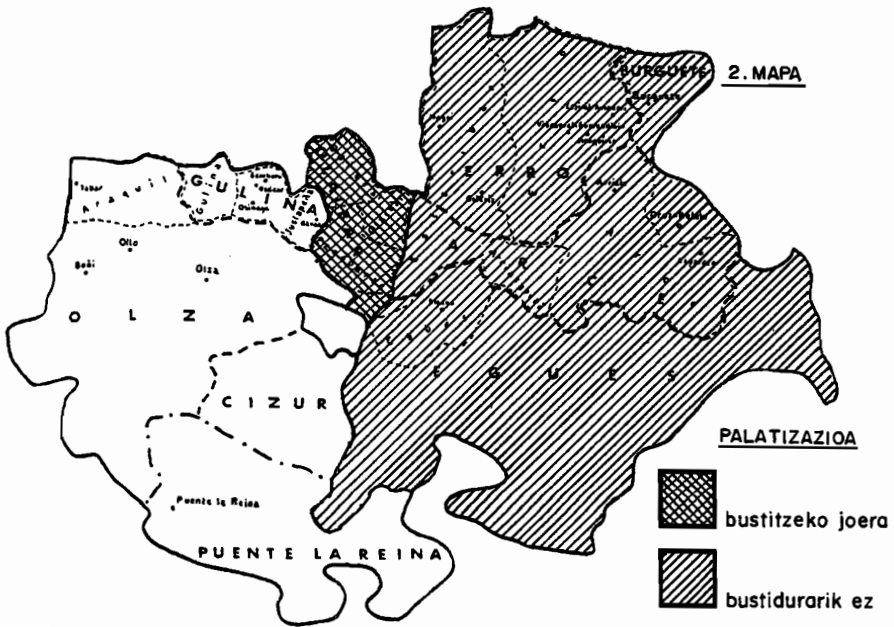
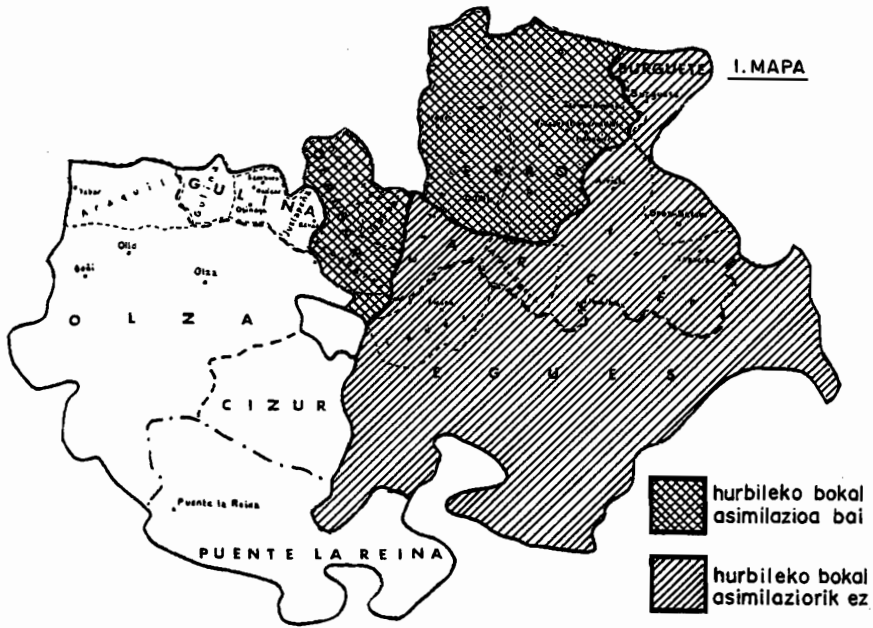
Erroibarrera joango gara oraingoan. Erroko testuak idatzi ziren garaian, [š] eta [y] hotsen arteko txandaketa zegoela baieztatzeko arrazoiak zeudela esango genuke.²⁰ Hots belarea ere erabiliko zen, A testuan <j> grafiarekin agertzen baitira

(17) Mitxelenak dioenez (1967: 70): “Ant. *j-, que en la mayor parte de los casos procede de *e- ante vocal, ha pasado a “x” en salacenco. Al igual que en roncalés, el cambio se ha cumplido con regularidad total. El mismo hecho se registra (con menor regularidad acaso) en aezcoano y zonas alto-navarras (Egües, Olza, Huarte Araquil y pueblos del valle Araquil por lo menos)”.

(18) Bonapartek Garesen honakoak aurkitu zituen: *juanko*, *izenko*, *inko*, etab.

(19) *Juateko* eta *jaisi* aditzek *joño* bezala transkribatzen du Ilurdotzen eta Arrietan, eta azken hau badakigu belarea dela. Baina, gero 223. orrialdean *xende* idazten du; beste grafien banaketaren arabera, [š] dateke, belarea islatzeko <j> baitarabil.

(20) Alde batetik, <i> agertzen baitzaigu B testuan: *iaquin*, *ian*. Kasu honetan argi dago [y] dela ordezkaturako fonema. Baina, B testuan <j> grafemak ordezkatzeko du [x] frikari belarek ebakiko ziren maileguetan: *bentaja*, *ereje*, *trabaju*, *pasajero* eta liturjia hitzetan: *jaungoiko*. Bestaldetik, <j> grafema agertzen da beste honakoetan ere: *joan*, *jai*. Guri hartigarria egiten zaigu igurzari belarek ahoskatzea garai honetan *j-tik eratorritako hauek. Grafia hauei buruz, interesgarria da Mitxelenak dioena; beronen ustez <j> grafiak bi soinu ordezkari dezake: igurzari belarea mailegu eta liturjiarekin harremana

joan eta *jai*o, *jaungoicoac* eta grafia bera *justoec*, *bentaja*, *trabaju* ordezkatzeko; eta bestalderetik, *iaquin* eta *ian* ditugu. Gainera, [ʃ]-en ebakera entzun daiteke gaur egun Erroko etxe baten izenean *ʃ auregi* [ʃ aureyi], eta baita gure belarrietara heldu den aspaldiko esaldi batean: *mañana* [ʃ]ai. Lintzoainen ere, belarearen agerpen urria dagoela dio Moutardek (1975):²¹ “/x/ est extrêmement rare; nous l’avons rencontré dans un seul mot *jaun*, /xaun/ << monsieur >>”; eta gehienetan [y] dela ohikoena. Gaur egun y- da nagusi Mezkitritzen, Lintzoainen, Erron eta Zilbetin, orohar, ibar honetako herri guztietan entzuten den hizkera arruntean *yaiki*, *yokatu*, *yan*, *yeitsi* eta *yautsi* ditugu; nahiz adibide soil batean [x] belarea agertzen den, *joan* aditzean; *joate* (EAEL 204. grabk.). Berebat frogatzen da Saragüetaren testuetan (1979a, b), gehienetan *iakin*, *iaki*, *io*, *ioka* ditugu, baina, [x]uan. <J> hau belarea da hitz honetan aurrean aipatu herri guztietan, aurtan egindako grabaketek frogatu dutenez. Aintzat hartu behar da hitz hau berezia dela ahoskera aldetik. Honezaz gain, adibide bakan eta berezi batzuetan belarea ere agertzen da: [x]ende / [y]ende (Urnitza), [x]a ere.

Hegoalderago joanez, Esteribarrera, Larrasoñako testuetan (cf. Satrustegi 1987), <j> testigatzen da lexema zehatz batzuetan: *jaquindu*, *jai*o, *jaunarem*. Aurrean esan dugunez, zaila da jakitea grafia honek beti belarea islatzen duen, baina [ʃ] ere erabiltzen dela badakigu, *chauchice* (‘jautsi zen’) agertzen baita, *choil* eta *chiqui*-ren grafia berberarekin.

Gaur egun Olaibarko ikerketen emaitzek erakusten dutenez, [y] da arruntena eta hedatuena *yoan nitze*, *yozen nion* (EAEL 201., 202., 203. grabk. eta Artola 1985); horrez gain [x] testigatzen da hitz berezi batzuetan, Erroibarren bezala: *joan* (EAEL 203. grabk.) eta *ja* ere (‘ezer ez’). Badirudi, halere, eremu honetan gauzak ez direla beti horrela izan; behiala [ʃ] zen arruntena <ss> edo <s> grafiak baitzerabiltzaten Makirriaingo kateximan ageri denez: *meressi*, *ssauchi*, *ssabe*, *ssaquitea*, *ssatean*, *ssarririk* eta *ssabearen* eta *sayetán*, *satera*; baina <j> eta <g> ere eriden dugu: *jauchi*, *lujuriezco*, eta *progimo* baditugu testu berean, eta ez bakarrik gaztelaniaren maileguetan, jatorrizko hitz berezi hauetan ere: *jayo*, *jaun*, *Jangoicoac*. Ziurrenik, <g> daukagunean, gaztelaniaren grafiaren islada da; aldiz, <j> grafema belarea ebakitzearen seinale dateke. Gainera, *jauna*, *jaungoikoa* eta *joan* lexemetan, arrunta da ebakera belarea; nahiz jatorri erromanikoa ez izan, oso hedapen handia izan zuen (FHV: 170).

Hau guztia aintzakotzat hartuz, posible da amaitu gabeko prozesu fonologiko

duen hitzetan, eta sabaikari ahoskabea beste hauetan (*joan*, *jai*o). Hona Mitxelenaren hitzak: “Ya desde comienzos del siglo XVIII, en textos vascos (al menos en muchos textos vascos) habría que distinguir dos sonidos, una fricativa velar y una fricativa chicheante, para los cuales la ortografía castellana, que fué durante siglos (x, j, g, en ciertos contextos), pero como los empleaba de manera indistinta, no podían servir para diferenciar, por presión psicológica y social, lo que tan fácilmente podía ser diferenciado. Y no había trabas fónicas para la distinción porque se trataba de clases de sonidos que ni el más torpe podía confundir” (Mitxelena 1987: 391). Honelako zerbait da, hain zuzen ere, Larrasoñako testuetan gertatzen dena (cf. Satrustegui 1987), hauetan <g> darabilte belarea ordezkatzeko: *gentil*, *egemplua*, *gende*, *prodigio*, eta gero *jaunarem*, *jaquindu*.

(21) Halarik ere, arrunta da fonema hau liturjia eta erlijio hitzetan: “Ama bér[x]ine Orreagakoa” esaten zuten Erroko hitzunek.

baten aurrean egotea.²² Olaibarren, bereziki, orduko euskaraz sabaiaurrekoa oso hedatua zen eta gaur egun, aldiz, [y] da nagusi.

Honen guztiaren ondorioz, honako hau esan dezakegu: "cispamplonés" deituriko hizkeran, aurreko mendean behintzat, hiru aldaki erabili zirela: [x] belarea, [y] sabaiko frikaria eta [ʃ] sabaiaurrekoa. Azkeneko hau nagusi zen Eguesibarren, Olaibarren eta Artzibarren;²³ besteetan nagusi ez bazen, behintzat erabili zela badakigu; ongi lotzen da hau, gainera ezaguna dugun euskal isoglosen bertikaltasunarekin. Gaur egun, ordea, [y] da nagusi eremu guztian eta hitz hasieran ez da [ʃ]-rik agertzen. Gure ustez, [y] —goinafarrera zati handian hedatzen dena— nagusitu da eta [ʃ]-k eremua galdu du. Hau da, hain zuzen ere, gaur egun falta den aldaera; gaur euskara mintzo den eremuan ez da [ʃ]-rik, ez bada toponimo bakan batzuetan bederen.

Antzeko fenomenoak testigatzen du Caminok aezkeraz (1991a: 439) ekialdeko haran honetan *yo / xo, yar / xarri, yan / xan* dimorfismoa gertatzen da. Delako txandaketa hau jazotzen da [ʃ] arrunta den eremuan. Beronek dioenez, bereziki gizonen artean gertatzen denez, prestigiotzat hartu delako izan daiteke.

Esanak esan, eta, aurrean frogatu dugunez, [ʃ] erabiltzen zen tokian gaur [y] erabiltzen da. Gure iduriz, bi aukera daude gertakizun honen azalpenarako: a) Atzera pausoa, alegia, honako hau gertatzea: [y]>[ʃ]>[y]; antzeko zerbait iradokitzen du Caminok Orbarako dotrinan (Camino 1991b: 935). b) Hizkuntz ukipenaren bidez gertatzea, inguruan dauden iparraldeko GN-ren hizkera askotan (adib. ultzameraz eta baztaneraz) *y*-nagusi baitzen.

Honengatik guztiarengatik, badirudi bidezkoena dela aldaera hedatuenera markutu direla pentsatzea, zeren ekialdeko hizkeretan, —indar gutxien daukatenetan bakarrik— hedatzen zen aldaera hori, eta hurbilen zeuden iparraldeko GN-z [y] ebakitzen zuten. Bestaldetik, eremu honetan frikari belarea den [x]-k agerpen urria dauka gaur egun; lehenago ere horrela zelakoan gaude. Halere, datu hauek ikusita, gaur baino oparagoa izan dela pentsa dezakegu.

Fonema honen gorabeherekin bukatzeko, frikari eta txistukarien arteko [s] eta [x]-ren txandaketa dugu. Ezaguna da Nafarroan frikari belarea ebakitzen zela, esaterako: *mereji* ('merezi') (Lizarraga 1807: 57), *meregitu* dugu Larrasoañan (Satrustegi 1987: 59) eta [x] *inestatzen* erabiltzen zen Orotz-Betelun (Yrizar 1992: 126). Gaur egun, ordea, Erroko hizkeran *merezi* eta *sinestatu* dira arruntki erabiltzen direnak. Txandaketak beste adibide batzuetan eriden daitezke: Artzibarren eta Erroibarren arrunta da *zito* ('ijito') (Artzibar. EAEL 215. grabk., Ilurdotz. EAEL 213. grabk.), baina Olaibarren *jito* (Artola 1992: 217).²⁴

(22) Aezkeraz, esaterako hasierako [ʃ] arrunta den tokian, aurki daitezke *jayo* eta *jabea*, grafia horiek ebakera belarea aditzera ematen dutelarik. Gaur egun ere zenbait herritan *jaun* eta *jabe* esapidea entzun daiteke. Caminoren ustez (1991a: 440), lehen hitzaren belarea bigarrenari asimilazioz atxekitu zaio, elkarrekin ageri baitira maiztasun handiz.

(23) Urizko dotrinan <sáutsi> dugu, zeina 'xautsi'-tik heldu den.

(24) Antzeko txandaketa testigatzen da besteetan ere: *saski* ('cesta') arrunta da Arakilen. Ultzama aldean, ordea, *jaski*.

2.3. Dardarkariei helduko diegu orain; talde honetan ingurune ezberdinak hartuko ditugu kontuan:

- a) Jakina denez, ekialdeko euskalkietan eta hegoaldeko GN-z arruntak dira forma 'rotatuak', baita iparraldeko GN-ren hizkera batzuetan ere. Mitxelenaren arabera (FHV: 362), *-rz-* eta *-rtz-* taldeak *-st-* baino zaharragoak dira. Bestaldetik, *-rtz-* *-st-*-ra pasatzeko tarteko talde bat proposatu zuen: **rzt* > eta ondoren **rst*, *st*.

Azterturiko eremu guztia, jakina denez, bete-betea sartzen da *-rtz-* dutenen taldean: *ortzeguna*, *bertze*, *bortz*, *ortzilaria* / *ortzileria*, *ainbertze*, *bertzelaz*, *ertze* arruntak eta arauzkoak baitira; kasu batzuetan *merchedeac* ere badugu (DU: 1960).

Baina, edonola ere burututako ikerketek erakutsi dutenez, badago gertakizun bat gainontzeko euskalkietan testigatua, honako hau da: badirudi, *-rtz-* taldea duten formak atzeratzaileak direla eta forma asibilatuak eremua irabazten doazela.²⁵ Azterturiko eremuan, Erroibarren, afrikatuaren eta frikariaren txandaketa suertatzen da: *-rz-* eta *-rtz-* baitugu herri askotan, esaterako Lintzoainen eta Iragin (cf. Txillardeggi et al. 1983: 197). Beste lexema batean ere testigatzen da txandaketa hori: *esteak*, *estxiak*, *er(s)ziak* (Artola 1992: 194), eta, azkenik, Olaibarko hizkeran gertatzen zen fenomeno honetaz konturatu zen Artola.²⁶

Edonola ere, fenomeno honen hasierak aspaldikoak direla uste dugu: Makirriain-
go dotrinean jadanik *berzec*, *borz* baditugu (DU: 392, 393). Ez dugu uste afrikaria islatzeko zailtasunaren kontua denik honako hau, zeren fonema bera islatzen baita <tz>-ren bidez orrialde berebean, adib. *erretzen*, *bustitzen*, *barcatzen*, etab. Esanak esan, posible da *rtz* > *rz* bilakabidearen hasiera gertatzen hasia zela ikustea; edota, posible da *-rz-* forma zaharra izatea, gero neutralizatu dena. Azkenik, antzeko ebake-
rak ditugu Ultzamako hizkeran, Atetzen eta Ultzaman; horregatik, badirudi trantsi-
ziozko formen aurrean gaudela.²⁷

Bilakabide hau, dena den, ez da berdina izan lexema guztietan. Kasu batzuetan *-rtz-* taldeak gaur arte iraun du, besteetan, berriz, asibilazioa sortu da; esaterako *mesede* esaten da gaur egun, eta ez *mertzedede*.

Honainokoa laburbilduz, dialektologia alorrean, arau berri baten atxekimendua suertatzen da, besteak beste, prestigio edo ospe handiago duen aldakia nagusitzen delako. Hau dela eta, hiztunek baloratzen dituzte aldaki berriak, ohikoak eta tradizio-
nialak baino gehiago, eta horregatik ordezkaketa egiten dute; errotazismoez den bezainbatean, ospeak izan du ziurrenik eragin handiena.²⁸

(25) Imotzen (Ultzamako hizkera), esaterako, Sanchez Carriónek honako hau testigatzen du: "Oscoz, que originariamente parece haber tenido la forma labortana, (*erran*) era localidad donde, hasta hace muy poco tiempo, confluían las dos formas. Finalmente ha sido *esan* la que ha acabado por imponerse" (Sanchez Carrión 1974: 261).

(26) "Hau izan baita (Txulapain haranez ari da), dirudienez, era hauen arteko bil-lekua eta, horregatik, trantsiziozko joera bat erakusten duten *beste*, *bestze*, *beztze*, *be(r)ztze*, *bertze*... bezalako erak hemen aditzeak ez dirudi gehiegirik harritu behar duenik" (Artola 1985: 110).

(27) Pagolak (1992: 1, 185) egindako isoglosan ere, honako banaketa eman zuen: Ultzaman *rtz/* *-rz-*, Atetzen: *-rst* eta Imotz eta Basaburuan: *st*.

(28) Askotan entzun diet Erroibarko hiztunei forma errotazismodunak gutxiesten eta asibilatuak goraiatzaten: "euskara polita benetan Tolosakoa da, gurea zakarragoa da, guk esaterako *erran* eta *bertze* erratan dugu, eta haiek *esan*, eta *beste*"; forma hau, askoz finagoa iruditzen zitzaielarik.

- b) Dardarkariekin segituz, Eguesko testuetan, batzuetan dardarkariaren ondoko herskaria ahostundu egiten da $-r + t > rd-$ suertatuz: *ordic* (Lizarraga 1807: 23). Berebat frogatzen da Erroko testuetan eta gaur egungo haran honetako grabaketetan: *orgua* eta *ordik* diote. Iparraldeko GN-ren Ultzamako eta Sakanako hizkeran arrunta da: *bor + koa > orgoa* baita Aezkoa eta Zaraitzun ere. Azkenik, Gavelek zubereraz horrelako txandaketak azpimarratzen ditu: *aurdiki, aurtiki* (GN, G).
- c) Behiala, zenbatzaile batzuek dardarkari bakuna zeramaten azken posizioan b-nafarreraz, erronkarierez, zaraitzueraz, aezkeraz, lapurteraz eta zubereraz. Forma hauek ekialdeko euskalkietako bereizgarriak dira: "Dos numerales tienen $-r$ en los dialectos orientales: (*b*)*irur* 'tres' y *laur* 'cuatro'" (FHV: 336). Honenbestez, *irur* dugu Erroko testuetan eta Elkanakoetan ere (cf. Lizarraga 1807: 31, 56): *irur, laur* eta *amirur* eta *amalaur*. Gaur egun, aldiz, ez dira hauek mantentzen (cf. Echaide 1989: 266. eta 267. gald.) eta $-r$ gabeko formak dira nagusi azken posizioan. Kasu honetan izan ezik: 'dos' *bida* eta *bira* diote Mezkitritzen; ohar bedi bidenabar, azken hau bilakabide fonetikoaren ondorioa dela, alegia, *d/r*-ren txandaketaren ondorioa.

- d) Bokalarreko posizioan, aditz bilkuretan hurrengo adizkia *d-* kontsonantez hasten denean, $r > \emptyset$ eta $-d-$, bokal artean gelditzean, desagertzen da. Nahiz eta sistematikoa ez izan, bilakabide hau nahiko arrunta dela esan dezakegu, Erroko B testuan: *iaquin biaugu*; edo Ziaurritzen (Olaibar): *atera biaute, illbeardu, illbear du* (Erro B).

Dardarkari anitza batzuetan gal daiteke bokal arteko posizioan: *berriz > beis* dugu; bi gertakizun hauek arruntak dira Ultzamako hizkeran, bereziki Etxalekun. Azkenik, dardarkaria desagertzen da $-k$ inplosiboaren aurrean *inork > inok* (cf. Echaide 1989: 262. gald.).

Dardarkari eta sudurkariaren arteko txandaketa orokorra da, adib. *arimale* (cf. Bonaparte 1990: 100). Atal hau bukatzeko, latinez eta gaztelaniazko maileguetan, gehiago edo gutxiago, $r-z$ hasitako lexemetan arrunta da bokal protetikoa. Ere mu honetan ere aurkituko dugu: *arrantxoa < rancho, errota 'rueda' < lat. rota, arrazoina, errepartizeñak* (Picabea 1985: 230). Baina, joera hau jeisten ari da: hor dugu *rejimeanean* (Picabea 1985: 239), *rekesune* (Echaide 1989: 124. gald.), etab.

2.4. Gaztelaniazko $-on$ eta $-ion$ taldeez bukatutakoei, orobat, $-a$ bokala gehitu zaie. Auritzen: *lektzione, prozisione, kajon* (Artola 1992: 202). Erroko B testuetan gehienguan mantentzen da, nahiz eta sistematikoa ez den: *pasiona, pasione*, baina *pasio, satisfaccio* ditugu. Larrasoañako testuetan: *porcione* (Satrustegi 1987: 60). Olaibarren eta Erron: *debozione, afizione* (Artola 1992: 201), eta Eguesen: *contricione, passione* (Lizarraga 1807: 22).

2.5. Ez da erraza garbitzea bi hitzetan bustidurari dagokion gaia; lehenik eremu guztia —beste askotan bezala— ez da isomorfikoa. Hegoaldeko GN-ren barruan, oro har, Oltza eta Goñi dira bustitzeko joera biziena erakusten dutenak; aldiz, Elkano eta Gares bustidurarik gabeko hizkerak dira, *i* bokala denetan.

Lehenik, hizkeraz hizkera aztertuko ditugu [ʎ] eta [ɲ]-ren inguruneak. Zalantzarik gabe, eremu guztian [ʎ] eta [ɲ] erabiltzen dira bustidura adierazgarria denean: *pollitak* (Artola 1992: 221), *ñiñie, ttantta*, etab. Antroponimoetan ere, maitasuna,

hurbiltasuna edo familiar kutsua adierazi nahi denean arruntak dira aldaera bustiak. Hona hemen, entzuten diren izen propioak: *Paulo* > *Paullo*, *Bernarda* > *Beñarda*, *Francisco* > *Pantxisko*, *Vitoriano* > *Bittoriano*.

Bustidura adierazgarria alde batean utzirik, goazen orain bustidura automatikoarekin. Erroko eremuan, bustigabeak aruntak dira: *mutile*, *mile*, *zikine*, *ilerra*, *buztine*, *irine*, *makine*, *bile*, *adine*, *inik* ('eginik') ditugu eremu osoan (Artola 1992: 19). Batzuetan despalatalizazio kasutat har ditzakegunak ere badaude; esaterako, gaur egungo Erroko etxe baten izena *Gilontro* da, *Gillen* izan bazen ere etxe horri izena eman zion jabea. Picabearen (1985) lanak hartzen baditugu, forma bustigabeak izango dira nagusi: *ginen*, *mina*, *eginak*, *ajile*, *ilun*, *sugendilak*, *aita*, nahiz txandaketa-ren bat aurki daitekeen: *illeba*, *illebetian*, *ille*.

Berebat frogatzen da Erroko testuetan, <ñ> hiru aldiz besterik ez da agertzen: *digña*, *daiñu*, *ceiñ* (Erro A). Halarik ere, bustidura automatikoaren kasu batzuk aurki daitezke: *illargia* eta *ilergie* ditugu Erron (cf. Echaide 1989: 15. gald.), eta Esteribar guztian *zilerra* (Echaide 1989: 3. gald.), edo *burriña* Aintzioan (Echaide 1989: 4. gald.); baina Erroibarren eta Esteribar osoan *burdine* dugu eta baita *Ama Berjine* ere. Bi haran hauetan, Echaideren arabera, *mutille* dugu nahiz txandaketa kasuren bat aurki daitekeen (Echaide 1989: 185. gald.). Artolaren galdeketa (1992: 196), aldiz, *mutile* dakar eremu berebean. Moutard (1975) gauza bera baieztatzeri dator; ez du bustidurarik aurkitu Iragin, ez *i*, ezta bokalerdiaren ondoren ere: *burdina* eta *erreina* ematen ditu, baina Lintzoainen *tellatue*. Azken kasu honetan, dena den, arruntagoa da, geroago ikusiko dugunez.

Honen guztiaren ondorioz, eremu honetako bustitzeko joera ez dela oso oparoa laburbil dezakegu. Echaideren datuek ere horrela diote:

En la provincia de Navarra las formas palatalizadas abarcan la parte occidental hasta el valle de Esteribar (excluido), es decir, toda la parte correspondiente al dialecto alto-navarro septentrional y la parte occidental del alto-navarro meridional (Echaide 1976: 164).

Bokalerdiaren ondoren, aldiz, bustidura usu gertatzen da: *gañera*, *baño*, *egundaño*, *eskuñe*, *mingaña*, *oñazeak*, *oraño*, *lánua* / *lánue*, *españá*, *zaña*, *olloa*, *ollarra*. Baita Mezkirizko etxean izenetan ere, honela ahoskarzen dira: **Manuelarena* > *Manuelaena* > *Manuelaina* > *Mañuelaña* eta *Anjeliteña* (Mezkiritz. EAEL 208. grabk.) **Bernardarena* > *Beñardaena* > *Beñardaina* > *Beñardaña*, edo *Bentarrarena* > *Bentarraña*, etab.²⁹ Baina, salbuespenak ere badaude: *arrazoina* (Mezkiritz).

Eguesibarko hizkerari joango gatzazkio oraingoan; Elkanon, *-i*-ren ondokoetan oso gutxitan bustitzen dira: *iluna*, *umilac*, *ilarguia* (Bonaparte 1869). Ondarrak egin-dako edizioan (Lizarraga 1807: 19-20) horrela dio:

Erdal jatorria dela eta, edo aurretiko *i* soinua, behin baino gehiagotan ikus daiteke *ll*: *ellegátzean* 23 at., 2; *humillatua* 118 at.; *llaga* 66, 4; *millon* 65. Ez ordea beti; *ibili* 24, 2; *ilúna* 41 at., 3; *humil humíla* 32 at., *ilárrguiac* 31, 6; *ilaraci* 53at., 3. (Lizarraga 1807: 19).

(29) Azken forma hauek ez dira dokumentatzen, baina gaur egun entzun daitezke.

Gauza bera gertatzen da [ɲ]-rekin:

Erdaratik datozen hitzak gordetzen dute beren -ñ-: *señale* 16,3; *entraña* 29at., 2; *maña* 85,3; aurretik daukaten *i* dela eta, jatorrizko *n* Lizarragan ñ egiten da zenbait hitzetan: *fiña* 49at.,3; *soñatzerácoan* 70at.,3; *soñu* 28,2. Jatorrizko euskarazko hitzetan, *in* horrela gelditzen da zenbait hitzetan, ñ bilakatzen delarik beste batzutan: *eguina* (I), 3; *inendu* 23at., 2; *baguina* 25 at.; 3; *chinurriac* 33,3; *sinetsi* 14,2; *baina* baña 17,3; *sóñean* 22,1; *oráño* 24,2; *Béñere* 26,3; *lañu* 34at.,1; *samiña* 41,2 (Lizarraga 1807: 20).

Artzibarren bustidura automatikoaren ondorioz, [ɲ] eta [ʎ] gutxitan sortzen dira: *sorginak*, *mutilak*, *bilokak*, *titie*, *makila*, *ilabete*, *zilo*, *ilargia*, *zugina*, *opilek*; baina ez da sistematikoa bustidura falta hori. Kasuren batean, dena den, ager daiteke: *argiñe*, *argina* (Artola 1992: 210) eta *tzakurreiña* (Artola 1992: 212), *burdiñe*, *arrazoñak* baititugu.

Olaibarren [ʎ] izango dugu Makirriango dotrina hartzen badugu: *urbillenac* (DU: 396), *ill* (DU: 396), eta Artolak (1992) egindako grabaketak ikusiz, nahiko oparoa dela bustidura froga daiteke: *illeba*, *illa*, *illergie*, *ollosa*, *mallukua*, *illerra*. Eredu honetan [ɲ] dugu *i* eta bokalerdiaren ondoko bustiduraren ondorioz. Hauetako batzuk morfema bukaeran sortzen dira, ondoren bokal bat datorrenean: *urriñe*, *zeiñ dire*, *eziñ erran*, *aiñ escelentea*, *zeñec*, (DU: 388), *escuñetaco* (DU: 391), *iñic* (DU: 389). Eredu honetan hartutako azken datuek hauxe bera frogatzen dute: *zañe*, *ezpañe*, *mutille*, *zikiñe*, *illerra*, *iriñe*, *zurgiñe*, *buztiñe* (cf. Artola 1992).

[t]-ren bustidurari helduko gatzazkio oraingoan. Hizkera honetan, bustidura automatikoaren ondorioz sortutako [t] hotsa nahiko urria da, gehienetan *i*-ren ondoan *t* bustigabea baitugu. Baina txandaketak testigatzen dira, esaterako, Olaibarren *zittuten*, *zittuela*, *zittue*, baina *goiti* / *goitti* eta *beiti* / *beitti* ditugu txandaketan. Gainerako eremu osoan *goiti* eta *beiti* esaten da. Hizkera honetako forma busti hauek Ultzamaren hurbiltasuna erakusten dute ziurrenik. Makirriango kateximan [t] bustirik ez da agertzen, ez bokalaren ondoren ezta bokalerdiaren ondoren ere: *ayte*, *guelditu-baititu*, *baitu*, *concebitue*.³⁰

Erroko hizkeran, aldiz, *i*-ren ondoan ez da [t]-rik: *maite*, *zituela*, *ogeite*, *gelditu*, *aita*, *aitu*, *akorritu*. Erroko testuetan, *i*-ren ondoko /t/-ren bustidura ez da orokorrean egiten, ez bokalaren ezta bokalerdiaren ondoan ere: *chiquitasunez*, *erresucitatu*, *moguitu*, *maitea*, *garaitu*, *aituc*, *izpiritu*, *artuituenac*, *divertitu*, *aita*, *cituen*, *gutitan*, *veztitu*. Behin bakarrik agertzen da <tt> grafia, baina bustidura adierazgarria adierazteko: *chiquittoac*. Gainerantzekoetan, oso arraroa da bustidura hori ez lehen ezta gaurko hizketan ere. Elkanon, Ondarrak dioenez (cf. Lizarraga 1807: 19), txikigarria adierazteko <tt> bikoitza erabiltzen da, gaineratik marratxo bat ipintzen duela: *cerbatto*, *tragotto-bat*, *arttoak*, *humilttoei*. Argi dagoenez, hauek guztiak -tto atzizki txikigarria daramaten adibideak dira.

Bukatzeko, "ultrapamplonés" hizkerarekin parekatzen badugu, eta Artolaren (1992) datuetan oinarritzen bagara, honako banaketa egin dezakegu:

(30) Kontuan hartu behar da [t] hotsa isladatzea ez zela batere erraza. Nolanahi ere, gehienetan marratxoren bat erabili izan da.

zurgiñe, buziñe, zikiñe (Oltza eta Gulia)

zurgine, buztine, zikine (Esteribar eta Artzibar)

Esanak esan, badirudi palatalizazio mota hau oparagoa izan zela Oltzan eta Gulian, GN barruan mendebalderago dauden eremuetan, eta urriagoa Esteribarren eta Artzibarren, ekialderagoko eremuetan.

Orain artekoa laburbilduz, honako hau esan dezakegu: badago eremu bat, Olaibarkoa, bustidura joera handiagoa erakusten duena besteak baino. Elkano, Erroibarren eta Artzibarren kasuren batean ager badaiteke ere, gehienetan formak bustigabeak nagusi dira. Olaibar da mendebalderago eta Ultzamatik hurbilen dagoen euskalkia, eta honengatik erakusten du iparraldeko GN-ren kutsu zerbait, eta haue-tako bat da bustitzeko joera biziagoa izatea. Berriro ere, argi ikusten da zaila dela isoglosa garbiak egitea, askotan trantsizio eremuak baititugu, aldaera batek beste bati bidea emango diolarik. Cf. 2. mapa.

2.6. Kontsonantismo gorabeherekin bukatzeko, txistukariei helduko diegu. Txistukarien sailean nahiko arrunta da hitzak kontsonante afrikatuz hastea, apikoalbeola-reen kasuan izan ezik. Orokorrean [ts]- fonema afrikatua arrunta da ekialdeko hizkeretan; zuberera eta erronkarieraz honakoak aurki ditzakegu: (Z) *tzintzarri* 'campanilla', zar. *tzimur* 'arrugado', erronk. *tzuntzur* 'garganta', gehienak aldaketa adierazgarriak direlarik (Txillardegi 1983: 949).

Hegoaldeko GN-z, behenafarreraz eta aezkeraz bezala, [ts] fonema hitz hasieran agertzen da. Gure eremuan kasu batzuk aurki daitezke: Moutardek Iragin (Esteribar) honakoak bildu zituen: *tzikiroa*, *tzakur*, *tzutik*, *tzervi*; Artzibarren, Esteribarren eta Ezkabarten ere sarritan ditugu dira honakoak: *tzakurre* (Artola 1992: 203), *tzervi tzar bat il dute* (218 or.), *tziminia*, *tzitzorra* ('granizo'). Hasierako posizioan oso arrunta da *tx-*: *txutik*, (Mezkiritz. Saragüeta 1979a: 174), eta baita *x-* ere. Aski dugu Aintzioako lau etxeren izenak aipatzearekin: *Xarako*, *Xilto*, *Xolda*, *Xauta*.

3. Azentua

Mitxelenak azentuari buruz egindako banaketa garrantzitsuan (cf. Mitxelena 1976a), lau azentu talde nagusi berezi zituen. "Cispamplonés" hizkera II taldearen barruan kokatu zuen, hegoaldeko GN-ren hizkerekin, zaraitzuerarekin eta baita iparraldeko GN-ren hizkera batzuekin ere, adib. baztanera eta ultzamera.

Orokorrean, azentu mota honetan, silaba azentuduna erraz bereiz daiteke bestee-tatik; alegia, alde nabarmena dago bokal toniko eta atonoen artean. Bestaldetik, azentu mota honi gaztelaniaren kutsua nabari zaio, Mitxelenaren hitzetan paraturik:

Desde un punto de vista puramente impresionista, el acento recuerda el castellano; no hay mayor dificultad en distinguir sílabas tónicas de átonas ni, por consiguiente determinar dónde carga exactamente el acento. Para nosotros, resulta más bien extraño; por decirlo de una manera más gráfica que exacta, cuando oímos hablar así, nos parece que la letra vasca lleva música romance (Mitxelena 1976a: 181).

Orokorrean, azentua azken aurreko silaban joaten da; beraz, paroxitonoa da azentuaketa nagusia: *bésta*, *burdíña*, *oñaztúre*, *órma*, *tipúle*. Baina, hain argi ezberdintzen

den azentu mota honek ez dauka inolako garrantzirik hitz eta kategoria morfolo-
gi-koak bereizteko. Etxebarriaren tesian (1974) azentuak berezten ditu mugagabea eta
plurala zubereraz bezala, baina hau ez da erabat frogatua gelditzen, beharrezkoak
diren datuak ez baititu ematen (cf. Txillardeggi 1983: 369).

Mitxelenaren sailkapenaren ondoren, Txillardegik (1984) beste bat proposatu
zuen, lehenengoak proposaturiko lau talde horiek bitan sartuz, mendebaldeko azen-
tu-saila eta ekialdekoa bereziz. Hegoaldeko GN-ren euskara aztertzeke, Lizarraga
Elkanokoaren lanetan oinarritu zen bereziki.

Beranduago, Artolak (1992) hegoaldeko goinafarrerari buruzko azentuari hur-
bilketa burutzen du, baina material bilketa edo hurbiltze saiakera izan da beronek
egindakoa gehien bat. Lan honi dagokionez, ohar bat suertatzen da aipagarria: Iha-
bar, Erro, Olaiibar eta Artzibarko datuak bildu ondoren, eremu guztian azentuaketa
berdintsua dela dio, eta honenbestez, Elkanoko ereduia baliagarria dela haran haueta-
rako baieztatzen du. Salbuespen gisa Arakilgo hizkera aipatzen du, Sakanako "gi-
puzkera" aldera jotzen baitu (cf. Artola 1992: 206). Orokorrean, Mitxelenak
esandakoa egiaztatzen eta sendotzen badator ere, bestelako azentuazio-egiterik ere
badela ikus dezakegu. Aipaturiko lan hauetaz aparte, ez da hegoaldeko GN-ren
hizkerari buruz azterketa gehiagorik egin; horregatik, batetik, ikerle hauek esanda-
koa laburtzen saiatuko gara eta bestetik, guk aurkitutakoa ere erantsiko dugu.

Orokorrean, ekialdeko euskalkietan bezala, paroxitonia da nagusi azentuaketa;
nahiz hitzak bi, hiru edo lau silaba dituen. Hona hemen 2 silabakoak: *áite*, *áizpa*,
sóka, *bába*; 3 silabakoak: *anáya*, *aizkóra*, *denbóra*, *atórra*; eta 4-koak: *garagárra*, *akor-
deóna*, *lusagárra* (cf. Artola 1992).

Bestaldetik, nabarmendu behar dira euskalki honetan suertatzen diren goranzko
diptongoak. Hau dela eta *ékia*, *sémia*, *néria* eta *láñua*, *bágu*, *bésua*, *guátzia* eta honela-
koak arruntak izango dira. Azentu hau "berria" da Mitxelenaren ustez:

Hay que tomar *arri* + *-a* como punto de partida, es decir de /aRia/, que se ha
convertido en /aRja/ antes de la asignación del acento en la penúltima: /áRja/. O,
dentro de un marco diacrónico, el acento pasó de /aRía/ a /áRja/, retrocediendo
hacia el principio de la palabra (FHV: 569).

Azentuaketa hau nabarmentzen da euskaldun zaharrek erdaraz ahoskatzen dute-
nean; esaterako, Mezkitritzen diote, erdi parrez, agure zahar bat imitatuz: *ya tomaréis
un café*. Ziurrenik forma mugatua *káfia* izatean, mugagabea azentua leku berebean
mantendu da.

Goian ikusi berrien ahoskera horrelakoa bada ere, Esteribarren honakoak eriden
daitezke: *igitéa*, *ardóa*, *ollóa*, *ostóa*, *aizéa*, *bidéa*, *urtéa*, *goldéa* (cf. Artola 1992: 192 eta
hur.), hartaz, hauek guztiak ere arruntak dira. Hitz hauetan guztietan azentua azken
aurreko silaban joan ohi da, ezberdintasuna diptongoan datza: *gá-rie* (bi silaba,
azkenekoa diptongo eginez) eta *ga-rí-e* (hiru silaba, azentuak diptongoa hausten du).

Hurrengo puntu hauetan laburbil daiteke izenari dagokion azentuaketa hegoal-
deko goinafarreraz:

—Hitza azken silabaren arabera azentuatzen da: izen erroa bokalez bukatzen
bada, azentua paroxitonoa da; azken silaba kontsonantez edo bokalerdiz bukatzen

badá, oxitonoa izango da: *anáí, artzáí, mutíl, egún, bibótz, konténi* baina *arkúme, zapéta, ipúrdi*.

—Hitzaren nominatibo mugagabeak determinatzen du nominatibo singularren eta pluralaren azentuaketa: *étxe, étxial étxiak; gogór, gogórra, gogórrak; anái, anáya, anáyak*.

Honezaz aparte, badira hitz markatu asko lege orokorra jarraitzen ez dutenak: *ánitz, tasún, gárren*.

Deklinabidearen azentuaketa aspaldian paradigmaticoa izan dela dirudi, hau da, izenak silaba berean eramango du azentua, nahiz eransten zaion atzizkia eta silaba kopurua ezberdina izan. Gaur egun, deklinabidezko kasu batzuei azentuaketa berri bat nagusitu zaie eta azentuaren lerraketa eskuinerantz joan da. Oihartzunezko azentu berri bat nagusitu zaio jatorrizkoari, honako eskema jarraituz:

zéruri - zérurí - zerurí
zéruren - zérurén - zerurén

Honen frogatzat, jatorrizko azentuaren eta berriaren artean Lizarragarengan aurkitutako trantsizio adibideak aipatu behar dira: *irúzquiarén, burátsoéi, lécuarén -amétsetá* (cf. Txillardegi et al. 1983: 207).

Dekinabidearekin segituz, *-ék, -én* eta *-és* (erg. pl., gen. pl. eta inst. pl.) azentuga-beak baino arruntagoak dira. Halaber, *-ga-* silabadunek beti daramate azentua: *-gá-tik, -gána, -gánik*. Inesiboan *-an* silaba singularrean gutxitan agertzen da markaturik: *bátean, kánpoan, famílian, máian*. Txillardegiren liburuan (1984) datu gehiago aurki daitezke honi buruz, baina gu ez gara zehaztasun gehiagotan sartuko.

Aditzaren azentuaketa den bezainbatean, Txillardegiren (1984: 374) arabera, aditz-izenetan ere lerraketa hau gertatu da: *izáte, izáteco -> izateco, consagráteco, unicecó*. Lizarragaren lanetan honakoak agertzen badira ere, gaur egun entzuten direnak eta hedatuena beste honako hauek izaten dira: *yoatéko, itéko, edatéko*.

Laguntzaile silababakar ez markatuak enklitiko bezala agertzen dira eta ezkerretik datorkien oihartzun azentua hartzen dute, ezkerreko elementua paroxitonoa denean. Hau da: *lénik da -> lénik dá*; edo *bi gauza tut -> bigáuza tút*. Baina, ezkerreko elementua oxitonoa denean, ez da lerraketarik gertatzen: *egón ze* eta *izán da*. Txillardegik horrela dela baieztatzen du; baina salbuespen asko dago, Artolak egindako lanak aztertzen baditugu, *érre du, ikési du, igórri du, bíltzen du, galdíten du* eta horrelakoak eridengo baititugu.

— Beste batzuetan, aditz nagusia eta adizki laguntzaile asko oxitonoak dira: *bádayé, yoáin diré, iltze duzié*.

— *áin*-ez bukatutakoak, gehienetan, oxitonoak dira: *emáin du, izéin da*.

— *-la* atzizkia daramatenak paroxitonoak dira: *dazíle, joan deiztela*.

— *ba-* eta *ez-* aurrizki proklitikoek azentua har dezakete: *bádakí, éztu, étzará, étzáke*.

Azkenik, ekialdekoztat jo dezakegun beste ezaugarri bat eskuinaldeko lerraketa da. Joera hau arrunta da baztaneraz eta ultzameraz, alegia, azentu azkarrena eskuinalderantz lerratzen da hitz konposatuetan. Horrela, herri hauetan entzundako izen konposatuetan azentu bakarra eta nabarmena suertatzen da. Izen arruntetan badi-tugu *lusagárra, arriantónia, tzerrikúmia* eta toponimoetan *Mezkirizpérro, Txaspérro*,

Oyantxílo. Baita Erroibarren entzundako antroponimo batzuetan ere: *Pedroférmin* < *Pédro Fermín*, *Juan Fermin* > *Juanférmin*.

Honainokoa laburbilduz esango dugu eremu honetako azentuaketak ez duela diferentzia diatopikorik erakusten; orain arte egindako lanek erakusten duten azentu pleguari erantzun dio, gutxiago edo gehiago. Are gehiago, hegoaldeko GN-rako aurkeztutako ereduak balio du hizkera honetarako; bukatzeko, iparraldeko GN-ren hizkera batzuk (ultzamera eta baztanera) bertan kokatu ahal dira, gure iduriz.

4. Izen morfologia

Deklinabideko kasuei ekingo diegu hurrengo lerrootan. Lehenik kasu gramatikalak:

4.1. Kasu ergatiboari dagokionez, jakina ere bada, euskalkien artean bi multzotan bereizten dituen isoglosa garrantzitsua badagoela; hau da, alde batetik, absolutibo pluralaren eta ergatibo pluralaren arteko ezberdintasuna egiten duten euskalkiak, (-*ek*) morfema atxikiz ergatibo pluralerako eta (-*ak*) absolutibo pluralerako eta, bestetik, ezberdintasun hau morfemen bidez markatzen ez dutenak, alegia bi kasuotan (-*ak*) dutenak. Ezaguna denez, zenbait hizkeratan ezberdintasun hau azentuaren bidez egiten da. Banaketa honen arabera, bada, Elkano eta Garesko euskara ekialdekoa litzateke: *gizonek sataunte* eta *Oltza* eta Goñikoa mendebaldekoa: *gizonak satonte* (Ondarra 1982: 172 eta hur.).³¹

Beste kasuetan bezala, eremuz eremu aztertuko dugu zer gertatzen den. Absolutibo pluralaren eta ergatibo pluralaren arteko diferentzia gehienetan mantentzen da Erroko hizkeran, -*ek* erabiltzen baitute pluralerako: *Profeta sanduec erranic* (Erro B), *ainguiruec eta justoeic icusten eta beidacendiotela*. *Profetec baino iaquintasun guiago* (Erro A), *tempstadec eta tormentec arrallacen cioten uncia* (Erro A). Baina, besteetan ez da horrela suertatzen (cf. Satrustegi 1987: 272): *Gure obra onac ... inder andia dute*. Honez gain, kontuan hartu behar da -*ec* erabiltzen dela bokal asimilazioaren ondorioz, alegia *i* eta *u*-ren ondoren egoteagatik. Honenbestez, kasu batzuetan singularra da, adib.: *Virginec baiño inocencia eta humildade gueiigo* (Erro A); eta besteetan, sinkretismoa dagoenez ezin da jakin zein den erabiltzen den morfema.

Gaur egun, Erroibar eta Esteribar (Echaide 1989: 249. gald.) hartzen baditugu, -*ek* izango dugu pluralean: *apezek in dute*, nahiz eta salbuespenen bat aurki daitekeen.³² Picabeak (1985: 229) ere -*ek* biltzen du Erroibarren: *Denek bagindu zorriek, denek*, eta gaur egun Mezkitzen, Lintzoainen eta Zilbetin neronek egindako grabaketetan gauza bera frogatu ahal izan dut, ezberdintasuna argi mantentzen da. Caminok (argitaratzeko), aldiz, txandaketa dela nabarmena dio: "Litekeena da ere Erroibarren bi formen txandaketa gertatzea, bapateko mugarik gabe, horra beraz gure zalantza". Urnizako azken hiztunak, esaterako, ez zuen -*ak*/-*ek* ezberdintasunik egiten; gure ustez, honetan eragin handia du hiztunaren egoera, oso zaharra, erdi sorra eta euskaraz egiteko ohitura gutxi zuen. Gizon honek ez zuen ezberdintasun

(31) Banaketa hau ez dago erabat argi, edo diakronian zehar gauzak aldatuz joan ziren. Ondarrak behintzat dioenez, Goñin, XVIII mendeko sermoietan -*ek* nahiko arrunta zen: "Ergatibo plural transitiboetan -*ek* da, salbuespen bat kenduta" (Ondarra 1980b: 359).

(32) Inbuluzketan, esaterako, *elize in diote apezak* da galdera berberaren erantzuna.

hau egiten, ezta datiboarena ere: *Au eman diot sémei / saarrak eman diotet sémei*. Gure iritziz, hizkuntz heriotzaren gorabeherekin erlazioa bide du honek, morfologiarekin baino areago (cf. 7.1.).

Auritzen, aldiz, ez omen da singularraren eta pluralaren ezberdintasuna mantentzen: *lelisa ín duté apésak!* ezta Orotz-Betelun ere *lapésak éran dútel* (cf. Echaide 1989: 249. gald.). Artzibarren, nahiz eta pluralean *-ek* erabili gehienetan, ez da sistematikoki horrela egiten, zalantza ugariak erakusten baititu: *gizonék erran tziote maztekiei, gizonak erran zekote(n) ...mazteai* (cf. Artola 1992: 144, 210), eta *aéxkiak galdítzen tzire égia zén edo gezúrre. Aizkídeak...galdítén zuté yá..égia zén edo gezúrra zén* (209. or.). Yrizarrek (1992: 127) honako hau biltzen du: *aixkidiak ere xan dute*. Nolanahi ere, antzina, Caminok dioenez (argitaratzeko), Artzibarren *-ek* eta *-ak* txandakatzen ziren: *erreverenciácn tustenec*, eta *izan beaute guizonac juzgatuac*. ateratzen zen Urizko dotranean.

Olaibarkoa hartuz gero, Artolak (1985: 111) dioenaren arabera, gaur egungo euskaraz ez da ezberdintasunik egiten: “Pluraleko 3. pertsonak, agente aktibo denean, ez du, beste zenbait azpieuskalkitan bezala, *-ek* partikula hartzen, beti ere *-ak* delakoarekin geratuz: *larrak, kentzen zi(d)eten pañ(u)eloa*, eta *gizonak, tirtetu zioten arranoai*”³⁴

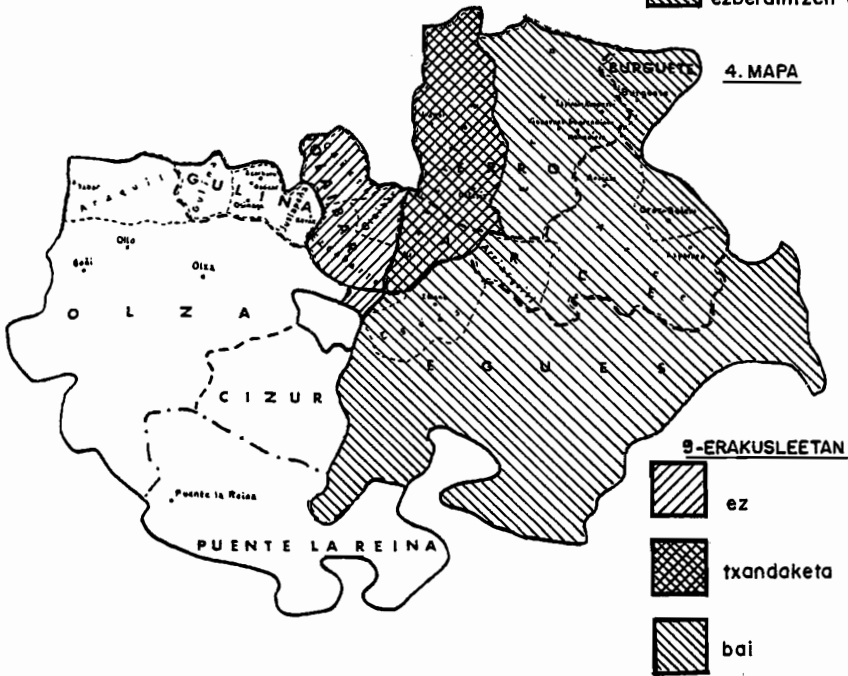
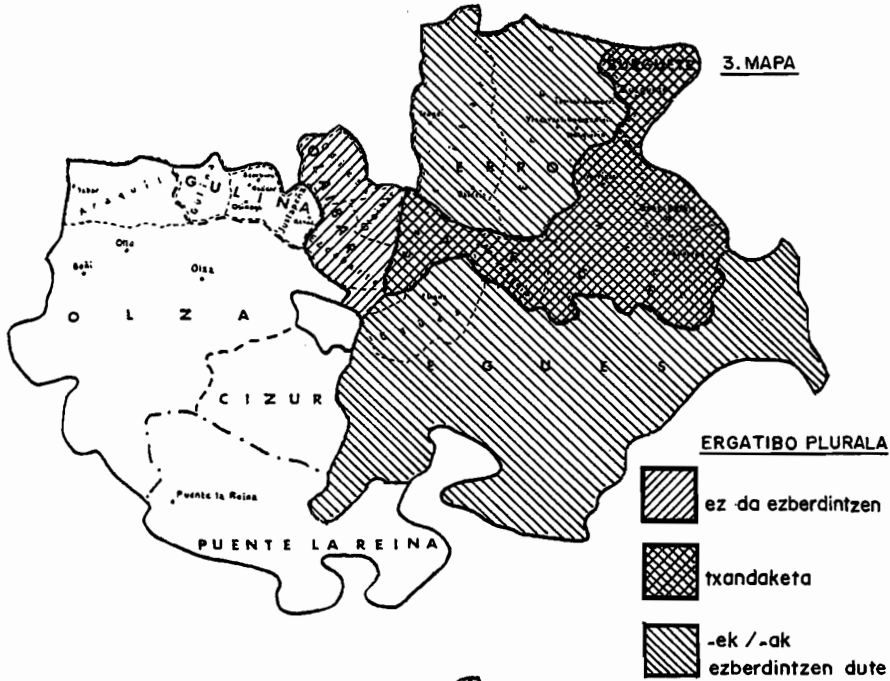
Halarik ere, badirudi antzina gauzak ez zirela horrela, Makirriaingo testuetatik ateratako datuengatik antzeman dezakegunez: *Espiritu Santi Jaunec bacarric inzuen obra ori? Ez, baizik Trinteteco iru personec* (DU: 389); eta hurrengo adibidean: *Yndezagule Jangoicoaren borondatea lurrean gaudenoc, ala nola itembaitute Bienabenturatu Zeruetan daudenec* (393. or.). Aurrean frogatutakoaren arabera, esan daiteke isoglosaren mugitzea sortu dela eta Olaibarko hizkerak hartu dituela hurbilen daukan hizkeraren ezaugarriak, kasu honetan Ultzamakoarenak, hain zuzen ere. Antzeko egoera gertatu bide da Goñin, XVIII. mendean *-ek* erabiltzen zen nahiz sistematikoa ez izan, eta XIX.ean *-ak*. Bi eremu hauek mendebalderago daudenak direnez, posible da nagusi denaren joerari atxikitzea, alegia, iparraldeko GN-ren hizkerari, zeinetan ezberdintasunik ez den egiten. Cf. 3. mapa.

Honenbestez, argi dago “cispamplonés” barruan ezberdintasunak daudela; Aurizko, Orotz-Beteluko eta Olaibarko hizkeretan —ertzetan daudenak— hain zuzen ere, aldentzen dira besteengandik eta *-ak* erabili da ergatibo pluralerako.³⁵ Olaibarko hizkerarena posible da azaltzea ultzameraren eta iparraldeko GN-ren hurbiltasun geografikoaren bidez. Aldiz, Aurizkoaren ondoko eremuak hauek dira: Aezkoa, Luzaide, Garazi eta Erroibar; eta denetan *-ek* da marka. Gure irudiz, Aurizko gertakizun honen azalpena hizkuntz-heriotzaren marka dateke, alegia, noizbait diferentzia hori markatzen bazen, gaurko hiztuna doi-doi mintzo denez, ez ditu behialako

(33) Posible da Uretan kanpoko eragina izatea, etxeakoandrea Etxalarkoa baita; era berean, Caminok ongi dioenez, P. Saragüetaren senarra baztandarra zen. Bi kasuotan, bada, kanpoko eragina handia dateke. Nolanahi ere den, interesgarria da Caminok artikulua honetan egiten duen banaketa.

(34) Testu hauetan, badirudi *-ek* erabiltzen dela kasu batzuetan, baina oso kasu ilunak dira eta ez dakigu asimilazio bokalikoa gertatu denentz: *bertzeké* (pentsatzen zuen) *gezurre zela, jito geienek..ez, ko-montzen* (Artola 1992: 217).

(35) Bestaldetik, hurrengo izenordeetan, kasu ergatiboan *güec* (A) forma eriden dugu, *-ec* morfema daramalarik, eta beste honako hau forma indarturako: *güerrec* (Erro A): *güerrec eguiten tiogutenez* (Erro A).

diferentziak gordetzen. Gainera, aitortu behar da oso datu gutxi daukagula hizkera honi buruz. Nolanahi ere, ondoren azalduko dugunez, baldin eta hizkuntza hiltzear badago, eta honen ondorioz, gelditzen diren hiztunak doi-doi erabiltzen badute, erraza da pluraleko marka hauek galtzea, ergatibo singularraren marka galtzen den gisa (cf. aurrerago 7.1).

4.2. Kasu datiboan forma berezienak pluralean sortzen dira. Lizarraga Elkanokoak *-egi*, *-egui* biltzen du: *apostoloegui*. Forma hau, ordea, singularra da Goñibarren: *Jesusegui*. Singularrerako, *-a(r)i* da orokorrean erabili den morfema: *goseac dagomai* (cf. DU: 362), *gizon onai*, *gizon ederrai*, *semeai* (cf. Artola 1992: 211). Bestaldetik, kontuan hartu behar da Elkanon, Erroibarren, Garesen, Artzibarren, Oltzan eta Goñin, aurrean *i* edo *u* bokalik badago, *a* -> *e/i,u* erregela dela medio, /a/ bokala hertsiki egiten dela maiz askotan. Hau dela eta, *-ei* aurki dezakegu singularrean; adib. *us eguiñei* edo *gizonek erran tziozte maztekiei*. Gainerantzekoetan, *-ei* erabiltzen da pluralean. Hona Mezkirizko forma hauek: *erran dakot nes kai* / *semiai* eta *erran dakotet neskei* / *semei*. Behenafarrerara hurbilduz, Luzaiden hasten da *-er* atzizkiaren erabilera, baina ez dira honako formak hedatu goinafarrera (cf. Echaide 1989: 324-325).

Gainerako kasuetan, hona hemen zer den aztergai:

4.3. Kasu genitiboan, aldaketa fonetikoaren ondorioz, singularrean *-aren* > *-ain* da bilakabide arruntena: *aunká góí txakúrreiña dà*, *zezenain adárrak*, *zezenein adárrak* (Artola 1992: 212), edo Mezkiritzen *zaldiaín nagusiak*, *astoaín*, *egur metain ondoan* (Saragüeta 1979). Berebat gertatzen da Artzibarren: *gulain kontra*, *inbidiaín kontra*, *perezain kontra*, etab. Lizarragaren dotrinan 37. orrialdean aurkitzen dugu honako adierazpidea: *O cer hónra áu guizaguendearén!*. Argi dago genitibo hau funtzioz destinatibo dela, Dechepareren idatzietan bezala eta izkribu zaharrek erakusten duten gisa.

4.4. Kasu soziatiboan, honako bi morfema hauek txandakatzen dira: *-kin* eta *-ki*. Hona hemen: *beldurraiquin*, *juramentuaiquin*, *consoluiqui*, *bozcarioiqui*, *emendiaiqui*, *guciaiqui*, *orrequi* ditugu Erroko testuetan, eta gauza bera frogatzen da gaurko grabaketetan. Aurizperrin ere bai (cf. EAEL 211. grabk.): *palaikin*, *atzatzeikin*, *aunitzeki* ditugu grabaketa berberean; beraz, argi ikusten da txandaketa dagoela. Halaber, Elkanon badirudi bi morfema hauen arteko txandaketa aspaldikoa zela. Ondarrak (1982: 165) ematen dituen apunteetan frogatu daiteke honako hau. Forma hauen jatorriari dagokionez, azpimarratu behar da *-kin* eta *-ki* morfemak ez direla aldaketa fonologikoaren ondorioa, morfologikoa baizik: *-ki* < **kide(-n)*, azkeneko *-n* hori inesi-boaren hondarkia delarik; honenbestez, bi morfemaz ari gara, eta ez batez.

Gauza bera gertatzen da iparraldeko GN-ren eremu batzuetan, ultzameraz esaterako, eta baita ekialdekoetan ere, adib. zubereraz. Mitxelenaren arabera, badaude hizkera batzuk azkeneko *-n* mantentzen dutenak, eta beste batzuk nahiko mugikorra dutenak (FHV: 187); eremu honetan *-n* galtzen da adberbioetan (*orai*, *bedere*) eta iraganeko aditzetan. Honela bada, hizkera batzuek maiztasun handiagoz galduko dute *-n* hori eta beste batzuek ingurune batzuetan bai, eta besteetan ez.

Ikus dezagun nola egiten den singularraren eta pluralaren arteko diferentzia. Singularrean hau da bilakabidea: *arekin* > *aikin*. Gaur egun, singularrean honakoak dira arruntak: *semiaikin*, *alabaikin*, eta pluralean: *semeikin*, *alabekin*. Saragüetaren testuetan ere gauza bera frogatzen da: *beraikin egotera* (1979b: 334) eta *ziri-burdinekin*

xeatzen (1979a: 174). Erroko testuetan, singularraren eta pluralaren arteko ezberdintasuna mantentzen zen, baina *-rekin* morfema agertzen zen singularrean: *gueiagorequin, andiarequin, atencioarequin, espaciorequin, pacienciarequin, deseorequin, estadoarequin*, eta pluralean, ordea, *-ekin*: *privilejioequin, meresimentuequin, fariseoequin, bozcarioequin*.

4.5. Kasu instrumentalari dagokionez, bizkarkariaren ordeztapenari erabiltzen dela baieztatu izan da. Ebakera apikari hau oso arrunta da hegoaldeko goinafarreraz. Eguesen nahiko fenomeno zaharra dela ematen du, Lizarragak erakusten baititu: *amores, latines, euscaras, untatus, beras, erran nai denas* (Lizarraga 1807: 23). Dena den, Berriainek apikaria nahiz bizkarkaria, biak zerabiltzan. Erroko hizkeran ez dago erabateko sistematikotasunik: *eskuz, pikoiz, bidiaz, oñez* (Ureta EAEL 209. grabk.); baina apikariz ebakiak ere usu agertzen dira: *avisus, divinidades, gracias betea* ditugu Erroko testuetan (Sarrustegi 1987: 273), gaurko grabaketatetan ere txandaketa arrunta da. Ber gauza gertatzen da Artzibarren, han ere txandaketa da nagusi. *Erizkizundi Irukoitzean*, Iragin, Arrietan eta Orotz-Betelun *urez* daukagu; eta Artolak (1991: 211) *aunkes, gabaz, arriz, idiande bates* ematen ditu, informatzaile berberak elkarrizketa batean bata nahiz bestea txandakatzen baititu. Urizko dotrinan apikaria ateratzen da sarritan: *bearris aicea* eta *anis aldis*.

Olaibarko hizkeran, 1828 urteko dotrinan,³⁶ beti *-z* erabiltzen zen: *bearriez, sudurrez, escuz, agoz*; baina azken urteotako datuekin parekatzen baditugu, ikusiko dugu *-s* dela nagusi: *mánes géros* (Artola 1985: 107).³⁷ Datu hauen bidez, bada, badirudi fenomeno hau denbora pasatu ahala areagotu dela, eremu honetan behinik behin.

4.6. Kasu destinatiboan, euskaraz erabiltzen diren bi morfemetatik, euskalki batzuek *-endako* hautatzen dute, besteek *-entzat*. Bietatik lehenengoa da eremu honetan aukeratzen dena. Bestaldetik, genitiboaren morfemaren gain eraikitzen denez, beronek aurkezten dituen bilakabideak erakusten ditu morfema honek: *-arendako > -aindako* singularrean, eta pluralerako: *semendako, gizonendako*. Izenordeetan, berriz, *-(r)etako* da atzizkia.

Lekuzko kasuetan honakoak suertatzen dira aipagarri:

4.7. Kasu adlatiboan *-ra* da ohiko morfema; bistan denez, *-ra*-ren aurrean *u* edo *i* daudenean, *-re* izango dugu: *mendire* edota *zerure* aditzen eta irakurtzen dira. Eta adizlagunetan *arara* da erabiltzen dena (Lizarraga 1807: 58 at),³⁸ *-ra*-ren erabilera pleonastikoa eginez; Erroko A testuan: *arara aguertu zen Balia*, gaur egun ere arruntak dira honelakoak. Bonaparteren adberbioen zerrendetan honakoak aurkitzen dira: *onara, orrara, arara*; baita Elkanon eta Garesen ere; eta Goñin eta Oltzan *onera, orrera, arera* ditugu.

-Rata-ren arrastoak aurki daitezke, Ondarrak (1982: 165), esaterako, *norata* =

(36) Nahiz eta izkribu hau erabateko frogatzat ezin den hartu, testu hauetan beti eredu jasoa erabiltzeko joera baitago. Dena den, daukagun bakarra da, eta noilabaiteko garrantzia du.

(37) Horrela dio Artolak: "Kasu batzutan —*manes geros* aditzen den bakarrean, adibidez—, oso ongi bereizten dira bi *s* horiek, baina besteetan zailago gertatzen da bereizkuntza hori, *gauezkol/gauesko* batekin gertatzen den bezala eta, kasurik gehienetan *z-z* entzuten badira ere (*berriz, aldi betez, muturrez, egunez*), *zenbait e(g)unes* entzuterik ere bada" (Artola 1985: 110).

(38) Zenbaketa hauek Ondarrak egindako edizioari dagozkio.

¿adonde? X-*rata* ematen ditu Elkano, Oltza, Gares eta Goñirako. Halaber, *hunat* eta *onat* agertzen dira Luzaideko eta Aurizko hizkeran, behenafarreratik hurbilen dauden herrietan (Echaide 1989: 251. gald.); azkenik, Mezkitritzen eta Lintzoainen *onata*, *arata* eta *norata* arruntak dira.³⁹

Badirudi, honenbestez, *-rat* morfemaren arrasto batzuk gelditzen direla; jakinaenez, atzizki hauek mugaz bestaldeko euskalkietako bereizgarriak dira eta goinafarreraino zabaldu dira. Morfema hauen ezberdintasunari buruz Zuazok (1989: 632) biltzen ditu honetaz arduratu diren hizkuntzalari gehienen iritziak, eta honela laburbiltzen ditu: a) *-rat* / *-lat* atzizkiek zerbaiten barruan sartzen dela, bertan luzaro irauteko asmoz, adierazten dute; b) *-ra* / *-la* atzizkiek nonbaitera edo zerbaiti hurbiltze soila, handik luzaro gabe irteteko asmoa dagoela adierazten dute.

4.8. Adlatibo bukatuzkoan, Ondarraren (1982) datuak hartzen baditugu, *Madrilaño* eta *Bayonaraño* ditugu Elkanon eta Garesen, hurbileko bokal asimilaziorik gabe. Jakinaenez, “ultrapamplonés” hizkeran badirudi zertxobait oparogoa izan dela bokal asimilazioa, *-raino* morfemaren muga ere gainditzen zuelarik, adib. *Madrilleño*.⁴⁰ Oltzan eta Goñin, aldiz, *Bayonaraño* dugu. Honenbestez hurbileko bokal asimilazioa da bi eremu hauek bereizten dituen.

Azkenik, kasu ablatibo eta leku genitiborako ez dago ezer aipagarririk, *-tik* eta *-ko* erabiltzen dira hurrenez hurren.

4.9. Posposizio sailean, *artio* < *artaino* dugu hegoaldeko GN osoan; dirudienez, *arte* + (*d*)*ino*-ren laburtzapena da. Honenbestez, *-raino*-k denbora adieraziko du kasu hauetan. Dena den, de Rijkek (1992: 706) beste posibilitate bat ematen du. Beronentzat, **do* atzizkiak antzineko adlatiboaren funtzioa betetzen du, frantsesaren ‘à demain’-en antzekoa. Honenbestez, hauxe litzateke bilakabidea: *arte* + *do* > *artio*, eta *artio* pleonasmoa izango genuke. Morfema bera aurkitzen dugu ultzameraz aurkitzen den *oraindo* forman (Izagirre 1966: 706), alegia, **oraindo* > *oraino* dugu.

Denborazko adberbioekin honakoak ditugu: *egundeño* (‘inoiz’), *gaurdaño* eta *gaurrarte*, *lendaño* (Echaide 1984: 126-130). Lizarragaren liburuan (1807: 56) ere honakoak agertzen dira: *O éne Jangoico Jauna, eztút utzico, bedeicanázan artáño*, eta baita *arteo* ere orrialde berberean: *susténtu divinoa...duéna vertúte gucia passarázteco aisa ta vizcórr oraico vide dugúna, ellegatuárteo Cerúra*.

4.10. Erakusleei bagagozkie, ezaugarri bat suertatzen da aipagarri: iparraldeko euskalkiek hasperena dute, erronkarietaz eta zaraitzueraz *k-* (*kaur*, *kori*, *kura*) eta aezkeraz *g-* (*gau*, *gori*, *gura*). Goinafarreraz aurkitzen ditugu honakoak. Lehenengo

(39) Bi forma hauen arteko ezberdintasunaz galdetzean, honela zioen hiztun batek: “norata zazi” galdetzen duzunean, ez da jakiten zehazki nora doan, joan daiteke honata, edo harata. Aitzitik, *nora zazi* galdetzerakoan, lekua zein den zehaztasunez jakiten da: *mendire*, edo *etxera*, etab. Horrela esanda, badirudi *norat*-ek zuzenbidea adierazten duela, alegia *norantz*-en kidekoa dela, eta bestea kasu adlatiboa litzatekela. Hartaz, Mitxelenak esandakoa sendotzera letorke: “La distinción *-ral-rat* (sufijo que sólo se da donde falta *-rantz* etc., y viceversa) parece indicar, en época antigua, dirección, con término de movimiento / dirección sin término” (Villasante 1978: 123-124).

(40) Eskuarki, zenbat eta muga morfologikoa handiagoa den zailago suertatzen da asimilazioa gertatzea. Gainera, kontuan hartu behar da morfemaren izaera: deklinabidea, eratorpena edo klitikoa denentz.

graduko erakusleek eta beren forma deklinatuek, non gehiago non urriago, gordezen dute *g*- kontsonantea hitz hasieran. Mitxelenak (FHV: 247) ekialdeko euskalki hauek kontserbatzaileagoztat ditu; beronen ustez, erakusle hauek izenki baten atzetik gorderzen dira soilik, eta ez dira agertzen balio anaforikoa dutenean.

Artzibarko testigantzek diotenez, *g*- hori arrunta da: *kajon goi, gorrek ..., sorgin goiek* (EAEL 215. grabk.), *kontu goi, neskako goi, ur goi, ur goiek* (Artzibar, EAEL 215. grabk.). Gainera, Otaegui jaunak Urizko itzultzaileak erabilitako grafiari buruzko ohar batzuk egiten dizkio. Hau da horietako bat: "Palabras que deben llevar *g* al principio según datos suministrados por el Sr. Traductor de Uriz *-aren, ayec, an...au* por *gau*, y *artas* por *gartas* ha usado indistintamente" (Yrizar 1992: 145). Honenbestez, argi dago horiek zirela orduko forma arruntak.

Berebat gertatzen da Erroko testuetan, horietan ere arrunta eta arauzkoa da *g*-hau: *lastimoso gontan, sandu gonena, Misteriosogau, obragau, pisscagau, denboragartaco, doctrinagonequin*. Aurrean esan bezala, *g*- hori erabili izan denean, erakusleen kasuan erabiltzen zen, ez izenordeetan. Baina, joera analogikoak indarra izan du, eta erronkieraz bezala, non *k*- dugun batzuetan izenordeetan, *g*- agertzen zaigu hemen adibide bakan batzuetan: "garek behar luke" (Yrizar 1992: 126). Gaur egun, ordea, erabilera hau ez da sistematikoa ibar honetan. Mezkititzen egindako galdeketan, honakoak aurki ditzakegu: *neska oi da xarmanda, etxe au ttarra da*, baina *gizon goi da aundie eta zakur geu da bertzia baño aundiagokoa*. Gauza bera frogatu dugu Olondritzen. Zilbetin, ordea, *g*-dun forma hauek galdu dira.

Esteribarren gaur egun badira honen arrastoak: *pantano gontaz* (Txillardegí et. al. 1983: 259). Testu zaharretan kasuren bat ager daiteke: *prodigioso gura* (Larrasoña. Satrustegi 1987: 59), baina beste kasuetan ez da gertatzen. Hasierako *g*-ren erabilera hau ez zen oso sistematikoa testu hauek idatzi ziren garaian; *g* -> \emptyset bilakabidearen hasiera nabarmentzen da honako adibideotan: *sandu ontaic, munduontaco*. Eguesko hizkeran Lizarragaren lanak aztertuz gero, argi ikusten da joera hau, eta gainera, paradigmetan horrela azaltzen du Ondarrak (1992: 32).

Honainokoa laburbilduz, eta eremu honetako banaketa diatopikoari dagokionez, esan daiteke zenbat eta mendebalderago joan, askoz gehiago areagotzen dela txandaketa. Hau dela eta, Ezkabarteko hizkeran ez da *g*-rik aurkitzen (Artola 1992: 201 eta 1885: 97-112) ezta Zilbetin ere. Cf. 4. mapa. Bestaldetik, lehenago bokal erabilera sistematikoa bazen Erroko eremuan, gaur egun txandaketak nabarmendu dira.

4.11. Konparatiboetan *gehiago* eta *handiago* formei *-ko* eransten zaie eremu guztian: *Etzue yagoko... arroituz izan* (Artzibar. EAEL 215. grabk.), Elkanon ere bai: *handiagokoak*⁴¹ eta *gueiagocoác icusitút* (Lizarraga 1807: 30), *denbora ezin ederragokoa* (Saragüeta 1979: 172) eta Mezkititzen: *zakur au andiagokoa da*. Forma hauek ekialdetik —aezkeratik— hasi, eta Nafarroan gehienez eriden daitezke eta baita Lapurdin eta NBn eta Gipukoako Goierriin. Nolanahi ere, beti txandaketan agertzen dira forma hauek eta besteak (Echaide 1989: 254. gald).

4.12. Atal honekin bukatzeko, nabarmenduko dugu aditzondoan erabilera berezia; jakina denez, bi aditzondo jarraian doazenean, bigarrena *-ik* edo abs. singularra

(41) Horrela ematen du Ondarrak, nahiz grafia harrigarria egiten den.

marka har dezake, zaraitzueraz eta aezkeraz gisa. Eremu honetan, ekialdeko hizkerezan gisa, forma bakan batzuk eriden ditugu Oلابarren: *gēldi-gēldia* (Anotz. EAEL. 202. grabk.), eta Ultzamaraino luzatzen dira: *goiz-goize* (Izagirre 1966: 463).

4.13. Bukatzeko, kontsonante palatalizatuen atalean esan dugunez, atzizki txikigarria *-tto* da eta ez *-txo*. Horrela ba, *-tto* hau hedatzen da iparraldeko GN-raino: *cerbatto, tragottobat, arttoac, humilttoei* (Lizarraga 1807: 19).

5. Aditz morfologia

Aditz morfologia komuntzadura sistemez eta sistema hauek erabiltzen dituzten morfemei ekinez abiatuko gara orain.

5.1. Lehenengo eta behin, nor-nork sistemaren erabilpenaz zehaztaper batzuk egitea komenigarria da: jakina denez, nor-nork adizkiak oso gutxi erabiltzen dira eremu honetan; berauen orde, nor-nori-nork sistemarenak nagusitu dira. Ordezkateta hau Bonaparteren garaian abian zegoela esan daiteke, haren hitzek argi diotenez:

C'est ainsi que *eman zida* s'emploie non seulement dans le sens de *il me le donna*, mais aussi, d'une manière incorrecte, dans celui de *eman nindue* "il me donna" ou "dedit me". Les variétés d'Arce, d'Erro et de Burguete, ainsi que les manuscrits en notre possession ne reconnaissent pas toutefois ces terminatifs à un seul régime, que nous n'avons pas hésité pour cela même à insérer dans ce tableau (Bonaparte 1990: 433).

Ixura guztien arabera, Bonaparte baino lehenago nor-nork sistemako laguntzailerak erabiltzen ziren eremu guztian: Eguesen *convidatzengaitute, etzaitu utzico* eta *onestengaitu* bezalakoak (Lizarraga 1807: 58) arruntak ziren. Bonapartek, esaterako, orainaldiko forma hauek eman zituen Elkanorako: *nauzu, nauze, nauzie, zaitut, zaituste, zaitute, gaitu, gaituste, gaitute, nau, naute, zaistet, zaiste, zaistegu, zaiste* eta lehenaldian: *ninduzu, ninduta, ninduna, nindue, nindita, nindina, ninduze* (Yrizar 1992: 32).⁴²

Olabarko hizkeran, Makirriaingo dotrinan, nor-nork sistemaren laguntzailerak agertzen ziren: *criatu guiñuzen, zorgaitztenei* (DU: 389). Halaber, Erroko testuetan forma hauen arrasto batzuk aurkitzen dira: *gonbidatcen gaitu* (B), *bota nazucie* (A), *eremanaci nindue* (A), *ereman zaituzte* (A), *an adoratuco nauzu* (A), *etcinduzat utcico* (A), eta beranduago Yrizarrek egindako lanean, oraindik orain, badirudi arrasto batzuk gelditzen zirela (Yrizar 1981a, II: 39).

Artzibarren, gaur zeharo desagertua dagoen hizkeran, nor-nork sistemaren arrastoak aurki daitezke: *gaituzte, zaitute, zaiztugu, zaiztee* (Yrizar 1992: 127), eta baita Auritzen ere: *ikusi nau* (Echaide 1989: 392); gainerantzekoetan, *ikusi dire, diguzie* erabiltzen dira eskuarki.

5.2. Baldintzazkoetan, Erroko testuetan *-ledi* eta *-leza-z* osaturiko baldinkerak ditugu; forma hauek gaur aski gutxi erabiltzen dira, nahiz eta ekialdean erabat arruntak diren. Esaterako, gaur egun Aezkoan *baledi* eta *baleza balitz* eta *balu*-ren pareko dira.

(42) Bonapartek berak Eguesen eginiko inkestean ondorioak dirudite: "Cuando, en 1869, Bonaparte no consideró oportuno volver a España, por la situación política, se estableció en San Juan de Luz y llamó a vascohablantes de varios pueblos de Navarra. El de Elcano fue el mencionado Larráinzar". (Yrizar 1992: 17).

Azkue (1969: 681) *ilbanendi* eta honelakoak "hipotético objetivo" flexiotzat hartzen ditu. Erdararen eraginari egotzen dio forma horien ordezkatea: "Esta sustitución de presente por futuro ha dado origen a la del futuro *ilgo banintz* por el presente remoto "il banendi", como el desuso de presente hipotético <si yo muera> y su sustitución por <si yo muera, y si muriera ahora> dió lugar a que nuestro *il banadi* se oiga cada vez menos, sustituyéndole *iltenbanaz* "si muero".

Orokorrean **ezan* laguntzailearekin eraikiak dira topatu ditugunak: *baldin ezau-cen bacinduz*, *baldin ongui comprendi baguindeiza* (Erro A). Halarik ere, txandaketaren testigutzak eriden ditzakegu ingurune bereberean; badirudi, beraz, ordezkate proze-sua jadanik hasia zela: *ezpalu Jangoicoac zautcen becatua; ezpalu aborrecitcen, ez litceque* (Erro B); *ezpaleza castigatzen...ez litzeque iceiñ; eva tristeac ezarri baguinduza* (Erro A). Bonapartek (cf. Ondarra 1982: 222) Elkanon, Oltzan eta Goñin honakoak bildu zituen: *balez, balezata, balezana; bagindez, bagindezata, bagindezana; balezate, eta ogia izan balez*.

Horrez gainera, Euskal Herria osoan zabaldua omen zegoen botibo moduak, gaur egun zubereraz iraupenik luzeena izan duenak, —honen barruan subjuntibo eta indikatiboko formak bereizten dira— (Zuazo 1989b: 636) utzi zituen arrastoak gure eremuan. Bonapartek biltzen ditu forma bakan batzuk, *ailedi, ailu* eta *ailleza* datoz zerrendetan, eta aldamenen Elkano, Gares, Oltza eta Goñi izenak giltza artean datoz (Ondarra 1982: 172). Gaur egun, ordea, erabat desagertu dela esan daiteke.

5.3. Nor-nori sistemaz den bezainbatean, iraganeko *-ki-*dun formak aztergarriak suertatzen dira. Azkuerentzat (1969: 574), *ki-*dun adizkiak zaharrenak dira; beronen ustez, *ki* morfema hau *ekin* aditzaren erroa da; Bonapartek, ordea, *-ki* hau *egon* edo *egoki* batetik datorrela baieztatzen du.⁴³ Kontuan hartu behar da *-gi-* / *-za-* aditz erroak izan zirela euskalkien sailkapenean erabili zen irizpidetariko bat.

Forma hauei buruzko aipua egitean, Nafarroako Etxarri eta Bizkaia lotzen ditu.

Sólo en un rincón paradisíaco de nuestra Navarra y en limitadas zonas de Bizcaya como Bakio, Barrika, se oyen flexiones de verbo auxiliar de indicativo en que figura el reflexivo *ki*. Doce o catorce años atrás oí hacia Etxarri-Aranaz, con una fruición que sin duda asomó al semblante, estas lindísimas flexiones: *etorri dakit* 'se me ha venido' (Azkue 1969: 575).

Adizki laguntzaileak egiteko erabiltzen den *-ki-* hau gaur egun subjuntiborako hedatua dagoen morfema da iraganaldian —ez orainean—. Etxarrira iritsi orduko: Etxarri, Ergoiena, Arbizu eta Lakuntzan bizi-bizirik daude honelakoak. Hizkera honetan, Euskal Herrian beste inon ez bezala —orainean ere erabiltzen dira: *etorri nakizubie, nakizie*, eta hauexek dira, gainera, erabiltzen diren bakarrak; ez dago polimorfismorik. Baita Ultzamako hizkeran ere, zehazkiago Odietan, Anuen eta Imotzen: *gelditzen zeikien, gustatzen zaikien* ('zitzaidan'). (cf. Gaminde 1985b).

(43) Azkuerentzat (1935: 158, 162-163), hau izan da sorturiko bilakabidea: "En otros dialectos, en que como característica de familiaridad interviene por chocante anomalía el pronombre respetuosos *zu*, de *ki* queda la *i* en objetos singulares, *il zait* en vez de *il dakit* "se me ha muerto" (Azkue 1969: 574). Adizki hauek (*dakit, dakio...*) eta ez *zait, zaio...* hobetsiko zituen "gipuzkera osotua" izeneko batasun proiektuan.

Gure eremura mugatuz, Erroibarren badaude forma hauek bizi-bizirik. Gamindek, esaterako, honakoak biltzen ditu Lintzoainen: *zekide*, *zekio*, *zekigu*, *zekizie*, *zekiote* (Gaminde 1985b: 32); baina, *-tza*-dunak ere arruntak izan dira: *ciceizquiozen*, *ciceizquion* ateratzen dira Erroko testuetan, eta gaur egun Mezkitzen *zitzeo*, *zitzeon*, *zizaio* txandakatzen dira *-ki*-dunekin: *zeikire*, *zeikizu*, *zeikio*, *zeikigu*, *zeikizie* eta *zeikiote* (Yrizar 1992: 222). Eugin, Usetxin, Urtasun eta Egozkuen (Esteribar) *zakiden*, *zakiken*, *zakion*, *zakigun* eta antzeko paradigmak aurkitzen dira (Gaminde 1986: 186); baita Zilbetin ere, aurtan frogatu ahal izan dugunez. Artzibarren, Arrietan eta Hiriberrin, adibide franko: *erori zekio sagarra*, *ioaten tzezion*, baina *sartu z(i)zekon* ere entzuten da; honenbestez, txandaketa da nagusi.

Olaibarreraino iristen dira forma hauek: *zakide*, *zakien*, *zakiren*, *zakion* eriden daitezke (Artola 1985). Elkanon arruntak ziren, baina *-tza*- errodunekin txandaketan: *zekio* eta *zitzaio*; *zekiote* eta *zitzaien*, *zezekiote* eta *zitzaizekiote* (cf. Yrizar 1992: 28); Ondarrak ere Lizarragaren lanetan testigatu zuen.⁴⁴ Datu hauek ikusita esan dezakegu, gehiago edo gutxiago, eremu guztian gertatzen den fenomeno dela, eta urrutien dauden eremuek ere arrastoak dauzkatela.

5.4. Euskal Herriko karta hartzen badugu, berehala ohartuko gara zenbat eta men-debalderago joan, aditz partizipioaren erabilera handiagoa aurkituko dugula agintera, ahatera eta subjuntiboak adizkietan (adib. *saldu*); eta zenbat eta ekialderago joan, aditz erroa usuago agertuko zaigula: adib. *sal*. Bizkaiko testu zaharretan ere *sal begi*, *sal dai*, *sal daian* aurkitu zituen Lakarrak (1986).

Gauza jakina denez, Euskal Herrian zaharragoa da aditz oinaren erabilera bakarra ahaleran, aginteran eta subjuntibo eran: —*sal beza*, *dezake*, *dezan*—. Gure eremuan aditz erroaren erabilera arrunta da Elkanon, agintezko, ahalezko eta sunjuntiboko perpausetan: *oroidaiéla* (Lizarraga 1807: 57), *ken biztza*, *gal dadin*, *bil daitezke*, *erresponda*, eta baita *-i* dute aditzetan, nahiz gutxiagotan gertatzen den: *uzdezan*, *iducazu*, *itzulazu*. Baldintzazkoetan ere usu agertzen dira honakoak: *saldubenaza*, *salbabenaza*, *garbibenaza*, *azcarttu benaza*, *adibenaza*, *alchabenaza*, *ordibenaza*, *adibenaza beregana ni*, *deibenaza beregana ni* (Lizarraga 1807: 27, 49).

Olaibarren aditz oina usu dugu: *goberna dezaten*, *guarda dezaten* (DU: 396). Erroko hizkeran, ordea, ekialdeko euskalkien bereizgarria den aditz oinaren erabilera ez da sistematikoa. Baiezko esaldietan aditz oina dugu: *diberti daitecila*, *cumpli dezan*, *consola zaizte*, *pasea ceicela* (Erro A), baina ezezkoetan, *eztaitecila divertitu* (Erro A), *nailuque eztezan zautu arren becatue* edo *eztezan aborrecitu* (Erro B).⁴⁵

5.5. Geroaldia ezartzeko dauden bi morfemetatik, *-ko* eta *-(r)en*, mendebaldeko euskalkiek lehenengoa aukeratzen dute, eta ekialdekoetan biak izan ohi dira aukeran. Zubereraz eta ekialdeko beste euskalkietan, *sarbhuren niz* eta *sarbhuko niz* erabil daitezke, baina Inchauspek (1858: 9) muga bat jarri zion honi, *-n* batez bukatutako aditzek *-en* baizik ezin izango dute hautatu. Hegoaldeko GN-z, aldiz, *-ko*-z eraikita-

(44) "Ikusten dugu lehenaldian *-qui*- artizkia *-tza*- artizkiaren ordeaz: cequio 'zitzaion', cequizquio 'zitzaizkion'; baita ere falta dela orainaldian *-tza*- artizkia: gaizquio 'gatzaizkio'" (Lizarraga 1807: 25).

(45) Denak Erroko testuetako adibideak dira.

koak erabiltzen ziren Garesen, eta baita Elkanon, Oltzan eta Goñin ere, aurreko lerrootan esan dugunez (Ondarra 1982: 181): *jaunko*, *izenko*, *inko* izango ditugu. Antzeko arrastoak aurki daitezke iparraldeko GN-ren hizkera batzuetan, ultzameraz, esaterako.

Gaur egun, ordea, "cispamplonés" hizkeran *-nko* taldea behin batean besterik ez dugu entzun Mezkitritzen: *eramanko zuela*; gainerantzeko kasuetan, *-en* eransten zaie, *-n-z* bukatutako adizkiei: *egoin*, *errain*, *yoain*, *main*, eginez.

5.6. GN osoan —non maizago non urriago— nabari da ahalera eraikitze forma berezi bat, alegia, *-ke* morfema errepikatzearena; esaterako, Olaibarko hizkeran adizki laguntzaileek forma pleonastikoa hartzen dute: *apartabaitechaqueguque* (DU: 384). Berebat gertatzen da gaur egun, honakoak eriden daitezke Mezkitritzen eta Usetxin pluralerako formetan: *dezakeguke*, *dezakezuke*, *dezakezieke* ditugu (Gaminde 1986: 190). Ziurrenik berrikuntzatzat jo ditzakegu honakoak, arrazoiertako bat adizki hauen erabilpena eremu murritzean datza. Antzeko formak testigatzen dira iparraldeko GN-z ere: Ultzaman, Imotzeraino hedatuz (Ibarra 1992: 930); eta Garesen (cf. Bonaparte 1990: 241).

Honez gain, ahalera sintetikoa erabiltzen zen zenbait aditzetan; *egon* aditzean, esaterako: *dagoke*, *ezpaitagoque* formak ditugu Makirriango testuetan (DU: 402). Gaur egun, ordea, forma sintetiko hauek ia erabat galdu dira, eta perifrastikoez ordezkatu dituzte; mintzo diren Mezkitrizko hiztunak ulertzeko gai dira, baina errazago erabiltzen dituztela perifrastikoez aitortzen dute.

Hauetaz kanpo, baditugu beste batzuk *de-* hasierako morfema galtzen dutenak, Usetxin, esaterako (Erroko hizkeran): *zaket*, *zakek*, *zakeu...* ditugu. Nahiko arrunta da hizkera arruntean adizki laguntzaileetan hasierako *e-* eta *de-* galtzea; *ezazu* > *zazu* eta *dezan* > *zan*, *tzan*; mota honetako hauek arruntak dira, ez hemen bakarrik, baizik oso eremu zabalean (cf. Ondarra 1982: 39): *zazu*, *zak*, *zan* eta *zazkek*, *zozket* eta *zakezut* ekartzen ditu hegoaldeko GN-ren eremu guztirako.

Ahalerarekin bukatzeko, gaur egun bizirik dagoen aditz mota baten erabilera testigatzen da testu idatzietan. Erroko testuetan badugu *etzuquebada gutiago eguin Jaungoicoc* (Erro A)⁴⁶ edo Mezkitrizko hiztun bati aurrean entzundakoa: *al zukena iten zuen* 'ahal zezakeena' eta *e nuke in* 'ez nezakeen egin'. Forma hauek potentzialak dira; Bonaparteren lekukotasunaren arabera (Bonaparte 1990, I: 234), ekialdeko euskalkietako bereizgarria da forma hauen erabilpena; honez gain, lapurtera, b-nafarrera, goinafarrera eta bizkaiera zaharrean arruntak dira. Ondarrak (1982: 172) hegoaldeko GN-z bildu zituen honakoak: *dateke*, *duke*,⁴⁷ *dukezu*, *dukezie*, *diguke*, baina ezin izan zituen testigatu euskara mintzatuan.

5.7. Pluralgileaz den bezainbatean, euskarak duen aukera zabaletik (*-it-*, *-t-*, *-ti-* *-z-* (*-za*) eta *-kí-*) denak erabiltzen dira hemen. Hasierako morfemei dagokienez, inte-

(46) Bi posibilitate daukagu forma honekin, batetik errakuntza grafikoa gertatu bide da *ez + duke*.

(47) Ondarrak (1982: 172) hauek ematen ditu Elkanon: "*duke*, *diteke* (ambos entre aspas)" lehenengo ziurrenik gaurko 'dezake' da.

resgarria da azpimarratzea bustidurarik gabe erabiltzen dela ia eremu osoan. Erabat ados gaude Intzak egindako pluralgilearen banaketa honekin:

Napar iparraldean hedatzen den [t̪] au ez da euskalki auetan agertzen, ez Auritzen ez Erron ezta Esteribarren ere: “Esteribarko euskera Ultzamakoaren antzantzekoa da. Bukaerak berberak ditu. Sustrai askotaritako *tx*-ren ordez artzen dute *tz*, ta *tt* gozoaren ordez *t*. (Intza 1921: 80).

Elkanon denetariko pluralgileak ditugu Ondarraren hitzek diotenez: “Aniztailea ikutzen dugu hemen, batez ere; eta mota hauek ditugu; *-it-*, *-t-*, *-ti-*, *-z-*, (*-za* atzizkia) eta *-zqui-*” (Lizarraga 1807: 25). Bonaparteren datuak zehazkiago aztertzen baditugu (Ondarra 1982), hitz hasieran *t-* da ohiko pluralgilea: *tiot*, *tiozu*, *tioze*, *tiote*, eta bokal artean dagoenean *-it-*: *zitiok*, *zition*, *ditiau*, etab; berauetan ez da bustiduraren arrastorik gelditzen. Artzibarren ordez, *-zki* hartzen dute horren lekuan: *dizki*. Guk gure aldetik, gauza bera frogatu dugu Urizko dotrinan: *itzulizquizu*, *errespa dizquigula*. Olaiarren, aldiz, badaude herri batzuk [t̪] egiten dutenak: *nittuen*, *nittue*, *ziñittuen*, *ttiozie*, *ttizut*: Horrela dio Yrizarrek: “Una de las diferencias que se aprecian entre unas formas verbales y otras, es la presencia, en algunas de ellas de la palatalización de la “t”” (Yrizar 1992: 52). Mendebalderago joango bagina Ultzamara, hauek erabat arruntak direla ikusiko genituzke. Esanak esan, argi ikusten da gradualtasuna dugula, alegia, mendebalderago joan ahala, forma bustiak pluralgilean arruntagoak direla.

Erroibarrera joango gara orain. Hemen *-z-* pluralgilea arrunta da (cf. Gaminde 1985b) Lintzoain, Mezkiritz eta Aurizperriko paradigmetan, Nork lehen aldian zuk, guk, zuek eta haiek-en plurala: *zeizque* (‘zitezkeen’) (sing. *zeique*), *nuzke* (‘nituzke’), *zuzte* (‘zituzten’) *zinduzte* (‘zenituzten’) eta Erroko A testuetan: *loxacen zustela*, *bear zuzten alimentuac*, *nai bazuzten*; baita nor-nori-nork-en ere: *nezko* ‘nizkion’, *zezko* ‘zizkion’ eta *aguercen ciceizquiozen* (Erro A). Nor-nori-nork sistematan *-it-* arrunta da: *nitio*, *zitio*. Nor-nori-sistematan, berriz *-zki-* da nagusi: *zaizkire*, *zeizkio*.

5.8. Ataltxo honetan pertsona markak aztertuko ditugu: Pluraleko 2. pertsonaren morfemari dagokionean, bai *nork* bai *nori* denean, *-zie* morfema hartzen da; hau dela eta, *duzie*, *zaizie*, *izazie*, etabar, arruntak izango ditugu. Ekialdeko eta hegoaldeko GN-ren euskalkiei dagokien gertakizuna da berau; iparraldeko GN-ren zenbait hizkeretara ere hedatzen delarik (baztanera, ultzamera). Lafonek (1965: 903-4) zuzen esan zuenez, ekialde osoan, —eta ez zubereraz bakarrik— betetzen da gehiago edo gutxiago aipatu aldaketa, bizkaiera, gipuzkera eta lapurtera direlarik salbuespen bakarrak. Hondarribiraino hedatzen da,⁴⁸ han, ordea, *-e > -a* bihurtu zen: *battúsja* ‘ya los teneis’, *badúsja* / *badúsja*, ‘(ya) lo teneis’, *badákisja* ‘(ya) lo sabeis’, *zixxia* ‘itzazue’ eta beroni dagokion izenordainean (*ziek*) azalduko zaigu *u + bok > ia*.

Honez gain, Elkanoko hizkeran, eta baita Errokoan, *-ze* eta *-zie* erabiltzen dira: *diraze*, *tuze*, *dizegu* (Yrizar 1992: 309), ziurrenik *-zie > -ze* bilakabidearen ondorioz.

5.9. Bonaparte (1990, I: 244) aspaldian ohartu zenez, aditz laguntzaileen sailean, singularreko bigarren pertsonetan *y-* protetikoa agertu ohi da iparraldeko eta hegoal-

(48) Irigoyenek (1988: 282) dioenez, “(...) Las flexiones verbales del tipo *badituzie* llegaban hasta las inmediaciones de Pamplona, en hablas que no comparten con el sul., b. nav. y ronc. las formas del tipo *esku+ a.*”

deko GN-z eta, bereziki, aezkeraz, zaraitzueraz eta erronkarieraz. "Cispamplonés"-en ere eriden daitezke; Artzibarren, esaterako: *yitze*, *yeiz* (Yrizar 1992: 157), *ais*, *aiz* -ekin txandakatzen dira. Erron eta Mezkititzen sistematikoa ez bada ere, nahiko oparoa da: *aiz* / *yeiz* eta *yitzen* / *itzen* eta *yigu*, *yeko*, *yire*, *yeizko*, *yekote*; *yue*, *yigu*, *yitue*. Azkenik, Eugin, Iragin eta Olaibarren oso arruntak dira.

Aezkeraz 2. pertsona singularrean testigatzen den forma hau berrikuntza da Mitxelenaaren arabera. Beronen ustez (FHV: 193), [š]-k maiztasun handia duen euskalkietan [š] batek euskararen *j ordezkatu du: *xakin*, *xan*, *xo*. Baina aldaketa honek 2. pertsonetako aditz formen laguntzaileetan ez du eraginik izan; horregatik, aditzetako *y*- hau (*yaiz*, *yuen*, *yago*) berrikuntza dela baieztatzera garamatza.

5.10. Hegoaldeko GN-ren beste ezaugarri bat da iraganeko *-n* gabeko formak izatea; hegoaldeko GN-z gain, aezkeraz eta mendebaldeko zenbait hizkeratan —bizkaiera zaharrean— antzeko zerbait gertatzen zen (cf. honetaz Lakarra 1986 eta, bereziki, Yrizar 1981b).

Zehaztu dezagun, lehenik, noraino betetzen den aipaturiko fenomeno hau gure eremuan. Gaur egun, Erroibarko eta Esteribarko hiztun zaharrek *-n* gabeko formak erabiltzen dituzte gehienetan, baina ez sistematikotasun osoz;⁴⁹ Intzak (1922: 80) hauek eriden zituen: *zitze*, *zine* eta *ze*; baina, aurreko mendean idatzitako Erroko testuetan, kasu bakar batzuetan bakarrik gertatzen da *-n* > Ø, adib.: *erraten ciote* (Erro A). Posible da forma hauek ospe gutxikotzat hartzea eta, horregatik, idatzitako testuetan ez islatzea. Berebat suertatzen da Eguesko hizkeran, Lizarragaren testuetan *-n* gabeko formak agertzen dira, eta baita Bonapartek emandakoetan ere (Bonaparte 1990): *shayo zere*, *erre zere*, *eman zute*.

Artzibarren arruntak dira *-n* gabekoak, azken grabaketek erakusten dutenez: *errantzio*, *erran zeko*, *etzirate*, *il nu*, *sortu nitze*, etab. (Cf. Artola 1992 eta Yrizar 1992). Olaibarko hizkeran, ordea, Makirriaingo dotrina hartuz gero, *-n*-dun formak ditugu (cf. DU) eta ibar honetako azkeneko hiztunek forma berberak mantentzen zituzten; jakina denez, hizkera hau iparraldeko GN-tik hurbilen dagoena da.

Nolanahi ere, *-n* gabeko forma hauek ez dira eremu honetan isolatuak aurkitzen. Zuazok (1989b: 640) frogatzen duenez, zubereraz eta erronkarieraz alokutiboetan ez da beste euskalkietan arrunta den *-n* ageri: *nintzan* eta *nunduzun*, *zen* baina *nundiña* / *nundia*, eta *zia* ditugu. Bizkaeraren eremu batean fenomeno berberau gertatzen da: Otxandio, Oleta eta Ubideako hizkeretan honakoak ditugu: *nitza*, *za*, *giña*, *zia*. Nolanahi ere, testuinguru historiko-geografikoari dagokionez, ez dakigu forma hauek olatu berak eraman dituen ala zeinek bere bide berezia egin duen, nahiz emaitzen konbergente izan.

Esanak esan, *-n* gabeko adizkiei buruzkoa hurrengo lerrootan laburbil daiteke: Olaibarren izan ezik, mendebalderagoen dagoen eremua, gehiago ala gutxiago, eremu guztian arruntak dira forma hauek.

5.11. Nafarroako mendebaleko hizkeren bereizgarri bat honako hau da: nor-nori-nork sisteman, singularreko nahiz pluraleko adizki laguntzaileen morfemak, *-io*, *-iote*

(49) Elkarriketa arinean, pertsona berberak *zuen* eta *zue* nahiz *ze* eta *zen* txandakatzen ditu.

ohikoen ordez, *-ako-* eta *-akote-* erabiltzen dira. Esaterako, *dio* eta *diote* esan beharrean, *dako* eta *dakote* dugu, eta *nion* eta *nien-en* ordez, *neko* eta *nekote*.⁵⁰ Yrizarren lanean (1985) hegoaldeko goinafarreraren forma hauen banaketa zehatza aztertzen da; beronen ustez, forma hauen hedapena b-nafarreraren eraginaren ondorioz gertatu da, han arruntak baitira honakoak eta bistan denez, "cispamplonés"-ek iparraldetik eta ekialdetik muga egiten du *-ako-* duten hizkera hauekin. Dena den, ez dirudi hau b-nafarreraren eragina denik, aintzat hartzen badugu isoglosa honek hegoaldeko GN ere bere baitan hartzen duela, eta Iruñerriko XVI eta XVII. mendeetan *draco* agertzen dela.

Aipaturiko forma hauek, gehiago edo gutxiago, honako haranetan hedatzen dira: Auritzen, Artzibarren eta Erroibarren (Esteribarren, eta Erroibar hegoaldekoan izan ezik). Olaibarko eta Eguesko hizkerak hauetatik aldentzen dira; esaterako, Anotzen hauek dirugu: *tirétu ziotén, yótzen nión, íten nion* (Anotz. EAEL 202. grabk).

Hona, non kokatzen duen Yrizarrek (1985: 288) forma hauen isoglosa nagusia:

La línea de máxima penetración comprobada de las formas *-ako-*, *-eko-* es la constituida por Erro-Linzoaín-Viscarret-Mezquítriz-Lusarreta-Arrieta-Oroz Betelu-Azparren, los cuatro primeros en el valle de Erro y los cuatro últimos en el de Arce.

Bistan denez, Artzibar, Erroibar eta Aurizko hizkeren inguruan, b-nafarrera (Bai-gorriko hizkera) eta aezkera daude; bi hauek *-ako* darabiltzate, baita ekialderago dagoen zaraitzuerak ere. Aitzitik, inguruko iparraldeko GN-z, *-io* da nagusi eta hegoaldeko GN-ren gainerako hizkeretan, nahiz eta ageri den, oso maiztasun urria du. Gainera, badirudi antzina gutxiago erabiltzen zela, eta orain, ordea, maiztasun handiagoa dutela. Esaterako, Erroko testuetan ez da ageri, *-ote-* da nagusi: *equencen cioten, abarricatuítote, estalcen tiogutela, sufricientiogutela*, etab.; azken urte hauetan egindako grabaketetan, ordea, forma hauen txandaketa testigatzen da: *man diot* eta *dakot*, *man neko*, etab.

Nor-nori-nork-en gainerako formei dagokienez, azpimarratu behar da Erroko hizkeran, Aurizperriko herria aldentzen dela besteengandik honako arrazoiengatik: 3. p. pluralerako, *-akote-*ren ordez *-ae-* baitute (*daet*, *daezu*); singularreko lehenengo pertsonarentzat *-are-* dago (*darazu*, *dara*) *-ire-*ren ordez; eta bigarren pertsonarenak *-auzu-* (*dauzut*, *dauzu*) *-izu-*ren ordez. Gainerako herrien artean ez dago erabateko isomorfismoa, baina hau da ezberdintasun nabarmena. Arrazoi hauek zirela eta, Yrizarrek Aurizperriko hizkerari aparteko lekua eman zion (cf. Yrizar 1992: 211). Mezkitritzen txandaketa hau testigatu dugu; hiztun batzuek *dakotet* erabiltzen duten bitartean, besteek *daet* bakarrik dela hemengo forma baieztatu eta hala erabiltzen dute.

Forma hauek —*dauzut*, etab.— Aezkoako formei hurbiltzen zaizkie, eta Baztangoen antzekoak ere badira: *datzut*, *datzu*, etab. Luzaiden, ordea, *daizut*, *daizu*... egiten dute. Ez da harritzekoa honako formak izatea Aurizperrin, Aezkoako herrieta-

(50) Hona hemen *baiei-*ri dagokion orain aldiko paradigma: *dakotet*, *dakozute*, *dakote*, *dakogute*, *dakoziere*, *dakote*.

tik hurbilen dagoen herria baita. Halaber, nori lehen pertsonan, *deet*, *deezu*, *dee* erabiltzen dira eta Aurizperrin. Cf. 5. mapa.

5.12. Nori lehenengo pertsonari dagokion morfema *-r-* izan ohi da. Horrela dio Intzak (1922: 81) Erro eta Esteribarko hizkereti buruz:

Garaietako lenengo lagunaren *ida* bukaera iru ibar auetan agertzen zaigu, geienan erdiko *d*, *r*'e bihurturik; Esteribar ta Erroibar'en *d*'ekin ere garaien batzuetan ibiltzen dute baño. *Zinira* = *ziñidan* esateko, *zira* = *ziran* esan bearrean.

Eremu guztian *-r-*dunak dira nagusi, nahiz batzuetan txandaketa kasuren bat aurki daitekeen Artzibarren: *zaira/ zaida* eta *zeikira/ zekidan* (Yrizar 1992: 123).

Bonapartek bi forma hauen arteko alternantzia, *dida* / *dira* ('dit'), seinalatu zuen hegoaldeko GN-ren Elkano, Gares, Oltza eta Goñibarko hizkeretan;⁵¹ eta ebakera horiek entzun zituenekin erlazionatu zituen, geroztik ezaguna da erronkarieraz *-d* / *-r-*ren arteko hots bat zena.

Gamindek GN hegoaldeko ekialdeko hizkeretan honakoak bildu zituen: (1986: 186, 190) *zaide* / *zaida* ('zait'); *zaizkide* / *zaizkida* ('zaizkit'); Egozkuen, Lintzoainen eta Mezkiritzen *dire* ('dit') 'ene maztiak maite dire', Aurizperrin *dara* eta Garraldan *dada*. Morfema hauen antzinatasuna frogatzeko Mitxelenak (FHV: 235-236) oinarri ziurragoa ikusi zuen honakoetan *dut* / *dudala*, *dudan*. Ohar bedi, gainera, *duDAn*, *duDALa* ageri direla subordinazio atzizkia *-en* (naizEn, haizEn) den hizkeretan ere; eta *bat* (**bad?*) / (*bat*)*bedera*, *bederatzi*. Hau dela eta, morfemarik zaharrean *-da* izan daitekeela aldarrikatu zuen, gero, amaierako bokala galdu ondoren, *d* > *t* ahoskabe-tzea gertatu bide da.

Echaidek (1989: 292. et 298. galderak) bildutako emaitzen arabera, Zaraitzu, Aezkoa, Luzaide, Orotz-Betelu, Erroibar, Anue eta Esteribarren ageri dira *zaizkida* / *zaizkira* gisakoak. Honainokoa laburbilduz, *-r-*dun morfema daukaten formak ekialdeko hizkeretan eta hegoaldeko GN osoan, gehiago edo gutxiago, aurkitzen dira. Baita iparraldeko GN-ren Ultzamako hizkeran ere, behin Imotz eta Basaburura heldu ezkerro, ez dira horrelakorik entzungo (cf. Yrizar 1991: II, 137 eta Gaminde 1985b).

5.13. Nork lehen aldiko paradigmari bagagozkio, *-nd-* formak arruntak dira pluralen Erroibarren: *ginduze*, *zinduze*, *zinduzte* (orok. *genituen*, *zenituen*, *zenituzten*) ditugu Lintzoainen eta Mezkiritzen, eta Aurizperrin *ginduza*, *zinduza* eta *zinduzte*. Elkanon eta Goñin, baldintzakoetan arrunta da *-nd-* taldea: *bazinditira*, *bazinditigu*, eta ondoriozkoetan ere: *zindirake*, *zindiguke*, *zinduzke*, *zindiozke*, *zindiozket*e, *zindirazke*.

Mitxelenak (FHV: 306, 308 eta 359-360) antzekoak aurkitu zituen Burundan: *gindan*, *zindan*, *zindain*; baita Lafonek (1959: 134) ere zubereraz, azkenik Izagirrek eta Artolak Erronkarin eman zituzten. Hegoaldeko goinafareraz baziren honakoak, Garesen eta Oltzan bildu zituen Bonapartek: *zinda*, *ginda* eta *zinde*, *ginde* (Bonaparte

(51) Cf. "Si le *t* toutefois exprime le *mibi* du latin, le changement en *d* ou en *r* peut bien avoir lieu entre deux voyelles, comme nous venons de le dire. Seulement il n'est rien moins que possible d'établir dans quels cas c'est un *d*, et dans quels cas c'est un *r*. Nos bons amis d'Elcano, de Puente la Reina, d'Olza et de Goñi prononçaient tantôt 'dida' (il me l'a), mais plus souvent, quoique moins correctement, avec *r*" (Bonaparte 1990: 240).

1990: 255). Mitxelenak berrikuntzat hartu zituen honakoak, eremu murritzean gertatzen zirelako; honez gain *baindo*, *baino* eta *baño*-ren ordez edota *soindu*, *soinu*, *soñu*-ren ordez eriden zuen; honengatik guztiarengatik, Mitxelenarentzat talde hau bigarrenkaria da. Nolanahi ere den, ez dago hain argi berrikuntza ala arkaismo diren, utz dezagun oraingoz hor.

5.14. Forma alokutiboen atalean, lehenik esan gaur egun aditz alokutiboen erabilpena ia erabat galdu dela eremu guztian. Euskara mintzo den herri gutxietan, adin zaharreko hiztun batzuen artean besterik ez da mantentzen.⁵² Guztiarekin ere, azken urteotan aditz paradigma batzuk bildu zituen Gamindek (1985b), Mezkititzen, Eugin eta Usetxin eta baita Yrizarrek ere.

Hegoaldeko GN-ren eremu zabalean azpimarragarriak dira maskulinoan *-ta* morfema daramaten formak. Bonaparte honetaz laster konturatu zen:

Le 'k' masculin se transforme en 't', en haut-navarrais méridional et en aezcoan. Ce changement a lieu surtout aux temps passés de l'indicatif, du conditional et du potentiel, dans les terminatifs à régime indirect des deux voix. Le haut-navarrais méridional nous offre: *zekio*, *zekiota* 'il lui était'; *zekiote*, *zekioteta* 'il leur était'; *zio*, *ziota*, *zitzaie*, *zichayeta*; *zako*, *xakota*; *zakoke*, *xakoketa*,⁵³ etc. (Bonaparte 1990: 237).

Erroko hizkeraren barruan, aditz iragangaitzetan honakoak ditugu (Yrizar 1992: 182) 1. pertsonarentzat: *zitzaideta*, *zekireta*, *zakieta*; 2. rentzat: *zitzeota*, *zekiota*, *zakiota*; nork-nor-nori sistemakoentzat: *diakotat*, *ziakotat*, *ziotat*, *ziot*; edo nik-haiei dagozkienentzat: *nekota*, *niota*, *nioken*. Halarik ere, forma hauek ez dira bakarrik erabiltzen; Erron esaterako, *zireta* eta *zireteta* formez gain, *zireken* eta *zireteken* agertzen dira. Esteribar iparraldeko hizkeran, batipat, Eugin, Iragin eta Urtasunen *-ken*-ez osaturikoak erabiltzen dira, eta ez da *-ta*-rik agertzen (Yrizar 1992: 183).

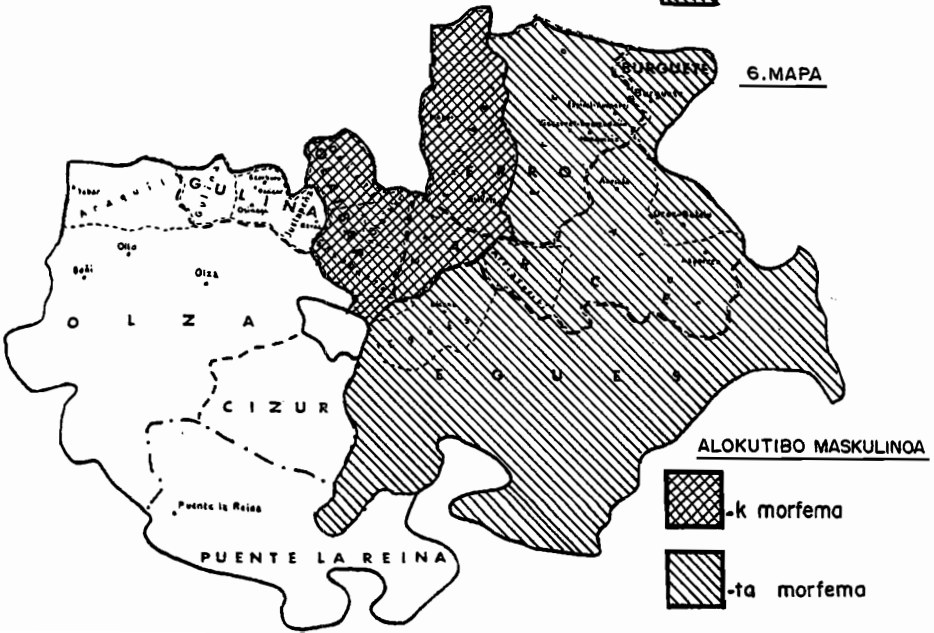
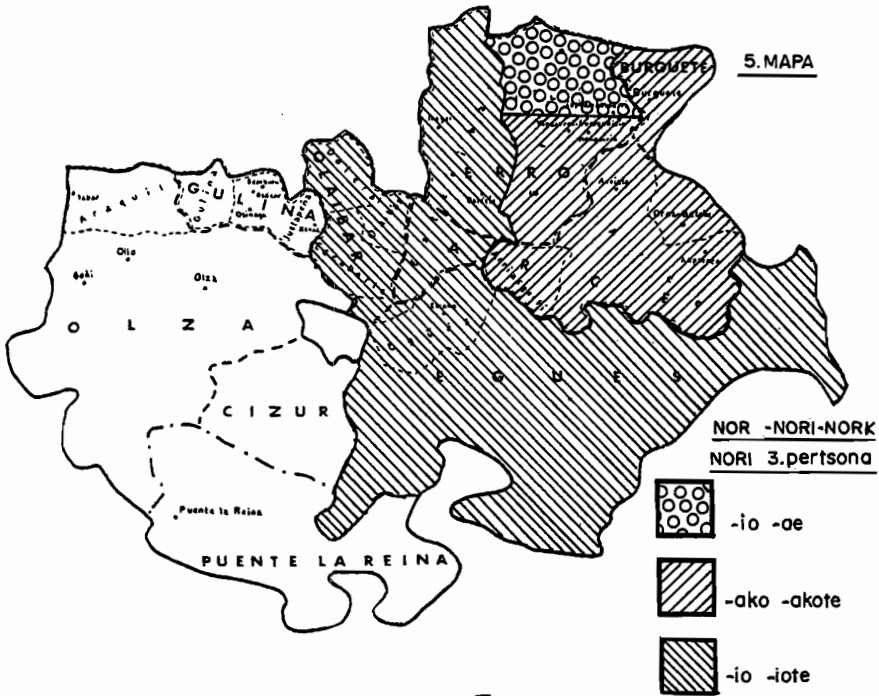
Elkanoko hizkeran *-ta* eta *-na*-z bukatu-rik morfeak arruntak dira nor lehen aldi; (nitza) *nuta* eta *nuna*, (zina) *zuta*, *zuna*; (ze) *zuta*, *zuna*, (gina) *ginduta*, *ginduna* (zinate) eta (zere) *zituzta*, *zituna*; antzeko formak sortzen dira Gares, Oltza eta Goñin. Halaber, nork-nori-nor sistemaren arruntak dira honakoak: *ziotat*, *zionat*; *ziotetat*, *ziotenan*. Aezkeraz ere fenomeno berberau agertuko zaigu *nion* eta *nien* adizkiei dagozkien formentzat, Garraldan forma indeterminatuak *nako* eta *nae* dira, eta etikoak: *ñakotal* / *ñakona* eta *ñiaeta* / *ñiaena*.

Olaibarko hizkeran, ordea, ez dira honelakoak erabiltzen eta *-k* eta *-n* morfemak, maskulino eta femeninoarentzat, hurrenez hurren, nagusi dira: *zirek/n*, *ziretek/n*, *nien/niñen*, *nitien*, *nitiñen*.

Honainokoa laburbilduz, esan daiteke, Olaibar osoan eta Esteribar iparraldeko herrietan izan ezik, —ultzamerari gehien hurbiltzen zaizkionak eta mendebalderago daudenak— nahiko arruntak dira —edo izan dira, behinik behin— *-ta* morfema daramaten forma maskulino alokutiboak, forma hauek ekialdeko aezkeraz erabat arruntak dira. Cf. 6. mapa.

(52) Aipagarria da zenbaitetan hiketa errejistroak duen mezpazu edo zakarkeri kutsua, Erroko A testuan honakoak ditugu deabruen arteko elkarrizketan: *atrac*, *eldu duc*, eta Job sanduaren elkarrizketan ere: *escacen duc*, *erauch adi*, *noanec*.

(53) *Sakoketa* eta *sakota*-ren hasierako "s"-ek marra bat daramate gainean.

5.15. Azkenik, aditzak ebakitzeko kate fonikoarekin zerikusia duen alor bat jorratuko dugu: Hegoaldeko GN-z, aditzetan *-t(z)en* partizipio bukatugabea eta *d-z* hasirako adizki laguntzaileak elkartzerakoan, /d/ kontsonante hau galdu ondoren metatesiak sortu ohi dira, esaterako: *oyek iteunte* (Artzibar. EAEL 215. grabk.), Artzibarren ere hauek biltzen ditu Artolak: *errateunte, ineunt, garbitzeunt, atratzeunt* (Artola 1992: 211, 212). Halaber, Erroibarren arruntak dira *konpontzeu(n)te, gastatzeunzu* (Mezkiritz, EAEL 206. grabk.); Caminok honakoak biltzen ditu Mezkiritzen: *eamateunte, kantatzeunte, errateunte* (Txillardeggi et al. 1983: 260), eta baita Yrizarrek ere (1992: 127) *emateunt..* Neronek gauza bera frogatu dut herri honetan, adib. *ikusteunt*, nahiz burutzapen hauek sistematikoak ez diren. Picabeak (1985: 229, 230), esaterako, *-n* galdu bai, baina metatesirik gabekoak idoro ditu: *etortze naiz, arribetze naizelaik, mareatze naizelaik, yoate ginelaik, gelditze naiz, leitze ut, nekatze naiz*.

Berebat frogatu zuen Bonapartek, hegoaldeko GN-z honako formak bilduz: *segun errateuntenes* Elkano, Oltza eta Goñirako. Garesen *jatongu*, Oltzan eta Elkanon *šaten dugu* eta *gizonék šataunte* (Ondarra 1982: 172). Datu hauen eta beste batzuen emaitzek erakusten dutenez, badirudi forma hauek arruntak direla Elkano, Artzibar, eta Erroko hizkeretan, baina besteekin txandaketan agertzen direla eta ez dira, honenbestez, oso sistematikoak; eremu guztietan bestelakoak ere arruntak baitira. Lizarragak, esaterako, honakoak ematen ditu: *ezauntzen ta confessatzendut, amatzen ta estimatzen dut, onesten ta maitatzen dut, amatzen dut* eta *deseatzen dut* (Lizarraga 1807: 48); baina burutzapen hauek ez dira sistematikoak, gaur egun Erroibarren *ematen dut, emateut* bezalakoak ere aurki baitaitezke.

Olaibarko hizkeran, ordea, elkarketa ezberdinak gertatzen dira *-t(z)en* + *d-z* hasitako taldeetan. Hemen ultzamerakoan antzekoak entzuten dira, gehienetan *-au* diptongoa sortzen delarik berauetatik: *ikusteaut* ('ikusten dut'), *txautzaut* ('ezagutzen dut'), *leitzaunt, yostaut, eguntzaut, ori ezauntu du nik* (Yrizar 1992: 85). Aurreko ataletan frogatu dugunez, Olaibarko eta Esteribarko eremuek zenbaitetan kidetasunak erakusten dituzte Ultzamerarekin; ez da harritzekoa hau, geografikoki hurbilen dauden euskalkiak baitira. Horrela baieztatzen du Aurrekoetxeak azterketa dialektometrikoa egun ondoren.⁵⁴

6. Joskera

Jakina ere badenez, dialektologiaren alorrean joskera ez da sakontasun handia merezi izan ohi duen atala. Aipaturiko fenomeno hau gertatzen da bereziki, isoglosa sintaktikoak oso bakanak direlako eta orokorrean dialekto multzo handiak bereizten dituztelako. Hau horrela bada ere, lan honetan zehar berezitasun nagusienak aztertzeari ekingo diogu:

6.1. Jakina denez, ekialdeko euskalkietan aditz izenen objektu zuzen diren izenak, genitiboan ezarri ohi dira, eta ez absolutiboan, mendebaldeko euskalkietan bezala.

(54) Esteribarko prototipotzat Inbuluzketa hartzen du, eta honi buruz hauxe dio: "Leranoz eta Aintztoa ez ditu hurbilen, bai ordea Eugi eta Iragi. Eta hauekin iparraldeko nafarrera garaiko Ultzama azpieuskalkikoak diren Arizu, Anue, Arraitz eta Auza Ultzaman eta Arostegi eta Berasain Atetzen" (Aurrekoetxea 1992: 77).

Genitiboaren erabilpen hau, gaur egun ekialdeko euskalkien berezitasuntzat izanagatik, baziren aztarnak bizkaiera zaharrean, gipuzkera zaharrean eta iparraldeko GN-z. Genitiboaren erabilpen eremuaz, Zuazok (1989: 643) seinalatzen du honen barrenean goinafarrera gehiena eta iparraldeko euskalkiak zeudela.

Gaurko hizketan ezaugarri hau txandaketaz gertatzen da; guk, behinik behin, *-tzera* eta *-tzeke* duten nominalizazioetan eriden ditugu. Erroibarko gaurko grabaketetan ez da beti *-ren* erabiltzen: adib. *bere aita eta amak ezagutzera* (Saragüeta 1979: 335) baina oraindik adibide franko eriden daitezke: *ur bearrik suren yausteko* (Mezkiritz. Txillardegi et al. 1984: 261). Mezkiritzkoak dira, halaber, uda honetan aurkitutako honako hauek: *astoin kargatzera*, *agoain ziletzeko*, eta *semian kartzera* eta Lintzoaingo beste hauek: *trago baten eitera*, *udein pastera*. Erroibarren honako hauek bildu zituen Picabeak: *Afal antzinean yoate naiz aiden ikustera* (Picabea 1985: 232). Esteribarren ere, antzina *-ren* erabiltzen zen *-tzera* nominalizazioa baino lehenago (Satrustegi 1987: 59): *Onem ondasunac llorearem erdechiceco*.

Ezkabarteko egoera antzekoa omen da, arrastoren bat gelditzen da: *ayen billatzera* (Artola 1985: 107), baina txandaketa hau aspaldikoa delakoan gaude, Makirriaingo kateximan jadanik agertzen da: *illec eta viziec juzquetzera* (DU: 391) eta, *onen eta gaisstoen juzquetzera* (DU: 383), *Ama Virginen visitatzera* (DU: 394) eta *becatuen barcatzeco* (DU: 391).

Ondarrak (1982: 172) honelakoak idoro ditu Elkanon: *kuadratzen zaida ogian [ʃ] Jatea*; honez gain, Lizarragaren lanen edizioan, adibide pila eman ondoren txandaketa gertatzen dela baieztatzen du: "Akusatiboaren⁵⁵ ordez genitiboa. Gehien gehienetan, akusatiboa aurkitzen da; baina genitiboa ere ageri da. Bukaera bezala *-tze* edo *-te* duten aditz izenekin gertatzen da horrela, eta horietatik datozen formekin" (Lizarraga 1807: 49). Goñibarko sermoietan ateratako datuen bidez, jakin dezakegu han ere arrunta zela, baina ez sistematikoa (cf. Ondarra 1993: 303).

Esanak esan, badirudi ekialdeko eta hegoaldeko GN-ren euskalkien bereizgarri zen ezaugarria, alegia, aditz izenen objektu zuzena genitiboan ezartzea, oparoagoa izan zela lehenago eta gaur egun ia erabat desagertu dela, *Ø -tzera* egiturak eremua hartuz joan delarik. Iparraldeko GN-z atzerakada hau gertatu da, bai Baztango (N'Diaye 1970: 210) eta Ultzamako hizkeran ere (Ibarra 1992: 932), bietan genitiboa erabiltzen zen eta gaur erabat desagertu da Ultzaman gutxienez.

6.2. Konpletiboen sailean hauxe suertatzen da azpimarragarria: esaldi nagusia baiezkoa denean *-(e)la* da erabiltzen den morfema, *uste* aditzarekin izan ezik, honekin *-n* morfema da nagusitzen dena. Erroko hizkeran badago horrelakorik: *nik uste dan* (Ureta. EAEL 209. grabk), Mezkiritzen: *nik uste ilen naizen ere* (Nafarroako Gobernu 1990: 67) eta baita Artzibarren ere: *nik uste ori den kontua* (EAEL 215. grabk.).

Egitura beretsua dugu Ultzama eta Baztango hizkeretan (cf. N'Diaye 1970: 217 eta Izagirre 1966: 464), berriro ere, iparraldeko GN-z ekialderago dagoen eremuan.

6.3. Bestaldetik, azpimarragarriak suertatzen dira *utzi* eta *eman* aditzek *-tzera* nominalizazioa eskatzen dutela; beste euskalki batzuetan *-tzen* eta *-tzeaz* onartzen dutela-

(55) "Absolutibo" zentzuan dabil hemen "akusatibo".

rik. Perpaua txertatueta ezaugarri hau ekialdeko euskalkietan gertatzen da. Laburbilduz honako banaketa eman daiteke: ekialdean *-t(z)era* eta mendebaldean *-t(z)en*.

Makirriaingo dotrinan honakoak eriden ditugu: *ez utzi tentazioan erortzera* (DU: 394); Elkanokoa: *estu ez utzico galtzera, utzibaguina iltzera* (Lizarraga 1807: 49). Ezaugarri hau luzatzen da iparraldeko GN-ren hizkera batzuetara, ultzameraz, esaterako, arruntak eta arauzkoak dira.

6.4. Kausazko esaldiei ekingo diegu oraingoan, hegoaldeko GN-z eta iparraldeko eremu handian, *bait-* aurrizkia da gehien erabiltzen dena kausazko esaldietan: *zergatic orduen izetembaitu* (DU: 396).

Jakina denez, *bait-* aurrizki juntagailua orokorrean ekialdeko hartzen da. *Bait* subordinatzailearen auziaz Inchauspe mintzo da (1858: 228), beronetaz baliatzen ez diren euskalkiak bizkaiera eta gipuzkera direla erantsiz.⁵⁶ Aintzakotzat hartu behar da *bait* aurrizkiaren erabilera interes handikoa izan zela Bonaparterentzat. Hain zuzen ere, irizpide hau erabili zuen gipuzkeraren eta goinafarrearen arteko isoglosa jartzeko. Gogora dezagun 2. sailkapenean egindako galderak, besteak beste, *ceren ona baita* edo *ceren ona dan* izan zirela.⁵⁷

6.5. Denborazko esaldietan, *-larik* da ohiko atzizkia eta gutxiagotan *-nean* Nafarroako euskalki guztietan bezala: *torri zelaik, erraten duzuleik* (DU: 384); *Tortzen delaiik, kantatzen du atarien* (Artola 1992: 209). Ondarrak (cf. Lizarraga 1806: 96) Lizarragaren lana aztertzen duenean, ez du *-nean* atzizkia aipatu ere egiten, honako atzizkiak erabiltzen direla dio: *-(r)ic, -la(r)ic, -t(z)ean* eta *-(t(z)erakoan*. Hau dela eta, haxe baieztatzen du Picabeak Erroibarko hizkera aztertu ondoren: “Me sorprendió la utilización casi exclusiva del sufijo *-laik* < *-larik* unido a formas verbales conjugadas en la expresión de las oraciones temporales” (Picabea 1985: 227).

Erroibarren *-larik* erabiltzen da aldiberekotasuna adierazteko, alegia, menpeko esaldiaren ekintza eta esaldi nagusiarena aldi berean suertatzen direla kontsidera dezakegunean: aztertutiko 46 esaldietatik, 31-tan erabiltzen da atzizki hau. Honezaz gain, beste modu batez adierazten da aldiberekotasuna, aditza forma jokatuan eta *denboran* erantsiz: Adib. *Ni beak yeisten ai naiz denboran nere aitatzik gosaria prestatzen du. Gazte ginen denboran gosaria artu ta yoate ginen plazara* (Picabea 1985: 230). Azkenik, *-larik* erabiltzen da ekintza esaldi nagusiarena baino lehenago suertatzen denean: *Ondalana iten delaiik ya lurra ondo dago erekitzeko. Gizentze naizelaik kilo atzuk paatze naiz rejimenean*. Besteetan ez da argi ikusten aldiberekotasuna, ala bat bestea baino lehenago den, baina *-larik* nagusi da: *Nere koñata gelditzen da triste yoaten garelaik. Ollitxiek pineditan egoten dire elurre iten dulaiik* (Picabea 1985: 231).⁵⁸

Eremu honetan ezezik, iparraldeko GN-ren zenbait lekutan —Ultzama eta Baztan— eta baita hegoaldekoaren gainontzeko eremuan (Eguesibar, Muzkizko eta

(56) Ez dirudi erabat asmatu zuenik Inchauspek, izan ere Tolosa aldean, bada *bait-*. Honezaz gain, Bortziarik, Goizueta, Leitza, Araitz, Etxarri Aranatz lerrotik sortaldera maiz agertzen da *bait-* kausa perpau-setan. Lakarrak ere (1986: 655) gipuzkera eta are bizkaiera zaharrean aztarnak zeudela frogatu zuen.

(57) Bereziki Burunda, Arakil, Araitz, Larraun eta Basaburua haranez arduratzen da. Eremu hauetako hizkera gipuzkera edo goinafarre den jakin nahi baitu (cf. Urquijo 1910: 280).

(58) Zehaztapen gehiagorako jo bedi Picabearen (1985) artikulura.

Utergako testuak, baita Saragüeta Mezkirizkoak) nagusitzen dira forma hauek. N'Diayek dioenez (1960: 222), baztaneraz erabiltzen den bakarra da: "Elle est la seule qui soit employée dans la pratique".

6.6. Nor-nori-nork aditz formetan, nori izen sintagma eta nor-en arteko komunztadura egiten da usuenik eta aditz laguntzaileetan islatzen da. Baina euskaraz aipaturiko komunztadura ez da beti betetzen; honetaz lehenengoz mintzatu zena Inchauspe izan zen (1858: 433), zubereraz nor-nori-nork motako aditzek ez dutela datiboarekiko komunztadura nahitaez egiten adieraziz. Halarik ere, datiboa izenordaina denean, komunztadura egiteko joera nagusitzen da; Echeparek, nahiz eta salbuespenak erakutsi dituen, joera hau kasu hauetan indartzen dela berresten du.

Nafarroan baditugu honelakoak, baztaneraz eta erronkarieraz barra-barra agertzen den bilakabidea baita. Gure eremuan ere bildu ditugu, Artzibarren eta Elkanon: *Izazu Jesus onari amore ta fede vicia* (Lizarraga 1807: 49). Baita Mezkitzen ere: *Aitari mendian laguntzen gindue alguzia* (Saragüeta 1979a: 175), *bearrai deitzen ginduela ez da gezurra* (174. or.). Adibide antzekoak biltzen ditu Yrizarrek (1985) hegoaldeko GN-z: *Nere anáya man dú neré sémeai. Nik neré anáiei érosi nué étxea. Niré anayéi étxea erosi nue nik.*

6.7. Atal hau bukatzeko aztertuko dugu zer gertatzen den perpaus erlatiboekin; jakina denez, euskalki batzuen bereizgarria —esaterako, b-nafarrerazko Baigorriin— da partizipio soila erabiltzeko joera. Hego Euskal Herrian ere bada holakorik. Aezkeraz, Caminok bildutako adibideek erakusten dutenez: *saldu tuzte bildu guziak, nik utzi garek...* eta hegoaldeko GN-z ere arrastoren bat eriden dugu: *bezperan iñ ure* (Artola 1985: 109).

Azterketa honen bukaeran, lexikoari buruz zerbait esatea ezinbestekoa jotzen dugu: lehenengo eta behin, berau ez dela txosten honen helburua izango. Izan ere, zaila suertatzen da eremu honetan zein azterketa egitea posible den erakustea. Oro har, dialektologi lanetan nahiko garrantzia eman izan zaio alor honi; Mitxelenaren ustez gehiegizkoa suertatzen da garrantzi hau, izan ere hiztegian suertatzen diren koinzidentziek eta dibergentziek ez dute zaharrak izan beharrik, lexikoa oso aldakorra baita.

Beronen ustez, dialekto ezberdinen hiztegia alderatuz mende ezberdinetako bi mozketak sinkroniko eginez, honako hau ondorioztatzen da: "Los perros que tanto abundan en la conversación diaria de estos parajes, eran canes no hace tanto tiempo" (Mitxelena 1976b: 323). Hjelmsevek iltze berean jotzen du: hizkuntzaren sistema ez dago etengabeko aldakuntzan, hitzak dira gauetik egunera aldatzen direnak.

Gure iritziz, azterketa lexikoak ere garrantzi berezia merezi du; izan ere lexikoak dialektologian gauza asko islatzen ditu. Baina, behar bezala egin ahal izateko beste planteamendu bat, honelako lan batean bete ezin dena, beharko genuke. Ezaugarri bat, halarik ere, suertatzen da azpimarragarria lexikoaren eremuan: Erroibarren, Auritzen eta Esteribarren (eta Eugin bereziki), frantsesaren lexikoaren eragina nabarmentzen da, geografikoki hurbilen dauden herriak baitira. Hona, esandako honen adibide erakusgarri batzuk: *montra* < fr. *montre* (Auritzen eta Eugin) (Echaide 1989: 21. gald.), Auritzen ere *finitu* (< fr. *finir*). Azkenik, Erroibarren arruntak dira beste

hauek: *arribetzen* (< fr. *arriver*) (Picabea 1985: 229), *fite* (< fr. *vite*), *xarmanta* (< fr. *charmant*), *xerka* (< fr. *chercher*),⁵⁹ *afera* (< fr. *affaire*), etab.

7. Hizkuntz heriotzaren seinaleak

Komunitate elebidun edo eleaniztun batean, hizkuntza baten desagertzea suertatzen denean, edo gehiengo baten hizkuntzak gutxiengo batena ordezkatzaren denean, hizkuntz heriotzaren aurrean gaudela esaten da.

Hau dela eta, edozein hizkuntzatan hitzunen kopurua gutxitzen denean, hizkuntzaren egituraren murrizketa ere areagotzen da. Beste modu batean esanda, edozein hizkuntza minorizatua denean, hizkuntza menperatzaileak eragina du bestearen korpusean. Euskararen egoera, eta bereziki eremu honetakoa, ez da aipatutako honetatik asko aldentzen; erdararen eragina gero eta nabarmenagoa da, eta maila gutzietan aurki daitezke osasun txarra duten hizkuntzen ezaugarriak.

Orokorrean, hizkuntz heriotzako egoeran suertatzen diren interferentzia nagusienak, estrukturaren eta funtzioaren suertatzen dira. Hauetako bat, hizkuntza menperatzen suertatzen den kategorien galera izan ohi da.

7.1. Sail honetan sar dezakegu maiz suertatzen den ergatiboaren markaren galera. Artolak argi esaten du esaldi honetan: "Sujeto agenteari *k*-a falta izatea nahiko normalizat jo daiteke hainbeste urtetan ia batere mintzatu gabe dagoen jende honengan" eta esaldi hau jartzen du adibidetzat: *ango nagusi gaztia, zenbat urte du?* (Yrizar 1992: 128). Honako hau Artolak (1992: 211) biltzen ditu Artzibarren (Ilurdotz eta Arrieta): *Pedro erraten du eta errain du beti*. Gure ustez, ergatibo eta datibo singular eta pluralaren arteko sinkretismoa arrazoi berberari egozten ahal zaio zenbait kasutan, aurrean adierazi bezla (cf. 4.1).

7.2. Kategoriaren galera honen ondorioz, beharrezko ezberdintasunaren galera suertatzen da; hau dela eta *-k* morfema dugu esaldi iragangaitzetan: *Ni naiz ain abratsa nola zu. Nik nais an abras nola ik* (Echaide 1989: 257. gald.). Esteribarko azken esaldi hauetan beste fenomeno bat suertatzen da azpimarragarria: gaztelaniazko sintaxiaren eragin nabarmena.⁶⁰

Halaber, aspaldian desagertutako Garesko euskalkietako testu idatzietan euskarazko jatorrizko sintaxiaren galera nabarmentzen da:

Una característica del dialecto navarro-meridional constante desde Beriayn, Elizalde y Lizarraga de Elcano, hasta los Sermonarios (en los de Ezcabarte menos) y demás textos manuscritos, es la deformada sintaxis de las oraciones subordinadas y de relativo, que siguen el orden de las castellanas (Irigaray 1969: 293).

Jakina denez, erabilera intimo eta familiarra duten hizkuntzetan gehiagotan

(59) Nahiz *bile* ere erabiltzen den, Mezkirizko hitzun batek *xerka* zerabilen.

(60) Subordinazioaren mekanismoak murriztu egiten dira egoera hauetan, horrela testigatzen du Hans-Jürgen Sassek: "The most frequent type of subordinate clause is the short relative clause. Adverbial clauses are avoided except for those introduced by 'when' or 'if'. At the phrase level, modifiers are rare; genitives and adjectives are not frequently used" (in Brezinger 1992: 70).

agertzen dira horrelakoak. Orohar esan daiteke sintaxia sinpletu egiten dela, eta esaldi menpekoen erabilera, desagertzearaino hel daitekeela batzuetan.

7.3. Aditz laguntzailean pluralgilearen marka falta da kategoria gramatikalaren beste galera bat. Jakina ere badenez, gaztelaniaz ez da aditzean markatzen singularra eta plurala; horregatik, euskarak ere gal dezake kategoria hau, adibide honetan bezala: *nik yan dut sagarrak*. Horrela dio Arrolak: "Pluralizaileaz ez da, itxuraz, gehiegirik kezkatzen: batzutan bai, besteetan ez" (Yrizar 1992: 127). Artzibarrerako gauza bera azpimarratu zuen:

En Arrieta, se propusieron cuatro frases con objetos directos en plural, para las que, como se verá, el informador empleó las flexiones correspondientes de singular" (...) eta beherago "En ninguno de los pueblos de esta subvariedad se encontraron formas correspondientes a las flexiones tripersonales propias de objeto directo en plural (Yrizar 1992: 112).

7.4. Sail honetan nor-nork aditz sistemaren erabateko murrizketa sar genezake. Azterturiko testuen bidez, eta aurreko ataletan esan dugun bezelaxe, forma hauek maiztasun handiagoz erabili zirela frogatu daiteke, eta gaur egun nor-nori-nork sistema dela erabiltzen den bakarra. Lehenago honako aditz laguntzaileak erabiltzen baziren: *nauzu, nauze, nauzie, zaitut, zaituste*, etab., gaur egun erabat desagertu dira eta hauen ordean nor-nori-nork sistemarenak nagusitu dira (cf. 5. atala).

7.5. Hizkuntz heriotzaren beste ezaugarri bat da forma estilistikoaren murrizketa. Hitanoaren galeran beste faktore batzuek parte hartzen badute ere —ospea,⁶¹ besteak beste—, jakina da hizkuntza egoera larrian dagoenean, hitanoaren erabilpenaren murrizketa nabarmena suertatzen dela.

Izan ere, forma alokutiboak erabiltzean, zailtasuna areagotu egiten da, alegia, euskarak hiketari datzekion aditz-joko alokutibo oso bat dauka, adizkera alokutiboak eta nori-dunak ezberdinak direlarik. Honengatik guztiarengatik, euskaldun berriek ere, etsi egiten dute zailtasunaren aurrean; sistemaren erabilpenaren zailtasunak euskaldun berrien artean eragiten duen faktore bat delako. Azpimarratu behar da, beste hizkeretan bezelaxe, emakumeek lehenago utzi ziotela forma hauek erabiltzeari. Alor honetan, sexuen arteko diferentziak nola eragiten duen hizkuntzan aztertu beharko litzateke; baina oraingoz aski dugu hau frogatzearekin.

Hona hemen, esaterako, Yrizarrek dioena Artolaren hitzak ekarriz: "Emakumezkoekiko alokutiboak nekez ematen ditu, kasu batzuetan gainera, oraingo honetan bezala, berezi ere egiten ez duela" (...) Urniza (A: torri neuk Zub(i)ritik (!), <<arrebari esateko, alegia>>, le señaló Artola, a lo que el informador respondió, <<Gu beti...igual>>)" (Yrizar 1992: 295). Gamindek bildutako alokutiboetan (Gaminde 1985b : 232 eta hur.) gauza bera ondorioztatzen da; ikerle honek zenbaitetan -kdun paradigmak besterik ez ditu biltzen. Honek guztiak baieztatzen du Zavalak

(61) Erro herriari dagozkion zehaztapen hauek argi erakusten dute ospea dela arrazoa: "Rafaelen gurasoen garaiko jendeak ordinario xamartzat jotzen omen zuen era horretan egitea eta horregatik ez zieten ondorengoei transmititu, haiekin batera galtzera utziz. Rafaelek berak halaxe dio: "la generación anterior mucho hika" (Yrizar 1992: 193).

bizkaierarako zioena, alegia, gizonari zuzentzeko direnak ez markatuak direla, eta noski, egoera hauetan hauek dira ateratzen diren bakarrak.

7.6. Bestaldetik, hiltzeaz dauden hizkuntzetan suertatzen da beste fenomeno arrunt bat, zera da: egitura sintetikoen murrizketa. Eskuarki, hizkuntz heriotzeko egoeretan, egitura analitikoek sintetikoak ordezkatzeko dituzte; horrezaz gainera, euskarak galdu du aditz sintetiko asko; bistanenez, behiala erabiltzen ziren *egin* aditzaren forma sintetikoak, etab., gaur erabat galdu dira. Azken urte hauetan, jakinaenez, galera areagotuz joan da; Gamindek (1985a) eremu honetan bildutako formek oso erabilpen eskasa dute. Guztiarekin ere, Olaibarren bizitasun handia omen zuten *joan* eta *egon* aditzen ahalezkoak: *noake*, *goake* eta *yaoke*, etab.

7.7. Atal hau bukatzeko aipatu behar da egoera honetan dauden hizkuntzetan, oso arrunta izaten dela kode aldaketa. Kode aldaketaz ulertzen badugu bi hizkeraren erabilpena enuntziatu bereberean, alegia, esaldi baten barruan hizkuntza menperatzailetik menperatura pasatzea edo alderantziz.

Aipaturiko fenomeno hau gertatzen da, besteak beste, hiztunek gaitasun lexikal eta gramatikal murrizta izaten dutelako hizkuntza menperatuan. Hona gaztelaniaren hitzak nola tartekatzen diren: cuando...*itén ginduélarik* (Artola 1992: 218); *Ezpazute akabatzen...lemixiko egunian, pues, miramonian, otrabezian, ta akabo.* (218. or.). *Ya de alta ematen dirazien* (Arrieta. Yrizar 1992: 171); *lanéan aizéntzen dirén biórrak, ta...* “por ejemplo” *ta,..* (EAEL: 206 grabk.). *Lézemótzerá...man (t)zuté(n)..Lezemótz..* una sima ...que no tiene hondón. (EAEL: 215. grabk.); Ezkabarten, Artolak egindako grabaketan, barra-barra biltzen dira honelakoak. Kontuan hartu behar da hiztun hau azkenetariko bat izango zela ziurrenik, eta doi-doi mintzo zela euskaraz, hau dela eta kode aldaketa oso arrunta eta ugaria da. Hona adibide batzuk: “*eta uztén da...* un ratico: para decir ‘un ratico’, que no me acuerdo..!; *ésku, eskúe..! iten da...(alabari):* calla, de sabuco también...*ésku’at ín, traer ...una brazada ; gurea ará ta...al revés*” (Artola 1985: 106).

Azken oharrak

Azkenekoz, eta eremu honetako ezaugarri dagokienez, honako hau azpimarratu nahiko genuke: alde batetik, Bonapartek egindako hizkera honen sailkapenari nahiko egokia dela deritzogu, eta isoglosez den bezainbatean, gehienak goitik behera datozela ekialdea eta mendebaldea bereiztuz ondorengo mapek erakusten dutenez.

Horrez gain, aintzat hartu behar dugu euskalki hau ekialdeko eta erdialdekoen artean kokatzen dela (cf. Zuazo 1989: 648); hau dela eta, bi eremuetako ezaugarriak atxikiko ditu. Guk gure aldetik, besterik ere erantsi nahiko genuke: diakronian zeharkako emaitzek erakusten dutenez, ekialdeko ezaugarriak atzerantz doaz, eta mendebaldekoak —hedadura zabalago daukatena— nagusitzen doaz pixkanaka-pixkanaka. Hona adibide batzuk: osagarri zuzena genitiboan erabat desagertu da; fonetika mailan, errotazismoaren atzerakada eta morfologikoan *norat* morfemaren murrizketa.

Badira, hedatuz doazen beste ezaugarri batzuk, esaterako, kasu instrumentalean, -s apikaria hedatu da azken urte hauetan Olaibarren, lehenago -z baitzegoen. Hauek

eta beste batzuk inguruko euskalkien eraginaren ondorioz sortzen dira, ziur aski honen eragina sortu du beste isoglosa batzuen leku aldatzea: adib. Olaibarren, lehen [š] zena, gaur [y] da, eremu berebean, lehenago *-ek/-ak* ezberdintasuna ergatibo pluralerako egiten zen eta orain, ordea, *-ak* nagusitu da.

Esanak esan, eta gorago ere aurreratu dugunez, batzuetan isoglosek bete-betean zatikatzen dituzte eremuak, bi aldeetako burutzapenak ezberdinak direlarik; bestetan isoglosak ez dira hain tinkoak eta hauen orde, trantsizio eremuak aurkituzten ditugu. Azkenik, isoglosen leku aldatzea ere gertatuko da, zeren hizkuntza bizitza duen zerbait da, eta honengatik, aldaketa da beronen ezaugarri nagusienetariko bat.

Bibliografia

- Apecechea, J. 1975, "Programa de vida cristiana en una aldea de la zona Pamplona en el XVIII: Tres sermones inéditos de J. de Lizarraga en euskera", *FLV* 16, 89-129.
- , 1976, "Carta autógrafa y testamento de J. de Lizarraga (1805)", *FLV* 24, 347-362.
- , 1978a, *Joaquín de Lizarraga (1748-1835). Un escritor navarro en euskera*, Pamplona.
- , 1978b, "Tratado sobre el matrimonio de J. de Lizarraga. Año 1782", *FLV* 29.
- Aranzadi Zientzia Elkarte (EAEL) 1983-1990, *Euskalerriko atlas etnolinguistikoa*, Donostia, 2 ale.
- Artola, K., 1985, "Ezkabarteko euskara", in *Aingeru Irigarayri omenaldia*, Zarautz, 97-112.
- , 1992, "Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-ta (Hurbiltze-saiakera)", *FLV* 60, 187-227.
- Aurrekoetxea, G., 1992, "Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa", *Uztaro* 5, Udako Euskal Unibertsitatea, 59-109.
- Azkue, R. M., 1923-25, *Morfología vasca*, (3 ale), La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, [= 1969].
- , 1935, "Gipuzkera osotua", *Euskera* XVI, I-II, 151-184.
- Bonaparte, L., 1990, *Opera omnia vasconice*. 4 ale, Euskaltzaindia, Bilbao.
- , 1869, *Le verbe basque en tableaux*, Londres. Berrarg. in *Opera omnia vasconice* [1990].
- , 1869, *Catecismo en vascuence, dialecto de Uriz (valle de Arce)*. Itzultzailea: Juan Cruz Elizalde, ADN m/S B-61, Microfilm 2C6.
- Brenzinger, ed., 1992, *Langage Death*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Camino, I., "Euskalki batzu hiltorian", *Argia* 1990/ I / 14, 1275 zbk., 19-26.
- , 1991a, "Aezkerazko testuak, I: Ariako dotrina", In *Memoriae L. Mitxelena*, ASJU-ren *gebigarriak* XIV, 427-457.
- , 1991b, "Aezkerazko testuak II: Orbarako dotrinak", *ASJU* XXV-3, 929-960.
- , 1994, "Abiaturuko bat aezkeraren azterketarako" *ASJU*, *Euskal dialektologiaren kongresua*.
- Chambers, J. K. & Trudgill, P., 1980, *Dialectology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- De Rijk, R., 1992, "'Nunc' Vasconice", *ASJU* XXVI-3, 695-724.
- Díez de Ulzurrun, P., (DU) 1960, "El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828", *Euskera* V, 377-403.
- Echaide, A. M., 1966, "Regresión del vascuence en el valle de Esteribar, Navarra", *Problemas de la Prehistoria y de la Etnología vascas*, Pamplona, 257-259.
- , 1976, "Distribución de las variantes palatalizadas y no palatalizadas de "l" y de "n" debidas al contexto fónico en los dialectos vascos (...)", *FLV* XXIII, 163-169.
- , 1984, *Erizkizundi Irukoitzea*, Iker-3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1989, *El euskera en Navarra (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza (= Hizkuntza eta Literatura, 8. zb.), Donostia.

- Echenique, M. T., 1979, "Implicaciones dialectales y repercusión fonológica en el sistema palatal vasco derivada de la interferencia de un fonema castellano". *RSEL* 9-1, 59-66.
- Elizalde, J. C., *Catecismo en vascuence, dialecto de Uriz (valle de Arce)*, 54 orr, ADN m/s B-60.
- Estornes Lasa, R. y M., 1970, "Un cancionero del siglo XVI en Obanos", *FLV* 5, 231-234.
- Etxebarria, L., 1974, *El acento nominal en el Evangelio*, (Univ. de Deusto). Tesi argitaragabea.
- Euskaltzaindia, 1992, *Nazioarteko dialektologia biltzarra, Agiriak 1991-X- 21/25*, Bilbo, Iker 7.
- Euskeraren Adiskideak, 1929, "Situación del euskera en Garayoa, Burguete, Cilveti y Orbara (Navarra)", *Euskal Esnalea* XIX.
- Fagoaga, B., 1959, "Lizarraga Elkanoko apaizaren liburu argitara gabekoetatik ateratako itz sailla" *Euskera* IV, 63-68.
- , 1961, "Algunas frases inéditas del euskera antiguo", *Euskera* VI, 27-29.
- , 1962, "Datos para la geografía histórica del euskera en Navarra", *Euskera* VII, 205-213.
- Gaminde, I., 1985a, "Nor-en ahalezko oraina eta joan, ibili eta egon aditzen alokutiboa", *FLV* 46, 215-263.
- , 1985b, *Aditza Ipar Goi Nafarreraz*, 3 lib., Udako Euskal Unibertsitatea, Iruñea.
- , 1986, "Esteribarreko Aditzak", *FLV* 48, 183-203.
- Gavel, H., 1921, *Eléments de Phonétique Basque*, Paris (= *RIEV* XII) 2. arg., LGEV, Bilbao, 1969.
- Gonzalez Olle, F., 1970, "Vascuence y romance en la historia lingüística de Navarra", *BRAE*, 37-76.
- Hualde, J. I., 1987, "Proto-Basque yod", *FLV* 49, 29-40.
- Hyman, L., 1981, *Fonología, teoría y análisis*, Paraninfo, Madrid.
- Ibarra, O., 1991, "Mezquirizko toponimiaz", *FLV* 58, 301-357.
- , 1992, "Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa", *ASJU* XXVI-3, 915-977.
- Idoate, F., 1969, "Una carta del s. XV en vascuence" *FLV* 2, 287-290.
- Inchauspe, 1858, *Le verbe basque*, Bayonne, Arg. faksimila Donostia, Hordago, 1979.
- Inza, D., 1921, 1922 "Napafo-ko aditz-laguntzallea zuketazko esakeran"; *Euskera* II, 3-35 eta III, 65-91.
- Iraizoz, P., 1978, "Vocabulario y fraseología de J. de Lizarraga" *FLV* X, 29. zb. 245-297; 30. zb., 461-486; XI, 31. zb., 121-162; 32 zb., 303-332.
- Irigaray, A., 1932, "Un acta de Ayuntamiento en lengua vasca" *RIEV* 23, 565-568.
- , 1956, "Noticia del estado lingüístico de la lengua en Navarra en 1934", *Euskera* 41-46.
- , 1959, "Lizarraga Elkanokoa", *Euskera* IV, 119-126
- , 1961, "Catecismo manuscrito en euskera alto navarro", *Euskera* VI, 161-179.
- , 1966, "Nuevos documentos para la geografía lingüística de Navarra", *Geografía histórica de la lengua vasca*, San Sebastián.
- , 1969, "El Tratado de oír misa euskérico de Beriayn, abad de Uterga", *FLV* 2, 291-294.
- , 1970, "La carta euskérica de 1415", *FLV* 4, 135-136.
- , 1979, "Rescaldos del euskera de Iroz (Valle de Esteribar, Navarra)", *FLV* 31, 163 eta hur.
- Irigoyen, A., 1988, "Algunas cuestiones relacionadas con la [J] en la lengua vasca", *Euskara Biltzarra. Hizkuntz deskribapena*, 1. alea, 269-291.
- Ixurko, F., 1981, "Joakin Lizarraga Elkanokoaren liburua", *Euskera* 26, 329-348.
- Izagirre, E., 1966, "Ultzamako euskeraren gai batzuk" *BAP* XXII, 403-407.
- , 1967, "Altsasuko euskeraren gai batzuk", *ASJU* I, 45-97.
- Lakarra, J. A., 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* XX-3, 639-681.

- Lekuona, M., 1959, "Lizarraga Elkanoko apaizaren liburu argitarara gabekoetatik ateratako itz sailla», *Euskera* IV, 63-78.
- Lafon, R., 1965, "Contact de langues et apparition d'une nouvelle voyelle: *u* et *ü* en basque", *Actes du Xme. Congrès International de Linguistique et Philologie romanes*, Paris, 901-905.
- Lizarraga, J., 1807, *Ongi iltzen laguntzeko hitzgaiak*. Ondarraren edizio kritikoa, Euskaltzaindia, 1984.
- Mitxelena, K., 1958, "El vascuence en Berriain" *BAP* XIV, 263-264.
- , 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia.
- , 1967, "Notas fonológicas sobre el salacenco", *ASJU* I, 163-177. Berrarg. in Mitxelena 1987, 221-234.
- , 1974, "El elemento latino-románico en la lengua vasca", *FLV* VI, 17, 183-209, Berrarg. in Mitxelena 1987, 195-219.
- , 1976a, "Acentuación alto-navarra", *FLV* 23, 147-162.
- , 1976b, "La fragmentación dialectal: conocimientos y conjeturas", *RSEL* 6.2., 309-326.
- , 1977, *Fonética histórica vasca [FHV]*, 2ª ed. corregida y aumentada. "Anejos de ASJU 4" San Sebastián. Reimpresión 1990.
- , 1987, *Palabras y textos*, Bilbao, EHU / UPV.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, "ASJU-ren gehigarriak" 10, J. A. Lakarra (arg.), Donostia.
- Moutard, N., 1975, "Étude phonologique sur les dialectes Basques" *FLV* VII, 141-189.
- Nafarroako Gobernua, 1990, *Nafarroako euskaldunen mintzoa*, Euskalerrria Irratia.
- N'Diaye, G., 1970, *Structure du dialecte basque de Maya*, The Hague, Mouton.
- Ondarra, F., 1972, "Producción literaria de J. Lizarraga (1748-1835)", *FLV* 11, 265-281.
- , 1978, "La escuela de gramática de J. de Lizarraga en Elcano", *FLV* 28, 127-138.
- , 1980a, "J. de Lizarraga en el diccionario de Azkue", *FLV* 34, 107-141.
- , 1980b, "Goñibarko euskara XVIII. mendeko sermoietan", *Euskera* XXVI (2. aldia), 350-365.
- , 1981, "Primer sermón en vascuence navarro (1729)", *FLV* 38, 147-173.
- , 1982, "Materiales para un estudio comparativo del vascuence de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi", *FLV* 39, 133-228.
- , 1993, "Goñerrin aurkitutako testuak (IX)", *ASJU* XXVII-1, 299-321.
- Picabea, M. L., 1985, "Expresiones temporales en el habla coloquial del valle de Erro", *Euskera* XXX (2. aldia), 227-232.
- Salaburu, P., 1984, *Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: Fonetika eta Fonologia*, bi liburuki, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbao.
- San Martín, J., 1977, "Vocabulario euskaro adicional del P. Esteban de Adoain" *FLV* 26, 271-280.
- , 1981, "Sobre el euskara de Urraul Alto y el venerable Esteban de Adoain», *Euskera* 26, 59-66.
- Sánchez Carrion, J. M., 1974, "Erran / esan en el área lingüística alto-navarra" *FLV* 17, 261-264.
- Saragüeta, P., 1979a, "Nere oroimenak" *FLV* 31, 171-176.
- , 1979b, "Trinidad Urtasun Bertsolaria (1894-1978)" *FLV* 32, 333-338.
- Satrústegi, J. M., 1976, "Nuevo documento no catalogado de J. de Lizarraga sobre los bailes", *FLV* 23, 205-236.
- , 1978, "Adoain-go Esteban Agurgarriaren esku eskribu bat", *FLV* 29, 299-306.
- , 1981, "Nueva contribución al fondo de textos antiguos vascos" *ASJU* XV, 77-104.
- , 1987, *Euskal testu zaharrak*, Euskaltzaindia, Iruñea.
- Shouten, M. E. H. & Reene, P. Th. van (ed); 1989, *New methods in dialectology*, Publications in language sciences, Foris Publications.

- Trudgill, P., 1986, *Dialects in contact*, London.
- Txillardegi et. al., 1983, *Euskal dialektologiaren hastapenak*, Iruñea.
- Txillardegi, 1984, *Euskal azentuaz*, Elkar, Donostia.
- Urquijo, J. de, 1908, "Cartas escritas por L.L. Bonaparte a algunos de sus colaboradores", *RIEV* II, 215-221, 655-659, IV, 233-297.
- Urtasun, B., 1971, "Toponimia de Oroz-Betelu" *FLV* 9, 333-347.
- Villasante, L., 1978, *Estudios de sintaxis vasca*, Editorial franciscana, Aranzazu-Oñate.
- Yrizar, P., 1981a, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia (2 ale).
- _____, 1981b, "Sobre las formas verbales alocutivas de pretérito desprovistas de *-n* final", *Odon Apraizi Omenaldia*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 407-412.
- _____, 1985, "Aparición y desaparición de las formas verbales en *-ako*, *-eko* en el alto-navarro meridional", *Aingeru Irigarai-ri omenaldia*, Eusko Ikaskuntza, 257-292.
- _____, 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Gobierno de Navarra & Euskaltzaindia.
- Zabalza, P. M., 1975, "Escritos en vascuence del venerable padre Esteban de Adoain", *FLV* 20, 249-270.
- Zuazo, K., 1989a, "Arabako euskara", *ASJU* XXIII-1, 3-48.
- _____, 1989b, "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU* XXIII-2, 609-650.

Análisis del sistema acentual de Ondarroa

JOSÉ IGNACIO HUALDE
University of Illinois

Abstract

In this paper, we offer a description and analysis of the accentual system employed in Ondarroa. Among the northern Biscayan varieties, the Ondarroa system is particularly interesting because of the high degree of opacity that it presents. Like in other western varieties, there is an underlying distinction between accentually marked and unmarked morphemes. Marked morphemes place an accent on the penultimate syllable of the word (like in Lekeitio). Lexically unaccented phrases may receive phrasal accent, which falls on the penultimate syllable of the phrase. The interplay of these rules produces the result that many underlying distinctions are often neutralized on the surface. We also present evidence for positing empty vowels which need to be computed for the assignment of accents at the phrasal level, but play no role in word-level accentuation.

0. Introducción*

En este trabajo presentamos una descripción y análisis de los hechos acentuales más importantes de la variedad de Ondarroa. El sistema acentual de Ondarroa presenta características especiales entre los sistemas de tipo occidental que lo hacen particularmente interesante. Los elementos que intervienen en la configuración del sistema se dan también en otras localidades vecinas. Ondarroa coincide con Lekeitio en ciertas reglas acentuales y con las hablas del área de Markina en otras. Lo peculiar e interesante es la particular combinación de elementos que se da en Ondarroa. Esta combinación resulta en un sistema con un alto grado de opacidad.¹

(*) Por los datos quiero dar las gracias a Amaia Iparragirre y a Jose Mari Arriola. Quiero agradecerle también a Jose Mari Arriola sus comentarios y correcciones a una primera versión del texto y el estar siempre dispuesto a mantener un diálogo electrónico fluido, contestando inmediatamente todas mis preguntas. Gracias también a Gorka Elordieta por sus comentarios.

(1) Existen algunos estudios previos sobre el sistema acentual de Ondarroa. Sin embargo, en nuestra opinión, la existencia de dichos estudios no invalida la necesidad del presente trabajo. El estudio de Rotaetxe (1978a, 1978b), aunque valioso e innovador en su día, presenta un punto de vista bastante diferente al nuestro. Gaminde (1994) incluye una descripción del acento de Ondarroa basada

1. Contrastes acentuales básicos

Considérense los siguientes ejemplos en la variedad de Ondarraoa, donde los acentos agudos indican tono alto (todos los ejemplos contienen la cópula /da/ 'es', realizada como *ra* o *re* dependiendo de la altura de la vocal precedente):

(1) a. basú re	'bosque' ('es el bosque')	b. básu re	'vaso' ('es el vaso')
txistú re	'saliva'	txístu re	'txistu'
etxí re	'casa'	pópi re	'popa, trasero'
jentí re	'gente'	tási re	'taza'
burú re	'cabeza'	léku re	'lugar'
eskú re	'mano'	ámu re	'anzuelo'
neskí re	'niña'	kéixi re	'cereza'
inddárá ra	'fuerza'	inddárra ra	'alubia'
gixoná ra	'hombre'	usába ra	'jefe'
sagárra ra	'manzana'	orrátza ra	'aguja'
mendíxe ra	'monte'	egíxe ra	'verdad'
gorríxe ra	'rojo'	urdáixe ra	'tocino'
mutíllé ra	'chico'	katíllu re	'tazón'
abári re	'cura'	arbóli re	'árbol'
alábí re	'hija'	a(i) xkóri re	'hacha'
Mutríku re	'Mutriku'	Ondárru re	'Ondarraoa'
elíxi re	'iglesia'	eskóli re	'escuela'
argálá ra	'delgado'	ollárra ra	'gallo'
dendéru re	'tendero'	doméki re	'domingo'
armósú re	'desayuno'	espíllu re	'espejo'
arímí re	'alma'	isári re	'sábana'
gorrótu re	'odio'	apá(i)xu re	'aparejo de pesca'
ardúri re	'preocupación'	denpóri re	'tiempo'
arrébi re	'hermana'	ganbári re	'cámara, desván'
kartéru re	'cartero'	ingúru re	'alrededor'
asálá ra	'piel'	kaxóli re	'jaula'
bandérí re	'bandera'	puxíki re	'vejiga'
barbéru re	'barbero'	lengúsu re	'primo'
ipúrdíxe ra	'culo'	belárríxe ra	'oreja'
barbá(r)íñé ra	'salmonete'	lengúsíñi re	'prima'
osásúné ra	'salud'	arkóndári re	'camisa'
umórétzú re	'gracioso'	errégálu re	'regalo'
osásúntzú re	'sano'	errósáxu re	'rosario'
txistúláixé ra	'txistulari'	gusúrtíxe ra	'mentiroso'
pelótáixé ra	'pelotari'	bilddúrtíxe ra	'miedoso'
sagú sárra ra	'ratón viejo'	sagúsárra ra	'murciélago'
bei górríxe ra	'ojo rojo'	beigórríxe ra	'ojirrojo'
argítxásúné ra	'claridad'	basérrítxárra ra	'casero, aldeano'

en un estudio acústico. Desafortunadamente Gaminde obtuvo casi todos sus datos en posición de foco. Como veremos, ésta es una posición donde ocurre una neutralización importante de contrastes acentuales en la variedad de Ondarraoa. Por último, el estudio de Hualde (1989a, 1991) no es suficientemente detallado y deja muchos aspectos importantes sin investigar.

Como se muestra en los ejemplos, tomando en cuenta sus propiedades prosódicas, los nombres y adjetivos (formas nominales) pueden clasificarse en dos grupos acentuales en esta variedad. Todas las formas nominales entran en un grupo o en el otro. Si atendemos a la diferencia prosódica entre los dos grupos, notaremos que lo relevante es si la última sílaba con tono alto es la sílaba final de la palabra, como en los ejemplos en (a), o la penúltima, como en los ejemplos en (b). Predeciblemente, todas las sílabas a la izquierda de ésta llevan también tono alto mientras que no coincidan con la primera sílaba del grupo acentual. Así, pues, está claro que podemos eliminar todas las marcas acentuales menos la última en cada caso, dado que su tono es predecible. Esto es lo que haremos de ahora en adelante, como se muestra en (2) empleando algunos de los ejemplos dados en (1). Las sílabas que marcamos con acento agudo son las que podemos considerar portadoras de acento fonológico:²

(2) a.	basú re	'bosque'	b.	básu re	'vaso'
	etxí re	'casa'		pópi re	'popa, trasero'
	inddarrá ra	'fuerza'		inddárra ra	'alubia'
	gixoná ra	'hombre'		usába ra	'jefe'
	mendixé ra	'monte'		egíxe ra	'verdad'
	alarguné ra	'viudo'		belarríxe ra	'oreja'
	barbariñé ra	'salmonete'		lengusíñi re	'prima'
	sagu sarrá ra	'ratón viejo'		sagusárra ra	'murciélago'

La sílaba acentuada se caracteriza, pues, por un tono alto seguido por tono bajo en la sílaba siguiente; por otra parte, su tono no es necesariamente más alto que el de otras sílabas a su izquierda, como señalamos en la nota 2.³

Nos referiremos a las palabras en (b) como *palabras marcadas*, utilizando una terminología que ya es tradicional en los estudios sobre el acento vasco, mientras que utilizaremos el término de *palabras no marcadas* para referirnos a las palabras que presentan el patrón acentual ejemplificado en (a). Palabras marcadas son, pues, aquellas que ante un verbo conjugado (y otros contextos que especificaremos) se acentúan sobre la penúltima sílaba.

Hay varios motivos para referirnos a las palabras con el patrón acentual ilustrado en (b) como palabras marcadas. En primer lugar, las palabras que entran en el grupo ilustrado en (a) son mucho más numerosas que las que caen en el grupo (b). Esto de por sí ya basta para considerar que las palabras en (b) son marcadas o excepcionales con respecto a la acentuación general. Pero hay más. Compárense los siguientes ejemplos:

(3) a. [-m]	geure elixí re	'es nuestra iglesia'
	geure elixa ederrá ra	'es nuestra hermosa iglesia'
	(= geuré élixá éderrá ra)	

(2) Ésta es también la sílaba que los hablantes de esta variedad perciben como acentuada. Esta sílaba, además, puede realizarse a una altura tonal algo superior a la de las sílabas no-iniciales precedentes, aunque esto no sea siempre así.

(3) Cuando la última sílaba de la frase prosódica lleva el acento, como veremos que ocurre en ciertos casos, esta sílaba se pronuncia con un contorno tonal descendente, es decir con una secuencia tono alto – tono bajo.

	b. [+m]	geure eskóli re
geure eskóla ederrá ra	'es nuestra escuela'
'es nuestra hermosa escuela'
(4) a. [-m]		geure laguné ra
geure lagun andixé ra
geure lagun andixe rátor	'es nuestro amigo'
'es nuestro gran amigo'
'viene nuestro gran amigo'
	b. [+m]	geure usába ra
geure usába andixé ra
geure usába andixe rátor	'es nuestro jefe'
'es nuestro gran jefe'
'viene nuestro gran jefe'
(5) a. [-m]		geure basú re
geure baso ederrá ra	'es nuestro bosque'
'es nuestro hermoso bosque'
	b. [+m]	geure básu re
geure básu ederrá ra	'es nuestro vaso'
'es nuestro hermoso vaso'

Los ejemplos muestran que el acento de las palabras no marcadas es en realidad un acento de frase: en frases que contienen exclusivamente palabras no marcadas sólo hay un acento, sobre la penúltima sílaba de la frase prosódica. El acento de las que estamos llamando palabras marcadas es de naturaleza muy distinta. Como ilustran los ejemplos en (3b), (4b) y (5b) las palabras marcadas consistentemente aparecen con acento sobre su penúltima sílaba independientemente de su posición en la frase. Podemos concluir que mientras que las palabras no marcadas carecen de acento léxico y pueden acentuarse únicamente a nivel de frase, las palabras marcadas son aquellas que presentan acento léxico. Los ejemplos en (6) muestran que una frase prosódica puede contener más de un acento léxico:

(6)	séuen arbóli re	'es vuestro árbol'
	séuen lengúso gusurtíxe ra	'es vuestro primo mentiroso'

Las palabras marcadas presentan siempre acento sobre la penúltima sílaba de la palabra. El número de sílabas de una palabra puede variar, naturalmente, dependiendo de los morfemas flexivos que lleve afijados. Pues bien, si la base es acentualmente marcada, su acento se desplazará a la penúltima sílaba de la palabra:

(7)	gusurtíxe ra	'es mentiroso'
	gusúrti ba(t) ta	'es un mentiroso'
	(cf. [-m] abare bá(t) ta	'es un cura')
	gusurtixantzáko ra	'es para el mentiroso'
	(cf. [-m] abarintzakó ra	'es para el cura')
	egíxe ra	'es verdad'
	égi andixé ra	'es una gran verdad'
	(cf. [-m] mendi andixé ra	'es un gran monte')

Consideremos ahora el plural de los dos tipos de palabras (la /k/ generalmente se elide ante consonante):

(8)	singular	plural	
	a. [-m]		
	basú re	básu(k) tis	'bosque' ⁴
	txistú re	txístuk tis	'saliva'

(4) 'Es el bosque' / 'son los bosques'.

etxí re	étxik tis	'casa'
burú re	búruk tis	'cabeza'
eskú re	éskuk tis	'mano'
neskí re	néskak tis	'niña'
mendixé ra	mendíxak tis	'monte'
gorrixé ra	gorríxak tis	'rojo'
inddarrá ra	inddárrak tis	'fuerza'
gixoná ra	gixónak tis	'hombre'
sagarrá ra	sagárrak tis	'manzana'
mutillé ra	mutíllak tis	'chico'
laguné ra	lagúnak tis	'amigo'
abarí re	abárik tis	'cura'
alabí re	alábak tis	'hija'
elixí re	elíxak tis	'iglesia'
alarguné ra	alargúnak tis	'viudo'
barbaríñé ra	barbaríñak tis	'salmonete'
pelotaixé ra	pelotáixak tis	'pelotari'
sagu sarrá ra	sagu sárrak tis	'ratón viejo'
b. [+m]		
básu re	básuk tis	'vaso'
txístu re	txístuk tis	'txistu'
pópi re	pópak tis	'popa, trasero'
tási re	tásak tis	'taza'
léku re	lékuk tis	'lugar'
ámu re	ámuk tis	'anzuelo'
kéixi re	kéixak tis	'cereza'
inddárra ra	inddárrak tis	'alubia'
usába ra	usábak tis	'jefe'
orrátza ra	orrátzak tis	'aguja'
egíxe ra	egíxak tis	'verdad'
urdáixe ra	urdáixak tis	'tocino'
katíllu re	katílluk tis	'tazón'
arbóli re	arbólak tis	'árbol'
eskóli re	eskólak tis	'escuela'
espíllu re	espílluk tis	'espejo'
isári re	isáراك tis	'sábana'
ganbári re	ganbáarak tis	'cámara'
ingúru re	ingúruk tis	'alrededor'
kaxóli re	kaxólak tis	'jaula'
lengúsu re	lengúsuk tis	'primo'
belarríxe ra	belarríxak tis	'oreja'
lengusíñi re	lengusíñak tis	'prima'
gusurtíxe ra	gusurtíxak tis	'mentiroso'
sagusárra ra	sagusárrak tis	'murciélago'
beigorríxe ra	beigorríxak tis	'ojirrojo'
baserritxárra ra	baserritxárrak tis	'casero, aldeano'

Podemos observar que con bases no marcadas existe un contraste acentual entre el singular y el plural que no se da con bases marcadas. Más concretamente, las bases marcadas adquieren acentuación marcada (en la penúltima de la palabra) en el plural.

Las bases marcadas tienen acentuación marcada tanto en el singular como en el plural. De estos hechos y de hechos anteriormente mencionados podemos concluir que el acento léxico es una propiedad que un morfema dado puede tener o no. Los morfemas con acento léxico pueden ser tanto raíces como sufijos. Si la palabra contiene uno o más morfemas con esta propiedad, se realizará con prominencia acentual sobre su penúltima sílaba. El sufijo de plural tiene acento léxico (es un sufijo marcado) y determina que la palabra en que aparezca se realice siempre con acentuación marcada. Las bases en (1b) o (8b) también tienen acento léxico, por lo cual aparecen con acentuación marcada independientemente de que lleven o no afijado otro morfema con acento léxico.

Hemos notado que en frases constituidas por palabras no marcadas el acento recae sobre la penúltima sílaba *de la frase*. Por otra parte, hemos visto que las palabras marcadas portan el acento sobre la penúltima *de la palabra*. Los siguientes ejemplos ilustran el funcionamiento contrastivo de estas dos reglas de acentuación:

(9) [-m]		[+m]	
katun etxí re	'es la casa del gato'	kátun etxí re	'es la casa de los gatos'
(katún étxí re)			
katuné ra	'es del gato'	katúne ra	'es de los gatos'
katuntzakó ra	'es para el gato'	katuntzáko ra	'es para los gatos'
Jonen etxí re	'es la casa de Jon'	Jónen etxí re	'es la casa de Jone'
Jonená ra	'es de Jon'	Jonéna ra	'es de Jone'
Jonentzakó ra	'es para Jon'	Jonentzáko ra	'es para Jone'

El contraste entre los ejemplos de la columna de la izquierda y los de la derecha se debe a las reglas de acentuación de palabras marcadas y no marcadas que hemos deducido. En el primer grupo de ejemplos, el sufijo de genitivo plural determina que el acento recaiga sobre la penúltima de la palabra en los ejemplos de la derecha, mientras que los ejemplos de la izquierda no contienen ningún morfema acentualmente marcado y se acentúan sobre la penúltima de la frase. En el segundo grupo de ejemplos, el contraste se debe a que mientras el nombre *Jon* es no marcado (como todos los monosílabos), el nombre *Jone* tiene acento léxico.

2. Unidades acentuales

Si empleamos corchetes [...] para indicar los límites del dominio fonológico relevante para el emplazamiento de acentos léxicos (la palabra prosódica) y llaves {...} para señalar los límites de una frase prosódica formada exclusivamente por palabras no marcadas, podemos ver que el acento recae sobre la penúltima sílaba de ambas unidades y que lo relevante para el contraste es la extensión de la unidad o dominio acentual. La presencia de un morfema con acento léxico determina la creación de un dominio de palabra prosódica (entre corchetes). Sólo las palabras que contienen algún morfema con acento léxico se acentúan al nivel de la palabra. En otros casos el dominio relevante para la asignación del acento es la frase fonológica:

(10)	{katun etxí re}	[kátun] {etxí re}
	{katuné ra}	[katúne] ra

{katunentzakó ra}	[katunentzáko] ra
{Jonen etxí re}	[Jónen] {etxí re}
{Jonená ra}	[Jonéna] ra
{Jonentzakó ra}	[Jonentzáko]ra

Hasta ahora hemos establecido, pues, las siguientes generalizaciones:

- (11) a. A nivel léxico, existe una distinción entre morfemas marcados (con acento léxico) y no marcados (sin acento léxico).
- b. Si la palabra contiene un morfema con acento léxico, éste se realiza sobre la penúltima sílaba de la palabra.
- c. Las palabras sin morfemas marcados se agrupan en frases prosódicas, recibiendo el acento sobre la penúltima sílaba de la frase.

De estas generalizaciones podemos deducir que habrá casos en los que el contraste entre palabras marcadas y no marcadas se neutralizará. Esto ocurrirá en aquellos casos en que las fronteras de ambos dominios de acentuación coincidan. Y así es en efecto. Colocadas al final de una frase fonológica (por ejemplo, pronunciadas aisladas), palabras marcadas y no marcadas se acentúan de la misma manera, desapareciendo el contraste fonológico:

(12)	<i>gixoná ra</i>	'es el hombre'	Ⓜ	<i>gixóna(k) tis</i>	'son los hombres'
	<i>gixóna</i>	'el hombre'	=	<i>gixónak</i>	'los hombres'
	<i>inddarrá ra</i>	'es la fuerza'	Ⓜ	<i>inddárra ra</i>	'es la alubia'
	<i>inddárra</i>	'la fuerza'	=	<i>inddárra</i>	'la alubia'
	<i>inddár bat</i>	'una fuerza'	Ⓜ	<i>índdar bat</i>	'una alubia'
	<i>mendixé ra</i>	'es el monte'	Ⓜ	<i>egíxe ra</i>	'es la verdad'
	<i>mendíxe</i>	'el monte'	=	<i>egíxe</i>	'la verdad'

Es por esta razón que todos los ejemplos que hemos dado hasta ahora han sido presentados seguidos por la cópula u otro verbo sintético. Los verbos sintéticos se integran en la frase fonológica del sintagma nominal precedente haciendo así que el nombre o adjetivo no se encuentre en posición final de frase (la posición de neutralización).

El contraste no se pierde, sin embargo, con todas las palabras. Hay palabras no marcadas que, al contrario que las ejemplificadas en (12), mantienen el acento en la última sílaba en posición final de frase:

(13)	<i>basú re</i>	'es el bosque'	Ⓜ	<i>básu re</i>	'es el vaso'
	<i>basú</i>	'el bosque'	Ⓜ	<i>básu</i>	'el vaso'
	<i>alabí re</i>	'es la hija'			
	<i>alábí</i>	'la hija'			

Una pregunta que debemos plantearnos es, pues, por qué tenemos, por ejemplo, *gixoná ra* y *gixóna*, con acento en sílabas diferentes, pero *alabí re* y *alábí*, con acento en la última sílaba de la palabra, esté ésta seguida o no por la cópula. Examinaremos este tema en la sección siguiente.

3. Vocales vacías

Podemos notar que las palabras que llevan acento en la última sílaba en posición final de frase son aquellas que presentan contracción de una secuencia subyacente de dos vocales (/alaba-a/ *alabí*, /baso-a/ *basú*, /etxe-a/ *etxi*) y que históricamente han sufrido la pérdida de la vocal final: *alabíe* > *alabí*, *basúe* > *basú*, *etxié* > *etxi*.⁵ A efectos de la asignación del acento de frase o no marcado, todas estas palabras se comportan como si contuvieran una secuencia vocálica final. Esto es, si postulamos la presencia de una vocal final no pronunciada la irregularidad de estas palabras desaparece. El acento recae como en los demás casos sobre la penúltima del dominio:

$$(14) \quad \{alabiV\} \{etxiV\} \{basúV\} \quad \{alabiV' re\} \{etxiV' re\} \{basuV' re\}$$

A efectos de realización fonética, cuando el acento recae sobre una vocal no pronunciada se realiza sobre la vocal precedente, por lo que, por ejemplo, *alabí re* y *alabí* presentan el acento sobre la misma vocal.

El postular la existencia de vocales no pronunciadas puede parecer una especie de *deus ex machina*. Sin embargo, lo cierto es que es posible encontrar evidencia bastante sólida a favor de este análisis. Consideremos los siguientes contrastes:

(15)	argalá ra	'es delgado'	Ⓜ	argala rá	'está delgado'
	(argálá ra)			(argálá rá)	
	oná ra	'es bueno'		ona rá	'está bueno'
	totú re	'es gordo'	Ⓜ	totu rá	'está gordo'
				(totú rá)	
	tótu(k) tis	'son gordos'	=	tótu(k) tas	'están gordos'
	berú re	'es caliente'	Ⓜ	beru rá	'está caliente'
	béru(k) tis	'son calientes'	=	béru(k) tas	'están calientes'

En primer lugar, podemos observar que en los ejemplos con 'está' el acento recae sobre la última sílaba de la frase en vez de caer sobre la penúltima de acuerdo con la regla general. De nuevo, la evidencia que nos proporciona la comparación con otros dialectos muestra que en la forma 'está' una secuencia de dos vocales ha sido simplificada por eliminación de la segunda vocal: *dago* > *dao* > (*daa*) > *da*.⁶ Lo que los hechos acentuales parecen indicar es que la posición vocálica no ha sido realmente eliminada, aunque haya dejado de pronunciarse la vocal. Tendríamos pues una forma /daV/ 'está' que contrasta con /da/ 'es'. El segundo par de ejemplos presenta un contraste de cualidad vocálica *re/ra* que confirma estas representaciones fonológicas. La explicación de estos hechos requiere que discutamos brevemente la regla de asimilación vocálica.

La variedad de Ondarroa, como la mayoría de las variedades vizcaínas (y un gran número de variedades guipuzcoanas y navarras), posee una regla de asimilación que eleva la vocal /a/ a [e] cuando va precedida por una vocal alta [u], [i], intervenga o no alguna consonante, como se ve en los ejemplos en (16):

(5) Quizá a través de un estadio intermedio con vocal geminada (Azkue 1923: 23).

(6) La /d/ se realiza como [r] entre vocales.

determinan la forma del artículo. Así, se dice *le bibou* 'el buho' (como *le crayon* 'el lápiz') y no **l'bibou* (como corresponde a las palabras que empiezan con vocal, cf. *l'italien* 'el italiano') (para un análisis fonológico de estos hechos puede consultarse Clements y Keyser 1983).

Para dar otro ejemplo, en zonas de la Andalucía oriental la /s/ final de palabra ha desaparecido prácticamente por completo, sin que queden siquiera rastros de aspiración. La presencia de una /s/ no pronunciada hace, sin embargo, que se bloquee la aplicación de las reglas de contracción silábica. Así el singular *la encina* [la.en.sí.na] o [lan.sí.na] contrasta con el plural *las encinas* [la.en.sí.na] en que el plural tiene dos vocales en hiato que no se pueden contraer en una única sílaba. La falta de contracción es un efecto de la presencia entre las dos vocales de una consonante subyacente no pronunciada (cf. Hualde 1994, Villena Ponsoda 1987).

4. Morfemas marcados y no marcados

La distinción entre morfemas marcados (con acento léxico) y no marcados afecta a todo tipo de morfemas: raíces, sufijos derivativos y sufijos flexivos. Comencemos por la flexión nominal.

4.1. Sufijos marcados y no marcados en la flexión nominal

Todos los sufijos de plural son marcados. Esto se puede determinar, como hemos hecho ya en parte, al considerar la acentuación de las formas flexionadas singulares y plurales de las bases no marcadas:

(20)	Singular		
	abs:	<i>gixoná ra</i>	'es el hombre'
	erg:	<i>gixonak tákar</i>	'lo trae el hombre'
	dat:	<i>gixonái emótsat</i>	'se lo he dado al hombre'
	gen:	<i>gixonan etxí re</i>	'es la casa del hombre'
	gen+abs:	<i>gixonaná ra</i>	'es del hombre'
	ben:	<i>gixonantzakó ra</i>	'es para el hombre'
	Plural		
	abs:	<i>gixónak tis</i>	'son los hombres'
	erg:	<i>gixónak takarré</i>	'lo traen los hombres'
	dat:	<i>gixónai emotsét</i>	'se lo he dado a los hombres'
	gen:	<i>gixónan etxí re</i>	'es la casa de los hombres'
	gen+abs sg:	<i>gixonána ra</i>	'es de los hombres'
	ben:	<i>gixonantzáko ra</i>	'es para los hombres'

En el caso comitativo o asociativo se utilizan sufijos diferentes en el singular y el plural. Ambos son marcados, /-'as/, /-'kin/:

(21)	com sg:	<i>lagúnas dátor</i>	'viene con el amigo'
	com pl:	<i>lagunákin dátor</i>	'viene con los amigos'

El sufijo pluralizante /-'eta-/ de las formas locativas es asimismo marcado. Además de estos, el ablativo /-'tik/ es también marcado:

(22)	adl sg:	mendíre, mendire rú	'al monte, va al monte'
	abl sg:	mendítxik, mendítxi tátor	'del monte, viene del monte'
	ines sg:	mendixan dá	'está en el monte'
	adl pl:	mendixéta rú	'va a los montes'
	abl pl:	mendixetáti(k) tátor	'viene de los montes'
	ines pl:	mendixétan dás	'están en los montes'

Como hemos notado ya antes, con ciertas bases, las formas del absolutivo y ergativo singular reciben el acento en la última sílaba en posición final de frase prosódica. Esto ocurre con las bases terminadas en /a, e, o, u/, en las que la secuencia vocálica producida al añadir el determinante /-a/ se ha simplificado. Compárense los siguientes ejemplos (en caso absolutivo; la forma indefinida va acompañada de *lau* 'cuatro'):

(23)	indefinido	singular	plural	
	lau gíxon	gixóna, gixoná ra	gixónak, gixónak tis	'hombre'
	lau lágun	lagúne, laguné ra	lagúnak, lagúnak tis	'amigo'
	lau méndi	mendíxe, mendixé ra	mendíxak, mendíxak tis	'monte'
	lau néska	neskí, neskí re	néskak, néskak tis	'chica'
	lau étxe	etxí, etxí re	étxik, étxik tis	'casa'
	lau basó	basú, basú re	básuk, básuk tis	'bosque'
	lau búru/o	burú, burú re	búruk, búruk tis	'cabeza'

Como dijimos, el acento final y no penúltimo de /neska-a/ *neskí*, /etxe-a/ *etxí*, /baso-a/ *basú* y /burú-a/ *burú* se explica si contamos la vocal elidida como si estuviera presente a efectos acentuales. Notemos, sin embargo, que la regla de acentuación en la penúltima debería darnos acento sobre la misma vocal que en el singular después de la contracción: /etxe-'ak/ debería resultar en **etxík*. Debemos concluir que la regla de asignación de acento léxico toma en cuenta las sílabas fonéticamente realizadas.⁷ Una contracción similar con los mismos efectos la encontramos en el caso adlativo en ejemplos en que la base termina en vocal baja como /elixa-ra/ *elixá*, *elixa rú* 'a la iglesia, va a la iglesia' (cf. /mendi-ra/ *mendíre*, *mendire rú* 'al monte, va al monte').⁸ Notemos que la no aplicación de la regla de asimilación de /a/ también supone una forma *elixáV* con segmento final no pronunciado.

El dativo presenta una situación algo más compleja. Las formas singulares como *gixonái* 'al hombre', *alabiái* 'a la hija' requieren un análisis en el que la secuencia final cuenta como heterosilábica: *gixoná.i*. Sin embargo, las correspondientes formas plurales llevan el acento una sílaba más a la izquierda, lo que supone su consideración como diptongo: *gixónai* 'a los hombres', *alábai* 'a las hijas'.

Como hemos notado más arriba, si la base contiene acento léxico, todas sus formas flexionadas aparecerán con el patrón acentual marcado, con lo cual se pierde

(7) Una posible formalización de este análisis para la variedad de Getxo, que presenta hechos análogos, puede verse en Hualde y Bilbao (1993).

(8) La consonante del sufijo /-ra/ se pierde tras vocal no alta: *elixa*, *etxea*, *Bilboa*, pero *mendire*, *burure*.

toda distinción prosódica entre singular y plural. Compárense los paradigmas parciales siguientes:

(24)	/baso/ 'bosque'	/'baso/ 'vaso'		
	singular	plural	singular	plural
	abs basú	básuk	básu	básuk
	erg basúk	básuk	básuk	básuk
(25)	/elixa/			
	elixí, elixí re	'la iglesia, es la iglesia' [-m]		
	elíxak, elíxak tis	'las iglesias, son las iglesias' [+m]		
	elixin ixená ra	'es el nombre de la iglesia' [-m]		
	elíxan ixéna tis	'son los nombres de las iglesias' [+m]		
	elixintzakó ra	'es para la iglesia' [-m]		
	elixantzako ra	'es para las iglesias' [+m]		
	elixan dá	'está en la iglesia' [-m]		
	elixétan dás	'están en las iglesias' [+m]		
	elixá, elixa rú	'va a la iglesia' [-m]		
	elixéta rú	'va a las iglesias' [+m]		
	elixátik, elixáti tátor	'de la iglesia, viene de la iglesia' [+m]		
	elixetátik, elixetáti tátos	'de las iglesias, vienen de las iglesias' [+m]		
	elixakú re	'es el de la iglesia' [-m]		
	elixetákuk, elixetáku tis	'los de las iglesias, son los de las iglesias' [+m]		
	/arbola/			
	arbóli, arbóli re	'el árbol, es el árbol' [+m]		
	arbólak, arbóla tis	'los árboles, son los árboles' [+m]		
	arbólin ixená ra	'es el nombre del árbol' [+m]		
	arbólan ixéna tis	'son los nombres de los árboles' [+m]		
	arbolintzáko ra	'es para el árbol' [+m]		
	arbolantzako ra	'es para los árboles' [+m]		
	arbólan dá	'está en el árbol' [+m]		
	arbolétan dás	'están en los árboles'		
	arbóla, arbóla rú	'al árbol, va al árbol' [+m]		
	arboléta, arboléta rú	'a los árboles, va a los árboles' [+m]		
	arbolátik, arboláti tátor	'del árbol, viene del árbol' [+m]		
	arboletátik, arboletáti tátos	'de los árboles, vienen de los árboles' [+m]		
	arboláku re	'es el del árbol' [+m]		
	arboletákuk, arboletáku tis	'los de los árboles, son los de los árboles' [+m]		

4.2. Sufijos derivativos marcados y no marcados

Si consideramos ahora las propiedades acentuales de las bases morfológicamente complejas, notamos que un gran número de sufijos derivativos contienen acento léxico y consecuentemente imponen acentuación marcada en las palabras que los contienen.

(25)	/-'ti/	
	gusúr ^{ti} bat, gusurtí ^x e ra, gusurtí ^x a(k) tis	'mentiroso'
	billúr ^{ti} bat, billurtí ^x e ra, billurtí ^x a(k) tis	'miedoso'

moskórti bat, moskortíxe ra, moskortíxa(k) tis /-'tarr/	'borracho'
lekátzar bat, lekatxárra ra, lekatxárra(k) tis	'lekeitiano'
kalétar bat, kaletárra ra, kaletárra(k) tis /-'en/	'casero, aldeano'
onéna ra, onénak tis	'mejor'
baltzéna ra, baltzéna(k) tis /-'garren/	'el más negro'
bigarréna ra, bigarréna(k) tis	'segundo'
saspigarréna ra, saspigarréna(k) tis	'séptimo'

Sin embargo, no todos los sufijos derivacionales son acentuados. Sufijos como /-garri/ 'digno de' y /-(t)asun/ 'cualidad' son no marcados:

(26) /-garri/		
ikusgarrixé ra, ikusgarríxa(k) tis		'digno de verse'
/-(t)asun/		
argitxasuné ra, argitxasúna(k) tis		'claridad'
osasuné ra		'salud'

Para determinar si un sufijo derivativo es acentuado, tenemos que observar sus efectos cuando se añade a una raíz no marcada. La acentuación de todas las palabras con uno o más morfemas acentuados es igual, sin que importe el número de acentos léxicos. Así en el ejemplo *Ondarrutárra ra* 'es ondarrés' tenemos dos acentos léxicos, dado que la raíz /'ondarru/ es acentuada cf. *Ondárru re* 'es Ondarroa', *Ondarrúre nú* 'voy a Ondarroa' y el sufijo /-'tarr/ es también acentuado. En *Ondarrutárrak* 'los ondarrés' hay, pues, tres acentos léxicos, /'ondarru-'tarr-'ak/.

La clasificación acentual de los sufijos derivativos se considera en más detalle en Hualde, Elordieta y Elordieta (1994) para la vecina variedad de Lekeitio y en Hualde y Bilbao (1992) para la variedad de Getxo.

4.3. Acentuación de las palabras compuestas

Muchas palabras compuestas tienen acentuación marcada. Los compuestos creados productivamente también son marcados:

(27) /sagu-sar/	'murciélago' (ratón viejo)	sagúsar bat, sagusárra ra, sagusárrak tis
/be(g)i-gorri/	'ojirrojo'	beigórri bat, beigorríxe ra, beigorríxak tis
/bas-erri/	'casero'	basérrri bat, baserríxe ra, baserríxak tis

En un ejemplo como /bas-erri-'tarr/ 'casero' *baserrítzar bat*, *baserritxárra ra* tenemos un compuesto al que se le ha añadido un sufijo derivativo.

4.4. Bases monomorfémicas marcadas

Entre las bases monomorfémicas o raíces acentualmente marcadas encontramos un gran número de préstamos, recientes y antiguos. Por ejemplo, entre las palabras marcadas dadas como ejemplo en (1) encontramos préstamos de una cierta antigüedad como los siguientes:

(28)	préstamos marcados			
		+ bat 'un(a)'	abs sg + /da/ 'es'	
	/ 'aixkora/	aixkóra bat	aixkóri re	'hacha'
	/ 'denpora/	denpóra bat	denpóri re	'tiempo'
	/ 'espillo/	espíllu bat	espíllu re	'espejo'
	/ 'inguro/	ingúro bat	ingúru re	'alrededor'
	/ 'ganbara/	ganbára bat	ganbári re	'desván, cámara'
	/ 'kaxola/	kaxóla bat	kaxóli re	'jaula'
	/ 'keixa/	kéixa bat	kéixi re	'cereza'
	/ 'liburo/	libúro bat	libúru re	'libro'
	/ 'lenguso/	lengúso bat	lengúsu re	'primo'

Pero no todos los préstamos son acentualmente marcados. En ciertos casos el que un préstamo sea o no acentuado puede ser algo idiosincrático e impredecible. Existen, sin embargo, también interesantes regularidades en la adaptación de préstamos. Consideremos los ejemplos siguientes:

(29)a.	basurerú re	'es el basurero, empleado municipal que recoge la basura'
	autobuserú re	'es el autobusero'
	fontanerú re	'es el fontanero'
	barberú re	'es el barbero'
	karterú re	'es el cartero'
	fruterú re	'es el frutero, vendedor de fruta'
	panaderú re	'es el panadero'
	karniserú re	'es el carnicero'
b.	basurerú re	'es el basurero, cubo o lugar donde se deposita la basura'
	gallinerú re	'es el gallinero'
	asukarerú re	'es el azucarero'
	fruterú re	'es el frutero, recipiente para fruta'

Como vemos, aunque el origen de ambos grupos de préstamos es el mismo, todos los ejemplos proceden de sustantivos españoles en *-ero*, tenemos dos grupos acentuales diferenciados. Así encontramos, por ejemplo, que *basurero*, con el significado de 'empleado municipal' no tiene acento léxico, /basurero/; mientras que con el significado de 'cubo o lugar' la palabra es marcada, /'basurero/. Esto se debe a que existen ciertas reglas para la adaptación de préstamos. En concreto, los préstamos con el sufijo *-ero* que indican profesión u ocupación son siempre inacentuados. Los préstamos con el sufijo *-ero* que se refieren a un lugar, recipiente, etc, por otra parte, se adaptan como palabras marcadas. Estas son reglas productivas de adaptación que los hablantes pueden aplicar en la adaptación o interpretación de palabras nuevas. El tema de cuáles préstamos tienen acento léxico es, pues, de considerable interés en cuanto que demuestra la existencia de reglas de adaptación.

5. Acento principal (focal) y límites de frase

Hemos visto que las palabras sin acento léxico sólo reciben acento a nivel de la frase prosódica. Resulta, por tanto, imprescindible fijar los límites de la frase prosódica.

Los hechos son algo diferentes dependiendo de si la oración contiene una construcción verbal analítica o sintética. En oraciones con verbo analítico, generalmente, el corte entonacional o frontera prosódica más importante aparece inmediatamente antes del participio verbal. El constituyente que precede inmediatamente al verbo recibe acento en su penúltima sílaba o en la última en caso de contracción vocálica según las reglas que hemos visto anteriormente. Este es el acento principal de la oración:

(30)	{lagúne} etorri re	'ha venido el amigo'
	{abará} etorri re	'ha venido el cura'
	{gure lagunak txakúrre} ikusi rot	'he visto el perro de nuestro amigo'

Salvo en caso de contracción vocálica, en este contexto se pierde, pues, el contraste entre palabras marcadas y no marcadas. La diferencia entre la mayoría de las formas singulares y plurales se pierde así en este caso:

(31)	gixónak ekarri rau	'lo ha traído el hombre'
	gixónak ekarri rabé	'lo han traído los hombres'

Claro está, la diferencia entre un tipo acentual y otro aparece en posición medial, donde las palabras con acento léxico aparecen acentuadas pero no las palabras no marcadas:

(32)	gure lagunak txakúrrak ein ddau	'lo ha hecho el perro de nuestro amigo'
	súen lagúnak txakúrrak ein ddabé	'lo han hecho los perros de vuestros amigos'

La posición a la izquierda del verbo está asociada con la focalización. El constituyente focalizado se coloca en posición preverbal, recibiendo el acento principal de la oración:

(33)	gixonak txakúrre ekarri rau	'el hombre ha traído el perro'
	txakurre gixónak ekarri rau	'el perro lo ha traído el hombre'

Una oración como la primera de (33), con orden neutral, es ambigua entre una interpretación en que el objeto directo *txakurre* está focalizado y otra sin focalización en ningún constituyente. Por otra parte, una oración como la segunda de (33), con orden de palabras marcado necesariamente ha de interpretarse con focalización del sujeto *gixonak*.

El elemento focalizado puede ser también el verbo (pragmáticamente, la afirmación de la proposición expresada por la oración), en cuyo caso el acento focal aparecerá sobre la penúltima del participio:

(34)	gixonak, ekárri rau	'el hombre, sí lo ha traído'
	gixónak, ekárri rabé	'los hombres, sí lo han traído'

Nótese que el contraste neutralizado en (31) aparece en (34). En (34), al no estar en un constituyente focalizado, la palabra *gixonak* 'el hombre, erg' no recibe acento; mientras que *gixónak* 'los hombres' recibe acento esté o no focalizada, dado que su acento es léxico (introducido por el sufijo plural /-'ak/).

Una complicación en oraciones con verbo sintético es que en éstas el verbo se integra en la frase prosódica del constituyente preverbal cuando tanto el verbo como la palabra precedente carecen de acento léxico (cf. Hualde, Elordieta y Elordieta 1993, 1994):

(35)	{gixoná ra}	‘es el hombre’
	{gixona rátor}	‘viene el hombre’

Esto no ocurre cuando la palabra en posición preverbal tiene acento léxico:

(36)	gixóna(k) tis	‘son los hombres’
	gixóna(k) tátos	‘vienen los hombres’

Una interpretación posible de estos hechos es que las reglas de acento léxico y acento de frase se excluyen mutuamente. La regla de asignación de acento léxico requiere la formación de una unidad acentual, la palabra prosódica; y la regla de asignación de acento de frase requiere la formación de una unidad diferente, la frase prosódica. Un verbo sintético conjugado se incluye en la misma frase prosódica que el sintagma a su izquierda. Pero esta incorporación sólo tendrá lugar en el caso de que se construya una frase prosódica.

Si identificamos la realización del acento con la presencia de un contorno tonal H*L, podemos concluir que la única unidad prosódica en que se asigna un acento a nivel de frase es la frase con acento principal. Las palabras no marcadas que no son finales en la frase con acento principal o que no forman parte de esta frase, simplemente no reciben acento.⁹ Compárense los siguientes ejemplos:

(37) a.	mendítzik txakúrre ekarri rot	‘del monte he traído el perro’
	b. mendire txakúrre ekarri rot	‘al monte he traído el perro’
	c. txakurre mendítzik ekarri rot	‘el perro lo he traído del monte’
	d. txakurre mendíre ekarri rot	‘el perro lo he traído al monte’

En (37a) *mendítzik* recibe acento porque tiene acento léxico, dado que el sufijo /-’tik/ es acentuado, y *txakurre* recibe acento principal. En las demás oraciones sólo hay un acento, el correspondiente a la frase en posición preverbal, dado que el elemento dislocado a su izquierda (en posición de tópico) es una palabra sin acento léxico.

6. Palabras prosódicas

El acento léxico recae sobre la penúltima sílaba de la palabra prosódica, como hemos indicado. En la mayoría de los casos la palabra prosódica coincide con la morfológica. Pero esto no siempre es así, con lo que resultan ciertas complicaciones. Considérense los ejemplos siguientes:

(38)	dátorrela esatzat	‘le he dicho que venga’

(9) Sobre la asignación de melodías tonales en sintagmas sin acento fonológico, véase Elordieta (1996).

- (39) a. patátrak erósteko esatzat 'le he dicho que compre patatas'
 b. au diruau parátak erostéko ra 'este dinero es para comprar patatas'

En (38) y (39a) encontramos casos en que el acento cae más a la izquierda de la penúltima sílaba de la palabra morfológica, *dátorra* 'que venga' y *erósteko* 'para comprar', respectivamente. Notemos que estos hechos aparecen como excepcionales de algún modo en un sistema acentual como el de Ondarroa que en principio no permite acento antepenúltimo. La explicación, como veremos, ha de darse a partir del concepto de palabra prosódica. El análisis dado en Hualde, Elordieta y Elordieta (1993, 1994) es aplicable también a Ondarroa, dado que los hechos son idénticos en este respecto.

Otros hechos que muestran que la definición de la palabra prosódica no es siempre algo obvio son los siguientes:

- (40) a. lagúne etorrikó-ra 'vendrá el amigo'
 b. lagune etorriko ra 'sí que vendrá el amigo'

El sufijo de plural /-'ko/ lleva acento léxico y como tal asigna acento sobre la penúltima de la palabra prosódica que lo contiene. Lo que muestran los ejemplos en (40) es que este dominio acentual es diferente dependiendo de si el elemento focalizado es el constituyente en posición preverbal, como en (40a) o si es el verbo mismo (la afirmación), como en (40b). En el primer caso, participio y auxiliar forman una sola palabra prosódica (cayendo el acento léxico de /-'ko/ sobre la penúltima de esta unidad), en el segundo caso no.

7. Observaciones finales

Los sistemas acentuales del norte de Bizkaia presentan la particularidad de una realización tonal especial del acento que produce una cierta complejidad para su análisis. Dejando este aspecto que es común a todos ellos a un lado, comparando estos sistemas acentuales entre ellos es posible establecer una jerarquía de transparencia; entendiendo por transparencia la facilidad con que podemos deducir las estructuras acentuales subyacentes a partir de los datos superficiales. Los sistemas más transparentes son los del tipo de Gernika. Aquí la distinción entre palabras acentualmente marcadas y no marcadas se observa en todas las posiciones. Las palabras que, pronunciadas aisladas, presentan prominencia sobre la última sílaba (señalada por un tono alto mantenido hasta esta sílaba) son las que carecen de acento léxico (no marcadas), mientras que las palabras marcadas llevan el acento sobre cualquier sílaba no final. Por otra parte, la posición del acento léxico en las palabras marcadas esta directamente determinada por el lugar que ocupan los morfemas con acento léxico.

El sistema de Lekeitio es menos transparente. La distinción entre palabras con y sin acento léxico se mantiene firme. Como en Gernika, las palabras no marcadas aparecen con prominencia final cuando se pronuncian aisladas. La colocación del acento en las palabras marcadas, por otra parte, es opaca, dado que los acentos léxicos se mueven a la penúltima sílaba de la palabra independientemente de la posición del morfema o los morfemas que portan acento léxico. Al contrario que en Gernika, la

posición del acento léxico no nos dice qué morfema dentro de la palabra puede haberlo inducido.

En el área de Markina, la opacidad afecta a la distinción entre palabras con y sin acento léxico. Pronunciadas aisladas o como foco, se neutraliza la distinción entre palabras sin acento léxico y palabras con acento léxico en la penúltima. Pero el acento léxico puede recaer sobre una sílaba anterior a la penúltima y, de hecho, muchos acentos léxicos se han retraído de la penúltima a la antepenúltima, con lo que el grado de neutralización real no es tan alto.

El sistema acentual de Ondarroa combina la opacidad existente en Lekeitio con la que se da en Markina. Esto es, tanto la posición del acento léxico como la distinción entre palabras con y sin acento léxico son opacas en cierta medida. El resultado es un sistema con un menor número de distinciones superficiales pero, al mismo tiempo, con un mayor grado de complejidad. En el sistema acentual de Ondarroa, la relación entre formas subyacentes (estructura morfofonológica) y formas superficiales resulta, pues, opaca en gran parte.

Esperamos que en lector atento no tendrá ahora dificultad en explicar el siguiente contraste:

(41)	Mutrikú re	'es Mutriku'	=	Mutrikúre	'a Mutriku'
	Ondárru re	'es Ondarroa'	®	Ondarrúre	'a Ondarroa'

Apéndice: Paradigmas nominales

BASE NUDA

/gixon/	'hombre'	gixon ederrá ra 'es un hombre hermoso'	gixón bat 'un hombre'
/lagun/	'amigo'	lagun aundixé ra 'es un gran amigo'	lagún bat 'un amigo'
/alaba/	'hija'	alaba ederrá ra	alabá bat
/baso/	'bosque'	baso ederrá ra	basó bat
/etxe/	'casa'	etxe ederrá ra	etxé bat
/abare/	'cura'	abare oná ra	abaré bat
/pelotai/	'pelotari'	pelotai andixé ra	pelotái bat
/mendi/	'monte'	mendi ederrá ra	mendí bat
/melokotoe/	'melocotón'	melokotoi ederrá ra	melokotói bat
/'belarri/	'oreja'	belárri andixé ra	belárri bat
/'lenguso/	'primo'	lengúso oná ra	lengúso bat
/'leku~o/	'lugar'	léku ederrá ra	léku bat, léko bat
/'arbola/	'árbol'	arbóla ederrá ra	arbóla bat

ABSOLUTIVO

Absolutivo indefinido

/gixon/	lau gixon	'cuatro hombres'
/lagun/	lau lágun	
/alaba/	lau alába	
/baso/	lau bása	
/etxe/	lau étxe	
/abare/	lau abáre	

/pelotai/	lau pelotái
/mendi/	lau méndi
/melokotoe/	lau melokotói
/'belarri/	lau belárri
/'lenguso/	lau lengúso
/'leku~o/	lau léku, lau léko
/'arbola/	lau arbóla

Absolutivo singular

/gixon/	gixóna	gixoná ra	'el hombre / es el hombre'
/lagun/	lagúne	laguné ra	
/alaba/	alabí	alabí re	
/baso/	basú	basú re	
/etxe/	etxí	etxí re	
/abare/	abará	abará re	
/mendi/	mendíxe	mendíxe ra	
/pelotai/	pelotái	pelotaixé ra	
/melokotoe/	melokotói	melokotói re	
/'belarri/	belarríxe	belarríxe ra	
/'lenguso/	lengúsu	lengúsu re	
/'leku/	léku	léku re	
/'arbola/	arbóli	arbóli re	

Absolutivo plural

/gixon/	gixónak	gixóna tis	'los hombres / son los hombres'
/lagun/	lagúnak	lagúna tis	
/alaba/	alábak	alába tis	
/baso/	básuk	básu tis	
/etxe/	étxik	étxi tis	
/abare/	abárik	abári tis	
/mendi/	mendíxak	mendíxa tis	
/pelotai/	pelotáixak	pelotáixa tis	
/melokotoe/	melokótoik	melokótoi tis	
/'belarri/	belarríxak	belarríxa tis	
/'lenguso/	lengúsuk	lengúsu tis	
/'leku/	lékuk	léku tis	
/'arbola/	arbólak	arbóla tis	

ERGATIVO

Ergativo singular

/gixon/	gixónak eukíban	gixona tákar	'el hombre lo tuvo / el hombre lo tiene'
/lagun/	lagúnak eukíban	laguna tákar	
/alaba/	alabík eukíban	alabi tákar	
/baso/	basúk eukíban	basu tákar	
/etxe/	etxík eukíban	etxi tákar	
/abare/	abárik eukíban	abari tákar	
/mendi/	mendíxak eukíban	mendixa tákar	
/pelotai/	pelotáixak eukíban	pelotaixa tákar	

/melokotoe/	melokotóik eukíban	melokotoi tákar
/'belarri/	belarríxak eukíban	belarríxa tákar
/'lenguso/	lengúsuk eukíban	lengúsu tákar
/'leku/	lékuk eukíban	léku tákar
/'arbola/	arbólik eukíban	arbóli tákar

Ergativo plural

/gixon/	gixónak eukibén	gixóna takarré	'los hombres lo tuvieron / los hombres lo tienen'
/lagun/	lagúnak eukibén	lagúna takarré	
/alaba/	alábak eukibén	alába takarré	
/baso/	básuk eukibén	básu takarré	
/etxe/	étxik eukibén	étxi takarré	
/abare/	abárik eukibén	abári takarré	
/mendi/	mendíxak eukibén	mendíxa takarré	
/pelotai/	pelotáixak eukibén	pelotáixa takarré	
/melokotoe/	melokótoik eukibén	melokótoi takarré	
/'belarri/	belarríxak eukibén	belarríxa takarré	
/'lenguso/	lengúsuk eukibén	lengúsu takarré	
/'leku/	lékuk eukibén	léku takarré	
/'arbola/	arbólak eukibén	arbóla takarré	

DATIVO

Dativo singular

/gixon/	gixonái	gixonái emóztat	'se lo he dado a hombre'
/lagun/	lagunái	lagunái emóztat	
/alaba/	alabiái	alabiái emóztat	
/baso/	basuái	basuái kendutzé	'se lo han quitado al bosque'
/etxe/	etxiái	etxiái kendutzé	
/abare/	abariái	abariái emóztat	
/mendi/	mendixái	mendixái kendutzé	
/pelotai/	pelota(i)xái	pelotaixái emóztat	
/melokotoe/	melokotoiái	melokotoiái kendutzé	
/'belarri/	belarríxai	belarríxai kendutzé	
/'lenguso/	lengusúai	lengusúai kendutzé	
/'leku/	lekúai	lekúai kendutzé	
/'arbola/	arbolíai	arbolíai kendutzé	

Dativo plural

/gixon/	gixónai	gixónai emotzét	'se lo he dado a los hombres'
/lagun/	lagúnai	lagúnai emotzét	
/alaba/	alábai	alábai emotzét	
/baso/	basúai	basúai kendutzé	
/etxe/	etxiái	etxiái kendutzé	
/abare/	abariái	abariái emotzét	
/mendi/	mendíxai	mendíxai kendutzé	
/pelotai/	pelotáixai	pelotáixai emotzét	
/melokotoi/	melokotóiai	melokotóiai kendutzé	
/'belarri/	belarríxai	belarríxai kendutzé	
/'lenguso/	lengusúai	lengusúai emotzét	

/ˈleku/	lekúai	lekúai kendutzé
/ˈarbola/	arbólai	arbólai kendutzé

GENITIVO

Genitivo singular

/gixon/	gixonan etxí re	gixonaná ra	'es la casa del hombre / es del hombre'
/lagun/	lagunan etxí re	lagunaná ra	
/alaba/	alabin etxí re	alabiné ra	
/baso/	basun ixená ra	basuné ra	'es el nombre del bosque'
/etxe/	etxin ixená ra	etxiné ra	
/abare/	abarin etxí re	abariné ra	
/mendi/	mendixan ixená ra	mendixaná ra	
/pelotai/	pelotaixan etxí re	pelotaixaná ra	
/melokotoe/	melokotoian ixená ra	melokotoianá ra, melokotoiné ra	
/ˈbelarri/	belarríxan sulú re	belarrixána ra	'es el agujero de la oreja'
/ˈlenguso/	lengúsun etxí re	lengusúne ra	
/ˈleku/	lékun ixená ra	lekúne ra	
/ˈarbola/	arbólin ixená ra	arbolíne ra	

Genitivo plural

/gixon/	gixónan etxí re	gixonána ra
/lagun/	lagúnan etxí re	lagunána ra
/alaba/	alában etxí re	alabána ra
/baso/	básun ixená ra	basúne ra
/etxe/	étxin ixená ra	etxíne ra
/abare/	abárin etxí re	abaríne ra
/mendi/	mendíxan ixená ra	mendixána ra
/pelotai/	pelotáixan etxí re	pelotaixána ra
/melokotoe/	melokotóian ixená ra	melokotoiána ra, melokotóine ra
/ˈbelarri/	belarríxan sulú re	belarrixána ra
/ˈlenguso/	lengúsun etxí re	lengusunána ra
/ˈleku/	lékun ixená ra	lekúne ra
/ˈarbola/	arbólan ixená ra	arbolána ra

BENEFACTIVO

Benefactivo singular

/gixon/	gixonantzáko	gixonantzakó ra
	'para el hombre'	'es para el hombre'
/lagun/	lagunantzáko	lagunantzakó ra
/alaba/	alabintzáko	alabintzakó ra
/baso/	basuntzáko	basuntzakó ra
/etxe/	etxintzáko	etxintzakó ra
/abare/	abarintzáko	abarintzakó ra
/mendi/	mendixantzáko	mendixantzakó ra
/pelotai/	pelotaixantzáko	pelotaixantzakó ra
/melokotoe/	melokotoiantzáko	melokotoiantzakó ra
/ˈbelarri/	belarrixantzáko	belarrixantzakó ra
/ˈlenguso/	lengusuntzáko	lengusuntzakó ra
/ˈleku/	lekuntzáko	lekuntzakó ra
/ˈarbola/	arbolintzáko	arbolintzakó ra

Benefactivo plural

/gixon/	gixonantzáko	gixonantzáko ra
/lagun/	lagunantzáko	lagunantzáko ra
/alaba/	alabantzáko	alabantzáko ra
/baso/	basuntzáko	basuntzáko ra
/etxe/	etxintzáko	etxintzáko ra
/abare/	abarintzáko	abarintzáko ra
/mendi/	mendixantzáko	mendixantzáko ra
/pelotai/	pelotaixantzáko	pelotaxaintzáko ra
/melokotoe/	melokotoiantzáko	melokotoiantzáko ra
/'belarri/	belarrixantzáko	belarrixantzáko ra
/'lenguso/	lengusuntzáko	lengusuntzáko ra
/'leku/	lekuntzáko	lekuntzáko ra
/'arbola/	arbolantzáko	arbolantzáko ra

COMITATIVO

Comitativo singular

/gixon/	gixónas dátor	'viene con el hombre'
/lagun/	lagúnas dátor	
/alaba/	alabías dátor	
/baso/	basúas ein ddabe	'lo han hecho con el bosque'
/etxe/	etxías	
/abare/	abarías dátor	
/mendi/	mendíxas	
/pelotai/	pelotáixas dátor	
/melokotoe/	melokotóias jan dau	
/'belarri/	belarrixás entzun dot	'lo he oído con la oreja'
/'lenguso/	lengusúas dátor	
/'leku/	lekúas	
/'arbola/	arbolías	

Comitativo plural

/gixon/	gixonákin dátor	/pelotai/	pelotaixákin dátor
/lagun/	lagunákin dátor	/melokotoe/	melokotóikin
/alaba/	alabákin dátor	/'belarri/	belarrixákin entzun dot
/baso/	basúkin	/'lenguso/	lengusúkin dátor
/etxe/	etxíkin	/'leku/	lekúkin
/abare/	abaríkin dátor	/'arbola/	arbolákin
/mendi/	mendixákin		

PARTITIVO

/gixon/	estot gixonik ikusi	gixónik onéna ra
	'no he visto ningún hombre'	'es el hombre mejor'
/lagun/	estot lagunik ikusi	lagúnik onéna ra
/alaba/	estot alabarik ikusi	alabárik onéna ra
/baso/	estot basoik ikusi	básoik onéna ra
/etxe/	estot etxeik ikusi	étxeik onéna ra
/abare/	estot abareik ikusi	abáreik onéna ra
/mendi/	estot mendirik ikusi	mendírik onéna ra, mendíxik
/pelotai/	estot pelotairik ikusi	pelotáirik onéna ra, pelotáixik

/melokotoi/	estot melokotoirik ikusi	melokotóirik onéna ra
/'belarri/	estot belarrírik ikusi	belarrírik onéna ra, belarrírik
/'lenguso/	estot lengúsoik ikusi	lengúsoik onéna ra
/'leku/	estot lékoik ikusi	lékoik onéna ra
/'arbola/	estot arbólaik ikusi	arbólaik onéna ra

PROLATIVO

/gixon/	gixóntzat artu neban 'le tomé por hombre'	gixontzat dakarré 'lo tienen por hombre'
/lagun/	lagúntzat artu neban	laguntzat dakarré
/alaba/	alabátzat artu neban	alabatzat dakarré
/baso/	basótzat artu neban	basotzat dakarré
/etxe/	etxétzat artu neban	etxetzat dakarré
/abare/	abarétzat artu neban	abaretzat dakarré
/mendi/	mendítzat artu neban	menditzat dakarré
/pelotai/	pelotáitzat artu neban	pelotaitzat dakarré
/melokotoi/	melokotóitzat artu neban	melokotoitzat dakarré
/'belarri/	belarrítzat artu neban	belarrítzat dakarré
/'lenguso/	lengusótzat artu neban	lengusótzat dakarré
/'leku/	lekútzat artu neban	lekútzat dakarré
/'arbola/	arbolátzat artu neban	arbolátzat dakarré

INESIVO

Inesivo singular

/elixa/	elixán	elixan dá 'en la iglesia' / 'está en la iglesia'
/baso/	basún	basun dá
/etxe/	etxín	etxin dá
/mendi/	mendíxan	mendixan dá
/melokotoe/	melokotóin	melokotoin dá
/lurr/	lurrín	lurrin dá
/'belarri/	belarríxan	belarríxan da
/'leku/	lékun	lékun da
/'arbola/	arbólan	arbólan da

Inesivo plural

/elixa/	elixétan	elixétan das
/baso/	basútan	basútan das
/etxe/	etxétan, etxítan	etxétan das, etxítan das
/mendi/	mendixétan	mendixétan das
/melokotoe/	melokotóitan	melokotóitan das
/lurr/	lurrétan	lurrétan das
/'belarri/	belarrixétan	belarrixétan das
/'leku/	lekútan	lekútan das
/'arbola/	arbolétan	arbolétan das

ADLATIVO

Adlativo singular

/elixa/	elixá	elixa rú 'a la iglesia / va a la iglesia'
/baso/	basúre, basóa	basure rú, basoa rú

/etxe/	etxéa	etxea rú
/mendi/	mendíre	mendire rú
/melokotoe/	melokotóire	melokotoire rú
/'belarri/	belarríre	belarríre ru
/'leku/	lekúre	lekúre ru, lékoa ru
/'arbola/	arbóla	arbóla ru

Ablativo plural

/elixa/	elixéta	elixéta rus
/baso/	basúta, basóta	basóta rus, basúta rus
/etxe/	etxéta	etxéta rus
/mendi/	mendixéta	mendixéta rus
/melokotoe/	melokotóitxa	melokotóitxa rus
/lurr/	lurréta	lurréta rus
/'belarri/	belarrixéta	belarrixéta rus
/'leku/	lekúta	lekúta rus
/'arbola/	arboléta	arboléta rus

ABLATIVO

Ablativo singular

/elixa/	elixátik	elixáti tátor 'de la iglesia / viene de la iglesia'
/baso/	basútik	basúti tátor
/etxe/	etxétik	etxéti tátor
/mendi/	mendítzik	mendítzi tátor
/melokotoe/	melokotóitzik	melokotóitzi tátor
/'belarri/	belarrítzik	belarrítzi tátor
/'leku/	lekútik	lekúti tátor
/'arbola/	arbolátik	arboláti tátor

Ablativo plural

/elixa/	elixetátik	elixetáti tátor
/baso/	basotátik	basotáti tátor
/etxe/	etxetátik	etxetáti tátor
/mendi/	mendixetátik	mendixetáti tátor
/melokotoe/	melokotoitxátik	melokotoitxáti tátor
/'belarri/	belarrixetátik	belarrixetáti tátor
/'leku/	lekutátik	lekutáti tátor
/'arbola/	arboletátik	arboletáti tátor

GENITIVO LOCATIVO

Genitivo locativo singular

/elixa/	elixako atí re	elixakú re
	'es la puerta de la iglesia'	'es de la iglesia'
/baso/	basoko bedarrá ra	basokú re
/etxe/	etxeko atí re	etxekú re
/mendi/	mendiko bedarrá ra	mendikú re
/melokotoi/	melokotoiko asalá ra	melokotoikú re
/'belarri/	belarríko esalá ra	belarríku re

/ˈleku/	lekúko bedarrá ra	lekúku re
/ˈarbola/	arboláko asalá ra	arboláku re
Genitivo locativo plural		
/elixa/	elixetáko áti tis	elixetáku tis
/baso/	basutáko bedarrá ra	basutáku re
/etxe/	etxetáko áti tis	etxetáku tis
	etxitáko áti tis	etxitáku tis
/mendi/	mendixetáko bedarrá ra	mendixetáku re
/melokotoe/	melokotoitxáko asalá ra	melokotoitxáku re
/ˈbelarri/	belarrixetáko asalá ra	belarrixetáku re
/ˈleku/	lekutáko bedarrá ra	lekutáku re
/ˈarbola/	arboletáko sagárra tis	arboletáku tis

Bibliografía

- Azkue, R. M., 1969 [1923], *Morfología vasca*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 3 vol.
- Clements, G. N. y S. J. Keyser, 1983, *CV Phonology: A generative theory of the syllable*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Gaminde, I., 1994, "Munitibar eta inguruko azentuaz". *FLV* 65, 81-120.
- Elordieta, G., 1996, "Accent, tone and intonation in Lekeitio Basque", en Martínez-Gil, F, y A. Morales-Front, eds., *Issues in the phonology and morphology of the major Iberian languages*. Washington, D.C.: Georgetown Univ. Press.
- Hualde, J. I., 1989a, "Acentos vizcaínos". *ASJU* 23, 275-325.
- , 1989b, "The strict cycle condition and noncyclic rules". *LI* 20, 675-680.
- , 1991, *Basque Phonology*. Londres y Nueva York: Routledge.
- , 1994, "La contracción silábica en español", en Demonte, V., ed., *Gramática del español*. México: El Colegio de México [Publicaciones de la NRFH 6], 629-648.
- y X. Bilbao. 1992. "A phonological study of the Basque dialect of Getxo". *ASJU* 26, 1-118.
- y ———, 1993, "The prosodic system of the Basque dialect of Getxo: A metrical analysis". *Linguistics* 31, 59-85.
- , G. Elordieta y A. Elordieta, 1993, "Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno" *ASJU* 27, 731-749.
- , ——— y ———, 1994, *The Basque dialect of Lekeitio*. "Anejos de ASJU", Bilbao.
- Rotaetxe, K., 1978a, *Estudio estructural del euskara de Ondárroa*. Durango: Zugaza.
- , 1978b, "L'accent basque: Observations et hypothèses". *La Linguistique* 14, 55-77.
- Villena Ponsoda, J. A., 1987, *Formas, sustancia y redundancia contextual: el caso del vocalismo del español andaluz*. Málaga: Univ. de Málaga.

Tomar, Loco y Usted

AGUSTÍN GARCÍA CALVO

*A don Joan Corominas
homenaje a la gran labor
y al buen sentido*

Me vuelvo un breve rato sobre etimologías de palabras de esta lengua en que hablo y que trato de escribir como la hablo (ésta que es la mía porque no es mía), y traigo aquí ahora unas ocurrencias que me habían asaltado ya hace tiempo sobre tres cuestiones que, de manera muy diversa, tocan justamente a la contradicción y relación entre escritura y lengua viva. Es convite con porra también un poco, porque, a la vez que doy al común estos descubrimientos, son los tres también demanda de ayuda a otros más entendidos que yo en algunos campos, para corregir, prolongar o confirmar algunos extremos* de las averiguaciones.

I. Tomar

La solución de uno de los rompecabezas más ilustres del vocabulario corriente español y portugués, ajeno al resto del romance, confío desde hace tiempo en haberla hallado en un lat. *intumare*, que fué lo mismo que *intimare*.

En latín republicano y seguramente, al menos en variedades dialectales, hasta comienzos de nuestra era, regía para las vocales breves en sílaba interior abierta la regla de neutralización de oposiciones en su máximo dominio, puesto que ahí no había fonémicamente más que una vocal o, mejor dicho, la simple condición 'vocal', que se realizaba según principalmente la consonante que siguiera, aunque con fáciles intervenciones de analogías y factores ocasionales, dado que no había ahí valor distintivo alguno; y la escritura, en contra de su vocación originaria (puesto que la escritura alfabética no está para escribir sonidos, sino seres abstractos de los que solemos llamar fonemas; pero, por otra parte, los alfabetos no suelen desarrollar, para ocasiones como ésta que una lengua pueda presentarles, letras especiales para escribir archifonemas, que en este caso tendrían que haber sido un solo signo para 'vocal') se vió obligada a representar, con más o menos decisión y regulación escolar, ese

*La Redacción respeta algunas ortografías anómalas, que obedecen al juramento que el autor hizo público hace tiempo de nunca más emplear ortografías que pudiesen engañar a locutores o hasta actores.

archifonema por medio de alguna de las letras correspondientes a los 5 fonemas vocálicos cuyas oposiciones en sílaba inicial regían, según lo que la realización fonética pareciera asemejarse a la de una u otra de las cinco, principalmente *i*, *u* y *e* con, en casos más raros, *o*. Así, delante de *p*, *b*, *f*, y *m*, siendo la realización sumamente vacilante, se vino escribiendo a lo largo de toda la epigrafía y literatura republicana, o *i* o *u*, sin más criterios que los esternos a la lengua, una regla de escuela, el gusto personal de un escritor o el azar que decidiera cada vez a un escribiente. En tal situación, pues, es claro que *íntimat*, o *íntumat*, *intumáre* o *intimáre* son una y la misma palabra.

Ahora bien, es no menos claro que, ya desde el siglo I *post*, esa situación del vocalismo latino y sus reglas de neutralización estaba desapareciendo de la lengua y seguramente, en algunas regiones o capas sociales, había desaparecido, cosa que hubo de producirse en relación con otros cambios revolucionarios de la lengua en ese siglo, principalmente el paso de un acento de palabra mecánico a uno libre o distintivo y la división del fonema /u/, con sus variantes vocálica y consonántica, en dos fonemas (sólo más tarde, la correspondiente conversión de /i/ en dos), en la cual relación no voy a entrar ahora: el caso es que ya la oposición *i* / *u* en interior era distintiva, que ya *i* y *u* eran ahí dos vocales distintas lo mismo que en la sílaba inicial, y que, por tanto, la lengua en muchos casos tenía que elegir para la forma de la palabra, o *i* o *u*. De la diversidad con que la elección se produjo en un sentido o en el otro, baste para muestra el caso de la raíz *CAP-*, que en *récipit* *recípere* (y otros compuestos), donde la escuela y literatura había generalizado la grafía *i* (sin duda, por prurito de evitar la confusión, al menos visual, con los compuestos de *cupio*), quedó fijada en la forma en *i*, viniendo a dar, con la habitual reacentuación, esp. *recibe* y *recelibr*, mientras que en el derivado *recilúperat* *reciluperáre*, donde la grafía se había mantenido en la general vacilación, fué la forma *recúperat* *recuperáre*, con *u* fija, la que pervivió hasta esp. *recobra* *recobráre*.

Así que, para confirmar el origen de *tomar* que aquí propongo, no nos quedaría sino acudir de nuevo al testimonio escrito (es la labor para la que no tengo medios ni vagar y a la que esta nota quiere incitar a otros más entendidos y con más tiempo), averiguando, en textos visigóticos y en general de la época tenebrosa, pasando más allá de lo que el *THESAURUS* s.v. '*Intimo*' recoge, primero, si la palabra se había mantenido o hecho usual en las regiones occidentales, al menos en documentos y textos jurídicos o religiosos, y, segundo, si aparece la grafía con *u* en formas de *íntumat* *intumáre* y también, difícilmente separable de ello, en las del adjetivo *íntumus*.

Por desgracia, ya preveo que esta segunda averiguación va a resultar sumamente dificultosa, debido a la mala costumbre que en las escrituras minúsculas se desarrolló (y que ahora mismo estoy padeciendo al tratar de redescubrir el testó de Lucrecio a partir de los manuscritos *Oblongus* y *Quadratus*, únicos transmisores del poema) de escribir por palotes sucesivos y con gran indistinción algunas letras, de manera que *i*, *u*, *l*, *m*, y *n* apenas se distinguen más que a veces, con suerte, por el número de palotes, que es la situación que hubo de llevar (pero, ay, mucho más tarde) a poner los puntos sobre las íes; así que ha de ser peliagudo, en tales escrituras, averiguar si *intimat*, *intuma* (no hablemos de *intimum*) o *intumando* están escritos, entre la *-t-* y la

-a-, con cuatro palotes o con cinco. Confío, sin embargo, en que, contando con textos de otras escrituras o especialmente cuidadosos, la averiguación pueda llevarse a cabo alguna vez.

Me detengo ahora en otro lado de la etimología: ella supone, como ya doy por entendido, una retroderivación o deducción de un simple **túmat* **tumáre* a partir de *intúmat* (con la reacentuación podemos ya contar, como para *recípit*, *sepárat*, etc., desde *I post*) *intumáre*. A favor de la suposición habla, a mi entender, elocuentamente la entera falta de compuestos castellanos o portugueses (*retomar* debe de haberse formado casi anteayer) de un verbo tan usual desde los primeros testimonios de las lenguas (contrapóngase la familia, con *a-*, *re-*, *en-*, *entre-*, *ante-*, *es-*, *sobre-*, del mediosisónimo *coger*, y con *a-*, *de-*, *des-*, *em-*, *com-*, *sor-*, del otro mediosisónimo *prender*), ya que parece razonable que un retroderivado de compuesto, con *en-*, se resista largamente a formar a su vez compuestos; véase lo mismo en la falta de compuestos de *cobrar* aparte del con *re-* originario. Lo que sí tenemos que pensar, dada la falta de testimonios cast. o port. de *entomar* (el único *entomar* que Corominas s.v. *TOMAR* recoge, y rechaza de conexión con *tomar*, es nada menos que del catalán, al que este verbo le es ajeno, y de área además muy restringida), es que la decomposición se había producido en fecha muy temprana, esto es, no en cast. o port., sino en latín, por así llamarlo, **túmat* **tumáre*, y que habría acarreado la pérdida de *intúmat* *intumáre* ya a partir de entonces.

Paso con esto a la cuestión semántica; que fué, por cierto, la que primero me trajo a la ocurrencia de esta etimología, al pensar en ciertos usos del verbo que me habían desde pequeño sonado como especiales, aunque a la par usuales entre nosotros, a saber, aquéllos en que de una sartén, por ejemplo, se declara “Está tomada del orín” (y ‘tomado’ sin más se aplica a los metales empañados, y de ahí a la voz *tomada*, esto es, enronquecida), o se dice de unas paredes “Se toman de moho en cuanto llueve” o de lo uno o lo otro “Se tomó enseguida del olor de la pesca frita” (la verdad es que no recuerdo más que estos usos “en Pasiva”, y no estoy seguro de haber oído cosas como “Lo tomó la herrumbre”), usos en los cuales, desde luego, el intercambio con el mediosisónimo *coger* queda enteramente fuera de lugar; una sartén, en cambio, “Coge el gusto del pescado frito”, pero eso es otra cuestión. Y me atrevo a adelantar, en general, como guía metódica para la búsqueda de etimologías, que, cuando en el abanico semántico de una palabra se encuentra alguna acepción concreta que no se deja deducir de la más genérica o abstracta, en ella puede quizá quedar un rastro del significado originario.

Sea de ello lo que sea, el caso es que propongo que el significado con que se usó en latín tardío occidental, en la lengua hablada, el *túmat* y el *intúmat* fué el de ‘meterse dentro’, ‘invadir’, ‘apoderarse de’; el cual, por un lado, se conlleva fácilmente con los usos con que en latín (tardío) encontramos *intimare* (incluidos los del tipo ‘hacer saber’: cfr. *enterar* y *enterarse*), como propios que son para un derivado de *íntimus*, y, por el otro lado, explica bien el desarrollo de los usos posteriores, por ejemplo, de ‘tomar un campo los ratones’ o ‘tomar la peste un poblado’ a ‘tomar una horda el campo’ o ‘tomar un ejército la ciudad’, con fácil extensión a otros objetos y sujetos, y da cuenta también de usos castellanos de los más antiguos como ‘tomar consejo’ (e.e.

'hacerse cargo de él', 'hacerlo suyo') o 'tomar afán', 'tomar miedo', donde quizá puede pensarse en una inversión de sujeto y objeto, a partir de 'tomarlo a uno el miedo'.

No quiero, sin embargo, decir que esa acepción sea la única (siempre en la lengua hablada) de la que los significados de cast. y port. 'tomar' se hayan derivado: por el contrario, me tienta poderosamente pensar también en un uso de *túmat* o *intúmat* en broma coloquial, como es corriente en cualquier lengua, referente a la ingestión de bebidas o alimentos, un poco con el valor de 'meter pa dentro', de donde algunas acepciones notorias de cast. y port. 'tomar' derivarían, y de lo que el uso americano generalizado para 'ingerir bebidas alcohólicas' sería también una reliquia.

En fin, hace sin duda bien Corominas s.v. *TOMAR* en insistir, con copiosa aportación de ejemplos (aunque tampoco ha estado a mi alcance examinar la aparición, al parecer, más antigua, en un documento castellano publicado por Oelschläger) en el carácter jurídico y notarial del verbo en muchos de sus primeros usos (poniéndolo en relación con el destino de 'quitar' y de 'sacar'), insistencia a la que le movía también seguramente el deseo de apoyar la etimología a partir de *autumare*, a la que, a falta de mejor, él daba razonablemente la preferencia. Sólo que la historia tendrá que ser un poco más antigua y complicada: el verbo *intimare* / *intumare*, de origen sin duda culto, clerical y hasta jurídico, se había en estas regiones occidentales del fenecido Imperio introducido, ya en latín, por así llamarlo, en la lengua viva y con valores semánticos como los que acabo de proponer, de los cuales vendrían los varios con que, desde el poema del Cid en adelante, se encuentra en la literatura laica usado; por otra parte, el verbo (aunque ya sólo en la forma creada por decomposición en la lengua viva) continuaría y aun ampliaría sus usos entre clérigos y notarios, y muchos de los valores con que aparece en los documentos mediolatinos mediorromances vendrían directamente por esa vía, aunque sin duda desde pronto en contaminación con los otros que en la lengua hablada se habían desarrollado.

Ya se comprende que son justamente los múltiples trances en que a lo largo de los siglos la etimología de 'tomar' nos lleva a sentir el vaivén entre esos dos campos enemigos de la escritura y la lengua viva lo que también me ha animado en esta averiguación, que al fin no es más que una solicitud de ayuda a los que dispongan de más medios para desvirtuarla o confirmarla debidamente.

II. *Loco sandío*

He aquí un par de palabras, famosas entre toda laya de reflexionadores sobre la lengua, que tienen en común entre sí estas dos peculiaridades: la una, que son también exclusivas del vocabulario romance más occidental, cast. (y sin duda leonés) *loco*, port. (y gallego) *louco*, cast. *sandío* (y en unos pocos casos, alguno ya en Berceo, *sendío*, a lo que Corominas no presta mucha fe), port. *sandeu* (siempre al parecer, con *e* cerrada, según las rimas muestran); la otra, que no han encontrado ni la una ni la otra una etimología satisfactoria: Corominas s.v. *loco* se inclina por el origen (directamente para *loca*) árabe, lo tambaleante de cuyos apoyos, más que fonémicos, semánticos y de presencia del vocablo en los dialectos árabes pertinentes, él mismo debidamente reconoce, hasta el punto de que al fin su fe queda prendida de una enmienda al testo

de un zéjel de Abencuzmán, mientras rechaza con la habitual lucidez y consistencia las otras etimologías que se han propuesto; y s.v. *SANDÍO* presta favor dubitativo al *sancte Deus* de Diez (prefiriéndolo al *sine Deo* de Carolina Michaëlis), ya que razonablemente no encuentra fundamento a las etimologías alternativas que se han elucubrado.

Esta comunidad de destino de las dos palabras me llevó hace algún tiempo a la ocurrencia de que era éste un caso ilustre en que había que matar dos pájaros de un tiro, ya que tan difícil parecía matarlos por separado.

Claro está que la tentativa sólo podía cobrar sentido bien palpable si a la semejanza se añadía la contigüidad; pero eso es justamente lo que aquí tenemos: pues casi desde el principio, tanto en castellano como en portugués, se nos ofrecen, y menudean largo tiempo, ejemplos de la locución en que ambas palabras van seguidas (siempre, a lo que creo, en el orden '1º loco - 2º sandío'), como "loco sendío" en Berceo, "loca sandía vana" todavía en Juan Ruiz, a veces con intercalación de coordinativa, como "louco e sandeu" en las Cantigas de Alfonso X (v. la sustitución de sinónimo en Don Denis "louq' e tolheito", así como en un cancionero "sandeu e tolheito ando"), "loco e sendío" en Berceo mismo, una coordinación que me parece claramente secundaria, introducida por quienes no toleraban en sintaxis lisa y llana eso que entendían ya como yustaposición de dos adjetivos equivalentes.

Pues bien, atendiendo como originarias a tales locuciones, *louco sandeu*, *loco sandío*, o (escribiéndolo ya así, por adelantar acontecimientos) *louco-sandeu*, *loco-sandío*, señalando la relación 'acento sometido / acento dominante', fácilmente me vino a las mientes la posibilidad del origen en una locución eufemística y piadosa como ésta:

illud quod sanet Deus,

"lo que Dios cure" o, propiamente, "vuelva cuerdo"; una locución, que dado lo corriente en cualquier lengua y país de la evitación apotropaica de la mención de la insania, incluídas en ello juntamente la locura o *furor* y la imbecilidad o, como ahora le dicen, subnormalidad (las dos acepciones que Corominas cuidadosamente distingue en sus artículos), se gana sin más muchos puntos de probabilidad, y se le hace enseguida familiar a uno el oír decir a un clérigo allá de por el siglo V o VI (y la gente adoptando con gusto el latiguillo) cosas como "Pelagius est... illud quod sanet Deus", "Pelayo está... lo que Dios torne a cordura".

Que, una vez adoptada la retahila por la gente y perdido al cabo todo sentido de su sintaxis, viniera a entenderse como acumulación de dos adjetivos, parece del todo regular; y que, a la par con ello, fuese perdiendo la función eufemística y disimuladora originaria, hasta que acabase siendo *loco* la palabra hoy día necesitada de eufemismos, eso es el destino regular de los eufemismos y formaciones apotropaicas en cualesquiera épocas y lenguas.

La transformación fonémica desde la supuesta retahila que ahí he escrito hasta su aparición como *louco sandeu* o *loco sandío* en las literaturas castellanas y galaicoportuguesas es, como se ve, casi perfectamente regular. Subsiste la dificultad que al *sancte Deus* de Diez también se le oponía, la *e* cerrada de port. *sandeu*, que parece que sólo

rima con los Pret. en *-eu* y no, como *Deu(s)*, con *eu*, *meu*, *teu*, *seu*; pero, como Corominas mismo ya razona, sea por lo siempre incompleto del registro de poesía galaicoportuguesa vieja, sea recordando que pronto la lengua había de confundir en palabras tales los dos timbres, sea —añado— porque la reinterpretación de *sandeu* como adjetivo había de acercarlo a otros adjetivos en *-êu* derivados tal vez de *-êvu*, la objeción no es en modo alguno decisiva. Y es cierto que, ocupando en la retahila *Deus* función de nominativo, podía esperarse en el portugués y el castellano más viejos la forma en *-s*, como en el Nombre port. *Deus*, cast. *Díos*; pero ya se comprende que, perdida de siglos atrás toda conexión con el nombre 'Dios', la *-s* no podía ser más que un estorbo para la normalización de *sandío* y *sandeu* como adjetivo. Habría tal vez, en todo caso, que examinar hasta qué punto es tardío o raro en ambas lenguas el uso del plural, *sandeus*, *sandíos*, por si eso puede apuntar en el sentido de un mantenimiento de la "conciencia" de la *-s* originaria durante algún tiempo. Sobre el *-ou-* de port. *louco* vuelvo ahora.

Conviene añadir como un escrúpulo, por si las formas con *-e-* como cast. *sendío* tienen, después de todo, algunos visos de legítimas herederas, que cabe que esa retahila alternase, en los siglos góticos y más tarde, con otra fórmula eufemística para lo mismo, que sería

illud quod sinit Deus,
"lo que Dios permite".

Y añado también, de paso, una llamada de atención a que el antónimo *cuerto*, *cordo*, es asimismo exclusivo de portugués y castellano. La explicación que Corominas s.v. *CUERDO* ofrece, como retroderivado de un *cordatus* o ya *cordado*, es bastante convincente; y no voy a desviarme aquí a discutir con el maestro sus dificultades y la posibilidad de que, habida cuenta de que las derivaciones más recientes de *cord(e)* parecen haberse hecho a partir más bien de *cuert/cor*, como *decorar* 'tomar de memoria' (no quita que ahí haya habido una confluencia con *de coro*) y como el mismo *corazón*, *coração*, que coincide también que es propio de español y portugués, tal vez la retroderivación se haya hecho más bien, según la proporción 'tierno / ternura', 'puesto / postura' etc., a partir de *cordura* (atestiguado en cast. y port. desde tan antiguo como *cuerto*), que sería una síncopa tardía de un **coratura*, paralelo justo del **coratione* (o quizás algo como **corattione*) que hay que suponer para *corazón*.

En fin, lo que a esta oferta mía para *loco sandío* le queda de solicitud a los más estudiosos y conocedores, se refiere a los dos siguientes puntos.

El uno, para los que conozcan y hayan examinado mejor que yo los avatares de la fonémica portuguesa más vieja y el paso desde la del latín tardío, que haría falta una averiguación de si, partiendo de la fórmula que propongo, el fragmento *(il)lud quod, lucquo, locco*, debe o puede haber venido a dar en una forma con *-ou-*. La averiguación debe de ser un tanto delicada, porque desde luego ha de tener en cuenta la manera y momento en que la locución se reinterpretó como siendo dos palabras, *(il)ludquod sanet Deus* y luego *(il)ludquodsanet Deus*, así como, a la par con ello, la condición prosódica del tramo *(il)lud quod*, primero átono, luego desarrollando un acento dominado *(il)lùdquod*, sólo muy tarde un acento pleno. Desde luego, que la "conciencia"

cia” del rel. *quod* estaba ya perdida desde el lat. tardío lo atestigua (también en castellano) el final de la nueva palabra en *-co* y no *-que*.

Y el otro, para los estudiosos de la latinidad occidental en los siglos tenebrosos, que, naturalmente, lo más grande y feliz para la etimología sería que la locución o retahila que he supuesto se encontrara de hecho en algunos textos latinos de esos siglos y regiones o en los romances o semirromances posteriores. No veo grandes probabilidades de semejante felicidad: pues, aun cuando sea cierto que esa locución corrió por acá entre la gente durante algunos siglos y así vino a parar en la forma *lòcco san'dèu* o semejante de que las dos palabras *loco louco* y *sandeu sandío* saldrían luego, de todos modos, la locución habría sido o venido a ser tan coloquial y propia del lenguaje oral, aunque cortés, que es el que trata de evitar, con bromas lingüísticas y eufemismos, el malfario de la pronunciación de palabras como ‘loco’, ‘murió’, ‘mierda’ o ‘dinero’ (tan coloquial como, por ejemplo, el ‘pasta’ o el ‘estiró la pata’, que todavía, hablando, usamos, pero que en literatura no creo que haya ascendido mucho más arriba de la canción del burro de la vinagre), que, en fin, no parece que esa retahila, desde luego en los documentos y contratos legales o notariales, pero ni siquiera en las vidas de santos u otras literaturas de los clérigos de los siglos IV-X, donde lo que menos cabe esperar es una imitación de los modismos coloquiales (eso queda para literatos refinados como Petronio o los novelistas actuales), tuviese muchas ocasiones de asomar. Pero, con todo, no es enteramente imposible ni falto de casos similares; y, para lo que valga, quede dado este aviso a la atención de los lectores de tales documentos y literaturas.

III. *Vsted, Vsía y Vuecencia*

Para otra particular manera de relación entre el lenguaje y la escritura me brindan ocasión eximia esas formas de tratamiento de la 2ª Persona de Respeto (esto es, de la 3ª aplicada a la 2ª) generalizadas entre nosotros desde hace ya más de tres siglos.

Bastante me ha estrañado, por cierto, que, siendo el fenómeno tan notorio y trascendente para la trasformación del castellano en español oficial contemporáneo, y tan reciente que ha sucedido literalmente bajo nuestros ojos, esas formas de tratamiento no hayan merecido más atención de parte de los estudiosos. Parece que todos, a mi noticia (pero mi noticia no es mucha, y debe aquí disculpárseme si algún estudio en otro sentido se me ha escapado), admiten sin reparo que las múltiples formas *vuesarced*, *voarced*, *vuasted*, *vusted*, *usted*, y las demás que Corominas s.v. VOS registra y fecha cuidadosamente en su primera aparición, todas ellas en la 1ª mitad del s. XVII, así como, para los tratamientos de más ringorrango, *vusiría*, *usiría*, *usía* y *vuecelencia*, *vuecencia*, *ucencia*, procedan todas en la lengua hablada, más o menos cortés o rústica, por diversas sín copas o contracciones, a partir de las formas plenas, y más antiguas en el uso, *vuestra merced* (princ. del s. XV da Corominas como fecha de aparición), *vuestra señoría* y *vuestra excelencia*.

Pero la lengua de por sí nunca procede de esos modos ni engendra móstruos como éstos: todas sus mutaciones se producen según una lógica, de múltiples niveles y compleja articulación, que la Ley Fonética de los comparatistas ha tratado de descu-

brir y formular en parte, y cuando infringe alguna de sus leyes, principalmente por la fuerza llamada analogía, lo hace de una manera no menos racional y razonable; así que, si en el habla sucede, como sucede con frecuencia, que el descuido o capricho de algún sujeto hace sonar una forma aberrante, trastocada o tartamuda, inmediatamente se pierde en el olvido y en la disculpa que la convivencia concede a los sujetos, y nunca alcanza a jugar en los tejemanejes que la subconsciencia de la comunidad se traiga en tanto. Pues bien, de todas las formas citadas, y alguna otra variedad que ya no reproduzco, apenas si una como *vuesarced* o más bien *vuesarcé* puede haberse producido en la lengua hablada, con la forma *vuesa* de *vuestra*, notoriamente rústica y rechazada en la constitución del esp. of. cont., y por medio de una síncope regular a consecuencia de la marca rítmica (muy mal llamada acento secundario) en 1ª sílaba, *vues(a)rcé*: todas las otras son perfectamente inexplicables (nada tienen que hacer aquí recursos tan averiados como el del 'tempo rápido' en el habla), y las más imposibles de todas, las que han acabado por tener más éxito, las que empiezan con *u-*, *usted*, *usía* y, sin ese éxito, *ucencia*.

En cambio, la explicación está a la mano si se piensa en una imposición de la escritura sobre la lengua hablada o, mejor dicho, una incorporación en la lengua, como formas suyas, de lo que en principio no eran más que lecturas tal-cual de algunas siglas o abreviaturas de los escritos y documentos, que es como se entienden sin más esas variadas formas tentativas de los tratamientos y especialmente la que ha llegado a penetrar tan hondo en la gramática de la lengua, *usted*, *ustedes*.

Muy lejos está de mi habilidad y dedicaciones el ponerme a leer y estudiar, en esta averiguación, diplomas, documentos, cédulas, solicitudes y escritos en general de fines del XVI a comienzos del XVIII; pero, si los más versados en esos campos tienen a bien registrar las abreviaturas de tratamientos en esas escrituras, seguro que nos proporcionan los ejemplos pertinentes de cosas como *vucencia*, *vcencia*, *vusiría*, *vsiría*, *vsia*, *vuarced*, *vusted*, *vusted*, *vsted* y demás variedades (pues aquí no estamos en la lógica de la lengua, y los caprichos, ingeniosidades y descuidos de los escribanos pueden campar por sus respetos en la fabricación de siglas), que den cuenta de cómo, leyendo tal-cual, o sea, sin despliegue, la abreviatura, por un lado, los propios escribanos y funcionarios, por otro, las víctimas, súbditos o clientes, pudieron introducir en la lengua hablada, al menos durante unos decenios, esa desordenada variedad de tratamientos abreviados de respeto, y cómo algunas siglas preferentes vinieron a convertirse, como *vucencia*, *usía* y sobre todo *usted*, en elementos de la lengua viva.

La evidencia se presenta de la manera más descarada (y fué seguramente lo primero que me movió a entender el fenómeno de este modo) con las formas que pronunciamos, ya desde hace tanto tiempo, con *u-* inicial, *usía*, *usted*, *ustedes*, en contra de la escritura, que sigue imponiendo la suma abreviatura *V*. (no sé si todavía se usa *Vd.* y *Vdes.*) para *usted* o sea *vuestra merced*, y, si algún escribano se acuerda aún, *V.S.* para *usía*, esto es, *vuestra señoría*.

Esto es interesante para la cuestión 'u / v', atañente también a las implicaciones entre escritura y lengua, y debo recordar, para los lectores que no hayan tenido

ocasión de pararse a pensar en el asunto, que el alfabeto latino, correspondiendo con los elementos de la lengua, no tenía más que un signo, V, minúscula u, lo mismo para la variante consonántica que para la vocálica del fonema /u/, paralelamente a como sólo un signo I, minúscula l, para la variante consonántica y la vocálica del fonema /i/. Ya para el latín mismo desde el siglo I *post* en adelante, habiéndose escindido el fonema /u/ en dos, vocal y consonante (y pudiendo ya, por tanto, hallarse contiguos, como en *seruus*, *SERVVS*), así como, desde cosa de un siglo más tarde, el fonema /i/ en dos, vocal y consonante (y pudiendo ya aparecer contiguos, como en *deiicit*), la situación del alfabeto era pues inadecuada y perturbadora, y no digamos si tenía ese alfabeto que usarse para escribir lenguas bárbaras y vernáculas que, por su constitución fonémica, necesitaban como agua en mayo dos letras diferentes para cada uno de ambos casos. Y, sin embargo, la cosa ha tardado más de 15 siglos en arreglarse, mal que bien, hasta bastante después de haberse inventado ya la imprenta; aunque, por cierto, éste es otro de los puntos en que me encuentro sin haber podido hallar, al menos en obras accesibles a un profano, un estudio riguroso y sistemático de la manera, sitios y momentos en que el desdoblamiento gráfico de V y de I para una aplicación congruente a dos usos fonémicos distintos se ha desarrollado en las varias partes de Europa para el latín y para las otras lenguas, y, aunque he incitado más de una vez a algún estudiante en busca de Tesis a tratar detenidamente tan gran minucia, no he logrado hasta ahora más precisa información. El caso es que se disponía, desde la antigüedad y a lo largo de los siglos oscuros y las edades medias, para el signo de /u/, de dos variedades, una picuda, V, la de las inscripciones antiguas y luego la de las letras capitales de los códices, y una redondeada, U, desarrollada en varios tipos de escrituras, cursivas, unciales o minúsculas, y tampoco era tan difícil, para el signo de /i/, distinguir (prescindamos ahora de los puntos sobre las íes) una variante corta, I, y una larga o escedente de línea, J; pero que las dos variedades, en uno y otro caso, vinieran a juntarse en un mismo orden o tipo de escritura y, sobre todo, a usarse regularmente y con costancia una *v* (y también una *w*, que ya aparece desde escritos de la antigüedad tardía) para la consonante, del tipo que fuese según la lengua, y una *u* para la vocal, y correspondientemente, una *i* para la vocal y una *j* para la consonante que a la lengua le hiciese falta, hubo de ser un trabajo tan largo y contrariado, que, si bien pienso que ya desde tiempos de los humanistas y al inventarse la imprenta debió de haber algunos que pugnarán por establecer la distinción, desde luego, por lo menos hasta fines del XVII, y en muchos casos aún más tarde, no debió acabarse de establecer, como se ve leyendo tantas ediciones de libros del XVII, ni de introducirse decididamente en la escuela y las conciencias de los alfabetizados. Así que puede darse por seguro que, cuando allá por 1620 (la fecha que Corominas indica para la primera aparición de *usted*) a un súbdito o incluso a un escribano se le ponían ante los ojos las siglas *vsiria*, *vsia*, *vsted*, *vcencia*, lo normal era que, al quererlas leer tal-cual o sin despliegue, como palabras de la lengua, las leyera con *u-*, y que por ese camino hayan llegado, al menos *usted* y *ustedes*, a incorporarse a la lengua viva.

Es digno de asombro, ciertamente, que por tales tortuosas vías de la imposición de la escritura sobre la lengua y a través de tales accidentes de la ortografía puedan

llegar a entrar tan hondo alteraciones y creaciones en la lengua, quiero decir, no ya hasta el vocabulario, sino hasta la gramática: pues es claro que, una vez desarrollado desde antes el tratamiento de cortesía por aplicación de la 3ª Persona a la 2ª (como también en italiano), luego *usted* ha llegado hasta cerca de convertirse en una especie de desinencia de 2ª Persona de Respeto para nuestros verbos, ya que, dejando aparte algunos usos desviados de andaluces, canarios o americanos, ello es que en esp.of.cont. no está lejos de formarse un paradigma como '*tengo / tienes / tiene-usté(d), tenemos / tenéis / tienen-ustedes*'.

Y, en todo caso, se diría que, especialmente en una época en que la escritura, cultura y burocracia ejerce tan tremenda imposición sobre las lenguas y tenemos el mundo lleno de plagas de la humanidad como *la otan* u *otán*, *el deneí*, *el nif* y *el sida* (o *la sida*, como prefieren los catalanes), es de importancia y curiosidad elemental asomarse a considerar alguno de los más tempranos ejemplos de intromisión de la escritura burocrática en la lengua y a contemplar lo que, una vez introducidos tales elementos en su seno, puede, a su vez, la lengua hacer con ellos.

* * *

POSTDATA sobre PECÍOS. Como es más que dudoso cuándo voy a tener otro rato para volver sobre etimologías de vocablos de esta lengua, y como estos años pasados a algunos, especialmente a mi amigo Rafael Sánchez Ferlosio, les ha dado por hacer resucitar esa palabra, debo recordar que no cabe duda de que, como corresponde al lat. ínfimo *peccium* que el diccionario de Du Cange recoge, su acento es *peçío*: lo prueban unos versos de don Sem Tob (donde sólo el MS más fidedigno, C, da la buena forma), vv. 1133-36 de mi edición: "el caer del roçío / faz' levantar las yervas; ónrranse co'l peçío / de la señor las siervas", y poco hace al caso que aquí tengamos el "sentido figurado" y los 'restos de naufragio' sean las prendas que a las criadas les vienen de la ruina o derroche de la señora.

«Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren Gebigarriak
 Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario «Julio de Urquijo». Antecedentes y constitución*, 1955. Agortua.
- II. JOSÉ MARÍA LÁCARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agortua.
- III. MANUEL AGUD - LUIS MICHELENA, *N. Landuccio, Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562)*, 1958. Agortua.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1961, 1977², 1985, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1964, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- VI. LUIS VILLASANTE, *Fr. Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 1.000 pta. (800).
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes. (Índice inverso de Gerardo Markuleta)*, 2. arg. 1994. 2.000 pta. (1.600).
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974.* 1.200 pta. (1.000).
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 3.000 pta. (2.500).
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. Agortua.
- XI. LUIS MICHELENA - IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 2.000 pta. (1.500).
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 1.000 pta. (800).
- XIII. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. 1.000 pta. (800).
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 6.000 pta. (5.000).
- XV. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (eds.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendeak*, 1992. 2.500 pta (2.000).
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de «Charlemagne»*, 1990. 2.500 pta. (2.000).
- XVII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (eds.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendeak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako biztegiak (1741)*, 1994. 1.500 pta. (1.200).
- XIX. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, II., Ardun-Beuden*, 1990, 1993. 1.000 pta. (800).
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1963, 1986, 1990. 1.000 pta. (800).
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. (Semiótica de la representación)*, 1991. 2.000 pta. (1.600).
- XXII. LASZLÓ K. MARÁCZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 2.500 pta. (2.000).

- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 1.500 pta. (1.200).
- XXIV. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, III. *Beule-Egileor, Babarraso-Bazur*, 1991. 1.000 pta. (800).
- XXV. JOSÉ Mª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 2.500 pta. (2.000).
- XXVI. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, IV. *Egiluma-Galanga*, 1991. 1.000 pta. (800).
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ DE URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 3.000 pta. (2.500).
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (eds.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991-ko irailaren 2-6)*, 1994. 3.500 pta. (3.000).
- XXIX. JOSÉ IGNACIO HUALDE - XABIER BILBAO, *A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXX. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, V. *Galani-Iloza*, 1992. 1.000 pta. (800).
- XXXI. KARLOS OTEGI LAKUNTZA, *Lizardi: lectura semiótica de Biotz-begietan*, 1993. 3.000 pta. (2.500).
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans Maldan behera de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 1.500 pta. (1.200).
- XXXIII. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, VI. *Ilpiztu-Korotz*, 1993. 1.000 pta. (800).
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 3.000 pta. (2.500).
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 3.000 pta. (2.500).
- XXXVI. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 2.000 pta. (1.600).
- XXXVII. MANUEL AGUD - † ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco*, VII. *Korpa Orloi* 1994. 1.000 pta. (800).
- XXXVIII. AMAYA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBEETXEBARRIA (eds), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. Prestatzen.
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca (literatura, historia, significado)*, 1997. Prestatzen
- XI. BERNHARD HURCH - MARIA JOSE KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. En prensa.

ASJU-REN AZKEN ALEETAKO AURKIBIDEAK
ÍNDICES DE LOS ÚLTIMOS NÚMEROS DEL ASJU
INDEX OF LATEST ISSUES OF ASJU

XXIV-1, 1990: 1-326. R. P. G. DE RIJK, Location Nouns in Standard Basque. J. GABILONDO, Literatura kritika eta teoria kritikoak: berauen historia eta arkeologia. M. ÉTXEBARRIA, Semántica y axiología: Una aplicación práctica al léxico vasco. K. BIGURI, Euskal ahozko literatura tradizionalari buruzko ikerketak XX. mendean. X. ALTZIBAR, *Maiatzeko loveen egunetarako berba-aldiak*: jatorrizko eskuizkribua eta 1885eko edizioa. M. AGUD Y A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (VII). E. KNÖRR, *Euskara*-ko euskalariak (1886-1896). B. OYHARÇABAL, La Pastorale Souletine. Édition critique de *Charlemagne* (fin). R. GÓMEZ, Euskal testu ahurtz bat frantses komedia batean. A. MENDIKOETXEA, On the syntax of constructions with arb SE in Spanish.

XXIV-2, 1990: 327-668. X. ARTIAGOITIA, Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos. G. REBUSCHI, On the non-configurationality of Basque and some related phenomena. J. JUARISTI, De métrica vascorrománica. L. MARÁ CZ, Asymmetries in Hungarian (I). M. A. GARAMENDI AZCORRA, El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (I). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (VIII).

XXIV-3, 1990: 669-988. E. MEJÍAS BIKANDI, Construcciones causativas en euskera. J. I. HUALDE, Euskal azentuaren inguruan. L. MARÁ CZ, Asymmetries in Hungarian (II). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (IX). X. ALTZIBAR, *Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa. W. JANSEN, A numerical review of three Basque dialects. M. A. GARAMENDI AZCORRA, El teatro popular vasco (semiótica de la representación) (y II). *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXV-1, 1991: 1-314. M. J. OLAZIREGI, Fokalizazioa: hurbilpen teorikoa eta zenbait aplikapen euskal narratiban. I. LAKA, Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections. J. I. HUALDE - T. SAGARZAZU, Acentos del Bidasoa: Hondarribia. L. MARÁ CZ, Asymmetries in Hungarian (the end). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (X).

XXV-2, 1991: 315-658. *Glossaria Vasco-Islandica*. G. BILBAO, *Glossaria Vasco-Islandica*-ren aurkezpen gisakoa. J. I. HUALDE, Foreword to *Glossaria duo Vasco-Islandica*. N. G. H. DEEN, *Glossaria duo Vasco-Islandica*. J. I. HUALDE, Icelandic Basque pidgin. P. BAKKER, "La lengua de las tribus costeras es medio vasca". Un pidgin vasco y amerindio utilizado por europeos y nativos americanos en Norteamérica, h. 1540-h. 1640. E. MEJÍAS BIKANDI, Case marking in Basque. M. CANTIN I MAS - A. RÍOS MESTRE, Análisis experimental del ritmo de la lengua catalana. LUIS A. SÁEZ, The structure of Comp in Slavic: some evidence from Slovak. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XI). X. ALTZIBAR, J. A. Mogelen hasierako idazkera: hiru platika eta 1783ko dotrina. J. PIKABEA, Goyhetche, XIX. mendeko lapurtar atipiko batez.

XXV-3, 1991: 659-1004. N. CHOMSKY, Algunas notas sobre la economía de la derivación y la representación. X. ARTIAGOITIA, Aspects of tenseless relative clauses in Basque. L. A. SÁEZ, Quantitative Clitics in Romance and Slavic. J. I. HUALDE, Manuel de Larramendi y el acento vasco. G. BILBAO, Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz. M. BREVA, Las ideas lingüísticas del siglo XVIII en Lorenzo Hervas: la descripción de las lenguas del mundo. R. GÓMEZ, Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia. M. QUILIS, Más sobre latín tardío y romance temprano. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XII). M. J. KEREJETA, Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegia. B. URGELL, Axular eta Larramendi. I. CAMINO, Aezkerazko testuak II: Orbarako Dotrinak. A. EGUZKITZA, Partikula modalez ohar pare bat. B. OYHARÇABAL, Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes. *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXVI-1, 1992: 1-340. J. I. HUALDE & X. BILBAO, A Phonological Study of the Basque Dialect of Getxo. P. ALTUNA, "Cortesía". A. RODET IRAOLA, Construccions amb lectura arbitrària en basc. F. ONDARRA, Oiererikoko testu berriak. A. LANDA, La extensión de la marcación de Caso post-pronominal en las cláusulas relativas del español de Estados Unidos. B. URGELL, Martin Harriet Añibarroengana. S. AGUIRRE GANDARIAS, La oficialidad del euskera en procesos postmedievales (con documentos inéditos). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIII).

XXVI-2, 1992: 341-694. G. BILBAO, Pouvreauren hiztegi laukoitza. W. H. JANSEN, Acento y entonación en Elorrio. M. HAASE, Resultative in Basque. I. CAMINO - R. GÓMEZ, Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I). P. PRIETO, La organización de los rasgos

fonológicos en la fonología actual. A. MORALES, Teorías fonológicas de los rasgos distintivos. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIV).

XXVI-3, 1992: 695-1010. R. P. G. DE RIJK, 'Nunc' Vasconice. J. ORMAZABAL, On the Structure of complex words: the Morphology-Syntax Interplay. J. I. HUALDE, Notas sobre el sistema acentual de Zeberio. A. LANDA & J. FRANCO, Objetos nulos en el castellano del País Vasco: dos estatus para dos interpretaciones. A. OZAETA, Arrasateko testu zahar bi. J. ALLIÈRES, Gascón y euskera: afinidades e interrelaciones lingüísticas. M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XV). C. OSÉS MARCAIDA, Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana. O. IBARRA, Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa. F. ONDARRA, Gartzainen aurkitutako Kristau Ikasbidea. K. ZUAZO, *Azaga*= 'postrimería'? *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXVII-1, 1993: 1-360. A. ARKOTXA, Imaginaire et poésie dans *Maldan behera* de Gabriel Aresti. J. I. HUALDE, Observaciones acerca del acento de la zona occidental de Gipuzkoa. B. OYHARÇABAL, Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle. J. FRANCO, Conditions on Clitic Doubling: The agreement Hypothesis. F. ONDARRA, Goñerrin aurkitutako testuak (IX). M. AGUD - A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVI).

XXVII-2, 1993: 361-708. JOSÉ IGNACIO HUALDE - G. ELORDIETA, Arau lexikoen eta lexiko-os-tekoen ezberdintasunaz: bokalen asimilazioa Lekeitioko euskaran. K. KORTA - J. M. LARRAZABAL, Formal semantics for natural language. † E. OSA, Esapidearen gramatika funtzionala (egokitasunaren teoriarako). M. G. TORRES GAROÑA, Interferencias léxicas vasco-románicas en el castellano de San Sebastián. J. M. SATRUSTEGI, Aezkoako Geronimo Almirantearen dotrina argitaragabea. M. MÚGICA - J. L. MENDOZA PEÑA, De toponimia Navarra. Sobre el *Nomenclátor Euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos. F. ONDARRA, Jose Matias Elizalde (1776-1856), Urdazubiko monastegiko azken abatearen predikuak M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVII). *Liburu berriak / Reseñas / Reviews*.

XXVII-3, 1993, 709-1048. J. AOUN, The Syntax of doubled Arguments. J. I. HUALDE - G. ELORDIETA - A. ELORDIETA, Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno. J. ORTIZ DE URBINA, Checking Domains in Basque and Breton. J. MARTÍN, Wh-movement in Spanish: structural analysis and theoretical implications. A. ARNAIZ, *N*-words and *Wh*-in-situ in Spanish. Mª A. PENAS IBAÑEZ, El habla vizcaína en el teatro de Lope de Vega. M. J. OLAZIREGI ALUSTIZA, Gazteen (irakurketa) gustu eta disgustuak. J. ALBERDI - J. GARCIA, *Are* lokailua (Axularren *Gero* liburuan oinarritutako azterketa). F. ONDARRA, Goñerrin aurkitutako testuak (X). M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XVIII). I. CAMINO - J. A. LAKARRA, Beriain osatuz.

XXVIII-1, 1994: 1-338. J. A. LAKARRA, Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741). J. A. CID, El cantar de *Mosiur Chanfarron*; circunstancia y sentido (comentarios a una página de Garibay). E. TORREGO, On the nature of clitic doubling. A. BARREÑA, Funtzio-kategorien jabeakuntza-garapenez. J. FRANCO, On the absence of Spanish past participial object clitic agreement: the AGRO parameter in Romance. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XIX). J. A. MUJICA, Partikula modalez berriro.

XXVIII-2, 1994: 339-682. X. ARTIAGOITIA, Verbal projections in Basque and minimal structure. J. A. CID, Tradición apócrifa y tradición hipercrítica en la balada tradicional vasca. I. Las falsificaciones de cantos populares en Europa; ensayo de tipología. I. ZABALA - J. C. ODRIÓZOLA, 'Adjektiboen' eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza. R. CIERBIDE MARTINENA, Toponimia alavesa: Apeo de Vitoria y su jurisdicción de 1481-1486. J. M. ARAKAMA, Uharte-Arakilgo dotrina. J. R. PRIETO LASA, Versiones melusiniánas en la tradición oral contemporánea del País Vasco. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XX)

XXVIII-3, 1994: 683-1044. M. J. OLAZIREGI, Bernardo Atxagaren harrera literarioa: proposamen bat. J. FRANCO, The Morphological, Syntactic and Semantic Agreement Status of Spanish Object Clitics. J. K. ABAITUA ODRIÓZOLA, Dependencias Locales y Anáforas Vacías en Euskara. J. A. LAKARRA, Euskal hiztegi gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi gintzaz. J. A. LAKARRA, Euskal hiztegi gintzaren historiarako: III. Urteren Gramatikako hiztegia. M. AGUD - † A. TOVAR, Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca (XXI). J. DÍAZ NOCI, Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak. R. MANJON - C. DEL OLMO - J. GORDO, Fray Bartolomeren *-na* konpletiboa: arazo linguístico eta estilísticoak. I. R. ARZALLUZ, Antzinateko eta, oro har, latin bitartekotzako izen berezien euskal ordainaz. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

EGILEENTZAKO OHARRAK

ASJU-n nazioarteko zientzi elkarteetan ohizko diren hizkuntzetan idatziriko euskal linguistika eta filologiazko lanak (edo eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izanik ere euskalaritazarako interesgarri izan daitezkeenak) onartzen dira. Orijinalak bidal bekizkio Joseba Andoni Lakarrari, Euskal Filologia Saila, Filologia eta Geografi-Historia Fakultatea, Marqués de Urquijo K. z/g., 01006, Gasteiz.

ASJU-ra igorritako artikulua zuzendariak izendaturiko bi aztertzailei (gutxienez) emango zaizkio, ondoren haien iruzkinak kontutan izanik atera edo ez erabakitzen delarik; erabakia ahalik eta azkarrenik gaztigituko zaie egileei. Artikulua argitaratzeko onartzekotan, aurkitutako oztopo, akats edo aldabeharren zerrrenda ere emango zaie. Egileek beren lanen lehendabiziko inprenta frogak jasoko dituzte berriz bihurtu behar duten orijinalarekin; ahalik eta zehazkienik zuzendu beharko dituzte, egiteko honetarako lau egunetako epea dutelarik eskuratzen dituztenetik. Argitaratutako lanen egileei *ASJU*-ko zenbakiaren ale bana eta beren lanen 25 (10 liburu irazkinak badira) emango zaizkie, gehiago nahi izanez gero kostu prezioan agin ditzaketelarik.

Ez da inongo murrizketarik orijinalen luzeraz, baina ez dute izango berez behar bainoago; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariazko abegia egingo zaie ohar laburrei, batez ere dagoeneko argitaratu beste lanen bat kritikatzeko edo garatzeko dutenean.

Orijinalen hasieran egilearen/egileen zuzenbide eta telefonoa ezarriko da eta biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zeinnahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta (lanaren amaieran ezarriko diren) oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lanaren hiru kopia aurkeztuko dira, eta haiekin batera 5-20 lerrotako laburpena. Aurkeztu baino lehen zuzen bidei ahalik eta hobekienik orijinala, inprenta hutsak gutxitzeko; orobat, fotografia, karta, grafiko, taula, irudi, etab., eman ez gero, izan bitez kalitate handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Oro zenbatuko da eta ezagutzeko oin-perpau laburra erantsiko zaie, testuan ere nontsu jarri behar diren argiro markatuz. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohizko ez den zeinnahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarriko da lehendabiziko agerraldian testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok beteaz aurkeztuko da: aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sartuta, hasiera eta amaiera komatxorik gabe, letra borobilean; aipu laburrak, borobilean halaber, testuan bertan eta komatxo bikoitzen artean ("..." edo "..."). Komatxo bakunak ('...') adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz landako hitzak letra etzanean ezarriko dira.

Liburu eta aldizkariaren izenei letra etzana (azpimarra orijinalen) dagokie, eta komatxoak artikulueni. Aldizkariaren zenbaki, urte eta orrialdeak eta liburuen argitaletxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala agitzen denean zehaztuko da berrinprimaketa, berrargitalpena edo itzulpena den. Aipuetarako erabil bedi, ahal den neurrian, urte-egile sistema, urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada a, b... hurrenkeran bereizten direla: adib. (Vinson 1897a, 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Uhlenbeck 1947). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografi zehaztasunak oro soilik lehendabiziko agerraldian, ondorengoetan bakarrik egilearen deitura eta titulu laburtua, *op. cit.* eta *ibidem*-ak saihestuaz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziko da, formato honi atxikiaz:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20, 1, 203-216.

Bibliografi laburdurarako erabil bedi *ASJU* 22 (3), 1988an argitaratu "Laburduren zerrenda"; beste filologiaren batekoak direnean lot bekizkie egileak haietan haizu direnei. Beharrezko izanik egileak bestelakorik ere erabili ahalko du, beren balioa lehendabiziko agerraldian azalduaz.

Ordenagailuaz baliatzen diren egileek WordStar eta Word Perfect programak (Word eta McWrite Macintosh-ean) erabil bitzate; disketarekin batera goian aipatutako baldintzak betezen dituzten 3 kopia paperezta-tu bidaliko dituzte.

INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related with or of interest to Basque studies will be accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Originals should be sent to editor, Joseba Andoni Lakarra, Dp. of Basque Philology, Filologia eta Geografi Historia Fakultatea, Marques de Urquijo Kalea, z/g, 01006, Vitoria-Gasteiz.

Papers received by *ASJU* will be submitted to at least two reviewers designated by the director; decision on the publication will be made available to the author(s) within the shortest possible time. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). The authors will receive the first proofs of their work which should be returned together with the original and will have a period of no more than four days for proofreading. The authors will receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints can be ordered, and payed at cost price.

There is no restriction as to the maximum length of the originals, but should not be longer than necessary; the authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they refer to, criticizing or elaborating on, previously published papers.

The originals, at the beginning of which the address and telephone number(s) of the authors(s) must be stated, will be typed and double-spaced throughout on one side of the sheet only -this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. The pages will be numbered serially as well as the notes which should begin on a new page after the main text. The manuscripts will be presented in triplicate and will be accompanied by an abstract of 5 to 20 lines in length. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss in detail in reproduction; they should be all numbered and have a short footnote or key for identification; likewise, their approximate situation in the text should also be indicated. The examples should be consecutively numbered and enclosed in parenthesis: (1), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Also use such parenthesized numbers when referring to them in the body of the text. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text will be presented in accordance with the following rules: long quotations will be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in rounded print; short quotations, also in rounded print, will be presented between double inverted commas (" " or « »). Single quotation marks (' ') will be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text will be in italics (underlined in the original).

The titles of books and journals will be in italics and those of papers between inverted commas. The no., year and corresponding pages of the journals and publisher's name and place of edition of the books will be given; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Where this is not possible, the complete bibliographical data will be given only on the first occurrence, limiting any subsequent reference to noting the surname of the author and the abbreviated title avoiding notations such as *op cit.* and *ibidem*: For instance, Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography will also be double-spaced, with the following format:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reed in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* N° 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reed in *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the "Abbreviation Index" published in *ASJU* 22(3), 1988, must be used; when the acronyms correspond to other philologies the authors should honour the norms existing in the field. Should it be necessary the author(s) will use other abbreviations the whose value will be explained in their first occurrence.

Authors sending their work on diskette should use the WordStar and Word Perfect or McWrite and Word for there using Macintosh. Contributors to *ASJU* should submit three typed copies of the paper along with a diskette abiding by the above-mentioned conditions.

INFORMACION PARA LOS AUTORES

Se admitirán artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados o de interés para la vascoología, escritos en los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a Joseba Andoni Lakarra, Dpto. de Filología Vasca, Fac. de Filología y Geografía e Historia, c/ Marqués de Urquijo, s-n., Vitoria-Gasteiz.

Los artículos recibidos en *ASJU* se someten al menos a dos revisores designados por el director decidiéndose su aceptación o no para la publicación en función del informe de los mismos; se comunicará tal decisión a los autores en el plazo de tiempo más breve posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará a los autores la lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de sus trabajos (que deberán devolver conjuntamente con el original) para cuya corrección dispondrán de un plazo no superior a cuatro días desde su recepción. Los autores recibirán un ejemplar del *ASJU* y 25 separatas de sus artículos (10 en caso de reseñas), pudiendo encargar otras adicionales que les serán facturadas a precio de coste.

No existe ninguna restricción sobre la longitud máxima de los originales pero éstos no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando hagan referencia, criticándolos o elaborándolos, a artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección y teléfono del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara -incluidas notas-, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas, las cuales irán en hojas aparte al final del artículo. Los manuscritos se presentarán por triplicado e irán acompañados de un resumen de 5 a 20 líneas de extensión. Se recomienda que el original sea minuciosamente corregido antes de su presentación para evitar en lo posible las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a los mismos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2,a b), (4d-h), etc. Se dará una clara descripción de cualquier símbolo, carácter, o marca diacrítica poco usual en un margen en su primera aparición.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas: las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas a su inicio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (" " o "). Se utilizarán los apíces (') para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva (subrayados en el original).

Los títulos de libros y revistas irán en cursiva (subrayados en el original) y los de los artículos entre comillas. Se indicará el nº, año y páginas correspondientes de las revistas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimpresión, reedición o traducción. Usese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p.e. (Lafitte 1967a, 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar el apellido del autor y el título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos *ASJU* Nº 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

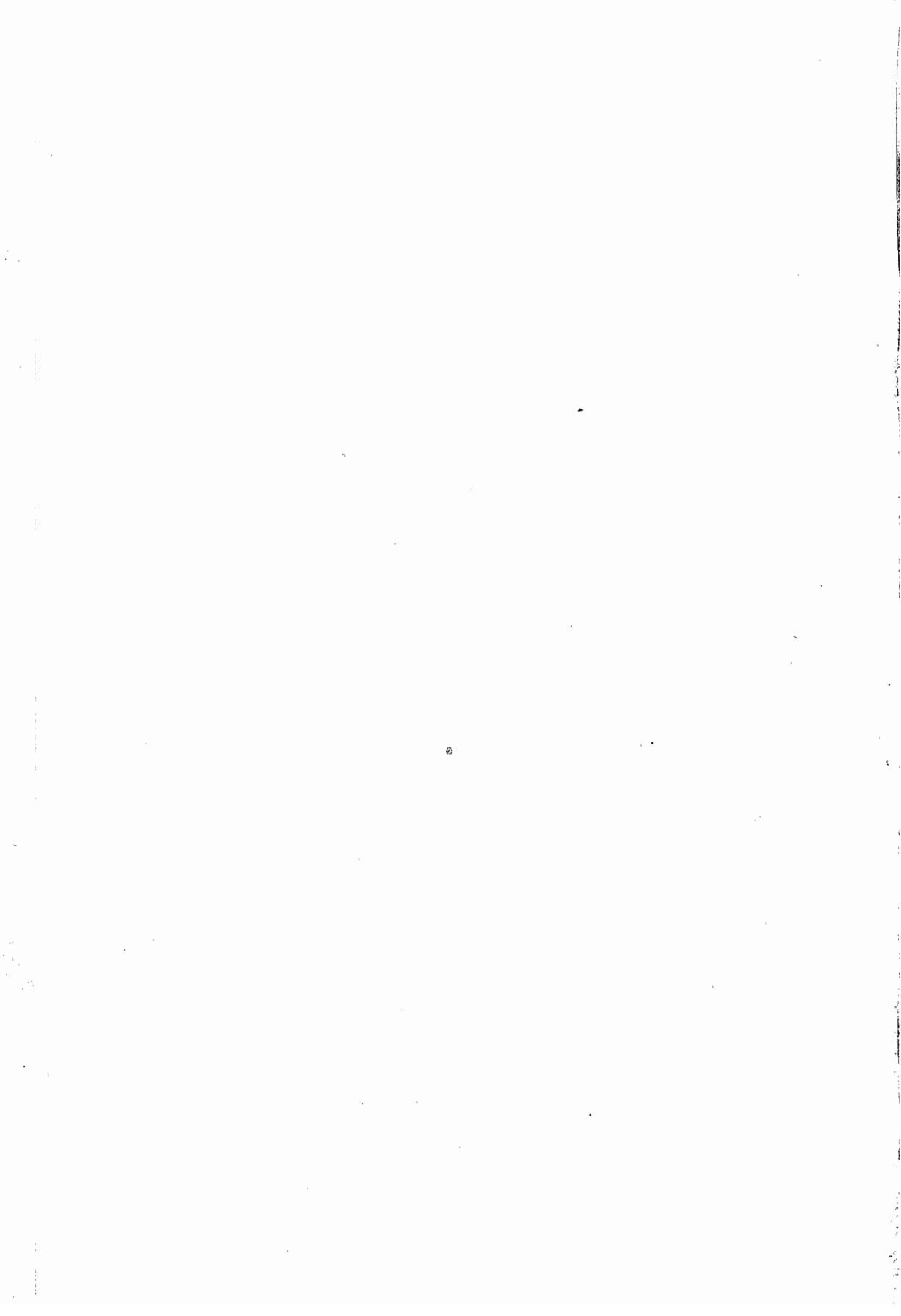
Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

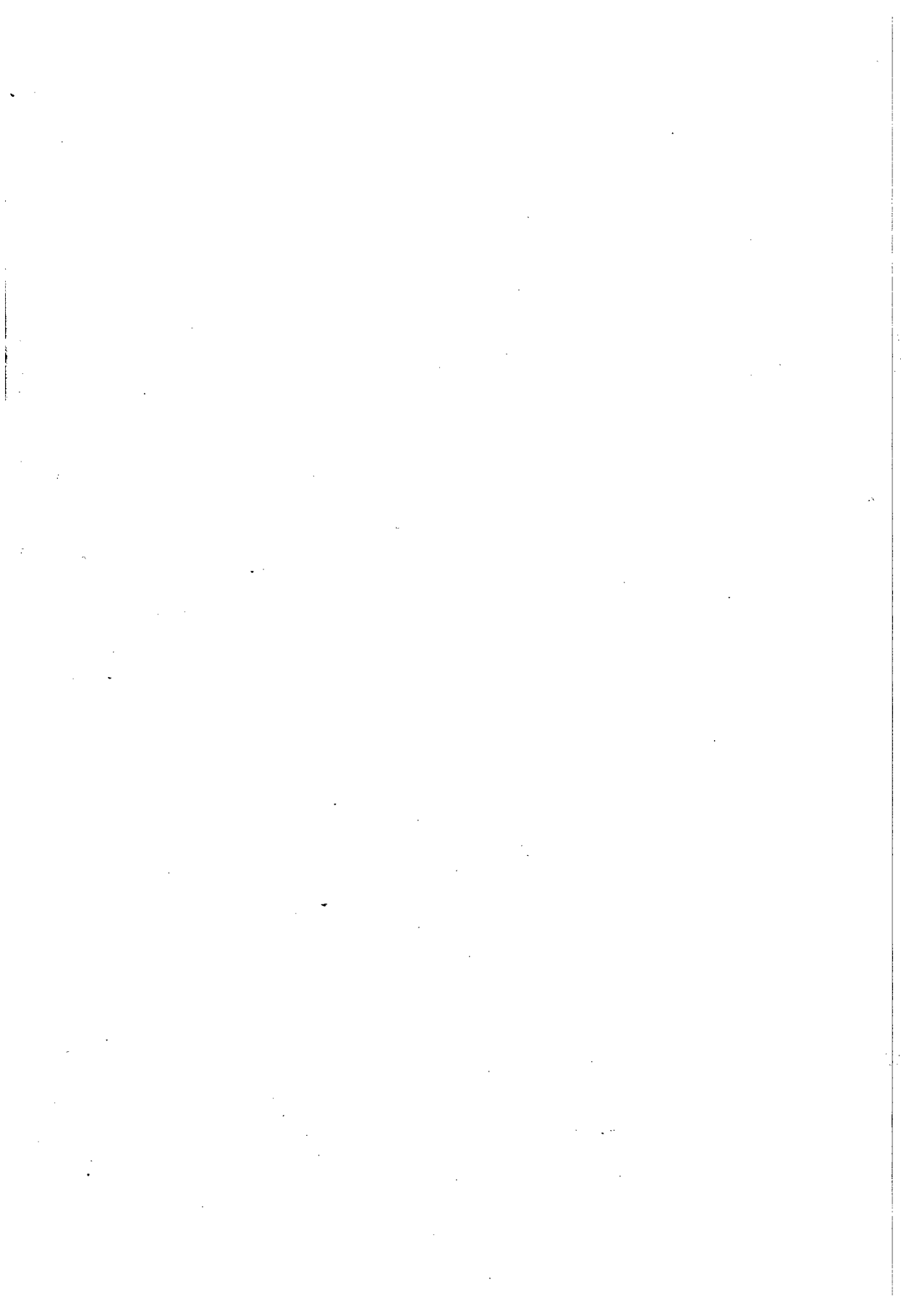
de Rijk, R. P., 1985, "Un verbe méconnu", In J. L. Melena (ed), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, EHU/UPV, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20, 1, 203-216.

Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al "Índice de abreviaturas" publicado en *ASJU* 22(3), 1988; cuando correspondan a otras filologías se atenderán los autores a las normas vigentes en las mismas. En caso necesario el autor utilizará otras adicionales cuyo valor explicará en la primera aparición de las mismas.

Los autores que envíen sus trabajos en diskete de ordenador deberán utilizar programas WordStar y Word Perfect (Word o McWrite si se trata de Macintosh). Acompañarán al diskete 3 copias del artículo, en papel y en las condiciones arriba citadas.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA
 "JULIO DE URQUIJO"
 Internarional Journal of Basque Linguistic and Philology
 ASJU, XXIX-1, 1995

JOSEBA A. LAKARRA, <i>Pouvreuren hiztegiez eta hiztegitantzaren historiaz</i>	3
RUDOLF P. G. DE RIJK, <i>Basque manner adverbs and their genesis</i>	53
FIDEL ALTUNA OTEGI, <i>Acto contriciocoa eriotzaco orduraçõ: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)</i>	83
ANTXON OLARREA, <i>Notes on the Optionality of Agreement</i>	133
IÑAKI GAMINDE — JOSÉ IGNACIO HUALDE, <i>Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa</i>	175
JON FRANCO — ALAZNE LANDA, <i>An analysis of AGRo projections for Spanish causatives</i>	199
FIDEL ALTUNA OTEGI, <i>Pleonasmo baten historiaz: <i>debea</i> 'dute' bezalako adizkien inguruan</i>	219
ELENA DE MIGUEL, <i>An Aspectual Restriction on Spanish Nominal Infinitives</i>	245
ORREAGA IBARRA, <i>"Cispamplonés" hizkeraren inguruan</i>	267
JOSÉ IGNACIO HUALDE, <i>Análisis del sistema acentual de Ondarrua</i>	319
AGUSTÍN GARCÍA CALVO, <i>Tomar, Loco y Usted</i>	345